VILNER ZAMELBUKH

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG

WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust

Arie & Ida Crown Memorial

The Seymour Grubman Family

David and Barbara B. Hirschorn Foundation

Max Palevsky

Robert Price

Righteous Persons Foundation

Lief D. Rosenblatt

Sarah and Ben Torchinsky

Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE

National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

ווילנער
זאמעלבוך

אונטער דער רעדאקציע פון
ד"ר צ. שאבאד

צווייטער באנד

ווילנא — תרע"ח
1918

Wilnaer Sammelbuch

herausgegeben von Dr. **Z. Schabad**

Zweiter Band

WILNA

Buchdruckerei **N. ROSENTAL**, Gr. Stephanstr. 14.

1918.

* * *

מער ווי אַ יאָר איז אַוועק זינט ס'איז ערשינען דער ערשטער באַנד פון „ווילנער זאַמעלבוך". מיר האַלטען פאַר אונזער חוב אַרויס-צוגעבען דעם צווייטען באַנד, כדי נאָך ווייטער צו פערחתמענען דאָס אַלץ, וואָס ס'איז געשעהען און איבערגעלעבט געוואָרען אין די מלחמה-יאָרען אין אונזער ווילנא; אַזוי ווי אין דער גרעסטער מאַשין שפּילט אַ ראָלע אַפילו דער קלענסטער שרייפעלע, אַזוי איז אויך אין דער וועלט-געשיכטע וויכטיג און כאַראַקטעריסטיש דער לעבען פון דער קלענסטער שטאָט, פון דעם קלענסטען ווינקעלע. אגב פערנעהמט טאַקי ווילנא גאָרניט קיין קליינעם אָרט אין גאַנצען בעזעצטען געביט, און אַלס הויפּטשטאָט פון ליטא שפּיגעלט זי אָב דעם לעבען און די פּאָליטיק פון גאַנצען קאַנט.

מיר זיינען זיך מודה, אַז אויך אין צווייטען באַנד איז ווייט ניט אַריין אַלץ, וואָס איז ווערט געשריבען און געדרוקט צו זיין. מחמת פיל טעמים זיינען מיר געווען ביכולת צו געבען נור אַ טייל און אפשר דעם קלענסטען טייל פון דעם, וואָס איז געשעהען און איבערגעלעבט געוואָרען אין די לעצטע יאָרען. אויך ניט אַלע אַרטיקלען אין בוך האָבען דעם גלייכען היסטאָרישען ווערט, און ניט אַלע זיינען געשריבען אין דערזעלבער צייט. דאָס זאַמלען פון די מאַטעריאַלען האָט געדויערט אַ לענגערע צייט און צוליב טעכנישע סיבות האָבען זיי ניט אומעטום אין בוך געקענט ווערען געדרוקט אין דעם געהעריגען סדר, לויט זייער וויכטיגקייט אָדער זייער שייכות איינער צו דעם אַנדערען. די אַלע חסרונות האָבען אָבער אונז ניט געקענט אָבהאַלטען צוצואײַלען זיך אַרויסצוגעבען דעם בוך, ווי ער איז.

מיר געפינען זיך דאָך אויפן שוועל פון אַ נייעם מצב, פון

אַ נייער סביבה. אפשר וועלען מיר האָבען איינגיבען גאָר נייע ווערטער, נייע רעיונות, און מסתמא דעמאָלט—אויב מיר וועלען זוכה-זיין אַרויס-צוגעבען דעם דריטען באַנד,—וועט ער שוין האָבען אַן אַנדער אויסזעהן, אַן אַנדער פאַרב.

בכלל האָבען מיר זיך געגעבען טרחה פאָרשטעלען דעם לעזער בלויז אמתע בילדער, אמתע פאַקטען, וואָס קענען מעהר-וועניגער בעלייכטען און אויפקלערען דעם יודישען לעבען אין דער צייט פון אָקופּאַציע. און דער גוטער קבלת-פנים, מיט וועלכען דער ערשטער באַנד איז אָנגענומען געוואָרען פון דער פּרעסע און פון דער געזעל-שאַפט, גיט אונז די מעגליכקייט צו האָפען, אַז אויך דער צווייטער באַנד פון „ווילנער זאַמעלבוך" וועט פערנעמען דעם געהעריגען אָרט

ד"ר צ. שאַבאַד.

אָנהויב יאַנואַר 1918.

ד"ר צ. שאַבאַד.

איבערזיכט.

I.

פערפאָלגט און דערדריקט האָבען די יודען געלעבט אין דעם ערשטען יאָר פון דער מלחמה. כדי צו פערענטפערען די מיליטערישע מפלות האָט די צאַריסטישע מלוכה-מאַכט געזוכט די סבות אין די יודען, און ס'האָבען זיך אָנגעהויבען די רדיפות און בעשולדיגונגען פון אַלע יודען אין שפּיאָנאַזש. ווילנא האָט איבערגעלעבט פאַר אירע אויגען דעם גאַנצען גרוש פון קאָוונער גוב. און קורלאַנד; דאָס האַרץ האָט וועה געטאָן סיי פון רחמנות, סיי פון בעליידיגונג. די ווילנער כלל-טוער האָבען זיך פון איין זייט געמוזט אָבגעבען מיט הילף פאַר די צעהנדליגער טויזענדער אַרויסגעטריבענע און אָנגעלאָפענע און פון דער אַנדער זייט זיך משתדל זיין פאַר דער העכערער מיליטערישער מאַכט (פירסט טומאַנאָוו, גענעראַל אַלעקסעיעוו) און אויפווייזען זיי, אז דער חשד, וואָס איז אַרויפגעוואָרפען אויף די יודען, איז כזב ושקר. צום אָנהויב פון צווייטען יאָר מלחמה האָט שוין די ווילנער יודישע שתדלנות געמוזט אויפהערען: דער שונא האָט זיך אַלץ מעהר דערנענטערט, און די שטאָט האָט מען אָנגעהויבען צו עוואַקואירען.

די רוסישע טשינאָווניקעס האָבען אָבער שלעכט אָרגאַניזירט די עוואַקואַציע: מען האָט אפילו ניט בעוויזען אינגאַנצען אַרויסצופיהרען די מלוכה-אַנשטאַלטען און די גרויסע פאַבריקען; פאַר דער בעפעלקערונג איז ווייניג וואָס אויפגעטאָן געוואָרען; די קאָמיסיע פון מיטגליד פון גאָס. סאָוועט זובטשאַנינאָוו איז געקומען צושפּעט, האָט אַ סך צוגעזאָגט, אָבער קיין זאַך ניט מקיים געווען. אַזוי ווי פריהער האָט מען אָהן אַ אָרדענונג עוואַקואירט די בעפעלקערונג פון די דערפער און פון די קליינשטעטלעך, אַזוי האָט מען אויך איצט ווייניג געזאָרגט פאַר דער גרויסער שטאָט ווילנא. ס'איז ניט געווען קיין צוגען צום אַוועקפיהרען ניט די מענשען ניט זייער גוטס. אָן שוחד האָט מען איבערהויפּט ניט געקענט קריגען ניט קיין בילעט אויפ'ן באַן, ניט קיין וואַגאָן אויף אַוועקצופיהרען די סחורה; דאָס איז פאַר קיינעם ניט געווען קיין סוד. ניט אַלע פון די איינוואוינער האָבען בכלל פערשטאַנען פאַרוואָס זיי דאַרפען אַוועקפאָהרען, און וואוהין זיי זאָלען פאָהרען,

מחמת דעם איז געווען קלאָר, אַז דער גרעסטער טייל פון דער אָרימער יודישער בעפעלקערונג, ניט ריידענדיג שוין פון די אָנגעקומענע פון די אַרומיגע שטעט און שטעטלעך, וועלט בלייבען אין ווילנאַ, בעת דער שונא וועט קומען. און פאַר די יודישע כלל-טוער, וואָס האָבען נאָך געהאַט די מעגליכקייט אַוועקצופאָהרען, איז געשטאַנען די פראַגע: צו זאָל מען אַלץ אַוועקוואַרפען, איבערלאָזענדיג אַ גאַנצען קאַנט און אַ גרויסע קהלה אין אַ שווערער צייט אָהן שוץ און אָהן פאָרשטעהער?

אין דעם פרט איז די פסיכאָלאָגיע פון די ווילנער יודען געווען אַן אַנדערע, ווי ביי זייערע קריסטליכע שכנים. פאַר זיי איז די שאלה קיין שאלה ניט געווען. נאָכדעם ווי וואַרשאַ און גאַנץ פוילען זיינען איינגענומען געוואָרען פון די דייטשען, האָבען זיך די ווילנער פאָליאַקען געפילט נעהנטער צום קעניגרייך פוילען, ווי צו רוסלאַנד. די ליטווינער, בלייבענדיג אין ווילנאַ, האָבען גערעכענט, אַז זיי בלייבען ביי זיך אין דערהיים, אין זייער לאַנד, אפילו ווען די דייטשען וועלען קומען. כמעט אויך אַזוי האָבען זיך געפילט די ווילנער פאָליטיש-בעוואוסט-זיניגע ווייסרוסען. נור די יודישע אינטעליגענץ און דער סוחרישער קלאַס האָבען גאָר קיין חשק ניט געהאַט צו בלייבען און פערלאָזען זיך אויף נסים, ניט ווייסענדיג, וואָס וועט זיין ווייטער. אַזוי זיינען פון די יודען געבליבען נור די, וואָס האָבען געמוזט בלייבען: די אַנטלאָ-פענע, וואָס פלעגען קריגען שטיצע פון קאָמיטעט און אַ גרויסער טייל פון דער ווילנער אָרימער בעפעלקערונג—אַרבייטער, בעלי-מלאכות, קליינהענדלער און—לופטמענשען. מיט זיי אַלעמען זיינען געבליבען אויך עטליכע אינטעליגענטען און כלל-טוער, האַלטענדיג, אַז זייער חוב איז צו בלייבען מיט די, וואָס האָבען געמוזט בלייבען.

אָט דער אונטערשייד אין די פסיכאָלאָגישע מאָטיווען ביי די געבליבענע קריסטען און יודען האָט זיך אָבגעשפיגעלט אויך אין ווייטערדיגען לעבען פאַר די 2 יאָר.

די פאָליאַקען זיינען געבליבען אַזוי ווי פריהער די בעלי-בתים אין שטאָט, אין דער שטאָט-אופראַווע. און אין משך פון ערשטען יאָר האָט זיך די גאַנצע ערנעהרונגס-פראַגע באמת געפונען ביי זיי אין די הענט; די אופראַווסקע טשינאָווניקעס זיינען געווען פערזאָרגט מיט פראָדוקטען, מיט האָלץ און קעראסין, און די בעפעלקערונג, דער עיקר די יודישע, האָט געמוזט קליאַנטשען כדי צו קריגען כאָטש אַ טייל פון דעם, וואָס איז געבליבען פון די זאַפּאַסען אָדער אַריינגעפירט געוואָרען אין שטאָט.

די מיליציע איז אויך געווען דערהויפט אין פוילישע הענט. די שטאָט-דומע האָט אָנגעהויבען צו קלערען וועגען אַ מיליציע נאָך אין הערבסט 1914, תיכף ווי די דייטשען זיינען אַריבער די גרעניץ,

און מען האָט געמיינט, אַז זיי געהען אויף קאָוונא. שוין דעמאָלט האָבען זיך איינינע פּוילישע דעמאָקראַטען געווענדעט צו די יודישע דעמאָקראַטען מיט אַ פאָרשלאָג צוזאַמען צו אָרגאַניזירען אַ מיליציע, נור די יודען האָבען דעם פאָרשלאָג אָבגעוואָרפען. בערך אין יולי 1915 האָט די שטאָט-דומע אין געשלאָסענע זיצונגען שוין אויסגעאַרבייט אַלע פּרטים פון דער דאָזיגער אָרגאַניזאַציע לויטן וואַרשעווער מוסטער און אין אויגוסט האָבען דיזעלבע דעמאָקראַטישע פאָרשטעהער בעקאַנט געמאַכט מיט דער פראַגע איִניגע יודישע פאָרשטעהער. אָבער די אָרגאַניזאַציע איז שוין געווען פאַרטיג, ס׳זיינען שוין געווען אָנגעמערקט אַ קאָמענדאַנט פון דער מיליציע (זאַוואַדסקי) און אַלע 9 קאָמיסאַרען (אַלע קריסטען, דאָס רוב פּאָליאַקען). פאַר די יודען האָט מען נור געלאָזען אָרט פאַר איינינע געהילפען פון קאָמיסאַרען און פאַר פּשוטע מיליציאַנטען. די יודען האָבען געוועזט ניט געוואָלט אַיינגעהן אויף אַזאַ צווייטע ראָלע, אָבער פאַקטיש זיינען אויך ניט געווען קיינע פּאַסענדע יודען, וואָס וואָלטען וועלען זיין קאָמיסאַרען. אפילו צו ווערען מיליציאַנטען און דעסיאַטניקעס האָבען די יודען זיך אויך ניט גערן פערשריבען, פון איין זייט ניט האַלטענדיג דאָס פאַר לאָיאַל, בעת די רוסען זיינען נאָך געווען אין ווילנא, פון דער אנדער זייט נאָך מורא האָבענדיג פאַר׳ן אָקאָ-לאָדאָטשני: די בעשולדיגונגען געגען די יודען אין שפּיאָנאַזש און פריינדשאַפט צו די דייטשען האָבען נאָך ניט אויפגעהערט.

אַזוי האָבען די יודען קיין השפּעה ניט געהאַט אויף דער צווייטער (נאָך דעם מאַגיסטראַט) מאַכט אין שטאָט, אויף דער מיליציע. און דאָס איז אויך געווען איינע פון די סבות, וואָס די יודען האָבען קיין פרייליכע שעה ניט געהאַט.

דערמיט איז אָבער ניט געזאָגט געוואָרען, אַז די אָפיציעלע בעציהונגען פון די יודען צו זייערע שכנים זיינען געווען שלעכטע. אַדרבה, די גאַנצע צייט, צוליב פערשיידענע עסקים, האָבען די יודישע פאָרשטעהער געפירט פערהאַנדלונגען אַמאָל מיט די פּאָליאַקען, אַמאָל מיט די ליטווינער און ווייסרוסען, אַמאָל מיט אַלעמען צוזאַמען. אין די סכסוכים צווישען די פּאָליאַקען מיט די ליטווינער און די ווייס-רוסען זיינען די יודען תמיד געשטאַנען נייטראַל, האַלטענדיג געוועהנליך מעהר פאַרן שוואַכערען צד, דער עיקר געהענדיג צוזאַמען מעהר מיט די דעמאָקראַטישע עלעמענטען, און בלייבענדיג זעלבסטשטענדיג ווי אַ נאַציע.

לויט דעם פאָרשלאָג פון די פּאָליאַקען זיינען זיי צוזאַמען מיט די ליטווינער און ווייסרוסען אַריינגעטראָטען אין בירגער-קאָמיטעט, וואָס האָט אָנגעהויבען זיין טעטיגקייט תיכף ווי די דייטשען זיינען אַריין. די יודען האָבען בעקומען דאָרט 4 ערטער (ד״ר ווינאָרסקי, ד״ר שאַבאַד, אינזש.

ליטויער,—און יוסף איזביצקי פון די יודישע אַרבּיטער). דער קאָמיטעט וואָלט נעקענט האָבּען אַ גרויסע פּאָליטישע בּעדייטונג אין גאַנצען קאַנט הן אין פּראַקטישען, הן אין ריין-מאָראַלישען זין, ווען ניט די אויסער-ליכע שוועריגקייטען פון איין זייט און די נאַציאָנאַליסטישע עקשנות פון דעם רוב פּאָליאַקען פון דער צווייטער זייט. אָפיציעל איז איננגיכען זיין טעטיגקייט בּעגרענצט געוואָרען נור אויף די שטאָט ווילנא און נאָכדעם איז ער בּיסלעכווייז אָבּגעשטאָרבּען. די פּאָליאַקען זיינען נאָך דעמאָלט געווען תקיף, אָבּער בּיסלעכווייז איז זייער השפּעה אין דער פיהרונג פון די שטאָט-ענינים געוואָרען אַלץ קלענער, הגם אין סעפּטעמבּער 1916 איז פּוילען פּראָקלאַמירט געוואָרען אַלס אַ בּעזונדערע מלוכה.

II.

שוין אין אָנהויב פון אָקופּאַציע האָבּען די יודישע פאָרשטעהער אין ווילנא קורט-כל געהאַט צו קעמפּען פאַר זייערע נאַציאָנאַלע אינ-טערעסען. די הודעות (בּעקאַנטמאַכונגען א. א.) פון דער נייער מאַכט זיינען אַפריהער געווען געדרוקט אויף דייטש און אויף פּויליש, דער-נאָך אויך אויף ליטוויש, אָבּער ניט אויף יודיש: מען האָט פּשוט געמיינט, אַז אין אַ „פּוילישער" שטאָט פערשטעהען דאָך אַלע יודען פּויליש און אויך דייטש, ווייל זיי ריידען דאָך אַלע אויף אַ „דייטשען דיאלעקט". די יודישע פאָרשטעהער האָבּען געמוזט אָנווייזען, אַז ווילנא איז ניט קיין פּוילישע שטאָט (אין דעם האָבּען זיי, פערשטייט זיך, געשטיצט דער עיקר די ליטווינער), די יודישע מאַסען פערשטעהען ניט קיין פּויליש, ניט קיין דייטש, און אַז זיי האָבּען אַן אייגענע שפּראַך, אויף וועלכער זיי רעדען,—יודיש. דערמיט האָט מען געפּועלט, אַז אַלע הודעות זאָלען געדרוקט ווערען אויך אויף יודיש.

אין נאָוועמבּער 1915 איז פאָרגעקומען די ערשטע פאָלקסצעהלונג, כּדי צו קענען אַיינפיהרען בּרויט-קאַרטען. די צעהלונג האָט זיך בּע-גרעניצט מיט דער אויספאָרשונג פון דער צאָל דערוואַקסענע און קינדער בּיז 14 יאָר און איז אינגאַנצען איבּערגעגעבּען געוואָרען דער מיליציע אונטערן קאָנטראָל פון די דייטשען. יעדער אײנוואוינער האָט בּעקומען אַ בּלאַנק, וועלכען ער האָט בּעדאַרפט אויספּילען. אַלע פראַגען זיינען געווען געדרוקט אויף דייטש, פּויליש און ליטוויש, אָבּער ניט אויף יודיש. די יודישע פאָרשטעהער האָבּען זיך אויך דאָ געמוזט משתּדל זיין פאַר דער מאַכט וועגען יודיש, ווייל ראשית האָט פאַר פאַלשע און ניט ריכטיגע ידיעות געקומט שטראָף, און שנית, איז טאַקי געווען וויכטיג, אַז אַלע יודען זאָלען פערשריבּען ווערען, ווען ניט, האָט מען מורא געהאַט, וועלען זיי ניט קריגען קיין בּרויט. דעם פּשוט'ען יודען איז אונמעגליך געווען צו פערשטעהן די בּלאַנקען, און פערלאָזען זיך

אויפ'ן יושר פון די מיליציאַנטען, אַז זיי זאָלען געבען הי נויטיגע ער־קלערונגען, איז ניט געווען מעגליך. די שתדלנות האָט אָבער ניט געווירקט, און אַלע אַנדערע בלאַנקען, ביי די שפּעטערדיגע צוויי פאָלקס־צעהלונגען, זיינען אויך געווען געדרוקט נור אויף דייטש און פּויליש.

די צווייטע צעהלונג, וועלכע האָט געהייסען פאָלקס־און פיה־צעהלונג, איז פאָרגעקומען אין אַ משך פון פיר טעג, אין מערץ 1916, און איז ברייט אָרגאַניזירט געוואָרען. די גרויסע פראַגע־בויגענס האָבען געהאַט פאָלגענדע רובריקעס: פאַמיליע, נאָמען, געשלעכט, נאַציאָ־נאַליטעט, אמונה, עלטער (ביז 14 יאָר און נאָך 14 יאָר), אַרבייטס־פעהיגקייט, בעשעפטיגונג און בלערליי ווירטשאַפטליכע פראַגען (וויפיל פערד, בהמות, עופות, ערד, מאַשינען, מאָטאָרען וכדומה). צו דער אַרבייט זיינען צוגעצויגען געוואָרען 400 צעהלער פאַר געצאָלט און פאָרשטעהער פון אַלע 4 נאַציאָנאַליטעטען; אין יעדען צירקעל איז געווען אַ קאָמיסיע פון 3 פערזאָן אויסצוגלייכען נאַציאָנאַלע סכסוכים. די דאָזיגע סכסוכים זיינען פאָרגעקומען צווישען די פּאָליאַקען פון איין זייט און ליטווינער און בעלאָרוסען פון דער אַנדער זייט. אַלס אומ־פּאַרטייאישע שופטים זיינען געווען די יודען. דער עיקר פלעגען זיך די ליטווינער און בעלארוסען בעקלאָגען, אַז די פּוילישע צעהלער האָבען זיי פערשריבען פאַר פּאָליאַקען. ס'האָט זיך אויך אַרויסגעוויזען, אַז די פּוילישע צעהלער האָבען לגמרי ניט פערשריבען גאַנצע הייזער מיט לויטער יודישע איינוואוינער. ווען דאָס איז קאָנסטאַטירט געוואָרען, לויט אַ פּריוואַטער נאָכאַמאָליגער צעהלונג פון די יודישע צעהלער, האָט מען וועגען דעם אָנגעגעבען אַ מעלדונג דעם שטאָט־הויפּטמאַן.

אָבער די אונצופרידענהייט פון די ליטווינער און די בעלאָרוסען איז געווען גרעסער, און זיי האָבען דעם 9 מערץ 1916 אָנגעגעבען אַן ערקלערונג, אונטער וועלכער די יודען האָבען זיך מחמת פיל טעמים ניט געקענט חתמ'נען. דער 'דאָזיגער דאָקומענט כאַראַקטעריזירט די בעציהונגען צווישען די קריסטליכע נאַציאָנאַליטעטען אין ווילנא און האָט אַ בעדייטונג פאַר דער ווייטערדיגער פּאָליטיק אין קאַנט. אין דער ערקלערונג ווערט אָנגעוויזען, „אַז הגם די פּאָליאַקען זיינען אין ווילנא אַ מעוט, האָט זיך די גאַנצע קאַטוילישע בעפעלקערונג פערשריבען אַלס פּאָליאַקען. דאָס ערקלערט זיך דערמיט, וואָס לויט דעם רוסישען געזעץ פון 1892 זיינען אין דער שטאָט־פערוואַלטונג די פּאָליאַקען געווען די איינציגע בעלי־בתים, וואָרום די יודען האָבען ניט געהאַט קיין רעכט צו זיין גלאַסנעס. אין די קאַטוילישע קלויסטערס זיינען אַלע גלחים—פּאָליאַקען און דער בישאָף האָט קיין ליטווישע גלחים ניט צוגעלאָזען. נאָך ער־גער ווערען בעהאַנדעלט די קאַטוילישע בעלאָרוסען דורכדעם, וואָס די ווייסרוסישע שפּראַך איז פערווערט אין קלויסטער, און אַזוי ווערען

די בעלאָרוסען פּאָלאָניזירט. אויך בײַ דער דײַטשער אָקופּאַציע האָט זיך די פּאָליאַקען אײַנגעגעבען אַרײַנצונעהמען אין זײער רשות כּמעט די גאַנצע מיליציע. די פּאָליאַקען האָבען אויך אַרײַנגענומען אין זײערע הענט די אַלע צדקה־חברות, וואָס ווערען אויסגעהאַלטען אויף דאָס געלט, וואָס ס'איז געקומען פון אויסלאַנד פאַר גאַנץ ליטא און וואָס ווערען אויך אונטערשטיצט פון שטאָט, און אויף אַזאַ אופן איז די גאַנצע קריסטליכע בעפעלקערונג אָבהענגיג פון דער גוט־אָרגאַניזירטער פּוילישער אינטעליגענץ, דורכדעם וואָס די פּאָליאַקען זײַנען געוואָרען די פערמיטלער צווישען דער דײַטשער מאַכט און דער בעפעלקערונג. אויסערדעם האָבען די פּאָליאַקען שוין לאַנג פאַר דער פאָלקס־צעהלונג אָנגעהויבען צו אַגיטירען אין דער פּראָווינץ און אין די קלויסטערס, אַז אַלע קאַטאָליקען זאָלען זיך פערשרײַבען פאַר פּאָליאַקען, כּדי אומעטום צו קענען אײַנפיהרען די פּוילישע שפּראַך. די אַגיטאַציע איז געגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז די ווײַסרוסען און ליטווינער, וואָס האָבען זיך פערשריבען אַלס אַזעלכע, זײַנען אָנגעשראָקען געוואָרען, אַז זײ וועלען ניט קריגען קײַן ברויט, וועלען פערלירען זײערע שטעלעס, וועלען אָבגעזאָגט ווערען פון אונטערשטיצונג מצד די צדקה־חברות, וועלען ניט בעקומען אין נויטפאַל קײַן מתים־צעטלעך צו בעגראָבען וכדומה. מחמת די אַלע טעמים האַלטען די ליטווינער און די בעלאָרוסען די אַלע דאַטען, וואָס די פאָלקסצעהלונג וועט געבען, פאַר ניט קײַן ריכטיגע ניט נור אין ווילנא, נור אויך אין דער פּראָווינץ".

אין דעצעמבער 1916 איז נויטיג געוואָרען אַ דריטע פאָלקס־צעהלונג, וועלכע האָט אויך געזאָלט פאָרקומען אונטער דער מיטווירקונג פון אַלע נאַציאָנאַליטעטען, נור אויף אַן אַנדער אופן. אין יעדער ברויט־קאַרטען־ביוראָ זײַנען אין אַ משך פון צװײ וואָכען געזעסען פאָרשטעהער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטען און די אָנגעשטעלטע פון די ביוראָ'ס, דערהויפּט פּאָליאַקען, אונטער דער השגחה פון אַ דײַטשען בעאַמטען. יעדערער, וואָס האָט געדאַרפט אַרויסנעמען זײַן ברויטקאַרטע, האָט געמוזט ענטפערען אויף פראַגען בנוגע זײַן נאַציאָנאַליטעט, פאַמיליענצושטאַנד א. אז. וו. די ליטווינער האָבען פון אָנהויב אָן זיך אָבגעזאָגט צו בעטײליגען זיך אין די קאָמיסיעס, „מחמת זײ האָבען געהאַלטען דעם מאָמענט פאַר אַ ניט פּאַסענדען צו בעריהרען די קראַנקע פראַגע וועגען דער צוגעהעריגקײט צו דער אָדער יענער נאַציאָנאַליטעט דורך אַ פאָלקס־צעהלונג". די ווײַסרוסען זײַנען אין עטליכע טעג אַרום אויך אַרויסגעטראָטען. די יודען האָבען אָבער ניט געפונען פאַר נויטיג זיך אָבצוזאָגען און האָבען די גאַנצע צײַט געאַרבײַט צוזאַמען מיט די פּאָליאַקען, האַלטענדיג פאַר וויכטיג נאָכצוזעהן, אַז יעדערער זאָל ריכטיג זײַן פערשריבען לויט די ידיעות, וועלכע ער פלעגט אָנגעבען.

ווי מעגליך האָבען זיי געזעהן אויך צו אונטערשטיצען די נאַציאָנאַלע אינטערעסען פון די ליטווינער און די בעלאָרוסען.

אויך אין אַ סך אַנדערע ענינים האָבען די יודען געווירקט, אַז מען זאָל זיי אָנערקענען פאַר אַ נאַציע, ניט נור פאַר אַ אמונה. ווען מען האָט אָנגעהויבען אַרויסגעבען די פעסער מיט פאָטאָגראַפיעס, אין וועלכע ס׳איז נור איינגעשריבען די אמונה, אָבער ניט די נאַציאָנאַליטעט, האָט מען געוועזט קיין יודישע איבערזעצונג אין די יודישע ביכלעך ניט געדרוקט, און מען האָט געוואָלט אַרויסגעבען יודען פעסער מיט אַ פוילישער אָדער ליטווישער איבערזעצונג, האַלטענדיג זיי בכן אָדער פאַר פאָליאַקען אָדער ליטווינער (מאָזאאישער רעליגיאָן). דערנאָך אָבער, אַז איינינע יודען האָבען זיך אָבגעזאָגט צו בעקומען אַזוינע פעסער, האָט מען געלאָזט דרוקען פאַר יודען בעזונדערע פעסער מיט אַ יודישער איבערזעצונג. אומעטום וואו ס׳איז נור מעגליך געוועזען אַרויסצושטעלען און צו פערטיידיגען די בעזונדערע יודישע נאַציאָנאַל-קולטורעלע אינטערעסען, האָבען די יודישע פאָרשטעהער דאָס פערשטאַנען צו טאָן, און אין דעם פרט זיינען גראָד ביי די יודען פון פערשיידענע ריכטונגען קיינע סכסוכים ניט געווען.

אַזוי זיינען פון יודישען קאָמיטעט געווען אונטערשטיצט די בקשות אויף אַרויסצוגעבען אַ יודישע צייטונג און צו ערלויבען די יודישע טרופע צו שפּילען. אמת „די לעצטע נייס״ האָט ניט אָבגעשפּיגעלט די פּאָליטישע אָנשויאונגען פון די ווילנער יודען, ווייל די צייטונג איז געווען אַ פּריוואַטע אונטערנעהמונג, און פאַר איר ריכטונג און פירונג טראָגען די אחריות אירע רעדאַקטאָרען. בכלל אָבער האָט די צייטונג דאָך געגעבען ווי ס׳איז די מעגליכקייט אויך אָבצושפּיגלען די יודישע נאַציאָנאַל-קולטורעלע אינטערעסען. מען דאַרף נאָך נעהמען אין בעטראַכט, אַז אין דער נאַנצער צייט פון דער אָקופּאַציע איז זי געווען די איינציגע יודישע צייטונג: מעהר ווי צו 1 צייטונג (אַלס מאָנאָפּאָל) אויף יעדער נאַציאָנאַלער שפּראַך (פּויליש, יודיש, ווייסרוסיש, ליטוויש) האָט מען ניט ערלויבט.

די ווילנער יודישע דראַמאַטישע טרופּע, וואָס איז בעשטאַנען כמעט פון דילעטאַנטען, האָט פיל אויפנעטאָן אין נאַציאָנאַל-קולטורעלען זין, נעבענדיג דעם עולם אין אַ טאַלאַנטפולער פאָרם די מעגליכקייט צו בעקאָנען זיך מיט די בעסטע ווערק פון יודישען רעפּערטואַר. די שווערע צייט און די פיל דאגות האָבען נורם געווען, אַז דער יודישער טעאַטער, הגם מען האָט געשפּילט נור 2 מאָל אין וואָך, איז ניט אַלע מאָל געווען פול, און די טרופּע האָט קוים געקענט זיך אויסהאַלטען. אין די אַנדערע שטעט, וואוהין די טרופּע איז אָבגעפאָהרען, ווי אין סובאַלק, גראָדנא, ביאַליס טאָק און נאָכדעם אין וואַרשא, האָט די ווילנער יוגנע, ביי אונז נעבאָרענע, טרופּע זעהר אויסגענומען און בעקומען אַ גרויסען שם. פערשטעהט זיך: אַז דער גאַנצער כח פון דער טרופּע איז בעשטאַנען אין דעם, וואָס זי

איז געווען דורכגעדרונגען פון א ריינעם נאציאָנאַל-קולטורעלען רעיון, האָט ניט געוואָלט חנפענען די אינסטינקטען פון דער מאַסע און האָט ניט אריינגענומען אין איהר רעפּערטואַר דעם גאַנצען באַלאַסט פון דער „זדישער שונדליטעראַטור.

III.

די אויסערגעוועהנליכע שווערע צייט האָט אויך געווירקט אויף דעם, אז דער עיקר פון דעם נאַציאָנאַל-קולטורעלען לעבען, די ערציהונג פון די קינדער, איז ווייט ניט געשטאַנען אויף דער מדרגה, אויף וועלכער זי האָט בעדאַרפט שטעהן.

צום אָנהויב, בעת ס'איז פּראָקלאַמירט געוואָרען די מעגליכקייט צו עפענען יודישע שולען מיט למודים אויף דער מוטער-שפּראַך, האָט זיך געוועזט אויפגעלעבט ביי די יודען די טעטיגקייט אויפן געביט פון בויען שולען. די חברות „מפיצי השכלה" און „קינדער-פערזאָרגונג" האָבען תיכף געעפענט זייערע שולען און געבילדעט נייע. אין דער זעלבער צייט האָבען די ציוניסטען געעפענט העברעאישע שולען, פּריוואַטע אונטערנעהמער האָבען געעפענט „גאָרטענס" - יודישע און העברעאישע - פאַר קליינע קינדער, „גרופּעס" און „גימנאַזיעס" פאַר דערוואַקסענע קינדער. ניט אַלץ איז אָבער געווען כשר-וישר. די פּריוואַטע גרופּעס און גימנאַזיעס, וועלכע האָבען נעדאַרפט זיין צוגעפּאַסט צו די מעהר פערמעגליכע קינדער, וואָס האָבען פריהער בעזוכט די „אוטשילישצעס", „שקאָלעס" און „פּראָגימנאַזיעס", האָבען ווייט ניט געקענט אָנגענומען ווערען פאַר נאַציאָנאַלע יודישע שולען. די עלטערען האָבען געשיקט אהין די קינדער, וויל קיין בעסערע האָבען זיי ניט געהאַט, און זיי האָט זיך נעדוכט, אַז דאָס איז פאָרט אַ תכלית.

פּאַראַלעל מיט די וועלטליכע שולען האָבען זיך געעפענט חדרים, פּריוואַטע און געזעלשאַפטליכע, פאַר רייכערע קינדער און תלמוד-תורות-פאַר אָרימע. דער לעצטער טיפּ, - אויסער „תורה-אמת", - איז געווען פערלאָזענער פאַר אַלע שולען. זייערע אַלטע טראַדיציעס זיינען נאָך געבליבען דיזעלבע און ס'האָבען זיך ניט געפונען קיין בעלנים זיי צו פערבעסערען אָדער אינגאַנצען צו רעפאָרמירען. אַלס יוצאים מן הכלל זיינען געמאַכט געוואָרען בלויז איינינע פּרובען, און מיט אַ געוויסען ערפאָלג.

איינע פון די וויכטיגסטע סבות, פאַרוואָס די שולען זיינען ניט געשטאַנען אויף דער נויטיגער מדרגה, איז, פערשטעהט זיך, די שלעכטע פינאַנציעלע לאַגע, אין וועלכער זיי האָבען זיך תמיד געפונען, ווי נידריג ס'איז ניט געווען דער געהאַלט פון די לעהרער (דורכשניטליך 15 רובל אַ האַלב יאָר פאַר אַ וועכענטליכער שעה) ביי דעם גרויסען יקרות, וואָס האָט כסדר געשטיגען, איז דאָך ניט געווען מעגליך צו צאָלען זיי שכירות רעגולער. די קינדער פלעגען אַריינטראָגען ווענינ שכר-למוד און די הוצאות זיינען

נעווען גרויס. דער צענטראַל-קאָמיטעט, וועלכער פלעגט פערטיילען די געלט, וואָס פלעגט אָנקומען פון אַמעריקאַ דורכ׳ן רייטשען יודישען הילפספעראיין, האָט פון אָנהויב נעקוקט אויף די שולען, ווי אויף אַ לוקסוס-זאַך, און נעהמענדיג אין אַכט די גרויסע נויט אין שטאָט, פלעגט ער צוטיילען דאָס געלט דער עיקר אויף עסען און אויף תמיכה. די שולען פלעגען קריגען נור אַ קליינעם טייל פון זייער ביודזשעט. די פערוואַלטונגען פון די שולען פלעגט אויסקומען צו פערקירצען די בעדערפענישען און זוכען וועלכע ס׳איז מיטלען אין שטאָט. ווענען פערגרעסערען די צאָל שולען פאַר אָרימע קינדער האָט שוין גאָר קיין רייד ניט געקענט זיין.

די אַנדערע סבה — איז דער קאַמף צווישען העבּרעאיסטען און יודישיסטען, וואָס האָט זעהר געשטערט דער געמיינזאַמער אַרבייט אין די קאָמיטעטען בנוגע דער שולפראַגע. ווען ניט די סכסוכים, וועלכע זיינען אָפטמאָל געווען אָבהענגיג פון פערזענליכע סימפּאַטיעס און אַנטי-פּאַטיעס, פון טאַקטלאָזיגקייט און פערקערטע בעגריפען פון כבוד, וואָלט למשל די ווילנער חברה „מפיצי-השכלה" געקענט פערנעמען אַ צענטראַלען אָרט בנוגע דער שולפראַגע ניט נור אין שטאָט אַליין, נור אויך אין דער גאַנצער געגענד. די ערשטע צייט, ווען דער פּאַרטיי-קאַמף האָט זיך נאָך ניט פונאַנדערגעוויקעלט, איז אַזוי געווען: דער קאָמיטעט האָט אין אַ משך פון איין האַלב יאָר געעפענט דעם פּאָלקס-אוניווערזיטעט, צוויי נייע שולען און טעכנישע קורסען (ז. ווילנער זאַמעלבוך 1-טער באַנד). וועלכע האָבען אַלע פונקציאָנירט מיט גרויס ערפאָלג. אָבער די מלחמה צווישען ביידע צדדים אין דער חברה און אין קאָמיטעט האָט זיך אַלץ מעהר פונאַנדערגעבּרענט און האָט זיך אויך פערשפּרייט אויף די שולען פון „מפיצי-השכלה". די אַרבייט איז פּאַראַליזירט געוואָרען. די ענערגיע איז אַוועק אויף אַ פּרוכטלאָזען קאַמף. די מחלקות צווישען קאָמיטעט און אַ טייל לערער (דער קאָמיטעט האָט געוואָלט האָבען אַ השפּעה אויף דעם פּראָגראַם פון די שולען, די לערער האָבען גע׳טענה׳ט, אַז די שולען זיינען זייערע וכדומה) האָבען זיך אַריבערגעטראָגען אויף די אַלגעמיינע פערזאַמלונגען און אין דער פּרעסע, ס׳האָבען זיך געגרינדעט אַ „מערהייט" (ציוניסטען) און אַ „מינדערהייט" (יודישיסטען).— און די חברה איז געבּליבען אַ לאַנגע צייט אָהן אַ צענטראַלער הנהגה און אָהן אַ טעטיגקייט. דערצו האָט נאָך געטראָפען די שולען אַ נייער אומגליק: מחמת דער עפּידעמיע פון פלעקטיפוס האָבען די שולען געמוזט זיין געשלאָסען כמעט אַ האַלב יאָר נאָכאַנאַנד. און איצט שטעהט פאַר די געפאַהר, אַז בעת ס׳וועלען אָנקומען די גרויסע פרעסט, וועלען די שולען ווייטער מוזען ליידען, — פון קעלט, — מחמת מאַנגעל אין האָלץ.

IV.

ניט קוקענדיג אויף די אַלע שווערינקייטען, איז דאָך נעזאָרגט געוואָרען, אַז די אָרימע קינדער זאָלען קענען בעזוכען חדרים אָדער שולען און די קלענע־רע זאָלען ווענינגסטענס ווי ס'איז בעקומען אַ השנחה און קריגען וואַרימע עסענס׳

אין דעם פרט האָבען אַ סך אויפגעטאָן די חברה „קינדערפערזאָר־גונג" און אויך אַנדערע ווילנער חברות. די חברה „קינדער־פערזאָרגונג" האָט פאַר די לעצטע צוויי יאָר פון איר עקזיסטענץ אויסגעגעבען בערך 328000 מאַרק און האָט אויף דעם אָדער אַנדער אופן געשטיצט בערך 3030 קינדער. די חברה האַלט אויס צוויי קינדער־קיכען, אין וועלכע ס'בעקומען מיטאָג־עסען 2000 קינדער. פאַר 1916–17 איז אַרויס־געגעבען געוואָרען אַן ערך 720,000 פּאָרציעס. דעם געדאַנק, אַז קינדער מוזען בעקומען עסען בעזונדער פון די דערוואַקסענע, האָט די ערשטע דורכגעפיהרט די קינדער־קיך אויף פּאָהוליאַנקע, און איצט. אַריינרעכע־נענדיג די קינדער־קיך פון „מפיצי השכלה" (1000—1200 קינדער) און אַלע שולען און היימען, ווערען אין ווילנא געשפייזט אָרימע יודישע קינדער טעגליך אַן ערך פון 5000. אין די דריי קינדער־היימען פון דער חברה „קינדער־פערזאָרגונג" ווערען אונטערגעהאַלטען ביז 800 קינדער, וועלכע פער־בריינגען דאָרט אַ גאַנצען טאָג. אויסערדעם ווילען זיך מסתמא פעראייניגען מיט דער דאָזיגער חברה די צוויי בייטאָגיגע קינדער־היימען פון דער חברה „הילף דורך אַרבייט" פאַר 170 קינדער. אויך דער פּראָפעסיאָנעלער אַרבייטער־פעראיין האָט געעפענט פאַר אַן ערך 100 קינדער פון זיינע מיטגלידער אַ קינדערהיים, און נאָך מעהר האָט אויפגעטאָן אין דער לעצטער צייט אויף דעם געביט די חברה „אַחיעזר" מיט דעם, וואָס זי האָט געעפענט אַ קינדערהיים פאַר הונדערטער קינדער, וואָס פלעגען זיך וואַלגערען אויף די גאַסען. די יתומים־הויז פאַר מיידלעך פון דער חברה „קינדער־פערזאָרגונג" האָט זיך אויך פערגרע־סערט און האָט שוין מעהר ווי 150 קינדער, וועלכע לעבען דאָרט אויף אַלעם פאַרטיגען. ווען מיר וועלען נאָך צורעכענען די אָוועגט־היים פאַר מיידלעך פון דער דאָזיגער חברה, די שולען פון „מפיצי השכלה", די העברעאישע שולען, תורת אמת און די אַנדערע „תלמוד־תורות", אין וועלכע ס'לערנען זיך און בעקומען עסען נאָך הונדערטער אָרימסטע קינדער, וועט זיך בעקומען אַ גרויסע צאָל יודישע קינדער, וועלכע זיינען דאָך גליקליכער פאַר זייערע הונדערטער חברים־און חבר'טעס, וואָס וואַרטען נאָך, מען זאָל זיי העלפען און ראַטעווען פון פערלאָזענהייט און דחקות.

נענוג טרויעריג האָט שוין געדאַרפט זיין דער מצב פון די מאַמעס. אַז זיי האָבען געמוזט אַוועקגעבען זייערע עופעלעך אין יתומים־הייזער, און — וואָס נאָך ערגער — אַוועקזעצען זיי אויפן גאַס, נאַקעט און הונגעריג, זיי זאָלען בעטען נדבות. ביז אַהער, בעת אפילו אין

די שלום-יאָרען זיינען בײ די אומות-העולם תמיד געווען פינדעלהייזער פאַר אונטערגעוואָרפענע קינדער, זיינען אַזעלכע אַנשטאַלטען בײ די יודען גאָר ניט געווען נייטיג; און די איצטיגע יודישע „אונטערגעוואָרפענע" זיינען אויך בלויז פון איין קאַטעגאָריע: פון דחקות.

מען קען פערשטעהן, ווען די דאָזיגע דחקות און נויט, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען די ווילנער יודישע בעפעלקערונג, האָט אַרויסגערופען בײ אַ סך פון אונזערע כלל-טוער די בעקאַנטע „קאַרטאָפעל-פּסיכאָלאָגיע". ניט מיט שולען און קולטורעלע פראַגען, זאָגען זײ, דאַרף מען זיך איצט פערנעמען, און ניט מיט פּאָליטיק דאַרף מען זיך איצט אינטערעסירען, נור זאָרגען ווי צו געבען עסען די צעהנדליגער טויזענדער אָרימע און פעראָרימטע יודען, גרויסע און קליינע, מענער און פרויען. טאַקי מעהר ניט ווי וועגען קאַרטאָפעל און וועגען גרויפּען פאַר די אָרימע דאַרפען זאָרגען די פאָרשטעהער פון די צדקה-אַנשטאַלטען. און ס'האָט זיך אָנגעהויבען אַ גאַנצע סעריע פון „קיכען". געווים איז די ערנערונגס-פראַגע אין דער גאַנצער מלחמה-צייט אין אַלע שטעדט און אַלע לענדער איינער פון די וויכטיגסטע ענינים. אָבער אין ווילנא איז די פראַגע, דערהויפּט זינט דעם ווינטער 1916, וואָס פון טאָג געוואָרען אַלץ ערנסטער.

כדי צו זיין שפּאָרעוודיגער אין די פּראָדוקטען און האָבען די מעגליכקייט זיי ריכטיג צו פערטיילען, איז אויסער ברויטקאַרטען (100—150 גראַם ברויט טעגליך), איינגעפירט געוואָרען אויך גרויפּען-אָדער זופּענקאַרטען. דאָס הייסט, אַז יעדער האָט געמעגט קריגען זיין פּאָרציע גרויפּען (60—110 גר.) נור אין די געזעלשאַפטליכע זופּען-קיכען אָדער אין די קיכען, וואָס זיינען איינגעאָרדענט געווען פאַר מאַסענשפּייזונגען; אויף אַזאַ אופן זיינען איינגעפירט געוואָרען אין שטאָט ביז 150 קיכען (יודישע בערך 95) ניט נור פאַר דער אָרימער בעפעלקערונג (צו 14 פּעג. פאַר אַ פּאָרציע זופּ), נור אויך פאַר'ן מיטעלשטאַנד, וועלכער האָט געהאַט די מעגליכקייט צו בעקומען אין זיינע קיכען אויסער זופּ, פאַר אַ העכערען פּרייז, אויך אַנדערע געריכטען.

ס'האָט זיך געבילדעט אַ גרויסער יודישער פעראיין (הויפּטפער-איין אָדער צענטראַלע), אין וועלכען ס'האָבען געדאַרפט אַריין אַלע יודישע אַנשטאַלטען, וואָס גיבען אַרויס עסענס. דער פעראיין האָט זיך געטיילט אויף 6 סעקציעס: א) פאָלקסקיכען ב) קינדערקיכען ג) אַרבייטער-קיכען, ד) קיכען פון וואוילטעטיגע אַנשטאַלטען (דאַמענקיכען, מושב-זקנים), ה) קיכען פון די קאָנסומפעראיינען און ו) מיטעלשטאַנדסקיכען. לויט דעם סטאַטוט האָט יעדע קיך געדאַרפט האָבען אַן אויסגעקלי-בענע פערוואַלטונג, יעדע סעקציע—אַן אויסגעקליבענעם פאָרשטאַנד און אַלע פערטרעטער פון די קיכען—אַן אַלגעמיינעם פאָרשטאַנד און

אויפזיכטסראַט פון גאַנצן פעראיין. דער פאָרשטעהער פון אויפזיכטס-ראַט איז געווען ד"ר גרשון, פון פאָרשטאַנד—ד"ר שאַבאַד. אַלע עסער אין די קיכען האָבען געמוזט זיין פעררעגיסטרירט, און נור לויט דער צאָל רעגיסטרירטע און נור מיט דער אונטערשריפט פון פאָרשטאַנד האָבען די קיכען געקענט בעקומען פראָדוקטען.

די אָרגאַניזאַציע איז געווען זעהר אַ קאָמפּליצירטע, אין די קיכען זיינען געווען הונדערטער געצאָלטע אָנגעשטעלטע (עקאָנאָמען, קאַסירען, קאַסירשעס, קעכינס, קאַרטאָפּעלשיילערקעס וכדומה), איינע צעהנדליג „פּאָפּעטשיטעלעס"—בעלי-בתים, רעוויזאָרען און קאָנטראָליאָרען. אָבער דער מצב איז געווען אַ טונקעלער, דער יסוד—אַ שאָקלדיגער, און דער קאָנטראָל האָט געקענט זיין נור אַן אַנאַיבערפלעכליכער. „גרויפּען" און „קאַרטאָפּעל" איז געווען אַ צו טייערער ביסען, און זיי האָבען זיך ניט געלאָזען צעהלען... די מענשען זיינען געווען גאָר אַנדערע, ווי אין די שלום-יאָרען. מען האָט איינער דעם אַנדערען ניט געטרויט, און מען האָט אויף אַלעמען... גערעדט.

די ערשטע זיינען אַרויס פון פעראיין די „מיטעלשטאַנדסקיכען". די פּאָרזיצענדער פון אויפזיכטסראַט און פון פאָרשטאַנד פון הויפּטפעראיין זיינען געוואָען גענויטיגט צו מעלדען, אַז זיי קענען אויף זיך ניט נעמען די ערבות פאַר זיי. די מיטעלשטאַנדסקיכען זיינען מסתמא אויך צו-פרידען געווען מיט'ן גט, און האָבען עקזיסטירט ווייטער ווי אַ זעלבסט-שטענדיגע „צענטראַלע"—די קיכען פון די אַנדערע סעקציעס, זיינען, בלייבענדיג אין פעראיין, אייגענטליך געווען אַווטאָנאָם און האָבען זיך נור געפונען אונטער דעם קאָנטראָל פון פעראיין. פערבונדען איינע מיט דער אַנדערער זיינען געווען נור די פאָלקסקיכען (אַן ערך 19); אָבער אויך דאָ זיינען תמיד פאָרגעקומען סכסוכים און ס'איז געווען אַ שטרעבונג צו זיין זעלבסטשטענדיג.

אויסער דער אינעווענינגסטער אַרבייט, האָט דער פאָרשטאַנד פון פעראיין געהאַט פיל צו טאָן אויף אויסען. ער איז געווען דער פאָר-שטעהער ביי דער מאַכט אין אַלע ענינים, וואָס זיינען נוגע צו דער ערנעהרונג פון דער בעפעלקערונג. און אין דעם פרט איז ער תמיד געגאַנגען צוזאַמען מיט די פערטרעטער פון די קריסטליכע קאָמיטעטען. צו דעם צוועק האָט זיך געבילדעט אַן אינטערנאַציאָנאַלע קאָמיסיע, וועלכע פלעגט אין אירע פעראייניגטע זיצונגען בעטראַכטען פערשיידענע עקאָנאָמישע פראַגען, אויסאַרבייטען און צוזאַמען אַרויסשטעלען פערשיי-דענע פאָדערונגען און אָנגעבען צוזאַמען פּעטיציעס, מעמאָראַנדומס וכדומה. אויף די זיצונגען ביים שטאָטהויפּטמאַן פלעגען די פאָרשטעה-הער פון יודישען און די קריסטליכע פעראיינען געוועהנליך איינער דעם אַנדערען אונטערשטיצען.

ריידענדיג וועגען דער ערנעהרונג פאַר דער בעפעלקערונג, מוז אויך דערמאָנט ווערען דער שרעקליכער יקרות אין שטאָט, וואָס פלעגט בכלל וואָס פון טאָג ווערען גרעסער און גרעסער. שוואַנקונגען פלעגען פערשטעהט זיך זיין אין שייכות פון די צייטען פון יאָר, פון דער גערע־טעניש און פון דעם. וויפיל פראָדוקטען מען פלעגט אַרויסגעבען אויף קאַרטען.

ווי אין גאַנץ דייטשלאַנד, אַזוי איז אויך אין ווילנא דער פרייער האַנדעל מיט לעבענסמיטלען געווען פערווערט. דער אַריינפיר און אַרויס־פיר פון איין קרייז אין דעם אַנדערען איז געווען פערבאָטען. אַלע פראָדוקטען פלעגען נור ווערען אַרויסגעגעבען אָדער דורכן שטאָטהויפט־מאַן,—דורך דער לעבענסמיטעלאָבטיילונג,—ווי למשל, מעהל צו באַקען ברויט (די בעקער), גרויפענס (די קיכען), קאַרטאָפעל; סאַכאַרין, צוקער (זעלטען), הערינג, מאַרמעלאַד (די שטאָטישע קראָמען), אָדער אונטער דער השגחה פון שטאָטהויפטמאַן (בעזונדערע קאָמיסיעס), ווי פלייש, פיש. די שטאָטישע קראָמען (אַן ערך 15 יודישע און 15 קריסטליכע) זיינען געווען געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציעס, וואָס האָבען געזאָלט קריגען ביים שטאָטהויפטמאַן סחורה מיט אַ געוויסען פראָצענט ראַבאַט אויף צו פערקויפען דער בעפעלקערונג פראָדוקטען מיט אַ קליינעם ריוח. דיזעלבע פריווילעגיע האָבען אויך געזאָלט האָבען די קאָאָפעראַטיווען. די טעטיג־קייט פון די דאָזיגע אָרגאַניזאַציעס איז אָבער ניט אַלע מאָל געווען גלייך. ס׳פלעגען זיין צייטען, ווען די שטאָטישע קראָמען האָבען ניט געהאַט וואָס צו פערקויפען און די אָנגעשטעלטע זיינען געשטאַנען אָהן אַרבייט.

אָבער, הגם דער פרייער האַנדעל מיט די וויכטיגסטע לעבענס־מיטלען איז געווען פערווערט, איז דאָך ניט געווען אין ווילנא קיין טאָג, וואָס מען פלעגט ניט קענען קריגען וועלכע ס׳איז פראָדוקטען פאַר גוטע געלט. אין דעם פרט האָבען אויך די „העכסטפרייזען" קיין ווירקונג ניט געהאַט, די פרייזען האָבען זיך געהאַט זייערע אייגענע סבות אין אַ שייכות פון דער אָדער יענער מניעה.

ס׳האָט זיך געבילדעט אַ בעזונדערער קלאַס „שמוגלער", אַדער „ספע. קוליאַנטען", וועלכע ס׳פלעגט געלינגען אַריינצופיהרען אין שטאָט פערשיידענע פראָדוקטען אָדער איינקויפען אַזעלכע פראָדוקטען פון די צווייטע הענט. די געזעלשאַפטליכע טוער האָבען אָנגעווענדט אַלע מיטלען אַרויסצורייסען די געשעפטען פון פריוואַטע הענט און אַליין צו קריגען די נויטיגע פראָדוק־טען פון די ערשטע הענט אויפ׳ן לעגאַלען וועג, אָבער זיי האָבען זעהר ווייניג וואָס געקענט אין דעם אויפטאָן.

V.

דאָס שטילשטיין פון די פאַבריקען און פון גאַנצען מסחר, די שטערענישען אין אַריין-און אַרויספאָהרען און דער וואָס פון טאָג שטייגענדער יקרות אויף די נויטיגסטע געגענשטאַנדען סיי צום לעבען, סיי צו דער מלאכה האָבען אַרויסגערופען אַרבייטסלאָזיגקייט און גרויס נויט ביי דער בעפעלקערונג, דער עיקר ביי דער יודישער.

די קריסטען זיינען געבליבען ביי זייער אַרבייט אין שטאָט, אַלס ברוקירער, ערדגראָבער, אין דער וואסערלייטונג און-קאַנאַליזאַציע, אין דער אַסעניזאַציע, ביים פעריכטען פון די פאַבריקען, אַלס סטראָזשען, אַלס גערטנער-אַרבייטער וכדומה. פון די יודען אבער זיינען וועניגער פערבליבען ביי זייער געוועהנטער בעשעפטיגונג. דער גרעסטער טייל יודישע אָנגעשטעלטע און בעלי-מלאכות און דערוואַקסענע קינדער פון פעראָרימטע עלטערען זיינען געבליבען אָהן אַרבייט. איינינע יונגעלייט האָבען בעקומען שטעלעס אויף די אַייזענבאַנען און אַרבייט אין די דייטשע פאַבריקען אין שטאָט גופא, איינינע אין פערשיידענע קאַנצעלאַריעס, אַ גרויסע צאָל זיינען גענומען געוואָרען אין די אַרבייטערבאַטאַליאָנען, אויף שאָסע און וואַלדאַרבייט—קיין קורלאַנד, קאָוונער און סובאלקער גובערניע, אַ סך פרויען און האַלבדערוואַקסענע זיינען געגאַנגען פריי אַרבייטען אויפ'ן שאָסע ביי ווילנא; אַנדערע אַרבייטער זיינען אַוועק אין דייטשלאַנד אין די קוילענגרובען, זעגמיהלען וכדומה. אָבער זעהר וועניג בעלי-מלאכות און אַרבייטער האָבען געקענט בעקומען בעשעפטיגונג לויט זייער פאַך און זעהר וועניג פלעגען בעקומען אַ פאַסענדען לוין. ס'איז געשאַפען געוואָרען אַ אַרבייטסביורא ביי דער שטאָטפערוואַלטונג, פאַר יודען און קריסטען, אָבער ניט אַלע מאָל זיינען די יודען געשטאַנען אין די זעלבע בעדינגונגען, דערהויפט אין דער ערשטער צייט, ווען די פאָליאַקען האָבען געהאַט אין ביוראָ די אויבערהאַנט. שפּעטער האָט זיך ביים יודישען צענטראַל-קאָמיטעט געבילדעט אַ בעזונדערע קאָמיסיע, וועלכע האָט געהאַט די אויפגאַבע צו שיקען אַרבייטער און אַרבייטערינען קיין דייטשלאַנד (פאַפּיראָסענמאַכער) און אין אווגוסטאוואָ (ניט קיין פאַכאָווע) אויף דער אחריות פון יודישען דעצערנענט ה' הערמאַן שטרוק און זיין פערטרעטער ה' אַייזענמאַן.

על-כל-פנים האָבען די ווילנער כלל-טוער ווי-מעגליך געזאָרגט, אַז די יודישע בעפעלקערונג זאָל ווערען געשטיצט ניט נור מיט צדקה און מיט תמיכה אין די קיכען, נור אויך מיט פּראָדוקטיווער אַרבייט. די חברה „הילף דורך אַרבייט" האָט אין דער שווערער צייט, ביי דעם דוחק אין רויהע מאַטעריאַלען און ביי דעם יקרות פון פריקלאַדען אַזוי פיל אויפגעטאָן, אַז זי פלעגט אַרויסרופען בעוואונדערונג ביי די אַנדערע

אומות. אַ גרויסע בעדייטונג האָבען אין דעם זין אויך געהאַט די ווילנער אַרבייט-הייזער, וואָס די דייטשען האָבען געגרינדעט ביי דער מיטהילף פון די פיר ווילנער נאַציאָנאַליטעטען זומער 1915 לכתחלה אַלס אַ אויסשטעלונג און וואָס עקזיסטירט די גאַנצע צייט מיט גרויס ערפאָלג אַלס שטענדיגע אינסטיטוציע. די טעכנישע קורסען פון „מפיצי השכלה״ האָבען דעם ערשטען יאָר געגעבען איינגע עלעקטראמאנטיאָרען, וואָס האָבען דערנאָך גוט פעררינט, בלייבענדיג אין ווילנא, אָדער בעקומענ-דיג אַרבייט אין דייטשלאַנד, און אין דעם אַנדערען יאָר (אָקטאָבער 1917) האָבען זיי אַוועקגעלייגט אַ יסוד פאַר אַ קינפטיגען יורישען טעכני-קום. די לאַנדווירטשאַפטליכע קאָלאָניע נעבען נאָוואָווילייסק האָט אַ דאַנק דעם דייטשען ראַבינער ד״ר לוי צום ערשטען מאָל אין ליטא געגעבען די מעגליכקייט 50—60 יודישע יונגע-לייט צו לערנען אַלע לאַנדווירטשאַפטליכע אַרבייטען; זיי בעקומען דאָרט אַלגעמיינע למודים ווי אויך עסען, און ווערען אויף אַזאַ אופן דערנעהנטערט צו ערד-אַרבייט, וואָס איז פאַר די ליטווישע יודען אַזוי פרעמד.

אָבער די אַרבייטסלאָזיגקייט, דער יקרות און די גאַנצע אונגע-וועהנליכקייט פון דעם מצב פון דער ווילנער בעפעלקערונג האָבען געמוזט האָבען אַ ווירקונג אויף דעם מאָראַלישען צושטאַנד פון די יודען. שמוכל און עהנליכע פרנסות און כל׳ערליי פערדינסטען פון „ווינט״, קליינע בירזשעס אין בעשטימטע גאַסען, אכסניות ביים באַן און אין אַנדערע ערטער האָבען געלייגט אַן איינגנאַרטיגע חתימה אויף דעם הענדלערישען טייל פון די ווילנער יודען. די אָרימע יוגענד—אָבגעריסענע יונגלעך—פלעגען אין צעהנדליגער שטעהן ביים באַן און ביי די האָטעלען, כדי צו פערדינען אַ פאָר קאָפּיקעס מיט׳ן צוטראָגען אַ פעקעל. אַנדערע אַזעלכע יונגלעך פלעגען ניט שלעכט פערדינען און גלייך אויסגעבען דאָס געלט אין די נאָהנטסטע רעסטאָראַנען.

די ערשטע צייט, בעת עס איז נאָך געווען צו פערקויפען פריי ביר, זיינען אַזעלכע רעסטאָראַנען געווען אויף יעדען טריט און אומעטום מיט ווייבליכער בעדינונג. כמעט אין אַלע פערמאַכטע גע-שעפטען, אין אַלע געוועזענע מעבעלקראָמען, וואו ס׳איז נור געווען אַ טיר מיט אַ פענסטער אין גאַס, פלעגען זיך הערען ביז שפעט אין דער נאַכט די רייסענדע קלאַנגען פון וואָלוועלע גראַמאָפאָנען, אַמאָל נאָך פון אַ פיאַנע אָדער פון אַ פאָר כלי-זמר. אויף די גאַסען אינאָוועט האָבען זיך בעוויזען אַ סך אויסגעלאַסענע פרויען אין אַזאַ מאָס, וואָס איז ביז אַהער גאָר ניט געווען אין ווילנא. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען אַ מין וואקכאַנאַליע פון אָוענטען מיט געזאַנג און מיט „טאַנצען״ ביז 5 אין דער פריה —כלומרשט צום פילאַנטראָפּישען צוועק, אין וועלכע

ס'פלעגן נעהמען אָנטייל אויך אַזוינע, וואָס האָבן ניט געזוכט קיין פּערדינסט, און טאַקי אוים תּאווה.

צום גליק איז תּיכּף דורך דער גאַנצער קולטורעלער בעוועגונג בּיי די ווילנער יודען, פאַר דער צייט געלונגען אָבּצושטעלען דעם חלול, און אויף אַזוי פיל, וויפיל ס'האָבּען ניט געשטערט די מעכטיגע עקאָנאָמישע סבּות, איז געזאָרגט געוואָרען פאַר דער ערציהונג פון דער יודישער יוגענד און פון די יודישע פאָלקסמאַסען. צעהנדליגער שולען און חדרים האָבּען אָנגעווענדט אַלע כּחות כּדי צו געבּען די קינדער ניט נור למודים, נור אויך צו בּעלייכטען זייער פינסטערען לעבען אין דערהיים און אויך איינצופלאַנצען אין זיי מענשליכע און יודישע אידעאַלען. די אָווענטשול פאַר דערוואַקסענע„ וואָס עקזיסטירט שוין אין ווילנא אין אַ משך פון 16 יאָר, האָט אויך אין די מלחמה־יאָרען בּיי די שווערסטע בּעדינגונגען געעפענט אירע טירען פאַר הונדערטער אַרבּייטער און אַרבּייטערינס, געבּענדיג זיי עלעמענטאַרע בּילדונג און סיסטעמאַטישע קענטענישען הן אין פאָרם פון קלאַסען־למודים, הן אין דער פאָרם פון אַלגעמיינע לעקציעס. די בּיידע פאָלקס־אוניווערזיטעטען, הגם זיי האָבּען צוליבּ אונאָבּהענגיגע סבּות עקזיסטירט נור 2 חדשים, האָבּען געגעבּען אַ שטופּ צו ווייטערדיגע טריט אין דער דאָזיגער ריכטונג, צו אַ גאַנצער רייהע ליטעראַרישע און כּלערליי קולטורעלע אונטערנעמונגען און אַנשטאַלטען; דער יודישער טעאַטער, דער אַרבּייטער קולטור־און קונסט־פעראיין, דער סטודענטען־פעראיין,—זיי אַלע האָבּען פיל אויפגעטאָן אין נאַציאָנאַל־עסטעטישען זין און האָבּען אויפגעהויבּען די יודישען מאַסען פון יאושדיגען, וואָכעדיגען לעבען. און די הונדערטע יודישע „קאָנצערטען", אפילו די „לאָטערייען" און „פערוויילונגען" לטובת פערשיידענע חברות, וואָס זיינען, דאַכט זיך, אַזוי געוועזען משונה'דיג, ווי אַ הפך צו דעם פינסטערען לעבען פון די הונגעריגע מאַסען, האָבּען דאָך געהאַט, חוץ זייער מאַטעריעלער פּעולה, אויך אַ מאָראַלישע בּעדייטונג מיט דעם, וואָס זיי פלעגען פעראייניגען פערשיידענע געזעלשאַפטליכע שיכטען און פלעגען געבּען די מעגליכקייט, הגם אויף אַ שעה, זיך צו בּעפרייען פון די אַלטעגליכע דאגות.

די אַלע קולטורעלע און וואוילטעטיגע אַנשטאַלטען האָבּען אויך געגעבּען די מעגליכקייט די ווילנער יודען צו נעמען אַן אַנטייל, ווי ווייט ס'איז געווען מעגליך, אין פּאָליטישען לעבּען פון שטאָט און איהר סביבה.

די ציוניסטישע פּאַרטיי האָט זיך אין די לעצטע יאָרען פון דער מלחמה, אין ווילנא ווי אויך אין אַנדערע שטעט און לענדער, שטאַרק פערבּרייטערט און צוגעצויגען צו זיך אַלץ מעהר אָנהענגער צווישען דער בּורזשואַזיע און אינטעליגענץ. דאָס האָט זיך שוין אגבּ אַרויסגעוויזען אויך אין דער

פעולה, וואָס די ציוניסטען האָבען געהאַט אין פערשפרייטען העברעאישע שולען. נאָך מעהר האָבען זיי צוגעצויגען צו זיך ברייטערע יודישע מאַסען, ווען אין דער פרעסע האָט זיך אָנגעהויבען צו בעהאַנדלען די פראַגע וועגען פּאָליטישען ציוניזם, וועגען דעם, אַז אויפ׳ן שלום-קאָנגרעס זאָל גאַראַנטירט ווערען די אַווטאָנאָמיע פון פּאַלעסטינא פאַר יודען. ס׳זיינען פאָרגעקומען אויך אין ווילנא ציוניסטישע פערזאַמלונגען און מיטינגען, וועלכע האָבען צוגעצויגען אַ גרויסען עולם. אויך די ווילנער רבנים האָבען בפרהסיא זיך ערקלערט פאַר דעם ציוניסטישען אידעאַל. אין דער לעצטער צייט האָט זיך אויך אָרגאַניזירט אין ווילנא אַ קליינע פראַקציע פון פּועלי-ציון.

דער „בונד״ און די נאָהנט-שטעהענדע צו אים פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען האָבען זיך קאָנצענטרירט אַרום דער אַרבייטער-קיך, איינצעלנע פעראיינען פון פּאַכאַרבייטער (נאָדעל,—לעדער-אַרבייטער א. א.) און דעם יודישען אַרבייטער-קולטור-פעראיין. די פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען האָבען אויך אַן אייגענעם קאָאָפּעראַטיוו, וועלכער אַרבייט זעהר טיכטיג, אַ יוגענד-פעראיין, אַ מין קלוב פאַר ניט גאַנץ דערוואַקסענע, און אַ קינדער-היים פאַר מעהר אַלס 100 קינדער פון זייערע מיטגלידער. הגם דער „בונד״ אין ליטא האָט שטאַרק געליטען אין זיין כח פון דער מלחמה, ווייל אַ סך אַרבייטער האָט מען צונומען אויף אַרבייט, אַ סך זיינען זיך פונאַנדערגעפאָהרען, דאָך זיינען אַלע פערזאַמלונגען און מיטינגען, וואָס דער פּראָפעסיאָנעלער און דער אַרבייטער-קולטור-פעראיין אין ווילנא פלעגען איינאָרדענען, תמיד געווען פול געפּאַקט ניט נור פון אַרבייטער נור אויך פון „מיטלויפער״.

שפּעט אָרגאַניזירט האָבען זיך די איבעריגע דעמאָקראַטישע עלע-מענטען, ניט ציוניסטישע, וואָס האָבען מחמת פערשיידענע טעמים ניט געקענט צושטיין צום „בונד״ און צו די פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען. שוין פון פריהערדיגע צייטען איז אַ מיעוט פון די יודישע דעמאָקראַ-טישע עלעמענטען נאָהנט געשטאַנען צו די דעמאָקראַטישע עלעמענטען פון די שכנישע אומות אין ווילנא, אָבער אין די לעצטע חדשים, בעת די פּאָליטישע אויסזיכטען פון ליטא האָבען זיך געענדערט, איז זיך די ראָזיגע פעראייניגונג צופאַלען. די יודישע דעמאָקראַטישע עלעמענטען האָבען זיך פעראייניגט אין יודישען קולטור-פעראיין, וואו ס׳געהען אַריין פאָרשטעהער פון פערשיידענע דעמאָקראַטישע ריכטונגען, אַחוץ דעם „בונד״. אַרום איהם קאָנצענטרירען זיך מיטגלידער פון האַנדווערקער-פעראיין, לעהרער-פעראיין, לאַחדים-קרעמער, אָנגעשטעלטע וכדומה. דאָ ווערען געהאַלטען פאָרטראָגען אויף פערשיידענע טעמעס בנוגע צום יודישען קולטורעלען, קהלה׳שען און פּאָליטישען לעבען.

VI.

די גרויסע רוסישע רעוואָלוציע פון איין זייט און די ווירקליכע ווי אויך קומענדע פּאָליטישע שנויים אין פּוילען און ליטא—מחמת די נצחונות פון דייטשלאַנד,—פון דער אַנדערער זייט, האָבען געמאַכט אַ גרויסע איבערקערעניש אין די מוחות פון דער גאַנצער בעפעלקערונג אין דעם קאַנט. אין די פריהערדיגע יאָרען פלעגט אין די יודישע פּאָליטישע קרייזען און אין די פּאָליטישע פּאַרטיעס זעהר ווייניג גערעדט ווערען וועגען דעם פּאָליטישען מצב פון ליטא. הגם די פּאָדערונגען פון אַווטאָנאָמיע פאַר ליטא זיינען אריין אין די פּראָגראַמען פון אַלע יודישע פּאַרטיעס, פלעגט די פראַגע דאָך קיין מאָל ניט זיין פון די ברענענדיגע און קיין מאָל ניט פון די טעמעס, וועגען וועלכע ס׳פלעגט פּאָרקומען דעבאַטען אָדער סכסוכים צווישען די פערשיידענע פּאָליטישע ריכטונגען. אַז דער קאַנט, אין וועלכען מיר לעבען שוין הונדערטער יאָרען, זאָל אַמאָל קענען האָבען אַ וועלכע ס׳איז אַנדערע פּאָליטישע פאָרם, אַ וועלכען ס׳איז אַנדערען פּאָליטישען אויסזעהן,—וועגען דעם האָט דער געוועהנליכער יוד און די ברייטע פּאָלקסמאַסען גאָרניט גע-טראַכט און גאָרניט געחלומ׳ט. אין דעם,—מוזען מיר צוגעבען,—ליגט דער גרויסער אונטערשייד צווישען די פּאָליטישע אָנשויאונגען פון די יודען אין ליטא און זייערע שכנים, ווי איך האָב דאָס שוין אָנגע-וויזען אין אָנהויב פון מיין „איבערזיכט". די ליטווישע יודען, אַזוי ווי די איבעריגע יודען אין רוסלאַנד, האָבען תמיד געשטרעבט צו גלייך- און פולבערעכטיגונג, ווייל זיי זיינען געווען פערבונדען מיט דער גרויסער רוסלאַנד דורך טויזענדער פעדים און בלייבענדיג אַלע מאָל שטאַרק נעגען דער רוסישער רעגירונג, זיינען זיי תמיד געווען, ניט קוקענדיג אויף די פערפאָלגונגען, פאַר די גאַנצקייט און שטאַרקייט פון דער רוסלענדישער מלוכה. אַזאַ לאָקאַלער פּאַטריאָטיזם, ווי דאָס איז אַלעמאָל געווען בולט קענטיג ביי די ליטווינער, בעלאָרוסען און פּאָליאַקען, איז ביי די ליטווישע יודען קיינמאָל ניט געווען.

אמת, אין די לעצטע יאָרען פאַר דער מלחמה האָבען זיך גע-בילדעט אויך אין ליטא קליינע געהיימע קרייזלעך פון פעדעראַליסטען-אווטאָנאָמיסטען, אין וועלכע ס׳פלעגען זיך צונויפקומען צוזאַמען מיט די דעמאָקראַטישע עלעמענטען פון ליטווינער, בעלאָרוסען און פּאָליאַקען אויך איינינע יודען-דעמאָקראַטען, און ס׳פלעגען בעטראַכט ווערען די פראַגען וועגען אַווטאָנאָמיע אָדער זאָגאַר זעלבסטשטענדיגקייט פון בעלאָרוסיע, ליטא און פּוילען. ס׳פלעגען זאָגאַר פּאָרקומען גע-היימע צוזאַמענפאָרען פון די פעדעראַליסטען אין מאָסקווע און פּעטערבורג, אָבער די יודען זיינען דאָ געווען אין אַ זעהר קליינעם מעוט, און דער

ברייטער יודישער עולם האָט פון דעם גאָרניט געוואוסט און וועגען אַזעלכע פראַגען ווייניג געקלערט.

אפילו נאָכדעם ווי די דייטשען האָבען אײנגענומען ווילנא, בעת ס'האָט זיך דאָ געבילדעט אַן אָרגאַניזאַציע „אוניווערזאל" פון עטליכע דעמאָקראַטישע פאָרשטעהער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטען, און איינינע פון זיי האָבען אַרויסגעגעבען אַן אויפרוף מיט בולטע סעפּעראַ-טיסטישע טענדענצען, האָבען די עטליכע יודען, וואָס זיינען אַריין אין דער אָרגאַניזאַציע, זיך אָבגעזאָגט אונטערצושרייבען דעם דאָקומענט. נור די ידיעות וועגען דער רוסישער רעוואָלוציע און וועגען דער גרויסער סעפּעראַטיסטישער בעוועגונג, וואָס האָט זיך פערשפּרייט אין רוסלאַנד צווישען די קליינע פעלקער, האָבען אַ שטופּ געגעבען אויך די ליטווישע יודען צו געבען אַ קלער וועגען דעם קומענדיגען גורל פון ליטא, אויך די יודען, וואָס זיינען ביז אַהער געווען אינדיפערענט צו דעם ענין.

נאָך מעהר האָבען געוועקט די ווייטערדיגע פּאָליטישע געשעה-ענישען אין ליטא, די בילדונג פון ליטווישען לאַנדעסראַט (דעם 23 סעפּטעמבער 1917)

דאָ איז פאַר די יודען קלאָר געוואָרען, אַז אַזוי ווי ס'איז געווען, וועט שוין ליטא ניט בלייבען, אַז ס'וועלען פאָרקומען גרויסע שנויים אין דער הנהגה פון ליטא. דאָ האָבען זיי פערשטאַנען, אַז קודם-כל מוזען זיי שטרעבען צו זיכערן זייער קולטורעל-נאַציאָנאַלע אַווטאָנאָמיע און פּאָליטישע פולבערעכטיגונג ווי היימישע בירגער פון ליטא. אויף דעם גרויסען מיטינג, וואָס ס'איז פאָרגעקומען דעם 9 סעפּטעמבער 1917 (די ערשטע נאַכט פון ראש-השנה תרע"ח) און אין וועלכען ס'האָבען מיט אַ ריהרענדער אחדות זיך בעטייליגט סאָציאַליסטישע און דעמאָ-קראַטישע פאָרשטעהער פון יודען, ליטווינער, פּאָליאַקען און בעלאָרו-סען, האָבען די יודען שאַרף אַרויסגעזאָגט זייערע נאַציאָנאַלע פאָדערונגען.

אָבער בעת די מנהיגים פון די ליטווינער, — ד"ר שאולים, אינזש. קיירים און אַדוואָק. ווילײשים — מיט וועלכע די יודען-דעמאָקראַטען זיינען ביז אַהער געגאַנגען צוזאַמען, זיינען אַריין אין לאַנדעסראַט, וועלכער איז בעשטאַנען בלויז פון 20 ליטווינער, איז פאַר די יודען אויפגעוועקט געוואָרען אַ שאלה, צו זאָלען זיי געהן אין אויף אַזאַ אופן צוזאַמענגעשטעלטען לאַנדעסראַט: די ליטווינער זיינען דאָך געווען אויס-געקליבען דורך אַ ספּעציעלען צוזאַמענפאָר און האָבען אַ גרויסען רוב אין דעם דאָזיגען לאַנדעסראַט. די שאלה האָט נאָך ווייטער אויפ-געוועקט דאָס פּאָליטישע בעוואוסטזיין פון די ווילנער יודען, און אַ פולע האָבען פערשטאַנען, אַז אויסער קאַרטאָפעל און קיך-פראַגען, וואָס האַלטען נור אויף דעם קיום פון היינטיגען טאָג, מוז מען אויך אַ קלער

טאָן וועגען דעם עתיד. און אַזעלכע שאלות קענען פערענטפערט ווערען ניט מיט די כחות פון יחידים, נור אויף אַ צוזאַמענפאָר פון פערטרע-טער פון אַלע יודען אין גאַנץ ליטא.

אויף אַזאַ צוזאַמענפאָר וועלען מוזען בעטראַכט ווערען די פראַגען, אויף וועלכען אופן ס'קענען אַם בעסטען געזיכערט ווערען די עקאָנאָמישע און נאַציאָנאַל-קולטורעלע אינטערעסען פון די יודען אין ליטא, אויף וועלכען אופן ס'קענען גאַראַנטירט ווערען אויך זייערע פאָליטישע רעכט ווי פון אַ מעוט, וואָס וועט מוזען לעבען צווישען נאָך 3—4 אַנדערע נאַציאָנאַליטעטען.

די נייע פאָליטישע שנויים פאָדערען פון די ליטווישע יודען אַ גרויסע אָרגאַניזאַטאָרישע אַרבייט, וועלכע וועט מוזען נאָך שטאַרקער ווערען ערשט נאָך דער מלחמה. דעמאָלט וועלען די יודען אין ליטא מוזען אָנווענדען אַלע זייערע כחות, כדי צו קרעפטיגען דאָס יודישע פאָלק הן אין פיזישען והן אין גייסטליכען זין, כדי צו ענטוויקלען און פערשפרייטען צווישען זיי כלערליי פראָפעסיאָנעלע בילדונג און פראָ-דוקטיווע אַרבייט, קענטנישען, וויסענשאַפטען און קוואַליפיצירטע מלאכות. און די אַווטאָנאָמע דעמאָקראַטישע קהלה וועט מוזען פעראייניגען אַלע קולטורעלע כחות און וועט זיין ביכולת צו ערציהען אַ נייעם יודישען דור, אַ שטאַרקען, נאַציאָנאַל-בעוואוסטזיניגען, זעלבסטשטענדיגען און זעלבסטטעטיגען!

מ. סאַליט.

די בעקאַנטמאַכונגען.

די דייטשען זיינען אַריין אין ווילנא שבת יום-כפור אינדער-פריה דעם 5-טען (18-טען נ. ס.) סעפּטעמבער 1915. אין זעלבען טאָג איז אויף די ווילנער גאַסען געווען אויסגעקלעבט אַפריהער אויף פּויליש און דערנאָך אויף דייטש, פּויליש און רוסיש אַ פּראָקלאַמאַציע „צו דער שטאָט ווילנא”, אונטערגעשריבען פון גראַף פּ פ י י ל. אין דער דאָזיגער פּראָקלאַמאַציע ווערט געזאָגט:

„די דייטשע חיילות האָבען פערטריבען די רוסישע אַרמיע פון דער פּוילישער שטאָט ווילנא און זיינען אַריין אין דער דאָזיגער חשוב'ער שטאָט, וואָס איז פול מיט טראַדיציע. ווילנא איז תמיד געווען אַ פּערל אין דעם רומרייכען קעניגרייך פּוילען. דאָס דאָזיגע קעניגרייך איז פריינדליך צום דייטשען פאָלק. די דייטשע חיילות האָבען דעם וואַרימסטען מיטגעפיהל פאַר דער בעפעלקערונג פון פּוילען, וועלכער ס'קומט אויס איבערצולײַדען אַזוינע שווערע נסיונות. מיט צאָרן קוקען

די דייטשע חיילות אויף די מיאוסע גוואלט־מעשים, וואס ווערען אָב־געטאָן אין נאָמען פון דער רוסישער רעגירונג מיט דער ליידענדער בעפעלקערונג און מיט איר האָב און גוטס. ס'איז נויטיג מודיע צו זיין, אז די דערפער, וואס פלאַקערען אַרום, בעלייכטען רוסישע מעשים. די דייטשע אַרמעאישע מאַכט שטרעבט צו פערלייכטערען די משאות, וואס די בעפעלקערונג פון פוילען האָט אַריבערצוטראָגען פון דער מלחמה, וועלכע מען האָט דער דאָזיגער מאַכט אָנגעבונדען. דאָסועלבע איז בנוגע צו ווילנא. די געוועהנליכע בעשעפטיגונגען און יעדע פרידליכע אַרבייט פון דער בעפעלקערונג זעלען בעגעגענען אַ אונטערשטיצונג. די השגחה וועגען דער זיכערקייט און אָבהיטונג פון דער אָרדענונג און רוהיגקייט אין דער שטאָט זאָלען פערבלייבען אין די געניטע הענט פון איר ביזאיצטיגער שטאָטישער פערוואַלטונג. נור אין פאַל, ווען מען וועט שטערען די געזעלשאַפטליכע אָרדענונג אויף אַזוי פיל, אַז די מיטלען פון דער שטאָטישער פערוואַלטונג וועלען ניט קלעקען, וועל איך זיך פיהלען פאַר געצוואונגען צו קומען איר צו הילף מיט אַ מילי־טערישער מאַכט. מען דאַרף האָפען, אַז די בירגער פון ווילנא וועלען אין נאָמען פון דער געזעלשאַפטליכער אָרדענונג און רוהיגקייט קיין זאַך ניט טאָן געגען דער דייטשער אַרמעאישער מאַכט אָדער געגען טיילען פון איר. פאַר אַזוינע מעשים קומען לויט די מיליטערישע גע־זעצען שווערע שטראָפען, אַריינרעכענענדיג טויט־שטראָף. איך וואָלט ניט וועלען בענוצען בנוגע צו ווילנא אַ וועלכע ניט איז שטראָף. זאָל גאָט בענשען פוילען"!

די שטאָטישע פערוואַלטונג פון איר זייט האָט אויסגעקלעבט אויף די גאַסען גרויסע הודעות אויף רוסיש, פויליש, ליטוויש, בעלאָרוסיש און יודיש אונטערגעשריבען פון שטאָט־גאָלאָווא מ. ווענסלאַווסקי, אַז די שטאָטישע זעלבסטפערוואַלטונג נעמט אויף זיך אָבצוהיטען אין שטאָט די געזעלשאַפטליכע רוהיגקייט און אָרדענונג; אַז זי לאָזט איבער אין קראַפט אַלע ביזאיצטיגע מיטלען בנוגע צום אָבהיטען די געזעל־שאַפטליכע רוהיגקייט און אָרדענונג דהיינו: דעם פערבאָט צו פערקויפען שטאַרקע געטראַנקען, די טאַקסע אויף די פראָדוקטען פון דער ערשטער נויטווענדיגקייט וכדומה. כדי אירע מיטלען זאָלען דערפילט ווערען, מעלדעט די שטאָטישע זעלבסטפערוואַלטונג, אַז זי האָט אָרגאַניזירט אַ שטאָטישע בירגער־מיליציע, וואָס די גאַנצע בע־פעלקערונג דאַרף איר מיטהעלפען, ערפילענדיג אָהן קיין שום תירוץ אַלע אירע געזעצליכע פאָדערונגען. יעדער פרוב פון טאָן כנגד וועט שטרענג בעשטראָפט ווערען. ווייטער רופט די שטאָטישע זעלבסטפערוואַלטונג די איינוואוינער פון ווילנא, אַז: א) מען זאָל תיכף צושטעלען אין אופראַווע אַלע מינים פייער־געוועהר, וואָס געפינט זיך ביי וועמען ניט איז, ב) מען זאָל לויט דער מעגליכקייט איבערגעבען אין רשות פון

דער מיליציע פאַר אירע בעדערפעענישען פערד און וועלאָסיפּעדען,
ג) מען זאָל אָבהיטען די רוהיגקייט און אָרדענונג, ניט שטעהן אין רעדלעך אויף די גאַסען, ניט מאַכען קיין טומלען און אין אַלץ פאָלגען די פאָרערונגען פון דער שטאָטישער מיליציע.

אויף מאָרגען, דעם 6|19 סעפּטעמבער 1915, איז שוין אויף די גאַסען געווען אויסגעקלעבט די ערשטע דייטשע בעקאַנטמאַכונג אויף דייטש, פּויליש און רוסיש, אונטערגעשריבען פון דער שטאָטישער אופּראַווע. אין דער דאָזיגער ערשטער בעקאַנטמאַכונג, וועלכע הויבט אָן די לאַנגע רייהע עפענטליכע דאָקומענטען וועגען דער דייטשער פערוואַלטונג אין ווילנא, ווערט געמעלדעט:

„מחמת דער פעראָרדענונג פון קאָמענדאַנט פון שטאָט ווילנא איז די ווילנער שטאָטישע אופּראַווע מודיע: א) אַלע פערזאָנען, וואָס האַנדלען מיט לעבענסמיטלען און פוראַזש (אַנגראָ און דעטייל), ווי אויך אַלע בעלי-בתים פון האָטעלען און גאַסטהייזער פון דער שטאָט ווילנא זיינען מחויב צוצושטעלען אין דער שטאָטישער אופּראַווע ביז מאָרגען, מאָנטאָג דעם 7|20 סעפּטעמבער 1915, צוועלף אַ זייגער בייטאָג, גענויע רשימות פון פאָלגענדע פּראָדוקטען מיט פּינקטליכע דאַטען וועגען זייער צאָל און סאָרט, ווי אויך דעם אָרט, וואו זיי געפינען זיך: וויין, מעהל, גרויפּען, גריץ, פּוטער, שמאַלץ, פעטס, קאָנסערווען, ציגאַרען, פּאַפּיראָסען, טאַבאַק, סוכאַרעס, טרוקענע וואורשט און האָבער, ב) אַלע פערזאָנען, וואָס האַנדלען מיט די דאָזיגע פּראָדוקטען, ווערט רעקאָמענדירט איינצושאַפען פון די ווילנער אומגעגענדען נייע רעזערווען לעבענסמיטלען און פוראַזש. שיינען אויף צו בריינגען אַזוינע פּראָדוקטען קאָן מען בעקומען אין דער קאָמענדאַנטור פון ווילנא (בנין פון געריכט, געאָרג-פּראָספּעקט)".

אין צוויי טעג אַרום, דינסטאָג דעם 21-טען סעפּטעמבער נ. סט. 1915, איז שוין אויף די גאַסען געווען אויסגעקלעבט אַ גרויסע בעקאַנטמאַכונג פון 15 פּונקטען אויף דייטש, פּויליש און ליטוויש אונטערגעשריבען פון וועגנער, גענעראַל-לייטנאַנט און גובערנאַטאָר. די אופּראַווע האָט שוין בכן אויפגעהערט צו עקזיסטירען אַלס עפענטליכע מאַכט. — און אויפ'ן פערטען טאָג פון דער אָקופּאַציע איז שוין די שטאָט ווילנא פעסט געלעגען אין די הענט פון דער דייטשער פערוואַלטונג אונטער דער הנהגה פון גובערנאַטאָר וועגנער. די רוסישע שפּראַך געהט איינגאַנצען אַראָב. מיט יודיש בענוצט מען זיך נאָך ניט. נור באַלד, אַדאַנק דער השתדלות פון די ווילנער יודישע כלל-טוער, ווערט אויך יודיש געגעבען ווערען אַן אָרט צוגלייך מיט די דריי שפּראַכען — דייטש, פּויליש און ליטוויש, — וואָס אויף זיי האָבען לכתחלה אָנגעהויבען צו ערשיינען די בעקאַנטמאַכונגען אָהן קיין שום פריהערדיגען ישוב-הדעת.

די בעקאַנטמאַכונג פון 21 סעפּטעמבער איז די ערשטע הודעה

פון דעם נייעם בעל-הבית פון שטאָט. זי איז אינטערעסאַנט אין כמה פרטים און כאַראַקטעריזירט הן דעם אַלגעמיינעם מצב פון שטאָט אין יענער צייט והן דעם כאַראַקטער פון דער דייטשער פערוואַלטונג מיט אַלע אירע סיסטעמאַטיש-דורכגעטראַכטע פינקטליכקייטען און גענויע פעראָרדענונגען וועגען די פערשיידענסטע זייטען פון לעבען פון כלל און יחיד, וואָס וועלען זיך פון איצט אָן אַרויסווייזען אין דער אָדער אין יענער פאָרם אין יעדער איינער פון די ווייטערדיגע עטליכע הונדערט בעקאַנטמאַכונגען. דאָס לעבען ווערט פעסט נאָרמירט. יעדע זאַך, וואָס האָט, אָדער קאָן האָבען אַ געזעלשאַפטליכע בעדייטונג, ווערט רעגולירט און פאָראויסגעזעהן מיט דער שטרענגסטער גענויאיגקייט. קודם-כל ווערט געזאָרגט לטובת די אינטערעסען פון דער דייטשער אַרמיע און פערוואַלטונג, און דער מיליטערישער שטאַנדפונקט איז דער אָנפירענדער ביי אַלע מעשים און פעראָרדענונגען. שוין די ערשטע בעקאַנטמאַכונגען טראָגען אַריין צווישען דער בעפעלקערונג דעם בעגריף פון אַ שטאַרקער, אַרבייטספעהיגער מאַכט, וואָס שטעהט אויף דער וואַך. וואָס ווייטער איז אין שטאָט געוואָרען אַלץ רוהיגער און שטילער. צווישען די תקנות, וואָס זיינען אגב נוגע דער טובה אויך פון דער ציווילער בעפעלקערונג, פערנעהמען דעם אויבענאָן די היגיעני׳שע און סאַניטאַרע.

דאָס אַלץ איז קענטיג אין די הויפט-שטריכען שוין אין דער ערשטער בעקאַנטמאַכונג פון גובערנאַטאָר וועגנער, וועלכע הויבט זיך אָן מיט פאָלגענדע פונקטען: א) די שטאָט ווילנא איז אַריבער אין דער דייטשער ממשלה. איך בין בעשטימט געוואָרען פאַר דעם גובערנאַטאָר פון שטאָט. ב) די בעפעלקערונג דאַרף זיך פערנעהמען מיט איר פרידליכער בעשעפטיגונג און זיך רוהיג פערהאַלטען. די פעראָרדענונגען פון דער שמירה מוז מען אומבעדינגט פאָלגען. ג) ציווילע פערזאָנען האָבען רעכט צו געהן אויפ׳ן גאַס נור פון 5 אַ זייגער אינדערפריה ביז 10 אַ זייגער אינאָווענט. אויסנאַמען — נור מיט אַן ערלויבניש-שיין פון דער קאָמענדאַנטור. די האָטעלען און גאַסטהייזער דאַרף מען שליסען פון 10 אַ זייגער אינאָווענט ביז 5 אַ זייגער אינדערפריה, מיט אַ צייטווייליגען אויסנאַם פאַר די האָטעלען: געאָרג, בריסטאָל און אייראָפּא. דער אַוטאָריטעטער זייגער איז דער דייטשער, אַלע עפענטליכע זייגערס דאַרף מען אָנשטעלען לויט אים. די צייט קאָן מען אָנפרעגען ביי דער קאָמענדאַנטור. די ווייטערדיגע פונקטען שרעקען מיט טויט-שטראָף אָדער מיט קאַטאָרגע ניט וועניגער פון 10 יאָר פאַר די, וועלכע האַלטען זיך אויף אין שטאָט אַלס רוסישע מיליטער-פערזאָנען און מעלדען זיך ניט תיכף ביי דער קאָמענדאַנטור; פאַר די, וואָס בעהאַלטען אָדער וויסען וואו ס׳געפינען זיך רוסישע מיליטער-פערזאָנען און מעלדען ניט וועגען דעם תיכף; פאַר די, וואָס מען וועט זיי כאַפּען ביים ראַבעווען און פאַר די,

וואָס ווייסען ווענען אַ געשטאָרבענעם און מעלדען ניט ווענען דעם אין משך פון דריי שעה דער קאָמענדאַנטור (מחויב צו מעלדען איז דער בעל-הבית פון דירה). די איבעריגע פונקטען 6—14 זיינען פאָלגענדע: אַלע פּאָסט-טויבען מוז מען טויטען; אַלע געשעפטען, וואָס זייערע בעלי-בתּים זיינען פאַרהאַן, מוז מען ווידער עפענען און אויפהייגען איבער זיי דייטשע שילדען; פרויען איז פערבאָטען פאַרצולייגען זיך דייטשע סאָלדאַטען, געשלעכטסקראַנקע פרויען וועלען אַרעסטירט ווערען, אונטערזוכונגסטער-מינען פאַר פרויען, וואָס פערנעמען זיך מיט פראָסטיטוציע אַלס פּרנסה, וועט מען נאָך מעלדען; אין ווילנא איז פעסטגעשטעלט כאָלערא. מחמת דעם דאַרף מען טרינקען נור געקאָכטע וואַסער, אַמבעסטען אין דער פאָרם פון טיי; אָהן אַ שריפטליכער ערלויבעניש פון דער קאָמענדאַנטור טאָר מען ניט בעגראָבען קיין בר-מנן, ווענען יעדער אָנשטעקענדיגער קראַנקהייט, דהיינו ווענען יעדער פלוצלונגדיגער געדערים-מחלה, וואָס איז פערבונדען מיט ברעכען און אַ שלשול, מוז מען מעלדען דעם שטאָטישען סאַניטאַרען ביורא, וואָס איז תּיכף מודיע ווענען דעם דער קאָמענדאַנטור; ס'ווערען געעפענט פיר פונקטען אויף צו געבען אומזיסטע מעדיצינישע הילף (אָסטראָבראָם, אַלכּסנדר-בולוואַר, ווילקאָמירער און אַנטאָקאָלער גאַס); יעדער איינוואוינער פון ווילנא איז מחויב צו לאָזען זיך אימפּען געגען פּאָקען און כאָלערא. די טערמינען וועלען נאָך געמעלדעט ווערען; 1 רובל איז 1 מ' 60 פ' (1 מאַרק — 60 קאָפּ.). דער לעצטער, 15-טער פונקט, פון דער דאָזיגער בעקאַנטמאַכונג שטעלט פעסט דעם אַדרעס פון גובערנעמענט און פון דער קאָמענדאַנטור: געאָרג-פּראָספּעקט 36.

אויף איבערמאָרגען האָט זיך בעוויזען אַ צווייטע גרויסע בעקאַנט-מאַכונג פון גובערנאַטאָר וועגנער, וועלכע דערגאַנצט די ערשטע. אין 11 פונקטען ווערען רעגלאַמענטירט אַ רייהע ווייטערדיגע זייטען פון שטאָטי-שען לעבען און פון היגיענישער אויפפירונג: ס'איז פערבאָטען צו האַנדלען אויף די גאַסען מיט עסענוואַרג און געטראַנקען, אין די קראָמען טאָרען די קונים ניט בערירען מיט די הענט די שפּייזפּראָדוקטען וכדומה; פאַבריצירען און פערקויפען זאָדע-וואַסער און לימאָנאַד קען מען נור מיט דער ערלויבעניש פון קאָמענדאַנט; ס'איז פערבאָטען צו פערקויפען און פאַבריצירען שנאַפּס און אַלערליי שפּירט-משקאות אָהן אַ ערלויבעניש. ערלויבט זיינען נור שוואַכע ביר און וויין. אין די אַפּטייקען מעג מען פערקויפען שפּירט נור לויט אַ רעצעפּט פון אַ דאָקטאָר; מען דאַרף האַלטען אָפען אַלע שטאָטישע איינריכטונגען פאַר טיי און געקאָכטע וואַסער, מען דאַרף זיך היטען צו טרינקען רויהע וואַסער און מען טאָר ניט עסען רויהע פרוכט; אַלע הייזער, וואו ס'געפינען זיך אָנשטעקענדיגע קראַנקע, מוז מען מאַכען קענטיג דורך בעשטימטע צעטלען, וועלכע מען טאָר ניט אַראָבנייסען אָהן דער ערלויבעניש פון קאָמענדאַנט; אַלע הינט

מוז מען אָנטאָן אַ מויל־שלאָס און פיהרען אויף אַ שטריקעל; הינט, וואָס לויפען פריי אַרום, וועט מען כאַפּען און טויטען; יעדערער, וואָס איז אײַנגעביסען געוואָרען פון אַ הונט מוז זיך תּיכף מעלדען צו דעם דאָקטאָר פון זיין צירקעל; שעכטען בהמות איז ערלויבט נור אין שעכטהויז, וואָס איז דערצו בעשטימט, און פערקויפט ווערען קאָנען די געשאָכטענע בהמות נור נאָך אַ אונטערזוכונג און מיט דעם געהעריגען שטעמפּעל; די אָבצאָהלונג אויף כשר׳ע פלייש, דער אַזוי אָנגערופענער „קאָראָבקע־שטייער", בלייבט גילטיג ביז אַ נייער מעלדונג ווענען דעם; אַלע אָפּטרעטען מוזען געבראַכט ווערען אין אָרדענונג, די בעלי־בתּים אָדער פערוואַלטער פון אַסעניזאַציעס מוזען זיך תּיכף מעלדען אין מאַגיסטראַט און זיך געפינען אין זיין רשות; רעליגיעזע, פּאָליטישע און אַנדערע וועלכע ניט איז פּראָ־צעסיעס און עפענטליכע פערזאַמלונגען ווערען צוגעלאָזען נור מיט דער ערלויבעניש פון דער קאָמענדאַנטור.

די דאָזיגע בעקאַנטמאַכונג, פון 23 סעפּטעמבער 1915, איז שוין ערשינען, חוץ אויף דייטש, פּויליש און ליטוויש, אויך אויף יודיש.

די בעקאַנטמאַכונג פון 25 סעפּטעמבער פערענדיגט די אַרבייט פון די ערשטע צוויי. זי אַנטהאַלט 5 פּונקטען, פון וועלכע די ערשטע צוויי זיינען נוגע די האָטעלען „פּאַלאַס" און „אימפּעריאַל" און די קאַפעס פון ביידע שטראַל און „פּאַריזיען", אַז זיי מעגען זיין אָפען ביז 12 ביינאַכט. דער דריטער פּונקט פעראָרדענט, אַז ביים נעהן אויף די טראָטואַרען און פאָרען אויף די גאַסען מוז מען זיך האַלטען ביי דער רעכטער זייט. דער פערטער פּונקט ערקלערט, אַז אָהן דער ערלויבעניש פון דער אָרטיגער קאָמענדאַנטור קען אין ווילנער גובערניע ניט געמאַכט ווערען קיין רעקווירציע. דערביי ווערט פעסטגעשטעלט פאָלגענדע גרעניץ פון ווילנער גובערניע: זי ציהט זיך פון דוסעניאַט, אין דער לייננ פון טייך וואַקע ביז זיין אַריינפאַל אין ווילִיע, פון דאָרט—מיט אַ גלייכער ליניע ביז ווערקי (אויך ווערקי אין כלל), פון ווערקי—מיט אַ גלייכער ליניע ביז דעם וואָקזאַל נאַווא־ווילייסק, דערנאָך איבער׳ן געמיעזש קיין דיסעניאַטי. ביים דאָזיגען פּונקט ווערט אין בעקאַנטמאַכונג גופא געבראַכט אַ מוסטער פון אַ געזעצליכען רעקוויזיציאָנס־צעטעל, וואָס נור לויט אים קאָן דער חייל רעקווירען חפצים און אַלערליי זאַכען (לעבענסמיטלען, פוראַזש, בגדים, וועש וכדומה). דער פינפטער פּונקט פערוועהרט, אָהן דער ערלויבעניש פון קאָמענדאַנטור, אַרויסצוגעבען וועלכע ניט איז צייטונגען, פונאַנדערטיילען אָדער פערקויפען געדרוקטע הודעות, פונאַנ־דערקלעפען אַפישען וכדומה. דער לעצטער, זעקסטער פּונקט, מעלדעט, אַז ס׳איז גילטיג נור דער דייטשער קאַלענדער (נייער סטיל).

מיט די געבראַכטע ערשטע דריי גרויסע בעקאַנטמאַכונגען פון גובערנאַטאָר וועננער פערענדיגען זיך אַזוי צו זאָגען די כלל־הודעות, ד. ה.

אַזוינע, וואָס נעהמען אַרום מיט אַמאָל אַ רייהע תקנות וועגען פערשיידענע ענינים. דערנאָך, פון 28.־טען סעפטעמבער 1915, הויבען זיך די בעקאַנט־מאַכונגען אָן צו בעשעפטיגען יעדע איינע מיט אַ ספעציעלען ענין. דאָס בעווייזט, אַז אין משך פון די 10 טעג איז דער שטאָטישער לעבען לויט דעם שטאַנדפונקט פון דער דייטשער פערוואַלטונג אויף אַזוי פיל רעגולירט געוואָרען, אַז ס'איז שוין געוואָרען מעגליך צו פערנעהמען זיך מיט איינצעלנע ענינים.

די בעקאַנטמאַכונג פון 28־טען סעפטעמבער איז מודיע, אַז פאַר דער ציווילער בעפעלקערונג פון ווילנא איז פערבאָטען צו בייטען די דירית ביז אַ נייער פעראָרדענונג און אַז ס'איז אויך פערבאָטען, אָהן אַ בעזונדערער ערלויבעניש, צו קומען קיין ווילנא, אום צו פערבלייבען דאָרט אויף אַ לענגערער צייט. אונטערגעשריבען איז די בעקאַנטמאַכונג, ווי כמעט אַלע ווייטערדיגע, פון קייזערליכען גובערנעמענט. דערנאָך געהען אַ רייהע בעקאַנטמאַכונגען: אַז ס'איז פערבאָטען אָהן אַ שריפטליכער ער־לויבעניש די יאַגד אין ראַיאָן פון גובערניע (1 אָקטאָבער); אַז דער נייער געלט־קורס בעטרעפט 100 קאָפּ.—167 פעניג (3 אָקטאָבער); אַז די אַנטרונענע, וואָס ווילען פאָהרען אַ היים פון ווילנא איבער לאַנדוואראַווא, האָבען קיין אויסזיכט ניט צו בענוצען זיך מיט דער אייזענבאַהן, מחמת זי איז אויף אַ לענגערע צייט פערנומען אויסשליסליך מיט דעם מיליטע־רישען פערקער (7 אָקטאָבער); אַז יעדערער, וואָס האָט צו צאָהלען פאַר'ן יאָר 1915 וואוינונגסשטייער פון 8 רובל און מעהר, מוז צושטעלען אין איינער פון די לאַזאַרעטען, וואָס ווערען געניי אויסגערעכענט, אַ פולשטענדינע בעט, ד. ה. אַ בעט, אַ מאַטראַץ, אַ קישען צו קאָפּענס, אַ דעקע און די נויטינע בעטוועש (11 אָקטאָבער); אַז די פרויען, וואָס בעשעפטיגען זיך מיט פראָסטיטוציע, מוזען תיכף בעקומען פון דער פּאָליציע אַ בילעט, — דערביי ווערען געניי אויסגערעכענט אַ רייהע פונקטען וועגען דער אויפ־פיהרונג פון די דאָזינע פרויען (14 אָקטאָבער); אַז אומזיסט גיט מען אָן בקשות וועגען אַריבערקלייבען זיך פון איין דירה אין דער אַנדערער, — אַזוינע בקשות קענען בעטראַכט ווערען נור דאַן, ווען מען שטעלט צו בעשטעטיגונגען פון די דאָקטוירים אין די געהעריגע צירקלען, אַז אין הויף, וואו מען וואוינט און אין הויף וואו מען וויל זיך אַריינקלייבען, זיינען אין משך פון די לעצטע 3 וואָכען ניט פאָרגעקומען קיין אַנשטעקענדיגע קראַנקהייטען (15 אָקטאָבער);

דעם 18.־טען אָקטאָבער 1915 איז אַרויסגעגעבען פאָלגענדע בעַ־קאַנטמאַכונג: „די בעפעלקערונג פון ווילנא גיט ניט אָב די געהעריגע אַכטונג די דייטשע מיליטער־פערזאָנען. בעזונדערס ביים אָבטרעטען די וועג אויף די טראָטואַרען. די בעפעלקערונג מוז אומעטום צו דער רעכטער צייט אָבטרעטען פאַר די מיליטער־פערזאָנען רעכטס. ס'איז

שטרענג פערבאָטען, אַז עטליכע ציווילפערזאָנען זאָלען בלייבען שטעהן אויף די טראָטואַרען. פאַר טאָן כנגד וועט מען בעשטראָפט ווערען מיט געלט ביז 1000 מאַרק אָדער מיט טורמע ביז 6 חדשים".

דעם 21-טען אָקטאָבער איז ערשינען אַ בעקאַנטמאַכונג װעגען דעם, אַז אַלע ווילנער איינוואוינער, וואָס צאָהלען דירה-געלט מעהר ווי 125 רובל אַ יאָר, מוזען ברייננען אין פראָוויאַנט-מאַגאַזין אויף פּאָהוליאַנקע ריינע וואָלענע קאָלדרעס, דהיינו: פאַר דירות, וואָס קאָסטען פון 125 ביז 270 רובל, דאַרף מען ברייננען 1 קאָלדרע; פאַר דירות, וואָס קאָסטען פון 270 ביז 630 רובל, – 2 קאָלדרעס, פאַר דירות, וואָס קאָסטען פון 630 ביז 1000 רובל, – 6 קאָלדרעס. פאַר ניט צושטעלען וועט מען בעשטראָפען מיט טורמע ביז 4 וואָכען אָדער מיט געלט ביז 2000 רובל, אָדער מיט ביידע צוזאַמען.

די וויטערדיגע בעקאַנטמאַכונגען פאַר'ן יאָר 1915 – ניט ווייניגער פון 40 – פעראָרדענונגען צו צאָלען פּינקליך די מלוכה'שע און שטאָטישע שטייערען, אָנצומעלדען די רעזערוועען פון האָלץ, בענזין, אַלע רויע מאַטעריאַלען, פון וועלכע ס'ווערט אויסגעאַרבייט פישביין, רעזערוועען פון בראַנפען, טאַבאַק, פּאַפּיראָסען, וויינפעסער, קאָרבפלאַשען, קאַרטאָפעל; נרינטליך צו ריינינען די אָפּטרעטען און די הויפען; אָבצוגעבען קופער, מעש, טאָמבאַק, ניקעל, נייזילבער, אַלומיני, צין און בליי (4 נאָוועמבער); רובל-קורס–1 ר. איז 1 מ' 50 פ'*) (11 נאָוועמב.); ברויט-קאַרטען (20 נאָוועמבער, איינפירונג פון 1-טען דעצעמבער); טאַקסעס; אַז מען דאַרף האָבען אַרבייטער; אַז מען זאָל אומקערען די שיינען, וואָס מען האָט אַרויסגעגעבען איינצוקויפען לעבענסמיטלען (27 נאָוועמבער); װעגען דער צייט פון האַלטען אָפען די געשעפטען; װעגען איינשאַפען זיך בילעטען פאַר געשעפטען און אַ גאַנצע רייהע אַנדערע. אָנהויבענדיג פון סוף אָקטאָבער איז אויף אַ סך בעקאַנטמאַכונגען אונטערגעשריבען דער דייטשער אָבערבירגערמייסטער. די שטראָפען זיינען געוועהנליך ביז 5000 מ' געלט אָדער ביז 2 יאָר טורמע אָדער ביידע צוזאַמען.

אין 1916 זיינען אַרויסגעגעבען און אויסגעקלעבט געװאָרען אויף די גאַסען ניט ווייניגער פון 152 בעקאַנטמאַכונגען. די ערשטע בעקאַנטמאַכונג פון נייעם יאָר (1 יאַנואַר 1916) שטעלט פעסט אַ קאָמיסיע צו קאָנטראָלירען די פרייזען און איז אונטערגעשריבען פון דייטשען אָבערבירגערמייסטער פּאָהל. די בעקאַנטמאַכונג (פעראָרדענונג) פון 7 יאַנואַר מעלדעט װעגען אַ צוואַנגס-איינפירונג פון פעסער (מיט פאָטאָגראַפיעס און פינגער-אָבשטעמפּלונג) פאַר אַלע איינוואוינער פון ווילנא עלטער פון 10 יאָר. די דורכפירונג פון פעסער איז געווען זעהר אַ גרויסע אונטערנעהמונג אין אָרגאַניזאַטאָרישען זין, זי האָט געדויערט עטליכע חדשים.

דער דייטשער פּאַס איז געוואָרען אַ דאָקומענט, וואָס בעגלייט

*) די וויטערדיגע קורסען און בכלל די פינאַנץ-ענינים ז. וויטער אין אַרטיקעל פון יסיאַן. סטאַרגאַנסקי. (געשריבען יולי 1917).

דעם איינזיאוינער ביי אלע זיינע בעוועגונגען און מעשים, אָנהויבענדיג פון בעקומען אַ בריוו אויף פּאָסט און ענדיגענדיג מיט בעקומען אַ ברויט־צעטעל. דעם פּאַס מוז יעדערער תמיד האַלטען ביי זיך. ווען מען טרעפט אָהן אַ פאַס אָדער מיט ניט קיין ריכטיגען פּאַס, בעשטראָפט מען לויט די תקנות, מיט קאַטאָרגע ביז 10 יאָר אָדער, ביי לייכטערע פאַלען, מיט טורמע ביז 5 יאָר. אַז מען פערלירט דעם פּאַס, מוז מען ווענען דעם מעלדען אין משך פון 24 שעה; ווען ניט, ווערט מען בעשטראָפט מיט טורמע ביז 5 יאָר, ביי לייכטערע פאַלען מיט געלט ביז 6000 מאַרק. אַז מען שטאַרבט, מוז מען דעם פּאַס פון געשטאָרבענעם אומקערען אין משך פון דריי טעג.

בכלל צייכענט זיך אויס דער יאָר 1916 - נאָך די פיר חדשים צוגרייטונגס־אַרבייט – מיט גרינטליכע אָרגאַניזאַטאָרישע מעשים לויט אַ גוט־אויסגעאַרבייטען ברייטען מאַסשטאַב און, נאַטירליך, לויט דעם שטאַנד־פונקט פון די דייטשע אינטערעסען.

אין אַ וואָך אַרום נאָך דער הודעה וועגען די פּעסער, דעם 15-טען יאַנואַר 1916, איז ערשינען אַ נייע הודעה מיט פאָלגענדען נוסח: „ס'מוזען זיך מעלדען ביי דעם מיליטער־פּאָליצמייסטער אַלע פּערזאָנען, וואָס געהערען צו דער רוסישער מיליטער, אויך די אַלע, וואָס זיינען אויסגע־בראַקירט געוואָרען פון מיליטער־דינסט. מען מוז מיטברענגען מיט זיך די פּעסער און די מיליטערישע דאָקומענטען. ביים מעלדען זיך וועט מען בעקומען אַ שיין, וואו ס'וועלען זיין אָנגעוויזען די כללים ווי זיך צו פירען. דער, וואָס וועט זיך ניט מעלדען, אָדער מען וועט אים טרעפען אָהן אַ שיין, וועט זיין אין חשד און וועט בעשראָפט ווערען מיט טורמע פון 1 חדש ביז 10 יאָר מיט געלט פון 300 ביז 10000 מאַרק אָדער מיט ביידע צוזאַמען (אויב ס'קומט ניט קיין גרעסערע שטראָף לויט די בעשטימטע געזעצען). אַזוי וועט אויך בעשטראָפט ווערען דעריעניגער, וועלכער וועט ניט ערפילען די כללים, וואָס זיינען אָנגעוויזען אויפ'ן שיין". די דאָזיגע אונטערנעהמונג האָט געדויערט אַ פּאָר חדשים. די ווייסע און בלויע בילעטען האָבען בעקומען אַ שיין, וואָס בעפרייט זיי אינגאַנצען פון מעלדען זיך, די רויטע בילעטען אָבער מוזען זיך רעגעלמעסיג מעל־דען אַלע וואָך אין איינינע קאַטעגאָריעס – אַלע דריי טעג.

די דריטע גרויסע אונטערנעהמונג פון יאָר 1916 איז געווען די פאָלקס־און פיה־צעהלונג פון 9 (ביז 12) מערץ לויט דער בעקאַנטמאַכונג פון 28 פעברואַר, אונטערגעשריבען פון שעף פון פערוואַלטונג פאָן בעקעראַט.

די פערטע גרויסע אונטערנעהמונג פון זעלבען יאָר איז געווען די אָרגאַ־ניזאַציע פון צוואַנגס־אַרבייט. די בעקאַנטמאַכונג וועגען דעם ענין איז אונטער־געשריבען דעם 6־טען נאָוועמבער פון שטאָטהויפּטמאַן אין פערטרעטונג פ י ל ץ און האָט פאָלגענדען נוסח: „אויפ'ן יסוד פון דער פעראָרדענונג פון ה' אָבערבעפעלסהאַבער אָסט פון 20 אָקטאָבער 1916 ווערען גערופען צו

שטעלען זיך צו דער אונטערזוכונג אויף אַרבייטס-פעהיגקייט די מענליכע איינוואוינער פון שטאָטקרייז ווילנא אין עלטער פון פולע 17 יאָר אָן ביז פולע 60 יאָר. צוערשט דאַרפען זיך שטעלען די מענער, וואָס האָבען בעקומען אָבעראָסט-פעסער, אַרויסגעגעבענע אין ווילנא, מיט די נומערען 1 ביז 45000 (דאָ געהען 15 פונקטען מיט גענויע אָנווייזונגען וועגען די זאַלען, וואו יעדע 3000 נומערען דאַרפען זיך מעלדען און גענוי אין וועלכע טעג און שעה׳ן). צו שטעלען זיך צו דער אונטערזוכונג אויף אַרבייטס-פעהיגקייט זיינען בעפרייט: גייסטליכע און בעאַמטע פון קירכען, כלי-קדש און תלמידים פון ישיבות, שילער פון דער קאַטוילישער גלחים-סעמינאַריע, לערער, דאָקטוירים, צאָן-דאָקטוירים, וועטערינאַרען, פעלדשאַרעס און אַפטייקערס. חוץ דעם זיינען בעפרייט פון צושטעלען זיך צו דער אונטערזוכונג און פון איינענער אַרבייט אויף 6 חדשים די פערמעגליכע און אָבגעוועהנטע פון קערפערליכער אַרבייט איינוואוינער, וועלכע וועלען אין דעם טאָג, וואָס לויט דעם נומער פון זייער פאַס וואָלטען זיי זיך גענאַרפט שטעלען צו אונטערזוכונג, איינ-צאָלען ביים דייטשען שטאָטהויפטמאַן (שטאָטקרייזאַמטסקאַסע) 600 מאַרק, זיזענדיג זייער פאַס. די איינגעצאָלטע סומעס וועט מען פערניצען אויף איינצושאַפען וואַרימע בגדים פאַר די אַרבייטספליכטיגע פערזאָנען, וואָס מען וועט נעהמען צו דער אַרבייט און אום אונטערצושטיצען די נויט-בעדערפטיגע פאַמיליעס פון אַזוינע אַרבייטער. די שוץ-שיינען, וואָס זיינען ביז אַהער אַרויסגעגעבען געוואָרען פון אָפיציעלע קאַנצעלאַריעס אָדער פון בעאַמטע, בעפרייען ניט פון מעלדען זיך צו דער אונטער-זוכונג אויף אַרבייטס-פעהיגקייט. די פערזאָנען, וואָס האָבען מחמת זייער קראַנקהייט זיך ניט געקאָנט מעלדען, דאַרפען ביז דעם טאָג, וואָס איז בעשטימט פאַר זייער אונטערזוכונג, צושטעלען ביי דעם דייטשען שטאָט-הויפטמאַן (רעקלאַמאַציאָנס-ביוראָ) אַ מעדיצינישע בעשטעטיגונג וועגען זייער קראַנקהייט. ווער ס׳וועט אָהן אַ ריכטיגער סבה ניט מעלדען זיך צו דער אונטערזוכונג, וועט לויט די §§ 88, 90, 10 פון דער פער-וואַלטונגס-אָרדענונג אָבאָסט פון 7. 6. 1916 אין פערבינדונג מיט דער פעראָרדענונג פון ה׳ אָבערבעפעלסהאַבער אָסט פון 20. 10. 1916 בע-שטראָפט ווערען מיט אַרעסט ביז 3 יאָר און מיט געלט ביז 10000 מאַרק אָדער מיט איינער פון די דאָזיגע שטראָפען, אויב לויט די עקזיסטי-רענדע געזעצען קומט ניט קיין שטרענגערע שטראָף".

די אונטערזוכונג האט געדויערט 5 טעג: פון 10-טען ביז דעם 14-טען נאָוועמבער. אין א חדש אַרום איז ערשינען א צווייטע בעקאַנט-מאַכונג וועגען דעם ענין, אונטערגעשריבען דעם 11-טען דעצעמבער 1916 פון דעם דייטשען שטאָטהויפטמאַן פ אָ ה ל. מיט פאָלגענדען אינהאַלט: „אַלס הוספה צו מיין בעקאַנטמאַכונג פון 6 נאָוועמבער 1916

ווערט פעראָרדענט, אַז די אונטערזוכונג אויף אַרבייט-פעהיגקייט זאָל געפירט ווערען ווייטער. דערביי ווערט בפירוש אָנגעוויזען אויף די שטראָפען, וואָס זיינען בעשטימט אין יענער בעקאַנטמאַכונג. ס'דאַרפען זיך שטעלען אַלע אָרטיגע מענליכע איינוואוינער פון שטאָטקרייז ווילנא פון פולע 17 יאָר אָן ביז פולע 60 יאָר, וואָס האָבען די אָבאָסט-פּעסער, אַרויסגעגעבענע אין ווילנא, פון נומער 45001 ביז נומער 120000 (דאָ געהען 24 פונקטען מיט גענויע אָנווייזונגען וועגען די זאַלען, וואו יעדע 3000 נומערען דאַרפען זיך מעלדען; און גענוי אין וועלכע טעג און שעה'ן). בקשות וועגען בעפרייען פון אַרבייט דאַרף מען דערווייל ניט דערלאַנגען. אַז מען וועט דאַרפען האָבען אַרבייטער, וועט מען יעדען מאָל אַרויסלאָזען אַ ספּעציעלע פעראָרדענונג וועגען שטעלען זיך. פערזאָנען, וואָס וועלען זיך ניט מעלדען צום קאָנטראָל, וועט מען—בשעת מען וועט דאַרפען, חוץ וואָס מען וועט זיי בעשטראָפען,—נעמען מיט צוואַנג צו דער אַרבייט פריהער פון אַלעמען און, נאָכדעם ווי זיי וועלען אָבקומען די שטראָף, וועט מען זיי איינשטעלען אין אַ אַרבייטער-באַטאַליאָן אָדער (ביי אַ שווערען חטא) אין אַ דיסציפּלינאַרען אַרבייטער-באַטאַליאָן. פון חסד-וועגען ווערט חוץ דעם בעשטימט: די מענליכע אָרטיגע איינוואוינער פון שטאָטקרייז ווילנא פון פולע 17 יאָר ביז פולע 60 יאָר, וואָס האָבען אָבאָסט-פּעסער, אַרויסגעגעבענע אין ווילנא, פון נומער 1 ביז נומער 45000 און האָבען ביז אַהער פערזאַמט צו מעלדען זיך צו דער אונטערזוכונג אויף אַרבייט-פעהיגקייט, קאָנען זיך נאָך איצט שטעלען דערצו דעם 23 דעצעמבער 1916 צווישען 8 און 12 אַ זייגער ביי טאָג אין צווישען 2 און 6 אַזייגער פאַרנאַכט (ס'ווערען אויסגערעכענט די ערטער); פערזאָנען, וואָס וועלען קומען אויף דער פערזאַמטער אונטערזוכונג אין דעם אָנגעגעבענעם טאָג, וועט מען ניט בעשטראָפען; אויב, אָבער, מען האָט זיי שוין געמשפּט, וועט מען זיי אַראָבלאָזען אַ העלפט פון דער געלט-שטראָף אָדער פון אַרעסט". די דאָזיגע צווייטע אונטערזוכונג האָט געדויערט 9 טעג. פון 15-טען ביז דעם 23-טען דעצעמבער 1916.

נאָך פריהער, און אויך שפּעטער, זיינען אַרויסגעגעבען געוואָרען אַ רייהע איינצעלנע בעקאַנטמאַכונגען מכל המינים וועגען אַרבייטער אויף אייזענבאַנען, שאָסעען, אויף האַקען האָלץ, אויף פערשיידענע אַרבייט קיין דייטשלאַנד; וועגען אָנמעלדען אַרבייטספעהיגע פערזאָנען אַרבייטסלאָזע; וועגען גרינדען אַרבייטער-באַטאַליאָנען אונטער דער השגחה פון מיליטער; וועגען גרופּעס אַרבייטער אין אַ בעשטימטער צאָל; וועגען אַרבייטער (מענער, פרויען און יונגוואַרג) אויף אַראָבצונעמען די גרעטעניש, אויף כל-ערליי לאַנדווירטשאַפטליכע אַרבייט, אויף גראָבען קאַרטאָפעל וכדומה.

אַלס איינע פון אַ סך קאָן געבראַכט ווערען פאָלגענדע בעקאַנט-מאַכונג פון 24 דעצעמבער 1916, אונטערגעשריבען פון דייטשען שטאָט-הויפטמאַן פּאָהל: „ס'זיינען נויטיג 600 אַרבייטער, אום איינצושטעלען זיי אין אַ ציוויל-אַרבייטער-באַטאַליאָן. די פּאַסיגע מענליכע אַרבייטס-קרעפטען ווערען גערופען צו מעלדען זיך פרייוויליג ביז דינסטאָג דעם 27-טען דעצעמבער 1916 זעקס אַזייגער נאָכמיטאָג אין אַלטען ראַטהויז, דאָמיניקאַנער גאַס 2 צימער 86. אויב ביז יענער צייט וועלען זיך די נויטיגע אַרבייטס-קרעפקען ניט מעלדען פרייוויליג, וועט מען אויפ'ן סמך פון דער ביזאיצטיגער אונטערזוכונג אויף אַרבייט-פעהיגקייט נעהמען מיט גוואַלט די נויטיגע צאָל אַרבייטער. די טעגליכע שכירות פאַר די, וואָס וועלען זיך מעלדען פרייוויליג, וועט זיין: פאַר ניט פערהיי-ראַטע אַרבייטער—ביז 1 מ', פאַר פערהייראַטע אַרבייטער—ביז 1.50 מ' חוץ פריי עסען און דירה. אָבער די אונפערהייראַטע אַרבייטער, וואָס מען וועט נעהמען מיט צוואַנג, וועלען בעקומען חוץ פריי עסען און דירה בלויז ביז 50 פעניג אַטאָג. די צונויפשטעלונג פון דעם ציוויל-אַרבייטער-באַטאַליאָן וועט פאָרקומען דעם 2-טען יאַנואַר 1917“.

צום סוף יאָר איז לויט דער בעקאַנטמאַכונג פון 28-טען דעצעמבער 1916, אונטערגעשריבען פון דייטשען שטאָט-הויפטמאַן אין פערטרעטונג קעסלער, נאָך געמאַכט געוואָרען אַ התחלה צו אַ נייער גרויסער אָרגאַניזאַטאָרישער אַרבייט: צו אַ אַלגעמיינער אָנמעלדונג פון אַלע איינוואוינער פון שטאָטקרייז ווילנא מיט'ן צוועק צו גרינדען אַ איינוואוי-נער-מעלדעאַמט. יעדער בעל-הבית אָדער פערוואַלטער פון הויף מוז אַריינטראָגען אין די אָנמעלדונגס-פאָרמולאַרען די רשימות פון אַלע איינוואוינער פון הויף. די איינוואוינער פון הויף מוזען ריכטיג אָנגע-בען דעם בעל-הבית אָדער דעם פערוואַלטער די ידיעות וועגען זיך, דערביי מוזען זיי וויזען זייער אָבאָסטפּאַס. די פאָרמולאַרען מוזען די בעלי-בתים אָדער די פערוואַלטער אָבנעהמען פון זייער מיליץ-צירקעל ביז דעם 10-טען יאַנואַר 1917 און ריכטיג אויסגעפילטע אָבגעבען צוריק, פערזענליך, אין זייער מיליץ-צירקעל ביז דעם 15 יאַנואַר 1917. אומקע-רען די פאָרמולאַרען דאַרף מען אין אַ ווייסען קאָנווערט, וואָס אויף אים מוז זיין אָנגעגעבען: א) דער נאָמען פון בעל-הבית אָדער פער-וואַלטער מיט זיין דירה, גאַס און נומער, ב) גאַס און נומער פון הויף, וואו ס'איז געמאַכט געוואָרען די אָנמעלדונג פון די איינוואוינער, ג) די צאָל פון די רשימות, וואָס ליגען אין קאָנווערט. פאַר ניט ער-פילען אָדער פאַר ניט ריכטיג ערפילען די תקנות וועט מען בעשטראָפען לויט די §§ 138—139 פון דעם נייעם רוסישען שטראָף-קאָדעקס. אַלס הוספה צו דער בעקאַנטמאַכונג זיינען אָנגעגעבען 7 צירקלען פאַר דעם ראַיאָן, וואָס ליגט מחוץ דער טעריטאָריע פון שטאָט, אָבער וואָס

געהערט צום שטאָט-קרייז ווילנא, און וואָס איז כּולל 34 ישובים. אז די זאַך איז דורכגעפיהרט געוואָרען, האָבען אַלע איינוואוינער געמוזט בעקו=מען פאַר זיך און פאַר דער גאַנצער פאַמיליע אין זייערע צירקלען מעלדונגס-שיינען (דאָס האָט געדויערט אַ פּאָר חדשים), אָהן וועלכע, ביינעלייגט צו די אָבאָסט=פּעסער, גיט מען ניט אַרויס קיין ברויט-צעטלעך.

אין 1916 איז אויך דורכגעפירט געוואָרען די ברייט=אויסגעאַרבייטע שטייער-סיסטעם. צו די פריהערדיגע שטייערען (הגם אין אַ פערענדערטער פאָרם און אין אַנדערע פּראָפּאָרציעס) זיינען צוגעקומען אַ רייהע נייע. צווישען די לעצטע פערנעהמט דעם ערשטען אָרט דער קאָפּ-שטייער. לויט דער פעראָרדענונג פון 6 אַפּריל 1916 (הויפּטקוואַרטיר אָסט, אָבער=בעפעלסהאַבער אָסט פאָן הינדענבורג, גענעראַל-פעלדמאַרשאַל), אונטערגעשריבען אין ווילנא דעם 1 סעפּטעמבער, אַלס בעקאַנטמאַכונג, פון דייטשען שטאָטהויפּטמאַן פּאָהל, ווערט אויף אַרבייטספעהיגע מענער פון 15 ביז 60 יאָר אַרויפגעלעגט אַ שטייער פון 6 מאַרק פון נפש אַ יאָר; פאַר די שפּעטערדיגע יאָרען—צו 8 מאַרק פאַר יעדען שטייער=יאָר, וועלכער ווערט גערעכענט פון 1 יאַנואַר ביז 31 דעצעמבער (§§ 1, 3 און 4). די איבעריגע פּאַראַגראַפען (בסך=הכּל 19) בעשטימען גענוי דעם כאַראַקטער און דעם אופן פון אויפמאָנען דעם שטייער: לויט דער בעשטימונג פון שעף פון דער פערוואַלטונג קאָן די מאַכט נעהמען אַ גרעסערען קאָפּ=שטייער און אין איינצעלנע פאַלען אויך ניט נור פון די פּערזאָנען, וואָס זיינען אָנגעוויזען אויבען (§§ 10 און 11); ווען דער קאָפּ=שטייער לויט די §§ 10 און 11 וועט בעטרעפען מעהר פון 500 מאַרק, מוז מען אויף דעם האָבען אַן ערלויבעניש פון אָבערבעפעלסהאַבער אָסט (§ 12); די קרייז-בעאַמטע האָבען דאָס רעכט בהסכּם מיט די שעפען פון די פערוואַלטונגען צו מאַכען הוספות צו דעם קאָפּ=שטייער, אום צו דעקען די הוצאות פון די קרייזען, שטעט, אַדמיניסטראַטיווע בעצירקען און געמיינדעס. די שעפען פון די פערוואַלטונגען קאָנען אַליין בעשטימען די הוספות (§ 17). בעפרייט פון קאָפּ-שטייער זיינען: מיליטער=פּערזאָנען און בעאַמטע פון דער דייטשער פערוואַלטונג אין בעזעצטען געביט, בעפולמעכטיגטע פון דער אימפּעריע, מלוכה אָדער קאָמאַנדא, גייסטליכע (§ 2). די שטראָף פאַר ניט מקיים זיין די פעראָרדענונג בעטרעפט פון 100 ביז 20000 מ', אויך טורמע ביז 6 חדשים. ווען די געלט=שטראָף קאָן ניט אויפגענומען ווערען, ווערט אָנשטאָט איר בעשטימט פאַר יעדע 5 ביז 30 מאַרק 1 טאָג טורמע, אָבער דער סך=הכּל פון דער טורמע=שטראָף קאָן ניט זיין מעהר פון 6 חדשים (§ 16). געגען דער בעשטימונג פון שטייער קאָן מען זיך ניט בעקלאָגען (§ 8).

שפּעטער האָט דער קאָפּ=שטייער צוזאַמען מיט דער הוספה געוועהנ=ליך אָנגעטראָפען – 24 מאַרק אויף אַ נפש אַ יאָר (8 מאַרק אָבאָסט=שטייער,

16 מאַרק – הוספה פאַר דער געמיינדע). פאַר אַ סך פערזאָנען האָט דער שטייער אָנגעטראָפען א סך אַ גרעסערע סומע: אין צוויי, דריי, פינף, צעהן און מעהר מאָל מעהר. חוץ ביי מענער איז דער שטייער אויך געמאָהנט געוואָרען לויט § 11, ביי פרויען, וואָס פערדינען זעלבסטשטענ־דיג צום לעבען.

דעם 14־טען סעפּטעמבער 1916 איז פון דייטשען שטאָטהויפּטמאַן פאָהל אונטערגעשריבען געוואָרען פאָלגענדע בעקאַנטמאַכונג: „די איינ־וואוינער פון ווילנא מוזען שאַפען אַלס הלואה 1 מיליאָן רובל. פאַר די אַיינגעצאָלטע געלט וועט מען בעקומען שולד־שיינען, וואָס זייער זיכער־קייט ווערט גאַראַנטירט דורך דעם גאַנצען פערמעגען און שטייערקראַפט פון ווילנער שטאָטראַיאָן. פאַר דער הלואה וועט מען געבען 6 פראָצענט צינזען און מען וועט איר אויסצאָלען אין אַ משך פון 5 יאָר נאָך דעם שליסען שלום. די הלואה מוז אַיינגעצאָלט ווערען אין 3 גלייכע טיילען ביז דעם 15 אָקטאָבער, 10 נאָוועמבער און 1 דעצעמבער 1916. פער־שרייבען זיך אויף דער הלואה קען מען ביז דעם 1־טען אָקטאָבער 1916 אין ראַטהויז (שטאָטישע קריי־זאַמטקאַסע). אויב דער סכום פון 1 מיליאָן רובל וועט ניט געשאַפען ווערען פרייוויליג, וועט מען די סומע, וואָס וועט פעהלען, איינמאָנען, לויט אַ צונויפגעשטעלטער רשימה, מיט צוואַנג, און מען וועט פאַר איר ניט צאָלען ניט קיין צינזען און ניט מען וועט איר אומקערען צוריק. מחמת דעם לוינט בעסער די איינוואוינער, אַז די הלואה זאָל געדעקט ווערען דורך פרייוויליגע צייכנונגען און צאָלונגען".

דעם 1־טען נאָוועמבער 1916 איז פון דייטשען שטאָטהויפּטמאַן אַרויסגעגעבען געוואָרען אַלס הוספה פאָלגענדע בעקאַנטמאַכונג: „דער טערמין צו פערשרייבען זיך אויף דער הלואה פון די ווילנער איינוואוי־נער אויף אַ מיליאָן רובל, וועגען וועלכער ס'איז געמעלדעט געוואָרען דעם 14 סעפּטעמבער 1916, אַז דאָס איז אַ הלואה, וואָס וועט ווערען אָבגעצאָלט מיט פּראָצענט, – ווערט פערלייגערט ביז צום 15 נאָוועמבער 1916. מעהר וועט דער טערמין שוין ניט פערלייגערט ווערען. געדעקט דאַרף די הלואה ווערען אין דריי גלייכע טיילען ביז צום 1 דעצעמבער 1916, 20 דעצעמבער 1916 און 10 יאַנואַר 1917. די פערשרייבונגען ווערען אָנגענומען אין ראַטהויז (שטאָטקריי־זאַמטקאַסע), דאָמיניקאַנער 3. אין די אינטערעסען פון די איינוואוינער ליגט עס, צו דעקען די הלואה פרייוויליג, דורך פערשרייבונגען און צאָלונגען. וואָרום, אויב ניט, וועט מיט גוואַלט גענומען ווערען דעם סכום פון אַ מיליאָן רובל, פון וועלכען ס'וועט ניט אומגעקערט ווערען הן דער קערן והן די פראָצענט".

דעם 11־טען דעצעמבער 1916 איז ווידער ערשינען וועגען דעם דאָזיגען ענין אַ פעראָרדענונג, אונטערגעשריבען פון אויבערקאָמאַנדיר פון

דער X אַרמיע פ אָ ן - א י י כ ה אָ ר ן, גענעראַל-אָבערשט און אַרויסגעגעבן אַלס בעקאַנטמאַכונג פון דייטשען שטאָטהויפּטמאַן פאָהל, מיט פאָלגענדען נוסח: „וועגען אַ איינמאָליגען אויסערגעוועהנליכען שטייער אויף דעם שטאָט-קרייז ווילנא. § 1. כּדי צו דעקען די הוצאות אויף דער פערזאָרגונג פון ווילנער בעפעלקערונג אין עבר, און כּדי אײַנצואָרדענען די פערזאָרגונג אויף ווינטער, ווערט אַרויפגעלעגט אַ איינמאָליגער אויסערגעוועהנליכער שטייער פון 1 מיליאָן רובל, פון וועלכען ס'געהט אַראָב דער סכום, וואָס איז גענומען און איינגעצאָלט, אַלס צינז-פּאַפּירען פון דער שטאָטישער הלואה, וואָס - אויף'ן סמך פון דייטשען שטאָטהויפּטמאַנ'ס בעקאַנטמאַכונגען פון 14 סעפּטעמבער און פון 1 נאָוועמבער 1916, - ווערען זיי אויסגעצאָלט צוריק. § 2. דעם שטייער זיינען מחויב צו צאָלען אַזעלכע פערזאָנען, וואָס וואוינען אין ווילנא אָדער האַלטען זיך דאָרט אויף. דעם שטייער זיינען אויך מחויב צו צאָלען די יורידישע פּערזאָנען, ווי אויך חברות און אַנדערע געזעלשאַפטען, וואָס אין ווילנא האָבען זיי זייער זיץ אָדער זייערע אַ פיליאַלע. § 3. די הערכה און איינמאָנונג פון שטייער וועט מאַכען דער דייטשער שטאָטהויפּטמאַן, רעכענענדיג זיך מיט'ן קאַפּיטאַל און מיט דער קרעדיטפעהיגקייט פון בעשטייערטען. די בעשלוסען פון שטאָט-הויפּטמאַן זיינען ענדגילטיג. § 4. נעגען די בעשטייערטע, וואָס וועלען אָהן אַ ממשות'דיגען יסוד ניט צאָלען דעם שטייער, וואָס מען האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט, וועט מען אומברחמנותדיג אָננעמען אַלע געזעצליכע צוואַנגסמיטלען, וואָס מען האָט נור אין רשות (פעניע, אַרעסטירונגען, אַרויסשיקונגען וכדומה). § 5. אין איינצעלנע פאַלען האָט דער שטאָטהויפּטמאַן דעם רשות צו מאַכען אַ הנחה, און דעם שטייער - וועלכען מען וועט איינצאָלען צום טערמין - איבערבייטען אויף צינז-פּאַפּירען פון דער הלואה פון דער שטאָט ווילנא, וואָס וועט ווערען אויסגעצאָלט צוריק. § 6. די היינטיגע פעראָרדענונג טרעט אַריין אין קראַפט תיכף".

די זאַך האָט נאָך געדויערט עטליכע חדשים און איז נעפירט גע-וואָרען אויף כלערליי אופנים: דורך ישוב-הדעת'ען, אסיפות, געשפּרעכען און פערהאַנדלונגען. דער סוף איז געווען, אַז דעם 27 יוני 1917 איז אַרויסגעגעבען געוואָרען פאָלגענדע פעראָרדענונג, אונטערגעשריבען פון אָבערבעפעלסהאַבער פון דער X אַרמיע פ אָ ן א י י כ ה אָ ר ן, גענעראַל-אָבערשט: „דורך מיין פעראָרדענונג פון 11 דעצעמבער 1916 איז אויף די איינוואוינער פון דער שטאָט ווילנא אַרויפגעלייגט געוואָרען אַ איינמאָ-ליגער אויסערגעוועהנליכער אָבצאָל אין אַ סכום פון 1 מיליאָן רובל, כּדי צו דעקען די הוצאות פאַר דער פערזאָרגונג פון דער בעפעלקערונג. נאָכדעם ווי דער גרעסטער טייל פון דעם שטייער איז איינגעצאָלט געוואָרען און די פערזאָרגונג פון דער שטאָט פאַר דעם משך צייט, וואָס איז דערמאָנט אין § 1 פון דער פעראָרדענונג, איז דורכגעפירט געוואָרען,

שיינק איך בדרך חסד דעם רעשט. וואָס פעלט. דעם גאַנצען אויפגעמאָנטען שטייער וועט דער שטאָטהויפטמאַן - אויף וויפיל דאָס איז נאָך ניט געשעהן אויפ'ן יסוד פון § 5 פון דער פעראָרדענונג פון 11-טען דעצעמבער 1916, - פערוואַנדלען אין אַ הלואה פון דער שטאָט ווילנא מיט צינזען און מיט אַ טיראַזש".

די אויספירונג פון דער פעראָרדענונג איז געמאַכט געוואָרען דורך דער בעקאַנטמאַכונג פון 31 אויגוסט 1917, אונטערגעשריבען פון שטאָטהויפטמאַן פ אַ א ו ל י, וועלכע איז מודיע: „אויפ'ן סמך פון דער פעראָרדענונג פון הערען אָבערבעפעלסהאַבער פון דער X אַרמיע פון 27 יוני 1917, פובליקירט אין מיין בעקאַנטמאַכונג פון זעלבען טאָג, בייט איך אויס דעם גאַנצען סכום פון דעם אויסעראָרדענטליכען איינמאָליגען אָבצאָל, וואָס מען האָט איינגעמאָנט אין אַ פערצינזטער הלואה פון דער שטאָט ווילנא, וועלכע ווערט אויסגעצאָלט צוריק און ווערט אַרויסגעלאָזען אין אָבליגאַציעס צו קופיורען פון 50, 100, 500 און 1000 רובל". ווייטער ווערט אין דער בעקאַנטמאַכונג גענוי געמעלדעט דער אופן ווי אַזוי דער אומבייט קומט פאָר און אַז אַפריהער וועט מען אַרויסגעבען דערוויילינגע בילעטען, וואָס מען וועט פון 24 סעפטעמבער 1917 אָן אומבייטען ביי דער קאַסע פון שטאָטישען קרייזאַמט אויף אָבליגאַציעס פון דער 6 פראָצ. הלואה פון ווילנער שטאָטישען ראַיאָן פון 1916. די בעקאַנטמאַכונג פון 12 אָקטאָבער 1917, אונטערגעשריבען פון שטאָטהויפטמאַן פ אַ א ו ל י, רופט די „צאָלערס פון דעם איינמאָליגען אויסעראָרדענטליכען שטייער, וואָס איז אומגעביטען געוואָרען אויף אַ שטאָטישע הלואה, צו מעלדען זיך (ס'ווערען גענוי אָנגעגעבען די טערמינען פאַר יעדע הונדערט נומערען וכדומה און גענוי די צייט און דער אָרט), כדי אָבצונעמען די אָבליגאַציעס מיט די צינז-קופאָנעס".

אין 1916 איז אויך גרינטליך אָרגאַניזירט געוואָרען די איינשאַפונג פון רויע מאַטעריאַלען. חוץ אַ גאַנצער רייהע קלענערע בעקאַנטמאַכונגען פריהער און שפעטער איז פאַר אַ יסוד געלייגט געוואָרען די גרויסע פעראָרדענונג פון הויפטקוואַרטיר אָסט, אונטערגעשריבען דעם 22-טען סעפטעמבער 1916, פון אָבערבעפעלסהאַבער אָסט לעאָפּאָלד פרינץ פון בייערן, גענעראַלפעלדמאַרשאַל. די דאָזיגע פעראָרדענונג מיט די אויספירונגס-תקנות צו איר, — וואָס זיינען אונטערגעשריבען אין ווילנא דעם 17 אָקטאָבער 1916 פון שעף פון פערוואַלטונג אין פערטרעטונג געהרקע, הויפטמאַן, — נעהמט אַרום דעם ענין אין אַלע זיינע פרטים און שטעלט פעסט דעם גענויעם רייסטער פון די רויע מאַטעריאַלען (העכער 100) און דעם אופן פון זייער אָנמעלדונג, רעקוויזיציע, צוואַנגס-אויפקויף וכדומה, ווי אויך די שטראָפען. פאַר עובר זיין די תקנות (געפענגעניש ביז פינף יאָר און געלטשטראָף ביז צוואַנציג טויזענט מאַרק. ביי לייכטערע פאַלען —

געפּעננעניש אָדער געלטשטראָף אַליין. אויב מען קאָן די געלט־שטראָף ניט דורכפירען, בעשטראָפט מען פאַר יעדע 3 ביז 50 מאַרק מיט 1 טאָג געפענגעניש, העכסטענס ביז צוויי יאָר). אויפ׳ן יסוד פון פונקט 6 („אויב די רוימאַטעריאַלען זיינען ניט אָנגעמעלדעט געוואָרען, ווייל מען וויל זיי לאָזען פאַר זיך און מען וויל זיי ניט צושטעלען דער אַדמיניסטראַציע צום איינקויף, ווערען זיי קאָנפיסקירט אָהן געצאָלט") און פון אַנדערע פונקטען פון דער פעראָרדענונג איז מען חדשים־ווייז געפּאָרען פון גאַס צו גאַס און פון שטוב צו שטוב און מען האָט צונויפגענומען די ניט אָנגעמעלדעטע קופּער, מעש וכדומה, וואָס מען האָט געפונען ביי דער אונטערזוכונג. אויפ׳ן יסוד פון דער זעלבער פעראָרדענונג זיינען דער־הויפּט אין משך פון גאַנצען יאָר 1917 פעריאָדיש (זעהר אָפט) אַרויסגעגעבען געוואָרען בעקאַנטמאַכונגען (אונטערגעשריבען פון שטאָטהויפּטמאַן אָדער פון זיין ממלא מקום) פון פאָלגענדען נוסח: „אויפ׳ן יסוד פון דער פעראָרדענונג פון דעם אָבערבעפעלסהאַ־בער אָסט פון 22 סעפּטעמבער 1916 וועגען איינשאַפען רויע און פער־באַטענע מאַטעריאַלען אין פערוואַלטונגס־ראַיאָן אָבעראָסט און אויפ׳ן יסוד פון די אויספירונג־תקנות פון 17 אָקטאָבער 1916 פונ׳ם שעף פון דער פערוואַלטונג ווילנע־סובאַלק צו דער דערמאָנטער פעראָרדענונג — ווערט דערמיט בעשטימט פאָלגענדעס: די הויזווירטען, די אַדמיניסטראַ־טאָרען אָדער די בעפולמעכטיגטע אַדמיניסטראַטאָרען פון די הויזווירטען, וועלכע זיינען ניטאָ אין ווילנא, — וואָס זייערע בנינים געפינען זיך אין ווילנא אויף די גאַסען (ס׳גערהט אַ רשימה פון גאַסען) ווערען גערופען אָבצוגעבען (ס׳ווערט גענוי אָנגעוויזען דער טערמין) אין דיזם פונקט אויף אָננעמען מעטאַלען ביים שטאָט־הויפּטמאַן, דאָמיניקאַנער גאַס 3, צימער 90, פאַרטער, אַלע מעשענע טיר־קליאַמקעס און פענסטער־בלעכלעך, אויך מעשענע הענטלעך און שויב־שטאַנגען פון די וויטרינעס. פאַר די חפצים, וואָס מ׳וועט אָבגעבען באַציימענס, וועט מען בעצאָלען ביים אָבגעבען. אין דעם פונקט אויף אָנצונעמען מעטאַלען קאָן מען פאַר געצאָלט בעקומען אַנדערע קליאַמקעס. הויזווירטען אָדער אַדמיניסטראַטאָרען, וואָס וועלען ניט ערפילען די דאָזיגע פאָדערונג צו דער רעכטער צייט אָדער וועלען אָבגעבען ניט אַלע אויסגערעכענטע מעשענע חפצים, וואָס זיינען פאַראַן אין די אויסגע־רעכענטע הייזער, דאַרפען זיך ריכטען אויף אַ שטראָף. די מעשענע חפצים פון די אויסגערעכענטע מינים, וואָס מ׳וועט אָבגעבען ניט צו דער צייט אָדער מ׳וועט זיי אויסבאַהאַלטען, דאַרפען צוגענומען ווערען אָהן געצאָלט".

פון די סאַניטאַרע און היגיענישע מיטלען איז דורכגעפירט געוואָ־רען אין 1916 און שפּעטער. אין אַ ברייטער מאָס, לויט אַ רייהע בעקאַנט־

מאַכונגען, די אימפּונג קעגען פּאָקען און די רייניגונג דורך די אַנט-לויזונגס-אַנשטאַלטען.

דורך די העכער 150 בעקאַנטמאַכונגען אין יאָר 1916 זיינען בכלל ענדגילטיג נאָרמירט געוואָרען אַלע זייטען פון לעבען אין שטאָדט און ס'זיינען פעסטגעשטעלט געוואָרען די אַלע אופנים פון אויפפירונג און פון דער דייטשער אָקופּאַציע-אַרבייט אין בעזעצטען געביט.

מען דאַרף נאָך נעמען אין בעטראַכט, אַז חוץ די בעקאַנטמאַכונ-גען, וואָס זיינען אַרויסגעלאָזען געוואָרען יעדע איינע אין בעזונדערע אויסגאַבען און זיינען אויסגעקלעבט געוואָרען אויף די גאַסען, — און אָט די דאָזיגע אייגענטליכע בעקאַנטמאַכונגען פאַרשען מיר די גאַנצע צייט, — זיינען נאָך, דערהויפּט פון 1916 אָן, אַרויסגעגע-בען געוואָרען קאָמפּילירטע פעראָרדענונגס-בלעטער. איינינע בעקאַנט-מאַכונגען (ווענגען שולען און אַנדערע) זיינען געדרוקט געוואָרען בלויז אין די צייטונגען.

אין 1917 זיינען שוין ערשינען וועניגער בעקאַנטמאַכונגען, דער-הויפּט אויף די גאַסען, — ווייל די גאַנצע אַרבייט איז שוין אָבגעטאָן געוואָרען דורך די פריהערדיגע בעקאַנטמאַכונגען. די בעקאַנטמאַכונגען פון 1917 דערגאַנצען נור גרעסטענטייל די פעראָרדענונגען פון 1916 (און 1915) אָדער ענטוויקלען ווייטער די שוין פריהער אָנגענומענע און געמעלדעטע מיטלען און תקנות. אַזוי, למשל, זיינען שטאַרק פער-גרעסערט געוואָרען די אַרבייטען וועגען היגיעניזירען די שטאָט. די ענטלויזונג ווערט דערפירט ביז צו אַ אַלגעמיינער צוואַנגס-רייניגונג, וואָס געפינט זיך, אגב, אין אַ צוזאַמענהאַנג מיט די עפּידעמיעס פון פלעק-טיפוס (און אַנדערע אָנשטעקענדיגע מחלות) אין די זומערדיגע און הערבסטיגע חדשים פון 1917.

די בעקאַנטמאַכונג פון 13 סעפּטעמבער 1917, אונטערגעשריבען פון שטאָטהויפּטמאַן פּ אַ א ו ל י, פעראָרדענט אַ אַלגעמיינע ענטלויזונג פון די עסערס אין די פאָלקסקיכען און האָט פאָלגענדען נוסח: „אין די קומענדיגע וואָכען מוזען זיך אַלע עסערס פון די פאָלקסקיכען ענטלויזען. יעדער עסער פון אַ פאָלקסקיך וועט אין דער פאָלקסקיך, צו וועלכער ער איז פערשריבען, בעקומען פאַר זיך און פאַר זיין פאַ-מיליע אַ מעלדונג פון שטאָטהויפּטמאַן, ער זאָל אין אַ בעשטימטער צייט געהן אין אַ בעשטימטער ענטלויזונגס-אַנשטאַלט (לויזבאָד) מיט זיין גאַנצער משפחה ענטלויזען זיך. נאָך דער ענטלויזונג וועט מען אין לויז-באָד פערצייכענען אויף דער מעלדונג, אַז ער האָט דורכגעמאַכט די ענטלויזונג ווי עס בעדאַרף צו זיין. ווער ס'וועט ניט קענען קומען ענטלויזען זיך צו דעם טערמין, מחמת ער וועט ליגען צו בעט אָדער צוליב אַנדערע וויכטיגע טעמים, דער מוז בעקומען אַ שיין פון פאַר-

שטאַנד פון דער פאָלקסקיך, אַז די ענטלויזונג איז ניט געמאַכט געוואָרען ניט צוליב זיין שולד. דעם דאָקומענט דאַרף מען גוט היטען און ביז דעם טערמין, וואָס איז אָנגעוויזען אין אים, אָבגעבען אים אין דער פאָלקסקיך ביים נעהמען עסען. ווער ס׳וועט ניט צושטעלען צו דער צייט די בעשטעטיגונג וועגען דער ענטלויזונג אָדער דעם שיין, אַז די ענטלויזונג איז ניט געמאַכט געוואָרען ניט צוליב זיין שולד, דעם וועט די פאָלקסקיך מעהר ניט געבען קיין עסען. אַריבערשרייבען זיך אין אַן אַנדער קיך וועט מען מעגען בלויז דאַן, ווען מען וועט צוזאַמען מיט דער אָבמעלדונג פון דער קיך, וועלכע מען האָט בענוצט ביז אַהער, מיטברענגען דעם שיין וועגען ענטלויזונג, אָדער מען וועט צושטעלען אַ שיין, אַז אָדער די ענטלויזונג איז ניט געמאַכט געוואָרען ניט צוליב דער אייגענער שולד, אָדער אַז אין פערגאַנגענעם קאַלענדאַרישען חדש איז אין דער פריהערדיגער קיך ניט געווען קיין ענטלויזונג. פאַר טאָן כנגד וועט מען בעשטראָפען לויט דעם § 139 פון רוסישען קאָדעקס”.

לויט איינגע בעקאַנטמאַכונגען זיינען צוליב דיזעלבע, היגיענישע, טעמים אויך פערמאַכט געוואָרען די שולען. די לעצטע בעקאַנטמאַכונג פון דעם מין איז אונטערגעשריבען דעם 12 נאָוועמבער 1917 פון שטאָט-הויפּטמאַן אין פערטרעטונג קעסלער און האָט פאָלגענדען נוסח: „די שולען און ערציהונגס-אינסטיטוציעס, וואָס זיינען צוליב סאַניטאַרע טעמים פערמאַכט געוואָרען דורך דער פעראָרדענונג פון שטאָטהויפּט-מאַן פון 5 מאַי 1917,*) טאָרען ווידער ניט אָנהייבען די למודים אָהן אַ בעזונדערער ערלויבעניש פון דער מאַכט. די לייטערס פון די שולען און די לערער, וועלכע פירען דעם אונטערריכט געגען דעם פערבאָט, וועלען קרימינאַל בעשטראָפט ווערען לויט דעם § 139 פון דעם רוסישען שטראָף-קאָדעקס אין צוזאַמענהאַנג מיט § 17 פון דער פעראָרדענונג וועגען דעם שטראָפרעכט אין פערוואַלטונגס-געביט אָבאָסט פון 14 מאַי 1917. מען וועט אויך אַרויסטרעטען געגען זיי מיט פאָליצעאישע צוואַנגסמיטלען”.

אַ גרויסע אָרגאַניזאַטאָרישע אַרבייט בנוגע די ערנערונגס-ענינים איז דורכגעפירט געוואָרען לויט דער בעקאַנטמאַכונג פון 25 יילי 1917, אונטערגעשריבען פון שטאָטהויפּטמאַן פּ אַ א ו ל י: „ביז צום 31 יולי 1917 דאַרפען אַלע בעזוכער פון פאָלקסקיכען, מיטעלשטאַנדסקיכען, אָוועגטקיכען און קינדערקיכען זיך איינשרייבען אין אַ קיך, וועלכע זיי קאָנען פריי אויסקלייבען. ביים איינשרייבען זיך דאַרפען זיי מעלדען די דויערקאַרטע און דעם אָבאָסטפּאַס. די איינשרייבונג דאַרף געמאַכט ווערען פאַמיליענ-

*) די פעראָרדענונג איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין די פאָלקסשולען, חדרים, תלמוד-תורות, אָוועגטשולען, קינדער-גערטנער און קינדער-היימען און האָט בעפוילען תיכף צו שליסען די דאָזיגע אַנשטאַלטען מחמת דער סכנה פון פלעקטיפוס. די אינטערנאַטען זיינען ניט געשלאָסען געוואָרען.

ווייז לויט דער דויערברויטקאַרטע. ביים איינשרייבען זיך ווערען אַרויס-געגעגעבען דויערזופּקאַרטען, וועלכע מען דאַרף מעלדען ביי דער גע-העריגער ברויטקאַרטענביוראָ, אין ראַיאָן פון וועלכער ס'וואוינט דער בעזוכער פון קיך, ביים בעקומען די וואָכענברויטקאַרטע. אָהן אַ שטעמפּעל פון ברויטקאַרטענביוראָ זיינען די דויערזופּקאַרטען ניט גילטיג. פון 2 אויגוסט 1917 אָן וועט מען אין די קיכען אַרויסגעבען עסען בלויז די, וועלכע מעלדען די דויערזופּקאַרטע און די דויערברויטקאַרטע. מען קאָן אויך פערלאַנגען, אַז מען זאָל ווייזען דעם אָבעראָסטפּאַס. — די איינ-וואוינער פון ווילנא, וועלכע וועלען זיך ניט פערשרייבען אין קיכען און וועלכע זאָגען זיך אויף אַזאַ אופן פרייווילליג אָב פון מאַסענשפּייזונג, פערלירען זייער רעכט אויף די זופּקופּאָנעס פון דער ברויטקאַרטע. די ברויטקאַרטען און די זופּקאַרטען, אויך איינצעלנע קופּאָנעס, קאָן מען ניט איבערגעבען אַנדערע פערזאָנען. פאַר טאָן כנגד וועט מען בעשטראָפען".

די אָרגאַניזאַציע פון דער זאַך האָט געדויערט אַ פּאָר חדשים. יעדער עסער האָט זיך געמוזט פערערגיסטרירען אין אַ בעשטימטער קיך. אומבייטען די קיך איז געווען פערבונדען מיט געוויסע שוועריג-קייטען. די רעגיסטראַציע פון די עסער האָט רעפאָרמירט דעם גאַנצען ענין פון די קיכען און פון דעם עסען, מחמת לויט דער צאָל פ ע ר-ר ע ג ע ס ט ר י ר ט ע עסער פלעגט דער שטאָטהויפּטמאַן אַרויסגעבען די פּראָדוקטען.

צו דערזעלבער קאַטעגאָריע „ערנערונגס"-בעקאַנטמאַכונגען געהערט אויך, אַלס כאַראַקטעריסטישע, פאָלגענדע (אונטערגעשריבען פון שטאָט-הויפּטמאַן פ אָ ה ל דעם 14 מאַי 1917):

„מחמת אַ סך עבירות געגען די תקנות וועגען די נסיעות מוז דערמאָנט ווערען, אַז די איינוואוינער פון קאַנט, וועלכע ווילען אַריבער-געהן די גרעניץ צווישען דער שטאָט ווילנא און דעם קרייז ווילנא פער באַן, פער אַקס, מיט שליטענס, רייטענדיג אָדער צופוס, דאַרפען האָבען אַ בילעט מיט אַ ערלויבעניש".

דאָס רוב אַזוינע „נסיעות" פלעגען געמאַכט ווערען, אום אריינ-צוברענגען אין שטאָט שפּייז-פּראָדוקטען (ס'האָבען זיך געבילדעט ספּע-ציעלע קאַטעגאָריעס „געהער" און „געהערקעס", וואָס האָבען קוים מיט מאַטערניש געצויגען דורכדעם זייער חיונה), אָדער אום צו ענטלויפען פון שטאָט אין די קליינע שטעטלעך, וואו די לעבענסמיטלען זיינען די גאַנצע צייט תמיד געווען ביליגער און וואו די משא פון לעבען איז בכלל געווען אַ סך לייכטער.

אין 1917 האָבען נאָך אויך ניט אויפגעהערט די בעקאַנטמאַכונגען וועגען רעקרוטירען אַרבייטער. דעם 28 מאַי 1917, למשל, איז ערשינען

פאָלגענדע בעקאַנטמאַכונג, אונטערגעשריבען פון שטאָטהויפּטמאַן פּ אָ ה ל, וועלכע קאָן דינען אַלס מוסטער:

„ס׳זיינען נויטיג אַרבייטער-מאַנסביל צו עפענטליכע אַרבייטען. מעלדען זיך קאָן מען ביז צום 10 יוני 1917 6 אַ זייגער נאָכהאַלבענטאָג אין אַלטען ראַטוש, דאָמיניקאַנער גאַס 2, צימער 86. דער טעגליכער לוין פאַר פרייוויליגע אַרבייטער בעטרעפט: פאַר ניט דערוואַקסענע אַרבייטער 40—80 פעניג מיט עסען, פאַר דערוואַקסענע אַרבייטער 1,70—2,50 מאַרק, אַראָבגעמענדיג 1 מאַרק פאַר׳ן עסען. די אַרבייטער קען מען חוץ דעם געבען פאַמיליע-תמיכות פון 50 פעניג אַ טאָג, וואָס ווערט ניט אַריינגערעכענט אין לוין. אויב צום בעשטימטען טערמין וועלען זיך ניט מעלדען גענוג אַרבייטער, וועט מען די נויטיגע צאָל אַרבייטער נעמען מיט צוואַנג. די ציווילע אַרבייטער, וואָס מען וועט נעהמען מיט צוואַנג, בעקומען חוץ פריי עסען נור 30 פעניג. חוץ דעם קאָן מען געבען אַלס פאַמיליע-תמיכה פאַר בעווייבטע און אַזוינע אַרבייטער, וואָס האָבען צו שטיצען קרובים, 50 פעניג אַ טאָג“.

די איבעריגע בעקאַנטמאַכונגען פון 1917 זיינען נוגע צעהנדליגער ענינים פון לעבען און אַזוי ווי די בעקאַנטמאַכונגען פון די פריהערדיגע יאָרען לאָזען זיי ניט דורך קיין איין נייעם שטריך, וואָס זאָל ניט זיין נאָרמירט. ס׳איז גענוג בלויז מעכאַניש אָנצורופען, חוץ די געבראַכטע, אַ טייל ענינים, וואָס ווערען אַרומגענומען פון די בעקאַנטמאַכונגען: וועגען אַרויפלייגען קאָנטריבוציעס אויף פערשיידענע שטעט און דערפער דורך דעם אָבערבעפעלסהאַבער אָסט פאַר עובר זיין פערשיידענע תקנות (דערהויפּט פאַר שרפות פון תבואה און בהמות, צוליב אומפאָרזיכטיגקייט אָדער מחמת אונטערצינדונג, פאַר פּאָליטישע אַגיטאַציעס, פאַר בעפאַלען דייטשע סאָלדאַטען, פאַר בעהאַלטען רוסישע מלחמה-געפאַנגענע, פאַר אַ ווידערשטאַנד ביים אויפמאָנען שטייער ובדומה); וועגען אָבשניידען ביי די פערד די האָר פון גריווע און פון עק און אָבגעבען עס אין אַ זויבערען צושטאַנד אין רוי-שטאָף-און האַנדעלס-אָבטיילונג, דערביי צאָלט מען פאַר טרוקענע זויבערע האָר פון גריווע 1 מ׳ 25 פ׳ פאַר 1 קילאָ, פון עק 2 מ׳ 50 פ׳ פאַר 1 קילאָ; וועגען אַ דייטשער קונסט-אויסשטעלונג אין ווילנא; וועגען חוב צו פערקויפען בהמות דעם ווירטשאַפטליכען קאָמיטעט; וועגען אַ רעוויזיע און מאָביליזאַציע פון פערד; וועגען אַסעקוראַנץ-געזעלשאַפטען; וועגען פערזייהען די פעלדער און גערטנער; וועגען אָבראַמען די שניי פון די שאָסען; וועגען בעגיסען די גאַסען; וועגען פערבאָט צו באַקען צוקער-געבעק; וועגען אויסראָטען קראָהעס; רעקווזיציע פון דער גרעטעניש; וועגען אויסגעגאַנגענע משכנות אין שטאָטישען לאָמבאַרד און אויקציאָנען; וועגען געוועבטע, געפעדימטע און געשטריקטע שטאָפען; וועגען דעם סכום אַרויסגעלאָזענע

אָבערסט-באָנעס (צום 30 נאָוועמבער 1917—159,033,382 רובל); ווענגען שטייער אויף הינט; ווענגען בעקעמפפען מייז און טשורעס; ווענגען שליסען די קראָמען און געשעפטס-צימערען 5 אַ זייגער אינאָוועגט, מחמת עקאָנאָמיע אין בעליכטונג (דעם 28 נאָוועמבער 1917); ווענגען בעוואָרענגען די וואַסערמעסטער און די רערען פון דער וואַסערלייטונג געגען פראָסט (3 דעצעמבער 1917); ווענגען בילעטען צו האַלטען געשעפטען; א. אַז. וו.

די בעקאַנטמאַכינגען ווענגען אויסנעגאַנגענע משכנות אין שטאָטישען לאָמבאַרד, ווענגען דעם סכום באָנעס, ווענגען רויע מאַטעריאַלען וכדומה פלעגען ערשינען אין משך פון יאָר זעהר אָפט, און פון דעם נעהמט זיך בכלל די גרויסע צאָל בעקאַנטמאַכונגען אין 1917. אַלס מוסטער קאָן געבראַכט ווערען פאָלגענדע בעקאַנטמאַכונג ווענגען די אויסגעגאַנגענע משכנות: „אין אוקציאָן-זאַל פון שטאָטישען לאָמבאַרד. טראָקער גאַס 14 (דער מויער פון אַמאָליגען פראַנציסקאַנסער קלויסטער), וועט (ס'געהט די גענויע אָנווייזונג פון טאָג און שעה) זיין אַ עפענטליכער אויקציאָן פון פעליגע משכנות פון שטאָטישען לאָמבאַרד (ס'געהט די גענויע אָנווייזונג פון די טערמינען)". אָדער אַלס מוסטער – פאָלגענדע בעקאַנטמאַכונג ווענגען די אָבאָסט-געלטער: „דער סכום פון די באָנעס פון דער הלואה-קאַסע אָסט, וואָס האָבען צירקולירט (ס'ווערט גענוי אָנגעוויזען די דאַטע), בעטרעפט (ס'ווערט גענוי אָנגעוויזען די סומע)—.פון זיי גרויסע שיינען (צו 100, 25, 10, און 3 רובל) אַזוי פיל און אַזוי פיל, קליינע שיינען (צו 1 רובל, 50 און 20 קאָפּ.) אַזוי פיל און אַזוי פיל רובל".

אַ ספּעציעלער מין בעקאַנטמאַכונגען מעלדעט ווענגען אויסגעפירטע שטראָפען פאַר רציחות און גזלות אָדער ווענגען זוכען אַנטלאָפענע פער-ברעכער און בעלוינונגען פאַר געפינען זיי. די דאָזיגע בעקאַנטמאַכונגען, אַזוי ווי די בעקאַנטמאַכונגען ווענגען אַרויפגעלעגטע קאָנטריבוציעס אויף שטעטלעך און דערפער פאַר אָבטאָן געוויסע פערבאָטענע מעשים, זיינען געווען אויסגעקלעבט אויף די ווילנער גאַסען, הגם זיי האָבען ניט אַלע מאָל געהערט דירעקט צו ווילנא. זיי פלעגען געוועהנליך זיין געדרוקט אויף רויטע פאַפּיר. אָט איז אַ מוסטער פון אַזאַ מין בעקאַנטמאַכונג: „דער ברונעם-בויער זאכאריאס ראָמאַשקאָ פון גודאַקאָטפּיע, קרייז ראַדין, רוימיש-קאַטוילישער רעליגיאָן, וועלכער איז פאַר אַ רויבמאָרד פערמשפּט גע-וואָרען צום טויט דורך דעם פּסק פון בעצירקס-געריכט גראָדנא פון 23 אויגוסט 1916, איז היינט אויפגעהאַנגען געוואָרען. — גראָדנא, 28 סעפּטעמבער 1916. דער קייזערליך דייטשער בעצירקס-ריכטער אין פערטרעטונג ווינשע"; אָדער: „דער דראָשקען-קוטשער פון ווילנא, געאָרג יאַנושעווסקי, 27 יאָר אַלט, וואָס איז פאַר אַ רויבמאָרד אין דאָמבראָוואָלע דעם 28 פעברואַר 1917 פערמשפּט געוואָרען צום טויט פון דעם בעצירקס-געריכט אין ווילנא, איז דעם 28 ה. מ. אויפגעהאַנגען

געוואָרען.—ווילנא, דעם 28-טען אַפּריל 1917. קייזערל. דייטשע בע-צירקס-געריכט".

די בעקאַנטמאַכונגען, וואָס מעלדען וועגען ענטלאָפענע פערברעכער און וועגען אויסגעפינען זיי, שרייבען גענוי אַרום אַלע פיזישע סימנים פון פערברעכער און בעשטימען פאַר די פערזאָנען, וואָס דורך זייער הילף אָדער ידיעות וועט געלינגען צו כאַפּען דעם פערברעכער, אַ בעלוינונג פון צענדליגער ביז הונדערטער מאַרקען, לויט דער וויכטיגקייט פון בעגאַנגענעם פערברעכען.

חוץ די אייגענטליכע בעקאַנטמאַכונגען זיינען נאָך ערשינען אַ רייהע מערקבלעטער וועגען בעקעמפען עפּידעמישע קראַנקהייטען, וועגען לאַנדווירטשאַפטליכע ענינים וכדומה און אַ רייהע נאָטיצען אין דער פּרעסע וועגען עניניט פון ערנעהרונג, היגיענע וכדומה. — וואָס קאָנען אויך צוגערעכענט ווערען צו דער קאַטעגאָריע בעקאַנטמאַכונגען.

בסך-הכל האָבען מיר אויסגעפאָרשט 353 בעקאַנטמאַכונגען פון ערשטען טאָג אָקופּאַציע ביז סוף 1917. אין 1915 און 1916 זיינען אַלע בעקאַנטמאַכונגען געווען אויסגעקלעבט אויף די גאַסען אויסערדעם, וואָס אַ סך פון זיי זיינען אויך גלייכצייטיג געווען געדרוקט אין דער פּרעסע; אין 1917 זיינען שוין אַ סך בעקאַנטמאַכונגען ערשינען בלויז אין דער פּרעסע. חוץ דעם געהערען אַ גאַנצע רייהע בעקאַנטמאַכונגען, ווי ס'איז שוין אויבען אָנגעוויזען געוואָרען, פון יאָר 1917 צו געוויסע קאַטעגאָריעס (רויע מאַטעריאַלען, שטאָפען, באַנעס, אויקציאָנען וכדומה), אין יעדער קאַטעגאָריע צו עטליכע צענדליג בעקאַנטמאַכונגען, וואָס האָבען צו טאָן מיט איין און דעמזעלבען ענין, נור יעדען מאָל בנוגע צו אַן אַנדער ראַיאָן אָדער צו אַן אַנדער טערמין.

די אויסגעפאָרשטע 353 בעקאַנטמאַכונגען פאַר די $2\frac{1}{4}$ יאָר אָקופּאַציע קאָן מען אַיינטיילען אין פאָלגענדע רובריקעס:

א) מיליטערישע (בעפעהלען און פעראָרדענונגען בנוגע צו אַרמעאישע ענינים, רעקוויזיציע צוליב מיליטערישע צוועקען, פערשפּריי-טען פון קלאַנגען, בעציהונג צו די דייטשען אַלס מיליטערישער מאַכט).

ב) פיסקאַלע (שטייערען, אָבצאָלונגען, קאָנטריבוציע, נעלט, ענינים בנוגע צו דער מלוכה און געמיינדע).

ג) שטאָט- און גובערניע-פערזאָרגונג (אָרדענונג, פערוואַל-טונג, פּאָסט, אייזענבאַנען, בעלייכטונג, קאַנאַליזאַציע, בעוועגונג, אַנשטאַלטען).

ד) סאַניטאַרע (היגיענע, עפּידעמיעס, אימפּונגען, ענטלויזונגס-אַנשטאַלטען, מעדיצינישע ענינים).

ה) עקאָנאָמישע (לעבענסמיטלען, ערנערונג, רויע מאַטעריאַלען, רעזערווען, אַרבייטס-קרעפטען, טאַקסעס, וואַליוטע, עמיגראַציע און עוואַקואַציע, האַנדעל).

ו) געזעלשאַפטליכע (בעציהונג פון דער מאַכט צו דער בע-פעלקערונג, נאַציאָנאַלע ענינים, פאָלקסצעהלונגען, בילדונג, שפּראַך פרעסע, אַנשטאַלטען).

אַ רייהע בעקאַנטמאַכונגען קאָנען געהערען לויט דעם אינהאַלט גלייכצייטיג צו עטליכע רוּבּריקעס. זעהר אַ סך בעקאַנטמאַכונגען פון אַלע רוּבּריקעס, האָבּענדיג צו טאָן מיט די ענינים פון דער געהעריגער רוּבּריק, דינען אין דער אמת'ן קודם-כל די דייטשע מיליטערישע אינטע-רעסען, וועלכע דאָמינירען אומעטום און ביי אַלע בעדינגונגען.

פון די 353 אויסגעפאָרשטע בעקאַנטמאַכונגען געהערען: צום יאָר 1915 (3½ חדשים) - 60, 1916 — 152, 1917 — 141.

די פאָלגענדע טאַבּעלע בעווייזט די פונאַנדערטיילונג פון די בע קאַנטמאַכונגען לויט די רוּבּריקעס:

רוּבּריק	צאָל בעקאַנטמאַכונגען אין יאָר ½ 1915	1916	1917	בסך-הכל אבסאָל.	%
מיליטערישע	14	11	6	31	9
פיסקאַלע	3	8	16	27	7
שטאָט און גוב.-פערוואַלטונג	14	66	45	125	36
סאַניטאַרע	3	12	15	30	8
עקאָנאָמישע	24	46	53	123	35
געזעלשאַפטליכע	2	9	6	17	5
בסך-הכל	60	152	141	353	100

בכלל פלעגט דער עולם ערפילען די פעראָרדענונגען פון די בעקאַנטמאַכונגען פערהעלטנישמעסיג פינקטליך און פלעגט קוקען אויף זיי ווי אויף אַ זאַך, פון וועלכער מען וועט זיך ניט קענען אַרויסדרייהען, מחמת די דייטשע מאַכט וועט אויפהיטען און וועט מיט אַלע מיטלען דערפירען אירע פעראָרדענינגען ביז זייער פערווירקליכונג, וואָס פלעגט אויף יעדען טריט און שריט דערוויזען ווערען דורך דער פּראַקטיק. צו דעם עצם ענין בעקאַנטמאַכונגען האָט מען זיך אַזוי צוגעוועהנט, אַז אפילו שפּעטער, דערהויפּט אין דער צווייטער העלפט 1917, ווען מען פלעגט שוין כמעט ניט אויסקלעבען קיין בעקאַנטמאַכונגען אויף די גאַסען, איז געווען גענוג, אַז אַ בעקאַנטמאַכונג זאָל געדרוקט ווערען אין די אָרטיגע צייטונגען,—אָדער אַפילו ניט קיין פאָרמעלע בעקאַנט-מאַכונג, נור אַ האַלב-אָפיציעלע נאָטיץ,—אַז דער עולם זאָל זיך תיכף דערוויסען וועגען דער פעראָרדענונג און זאָל איר אויך תיכף ערפילען. ווען אַ רייהע בעקאַנטמאַכונגען, דער עיקר פון דער פיסקאַלער און

עקאָנאָמישער רובריק, פלעגען בעגעגענען שווערינקייטען ביי זייער פער־וווירקליכונג, פלעגט זיך דאָס נעהמען גרעסטענטייל פון דער שטאַרקער פעראָרימונג פון דער ווילנער בעפעלקערונג, פון דער פולשטענדיגער ירידה פון די נאָרמאַלע בעשעפטיגונגען, פון נאָרמאַלען האַנדעל, אינ־דוסטריע און מלאכה און פון שווערקייט פון לעבען אין דער מלחמה־צייט בכלל. נעמענדיג אין בעטראַכט דעם דאָזיגען שווערען מצב פון דער ווילנער בעפעלקערונג, דאַרף מען, פערקערט, זיך וואונדערען ווי אַזוי די בעקאַנטמאַכונגען פלעגען פערהעלטניסמעסיג גיך און פולשטענ־דיג דורכגעפירט ווערען, וואָס ערקלערט זיך, פון דער אַנדער זייט, אויך מיט דער גרויסער אַרבייטס-פעהיגקייט פון דער דייטשער אָקופּאַציאָנס־מאַכט און פון איר קאָנזעקווענטקייט אין דער דערגרייכונג פון די צילען, וואָס זי האָט זיך געשטעלט און וואָס זיינען פינקטליך און קאַטעגאָריש פאָרמולירט אין די בעקאַנטמאַכונגען.

ס'קומט נאָך צו אַ פּסיכאָלאָגישער מאָטיוו, וואָס נעהמט זיך, איבריגענס, אויך פון דעם אייגענאַרטיגען מצב, אין וועלכען ווילנא האָט זיך די גאַנצע צייט פון דער אָקופּאַציע געפונען: אָבגעריסען ניט נור פון דער גאַנצער וועלט און פון רוסלאַנד, נור אויך פון פּוילען און אַפילו פון „אָבאָסט" און בכלל פון יעדע פּונקט מחוץ דער גרעניץ פון שטאָט, איז ווילנא פערבליבען, ווי יעדע אַנדערע שטאָט פון דער אָקופּאַציע, אַ מלוכה פאַר זיך, אַ מין פעסטונג מיט כמעט פולשטענדיג געשלאָסענע טויערען, און מיט אַ וואַך ביי די טויערען. דאָס האָט גע־בראַכט דערצו, אַז די בעפעלקערונג, וועלכע איז נאָך דערביי כמעט אויף אַ העלפט פערקלענערט געוואָרען, איז געוואָרען ענגער צונויפגע־בונדען צווישען זיך, האָט בעקומען אַ קליינשטעדטעלדיגע פיזיאָנאָמיע און אַ בעזונדערע היימישקייט, ווען מען ווייס וואָס טוט זיך ביים שכן אין טעפּעל, ווי מענדעלי האָט עס אַזוי בולט בעשריבען בנוגע צו קאַבצאַנסק. יעדער וואָרט און יעדער קלאַנג ווערט אין אַזאַ אַטמאָספער איבערגעגעבען פון מויל צו מויל, און ס'איז געגוג, אַז איינער זאָל וויסען, אום די גאַנצע שטאָט זאָל ריידען.

על כל פנים געהערען די בעקאַנטמאַכונגען צו די אינטערע־סאַנטסטע מאַטעריאַלען, וואָס דאָקומענטירען די צייט פון דער אָקופּאַציע.

ד"ר מעד. אברהם ווירשובסקי.

פון דער טעגליכער פּסיכאָפּאַטאָלאָגיע פון די ליטווישע יודען.

II.

אין אַ גרויסער אַרבייט וועגען ראַסען-פּסיכאָפּאַטאָלאָגיע האָט דער אונגאַרישער דאָקטאָר רעוועש פעסטגעשטעלט דעם פאַקט, אַז די סימפּטאָמען פון איין און דערזעלבער קראַנקהייט קאָנען זיך אַרויסווייזען פערשיידען ביי פערשיידענע נאַציאָנאַליטעטען. אין משך פון אַ 21-יאָריגער מעדיצינישער פּראַקטיק האָב איך געהאַט די מעגליכקייט צו קאָנטראָלירען דעם דאָזיגען קלינישען פאַקט בנוגע צו יודען, דער עיקר אויפ׳ן געביט פון די צוואַנגס-פאָרשטעלונגען, וואָס מען בעגעגענט אין אַלטעגליכען לעבען פון די ליטווישע יודען. אויב מען זאָל פערגלייכען, למשל, די סטאַטיסטישע דאַטען וועגען די צוואַנגס-פאָרשטעלונגען, וועלכע ס׳האָט פערערגיסטרירט ביי אמת׳ע רוסען דער מאָסקווער פּראָפעסאָר ריבאַקאָוו, וועלען די דאָזיגע צוואַנגס-פאָרשטעלונגען ניט קאָנען געגליכען ווערען הן לויט דער איכות הן לויט דער ריינקייט צו די, וואָס מיר געפינען ביי די ליטווישע יודען. אין דעם אַלטעגליכען לעבען פון די ליטווישע יודען טרעטען בולט אַרויס צוויי קאַטעגאָריעס צוואַנגס-פאָרשטעלונגען: א) דאָס איבערגעשפּיצטע חקר׳נען זיך און ב) נאָזאָפאָביע, ד. ה. אַ מאַניאַקאַלישער פּחד פאַר קראַנקהייטען, וואָס מיר וועלען אין דעם אַרטיקעל געניוי אַנאַליזירען.

דעם ערשטען פּסיכאָפּאַטאָלאָגישען סימפּטאָם פון דער יודישער בעפעלקערונג — דאָס איבערגעשפּיצטע חקר׳נען זיך — האָב איך דער ערשטער בעשריבען אין ערשטען באַנד פון „ווילנער זאַמעלבוך", אויף דעם צווייטען סימפּטאָם — נאָזאָפאָביע — האָט שוין פריהער פון מיר, אין יאָהר 1908, אָנגעוויזען דער בעוואוסטער בערלינער נעווראָפּאַטאָלאָג פּראָפ. אָפּענהיים. נור דער געעהרטער פּראָפעסאָר, וואָס איז ניט בעקאָנט מיט׳ן לעבען פון די ליטווישע יודען, האָט צו אויבערפלעכליך אַנאַלאַזירט די דאָזיגע ערשיינונג. וויכטיג איז על כל פנים דער פאַקט, וואָס אַזאַ בעריהמטער קליניציסט, ווי פּראָפ. אָפּענהיים, צו וועלכען ס׳ווענדען זיך נאָך מעדיצינישער הילף פאָרשטייהער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטען פון דער אַלטער און נייער וועלט, האָט ניט ווילענדיג זיך פעראינטערעסירט מיט דער דאָזיגער ערשיינונג און אין אַ ספּעציעלער אַרבייט וועגען דער נערוועזיטעט פון די רוסישע יודען דערמאָנט ער

ווענגען נאָזאָפאָביע, אַלס אַ כאַראַקטעריסטישען פּסיכאָפּאַטאָלאָגישען סימפּטאָם פון די יודען אין תחום-המושב (פּראָפ. אָפּענהיים רופט זיי רוסישע יודען). לויט דער דעפיניציע פון פּראָפ. אָפּענהיים „ליידט דער יודישער פּאַציענט ניט אַזוי פון דער מחלה גופא, ווי פון מורא פאַר איהר און פון טראַכטען וועגען איהר, און אָט די דאָזיגע ערשיינונגען בילדען אייגענטליך דעם עצם מחלה". און אין דער אמת'ען קאָן מען טאַקי זעהן די דאָזיגע ספּעציפישע נאַציאָנאַלע אייגענשאַפט אין אַלע פאַלען פון דער יודישער מעדיציני'שער פּראַקטיק. דער יודישער פּאַציענט זאָגט „איך לויף צום דאָקטאָר" און זאָגט ניט „איך גיי". ביים אַריינ-געהן צום דאָקטאָר אין הויז קלינגט ער אונגעדולדיג און ליאַרעמדיג און ווען ער געהט שוין אַריין אינווייניג, איז וויפיל מענשען ער זאָל דאָרט ניט געפינען וואַרטענדיג, זוכט ער כל-ערליי מיטלען אַריינצוכאַפּען זיך אין קאַבינעט פריהער פון די איבעריגע, נערוועז אויפשפּרינגענדיג יעדען מאָל, ווען ס'עפענט זיך די טיר פון קאַבינעט און פערזיכערנ-דיג די איבעריגע פּאַציענטען, אַז דוקא ער איז דער סאַמע ערנסטער חולה, וועלכער קאָן קיין רגע ניט וואַרטען.
און ווען סוף כל סוף עפענט זיך שוין פאַר איהם די טיר פון דאָקטאָר'ס קאַבינעט, לויפט ער אַריין האַסטיג און אונבעהאָלפען און אָהן יעדען סדר, גיך ריידענדיג, זאָגט ער אַרויס זיין גאַנצע האַרץ, אַרויסשיטענדיג אָהן אַ שיעור תרעומות, שילדערענדיג זיינע אָפט כלומרשטיגע יסורים מיט אַ מין התלהבות און קרענקליכע העוויות, דערביי רעדט ער אַרום יעדען סימפּטאָם שאַרף, בולט אויף די פערשיידענסטע אופנים. ער וועט, למשל, ניט זאָגען פּשוט, אַז ער האָט אַ שלעכטען אַפּעטיט, נור ער וועט זאָגען בערך אַזוי: „איך האָב קיין ברעקעל אַפּעטיט ניט, עסען וויל איך אַבסאָליוט ניט; מען קארגט מיר, דאַנקען גאָט, קיין שום זאַך ניט, נור איך קען אַפילו ניט קוקען אויף עסען, איך קעהר זיך אָפּ פון דעם; גיסט מיר גאָלד אין האַלז—איז מיר אויך פּריקרע".

אָדער, למשל, ער וועט ניט זאָגען פּשוט וואָס פאַר אַ מאָגען ער האָט, נור ער וועט אויף פערשיידענע אופנים גענוי פונאַנדערלייגען דעם ענין וועגען דער איכות און דעם מצב פון דער מאָגען'ס אַרבייט. רעכענענדיג, אַז די סאַמע נישטיגע פּרטים קאָנען האָבען 'א וועלכע ניט איז שייכות צו דער קראַנקהייט, דערגעהט ער אין זיין שילדערונג ביז די מערקווירדיגסטע קוריאָזען. און בעת ער מאָלט אָפּ באַריכות זיינע אַלע יסורים, קוקט ער מיט אַ פאָרשענדיג אויג אויף דער מימיק פון דאָקטאָר און שאָקעלט-צו מיט'ן קאָפּ, ווי ער וואָלט געזאָגט: „נו, וואָס, איך בין דאָך געפעהרליך, האַ, די קראַנקהייט איז זעהר אַ ערנסטע!" אין דער צייט, ווען אונזער שכן דער פּאָליאַק קאָנצענטרירט זיין אויפמערק-זאַמקייט אויף איין סימפּטאָם, וואָס בעאונרוהיגט איהם, אָדער צוהערענ-

דיג זיך צו די שאלות פון דאָקטאָר, דריקט ער אוים זיין הסכּם מיט „אַהאַ, נו״, שפּרינגט דער פּאַציענט דער יוד אין אַ פּאַנישען שרעק פּאַר דער מחלה פון איין תרעומה צו דער צווייטער, פון איין אָרגאַן צום אַנדערען, פּונקט ווי ער וואָלט זיך אַרומקוקען, צו איז ערגעץ ניט בעהאַלטען אַ סכּנה. פון דאַנעט נעהמט זיך דער כאַראַקטעריסטישער אַנעקדאָט וועגען אַ יודענע, וועלכע, איבערצעהלענדיג בּיי זיך אַ פּאָר צעהנדליג מחלות, האָט מוסיף געווען צום סוף: „און חוץ דעם בּין איך אינגאַנצען אויך אַ חולה״. און נאָך אַ לאַנגער מעשה וועגען עקזיסטירענדע אָדער איינגערעדטע יסורים איז דער יוד דער פּאַציענט אָפט מוסיף: „נו, וואָס, איך האָב דאָך פאַר׳ן טוים קיין מורא ניט, — אַלע וועלען דאָך שטאַרבּען״. אין דעם דאָזיגען פילאָזאָפירען זעהט איין דער דאָקטאָר־פּסיכאָלאָג אמת׳ע סימנים פון נאָזאָפאָביע: דער פּאַציענט קעמפּט בּעוואוסטזיניג מיט זיין פּחד, וואָס דריקט זיין האַרץ, און שטרעבּט צו פערטרייבּען די קרענקליכע פאָרשטעלונגען וועגען דער קראַנקהייט, וואָס שרעקט איהם.

אונטער דער השפּעה פון פּחד פאַר דער קראַנקהייט איז בּיי יודען ניט נור אונגעוועהנליך שטאַרק ענטוויקעלט די וויזיטאַציע צום דאָקטאָר, נור אויך די בּעשטעלונגען פון פערשיידענע אַנאַליזען: זעלטען טרעפט מיט אַ ליטווישען יודען, וואָס זאָל זיך נים האָבּען בּעזאָרגט מיט אַ פּאָר אַנאַליזען, און כּדי איינצושטילען זיין נאָזאָפאָביע בּעשטעלט נאָך דער יוד די אַנאַליזען אין עטליכע לאַבּאָראַטאָריעס. פון דאַנעט שטאַמט דער אָרטיגער אַנעקדאָט, אַז אַ קריסט האָט גאָר קיין מורא ניט אויסצוטרינקען אַ גאַנצע פלעשעל בּראַנפען, אַ יוד אָבּער בּעשטעלט פריהער אין אַ לאַבּאָראַטאָריע צוויי, דריי אַנאַליזען, איידער ער פּועל׳ט בּיי זיך אַראָבּצושלינגען אַ טרונק וויין. ריידענדיג וועגען די דאָזיגע יודישע אַנאַליזען וויל איך דרך אגב מאַכען פאָלגענדע בּעמערקונגען: ס׳איז פערשפּרייט אַ מיינונג בּיי דאָקטוירים, אַז יודען ליידען אַ סך אָפטער פון קריסטען אויף די קראַנקהייטען פון שטאָף־וועקסעל (אוראַטען־דיאַטעז, צוקער־קראַנקהייט וכדומה). דער גלויבּען אין דאָזיגען מעדיצינישען דאָגמאַט איז בּיי מיר שטאַרק געוואָרען אין ספק. איך רעכען, אַז אויב די קריסטען וואָלטען פּונקט אַזוי גרינטליך ווי יודען געמאַכט בּיי זיך אַנאַליזען, וואָלט זיך בּיי זיי אַרויסגעוויזען אויך אַזאַ גרויסער, אויב ניט נאָך אַ גרעסערער פּראָצענט ליידענדע אויף קראַנקהייטען פון שטאָף־וועקסעל.

די טעגליכע פּראַקטיק בּעשטעטיגט אויף יעדען טריט און שריט, אַז אַ יוד, ווי ס׳שטעלט פעסט די אויבּען־געבּראַכטע פאָרמולע פון פּראָפ. אָפּענהיים, ליידט ניט אַזוי פון דער מחלה גופא, ווי פון מורא פאַר איהר. איך וועל בּריינגען על פּי זכרון איניגע קוריאָזע בּיישפּילען: א) „פון וואָס ווילט איר זיך היילען, פרעג איך פערוואונ־

דערט אַ פּאַציענטקע". ענטפערט זי: „אַז טאָמער וועט זיין אַ טשאַר, זאל ביי מיר די קאָפּ ניט וועה טאָן". ב) ביי אַ פּאַציענטקע רופּט שוואַרצע ברויט אַרויס אַ ברענעניש און מען גיט איהר אַ פּראָסטע עצה ניט צו עסען קיין שוואַרצע ברויט. נור זי קאָן ניט בייקומען די מורא, טאָמער ליגט בעהאַלטען אין דער דאָזיגער נאַטירליכער ערשיינונג עפּעס אַ ערנסטע קראַנקהייט, און זי לויפט אום צו דאָקטוירים און דערעסט אַלעמען מיט דער פאָדערונג, אַז מען זאָל איהר געבען אַ ראַדיקאַלען מיטעל, אַז שוואַרצע ברויט זאָל ניט אַרויסרופען ביי איהר קיין ברענעניש. ג) אַ זקנה, אַ הונגעריגע און אַ נאַקעטע, קומט צוגייהן אין גרויסע פרעסט אויף אַ וויזיט אין שפּיטאָל און בעט אַ רעצעפּט קעגען דעם, וואָס איר איז קאַלט, — „זי האָט, הייסט עס, מורא, צו איז דאָס ניט קיין קראַנקהייט". ד) אין יודישע יום-טובים בעגעגענען מיר פאָלגענדע בילדלעך פון לעבען: אַ מוטער ברייגנט אויף אַ וויזיט צום דאָקטאָר אַ יונגע טאָכטער, אַ פרעהליכע און זאָרגלאָזע און בעט מען זאָל איר גוט אויסהערען. דער דאָקטאָר קוקט אַרום די לעבנסלוסטיגע מיידעל און פערוואונדערט פרעגט ער איהר אויף וואָס אייגענטליך בעקלאָגט זי זיך. זי קוועטשט מיט די פּלייצעס און שמייכעלדיג ערקלערט זי, אַז אייגענט-ליך אויף קיין זאך ניט, און קוקט דערביי שעמעוודיג אין דער זייט פון דער מוטער, וועלכע ווערט שטאַרק אין כעס און מיט אַ צאָרענדיגער שטימע הויבט זי אָן שרייען אויף די טאכטער: „וואָס שווייגסטו, דערצעהל, ווי ס׳בעדאַרף צו זיין, וואָס טוט דיר וועה!" דאָס איז אַ ביישפּיל פון דעם, ווי נאָזאָפאָביע ווערט ביי יודען קולטיווירט פון יונגערהייט אָן. די סצענקע פערענדיגט זיך דערמיט, וואָס די מוטער בעט צום סוף אַלם אַ געפעליגקייט שוין צוזאַמען אויך איר אַ האָרך טאָן. ה) איינע אַ פּאַציענטקע האָט זיך שרעקליך בעקלאָגט אויף איר מזל, ס׳אַרא אומגליקליכע זי איז, אַז די דאָקטוירים געפינען אין איר קיין קראַנקהייט ניט.

פונקט אַזוי קוריאָז איז די אַנדערע כאַראַקטעריסטישע אייגענ-שאַפט פון דער נאָזאָפאָביע ביי יודען, וואָס איז אויך בעמערקט געוואָ-רען פון פּראָפעסאָר אָפּענהיים, — די טראַכטעניש וועגען דער קראַנקהייט. דאָס מאַניאַקאַלישע חקר׳ענען זיך, וואָס איך האָב פריהער בעשריבען, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם מאַניאַקאַלישען פּחד פאַר דער קראַנקהייט (נאָזאָפאָביע), בעשאַפט בילדלעך פון אַלטעגליכען לעבען, וואָס האָבען צוגעצויגען צו זיך די אויפמערקזאַמקייט ניט נור פון קליניציסט נור אויך פון שרייבער הומאָריסט. איך ברייגג דאָ אַ ציטאַטע פון שלום עליכם׳ס אַ ערצעהלונג: „ס׳איז ביי מיר נערוועז, זאָגען זיי, די דאָקטוירים, און ס׳האָט זאָגען זיי, אַ שייכות צום מאָגען, כאָטש אַפילו על פי שכל קומט דאָס אויס ווילד, וואָרום וואָס געהער זיך אָן נערוועז

מיט אַ מאגען? אַ ביסעל אַ סמיכות הפרשה? וואו זיינען די נערוועו און וואו איז דער מאָגען? נערוועון זיינען דאָך צומיינסטען על פי חכמת הדאָקטאָריע, דאַכט זיך, דאָרט, וואו די געהירען? און דער מאָגען איז דאָך גאָר ווייס איך וואו, פאָלג מיך אַ גאַנג"!... („ביים דאָקטאָר"). דערצו געהערען אויך שלום-עליכם׳ס הומאָריסטישע ערצעהלונגען „דריטער קלאַס" א. א.

נור מען דאַרף גאָרניט האָבען שלום-עליכם׳ס טאַלאַנט, כדי אָנ-צושרייבען אַ גאַנצע רייהע ערצעהלונגען, וואָס איליוסטרירען די מאַניאַ-קאַלישע חקירות פון די יודען וועגען די קראַנקהייטען און זייער קוראַציע. די טעג נאָך האָב איך געהערט אַזאַ מין סאָרט חקירה פון אַ פּאַציענטקע, וואָס האַלט זיך פאַר אַ אינטעליגענטקע: „דאָקטאָר, איר האָט מיר געהייסען מאַכען איינשפּריצונגען אין האַנט, און איך רעכען, אַז מען דאַרף זיי בעסער מאַכען אין פּלייצע, ווייל די הענט הויבען זיך דאָך אויף אויבען, איז ווי אַזוי וועט עס די רפואה געהן אין דער הויך צום אָרגאַניזם?"

איך גיב איבער די דאָזיגע פרטים ניט צום לאַכען, נור כדי צו בעצייכענען די נאָזאָפאָביע ביי די אָרטיגע יודען ווי אַ סאָציאַלע צרה, וואָס אין עקאָנאָמישען און מאָראַלישען זין איז זי לויט מיין טיפער איבערצייגונג ניט קיין קלענערער סאָציאַלער אומגליק, ווי דער אַלקאָהאָליזם ביי די רוסען. מיר איז אויסגעקומען עטליכע מאָל צו ריידען אויף דער טעמע מיט שלום אַש׳ן, וועלכער האָט זיך אויסגעדריקט, אַז וועגען דעם דאַרף מען אַ סך שרייבען, און דערביי האָט ער ביסענד בעמערקט: „אויב איר וועט אַרבייטען, כדי געזונט צו מאַכען די יודען פון דער דאָזיגער סאָציאַלער מחלה (נאָזאָפאָביע), וועלען די דאָקטוירים פאַר-בלייבען אָהן אַ שטיק אַרבייט".

די דאָזיגע נאָזאָפאָביע, אלס א סאָציאַלע קראַנקהייט פון די ליטווישע יודען, האָט זיך אויסגעקריסטאַליזירט אין אַ סך זייערע ספּע-ציפישע איינענשאַפטען, וואָס ווירקען אונאַנגענעהם אויף אַ זייטיגען צוזעהער. אַזוי, למשל, האָט אויף אַ מעדיצינישען צוזאַמענפאָהר אַ דאָקטאָר אַ רוס, וואָס פּראַקטיקירט אין תחום-המושב (ד"ר וויקטאָראָוו פון וויטעבסק), זיך אגב אויסגעדריקט, אַז די יודען זאגען בכיון אַ ליגען, בעת זיי גיבען איבער די געשיכטע פון דער קראַנקהייט. די בעאָבאַכטונג איז אַ ריכטיגע. דער פּסיכאלאג וועט פערשטעהן, אַז דאס איז אַ פּראָ-דוקט פון נאָזאָפאָביע, אַ מין בעשיצונגס-מיטעל, מיט וועלכען דער פּסיכאָסטעניק בענוצט זיך, כדי צו קעמפען מיט דעם וואָרט אדער געדאַנק, וואָס רופט ביי איהם אַרויס אַ מורא. אויב מען זאל פרעגען, למשל, אַ אויסגעדאַרטען און הוסטענדיגען יודען, צו אין זיין משפחה איז ווער קראַנק געווען אויף אַ טשאַכאָטקע, אדער אויב מען זאל אַ

יודענע, וואס האט מורא זי זאל ניט קראַנק ווערען אויף משוגעת, פרעגען צו זיינען אין איהר משפחה געווען פאַלען פון פסיכישע מחלות,— ווערען די דאָזיגע פערזאָנען, אָבטרייסלענדיג זיך פון די בעאונרוהיגענדע חשדים בנוגע צו דער ירושה, בעוואוסטזיניג אָפּלייקענען די דאָזיגע פאַקטען, וואָס זיינען בלי שום ספק געווען אין זייער משפחה. און דערביי ווערען זיי זייערע חשדים דאָך אַרויסגעבען מיט אַ בעאונרוהיגענדער מימיק און מיט וואַרפען ווערטלעך, וואָס אַ יוד זאָגט אַזוי אָפט: זאָל גאָט אויסהיטען, רחמנא לצלן וכדומה.

דער מאַניאַקאַלישער פחד פאַר דער קראַנקהייט נעהמט אָן די פערשיידענסטע פאָרמען פון געזעלשאַפטליכע בעציהונגען. אין געסט, למשל, קלייבט מען אוים אַלם די בעליבטעסטע טעמעס פאַר געשפרע- כען די ערצעהלונגען וועגען דעם, ווער, ווען און ווי ס'האָט זיך גע- היילט און מען רעדט דערביי אַזוי גערן און אַזוי פיל, ווי אונזערע שכנים, ניט-יודען, וועגען פערשיידענע מינים ספאָרט. אַ ריין יודישע געפעליגקייט — איז איבערגעגעבען איינער דעם אַנדערען אַ „גוטען רעצעפּט"; אַ ריין יודישע קללה — איז פערקריינקען אַזוי פיל און אַזוי פיל טויזענטער.

ווי אין אַ מין עקסטאַז, האַלטענדיג זיך כּמעט פאַר אַ העלד, דערצעהלט אַ יוד, אַז ער האָט פערקריינקט אַזוי פיל און אַזוי פיל טויזענטער, אָדער ער שרייט אוים אין התלהבות: „און אויב ס'וועט זיין נויטיג הונדערט דאָקטוירים אָדער מיין גאַנצער פערמעגען, וועל איך זיך אויך פאַר קיין זאַך ניט אָבשטעלען", אין דער צייט, ווען אונזער שכן דער פאָליאַק רעאַגירט אין אַזוינע פאַלען אַנדערש: „ה' דאָקטאָר, אפשר קאָן מען די דאָזיגע קראַנקהייט ניט אויסהיילען, דאַן לוינט דאָך ניט אויסצוגעבען קיין געלט אויף דעם רעצעפּט".

ניט זייענדיג בכח מנצח צו זיין דעם פחד פאַר דער קראַנקהייט, וואָס פּילט אָן זיין גאַנצען בעוואוסטזיין, ווייזט דער יוד אַרוים דעם דאָזיגען פחד אָפטמאָל זעהר נאַאיוו. ווי אונבעדרייטענד און אונשולדיג ס'זאָל ניט זיין די קראַנקהייט, שטעלט ער תמיד דעם דאָקטאָר די פראַגע: „נו, וואָס, ס'איז ניט געפעהרליך?" מיט דער דאָזיגער איבער- דריסיגער פראַגע, שטייהען כּסדר צו אויך די בעקאַנטע און קרובים פון פאַציענט, קומענדיג צום דאָקטאָר מיט אַ דיפּלאָמאַטישער מיסיע: „פאַר מיר האָט איר זיך ניט וואָס צו היטען, זאָגט, איז ניט געפעהרליך זיין צושטאַנד". ווייטער ווערט געשטעלט דעם דאָקטאָר די פראַגע, וואָס אויפ'ן ערשטען בליק איז זי זעהר בעליידיגענד, צו האָט דער דאָקטאָר ווען ניט איז בעגעגענט אין זיין פראַקטיק אַזאַ מין קראַנקהייט. דערנאָך די דריטע, אונפערמיידליכע פראַגע, אַלם אַ משונה'דיגער סימן פון פּאַביע, צו דאַרף מען ניט קיין קאָנסיליום.

אויך דאָ גייהען זיך צונויף אין כאַראַקטעריזירען די בעאונרוהיגענדע תשוקה פון יודען צו אַ קאָנסיליום דער גרויסער קליניציסט פּראָפ. אָפּענהיים און דער גרויסער שריפטשטעלער שלום-עליכם. פּראָפ. אָפּענהיים האָט אָנגערופען די דאָזיגע תשוקה פוראָר קאָנסולטאַטיוואוס (מאַניע צו קאָנסיליומס) און שלום-עליכם מיט זיין הומאָר לאַכט אויס אויפ'ן פּאָלגענדען אופן איינעם פון זיינע העלדען: „איך בין געקומען צופאָהרען אין שטאָדט ניט צו אַ פּראָפעסאָר, נור צו פּראָפעסאָרען, ד. ה. אויף אַ קאָנסיליום פון דריי פּראָפעסאָרען".

איינער אַ דאָקטאָר, וואָס איז געקומען צו אונז פון צענטראַל-רוסלאַנד, און וואָס צום אָנהויב איז ער געווען פּערוואונדערט און דערנאָך האָט ער זיך צוגעוועהנט צום דאָזיגען פּראָדוקט פון נאָזאָפאָביע ביי יודען — פוראָר קאָנסולטאַטיוואוס — פלעגט מזהיר זיין די חברים, וועלכע ער פלעגט רופען אויף עהנליכע בוטאַפאָרישע קאָנסיליומס, מיט אַ איראָנישער בעמערקונג: „דאָס, זאָלט איר וויסען זיין, איז אַ יודישער קאָנסיליום, ד. ה. אַזאַ, וואו דער קאָנסיליום ווערט אַרויסגערופען ניט דורך די אויסעראָרדענטליכע בעדינגונגען פון אַ קאָמפּליצירטען און פערפּלאָנטערטען פאַל, נור דורך דעם מאַניאַקאַלישען פחד פון פּאַציענט". איך וואָלט געקאָנט דערצעהלען אַ סך אַנעקדאָטען וועגען דעם דאָזיגען מין יודישער נאָזאָפאָביע — קאָנסיליומס. איינער אַ פּאָפּולערער דאָקטאָר אין שטאָדט האָט אויף דער פראַגע, פון וואָס איז געשטאָרבען אַזאַ און אַזאַ פּאַציענט, געענטפערט: „פון קאָנסיליומס". מחמת די קאָנסיליומס האָט מען אָפט צוזאַמענגערופען און יעדען מאָל פון אַנדערע דאָקטוירים, האָט זיך נאַטירליך אַלע ווייַלע געביטען אויך דער פּלאַן פון קוראַציע, באופן אז מען האָט ניט געקאָנט בנוגע צו דעם פּאַציענט דורכפיהרען קיין איינעם פון די פאָרגעשלאָגענע טעראַפּעווטישע מעטאָדען. איך דערמאָהן זיך אַ פאַל, ווען צו אַ 92-יאָהריגער זקנה האָט מען צונויפגערופען אַ קאָנסיליום פון דריי דאָקטוירים, כדי גוט צו בעטראַכטען, פאַר וואָס זי איז אָבגעשוואַכט געוואָרען.

די נאָזאָפאָביע האָט אַרויסגערופען דעם סאָציאַלען אומגליק פון די יודישע מאַסען — די אונגעהויערע תשוקה צו היילען זיך ביז די לעצטע כחות און דעם לעצטען גראָשען. די קוראַציע ווערט אַ מין אַזאַרט, אַ מין ציל פאַר זיך. די דאָזיגע תשוקה צו היילען זיך קאָן איך פערגלייכען מיט דער קריינקליכער נטיה פון אַלקאָהאָליק צו משקאות. איך קאָן זאָגען אָהן אַ גוזמא, אַז אַזוי ווי דער לעבען פון אַ כראָנישען אַלקאָהאָליק געהט אַריבער אין אַ כסדר'דיגער שכרות, אַזוי ווערט דער גאַנצער אינהאַלט פון לעבען פון די נאָזאָפאָבישע יודען אָנגעפילט מיט עסקים פון קוראַציע.

מען קאָן פערצייכענען אַלס אַ ראַסען-אייגענשאַפט די דיפערענציעלע

ערשיינונג, אַז אַ כינעזער נאַרקאָטיזירט זיך מיט אָפּיום, אַ רוס—מיט בראַנפּען און אַ יוד מיט רפואות.

אַזוי ווי אַ שטאַרקער רויכערער קאָן זיך ניט אָבזאָגען פון אַ פּאַפּיראָס און אַ שיכור פון בראַנפען, אַזוי ציהט דעם נאָזאָפאָבישען יודען צו רפואות. איך געדענק אַ פּאַל, ווען אַ יודענע, וועלכע איז קראַנק געוואָרען אויפ׳ן בויך. האָט בשעת מעשה אויסגעטרונקען די מיקסטורע פון קינד, וואָס איז קראַנק געווען אויף קרופּ, און אויף די פערוואונדערטע פראַגע פון דאָקטאָר וועגען איהר אַקט, האָט זי געענטפערט: „אָבער אַ רפואה איז דאָך דאָס".

די דאָזיגע נאָזאָפאָביע דריקט זיך אויס אויך אין דער אַלגעמיין-בעוואוסטער ערשיינונג, אַז אַ יוד, פערשרייבענדיג צו זיין חולה אַ דאָקטאָר, וועט תמיד מוסיף זיין די בקשה: „וואָס גיכער, אַייער ערשטער וויזיט—צו מיר". די דאָזיגע נאָזאָפאָביע דריקט זיך ווייטער אויס אין דעם, וואָס מען ווענדעט זיך אָהן אַן אויפהער פון איין דאָקטאָר צום אַנדערען. איך וועל ברייגנען אַלס כאַראַקטעריסטיק פאָלגענדען אַנעקדאָטישען צופאַל פון דער פּראַקטיק. צו אַ קינד, וואָס האָט זיך געקלאָגט אויפן הוסט, האָבען די עלטערען אין משך פון איין טאָג אַיינגעלאַדען איינעם נאָך דעם אַנדערען 7 דאָקטוירים. ווען אין אָוונט איז געקומען לויט׳ן חשבון דער 7-טער דאָקטאָר, האָט ער, אַ קוק טוענדיג אויפ׳ן טיש, וואָס איז געווען אָנגעשטעלט מיט פאַרמאַצעווטישע פּרעפּאַראַטען, ניט אויסריידענדיג אַ וואָרט, זיך אומגעקעהרט צום טיר און אויף די פערוואונדערטע פראַגע פון די אַרומיגע: „וואָס ראַט איר אונז טאָן", האָט ער שמייכלענדיג געענטפערט: „אַיינלאַדען אַ 8-טען דאָקטאָר".

די משונה׳דיגע הוצאות אויף קוראַציע זיינען ווייט ניט קיין אויסשליסליכע פּריוועלעגיע פון די פערמעגליכע. די ניט פערמעגליכע מאַכען חובות, בעטלען אויס ביי פערמעגליכע קרובים, בעלאַגערען מיט בקשות די צדקה-חברות, שעמען זיך ניט צו נעהמען נדבות, זאָגען זיך אַליין אָב אין סאַמע נויטיגסטען — אַפילו אין עסען,—כדי נור צו האָבען מיטלען אויף קוראַציע. „אויף צו פערקריינקען וועט זיך געפינען געלט", זאָגט אַ יודישער פאָלקס-ווערטעל.

די אונגעהויערע געזעלשאַפטליכע בעדייטונג פון דער דאָזיגער נאָזאָפאָביע ווייזט זיך אַרויס אויך אין דעם פאַנישען געלאַף אויף קוראַציע קיין אויסלאַנד. די ניט-יודען, וואָס זיינען ניט בעקאַנט מיט׳ן לעבען פון די אָרטיגע יודען, טייטשען אויס דעם דאָזיגען סטיכישען געלאַף פון די פּאַציענטען צוליב דער סאַמע אונשולדיגער קראַנקהייט אין די אויסלענדישע קליניקעס און צו טייער בעצאָהלטע פּראָפעסאָרען אַלס אַ סימן פון פערמעגליכקייט, ניט נעהמענדיג אין בעטראַכט, אַז די דאָזיגע מאַסען-ערשיינונג — דער אוניווערסאַלער מאַניאַקאַלישער פּחד פאַר

קראַנקהייטען—דאַרף גאָר קוואַליפיצירט ווערען אַלס אַ סימפּטאָם פון אַ נערוועז-פּסיכישען כאַראַקטער, אין וועלכען ס'האָט זיך אַזוי ווי פערקערפּערט די קללה פון דער תוכחה: „ונתן ה׳ לך לב רגז... ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך".

די וואַקכאַנאַליע פון דער נאָזאָפאָביע דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה, ווען ס'דערנעהנטערט זיך דער זומערדיגער סעזאָן. מיט די ערשטע שטראַהלען פון דער פריהלינג-זון ווערט די גאַנצע יודישע ליטא אַרומגעכאַפּט מיט אַ פּאַראָקסיזם פון אַ גוואַלטיגען געלאַף צו קוראָרטען. יעדער הויבט זיך אָן אַרומצוטאַפּען צו דאַרף מען ניט אויף זומער נעהמען אַ וועלכען ניט איז קורס פון קוראַציע, פּונקט ווי ס'וואָלט פּאַרגעשטאַנען אַ רעליגיעזע צערעמאָניע, וואָס אַ פרומער יוד מוז דורכמאַכען. וואַרפענדיג זייערע טומעלדיגע געשעפטען, ציהען זיי זיך, די אמת'ע און אָפט בלומרשטיגע קראַנקע, פון די שטעדטלעך קיין ווילנא, אין צענטר פון ליטא, צו אונז, dii minores, מיט דער שאַבלאָנער פראַגע, וואָס זאָלען זיי טאָן אויף זומער, פּונקט ווי ס'איז שוין פון פריהער בעשלאָסען, אַז מען דאַרף עפּעס טאָן. אָנגעפּאַקט זיך מיט בריוועלעך פון דאָקטאָר, מיט קאָלעקציעס רעצעפּטען און פערשיידענע אַנאַליזען, הויבען אָן אונזערע פּאַציענטען-יודען צו שלעפּען זיך אין די קוראָרטען, פּערפּאָהרענדיג פריהער אויפ'ן וועג אין גרויסע אוניווערזיטעטישע שטעדט, כּדי צו בעקומען די הסכּמה פון אַ טיטולירטען ספּעציאַליסט אויף צו בעזוכען דעם אָדער יענעם קוראָרט. פאַר קיינעם איז דאָך קיין סוד ניט, אַז פון די רוסישע אונטערטאַנער, וואָס די מלחמה האָט זיי געטראָפען אין יול 1914 אין די אויסלענדישע קוראָרטען, איז געווען ניט ווייניגער פון 80 פּראָצענט יודען.

ד״ר באָמאַש, דער דעפּוטאַט פון גאָסוד. דומע, האָט אויסגעדריקט אין ציפער די דאָזיגע נאָזאָפאָביע פון די יודען פון תחום-המושב. פון מאַנוסקריפּט פון זיין רעפעראַט, וואָס איז געווען בעשטימט פאַר'ן באַלנעאָלאָגישען צוזאַמענפאָהר אָנהויב 1915, נעהם איך אַרויס די זעהר איבערציינענדע אָנווייזונג, אַז אויף די קוראָרטישע קוראַציע „געהט יעהרליך אַריין אין דייטשלאַנד און עסטרייך פון 40 ביז 50 מיליאָן רובל, וואָס געהערען צו יודען רוסישע אונטערטאַנער".

אויף אַזאַ אופן בעגרעניצט זיך ניט דער אינטערעס צו נאָזאָפאָביע מצד אונזערע יודען מיט דער ענגער ספערע פון קליניק, נור ער וואַקסט אויס אין אַ פאַקט, וואָס האָט אַ געזעלשאַפטליכע און פּאָליטישע בעדייטונג.

מאַקס נאָרדוי האָט מייסטערהאַפט אָבגעמאָלט אין „ענטאַרטונג" די אייגענשאַפטען פון דער מאַסען-נערוועזיטעט פון די אייראָפּעאישע פעלקער. וואָס איז שייך צו דער מאַסען-נערוועזיטעט פון די ליטווישע

יורען, קאָן איך קאַטעגאָריש פעסטשטעלען, אַז איהר בעדייטענדער סימן איז—דער פחד פאַר קראַנקהייטען און די חקירות וועגען זיי; אַזוי ווי יעדער פאָלק בענוצט פערשיידענע ווערטער אויף אויסצודריקען איינע און דיזעלבע געדאַנקען, אַזוי קאָן אויך די נערוועזיטעט פון פערשיידענע פעלקער זיך אויסדריקען דורך פערשיידענאַרטיגע סמנים.

פון וואַנעט שטאַמט די דאָזיגע מאַניאַקאַלישע פאָביע? וואָס רופט איהר אַרוים און פון וועלכע טיפענישען פון דער פאָלקס-נשמה איז זי אויסגעוואַקסען?

דער פסיכאָטעראַפעווט ד״ר פעלצמאַן זאָגט אַרוים אין איינער פון זיינע אַרבייטען די מיינונג, מיט וועלכער איך בין מסכים, אַז „אין דער עטיאָלאָגיע פון דער פאָביע גיט דער לעבען גופא פון חולה (בפרט די ערציהונג) אַ גרויסען און אַ ערשעפענדען מאַטעריאַל”. איבערטראָגענדיג דעם דאָזיגען טעזיס בנוגע צו אַ גאַנצער עטנישער גרופע, רעכען איך, אַז אויך די פסיכאָפאַטאָלאָגישע אייגענשאַפטען פון די יורען,—בפרט זייער נאָזאָפאָביע, — זיינען אַיינגעוואָרצעלט אין די געזעלשאַפטליך-פאָליטישע בעדינגונגען פון זייער לעבען און אין דער אָרטאָדאָקסאַלער ערציהונג, וואָס די השפעה פון זיי איז בעזונדערס געווען גרויס אויף די ליטווישע יורען, וועלכע זיינען אַם שטאַרקסטען צוגעבונדען צו די טראַדיציעס.

דער פילהונדערטיאָריגער פאָליטיש-רעכטלאָזער אופן פון לעבען פון די יורען אין גלות האָט געהאָלפען אויסקריסטאַליזירען זיך דעם אונרוהיג-חשוד׳יגען, פסיכאָסטענישען כאַראַקטער פון יורען אין תחום-המושב, וואָס וואַרפט זיך אייביג אַרום אין אַ פלאָנטער פון זוכענישען, וואָס רעגט זיך תמיד אויף, וואָס טומעלט און חאַפט און ליאַפט. די אונגעהויערע פעק בעגרענצונגען; די יורישע פראַגעס, וואָס האָבען גע-פונען זייער פערענטפערונג אין דער פאָרם פון פאָגראָמען; די באָיקאָ-טיסטישע אַגיטאַציע ביז די סאַמע לעצטע טעג אין פוילען;—מיט איין וואָרט, דער גאַנצער סכום פון די פאָליטיש-רעכטליכע פאַקטאָרען אין לעבען פון די יורען האָט זיי געצוואונגען כסדר צו ציטערען פאַר זייער קיום. די דאָזיגע אייביגע דאגות וועגען לעבען, דער דאָזיגער שטענדיג-אָנגעשטריינגטער געפיהל פון אַ סכנה, וואָס רוקט זיך, חלילה, אָן פון וואַנעט ניט איז, די דאָזיגע אונאויפהערליכע אונרוהיגקייט, אַז אָט, אָט קומט אָן דער שונא,—קורץ, דער גאַנצער גוט-בעקאַנטער קאָשמאַרער לעבען פון די תחום-יורען האָט אַרויסגערופען ביי זיי דעם שטענדיג-אויפגערעגטען צושטאַנד פון דער שטאַרקסטער עמאָציע: דעם געפיהל פון זעלבסטערהאַלטונג. און דער דאָזיגער שטענדיגער געפיהל פון סכנה פאַר דעם אייגענעם קיום האָט אגב געבראַכט צו דעם מאַניאַ-קאַלישען פחד, אַז דער אָרגאַניזם זאָל ניט חרב ווערען,—צו נאָזאָפאָביע,

פונדעסטוועגען שטאַמט די נאָזאָפאָביע ניט נור פון דער ספערע פון עמאָציעס: איהרע וואָרצלען קאָן מען אויך אויסגעפינען אין דער ספערע פון אינטעלעקט פון יודישען קאָלעקטיוו און דער עיקר פון די יודישע מאַסען אין ליטא, וואָס האַלטען זיך פעסט אָן די טויזענט־יאָריגע רעליגיעזע טראַדיציעס. אָנגעזאַפּט מיט די הויכע אידעאַלען פון די נביאים האָט דאָס יודענטום אויסגעאַרבייט אַ וועלטאָנשויאונג פון אַ מאָראַלישען אידעאַליזם. להפך צו די רעליגיעזע רדיפות, וואָס האָבען געהערשט אַרום, צו דער נאַציאָנאַלער שנאה און צו דער אונטערדריקונג פון שוואַכען דורכ׳ן שטאַרקען, האָט דאָס יודענטום, — אַ אָבגעזונדערטע, אַ פערשלאָסענע, און פערטריבענע, — געוויזען דער וועלט אַ אידעאַליסטישע וועלטאָנשויאונג פון אַ גייסטיגער נאַציע. בהסכם מיט דער דאָזיגער היסטאָרישער וועלטאָנשויאונג איז דער וועלטליכער לעבען בעטראַכט געוואָרען ווי אַ בהדרגה׳דיגע פערווירקליכונג פון אידעאַל, ווען אַפילו זיין פולשטענדיגע דערגרייכונג זאָל ליגען אין אַ אונענדליכער ווייטקייט (והיה באחרית הימים...). די דאָזיגע אייגנגעבאָרענע אידייען בילדען דעם אינווייניגסטען קערן פון דער פילאָזאָפיע פון יהדות. די אידייען פון דער רעליגיעזער פילאָזאָפיע, וואָס זיינען טיף אַריינגעדרונגען אין בעוואוסטזיין פון די יודישע מאַסען, וועלכע האָבען די דאָזיגע אידייען אַריינגענומען אין זיך נאָך אין דער אַלטער עפּאָכע פון זייער געשיכטע, האָבען ניט אָנגעוואָהרען פאַר די גלויביגע אויך איצט זייער אַקטיווען כח. תמיד ווירקענדיג ווי פרישע הייוון. דער גוט־בעקאַנטער אַלטרואיזם פון די יודען, וואָס נעהמט צייטענווייז אָן עקספּאַנסיווע פאָרמען, איז אַ קענטיגער שטריך אויף דעם בלאַסען פאָן פון די רעליגיעזע זכרונות. אויפ׳ן געביט פון געבען הילף די ליידענדע און קראַנקע, געהט דער נאַציאָנאַלער געפיהל פון יודען אַריבער אין אַ רעליגיעזע בעגייסטערונג. אין דער אונגעהויער תשוקה פון ליטווישען יודען צו היילען די יסורים פון קראַנקען הערט זיך דער מיסטישער אָבקלאַנג פון די אידעאַלען פון משיח און עס פיהלט זיך די וויבראַציע פון דער טיפסטער סטרונע פון זיין נאַציאָנאַלער נשמה. וואָס פעסטער דער געגעבענער יחיד פון דעם יודישען קהל איז צונויפגעבונדען מיט דער אָרטאָדאָקסיע, אַלץ בולט׳ער טרעט אַרויס ביי איהם זיין נאָזאָפאָביע. אויף אַזאַ מין אסאָציאַציע פון די פאָרשטעלונגען — נאָזאָפאָביע און רעליגיעזער עקסטאַז — ביי אַ גלויביגען יודען זיינען מרמז פאָלגענדע ערטער פון גמרא:

א) כמאן מצלינן האידנא? — אקצירי ואמריעי (רה״ש, ט״ז).
פאַר וועמען מתפלל זיין? פאַר קראַנקע און תלמידי־חכמים.
ב) מאן חולין? — רבנן (נדרים, ל״ח).
ווער זיינען די קראַנקע? — די לערנער.

ג) נקראתי תושיה שמתשת כחו של אדם (סנהדרין, כ״ו).

די תורה שוואַכט אָב דעם אָרגאַניזם פון מענשען.

אויף אַזאַ אופן איז די ספּעציפישע, אויבען־בעשריבענע, פסיכאָ־פּאַטאָלאָגישע איינגענשאַפט פון די ליטווישע יודען — נאָזאָפאָביע — פון איין זייט אַ פּראָדוקט פון אַ דורות־לאַנגער פּאָליטישער רעכטלאָזיגקייט און פון דער אַנדער זייט אַ פּראָדוקט פון זייער איינזייטיגער דורות־לאַנגער אָרטאָדאָקסישער ערציהונג.

-<OOOOOOO>-

ד״ר מעד. **צמח שאַבאַד.**

בעמערקונגען צו ד״ר ווירשובסקי׳ס אַרטיקעל.

די אָנגעוויזענע פאַקטען פון געעהרטען מחבר זיינען אַזוי טיפּיש, אַז יעדער דאָקטאָר וואָס פּראַקטיקירט לאַנג צווישען יודען, קען זיי בעשטעטיגען און צוגעבען אַ סך עהנליכע שטריכען פון יודישען לעבען. איך קען, למשל, מוסיף זיין נאָך עטליכע פון אַ גאַנצען הויפען.

ניט זעלטען קומט צום דאָקטאָר אַ חולה פון די אינטעליגענטע אָדער פון די לערנער (ישיבה־בחורים, קלויזניקעס, יונגע רבנים פירושים זיינען אַ בעזונדערער טיפּ נעוראַסטענישע חולאים) מיט אַ אָנגעשריבענעם צעטעל תרעומות, מיט אַ גאַנצען מאמר פון זיין קראַנקהייט־געשיכטע, וועלכען ער דערפילט נאָך אויף יעדען פּונקט מינדליך. דער דאָזיגער טיפּ קראַנקע, וואָס איז בע׳הבנ׳ט אין גמרא, וועלכער האָט געלערענט פון כשרות און פון שחיטה, האָט אַ שטיקעל בעגריף, הגם זעהר ניט קיין קלאָרען, פון אַנאַטאָמיע, און מישט, פערשטעהט זיך, צוזאַמען אַנאַטאָמיע פון אַ בהמה אָדער פון אַן עוף מיט אַנאַטאָמיע פון מענשען. אַזעלכע בעקלאָגען זיך אויפ׳ן „אויבערשטען מאָגען", אדער ריידען לויט דער גאַלענישער מעדיצין פון די „בלוטען" און פון די „זאַפטען" אין אָרגאַניזם וכדומה.

טיפּיש איז אויך פאַר אַ יוד אַ חולה, אַז ווי לאַנג ער (אָדער זי) וועט אַליך ניט דערצעהלען וועגען זיין קראַנקהייט און ווי לאַנג ער וועט זיך ניט נאָכפרעגען, ווי צו נעהמען דעם רעצעפּט און וואָס צו טאָן, וועט ער אין אַ פּאָר מינוט אַרום זיך אומקעהרען ניט איינמאָל מיט׳ן אויסרייד, אַז ער האָט פערגעסען צו דערצעהלען וועגען דעם אָדער יענעם סימפּטאָם, געגען וואָס ער האָט דאָך קיין רעצעפּט ניט בעקומען. ס׳איז נאָך כאַראַקטעריסטיש פאַר די יודישע חולאים, אַז אַזוי ווי אַ קמצן מיינט, אַז ער איז אַ פערשווענדער, אַזוי זיינען זיי זיך ניט מודה, אַז זיי קורירען זיך פיל. פערקעהרט: אָפט קומט אַ יודענע צום דאָקטאָר און קודם־כל הויבט זי אָן איהר תרעומה בזה־הלשון: „איהר

ווייסט דאָך, ווען אַ יוד געהט צום דאָקטאָר: „ווען דער חלף ליגט שוין אויפ'ן האַלז". מיט דעם וויל זי צוציהען דעם דאָקטאָרס אויפמערקזאַמקייט און ווייזען, ווי ווייט איהר חולאת איז שוין פערלאָזען.

כּדי צוצוציהען די אויפמערקזאַמקייט פון דאָקטאָר, ווענדען אָן די יודען חולאים כּל-ערליי תּחבולות, דהיינו: גלייך ביים אַריינקומען צום דאָקטאָר זאָגען זיי: „ה' דאָקטאָר איך וועל אייך בעצאָהלען טייערער, וויפיל איהר נעהמט פאַר אַ וויזיט (אָדער: „איך וועל אייך בעצאָהלען פאַר צוויי וויזיטען"), נור בעקוקט מיר גוט". אַ רייכער יודישער סוחר האָט מיר דערצעהלט, ווי ער איז זיך אַמאָל בעגאַנגען מיט'ן בעריהמטען פּעטערבורגער פּראָפעסאָר באָטקין. נאָך דעם, ווי דער פּראָפעסאָר האָט איהם גוט בעטראַכט, שוין פערשריבען אַ רעצעפּט און בעקומען דעם האָנאָראַר, האָט דער סוחר, אַוועקלייגענדיג נאָך 25 רובל, נעזאָגט: „איך האָב פאַר אייך נאָך אַ פּאַציענט". „וואו איז ער"? — האָט געפרעגט, אַרומקוקענדיג זיך, דער פּראָפעסאָר; — „דאָס בין איך טאַקי אַליין: איך לייג אייך אויפ'ן טיש נאָך אַ פינפאונצוואַנציגער. און הערט מיר נאָך אַמאָל אויס"!

דעמזעלבען ציל זוכען די חולאים אָדער זייערע קרובים צו דערגרייכען מיט חניפות, ווי למשל: „אַ פריהער גאָט (אָדער — דער וואס לעבט אין הימעל) און דערנאָך דער דאָקטאָר", אָדער: „וואס הייסט, איהר זייט דאָך ביי אונז טאַקי דער גרעסטער דאָקטאָר", אָדער: „מיר האָט צו אייך געשיקט דער און דער" וכדומה. כּדי נאָך מעהר וויך צו מאַכען דעם דאָקטאָרס האַרץ, זאָגען אַזעלכע קראַנקע: „מ י ר איז מיין לעבען ניט טייער, נור איך בין אַ פאָטער (אָדער אַ מוטער) פון אַזוי פיל און אַזוי פיל קינדער"; אָדער: „איך האָב נאָך 3 טעכטער חתונה צו מאַכען"; אָדער (די ווייב זאָגט וועגען מאַן): „הער דאָקטאָר, ער איז נאָך אַ נויטיגער מענש", „דאָס איז אונזער שפּייזער"; אָדער: „דאָס איז אונזער בן-יחיד".

די ליידענשאַפטליכע תּשוקה פון די יודען צו קורירען זיך דערגרייכט אַזוי ווייט, אַז זיי קענען ממש ניט זעהן אַ דאָקטאָר און ניט פרעגען ביי איהם אַן עצה, אָדער בעטען איהם זיי אויסהערען; און דאָס קומט פאָר אַפילו אין די סאַמע אונפּאַסענדע מאָמענטען, ווען אין שטוב ליגט זאָגאַר אַ גוסס.

פערשטעהט זיך, אַז אַזעלכע קראַנקע אויף נאָזאָפּאָביע זיינען זעהר ניט צופרידען, ווען דער דאָקטאָר געפינט ניט ביי זיי קיין קראַנקהייט, אָדער נאָך מעהר, ווען ער הערט זיי ווייניג אויס און פּטר'ט זיי גיך אָב. אַזוינע קראַנקע געהען פון איין דאָקטאָר צום אַנדערן, ביז זיי קומען צום ריכטיגען דאָקטאָר, וואס פערשטעהט, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ מין פּסיכישער קראַנקהייט, אָדער ביז זיי פאַלען אַריין צו אַ שאַרלאַטאַן,

װעלכער עקספלאָאַטירט זײ (און דאס העלפט אויך אמאל). געװיס, פאָרערט זיך פיל טאַקט פון דעם דאקטאר, װי זיך צו בעגעהן מיט אַזוינע קראַנקע. יעדער יחיד מוז בעהאַנדעלט װערען פערשיידען, אינדיווידועל, ס׳מוז גענומען װערען אין בעטראַכט זײן סאציאַלע לאַגע, און דער דאקטאר מוז קענען משפּיע זײן, אַז דער חולה זאָל בעקומען צו איהם אַ גרויסען צוטרוי. איך דער־מאָן זיך אַ קלײנשטעדטעלדיגען יונגען מאַן, װאס איז געקומען צו מיר צופאָהרען מיט פערשיידענע קלאָגען אויף פערשיידענע װעהטאָגען און האָט גאַנץ ערנסט געזאָגט: „מיט 8 יאָר צוריק בין איך אויך אַזוי קראַנק געװען װי איצט. און איר האָט מיר אויסגעהײלט“.— „װאָס האָב איך אײך דעמאָלט געזאָגט“? — פרעג איך. „איר האָט מיר אַ ר ו י ס־ג ע ט ר י ב ע ן“ — ענטפערט ער פרעהליך — „און האָט מיר געזאָגט, אַז איך בין פאָלקאָם געזונט“.

די נאַאיװיטעט פון אַזוינע קראַנקע איז אַמאָל זעהר בולט. אַזוי װי מאָרפיניסטען אָדער אַלקאָהאָליקער, װאס קומען צום דאקטאר און בעטען זײ אויסקורירען פון זײער שלעכטער געװעהנהײט, אַזוי קומען אויך די דאָזיגע קראַנקע און בעטען דעם דאקטאר, ער זאָל זײ „בערוהיגען“; „װען איר װעט געפינען בײ מיר אַ האַרצפעהלער אָדער אַ ראַק, זאלט איר מיר ניט זאָגען“.

נאָך קוריאָזער איז, װאָס אויף נאָזאָפאָביע לײדען אויך אמת׳ע קראַנקע, ד. ה. קראַנקע, װאס האבען שװערע אָרגאַנישע, אָפט גע־פעהרליכע קראַנקהײטען. אָבער צום גליק האבען זײ קײן מאל ניט מורא גראָד פאַר דער קראַנקהײט, װעלכע זײ האבען אין דער װירק־ליכקײט. סוכאָטניקעס האבען מורא, צו זײ האבען ניט קײן האַרצפעה־לער; קראַנקע אויף אַ שװערען הארצפעהלער פרעגען מיט שרעק, צו זײ האָבען ניט קײן סוכאטע און בערוהיגען זיך, אַז דער דאקטאר זאָגט זײ, אַז ניט; שװערע קראַנקע אויף די נירען ציטערן, צו האָבען זײ ניט קײן ראַק א. אז. װ.

אָט אין דעם זעה איך אַנ׳אויסדרוק פון אײנעם פון די זעלבסט־שוץ־מיטלען, װאס דער אָרגאַניזם פון יודען, זײן גאַנצער פּסיכישער אַפּאַראַט, האט אונבעװאוסט אויסגעאַרבײט אין משך פון זײן טויזענד־יאָריגער געשיכטע.

און װען איך בין אינגאַנצען מסכּים מיט דעם געשילדערטען בילד פון חבר װירשובסקי װעגען די ספּעציפישע סימפּטאָמען פון נאָזאָפאָביע בײ יודען און אָנערקען אײניגע אונאַנגענעהמע און שעדליכע — סײ אין סאָציאַלען, סײ אין עקאנאמישען זין — זײטען פון דעם מין פּסיכי־שער קראַנקהײט, קען איך בשום אופן ניט מסכּים זײן מיט׳ן מחבר, װען ער פערגלײכט (אין ס א צ י א ל ע ן זין) די קראַנקהײט מיט אַלקאהאָליזם און האַלט איהר פאַר אַזאַ „ס א צ י אַ ל ע ן א ו מ ג ל י ק“, װי ש כ ר ו ת.

ווער ווייס ניט, וויפיל הונדערטער מיליאנען ווערען אויסגעגעבען אויף שכרות, ווער ווייס ניט, וויפיל טויזענדער בעלי-הבתישקייטען זיינען אונטערגעגאַנגען צוליב דער קראַנקהייט, וויפיל טויזענדער מענשען זיינען קראַנק געווארען און פריה געשטארבען נור צוליב דער תאוה, וויפיל טויזענדער קינדער זיינען געבארען געווארען שוואַכע און קראַנקע, ווייל די רעזולטאַטען פון שכרות גיבען זיך איבער בירושה?

און די אַזוי אנגערופענע „נאזאפאביע"?

ראשית, מוז מען זאגען, אַז די קראַנקהייט קומט פאר ניט נור בײַ יודען. אין פערשיידענע מאמענטען ווייזט זי זיך אַרויס זעהר בולט אויך בײַ אַנדערע אומות. ס'איז למשל צו בעמערקען, אַז נאך אַ געוויסער פראפאגאנדע וועגען דער קלעפּיגקייט אדער וויכטיגקייט פון דער אדער יענער קראַנקהייט, דהיינו נאך אַ רייהע לעקציעס וועגען טובערקוליאז אדער סיפיליס, הויבען אן הונדערטער מענשען מורא צו האבען, צו האבען זיי ניט די דאזיגע מחלה. ס'איז בעקאַנט, אַז סטודענטען פון 3—4 קורס לעבען איבער דעם דאזיגען פסיכישען מאמענט און קלערען אויס בײַ זיך פערשיידענע קראַנקהייטען, פון וועלכע זיי האבען געהערט פארלעזונגען. אין דער איצטיגער מלחמה איז צווישען די אינטעליגענטע מיליטער-לייט שטאַרק פערשפרייט סיפילאפאביע, און געווים פערהיט דאס זיי טאַקי פון אמת'ען סיפיליס.

שנית, די נאָזאָפאָביע בײַ יודען און זייער שטאַרקע תשוקה צו קורירען זיך, זייער צוטרוי צו מעדיצין, אַלס אַ וויסענשאפט, און צו די דאָקטוירים, וואָס זיינען בע'הבנ'ט אין איהר (גלויביגע זאָגען, אַז אַ דאָקטאָר איז אַ שליח), אַפילו מיט איהרע אונאַנגענעהמע און לעבערליכע זייטען, איז נור איינע פון די פילע סבות, וואָס האַלט אַזוי שטאַרק אונטער דעם יודישען אָרגאַניזם, הגם דער יוד לעבט תמיד אין די שווערסטע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע בעדינגונגען. דאָס שטענדיגע זוכען פון יודען, אַפילו פון אָרימסטען, בעסערע און גרעסערע דאָקטוירים („פּראָפעסאָרען"), הגם דאָס האָט זיינע לעבערליכע און אונאַנגענעהמע זייטען, — שטיצט זיך דאָך אויף דעם נסיון פון פאָלק, אַז די דאָקטוירים און זייער וויסענשאַפט, די מעדיצין, קענען אַמאָל האָבען אַ טעות. ס'קען אַמאָל טרעפען, אַז איינער אָדער דער אַנדערער דאָקטאָר שטעלט די דיאגנאזע פון דער קראַנקהייט אַלס אַ אונהיילבאַרע, און עס שטעלט זיך גאָר אַרויס, — נאָכדעם ווי דער קראַנקער איז געוועזען בײַ איינע דאָקטוירים — אַז די קראַנקהייט איז היילבאַר, און דער דאָקטאָר, וואָס לויט זיין רעצעפּט אָדער אָפּעראַציע איז דעם חולה בעסער געוואָרען, איז געווים בײַ איהם „אַ פּראָפעסאָר". ס'איז גענוג, אַז אַזאַ פאַל זאָל פאָרקומען איינמאָל אַ יאָר און זאָל ווערען בעקאַנט (און אַזעלכע נסים ווערען גלייך פערשפּרייט צווישען דעם יודישען עולם), ווי הונדערטער יודישע

אונהיילבאַרע חולאים, בײַ וועלכע טיף אין דער נאַטור ליגט די צוגעבונדענקייט צום לעבען, ווי שלעכט ס׳זאָל ניט זײַן, וועלען לויפען פון איין דאָקטאָר צום אַנדערען, ביז „ער וועט זיי צוטרעפען“ *).

דיזעלבע פאָלקס-חכמה זאָגט אויך אונטער דעם יודען, אַז מסתמא קען דער רבי בעסער פון תלמיד, און ס׳איז ווידער קיין וואונדער ניט, וואָס דער יוד, בײַ וועלכען ס׳איז אַזוי שטאַרק ענטוויקעלט דער אינסטינקט צום לעבען, לויפט, ניט קענענדיג זיך אָריענטירען אין פּרטים, צו די „פּראָפעסאָרען“. און ס׳איז גענוג, אַז איינער זאָל דערצעהלען, אַז ער איז אין אויסלאַנד געזונד געוואָרען דורך אַן׳אָפּעראַציע, אָדער דורך אַ קוראָרט, ווי הונדערטער וועלען שוין פאָהרען צו דעם פּראָפּעסאָר אדער אין דעם קוראָרט. אַ יוד זאָגט: „איידער צו פאַלען צו די פיס, וועל איך בעסער פאלען צום קאָפּ“.

בכן מוזען מיר קומען צום בעשלוס, אַז די פסיכאָפּאַטאָלאָגישע פאָרם פון נאָזאָפאָביע, וועלכע איז בײַ יודען מעהר ענטוויקעלט, ווי בײַ אַנדערע אומות, האָט בעצם אַ געזונטען יסוד, און איז איינער פון די פיל ביאָלאָגישע געזעצען, אַראַנק וועלכע דער יודישער פאָלק האַלט זיך אַזוי פעסט, אַראַנק וועלכע די שטערבליכקייט בײַ די יודען איז קלענער ווי בײַ אַנדערע אומות. מיר מוזען צוגעבען, אַז די „ליידענשאַפטליכע נטיה“ פון די יודען זיך צוקורירען האָט געווים דערהאַלטען און פערלענגערט ניט איין טויזענד יודישע לעבענס. ד״ר באָמאַש, אויף וועלכען ד״ר ווירשובסקי שטיצט זיך, האָט מיט זײַנע ציפער פּשוט געוואָלט אויפווייזען, אַז היות ווי די רוסישע יודען גיבען אוים אויף אויסלענדישע קוראָרטען 40—50 מיליאָן רובל אַ יאָר, טוט דער צאַרישער רעזשים אין רוסלאַנד אַ פערברעך, וואָס ער לאָזט ניט די רוסישע יודען פאָהרען אין די רוסישע קוראָרטען (קאַווקאַז א. א.).

אויף נאָך איין שטריך בנוגע צו דער אָפּטער קוראַציע פון זיך און פון די קרובים בײַ יודען וואָלט איך צום סוף געוואָלט אָנווייזען: די אחריות פון איין צד און די נטיה צו קרבנות — פון אַנדער צד.

---

*) אגב בין איך ניט מסכים מיט דער מיינונג פון ד״ר ווירשובסקי, אַז דער פאַקט, וואָס איז אָנגענומען אין דער גאַנצער מעדיצין, אַז קראַנקהייטען פון שטאָף-וועקסעל, דער עיקר צוקער-קראַנקהייט, זײַנען מעהר פערשפּרייט צווישען יודען, ווי צווישען קריסטען, איז נעגרינדעט אויף דעם טעות, וואָס די ליטווישע יודען מאַכען אָפטער אַנאַליזען, ווי די קריסטען. די מעדיצינישע אַוטאָריטעטען ווייזען גראָד אָן, אַז אויך בײַ די דייטשע יודען (וועלכע זײַנען דאָך לויט זייער ערציהונג ווייט פון די ליטווישע) איז די צוקער-קראַנקהייט 2–3 אַמאָל אַזוי אָפט ווי בײַ קריסטען. די דאָקטוירים ערקלערען דאָס דערמיט, וואָס דער רוב יודען זײַנען סוחרים, בערוף-לייט, און האָבען אַ סך אויפרעגונגען, איבעראַשונגען, ענטוישונגען וכדומה. איך וויל דאָ ניט גענויער בעטראַכטען די סבות פון צוקער-קראַנקהייט; איך קען אָבער ניט לייקענען, אַז בײַ די יודען איז די דאָזיגע קראַנקהייט באמת אַ סך שטאַרקער פערשפּרייט, ווי בײַ קריסטען.

היות ווי דער יוד האָט געהערט, אַז ס׳קען דאָך טרעפען אַמאָל אַ נס, אַז אַ „גרעסערער דאָקטאָר״, אַ „פּראָפעסאָר״, אָדער אַ „קאָנסיליום״ זאָלען טאַקי אויסהיילען, מוז ער אָנווענדען אַלע מיטעלען, כּדי צו שטילען זיין געוויסען. „ער פון זיין צד האָט אַלץ געטאָן״; „אַי וואָס געלט? געלט איז הפקר״. און וואָס גרעסער, וואָס שווערער, וואָס זינלאָזער דער מאַטעריעלער קרבן איז, וועלכען דער יוד ברענגט פאַר זיין נאָהנטען קרוב, אַלץ ריינער איז זיין געוויסען, זיין נשמה. איך זעה אין דעם דאָזיגען פאָלקס־שטריך אַ זכרון פון אַמאָליגע קרבנות אָדער אַנ׳אויסדרוק פון כּפּרות! דאָס צו אָפטע קורירען זיך און די מורא פאַר קראַנקהייטען ביי יודען בעטייט נאָך, אַז זייער אָנשויאונג אויפ׳ן לעבען איז אַ סך ווייניגער פּאַטאַליסטיש, און מעהר מאַטעריאַליסטיש, ווי ביי אַנדערע אומות: „כּל זמן ס׳קלאַפּט נאָך אַ גליד, – זאָגט דער יוד, – מוז מען זיך ראַטעווען״.

ל. י.

זכרונות פון אַ סאַניטאַר.

די ערשטע קרבנות.

די רוסישע מלחמה־סטראַטעגיע האָט ניט אויסגעהאַלטען. אָנשטאָט די דייטשען זאָלען געהן אויף קאָוונאָ און ווילנא, ווי מען האָט צוערשט גערעכענט, האָבען זיי זיך געוואָרפען אויפ׳ן פראַנצויזישען פראָנט. און דאָס האָט נעגעבען די מעגליכקייט דער רוסישער מאַכט מיט גענעראַל רענענקאַמף בּראָש אַליין אָנהויבען צו געהן אויף בּערלין...

מען האָט האַסטיג גענומען וואַרפען די פאָלקען צו די גרעניצען, איבערגרופּירענדיג זיי הין און צוריק. די גרעניץ־שטעדטלעך פון קאָוונער און סובאַלקער גובערניעס זיינען פערפלייצט געוואָרען מיט מיליטער. ס׳האָט שוין גענומען שמעקען דאָרט פולווער, זיך ווייזען פייער. די איינוואוינער האָבען אָנגעהויבען לויפען אין די גרויסע שטעדט. דער עיקר איז ווילנא פול געוואָרען מיט פּליטים פון קאָוונער און סובאַלקער גובערניעס.

איידטקונען האָט געברענט. ווערזשבאָלאָווא – אין פלאַמען. אַ שרעק האָט אָנגעכאַפּט די אַרומיגע שטעדטלעך. דערהויפּט האָט מען מציל געווען פרויען און קינדער, בעזונדערס די יודישע מיידלעך.

אין ווילנא האָבען זיך גלייך בעקומען גרוסען, אַז די נאַנצע רוסישע מיליטער איז קאָנצענטרירט אין קאַלוואַריע און פון דאָרט נעהט זי ווייטער איבער דער דייטשער גרעניץ. ס׳האָבען זיך בעוויזען די ערשטע פערוואונדעטע.

ווילנא איז פון לאַנג געווען בעוואוסט פאַר אַ שטאָדט פון רחמנות. נור דאָס איז געווען אַלץ ביי יודען און פון יודען בעוואוסט. אָבער אַזאַ גרויסע באַרמהערציגקייט פון יודען צו קריסטען, – דאָס האָט מען געקאָנט אין יענע טעג זעהן אויפ׳ן ווילנער מיליטערישען וואָקזאַל ביים אָנקומען פון די ערשטע עשאַלאָנען פערוואונדעטע. די מאַכט איז צו אַזאַ גרויסען שטראָם פערוואונדעטע ניט געווען צוגעגרייט. ווי זיינען אָנגעקומען פערשמאַכטע, פערהונגערטע, האַלב־טויטע. נור איידער מען האָט זיי אָבגעפיהרט אין די שפּיטאָלען זיינען ווי פון דער ערד אַרויסגעוואַקסען יודישע פרויען מיט קרוג מילך, בּחורים מיט פּאַפּיראָסען, פריילינס מיט פעק געבעק. הגם ס׳איז געווען אַ פעראָרדנונג ניט צוצולאָזען נאָהנט צו די פערוואונדעטע, האָט מען די עסען־טרעגער דאָך צוגעלאָזען.

פאַר איין גאַנג פלעגט מען שוין זוכען צווישען די פערוואונדעטע „אייגענע מענשען": ווער אַ ברודער, ווער אַ מאַן, ווער אַ פאָטער. אַזוי ניך – ערשט אַ פאָר וואָכען, אַז מען האָט אַרויסגעשיקט און שוין צוריק...

יודישע באַרמהערצינע ברידער.

מיט טיילען מתנות די פערוואונדעטע האָבען זיך די יודישע יונגע לייט ניט בענוגענט. מען האָט געהאָלפען אַרויסנעהמען די פערוואונדעטע פון די וואַגאָנעס (זעהר אַ שווערע אַרבייט געווען) און טראָגען זיי צו די לאַזאַרעטען. דערהויפט האָט געשאַדט די פערוואונדעטע דער ווילנער ברוק. ליגענדיג אויף די געוועהנליכע מיליטערישע וואָגענס, פלעגען זיי זיך צוטרייסלען, צוקלאַפען און שטאַרק ליידען. דאַן האָבען גרופעס יודישע יונגע לייט צוזאַמען מיט תלמידים פון היגע לעהר-אַנשטאַלטען אַרויסגענומען די פערוואונ־דעטע פון די וואָגענס און אויף די אַקסלען נעטראָגען זיי ביז די ווייטסטע שפיטאָלען. 3, 5 און 8 וויאָרסס פלעגט מען זיי אַזוי טראָגען אויף די אַקסלען, אין בעטלעך. די פערוואונדעטע פלעגט מען אָפט ברייננען אָהן „קליידער". האָבען די יודישע יונגע לייט אָנגעהויבען זאַמלען וועש, קישענס, קאָלדרעס און ליילעכער. און אויך געלט אויף בעטלעך. עסענוואַרג, קלענערע און גרעסערע נדבות האָבען געגעבען אַ סך יודישע יונגע לייט, תלמידים, גימנאַזיסטען.

ס'האָט זיך געבילדעט דער בעוואוסטער אין יענער צייט, אַזוי אָנגערופענער „דאַמען-קאָמיטעט", און פרוי רענענקאַמף איז געוואָרען זיין פאָרזיצענדערין. דער דאַמען־קאָמיטעט האָט תיכף גענומען שאַפען לעבענסמיטלען אויף מתנות פאַר די פערוואונדעטע, און די יודישע באַרמהערצינע ברידער האָבען איהם געהאָלפען אין דער פונאַנדער־טיילונג. פרוי רענענקאַמף פלעגט טעגליך קומען אַליין אַלץ בעקוקען און זיך מיישב זיין וואָס נאָך אַיינצושאַפען און אַיינצוקויפען. זי האָט בעשטעלט אַ סך בעטלעך, ס'זאָל קלעקען פאַר אַלעמען. שפייז-פראָדוקטען איז געווען לרוב. די רוסישע פערוואונדעטע פון טיף רוסלאַנד פלעגען נשתומם ווערען, זעהענדיג ווי יודישע בחורים מיט ר'יטע צלם'ס אויף די הענט דערלאַנגען זיי עסען און פאַסען זיי אויף. זיי זיינען געווען שטאַרק פערוואונדערט, אָבער נאָך מעהר דאַנקבאַר.

יודישע סאַניטאַרען.

איינער פון די פאָליאַקען, אַ ענערגישער טוער, יאָסיף קאָראָלעץ האָט דאַן נעקראָגען אַן ערלויבניש אויף אַ שטענדיגע פרייווילליגע סאַניטאַרע דרוזשינע מיט ספעצי־עלע בעפולמעכטיגונגען און צייכענס. די נויטינקייט אין אַזאַ אָרגאַניזאַציע איז געווען גוואַלדיג, ווייל אין שטאָט איז דאַן ניט פערבליבען קיין איין איינציגער מיליטערישער סאַניטאַר. אַלע זיינען זיי געווען פערנומען אויפ'ן פראָנט גופא, און ווער ס'זאָל זיך מתעסק זיין מיט די פערוואונדעטע איז פשוט ניט געווען. ס'האָבען זיך פערשריבען העלפט יודען און העלפט קריסטען. איידער מען איז בעקאַנט געוואָרען צווישען זיך זיינען פאָרגעקומען זעהר פיל מיספערשטענדניסען... נור ה' קאָראָלעץ האָט זיך געהאַלטען אונפאַרטייאיש. ער איז בעשטאַנען אויף דעם, אַז ביי אַזאַ אַרבייט דאַרף מען זיך ניט רעכענען מיט נאַציאָנאַלע פראַגען. מען דאַרף בעסער טאָן. און אַרבייט איז מיט יעדען טאָג געוואָרען אַלץ מעהר און מעהר.

ס'איז אויסגעקומען צו טראָגען זעהר שווער-פערוואונדעטע, געפעהרליך-אָנשטע־קענדיגע קראַנקע אויף טיפוס, כאָלעריע, שוואַרצע פאָקען. ס'איז געווען אַן אַרבייט פון מסירת נפש. 53 יודען זיינען אין משך פון אַ קורצער צייט בעשאָנקען געוואָרען מיט זילבערנע מעדאַלען, ה' ס. א. יפה מיט אַ גאָלדענער מעדאַל. חוץ דעם האָבען די יודישע סאַניטאַרען בעקומען אַ סך דאַנק-בריוו, דאָקומענטען מיט אָנערקענונג פון זייער אַרבייט וכדומה.

פסח פאַר יודישע סאָלדאַטען.

בערך אַ חדש פאַר פסח 1915 האָט מען זיך געווענדעט צו די פאָרשטעהער פון די יודישע סאַניטאַרען מיט אַ בקשה פון ווילנער יודישען דאַמען-קאָמיטעט צו נעהמען אַן אָנטייל אין איינאָרדענען סדרים פאַר די ווילנער יודישע סאָלדאַטען. נאַטירליך האָבען מיר דעם פאָרשלאָג אָנגענומען מיט צופרידענהייט.

קומענדיג אַהין האָבען מיר געפונען אַ גרויסע אסיפה פון ווילנער רייכע דאַמען אין פולען גאַנג. מען האָט אונז זעהר פיין אויפגענומען. די אָרדענונג אויף דער אסיפה איז געווען אַ מוסטער-האַפטע. ס׳איז גלייך געווען קענטיג, אַז די אָרגאַניזאַציע פון ענין ווערט אַוועקגעשטעלט אויף ברייטע און פעסטע יסודות. אין דער אסיפה האָבען זיך בעטייליגט 14 יודישע דאַמען פון די רייכע קלאַסען און פון דער אינטעליגענץ. אין דאָזיגען קאָמיטעט האָט מען קאָאָפּטירט די בעפולמעכטיגטע יודישע סאַניטאַרען.

אויסהערענדיג דעם געלט-בעריכט, האָבען מיר זיך איינגעטיילט די אַרבייט. מען האָט בעשלאָסען אַריינגעהן אין אונטערהאַנדלונגען מיט דער בילינער קיך, זי זאָל אָבּ-לאָזען שפּייז פאַר אַ וואָלוועלען מקח. יעדע דאַמע האָט גענומען אַ בעזונדערען ראַיאָן, וואו ס׳געפינען זיך יודישע סאָלדאַטען. מיר האָבען צוגעשטעלט די דאַמען אַ גענויע רשימה פון איבער 20 ערטער אין ווילנא, וואו ס׳געפינען זיך צווייט און צושפּרייט יודישע סאָלדאַטען: לאַזאַרעטען, עטאַפּ-פּונקטען, קאַזאַרמעס, סלאַבאָ-סילנע קאָמאַנדעס, קאָנוואָיגע קאָמאַנדעס, אַרבייטס-באַטאַליאָנען, סאָלדאַטען-סאַניטאַרען, אַרעסטירטע סאָלדאַטען, דורכפאָהרענדיגע סאָלדאַטען, קראַנקע און געזונטע.

מיר פון אונזער זייט האָבען געמאַכט אַ פערזאַמלונג פון איבער 50 יודישע סאַניטאַרען און שילער, אום מיטצוהעלפען דער אָרגאַניזאַציע. מיר האָבען אויסגעקליבען אַ קליינע קאָמיסיע און זיינען צוגעטראָטען צו דער אַרבייט. מען האָט איינגעקויפט אַלע נויטיגע פסח׳דיגע כלים, קעסלען, געשיר, טעפּ, לעפעל, שיסלעך. קודם-כל האָבען מיר איינגעאָרדנעט דעם אַנטאָקאָלער ראַיאָן, וואו ס׳האָט זיך געפונען דער לאַזאַרעט פון די סלאַבאָ-סילנע קאָמאַנדעס. מיר האָבען דאָרטען געשיקט אונזערע סאַניטאַרען, וועלכע ס׳האָבען אַ סך געהאָלפען די אַנטאָקאָלער בעלי-בתים. די אַדמיניסטראַציע פון שפּיטאָל האָט פאַר די יודישע סאָלדאַטען אָבגעטיילט אַ בעזונדערען אָרט אויף צו סדר׳ן. בסך-הכל האָבען זיך אין אַנטאָקאָלער ראַיאָן געפונען ביז 100 קראַנקע און געזונטע יודישע סאָלדאַטען.

ארויף קאַלוואַרייסקע האָבען מיר געשיקט 2 קיכען, איינע דורך דעם רב פאַר געזונטע ואַפּאַסנע סאָלדאַטען. די קיך איז געווען אויסגערעכענט פאַר קרוב 100 פּערזאָן, וואָס האָבען זיך געפונען אין די שניפּישקער קאַזאַרמעס. די צווייטע קיך האָבען מיר אַליין געעפענט אויפ׳ן וועג פון ווערקי — פאַר די פעלד-לאַזאַרעטען, וואָס האָבען זיך דאָרט געפונען און פאַר די סאָלדאַטען, וואָס האָבען געלאַגערט אין ווערקי ביי די פערד-שטאַלען. די קיך איז געווען אויסגערעכענט פאַר קרוב 75 פּערזאָן. דאָ איז געווען אַן אמת׳ער מיש-מאַש טיפּען פון יודישע סאָלדאַטען פון גאַנץ רוסלאַנד, פון די צענטראַלע גובערניעס ביז ליטא און פון די בערג-יודען ביז די פּוילישע יודען.

מען האָט ניט געקאָרגט קיין עסענוואַרג, וויין איז אויך געווען איבערגענוג. די דאַמען האָבען געטאָן אַלץ, אום די יודישע סאָלדאַטען זאָלען זיך פיהלען בעקוועם און גוט. מיט דער זעלבער ענערגיע האָט מען געאַרבייט אויך אין די איבעריגע טיילען. איין דאַמע פלעגט גאַנצע טעג זיך געפינען אין קיך, וואו מען פלעגט צוגרייטען די שפּייז; אַ צווייטע דאַמע פלעגט זיך געפינען ביים טעלעפאָן, וועלכער פלעגט אַ מינוט ניט רוהען: דאָ ברענגען, דאָ צוגרייטען, דאָ איבערבייטען. חוץ די שפּייז פון די קיכען האָבען די דאַמען געגעבען אַ סך פּראָדוקטען פון זייערע אייגענע קיכען מיט אַזוי „גוטע זאַכען". אויף צו ברענגען עסען פאַר די קראַנקע סאָלדאַטען און צוצולאָזען צו זיי האָט דער ראַבינער רובינשטיין אויסגעווירקט ספּעציעלע ערלויבנישען.

אַ בעזונדערע גרופּע סאַניטאַרען האָט זיך געפונען אויפ'ן באַהן, וואו זי פּלעגט בעזאָרגען מיט פּסח'דיגע מאכלים די פערוואונדעטע יודישע סאָלדאַטען, וואָס פּלעגען דורכפאָהרען אין די צוגען.

צוזאַמען האָט מען אין דעם פּסח 1915 געגעבען עסען אין ווילנא בערך 1500 יודישע סאָלדאַטען, אין משך פון 8 טעג.

דער יודישער מלחמה־לאַזאַרעט ביי „משמרת חולים".

ווען ס'האָבען זיך געגומען בעוויזען די גרויסע מאַסען פערוואונדעטע און די אַלע הינע שפּיטאָלען האָבען ניט געקלעקט, האָט די ווילנער יודישע קהלה בעשלאָסען אָבצוגעבען דעם שפּיטאָל „משמרת חולים" פאַר אַ מלחמה־לאַזאַרעט. מען האָט געגרינ־דעט פערשיידענע קאָמיסיעס, וואָס זיינען געשטאַנען אונטער דער השגחה טיילוויז פון דער געמיינדע און טיילוויז פון די דאַמען. אין משך פון אַ קורצער צייט האָט דער לאַזאַרעט געוואונען די גרעסטע סימפּאַטיעס הן ביי דער מיליטערישער מאַכט, הן ביי די קראַנקע און הן אין שטאָדט. אונז, אַלס יודישע סאַניטאַרען, וואָס פּלעגנט טעגליך אויסקומען צו ברענגען אַהין שווער־פערוואונדעטע, פלעגט אויסקומען תמיד אויסצוהערען די טיפע דאַנקבאַרקייט פון די קראַנקע, דערהויפּט פון די קריסטליכע סאָלדאַטען, וואָס פלעגען זיך גאָר ניט קענען גענוג אָבוואונדערען פון דער גוטער בעהאַנדלונג, פלעגע און קוראַציע מצד דעם יודישען לאַזאַרעט.

דער נאַטשאַלניק פון „עוואַקואַציאָנס־פּונקט" פלעגט טענה'ן, אַז אין „משמרת חולים" זאָל מען זיך היטען צו שיקען נייע חולאים, כל זמן דער לאַזאַרעט וועט ניט אַרויסגעבען די אַלטע חולאים, ווייל פשוט מען „צופּיעסטשעט" זיי דאָרט... די סאָלדאַטען דאַרף מען האָבען אויפ'ן פראָנט, און דאָ „קעכעלט" מען זיי, מען „צולאָזט" זיי, מען „לייענט" זיי מעשה'לעך; מיט איין וואָרט, די חולאים ווילען ניט אַרויסגעהן, דער אדמיניסטראַציע פון לאַזערעט פּלעגט אויסקומען אַ סך צו קעמפען פאַר יעדען סאָלדאַט, אום איהם ניט אַזוי גיך אַרויסצולאָזען, — אַ האַלב־קראַנקען. — ווי די מאַכט פלעגט דאַן פאָדערען.

דער לאַזאַרעט פערמאָגט פיל בילדער, דאָקומענטען, בריוו פון סאָלדאַטען, קאָזאַקען, אונטער־אָפיצערען און פעלדפעבלען און, דוכט זיך, אויך פון אָפיצירען. אַלע דאַנקען די ווילנער יודישע קהלה פאַר די גוטע בעהאַנדלונג און די וואַרימע בע־ציהונג אין דעם משך צייט, וואָס זיי האָבען זיך געפונען אין „משמרת חולים".

פּסח 1915 האָט דער לאַזאַרעט אייגעאָרדענט אויף זיינע מיטלען אַ פיינעם סדר פאַר די יודישע פערוואונדעטע, וואָס האָבען זיך דאָרט געפונען.

עפּיזאָדען.

וואָס ווייטער, האָבען זיך אַלץ מעהר יודישע שילער און יונגע לייט פערשריבען פאַר „סאַניטאַרען". אַרבייט איז געווען זעהר אַ סך.

ווילנער באַהן איז געווען דער צענטראַל־פּונקט. דורך איהם זיינען דורך הונדער־טער טויזענטער קראַנקע און פערוואונדעטע. מען האָט דאַן אָבגעשאַצט די אַלגעמיינע צאָהל אין „אַן ערך 2 מיליאָן".

די יודישע סאַניטאַרען האָבען איבערגעטראָגען אויף זייערע הענט טויזענטער פערוואונדעטע. פערשיידענע עפּיזאָדען און איינדרוקען איז זיי אויסגעקומען דערביי איבערצולעבען.

איינמאָל איז זיי אויסגעקומען צו טראָגען אַן „אָנשטעקענדיגען" קראַנקען אָפיציר אין אַ ווייטען שפּיטאָל הינטער'ן שטאָדט. מען האָט איהם שוין געהאַט אָבגעטראָגען אייניגע גאַסען פון ווילנער באַהן. מיט אַמאָל האָט ער דערהערט ווי די סאַניטאַרען ריידען צווישען זיך יודיש. נאַטירליך, דער געשפּרעך איז געווען וועגען בייטען זיך, פערריכטען די בעטען וכדומה. נור דער אָפיציר האָט גענומען שרייען, אַז ער וויל

ניט דאָס „זשידעס" זאָלען איהם טראָגען. די יונגע לייט האָבען קיין ברירה ניט געהאַט און האָבען זיך געמוזט אָבשטעלען אין אַ טויער, פערוויקעלט מיט די בינטען פון טראָג-בעטל. איינינע זיינען פערבליבען און אַ פּאָר זיינען אַוועק רופען ווייערע קריסטליכע חברים. די קריסטליכע חברים האָבען פון „סאָלידאַריטעט" וועגען צו די יודישע געוואָלט זיך אָבזאָגען, נור די יודישע האָבען דאָס ניט דערלאָזען, ניט וועלענדיג אַרויסרופען געגען זיך אַ „טומעל"...

פערקעהרט, אַן אַנדערש מאָל איז די זעלבע יודישע יונגע לייט אויסגעקומען צו טראָגען אַ פּעטערבורגער אַטלעט, אַן אָפיציר, וואָס האָט געוואויגען 8 פּוד. אז מען האָט איהם בשלום געבראַכט אין לאַזאַרעט, האָט ער געגעבען די יודישע סאַניטאַרען אַ מתּנה 25 רובל. די יונגע לייט האָבען ערקלערט, אַז קיין מתּנות נעהמען זיי ניט. זיי אַרבייטען פריייוויליג, נור די געלט וועלען זיי אָבגעבען אויפ'ן „רויטען קרייץ". די געלט האָט מען דאַן גלייך איבערגעגעבען פּרוי רענענקאַמף.

ביים ברענגען דייטשע קראַנקע געפאַנגענע האָבען זיך די רוסישע דאָקטוירים זעהר אָפט געמוזט בענוצען מיט אונז, ווי מיט איבערזעצער. מיר פלעגען דאַרפען פרעגען ביי די דייטשען, וואו זיי זיינען פערוואונדעט, און בעקומענדיג אַ תּשובה אין די „קנאָבען" צו אין „שולטער", פלעגען מיר עס איבערגעבען דעם רוסישען דאָקטאָר. מיר פלעגען אויך געהן בעטען פאַר די נור וואָס אָנגעקומענע דייטשע פערוואונדעטע עסען אין שפּייז-פּונקט. אָפטמאָל פלעגען מיר זיך אַליין אויפלעגען עטליכע רובל און איינקויפען פאַר זיי וואָס צו עסען. זיי פלעגען אונז זיין זעהר דאַנקבאַר און פלעגען דער-צעהלען, אַז מיט אונזערע געפאַנגענע בענעהט מען זיך אין דייטשלאַנד אויך זעהר גוט. מיר זיינען דאָס געווען זעהר נייגעריג צו וויסען, ווייל מיר האָבען אַלע געהאַט געפאַנ-גענע ברידער ביי די דייטשען. איינמאָל האָט מען מיר איבערגעגעבען אָנצוקאַרמענען עטליכע דייטשע פערוואונדעטע געפאַנגענע און עטליכע רוסישע פערוואונדעטע. דאָס איז געווען אויפ'ן באַהן. די בעטלעך זיינען געשטאַנען נאָהנט איינע פון דער צווייטער. אַלע פערוואונדעטע עלטערע מענשען שוין, און ס'האָט זיך ביי זיי פערפיהרט אַ שמועס. אַ רוס פון פענזער גוב. פרעגט:

– דו האָסט אַ פרוי?

דער דייטש פרעגט מיר, וואָס פערלאַנגט ער. איך ערקלער איהם.

– יאַ, איך האב אַ פרוי מיט 4 קינדער.

– דו בינסט פון זאַפּאַס?

– יאַ.

דער רוסישער סאָלדאַט הייסט מיר אָבגעבען זיין חלק עסען די דייטשען. דער רוסישער פויער וויל הנאה האָבען און זעהן, ווי דער דייטש וועט עסען זיינע שוואַרצע ברויט מיט קרויט...

די דייטשען עסען, די רוסען האָבען שטאַרק הנאה. די דייטשען זיינען דאָך, נעבעך, אויך ניט שולדיג, אַזוי ווי מיר. מען בעט מיר פרעגען די דייטשען: אפשר וויסען זיי, ווען וועט זיך ענדיגען די מלחמה. זיי מוזען דאָך וויסען! וואָס, זיי וויסען אויך ניט? ווי קאָן דאָס זיין?...

די בעציהונג צו די יודישע סאַניטאַרען.

די גאַנצע מיליטער-מאַכט האָט דאַן בעוואונדערט די מסירת נפש פון די יודישע סאַניטאַרען און זייער ארבייט פאר די פערוואונדעטע. אָבער די הינע „אָבראַנע אָטרעלעניע" האָט שטאַרק ניט געוואָלט האָבען די יודען אויפ'ן באַהן, און איין מאָל האָט שוין גע-האַלטען, אַז מען זאָל אויפ'ן וואַונש פון די זשאַנדאַרמען אויסשליסען אַלע יודישע סאַני-טאַרען. האָבען מיר געמאַכט אַ פערזאַמלונג און בעשלאָסען צו פּראָטעסטירען. אויף אונזער צד זיינען אויך געווען די בעסערע רוסישע חברים. די רוסען האָבען געוואָלט איינזעהן, אַז דאָס איז מעהר ניט ווי אַ מין אינטריגע פון די פּוילישע חברים. נור ווי

ס'האט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזען, זיינען די פּאָליאַקען ניט געווען שולדיג. שולדיג איז געווען נור די „אָכראַנע", וועלכע האט שטארק געאַרבייט, אַז מען זאָל פּטור ווערען פון אַזוי פיל יודען אויפ'ן באַהן (פון דער אַלגעמיינער צאָהל 1500 סאַניטאַרען זיינען דאַן געווען 900 יודען).

מיר האָבען געניי אנגעוויזען אויף אונזער אַרבייט, וואס הערט ניט אויף ניט ביי נאַכט און ניט ביי טאג. מיר האבען דערצעהלט, ווי מיר טראגען די פערוואונדעטע אויף די בעטלעך אונטער די וואַגאָנעס, בעת אַ סך צוגען פלעגען האַלטען אין פערבייגעהן; ווי מיר טראגען זיי פון דער 14-טער און 15-טער ליניע אָן; ווי מיר שרעקען זיך ניט אָב פון קיין שום אָנשטעקענדיגער קראַנקהייט; מיר האָבען אנגעוויזען אויף אונזער גרויסע צאָהל; אויף די מתנות און נדבות, וואָס מיר אַליין פלעגען געבען; מיר האָבען צוגעשטעלט די דאַנק-בריוו, האָבען דערמאָהנט די אויסצייכנונגען, וואס אַ סך פון אונז האָבען בעקומען.

מען האָט אונז אויסגעהערט און מען האָט אונז צוגעזאָגט, אַז מיר בלייבען.

אינגיכען האָט מען נאָך 200 יודישע סאַניטאַרען צוגעשטעלט צו בעקומען מעדאַלען. די הינע רוסישע גייסטליכע צוזאַמען מיט די העכסטע בעאַמטע האָבען זיך מיט יודען געלאָזט פאָטאָגראַפירען. די יודישע סאַניטאַרען האָבען זיך דאַן גענומען שפירען פרייער.

הוימלאָזע.

אַ ווינטער-נאַכט. די יודישע סאַניטאַרען דערוויסען זיך, אַז באַלד דאַרף אָנקומען אַ צוג מיט היימלאָזע יודען. מיר גרייטען זיך זיי מקבל פּנים צו זיין. ערשט עס קומען אָן בעפולמעכטיגטע פון קאָמיטעט. איר וועט אונז העלפען? פרעגען זיי. אַ שאלה! זאָג איך. כ'האָב גלייך מאָבּיליזירט עטליכע צעהנדליג סאַניטאַרען, ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס די קריסטליכע חברים האָבען פּראָטעסטירט, אָנווייזענדיג, אַז 2 צוגען מיט פערוואונדעטע שטעהען ניט קיין אויסגעגרוזעוועטע, 2 דאַרפען באַלד אָנקומען און ס'איז שוין האַלבע נאַכט—, איז ווי אַזוי נעהמט מען דאָס צו אַזוי פיל סאַניטאַרען צו די היימלאָזע. איך האָב זיי בערוהינט, אַז היינט וועט קיינער פון אונז ניט געהן אַהיים, ביז וואַנען מען וועט ניט פאַרטיג ווערען הן מיט די היימלאָזע און הן מיט די פערוואונדעטע. מיר האָבען אויסגעטיילט צוויי פאַרטיעס: איינע זאָל העלפען אויסלאָדען די היימלאָזע און איינע – די פערוואונדעטע. 1 אַזייגער ביינאַכט זיינען אָנגעקומען מיט אַמאָל דער צוג היימלאָזע און די צוויי צוגען פערוואונדעטע.

מיר האָבען געאַרבייט אַ גאַנצע נאַכט. מיר האָבען אויסגעזוכט פלאַטפאָרמעס, און מען האָט די היימלאָזע געפיהרט אין סאַראַפּיי'ס זאַל (אַ זאַמעלפונקט פאַר היימלאָזע). אַ סך געזינטען מיט קליינע קינדער האָבען מיר איבערגעלאָזען נעכטיגען ביי אונז אין אונזער זאַמעלפלאַץ ביז פאַרטאָג, ווען מען האָט געקאָנט קרינען נענוג פוהרען. מיר האָבען פון אונזער שפּייז-פונקט פאַר פערוואונדעטע געגעבען די קינדער פון די היימלאָזע מילך און טיי און אויך אַנדערע שפּייז-פּראָדוקטען. הגם דער באַהן האָט לויט דעם בעפעהל פון דער מאַכט געדאַרפט זיין „ריין" און „שטרענג-אָבּגעהיט", האט אונז די זשאַנדארמעריע ניט געשטערט.

7 פאַרטאָג, אַז ס'זיינען אָנגעקומען חברים אונז צו פערבייטען, איז שוין אַלץ געווען פאַרטיג. די יודישע סאַניטאַרען האָבען בעשלאָסען, אַז מען מוז אויסשטעלען ספּעציעלע שטענדיגע אָבּטיילונגען צו העלפען די היימלאָזע, אויף וועלכע מען האט זיך טעגליך גערעכט. מיר זיינען תיכף אריין אין בעציהונגען מיט'ן יודישען קאָמיטעט און האָבען בעקומען די נויטיגע בעפולמעכטיגונגען.

דער גירוש.

אָנהויב אַפּריל 1915 האָבען זיך פערשפּרייט שאַרפע קלאַנגען, אַז צוזאַמען מיט די רוסישע מפלות אויף די מזרח-פראָנטען שטעהט פאָר אַ גרויסער גירוש פון אַ סך שטעדט און שטעדטלעך אַרום די פראָנטען. ס'האָט ניט לאַנג געדויערט און די קלאַנגען זיינען אַריבער אין מעשים. צום 1-טען מאַי איז שוין געווען אַ גירוש אַרום די שטעדטלעך, וואָס ליגען אין קאָוונער גוב. האַרט ביים פראָנט. מען האָט זיך געטרייסט, אַז אפילו דער שכל איז מחייב דאָס מען קאָן ניט פערלאַנגען צו זיין צו נאָהנט צום פראָנט. און אָט האָבען זיך טויזענטער יודען געלאָזט אָבריכטען גלות. זיי האָבען געוואָלט פערקירצען דעם וועג צו ווילנא, געהענדיג דורך קאָוונא. נור ווי ערשטיינט זיינען זיי געהאָרען, אַז קומענדיג צו די טויערען פון קאָוונער פעסטונג האָט מען זיי דורך די שטאָדט בשום אופן ניט געוואָלט דורכלאָזען, ערקלערענדיג זיי, אַז „די“ וועלען די טעג זיך אויך מוזען קלייבען אין וועג... עס האָט ניט געהאָלפען דער בעטען פון זיי, פון ווייערע פרויען און קינדער, וואָס האָבען דריי טעג און דריי נעכט אָבגעוויינט, אפשר וועט מען פאָרט אויף זיי רחמנות האָבען. עס האָבען אויך ניט געהאָלפען די דעפּוטאַציעס פון די רבנים און פון די אַזוי אָנגעזעהענע בירגער פון שטאָדט, וואָס זיינען זיך פאַר זיי געגאַנגען משתדל זיין. ווי פערוואונדערט און אָבהענדיג זיינען געוואָרען די אַלע דאָזיגע דעפּוטאַציעס, ווען דער קאָמענדאַנט האָט זיי ערקלערט, אַז אָנשטאָט, וואָס זיי בעטען פאַר לייטען, וואָלט אַ סך גלייכער געווען, אַז זיי וואָלטען זיך אַליין געהמען גרייטען צום וועג...

די בשורה איז גלייך פערשפּרייט געוואָרען איבער גאַנץ קאָוונא. מען האָט אָבגעהאַלטען אסיפות, מען האָט געשיקט נייע דעפּוטאַציעס, מען האָט אָנגעווענדט אַלע מיטלען, וואָס יודען ווענדען אָן בעת הצרה. נור אויף די נאָסען האָט מען שוין האַסטיג געקלעבט די בעוואוסטע הודעה פון רוסישען אויבער-קאָמאַנדיר, אַז אין אַ משך פון שעה'ן זאָל אין קאָוונא ניט פערבלייבען קיין יודישער זכר.

בעקומענדיג די ידיעות פון דער שרעקליכער גזרה, האָבען מיר, יודישע סאַניטאַרען, גלייך פערשטאַנען וואָס פאַר אַ גרויסע אַרבייט אונז שטעהט פאָר. קודם כל וועלען דאָך די מגורשים דורכגעהן דורך ווילנא. מיר האָבען תיכף געגעבען צו וויסען אין „צדקה גדולה“ דעם קאָמיטעט פון די הייםלאָזע. און דאָרט האָט מען ניט געוואָלט „ערנסט גלויבען“ אין די דאָזיגע ידיעות, נור אויב ס'וועלען זיך טאַקי „בעתייזען“ פון קאָוונא מגורשים זאָלען מיר גלייך אָנזאָגען...

ערב שבועות 2 אַזייגער ביינאַכט איז אָנגעקומען אַ פול-געפּאַקטער פּאַסאַזשיר-צוג מיט רייכערע קאָוונער יודישע בעלי-בתים, פרויען, קינדער. ס'האָבען זיי מקבל פנים געווען ווילנער קרובים און זייערע איינענע קאָוונער, וואָס ס'זיינען דאָ געווען פון פריהער. נור אויך פיל גבירים זיינען געווען עלענד, ניט געהאַט קיינעם אין ווילנא.

די טרעגער אויף ווילנער וואָקזאַל האָבען זיך אָבגעזאָגט צו טראָגען די זאַכען פון די אָנגעקומענע, שרייענדיג, אַז פאַר קאָוונער יודישע שפּיאָנעם ווילען זיי ניט אַרבייטען...

מיר, יודישע סאַניטאַרען, האָבען גראָד דאַן געהאַט אַ סך אַרבייט ביי איינגע צוגען פון פערוואונדעטע. מיר האָבען אָבער זיך גלייך אַ וואָרף געטאָן אויסגרוזעווען די קאָוונער מגורשים. ניט קוקענדיג אויפ'ן ווידערשטאַנד פון די טרעגער האָבען מיר גענקראָגען טאַטשקעס און מיר האָבען מיט דער הילף פון נאָך יונגע לייט אָנגעהויבען צו שלעפּען פון די וואַגאָנעם פּעק בעטגעוואַנט, קליינע קינדער, זקנים, שפּינלען, זייגערס...

פון אַיילעניש איז אַ סך צובראָכען געוואָרען, ווייל מען האָט אונז געטריבען,

אַז אָט, אָט נעהט שוין אָפּ דער צוג. וואָס ס'איז ניט בעוויזען געוואָרען צו צוברעכען זיך אין קאָוונא, איז צושמעטערט געוואָרען אויף דער ערשטער פלאַטפאָרמע פון ווילנער וואָקזאַל. די גאַנצע פלאַטפאָרמע איז געווען פול בעדעקט מיט גלאָז פון טריומאַ-שפּיגלען, טיילען פון זייגערס, פּיסלעך פון ווינער שטולען. און איבער אַלץ האָט זיך געטראָגען אַ געוויין און אַ געשריי.

מיט אַמאָל האָבען זיך פון די לעצטע וואַגאָנעם גענומען שיטען אַ פּאָר הונדערט יודישע סאָלדאַטען, יודישע מיליטער-דאָקטוירים, באַרמהערציגע שוועסטער; מען זאָגט אונז, אַז מיר זאָלען נעהמען נאסילקעס אויסצוגרזעווען פון נאָר די לעצטע וואַגאָנעם יודישע קראַנקע, פערוואונדעטע סאָלדאַטען פון די קאָוונער מיליטערישע פעלד-שפּיטאַלען... נאָך מעהר האָבען מיר זיך געוואונדערט אויף די טיפוס-קראַנקע יודישע סאָלדאַטען: זיי אויך אַרויסגעשיקט?! די מיליטער-דאָקטוירים האָבען אָן אַ זייט שטילערהייט געוויינט...

אַ בשורה האבען זיי אונז אָנגעזאָגט, אַז פון הינטען פאהרען אַ סך טאָוואַרנע צוגען מיט מגורשים. אויף אונזער פראַגע: וויפיל? האבען מיר בעקומען אַ ענטפער: וואס הייסט, גאַנץ שטאָדט! אַ מאַן 25000. איך בין גלייך אַוועק אין „צדקה-גדולה" און דאס אַלץ איבערגעגעבען. אַ ביסעל האט מען שוין דארט זיך דערוואוסט וועגען דעם, אָבער וואס צו טאָן האָט מען ניט געוואוסט. אויף אַזאַ אומגליק האט מען זיך ניט געריכט.

די ערשטע זאַך האט מען געדאַרפט בעזארגען די מגורשים, וואס לינען נאָך אויפ'ן באַהן, נור ס'איז פשוט קיין אָרט ניט געווען. „סאַראַפּיי" און „אָרענבורגסקע 41" ווינען געווען איבערפולט. ס'איז געבליבען אַ טייל פּאָרט אַוועקפיהרען אויף אָרענבורגסקע און די איבעריגע „אַיינאָרדענען" אין וועלכע ניט איז קלויזען, דערווייל... מען האט אבער תיכף געדאַרפט צוגרייטען אן ארט פאַר די, וואס קומען כסדר אָן. מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט אויף „פילהארמאניע". ס'איז אויסגעקומען צו האָבען צו טאָן מיט אסיפות און גבאים, פונקט ווי פריהער ביים קרינען די קלויזען — מיט יענע גבאים. מיר האָבען אבער די זאַך סוף כל סוף דורכגעפיהרט. פון „צדקה גדולה" האט מען אונז גענעבען שפּייז-פּראָדוקטען, אַ ביסעל געלט און אַ בעפולמעכטיגונג. מיר האבען געדונגען פוהרען און האבען אנגעהויבען „פונאַנדערפיהרען" די היימלאזע. מיר האבען אויך אויסגעפונען אויף לוקישקעס אייניגע ליידיגע האָלץ-קאַנטארען, וואו מען האט אונז ערלויבט צו בהיינען די „געסט".

שבועות.

ווי אַ בליץ האט זיך שבועות פאַרטאָג פערשפּרייט איבער ווילנער גאַסען און קלויזען די ידיעה, אַז צעהנדלינער טויזענטער יודישע מגורשים פאהרען קיין ווילנא, אַז אַ סך צוגען שטעהען שוין אויפ'ן ווילנער וואָקזאל און נאָך מעהר אין נאָוואָ-ווילייסק. מען בעט עסען, טרינקען...

די גבאים אין די קלויזען האבען געהייסען איבעררייסען דעם דאַוונען און מען זאל געהן העלפען קלייבען איינער ביים צווייטען שפּייז און צוזופּברייגען דאס אין בעשטימטע זאַמעל-פונקטען, ווי „צדקה-גדולה", „שול-הויף", סאַדאָווע גאַס ביי אוצעכאָווסקי'ן...

אונזערע סאַניטאַרען האבען זיך צוטיילט אין גרופּעס. אַ גרויסער טייל איז אַוועקגעפאהרען מיט מיליטער-צוגען אין נאָוואָ-ווילייסק און דער איבעריגער טייל איז אַוועק אויף די ווילנער ליניעס. איך בין געווען אין דער לעצטער גרופּע. ערשט איך זעה פון ווייטען אויף גאר דער לעצטער ליניע, וואו שטענדיג פאהרען צוגען מיט מוניציע און פערד, קעפּלעך מיט קאַפּעליושען און אַרום די וואַגאָנעם נעהט אום אַ מיליטערישע וואַך. איך האב לכתחילה געמיינט, אַז דאס זיינען רעקרוטען, ווארום ווי קומט אַרום זיי אַ וואַך... איך הער אבער ווי מען שרייט: יודען, מיר ווילען עסען!... איך פרוב געהן ווייטער. די וואַך האלט מיר אב און מען שטעלט גאר אן אויף מיר אַ ביקס! אוכאָדי!...

איך בין אַראבגעלאפען צו מיינע חברים, מיר האבען אנגעטאן אוזערע בענדער מיט די רויטע צלמים, אפשר וועט מען אונז צוזלאזען. נור מען האלט אונז ווידער אָב. סוף כל סוף האָט זיך אונז דאָך איינגעגעבען צוצוקומען צו א סאָלדאַט און ערקלערען איהם, וואָס מיר ווילען און ווער מיר זיינען און ווער יענע זיינען... בסך־הכל האָט ער גענומען דערפאַר 50 ק׳ טרינק־געלט, און ס׳איז געוואָרען רעכט.

אונזער עלטסטער איז דערווייל אַוועק צום קאָמענדאַנט פון דער סטאַנציע משתדל זיין זיך מען זאָל צולאָזען פריי עסען און מען זאָל אַראבנעהמען די וואָך. א ביסעל האָט ער געפועלט. עסען האָט מען ערלויבט, נור די וואך אַראָבנעהמען, – דאָס ניט, ווייל איניגע קענען, חלילה, אַראָבנעהן אין ווילנא...

מיר זיינען תיכף אַוועקגעלאָפען צום צענטראַלען זאמעל־פונקט פון די עסענוואַרג אויף סאַדאָווע גאַס און געבאַפט זעק, קערב מיט עסען און געשלעפט צופוס, אויף איזוואָזטשיקעס צום באַהן, – נאָך אונז אַן עולם פון אַפּאָר הונדערט מאַן...

אונז אלס סאַניטאַרען האָט מען דורכגעלאזען, נור די איבעריגע ניט. איך האָב קוים געפועלט פאַר איינינע כלל־טוער... די איבעריגע זיינען אַוועק אויפ׳ן בריק, וואס איבער׳ן באַהן, צו נאָוואָ-סוויאַט.

די זעק און די קערב, וואָס מיר האבען געבראַכט, זיינען געוועזן פול מיט עסענוואַרג, צעהנדליגער לאַבענס ברויט, פודען חלות, צוקער, וואָס א מויל קאָן אויסריידען. מיר האָבען דאס געשלעפט דורך די וואַגאָנעס, צוגען, פלאַטפאָרמעס אַהין אויף דער 15-טער ליניע. און ווי די היימלאָזע האבען דערזעהן פאַר זיך די זעק און די קערב עסען, האָבען זיי זיך אַ וואָרף געטאן אויף זיי, ווי עופות אויף גערשטען, – מיט אַ געוויין, כליפעריי, שטופעניש. פון עולם, וואָס איז געשטאַנען אויבען אויפ׳ן בריק און האט צוגעקוקט דעם בילד, האָבען זיך דערהערט היסטעריקעס, פרויען האָבען גע׳חלש׳ט...

ס׳האָט ניט געדויערט קיין 10 מינוט און אַלע זעק און קערב, וואָס זאַלבע 80 האָבען מיר זיי געבראַכט, זיינען צובאַפּט געוואָרען.

דער נאַנצער טומעל איז שטאַרק ניט געפעלען געוואָרען דער באַהן-אַדמיניסטראַציע און זי האט אויך דעם צוג גלייך אָבגעשיקט קיין נאָוואָ-ווילייסק.

מיר האבען גענומען פערד און וואָגענס און זיינען געלאָפען אין נאָוואָ-ווילייסק מיט אַ נייעם טראַנספאָרט עסען.

אין נאָוואָ-ווילייסק.

ווער ס׳איז ניט געוועזן שבועות 1915 אין נאָוואָ-ווילייסק, דער קאָן ניט האָבען קיין בעגריף ווי גרויס און טיף ס׳איז דער אומגליק פון יודישען כלל. א האלב ווילנא יודען האָבען געהאלטען פאַר זייער חוב יענעם שבועות צו זיין אין נאָוואָ-ווילייסק און אַ קוק טאָן וואס הייסט יודישע צרות.

די שטעדטעל גופא האט זיך זעהר פיין אָבגערופען. מען האָט קיין זאַך ניט געקאַרגט, ניט געזשאַלעוועט, אַלע האבען מיטגעהאָלפען.

אויפ׳ן וועג צו נאָוואָ-ווילייסק האט געקאָכט ווי אין די צייטען פון גרויסע מאַנעווערעס. פוהרען זיינען געפאָהרען אָנגעפאַקטע מיט כל-ערליי עסענוואַרג; כלל-טוער אויף איזוואָזטשיקעס; טוויענטער פוס־געהער; קינדער, זקנים; א בעוועגונג אָהין און אויפהער הין און צוריק. א ביסעל קאַוונער מגורשים האָט זיך פאַרט איינגעגעבען „לינק״ צו ווערען פון די צוגען... די זאַכען זייערע האבען זיי איבערגעלאָזען אויף הפקר. אַנדערע האבען אַרויסגעראַטעוועט די זאַכען אויך, וואַרפענדיג זיי אויפ׳ן וועג אין נאָנג פון צוג און אַליין אַראבשפּרינגענדיג; דערנאָך זיינען זיי מיט פוהרען געפאָהרען אויפקלייבען די זאַכען ...

מיר האָבען געאַרבייט אין נאָוואָ-ווילייסק צוויי טעג כסדר.

אויף דער פּראָווינץ.

פון די צונעז, וואס זיינען געגאַנגען אַ טייל אויף פּאָלטאַווע, אַ טייל אין אַנדערע ערטער, האבען זיך אויף די גרעסערע סטאַנציעס אַראָבגעכאַפּט אַ סך היימלאזע, דערהויפּט אין סמארגאָן, „פּונקט דער זעלבער אַיינדרוק, וואס אין ווילנא" — האָבען דערצעהלט מיינע חברים, וואָס זיינען מיטגעפאָהרען מיט די היימלאָזע. אום סאַמע יום־טוב זיינען די סמארגאנער בעלי־בתים און יוגענד אומגעפאָהרען איבער די גאַסען און געזאַמעלט מכל המינים שפייז, וויפיל ס'איז נור אַרויף אויף די וואָגענס. אין אַ סך פּעקעסענוואַרג האט מען נאך געטראָגען אויף די פּלייצעס איינינגע וויאָרסט צום באַהן. מען האָט ניט פערגעסען צו ברענגען מילך פאַר קליינע קינדער; ליכט אין די משאַוואַגאָנעס; אפילו שוועבעלעך. דיזעלבע אויפנאַהמע איז געווען אין מינסק און אין אַלע איבעריגע פּונקטען, וואו די היימלאזע זיינען דורכגעפאָהרען.

אויב די אַלע שטעדטלעך, וואס פיהרען צו מינסק, האָבען אַליין געקאָנט אויסשפּייזען די דורכגעפאהרענע און אָבגעשטעלטע, האָבען דאָס אָבער אַזוינע שטעדטלעך ווי סווענציאַן, זשאָסלע, שירווינט, מייסעגאלע, באָגוסלאַווישעק, שעסאל, געלוואַן ניט געקאנט דורכפיהרען, בפרט, אַז דער מצב איז דארט בכלל געווען גאָר אַן אַנדערער. די דאָזיגע שטעדטלעך האָבען זיך דעריבער געווענדעט צו ווילנא דורך טעלעגראַמעס, טעלעפאָן און ספּעציעלע שלוחים, אַז מען זאָל זעהן קומען זיי צו הילף.

אין די דאָזיגע שטעדטלעך איז אָנקומען אַ נייער מין היימלאָזע, — אויף פוהרען און צו פוס. דאס זיינען געווען די היימלאָזע פון קאוונער גוב., פון די שטעדטלעך, וואס זיינען געווען נאָהנט צום פראָנט, ווי ראַגאָלע, בעטעגאָלע, געטעגאָלע, בייסאַגאָלע, דאַטנאָווע, באָפּט, קיידאַן, קראַקינאָווע, שאַט, ווילקאמיר, קראָקי, יאַנאָווע, סרעדניק, ווילקי, ראַסיין, נאַמאָקשט, סקודוויל א. א.

אַ טייל פון די דאזיגע היימלאָזע זיינען געווען מגורשים, אַ טייל — אַנטרונענע, וואָס האבען זיך קוים געראטעוועט פון די שאַרפע של̈אַכטען, וואס האָבען זיך דארט אָבגעשפּילט.

וויפיל מען האט נור געקאנט, האט מען גלייך געשיקט טראַנספּארטען מיט עסען אויך אין די דאָזיגע שטעדטל̈עך.

דעם צווייטען טאָג שבועות האט זיך שוין ווי פון זיך אַליין געהאַט געגרינדעט דער גרויסער קאמיטעט אין קרייַנגעלס זאַל. אַ גרויסער טייל פון דער שטודירענדער יוגענד, אַ סך דאַמען זיינען שוין געווען אַריינגעצויגען אין געבען הילף. ס'האָבען זיך שוין געגומען בילדען די פערשיידענע קאָמיסיעס פאַר שפּייז, עוואַקואַציע, אינפאָרמאַציע, פינאַנסען, קוואַרטירען א. א. מען האט שוין געהאַט פערנומען פילהאַרמאָניע, קרייַנגעל'ס הויף (חוץ סאַראַפייס זאל און אָרענבורגסקע 41, וואס זיינען געווען פערנומען שוין פון פריהער). מען האט טעלעגראַפירט קיין פעטערבורג נאך הילף. ס'זיינען אַראבגעקומען פון דארט איינינגע אבטיילונגען, ס'זיינען געקומען צו פאָהרען באַראָן א. גינצבורג, ב. אייסוראָוויץ, דעפּוטאַט פרידמאַן, בראַמסאָן, אַ סך קארעספּאנדענטען... ס'האט זיך אָנגעהויבען די אַרבייט אין גרויסען מאַסשטאַב, הן אין ווילנא הן אויף דער פּראָווינץ.

אין שטאדט פלעגען יעדען טאג אנקומען גאַנצע טראַנספּארטען פוהרען מיט היימלאזע, פון טאג צו טאג אַלץ מעהר און מעהר. און פון דער פּראָווינץ פלעגען זיך שיטען דעפּעשען און שלוחים, וואס פלעגען רופען צו הילף צו זיך ווילנער טוער, ווילנער שפּייז און ווילנער געלט. די בקשות זיינען אַלע בעפרידיגט געווארען. מען האט אין די דאזיגע שטעדטלעך געשיקט טראַנספּארטען מיט עסען און ספּעציעלע בעפולמעכטיגטע איינצוארדענען די ענינים אויף אַן ארט.

אין שירווינט.

ערב שבועות האבען שירווינטער בעלי־בתים צוזאמען מיט'ן רב זיך געווענדעט דורכ'ן טעלעפאן קיין ווילנא מען זאל זיי זעהן צו קומען אַנטקעגען. עס פאהרען צו

זיי „גאַנץ קאָוונער גוב." די שטעדטעל איז שוין פול מיט מגורשים, פיל ס'איז מעגליך געווען האט זיך שטעדטעל צונויפגעליינט און אַרויסגעשיקט פוהרען, מען זאל למה"ש אַרויסשיקען געלט אויף צו דינגען פוהרען, מען זאל קומען צופאהרען און זעהן די צרות, וואס דארט טוט זיך...

מיר האָט זיך איינגעגעבען צו קריגען אַן אָמניבוס אויף 2 פּאָר פערד, און ס'זיינען גלייך אָבגעפּאָהרען קיין שירווינט צוויי חברים מיט 1500 רובל געלט אויף צו דינגען אַביסעל פוהרען. די שירווינטער, דערהערענדיג, אַז מען איז אַרויסגעפּאָהרען צו זיי פון ווילנא מיט געלט, האָבען זיך אַלאָז געטאָן אין אַלע אַרומיגע דערפער זוכען פויערים זיי זאָלען פאָהרען אין ווילקאָמיר ברענגען די מגורשים.

אָבער ניט אַזוי לייכט איז זיי אָנגעקומען צו קריגען פוהרען. די קריסטען האָבען זיך „צובונטעוועט" און גענומען פאָדערען אומערהערטע פרייזען: 40 און 50 רובל פּאַר אַ פוהר... מיט עטליכע איז מען דורכגעקומען און מען האָט אָבגעשיקט די פוהרען. אָבער אָט האָבען זיך שוין די פוהרען אומגעקעהרט מיט הײמלאָזע, — און די ווילנער מיט געלט זיינען נאָך ניט געווען. די פויערים האָבען געמאַכט אַ טומעל, ניט געוואָלט אַראָבלאָזען די יודען פון די וואָגענס. האָט מען דערווייל אויסגעלייגט אייגענע געלט, געליהען נמ"ח, אָבגעצויגען מיט'ן צאָהלען, ביז וואַנען די ווילנער זיינען סוף כל סוף אָנגעקומען מיט די געלט. ס'האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט און די געלט איז אויסגעגאַנגען. די שטעדטעל האָט ניט געקאָנט אַריינגעהמען אפילו קיין צעהנט-חלק פון דער צאָהל הײמלאָזע, וואס מען האָט געפיהרט צו איהר. שירווינט האָט אָנגענומען אַן אויסזעהן פון אַ גרויסען יריד מיט אַ טומעל און רעש. מען האט די הײמלאָזע פונאַנדערגעטיילט איבער די הייזער צו 15 און 20 פערזאָן אין אַ הויז, וואס פלעגט קוים קלעקען פּאַר 5; איבער שטאַלען; אויף דער פרייער לופט... אויף דער ערד אויפגעלייגט פעק מיט בעטגעוואַנט; אויף די בעטען, קאַמאָדען, שטולען ליגען צוליינט קליינע קינדער, אויף ביינקלעך — עלטערע, אויף טישען — גרויסע; אויף דער ערד — גאַנצע משפחות; אין די שטאַלען — אַ מיש-מאַש פון עפּעס פעק, בהמות און מענשען.

אויפ'ן נאַס שפּילען זיך כסדר אָב האַרצרייסענדע סצענעס, — פון די אַלץ נייע און נייע אָנגעקומענע. מ'זוכט פּאַר זיי „ערטער". מען פערנעהמט דעם בית המדרש, די קלויז, די שוהל. ס'איז אַלץ נאָרניט, מען פועלט ביי בעקאַנטע קריסטענס זיי זאָלען אויף די פּאָר טעג איבער יום-טוב לאָזען זיך צוטוליען אייניגע פאַמיליעס. מען טרייבט אַרויס פון די שטאַלען די חזירים און די יודען מאַכען דאָרט ריין, קעהרען אויס, מען ליינט אַ ברעט אָנשטאָט אַ טיש, מען פיהרט אַריין דעם וואָגען מיט די זאַכען און קינדער, מען לייגט אַ ווייסען טישטוך, מען צינדט אָן ליכט. אַ סך שטעדטעלדיגע ב"ב, ווייבער און קינדער קלייבען זיך צונויף. ביים ליכט-בענשען פון די חייבער הערט זיך אַ יאָמערליכער געוויין, די שטעדטעלדיגע האַלטען אונטער... מען טראָגט אַריין אַ סאַמאָוואַר טיי, מען מאַכט איבער ברויט קידוש...

די שטעדטעל האָט דערווייל שוין געמאַכט אַן אסיפה אין הויז פון דער קרעדיט-געזעלשאַפט, וואו ס'איז שוין אויף דער גאַנצער צייט פערבליבען די אַזוי גערופענער שירווינטער קאָמיטעט. די בעפולמעכטיגטע פון ווילנא צוזאַמען מיט די שירווינטער בעלי-בתים טעלעפאָנירען אין ווילנא, אַז ס'איז אַ דוחק אין שפּייז-פּראָדוקטען און אין פוהרען...

אין ווילנא האָט מען זיך גענומען צו דער אַרבייט. ס'זיינען תיכף געשאַפען געוואָרען גאַנצע קאַסטענס, זעק און פוהרען מיט עסענוואַרג, — און אַ גרופּע פון אונזערע חברים, וועלכע זיינען געווען פריי (די איבעריגע זיינען אָבגעפאָהרען קיין ושאָסלע, סווענציאַן, סמאַרגאָן, נאַוואָ-ווילייסק; אייניגע האָבען געהאַלטען וואַך אויפ'ן באַהן און בעזאָרגט די נייע צוגען הײמלאָזע, וואָס פלעגען אָנקומען), האָבען זיך גענומען דאָס אַלץ צושטעלען קיין שירווינט.

אויס'ן וועג – אין דאָרף קאַבאַק און אין מייסעגאָלע – איז אין יעדער הויז געשטאַנען אַ גרויסער סאַמאָוואַר טיי מיט געבעק. מען וואַרט אויף דורכפאָהרענדיגע הייסלאָוע. מען שפאַנט אויס די פערד, מען גיט עסען, מען פיהרט אַריין אין די קרעטשמעס אָבּרוהען זיך. מיט איין וואָרט – פאַר'ן הייסלאָוען עפענט זיך אַ בילד, אַז ס'איז נאָך פאַרהאַן יודען אויף דער וועלט.

אונז אַליין איז מען אויך מכבד מיט טיי, מילך – מיר ווילען בעצאָהלען, מען נעהמט ניט, – זאָל דאָס נעהן לטובת די הייסלאָוע. די מייסעגאָלער האָבען זיך אַליין אויך בעשטייערט און האָבען אַרויסגעשיקט פוהרען קיין שירווינט...

אויף מאָרגען 8 אַ זייגער אין דער פריה זיינען מיר אָנגעקומען מיט אונזער נאַנצען „אבאָו" אין שירווינט. דעם גרעסטען טייל פוהרען מיט עסענוואַרג האָבען מיר געלאָזען אין שירווינט און די איבעריגע האָבען מיר בעשטימט פאַר די שטעדטלעך, וואָס פיהרען צו ווילקאָמיר און וואָס זיינען איבערפולט מיט טויזענטער הייסלאָוע, אַרויסגעשיקטע...

די חברים זיינען אַ טייל אָבגעפאָהרען מיט די פוהרען צוריק קיין ווילנא און אַ טייל זיינען פערבליבען אין שירווינט. איינינע פון אונז האָט דער שירווינטער קאָמיטעט אויסגעריכט מיט אַ פאָר פוהרען עסענוואַרג אין די דערבייאיגע שטעדטלעך – שעסאָל, באַגוסלאַווישעק, געלוואַן.

אומעטום דערזעלבער בילד, דיזעלבע גרויסע יודישע צרות. די קריסטען גיבען נאַנץ אָפען אָנצוהערעניש, אַז נים לאַנג וועט מען אויך דאָ אין די שטעדטלעך לאָזען די זשידעס פערבלייבען...

קומענדיג צוריק פון געלוואַן קיין שירווינט, האָבען מיר שוין דאָרט געטראָפען די בעפולמעכטיגטע פון ווילנער קאָמיטעט, וועלכע זיינען געווען דעלעגירט מיט מעהר נייעם און ברייטערע אינסטרוקציעס. נאָך אונזער בעריכט זיינען זיי אָבגעפאָהרען און די שטעדטלעך אויסצוגלייכען די חשבונות און געבען ווייטערדיגע הילף.

דערווייל האָבען מיר אויפגעזאַמעלט אַלע שירווינטער יונגע לייט, פריילינס און בחורים, און געגרינדעט „אַ יוגענד-קאָמיטעט". זיין עובדה איז בעשטאַנען אין שטעלען וואַכען אויף די עקען שטעדטעל, אבהיטען די אנקומענדיגע פוהרען און בעזאָרגען זיי מיט אַ מקום-מנוחה און עסען. ס'האָט זיך אָבגערופען גאַנץ שירווינטער יוגענד און אַ סך פון דער הייסלאָוער יוגענד. מען האָט געאַרבייט טאָג און נאַכט.

משיח'ס-צייטען אין שירווינט.

די שטעדטעל, וועלכע האָט איינינע וואָרסט די לעגע, איז געווען אויסגעלעגט מיט די מגורשים. און עס פלעגען צוקומען כסדר נייע. מען האָט זיך גענומען ריכטען פון שירווינט גופא אויף אַ גירוש. מיר האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען ביי אונזער ב"ב ש., וועלכער האָט געהאַט אַ טעלעפאָן מיט ווילנא. ביי ה' ש. האָבען מיר זיך בכלל געפיהלט היימליך. דערצו פלעגען מיר זיך דאָרט דערוויסען „נייעס", וואָס מען פלעגט אונז ברענגען פון איספראַווניק, פון פריסטאַוו. מיט וועלכע ה' ש. איז געווען בעקאַנט. צו אונזער אסיפה האָבען מיר איינגעלאַדען די שירווינטער בעלי-בתים. מיר האָבען געוואָלט בעקלערען די לאַגע, כדי גלייך נאָך יום-טוב אָנהויבען אַ גרויסע עוואַקואַציע קיין ווילנא.

ערשט מיט אַמאָל דער טעלעפאָן קלינגט. ה' מזא"ה, דער בעפולמעכטיגטער פון ווילנער קאָמיטעט, לויפט צו, אַלע יואַרטען מיט אומגעדולד, ה' מזא"ה ווערט צוטומעלט און שרייט: – וואָס הער איך? ווער רעדט?... יואס? דער גירוש איז אָבגעשטעלט!? אַלע מעגען פאָהרען צוריק אַהיים?... מיר זיינען אויפגעשפרונגען פון די ערטער.

ה' מזא"ה פערכאַפט זיך און שרייט צו אונז:

– פערשליסט די טיר און לאָזט קיינעם ניט אַרויס אויפ'ן גאַס, ס'וועט ווערען אַ פאַניקע!

איך האָב גלייך פערשלאָסען די טיר, אבער איינער פון די שירווינטער בעלי־בתים האָט זיך פאָרט ניט איינגעהאַלטען, האָט נעגעבען אַן עפען די פענסטער און איז פון אימפעט און שפרונג נעבליבען זיצען אין מיטען נאָס מיט קולות: „ידען, מזל־טוב! פאָהרט אַ היים!...

ס'פערשטעהט זיך, אַז איידער איך האב געעפענט די טיר און אַרויס אויפ'ן גאס, האָט שוין די גאַנץ שטעדטעל געקאָכט פון דער בשורה. מען האָט זיך גענומען קושען, ווינען פון פרייד. פרוויען האָבען געקראָגען היסטעריקעס. איך בין געלאָפען אָנזאָגען די בשורה דעם רב פון שטעדטעל, אָבער ס'ווינען, קענטיג, געוועהן נרעסערע לאַפערס פון מיר, – און דעם רב, וועלכער וואוינט אַן עק שטעדטעל און האָט געשלאָפען, האָט מען אַרויסגעפיהרט אַ האַלב נאַקעטען אויפ'ן גאס און געפיהרט צו אונז בעשטעטינען די בשורה טובה. ענדליך, האָבען מיר זיך אין מיטען שטעדטעל אויפגעטראָפען: ער מיט אַ עדה יודען פון אַ פּאָר הונדערט מאַן און איך מיט אַ עדה יודען פון אַ פּאָר הונדערט מאַן. און מיר האָבען זיך קוים צוזעמשטופט איינער צום צווייטען.

איך זעה פּאַר זיך אַ האַלב נאַקעטען מענשען אין אונטער־הויזען מיט אַ כאַלאַט און אַ יאַרמולקע. וואָס? פרעגט ער, – וואָס פלוידערען זיי?

– ס'איז אמת רבי, זאָג איך, מזל־טוב. דער נירוש איז אָבגעשטעלט און אַלע מעגען פאָהרען צוריק אַ היים. אָקאָרשט איצט האָט מען דאָס אונז איבערגעגעבען דורכ'ן טעלעפאָן פון ווילנער קאָמיטעט.

– אזוי!...

און איך האָב בעמערקט, ווי ער האָט זיך אויסגעגלייכט, אריינגענומען די שפּיץ גרויע באָרד אין מויל, אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל און האָט געזאָגט:

איצט האָב איך אַ השגה פון דעם, וואָס וועט שוין זיין, אַז משיח וועט קומען...

אַרום און אַרום זיינען די טויטע געזיכטער געוואָרען לעבעדיג, די איינגעבויגענע פּלייצעס האָבען זיך אויסגעגלייכט. אַ שמחה, אַ פרייד, משיח'ס צייטען...

דער רושם אין שטעדטעל איז געווען אַ אוּנגעוועהנליכער. אפילו קריסטען זיינען נתפּעל געוואָרען. דאָ ריכט מען זיך אויף אַ נייעם גירוש און – נאָר אַזאַ בשורה. דער פּריסטאַוו אַליין איז געקומען צולויפען און ניט געוואוסט וואָס צו טאָן. איך האָב נאָך ניט קיין אינסטרוקציעס, זאָגט ער. די בעפולמעכטיגטע פון ווילנער קאָמיטעט בעטען מען זאָל פריי מאַכען די גאַסען, מען זאָל ניט שטעהען אין רעדלעך, יעדערער זאָל געהן אויף זיין אָרט. דער פּריסטאַוו מעלדעט דאָס אַלעמען. אין דער הויף, און די נאַסען ווערען פריי. דער עולם געהט אַוועק אין בית־המדרש...

דעם בית־מדרש און דעם שול־הויף האָבען פול געמאַכט היבשע עטליכע טויזענט יודען. מען האָט זיך גע'פּילפּולט און פאָרט ניט געגלויבט אין דער בשורה. ס'איז געבליבען מען זאָל וואַרטען אויף מאָרגען...

פאַרנאַכט האָבען מיר ביי ה' ש. געמאַכט אַ צווייטע אסיפה צוזאַמען מיט די שירווינטער ב"ב פון קאָמיטעט, און אַנב די אסיפה פערוואַנדעלט אין אַ מזל־טוב. די שטעדטעלשע ב"ב האָבען געמאַכט אַ שיינעם בופעט מיט משקאות. ס'האָבען זיך בעטייליגט די בעפולמעכטיגטע פון ווילנער קאָמיטעט, דער מעדיצינישער „אָטריאַד", וואָס איז געשיקט געוואָרען פון פעטערבורג, אַ רייהע שירווינטער בעלי־בתים. מען האָט געהאַלטען רעדעס, בעגריסונגען, מען האָט זיך משמח געווען. מען האָט אויך געשיקט ספּעציעלע שלוחים, רייטערס אין די שטעדטלעך אַרום שירווינדט, ווי שעסאָל, באָגוסלאַווישעק, געלוואַן אָנזאָגען די בשורה טובה. די אסיפה, אָדער דער מזל טוב, האָט זיך פערצויגען ביז שפּעט אין דער נאַכט אריין.

אויף מאָרגען פריה זיינען מיר אָבער געקומען אין אַ פערלעגענהייט. פון זעלבען ווילנער טעלעפאָן האָט מען אונז געגעבען צו וויסען, אַז דער גירוש איז אָבגעשטעלט ביי

שווערע בעדינגונגען, דהיינו: יודען דאַרפען נעבען ערבות-לייט, „זאַלאָושניקעס", וועלכע דאַרפען טראָגען די אחריות פאַר אַלץ, וואָס קאָן פאָרקומען אין שטעדטעל... און אַזאַ ערבות האָט קיינער ניט געוואָלט און ניט געקאָנט נעהמען אויף זיך. דעם „ליבעראַלען" פאַרשלאָג פון די הויכע מיליטער-קרייזען האָבען אַלע יודען תיכף מיט שרעק און צאָרן אָבגעוואָרפען. שפּעטער האָט די מאַכט אַליין אויסגעקליבען ערבות-לייט און זיי געבראַכט ווי פערברעכער קיין ווילנא...

ניט מעהר ווי איין טאָג שבועות 1915 האָבען געדויערט די משיח'ס צייטען...

פון די ישועות האָט זיך גאָרניט אויסגעלאָזען. מיר האָבען זיך גלייך גענומען ווייטער פיהרען די אַרבייט. בעזאָרגענדיג די שטעדטעל מיט עסען, מעדיצינישער און יורידישער הילף (פון פעטערבורג זיינען דערצו אָנגעקומען ספּעציעלע אָבטיילונגען פון דער געזונטהייט-געזעלשאַפט), זיינען מיר נאָך פערבליבען אַ קורצע צייט אין שירווינט. איבערלאָזענדיג די אַרבייט די פעטערבורגער „אָטריאַדען", וואָס האָבען זיך צושפּרייט איבער אַלע שטעדטלעך (בראָש מיט'ן באַראָן גינצבורג, וועלכער איז אומגעקומען אַרומ־געפאָהרען אַבטוגג געבען), האָבען מיר פערלאָזען שירווינט און געקומען אין ווילנער קאָמיטעט

אין ווילנער יודישען הילפס-קאָמיטעט.

די ערשטע אויפגאַבע איז איצט בעשטאַנען אין בעזאָרגען וועכענטליך טראַנספּאָרטען מיט ברויט, ווייל די שטעדטלעך נ[?]פּא האָבען זיך ניט געקאָנט „דערבאַקן".

די עוואַקואַציע אויף ווילנא איז צוגענאָנגען זעהר לאַנגזאַם. בכלל האָט מען זיך דאָן אָפּט גע'ישובט אין יודישען קאָמיטעט צו לוינט אָנזאַמלען אַזוי פיל היימלאָזע אין ווילנא. ס'איז זומער, די היימלאָזע זיינען פערשפּאַרט אין איינע קלייזלעך און אַזוי גע־רופענע „אָבשטשעזשיטיעס", די קליין-שטעדטעלדיגע מענשען וועלען גאָרניט קענען אריבער־טראָגען אַזאַ אַטמאָספערע. פערקעהרט, אין די שטעדטלעך זיינען די בעדינגונגען געזינטערע און בעסערע, דערהויפּט פאַר די קינדער, איז זאָלען זיי דאָרט בלייבען.

לאַנג האָט דאָס אָבער ניט געדויערט. איינמאָל ביי אַ בעזוך פון דעמאָלטיגען פּאָרזי־צענדער פון קאָמיטעט ה' אַדאָלף גאָרדאָן צוזאַמען מיט באַראָן גינצבורג'ן און אַנדערע ביים גובערנאַטאָר וועריאָווקי'ן, וואוהין זיי זיינען געקומען משתדל זיין זיך וועגען הילף פאַר די היימלאָזע, האָבען זיי דערהערט אַזאַ מין תשובה: גוואַלט! וואָס האַלט איר אַזוי פיל היימלאָזע, אַרויסגעשיקטע, אַנטרונענע אין ווילנא און דער עיקר אין די שטעדטלעך? ס'איז מלחמה-צייט. די גאַנצע געגענדען זיינען פול מיט מיליטער, דערהויפּט מיט קאָזאַקען, ווער קאָן ערב זיין וואָס קאָן פאָרקומען? בפרט, אַז די שטימונג ביי דער מיליטער איז ניט לטובת יודען... מיין עצה איז — שיקט זיי וואָס צום גיכסטען אַרויס. ס'איז רעכט, אַז מען זאָל דאַרפען ווילנא אַלס טיל-שטאָדט פערוואַנדלען אין לאַזאַרע־טען, וואָס וועט איר דאָן טאָן? פאָלגט מיר! איך וועל אייך געבען אומזיסטע צוגען און הויבט אָן פונאַנדערשיקען די היימלאָזע אין גאַנץ רוסלאַנד, דער עיקר אָבער אין די אָנגעצייכענטע ערטער פון דרום-קאַנט. איך בין פאַר קיין זאַך ניט ערב...

דעם גובערנאַטאָר'ס ווערטער צו דער דעפּוטאַציע האָבען געווירקט. מען האָט געמאַכט אין קאָמיטעט אַן אסיפה צו איז טאַקע אַ פּלאַן צו האַלטען צעהנדליגער טויזענטער היימלאָזע, מגורשים, האַרט ביי די מלחמה-פּלעצער. אגב האָבען זיך אָנגע־הויבען פערשפּרייטען קלאַנגען וועגען דייטשע גרויסע נצחונות ביי קאָוונא, און דער קאָמיטעט האָט ענדליך פאָרט בעשלאָסען אָנהויבען אַ גרויסע מאַסען-עוואַקואַציע.

קודם כל האָט מען גענומען ריין מאַכען זשאַסלע, קאָוונער גובערניע, יעדע וואָך פלעגט מען אָבשיקען אַ צוג מיט 40 וואַגאָנעס היימלאָזע, מגורשים, יעדען צוג פלעגען מיר אין ווילנא בעגעגענען און בעזאָרגען מיט שפּייז און מיט מעדיצינישער הילף. מיט איינעם פון די פיל דורכגעפאָהרענע צוגען האָט אויף דער ווילנער מיליטער-פּלאַט־פאָרמע פּאַסירט אַ אומגליק.

די זאך איז פארגעקומען אזוי: 9 אזייגער אין אווענט איז אנגעקומען פון זשאסלע א צוג פון 40 וואגאנעס פול געפאקט מיט הייטלאזע, ארויסגעשיקטע. איך מיט מיינע חברים האבען איהם איבערגענומען און אנגעהויבען בעזארגען אלע וואגאנעס מיט עסען, טרינקען, כלים. נור מיט אמאל האט זיך דערהערט א שרעקליכער קלאפ, ווי פון א געוואלטיגען אויפרייס. די וואגאנעס האבען גענומען אומלויפען פון זייערע ערטער. ס'האבען זיך דערהערט קולות, געוויינען, היסטעריקעס, געשרייען נאך הילף; ס'האבען זיך בעוויזען פערוואונדעטע, בלוט. א קאטאסטראפע. אונזער צוג האט זיך צוזאמענגעשטויסען מיט א מיליטער-צוג פון סנאריאדען. איך האב איבערגעלאזען די חברים געבען הילף אין די וואגאנעס און אויף די פלאטפארמעס און אליין בין איך געלאפען זוכען דאקטוירים און מיטגלידער פון קאמיטעט. קודם כל האב איך ארויסגערופען דעם „פערעוויאזאטשנעם פונקט" פון רויטען קרייץ, וועלכער האט געארבייט אויפ'ן באהן ביי די מיליטער-קראנקע, האב געשיקט רופען דעם פערסאנאל פון „משמרת חולים" און פון יודישען שפיטאל; דערנאך האב איך געכאפט א איזוואזשטשיק און געלאפען צו ד"ר שאבאד'ן, ביי וועלכען איך האב געטראפען דעם ווארשויער כירורג ד"ר סאלאווייטשיק, וואס איז געווען ביי איהם צו גאסט. זעצענדיג זיך אלע אויף איזוואזשטשיקעס (צוזאמען מיט אונז איז אויך געפאהרען ד"ר ראכמילעוויץ), האט די ערשטע זאך ד"ר שאבאד גענומען מיר בערוהיגען, ווייל איך בין געווען איבערגעשראקען פון מיינע חברים, אז ס'איז פאראן צעהנדליגער קרבנות. מיט גרויס מסירת נפש זיינען מיר אלע געקראכען דורך די רעלסעס, אונטער די וואגאנעס, ביז צו דער 15-טער ליניע, וואו מיר האבען דערגרייכט צו אונזער צוג. דא האבען מיר שוין געטראפען געבענדיג הילף אלע ארויסגערופענע מעדיצינישע פערסאנאלען, בארמהערציגע שוועסטער, סאניטארען. מען האט אויך געגעבען צו וויסען דעם קאמענדאנט פון דער סטאנציע און דער זשאנדארמעריע, וועלכע זיינען געקומען מיט סאלדאטען און פייער-לעשער צו לעשען און פערהיטען די וואגאנעס פון אויפרייסען. ד"ר שאבאד און ד"ר ראכמילעוויץ האבען א סך אויפגעטאן. מיר האבען געארבייט ביז שפעט אין דער נאכט. מען האט צונויפגעשטעלט געניו'ע פראטאקאלען, מען האט אומגעביטען די וואגאנעס און אויסגע'פועל'ט, אז די הייטלאזע זאלען גלייך קאנען אבפאהרען. ס'האט זיך ארויסגעשטעלט, אז על פי נס זיינען גראד אין די ערשטע דריי וואגאנעס צום לאקאמאטיוו, וואס זיינען אינגאנצען צושמעטערט געווארען, נים געווען קיין פאסאזשירען. אין די איבעריגע איז די צאהל פערוואונדעטע, צום גליק, אויך ניט געווען גרויס. מען איז אבגעקומען מיט א צעהנדליג לייכט-פערוואונדעטע, און – ווערער א סך שרעק און – ענערגישער הילפס-ארבייט.

נלייכצייטיג מיט זשאסלע האט מען אויך עוואקוארט די הייטלאזע, וואס האבען זיך אנגעזאמעלט אין שירווינט, צוזאמען מיט די „אטריאדען", מחמת קלאגען וועגען א בעפארשטעהענדען פאגראם און דער אבטרעטונג פון דער ארמיע פון ווילקאמיר.

א סך הויכע געסט פלעגען דאן און דעם גאנצען משך צייט – פריהער און שפעטער – בעזוכען ווילנא בכלל אלס א צענטראלען פונקט, וואס איז נאהנט צום מלחמה-פלאץ, און דעם יודישען קאמיטעט בפרט. צווישען די דאזיגע געסט האבען זיך אנגעפונען דער דעפוטאט שינגאריאוו, וועלכער האט געהאלטען אין ווילנא א לעקציע לטובת דעם ליטווישען קאמיטעט (ראדיטשעוו'ן, וועלכער האט געוואלט לייענען אין ווילנא לעקציעס לטובת די הייטלאזע, האט מען קיין ערלויבניש ניט געגעבען), דער ליטווישער דעפוטאט איטשאס און צום סוף – קערענסקי.

קערענסקי איז געקומען אין בעגלייטונג פון באראן גינצבורג און אייזוראוויץ. זיי האבען איהם ארומגעפיהרט וויזען א סך קאמיטעטישע הייטען. אומעטום איז ער געבליבען צופרידען פון דער ארדענונג און האט ווארים געדריקט די הענט פון די אויפזעהער איבער די הייטען. א בעזונדערס שטארקען רושם האט אויף איהם געמאכט דער

„שווייצער נאַרטען“, וואו דער גאַנצער פריהערדיגער שאַנטאַן איז געווען פערנומען פון קאַמיטעט פאַר אַ היים. אין אַ בעזונדערער „קאַבינעטנער לאָזשע“ האָט ער געפונען אַ ייִדענע פון אַ יאָר 80 אין ברילען ביי אַ סדור דאַוונענדיג און איהר מאַן לערנענדיג ביי אַ ספר. אַז מען האָט איהם דערצעהלט ווער דאָ איז אַמאָל געווען, האָט ער געשמייכעלט.

דער עיקר האָט זיך קערענסקי נאָכגעפרעגט וועגען דעם, ווי אַזוי די רעגירונג און איהרע בעאַמטע בעהאַנדלען די הייטלאָזע. מען האָט איהם אָנגעוויזען אויף אַ פער־באַנדאַושירטען יודען, וואָס אַ ווילנער „אקאלדאָטשנער נאדזיראטעל“ האָט איהם צושלאָגען פאַר עובר זיין עפעס אַ תקנה. מען האָט איהם דערצעהלט נאָך אייניגע פאַקטען. ער האָט דאָס אַלץ גענוי אויסגעפרעגט און פערצייכענט ביי זיך אין אַ בלאָקנאָט. ער האָט געקליבען מאַטעריאַל צו מאַכען אין דומע אַן אַנפראַגע צו דער רעגירונג וועגען דער בעהאַנדלונג און בעציהונג צו די הייטלאָזע.

קערענסקי האָט אויך בעזוכט די היימלאָזע אין ושאָסלע.

אַ דעפעש פון מינסקער קאָמיטעט.

אין אַ פּאָר וואָכען, ווי ס׳האָט זיך געענדיגט דער קאָוונער גירוש, קומט אָן אין ווילנער יודישען קאָמיטעט פון מינסקער יודישען קאָמיטעט אַ דעפעש, אַז מען זאָל מקבל זיין אַ צוג פון 800 היימלאָזע, וואָס פאָהרט אויף ווילנא. מען האָט ניט געקאָנט פער־שטעהן, ווי קומט מינסקער יודישער קאָמיטעט צו שיקען אונז דעפעש. מיר זיינען אַבי־געפאָהרען קיין נאָווא־ווילייסק בעגעגענען דעם צוג. נאָך אַ גאַנצער נאַכט וואַרטען איז ענדליך 6 אַ זייגער פאַרטאָג אָנגעקומען דער ערוואַרטעטער צוג. ס׳האָט זיך אַרויסגע־שטעלט, אַז דאָס זיינען מגורשים פון קאָוונער גובערניע, וואָס מען האָט אָבגעשיקט קיין פאָלטאַווע, נור דאָרט האָט מען זיי ניט אַראָבגעלאָזען און מען האָט זיי אָבגעשיקט אין אַנדערע שטעדטלעך, אָבער אין ערגעץ האָט מען זיי ניט צוגענומען („אומעטום איז פול“) און צום סוף האָט מען די משא אָבגעשיקט צוריק... שוין דריי וואָכען ווי זיי וואַלגערען זיך אין די וואַגאָנעס מיט קליינע עופעלעך, מיט אַלטע און קראַנקע מענשען...

מיר זיינען אַוועק אויפ׳ן באַהן אין ערשטען קלאַס און געמאַכט אַ קליינע אסיפה צו בעקלערען די לאַגע. פון ווילנער קאָמיטעט זיינען דאָ געווען בּאַראָן גינצבורג, ש—ץ און מיטגלידער פון עוואַקויאַציאָנס־קאָמיסיע. ש—ץ האָט פערטיידיגט דעם געדאַנק, אַז אין דעם פאַל דאַרף זיך דער יודישער קאָמיטעט אָבזאָגען וואָס ניט איז צו טאָן בנוגע צו עוואַקואַציע, ווייל דאָס וואָלט הייסען אַקצעפּטירען די מעשים פון דער רעגירונג און נויטיג איז ניט איז באָטש אין אַ וועלכער ניט איז ממשות׳דיגער פאָרם צו פּראָטעס־טירען קעגען די הפקרות פון דער מאַכט. דער קאָמיטעט וועט זיך בעציהען פּאַסיוו, זאָל די רעגירונג טאָן וואָס זי וויל. דער קאָמיטעט וועט נור זעהן צו בעזאָרגען די היימלאָזע מיט עסען און מעדיצינישער הילף; די עוואַקואַציע זאָל פיהרען די רעגירונג אַליין אָהן אונזער הילף... מען מוז וויזען דער רעגירונג איהרע מעשים, — זאָלען אַלע זעהן... איך האָב אַנגעוויזען, אַז מיט דער רוסישער רעגירונג איז קיין פּאָליטיק ניטאָ וואָס צו פיהרען, מען וועט איהר שוין ניט איבערמאַכען... און דערווייל וועלען לייַדען די 800 היימלאָזע, שוין וואָכען ווי זיי וואַלגערען זיך, ס׳זיינען דאָ קראַנקע צווישען זיי. נור ס׳איז פערבליבען ווי ש—ץ האָט געוואָלט. זיי האָבען זיך אָבגעזעגענט און איבערגעגעבען מיר די אינסטרוקציע צו בעזאָרגען די היימלאָזע מיט עסען, טרינקען, מעדיצינישער הילף, אָבער וואָס איז שייך וועגען אָבשיקען זיי, זאָל איך זיך גאָר ניט מישען.

דריי טעג זיינען די היימלאָזע אָבגעשטאַנען. מען האָט זיי אומגעפיהרט פון איין ליניע אויף דער צווייטער, ביז וואַנען מען האָט זיי אַרויפגעשטעלט אויף אַ מיליטערישער ליניע. דאָ האָבען זיי זיך גענומען שפּירען ניט גאָר בעקוועם... צוגען מיט מיליטער און פערוואונדעטע זיינען געפלויגען הין און צוריק, אַלע ווײַלע. און די יודען מיט די

פרויען און קינדער פלעגען אַרומקריכען צווישען די צוגען. די צוגען זיינען גראָד געווען מיט סיבירער סאָלדאַטען, דאָנער קאָזאַקען. זיי האָבען זיך געריצט: וואס איז דאָס פאַר אַ מין פּאַסאַזשירען? אַנדערע האָבען מיטלייד געהאַט, אַנדערע האָבען געשריען: שפּיאָנען. פאַר די דריי טעג, וואָס דער צוג איז געשטאַנען, איז אַן אַלטע יודענע צו־ריבען געוואָרען פון אַ שנעל־צוג און איניגע זיינען פערוואונדעט געוואָרען. די יודענע האָט מען מקבר געווען אין נאָוואָ־ווילייסק.

יעדען טאָג פלעגען קומען פון נאָוואָ־ווילייסק צופוס „דעפּוטאַציעס" פון די היימלאָזע אין יודישען קאָמיטעט און בעטען מען זאָל אויף זיי רחמנות האָבען. אַ ניט וועלען זיי אַליין געהן צום גובערנאַטאָר. דערווייל האט די מעשה מיט דער צוריבענער יודענע און די פערוואונדעטע געווירקט אויף די נאָוואָ־ווילייסקער באַהן־אַדמיניסטראַציע און זי האט דערלאַנגט דעם ווילנער גובערנאַטאָר אַ ראַפּאָרט, אַז שוין דריי טעג ווי עס שטעהט אַ צוג מיט 800 היימלאָזע יודען צוריק אויף קאָוונא, איז וואס זאל זי טאָן? דער גובערנאַטאָר האט געהייסען תיכף אָבשיקען דעם צוג ווידער אַמאָל קיין פּאָלטאַווע... מיר האָבען פון ס'ניי בעזאָרגט די היימלאָזע מיט עסענוואַרג און אַלערליי הילף און זיי אבגעלאזען אין ווייטען וועג אַריין.

יודיש־פּוילישע היימלאָזע.

נעענדיגט די עוואַקואַציע פון קאָוונער און גראָדנער גובערניעס, האבען מיר בעקומען אַ נייע אויפגאַבע. ס'האט זיך אונז גענומען ווייזען אַ נייער מין היימלאָזע, פון צווישען ביאַלאַסטאָק און וואַרשוי פון די שטעדטלעך מאַלקין, ציזשעוו, אָסטראָוו און פון נאָך אַ סך שטעדט און שטעדטלעך.

מיינע חברים פון באַהן, די יודישע סאַניטאַרען, האבען יעדען צוג גוט אויפגעפּאַסט. דערהויפּט פלעגען די צוגען אָנקומען שפּעט ביי נאַכט. מיר האָבען פאַר אונזערע הילפס־אָבטיילונגען פערנומען די גאַסט־הייזער ביים באַהן. ניט אַלע האָבען גענומען געלט. ניט ווייט פון באַהן האָבען מיר געקראָגען אַ בעזונדערע הויז אויפ'ן הויף, וואו מיר האבען געהאַלטען צוגעגרייט שפּייז, טיי, צוקער, ברויט און אַלע כלים, וואָס זיינען נויטיג אום צו בעזאָרגען צוגען היימלאָזע, ווי לייטערס צו די טרעפּ פון די טאָװאַרנע וואַגאָנעס פאַר פרויען און קינדער, עמערס אויף וואַסער, ליכט מיט לאַמטערנעס, קוביקעס, שיסלעך, לעפעל. פון „קאָמערץ־האָטעל" האָט מען פאַר אונז פריי געמאַכט דעם טעלעפאָן, בעזונדערע אָבטיילונגען האָבען מיר געהאַט אין נאַסטהויז „ראָסיא" און אונזער הויפּט־קוואַרטיר איז געווען אין גאַסטהויז „אַנגליאַ". מיר פלעגען ארבייטען שפּעט ביי נאַכט. ס'פלעגט טרעפען, אַז אינמיטען נאַכט פלעגט אויסקומען צו קריגען פרישע ברויט, צוקער, ווייל ס'פלעגט אויספעהלען. אַלס סאַניטאַרען האָבען מיר געהאַט שיינען פריי צו געהן גאַנצע נעכט.

איינמאָל אַ פרייטאָגדיגען זומער־טאָג האָבען מיר זיך דערוואוסט, אַז אין לאַנדוואראווא שטעהט אַ גאַנצען טאג אַ צוג מיט יודיש־פּוילישע היימלאָזע פון ציזש און אָסטראָוו. זיי ווילען עסען און אין שטעדטעל איז קיין זאַך ניטאָ צו קריגען, ווייל די איינוואוינער זיינען מחמת די לעצטע צעפּעלין־אָנפאַלען זיך צולאָפען קיין ווילנא. מען האָט מיר דערלעגירט זעהן וואָס דאַרף טון זיך. קיין עסען האָב איך פון ווילנא ניט געקאָנט דערווייזען אָבצושיקען, ווייל די צוגען זיינען געגאַנגען ניט נאָרמאַל און מיט פוהרען איז שוין געווען שפּעט; מען האט זיך געריכט, אַז דער צוג דאַרף באַלד אָבגעהן. איך בין אַראָבגעפאָהרען מיט טומן געלד, אפשר וועט זיך וואָס פאָרט איינגעבען איינצוקויפען.

קומענדיג פרייטאָג 9 אַ זייגער אין אָוונט האָב איך געפונען די פּלאַטפאָרמע פינסטער און איינזאַם אָהן פּאַסאַזשירען. אויף מיין פראַגע ביים וועכטער וואו זיינען דאָ יודען, האָט ער זיך שטאַרק אויסגעלאַכט, ניט אַזוי יודען, אפילו קריסטען זיינען זיך

איך צולאָפּען. ווער וויל דאס ריזיקירען מיט'ן לעבען! איהר ווייסט ניט וואָס טוט זיך אַלע טאָג מיט די אַעראָפּלאַנען... ס'זיינען פּערבליבען עפּעס. עטליבע מענשען, ליגען זיי אין די קעלערס...

קוים מיט מאַטערניש בין איך סוף סוף כל סוף דערגאַנגען ביי די סאָלדאַטען, וואָס זיינען געשטאַנען אויף שמירה, אַז אויף די לעצטע ליניעס שטעהט אַ צוג מיט היימלאָזע פון פריה-מאָרגען אָן; און אויב איך בין פון „קאָמיטעט" זאָל איך זעהן זיי זאָלען זיך ניט ארומדרעהען אויף דער ערד, ווייל ס'איז פאַרהאַן פון רגדישאָק אַ דרעפּעס, אז ס'נעהט אַ צעפּעלין.

איך בין גלייך אַוועק צו דער ליניע און האָב אויסגעפונען די היימלאָזע. עסען! האָבען זיי גענומען רופען. אויף גיך אין די וואַגאָנעס! האָב איך אַ געשריי געטאָן. דער צוג נעהט באַלד אָב אויף ווילנא, און דאָרטען וועט איר קריגען עסען. איך אַליין בין געלאָפען צוריק אויפ'ן באַהן. דערווייל איז דורכגעפלויגען דער אַעראָפּלאַן, און אַ ווײלע אַרום האָט זיך דערהערט 5 קלעפּ צו ווילנער וואקזאַל; דאָס איז געווען דער בעוואוסטער אָנפאַל מיט קרבנות אויף יענער זייט באַהן צו שקלאַפּיערנע. אין אַ מינוט 20 אַרום איז ער דורכגעפלויגען צוריק, ניט בעריהרענדיג לאַנדווערַאווא. איך בין אַוועק און אַרויסגערופען די היימלאָזע און זיי דערצעהלט וואָס דאָ האָט פאַסירט. זיי זיינען געווען זעהר דאַנקבאַר. איך האב זיי אויך ערקלערט פאַר וואָס דאָ איז קיין עסען ניטאָ, איך האָב זיך געזעצט מיט זיי אין צוג און געקומען קיין ווילנא שבת 5 אַ זייגער פאַרטאָג. דער קאָמיטעט איז געווען געשלאָסען. אויפ'ן וואַך האָב איך אָבער געפונען מיינע חברים. דורכ'ן טעלעפאָן האָבען מיר אַרויסגערופען די איבערינע און אויך באַראָן גינצבורג'ן, וועלכער איז אַיינגעשטאַנען אין האָטעל „בריסטאָל". ער איז גלייך געקומען און האָט דורכ'ן טעלעפאָן אַרויסגערופען דעם פּעטערבורגער מעדיצינישען „אָטריאַד" פון „פּאַלאַס-האָטעל". אין די פּאָר שעה, וואס דער צוג איז געשטאַנען אין ווילנא, האָט זיך אויפ'ן בעסטען אופן אַיינגעגעבען צו בעזאָרגען די 35 וואַגאָנעס היימלאָזע מיט עסען, טרינקען און הילף.

קריסטליכע היימלאָזע.

דעמזעלבען שבת האָב איך געהאַט נאָך אַ וויכטיגע נסיעה. דער גראַף פון דאָרף סודערווע, אַרום מייסעגאָלע, האָט געמעלדעט אין יודישען קאָמיטעט, אַז דער גאַנצער דאָרף איז פול מיט היימלאָזע, אַרויסגעשיקטע, זיי בעטען עסען. מען האָט מיר טעלעפאָנירט אין „אנגליא", וואו איך בין געשלאָפען פון דער לעצטער אַרבייט. איך בין גלייך געקומען מיט איינינע חברים און מיר האָבען געמאַכט צוויי פוהרען ברויט, צוקער, טיי און אַוועקגעשיקט. איך מיט אַ חבר זיינען דערנאָך אונטערגעפאָהרען אויף אַ איזוואָזשטשיק. מיר זיינען אָנגעקומען פריהער פאַר די צוויי פוהרען שפּייז. ס'איז שוין געווען 11 אַזייגער אין אָווענט. מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט ביי אַ יודישער קרעטשמע. דערווייל זיינען אָנגעקומען די צוויי פוהרען שפּייז. פאַרטאָג זיינען מיר אַוועק צו די היימלאָזע און צו אונזער בעוואונדערונג האָבען מיר אַנשטאָט יודישע היימלאָזע דערזעהן ליטווישע, פּוילישע, רוסישע, — קיין איין יוד ניט געווען. מיר האָבען זיי צוטיילט די גאַנצע שפּייז און זיי געבראַכט קיין ווילנא אין ליטווישען און פּוילישען קאָמיטעט.

די עוואַקואַציע פון ווילנער גובערניע.

סוף זומער 1915, ווען ס'זיינען שוין קלאָר געוואָרען די גרויסע דייטשע נצחונות און אַלע האבען געוואוסט, אַז ווילנא וועט זיך לאַנג ניט קאָנען האַלטען. האָט די רעגירונג די ערשטע זאַך גענומען עוואַקואירען די שטעדטלעך פון טראָקער פּעסטונגסראַיאָן. אין ווילנא זיינען דאַן דורכגעפאָהרען אַ סך צוגען מיט געמישטע היימלאָזע, יודען מיט קריסטען. די שפּייז-פּראָדוקטען פון ווילנער יודישען קאָמיטעט האָבען מיר געטיילט

אלעמען גלייך, סיי יודען סיי קריסטען. און אפטמאל זיינען דאס געווען דיזעלבע קריסטען, וואס האבען שבועות חוזק געמאכט פון די יודישע מגורשים און הײמלאזע. איצט איז זיי אליין אויסגעקומען מקבל צו זיין פון יודישען קאמיטעט שפייז. בעזונדערס האט דאס געמאכט א גרויסען רושם אויף אונזערע רוסישע הברים-סאַניטארען. און זיי האבען זיך אויך בעטײלינט אין פונאנדערגעבען די יודישע מתנות סיי יודען סיי קריסטען. געזעסען זיינען פונדעסטוועגען די יודען אין בעזונדערע וואגאנעס. פון איינגע אינטעליגענטערע קריסטען איז מיר אויסגעקומען צו הערען, אַז דא אין ווילנא גיבען אונז יודען עסען, דערפאר אין טיף רוסלאַנד, וואו מיר פאהרען צוזאמען מיט די יודען, וועלען מיר דאס דארט דערצעהלען אין די רוסישע קאמיטעטען. נאך בעסער האבען אונזערע הברים אויפגענומען די הײמלאזע יודען און קריסטען אין נאווא-ווילייסק. די קריסטען, סיי די פערוואונדעטע סאלדאטען און סיי די הײמלאזע, האבען געווים אַוועקגעטראגען מיט זיך אין טיף רוסלאַנד גוטע מיינונגען וועגען יודישער בעהאַנדלונג און וועגען דער איבערגעגעבענער, הומאנער אַרבייט פון יודישען קאמיטעט. ניט ערגער האבען מיר זיך בעצויגען צו די דורכגעפאהרענע פאַרטיעס הײמלאזע, אַרויסגעשיקטע דייטשע קאלאניסטען. חוץ עסען האבען מיר זיי נאך געגעבען יורידישע הילף און האבען פאַר זיי געשריבען „פראשעניעס" צום גובערנאַטאר. זיי זיינען געווען זעהר עלענד.

די עוואַקואַציע פון ווילנא.

שוין לאנג זיינען אַרומגעגאנגען קלאַנגען, אַז מיט ווילנא איז ניט פרעהליך. נור אַז דער עולם האט אַליין דערזעהן, ווי מען נעהמט אַרונטער פון אַלע קלויסטערס די גלאקען און ווי ס'איז אַרויס אַ בעפעהל צו עוואַקואירען אַלע רעגירונגס- און פריוואַט-אַנשטאַלטען, איז געפאַלען אַ אומעט, אַ אימה אויף דער שטאדט. יעדערער האט זיך גערעכט, אַז גלאַטיג וועט אַזוי זאַך ניט אַראב. אגב פלעגט זיך וואס אַ טאג אַלץ דייטליכער הערען די קאַנאנאַדע אַרום סווענציאַני. אעראפלאַנען האבען אפטער גענומען בעזוכען די שטאדט און מכבד זיין מיט וואס אויך. ווער ס'האט נור געקאנט און איז געווען אימשטאַנד, האט זיך גענומען פאקען אין וועג. פון די פארשטעדטלעך האט מען זיך מאסענווייז געקליבען אין שטאדט אריין.

מיר האבען געמאכט אַ בעראטונג פון אַלע ווילנער סאניטארען און האבען בעשלאסען פון איצט אָן פעראייניגען ביידע אבטיילונגען אונזערע: סיי די, וואס ארבייט ביים קאַמיטעט אונטער'ן נאמען „פליה-אבטיילונג", סיי די „סאַניטאַר-אבטיילונג". גראד איז דאן געווען זעהר א סך ארבייט ארום די פארוואונדעטע. די אַלע אלטע לאזארעטען זיינען פון ווילנא עוואקואירט געווארען, אבער ס'זיינען אריינגעפאהרען די פעלד-לאזארעטען און דער „נאלאָטנאי עוואקואציאנניי פונקט", אנשטאט דעם פריהערדיגען „טילאוואי". איצט האט מען שוין געבראַכט פערוואונדעטע גלייך פון די פאזיציעס, אפט נאך ניט קיין פערבאנדאזשירטע. די שלאכטען זיינען געגאנגען בסך-הכל 15 ווערסט פון ווילנע. מיר האבען בעשלאסען ניט לאזען זיך צופאַלען די דרוזשינע (דער פארזיצענדער פון די סאַניטארען ה' יאסיף קאראַלעץ האט זיך ענטזאגט), הגם ארבייטען אויפ'ן באהן איז געווארען זעהר געפעהרליך; יעדע נאכט פלעגט פלוצלונג ווערען פינסטער און מען פלעגט ניט טארען איבעררייסען די ארבייט ביי די פערוואונדעטע. מיר האבען איבערגענומען די דרוזשינע אין איינענע הענט, — און מיר האבען זיך צוטיילט די ארבייט סיי פאר'ן קאמיטעט און סיי פאר די פערוואונדעטע. מיר האבען אויך בעשלאסען צו העלפען דעם „זעמסקי סאיוז", וועלכער האט דאן געעפענט אין ווילנא א פונקט פון ווארימע שפייז פאר די דורכפאהרענדע הײמלאזע. ניט קוקענדיג אויף דעם, וואס מיר האבען געפיהרט אַ יודישע ממשלה, זיינען די קריסטען אויך פערבליבען ביי אונז.

ארבייט איז דאַן געווען אַזוי פיל, אַז מיר זיינען געווארען די פּאַקטישע ב"ב

פון די ווילנער מיליטער-פּלאַטפאָרמעס און פון באַהן און אויף אַזאַ אופן האָבען מיר זעהר אַ סך געקאָנט העלפען די הײמלאָזע און בפרט די פון זײ, וואָס האבען געוואָלט פערבלײבען אין ווילנא. דער באַהן האט זיך דאַן געפונען אין אַ „דיקטאַטור-צושטאַנד". פריש-אָנגעקומענע, ניט קײן ווילנער, פלעגט מען אין שטאָדט ניט אַרײנלאָזען, מען האָט בעדאַרפט האָבען ווילנער פּעסער. אָפט פלעגט אָבער העלפען אַזוער אַ רעקאָמענדאַציע, דערהויפּט פון קאָמיטעט.

די עוואַקואַציע פון ווילנא איז געווען אין פולען גאַנג. ריבעס פערמעגליכע פלעגען זיך ווי ס'איז אַרויסכאַפּען, — ניט אײן הונדערטער האָט זײ דאס אבגעקאָסט. דער באַהן האָט אויסגעזעהן ווי אַ גרויסער שפּײכלער פערשטעלט מיט קאַסטענס, פּעק, בעטען, מאַטראַצען, קערב; איבער דאס אַלץ זײנען געקראָכען מענשען. גאַנצע צוגען פאַר די הײמלאָזע איז שוין ניט געווען מעגליך צו בעקומען. און די הײמלאָזע האָבען זיך געריסען אוועקצופאהרען. דער קאָמיטעט האָט בעשלאסען צו שיקען וויפיל ס'איז נור מעגליך, און יעדען טאָג פלעגט זיך אַײנגעבען אָבצושיקען אַ פּאַרטיע פון 30 און 50 פערזאָן. דאָס פלעגט קאָסטען די גרעסטע שווירינקײטען. גבירים און סוחרים פלעגען זיך ניט קאָנען דערשלאָגען צו אַ בילעט, בפרט פאַר הײמלאָזע. און אַלע זײנען געפאָהרען אויף מינסקער, דווינסקער און פּאַליעסער וועג. די צוגען פלעגען אָבגעהן 12 און 2 אַ זײגער בײַ נאַכט, און אונזערע סאַניטאַרען (דערהויפּט שילער אין פאָרמעס) פלעגען דאַרפען קריגען בילעטען, שלעפּען די פּעק פון די הײמלאָזע, טראָגען זײערע קלײנע קינדערלעך שוין שלאָפעדיגע אויף די הענט צו די וואַגאָנעס, אויסקעמפען פאַר זײ אַ שטיקעל פּלאַץ דאָרט...

די לעצטע צײט פאַר דער רוסישער אָבטרעטונג פון ווילנא האָט די בעוועגונג פאַר פּאַסאַזשירען אויפ'ן ווילנער וואָקזאַל לחלוטין אויפגעהערט און אַלץ האָט זיך אַריבערגעטראָגען אין נאָווא-ווילײסק. עס פלעגט געהן בלויז אײן מאָל אין מעת-לעת אַ שנעל-צוג אויף פּעטערבורג. דאַן זײנען אָבגעפאָהרען קײן פּעטערבורג נאָך געלט באַראָן גינצבורג, אײסוראָוויץ און צוזאַמען מיט זײ האָבען זיך עוואַקואירט די פּעטערבורגער „אָטריאַדען". ס'זײנען דאַן אויך אָבגעפאָהרען אַ סך מיטגלידער פון קאָמיטעט, אפילו פון דער עוואַקואַציאָנס-קאָמיסיע. דאס איז אנגעקומען מיט גרוים מאַטערניש. קריגען אַ בילעט איז געווען פּשוט מסירת נפש. אונזער גאַנצע אַרבײט האָט זיך אויף אַזאַ אופן אַריבערגעטראָגען קײן נאָוואָ-ווילײסק און די עוואַקואַציע פון די הײמלאָזע, וואָס מען פלעגט צושיקען פון ווילנא, איז שוין געפיהרט געוואָרען פון דאָרט אויף וויפיל ס'איז געווען מעגליך. עס פלעגט דויערען אַ פּאָר טעג אײדער עס פלעגט זיך אַײנגעבען אַרײנצוכאַפּען אין וואַגאָן אַ לעבעדיגער. בײ אַ סך פלעגען אויסגעהן די בילעטען וואַרטענדיג. איך געדענק, אַז אײנע פון די לעצטע גרופּעס, וואָס אונז האָט זיך אַײנגעגעבען אָבצושיקען, איז געווען אַ פּאַרטיע פון אַ מאַן 30 דערהויפּט הײמלאָזע רבנים מיט אַ סך באַגאַזש און קלײנע קינדער. זײער באַגאַזש האָט מען ניט צוגענומען, נור פאַר זײ גופא האָט זיך אַײנגעגעבען צו קריגען אַ ספּעציעלען וואַגאָן (דאָס האט געקאסט אַ פּאָר הונדערט רובל) און זײ זײנען אָבגעפאָהרען. איך האָב געוואלט פערהיטען כבוד הרבנים.

די לעצטע טעג איז אויך אַרויסגעפאָהרען פון ווילנא די פּאָסט און די שטאָדט איז פערבליבען אָהן יעדער פערבינדונג סײ דורך בריוו און סײ דורך טעלעגראַמעס. זעהר שטאַרק האָט פון דעם געליטען דער קאָמיטעט. דאַן האָבען מיר פון אונזערע חברים אָרגאַניזירט אַ פליה-פּאָסט-אָבטײלונג, וועלכע פלעגט בעזאָרגען די קאָרעספּאָנדענץ דורך נאָוואָ-ווילײסק, וואו די פּאָסט און דער טעלעגראַף האָבען נאָך פונקציאָנירט.

אַ ספּעציעלע אַרבײט האָבען מיר אויך געהאַט בײ דער עוואַקואַציע (דורך נאָוואָ-ווילײסק) פון די פאַמיליעס פון די זאַפּאַסנע סאָלדאַטען, וואָס דער ווילנער גובערנאַטאָר האָט זײ אַרויסגעגעבען אומזיסטע רײזע-בילעטען אַרויסצופאָהרען וואוהין זײ

ווילען. נאטירליך האט דער קאמיטעט א סך אין דעם מיטנעהאלפען און פלענט זיי מיטגעבען צדה לדרך.

אין שטאדט איז וואס פון טאג געווארען טומעלדיגער און אונרוהיגער. פלוצלונג איז פון שטאדט צוזאמען מיט די ארויסגעפאהרענע בײנק פערשוואונדען געווארען די קליין-געלט. און די גאנצע שטאדט איז נראד פול געווען מיט מיליטער, וועלכע פלעגט ניט וועלען וויסען פון די „אלע קונצען". אויף די גאסען האבען זיך בעוויזען אפיציעלע הודעות, וואס מען האט געמאן מיט יענעם און יענעם יודען פאר בעהאלטען די קליין-געלט... אזוי האט שוין אויך דער קריסטליכער פינסטערער עולם געמורמעלט, אז דאס זיינען בלויז „זשידאווסקע שטיק". עס פלעגען אויף דעם באדען פארקומען עקסצעסען, דערהויפט אויף די מערק און אין די פארשטעדטלעך. א סך יודען האבען געפרובט נאר שליסען די געשעפטען, האט פאליציע זיי גענויט צוריק צו עפענען און צו לייזען. און אלע פלעגען געבען גרויסע געלטער און פאדערען רעשטע, און מאכען סקאנדאלען. ס'איז אויך אוועק א דעפוטאציע צום גובערנאטאר, אבער ס'האט נארניט געהאלפען. דער דאווגער פעריאד פון „קליין-געלט" האט געקאסט דער יודישער בעפעלקערונג ניט איין קרבן.

דער נייער קאמיטעט.

צוזאמען מיט אלע ניט יודישע און יודישע געזעלשאפטליכע אנשטאלטען, וואס האבען זיך עוואקואירט, האט זיך אנגעהייבען קלייבען אין ווענ אויך דער יודישער הילפס-קאמיטעט, דער „אלטער". און ס'זיינען אנגעקומען נייע מענשען, ווי ד"ר אלשוואנגער, יוסף איזביצקי און נאך איינינע. ארבייט איז געווען א סך. ס'האבען גענומען נעהן אויף ווילנא נייע פארטיעס הײמלאזע, גאנצע שטעדטלעך – פאדברעזע, מאליאט, אינטורעק, יאנושאק, געדרעוויץ, נעמעטשין, אלץ פון דער ליניע. וואו די מיליטער האט זיך גע-רוקט צום דווינסקער פראנט. ארום יענע שטעדטלעך האבען זיך גענומען צושפילען מלחמה-בילדער. איינינע שטעדטלעך זיינען מאקע חרוב געווארען, ווי נעדראוויץ, פאדברעזע, נעמענטשין.

אין דערזעלבער צייט, וואס איין ארמיע איז געגאנגען אויף דווינסק, איז א צווייטע ארמיע געגאנגען אויף לידע. מען האט זיך גענומען פאקען און לויפען פון אלע שטעדטלעך 12 מייל אויף ווילנא פון אלע קאנטען. מען איז געלא-פען פון אראן, מערעטש, אלקעניק, רודישאק, האנעשושאק, בוטרימאנין, דוינ–אויף פאליעסער וועג, אויף איישישאק, ראדין צו לידע. צו זיי זיינען צוגעקומען נאך א רייהע שטעדטלעך ווי יאשון, בעניאקאן, ווארא נאווע, ווי אויך וואסילישאק, איווע, באקשט, קאלעלישאק, דעוועגישאק. און צו אשמענע-צו שטעדטלעך – אלשאן, טראב, ווישנעווע. א פאניק האט אויך ארומגענומען די שטעדטלעך פון לידע צו בארא נאוויטש, ווי קארע-ליטש, נאוואגרודאק, מוש. מען איז אויך געלאפען פון די אלע שטעדטלעך ארום סמארגאן, ווי נאווא-ווילייסק, קענע, נודאגאי, סאל, סוויר, מיכאלישאק, ווארניאן, אסטרא-וועץ, מיאדעל. די מהומה האט זיך פערשפרייט אויף א גרויסען שטח צווישען ווארשעווער און פאליעסער וועג און אויף מינסקער וועג. מען דארף נאך וויסען, אז אין א סך פון די דאזיגע שטעדט און שטעדטלעך זיינען געווען פריהער פיל הײמלאזע, דער-הויפט פון קאוונער, קורלענדער און סובאלקער גובערניעס, וואס ווילנער און פיטער-בורגער קאמיטעטען פלעגען זיי אונטערשטיצען. א רייהע שטעדטלעך האבען אויך גע-האט איינענע קאמיטעטען, וואס פלעגען זאמלען געלד און שטיצען די הײמלאזע. און אט האבען די אלע שטעדטלעך זיך אליין גענומען ריהרען און ווערען הײמלאזע. בלייבען איז פאר זיי געווארען דאן אומטעגליך. מען האט זיך גענוג אנגעהערט ווילדע מעשיות, און איין שטעדטל האט געווארפען א אימה אויף צעהנדליגער שטעדטלעך. אגב האבען זיך שוין אין א סך שטעדטלעך גענומען קלאר הערען די אבקלאנגען פון

דער שיסעריי; אַרום פיל שטעדטלעך האט מען גענומען גראבען אָקאָפּעס; מען האָט געעפענט פעלד-לאַזאַרעטען; ס'זיינען אַריינגעפאהרען שטאַבען פון פּאָלקען און דיוויזיעס. אויף די גאַסען האָט מען אויסגעקלעפּט הודעות, אַז דער שונא געהט, אַז מען זאָל אַליין אַרויספאָהרען און מיטנעהמען וואָס מעגליך...

דעם נייעם קאָמיטעט איז פאָרגעשטאַנען אַ גרויסע אַרבייט.

דער זעמסקי סאָיוז.

איסוראָוויץ האָט בעקומען אַ פאָרשלאָג פון פאָרשטעהער פון זעמסקי סאָיוז אין ווילנא, אַז דער סאָיוז איז גרייט צו נעמען אויף זיך די הילף פאַר די יודישע היימלאָזע פון ווילנא. פון מינסק וועלען אַראָבפאָהרען קיין ווילנא 100 רוסישע באַרמהערציגע שוועסטער, וואָס וועלען זיך פערנעהמען מיט שפּייזען די היימלאָזע. חוץ דעם בעט ער, מען זאָל איהם אָנווייזען אין וועלבע פונקטען פון שטאָדט זאָל מען עפענען נאַסעןקיכען אויפ'ן חשבון פון סאָיוז. דערווייל האָט דער פארשטעהער פון סאָיוז פאָרגעלייגט מען זאָל נעהמען מעהל ווייצענע, קאָרנע, פערשיידענע גרויפּענס, צוקער, טיי, סובאַרעס, אויך מוגמן געלט...

מען האט געמאַכט אַן אסיפה פון קאָמיטעט, אין וועלכער ס'האָבען זיך בעטייליגט באַראָן גינצבורג, איסוראָוויץ, ד"ר וויגאָדסקי, אַדוואָקאַט ראָזענבוים, ד"ר שאַבאַד, ד"ר אָלטוואַנגער, באַלאָטין, געלער. ל. יפה, פאָרשטעהער פון אַלע קאָמיסיעס, צוואַמען אַ מאַן 30. איסוראָוויץ האָט אָבגעגעבען אַ בעריכט וועגען זיינע פערהאַנדלונגען מיט'ן פאָרשטעהער פון סאָיוז און האט פאָרגעלייגט גלייך אָנצונעהמען די אַלע מתנות. נור איינינע מיטגלידער זיינען שאַרף אַרויסגעטראָטען קעגען, אויפווייזענדיג, אַז אין אַזא היסטאָרישען מאָמענט דאַרף מען מעהר ווי אַלע מאָל אָבהיטען דעם כבוד פון די יודען; וואו זיינען „זיי" געווען שבועות 1915, ווען יודישע בלוט האָט זיך געגאָסען ווי וואַסער? וואָס טוען „זיי" איצט מעגליך אַפּ מיט אונז יודען? ניין! דאַרפען מיר זיי זאָגען, מיר ווילען פון אייך קיין ברויט ניט נעהמען... פאַר מתנות וועלען מיר זיך דער רוסישער רעגירונג ניט פערקויפען. די איבעריגע מיטגלידער פון דער אסיפה האָבען אויפגעוויזען, אַז אין שטאָדט זיינען שוין פאַרהאַן פעררעגיסטרירטע און ניט פעררעגיסטרירטע פערצי̇ג טויזענט היימלאָזע און טויזענטער קלייבען זיך צו קומען קיין ווילנא,– איז וואו וועט נעהמען פאַר זיי עסען? דער קאָמיטעט האָט געלט-מיטלען קוים אויף צעהן טעג. און בכלל ווי קאָן מען זיך אין אַזאַ עת צרה אָבזאָגען פון אַזאַ מתנה, דאָס איז דאָך טייערער פון געלט. און וואס הייסט עס די „רוסישע רעגירונג"? מיר האָבען צו טאָן ניט מיט דער רוסישער רעגירונג, נור מיט דעם רוסישען פאָלק, און דער זעמסקי סאָיוז איז דאָך געוויס ניט קיין וועלכע ניט איז אַנטיסעמיטישע חברה... צו וואָס זאָלען מיר זיך גריבלען אין דעם, וואָס פאַר אַ מחשבות דער סאָיוז האט אין געבען די מתנות מיט'ן הסכם פון דער אינטענדאַנטור...

ס'איז געבליבען, אַז די מתנה זאָל מען נעהמען.

פון די לעצטע טעג.

פון די לעצטע אַרבייטען, וועלכע מיר האָבען געהאַט, איז געווען איינע פון די שווערסטע די עוואַקואַציע פון אָלקעניק און די קאָלאָניעס אַרום אָלקעניק (וואו די מיליטער האָט אָבגעטאן אכזריות, געשענדעט פרויען און מיידלעך) און די 80 משוגעים, וואָס האָבען זיך דאָרט אויפגעהאַלטען. וועגען דעם וואָלט מען געדאַרפט גאָר אַ סך שרייבען.

קומענדיג פון מיין אָלקעניקער רייזע האָב איך אָבגעגעבען אַ בעריכט וועגען דער אַרבייט דעם קאָמיטעט און האָב געבעטען אסיגנירען די נויטיגע מיטלען. מען האָט מיר אָבגעשיקט צו ד"ר שאַבאַד.

ד"ר שאַבאַד איז גראָד דאַן געווען געקומען פון מינסק מיט 50000 רובל געלד פאַר דעם היגען קאָמיטעט, צו האָבען וואָס פונאַנדערצוטיילען אויף די לעצטע טעג.

די געלט האָט מען געשיקט פון פעטערבורג קיין מינסק, ווייל קיין ווילנא איז שוין געווען צו ריזיקאַליש. ביי ד"ר שאַבאַד'ן האָב איך געטראָפען זיין פריינד און מיטגליד פון קאָמיטעט ד"ר ראַבמילעוויץ. ד"ר שאַבאַד, וואָס איהם איז זעהר שווער אָנגעקומען איידער ער האָט געקראגען די געלט דורך מינסק (ריזיקירענדיג, ערשטענס, אליין דאָרט צו פערבלייבען, צווייטענס, ווילנא זאָל חלילה ניט איבערגעלאָזען ווערען א לאנגע צייט אָהן געלט), האָט מיר געגומען שטאַרק מוסר'ען, אז איך זאָל זיין זעהר שפאָרזאם אין יעדען גראָשען; דאָס איז פאָלקס-געלט און ביים אויסגעבען טאָר מען ניט זיין צו ווייכהאַרציג. חוץ דעם דאַרף וואָס מעהר געלט פערבלייבען פאַר ווילנא גופא, ג' ווייס וואָס אונז שטעהט נאָך פאָר... ס'האט זיך אַריינגעמישט ד"ר ראַבמילעוויץ און האָט געפועלט, אז א געוויסע סומע זאָל אַסיגנירט ווערען פאַר אָלקעניק. און דעם ערשטען טאָג ראש השנה האבען זיך שוין געצויגען קיין אָלקעניק אַ לאנגע רייהע געפאַקטע פוהרען מיט כל-ערליי שפייז, ווי סובאַרעס, ברויט, טיי, צוקער, וואורשט וכדומה. די שמחה אין אָלקעניק איז געווען ניט צו בעשרייבען, סיי פון די עסען, סיי פון די פוהרען און דערהויפט, וואס מען האָט צוגענומען די משוגעים, וועלכע מען האט פאַר'ן עוואַקואירען געמוזט האַלטען אין דער אָלקעניקער היסטאָרישער שול. מען האט בכלל אַרויסגעפיהרט פון שטעדטעל אַלע אַלטע, קראַנקע, שוואַכע מענשען און ס'זיינען דאָרט פערבליבען נור געצעהלטע פערזאָנען צו היטען די געשעפטען און הייזער. ניט בעוויזענדיג צו פערענדיגען מיט אָלקעניק, האט מען זיך געמוזט נעהמען ראַטעווען אייששאק, פון וואנען ס'זיינען געקומען ספּעציעלע שלוחים נאָך דרינגענדער הילף. אין שטעדטעל האבען מיר זיך אָנגעטראָפען אויף אַ שרעקליכען בילד פון א פאָגראָם. אונזערע חברים סאניטארען מיט זייערע „פאָרמעס" און „עפּאָלעטען" האט זיך איינגעגעבען איינצושטעלען אָרדענונג און צו געבען הילף. איבער'ן שטעדטעל האבען אָנגעהויבען פליהען קוילען און די בעפעלקערונג איז זיך צולאפען בעהאַלטען אויפ'ן יודישען בית-עולם. פון דארט האבען מיר זיי צוזאַמענגענומען אויף פוהרען און געבראַכט בשלום קיין ווילנא.

דאס זיינען שוין געווען פון די לעצטע עוואַקואַציעס. ניט האבענדיג אַזוי פיל מיטלען, האט דער קאָמיטעט בעשלאסען מעהר קיין געלד אויף פערד, פוהרען און וועלכע ניט איז נסיעות ניט צו אַסיגנירען, און די פאָר צעהנדליג טויזענט רובל האַלטען אויף עסען.

די בהלה אין ווילנא האָט שוין געהאַלטען ביי דער העכסטער מדרגה. מען האט שוין „פארגעשלאגען" דער בעפעלקערונג, דערהויפט יונגע לייט, אַרויסצופאהרען; מען האט געכאַפּט אויף די גאַסען; מען איז געלאפען פון שטאדט אויף פוהרען. פון קאמיטעט זיינען צופאהרען נאָך אַ רייהע אַלטע טוער.

איך געדיינק, אַז בעזונדערס ריהרענד איז געווען אונזער זעגענען זיך מיט באַראָן גינצבורג, אייסוראוויץ און די איבעריגע טוער. מיר האָבען געמאַכט אַן „אַלגעמיינע פערזאַמלונג" פון אונזערע חברים פון אַלע אונזערע „אָטריאַדען", מיר האָבען דערמאָנט די לאַנגע, שווערע אַרבייטען און די געמיינזאַמע אחדות, ליבע און טריישאַפט. באַראָן גינצבורג און אייסוראָוויץ האָבען געהאַלטען רעדעס. דערביי האָבען זיי דערצעהלט, אַז ס'עקזיסטירט אַ יודישער היסטאָרישער אַרכיוו, וואו ס'ווערען געזאַמעלט אַלע דאָקומענטען פאַר די מלחמה-צייט און דאָס אַלץ, וואָס איז פאָרגעקומען מיט יודען אין דער צייט, וועט שוין פערבלייבען לזכרון פערשריבענערהייט. אַ גרויסען אָרט וועט פערנעהמען ווילנא. נאָך די רעדעס האָבען מיר זיך פאָטאָגראַפירט. אויף אונזערע „קאָמיטעטסקע" פערד האָבען די חברים בעגלייט די אָבגעפאָרענע דורך אָשמענער טראַקט צו מאָלאָדעטשנע.

* *
*

דעם נייעם קאָמיטעט פלעגט מען שוין טאָג-טעגליך בעלאַגערען און פאָדערען ברויט. די גאַנצע לעצטע צייט — עטליכע חדשים — פלעגען זיך אויף ווילנא כסדר אַראָבלאָזען

וואַרשויער, סובאַלקער און סוחרים פון אַנדערע שטעדט און שטעדטלעך און פלעגן איינקויפען אַלערליי פּראָדוקטען אין די גרעסטע מאַסען, דערהויפּט שפּייז־זאַכען. דער עיקר פלעגט מען פון ווילנא אויסקויפען גרויסע טראַנספּאָרטען מעהל, גרויפּענס, טיי צוקער, קאַווע, שאָקאָלאַד, פערשיידענע צוקער־געבעק, ליכט און זעהר אַ סך זייפען. ווילנא איז פון די סוחרים געוועזן זעהר צופרידען: ניט זיי דינגען זיך, ניט זיי טאַפּען די סחורה, ניט זיי שמעקען. זייער ערשטע פראַגע איז נור: וויפיל האָט איר דאָס? און וויפיל מען האָט איז אַלץ ווייניג. מען צאָהלט די בעסטע מקחים און מען נעהמט תיכף צו די סחורה. דערנאָך פלעגען קומען נייע סוחרים און געבען נאָך העכערע פּרייזען. דאָס זיינען אַלץ געוועזן סוחרים פון געגענדען, וואו ס'פלעגען געהן גרויסע שלאַכטען און מען האט זיך שוין געריכט, אַז באַלד פערנעהמט זיי דער דייטש, אָדער פון געגענדען, וואו די דייטשען זיינען שוין געוועזן און האָבען צייטווייליג אָבגעטראָטען צוריק. און די סוחרים האבען געפּאָמפּעט ווילנא. דאס איז געוועזן דער אָנהויב פון ווילנער הונגער. און ניט לאַנג נאָכדעם איז אָנגעקומען דער אָנהויב פון דער ווילנער ספּעקולאַציע. אַז די אַלע סוחרים האָבען אויסגעליידיגט ווילנער שפּייז־זאַפּאַסען, האָבען זיך אַראָבגעלאָזען צו זיי נייע סוחרים און אַ וואָרף געטאָן זיך אויף מאַנופאַקטור־סחורות, דערהויפּט מאָסקווער און פעטערבורגער, אויף שוכוואַרג, לעדערוואַרג, זאָקען, נאָלד, זילבער. אַלץ איז געוועזן פאַר זיי אַ סחורה – און מען האָט אין ווילנא גענומען טרייבען ספּעקוליאַציע. פון איין זייט פלעגט מען געבען און נעהמען אַלץ גרעסערע מקחים און פון דער אַנדער זייט האָבען אַ סך ווילנער סוחרים געוואָלט פּטור ווערען פון זייער ביסעל סחורה, – בעסער האַלטען מזומן געלט; אַזאַ צייט! יעדען טאָג האט מען זיך געריכט אויף נייס, מען זאָל אַרויסשיקען, אָדער אַליין דאַרפען לויפען... דערנאָך האָט מען זיך געכאַפּט, פאַר'ן שכל און מען האט אָנגעהויבען נאָכטאָן די וואַרשויער און סובאַלקער סוחרים. ווילנער סוחרים האָבען זיך אַ לאָז געטאָן קיין מינסק, באָריסאָוו, באָברויסק, האָמעל, מאָסקווע, דווינסק, וויטעבסק, פּסקאָוו, פעטערבורג און פלעגען אַריינברענגען צוריק קיין ווילנא מעהל, צוקער, ליכט, נאָזע, שוועבעלעך, רייז, קליידער, שוכוואַרג, מיט איין וואָרט דאָס אַלץ, וואס די פרעמדע סוחרים האָבען פריהער פון ווילנא אויסגעראַמט. די „פּרנסה“ איז כסדר געשטיגען. אָבער ניט אַלע ווילנער סוחרים האָבען בעוויזען צו קומען צוריק. די באַהנען אויף ווילנא האָבען אויפגעהערט צו געהן. איז מען געלאָפען אויף פוהרען. האָבען אַ סך שוין ניט דעריאָגט...

ווילנא האט גענומען שפּירען, אַז זי ווערט אָבגעריסען פון דער גאַנצער וועלט און ס'רוקען זיך שווערע וואָלקענס. אין שטאָדט איז געוואָרען אַ פּאַניקע אויף פּראָדוקטען. יעדערער האָט זיך גענומען אָנגרייטען וואָס נור מעגליך און וואָס מעהר. רייכערע ב"ב פלעגען איינקויפען פּראָדוקטען אויפ'ן זעקעל. מען פלעגט אָנקויפען מעהל, צוקער, ליכט, זייף, קעראָסין, גרויפּען. אַפילו שיך האָט מען זיך געאיילט צו פאַרריכטען. ס'איז געוואָרען אַ בהלה, אַלע זיינען געוועזן אָנגעשראָקען.

די שפּייז־קראָמען זיינען געוואָרען לעדיג. פיל האט מען טאַקי אויסגעקויפט און פיל האָט מען בעהאַלטען אויף צו נעהמען טייערער. בעזונדערס האָט זיך דאָס אָבגערופען אויף דער אָרימער יודישער בעפעלקערונג און בפרט אויף די פרויען פון די זאַפּאַסנע יודישע סאָלדאַטען. גרופּעסווייז פון איינינע הונדערט (דערהויפּט נאָוואָגאָראָדער) פלעגען זיי פּשוט בעלאַגערען דעם יודישען קאָמיטעט אויף געאָרגיעווסקי (ער איז שוין דאַן געוועזן אויף דער נייער דירה) און פלעגען שרייען און וויינען, מען זאָל אַרויסגעבען ברויט. און דער קאָמיטעט האָט געטענה'ט, אַז ער האָט דאָס קיין רעכט ניט צו טאָן, מחמת די ברויט געהערט צו די הייטלאָזע...

די בעלאַגערונג פון קאָמיטעט איז געשטיגען וואָס פון טאָג. צו די פרויען און

קינדער פון די זאַפּאַסנע ווינען צונעשטאַנען אַ סך סתם נויטבעדערפטינע פערזאָנען און אָרימע בעלי־מלאכות און די קאָמיטעט־מענשען האָבען זיך שוין גענומען פיהלען זיכער. שטאַרק געטומעלט האָט זיך אויך אויפ'ן ווילנער שולהויף, וואו מען האט „געקריטיקירט" דעם קאָמיטעט. איבער'ן שטאָדט האָבען זיך אָנגעהויבען פערשפּרייטען אַ סך רכילות אויפ'ן קאָמיטעט. דער קאָמיטעט האָט זיך אָבער אַלץ געהאַלטען אָן זיין אַלטען שטאַנדפּונקט, אַז ער איז אייגענטליך אַ קאָמיטעט פאַר היימלאָזע, אַז די היימלאָזע האָבען נים ווער ס'זאָל פאַר זיי זאָרגען און אַז מען זאל צונעהמען פון די היימלאָזע און אָבגעבען שטאָדט וועט דאָס זיין אַ גרויסער פערברעך קעגען די היימלאָזע. די גאַנצע שולד האָט דער קאָמיטעט אַרויפגעוואָרפען אויף „צדקה־גדולה" און בעזונדערס אויף די גבאים, וואס זיינען צולאָפען פון ווילנא און האָבען קיין זאַך אין שטאָדט ניט בעזאָרגט. שפּעטער־צו, שוין ביי די רייטשען, האָט זיך דאָס אַלץ נאָך מעהר פערשאַרפט אויף כמה מאָל.

ווילנא האָט שוין געהאַלטען ביים אָנהויב פון סוף. און דער סוף איז געקומען נאָך אַ סך גיכער, ווי מען האָט זיך גערעכט.

פרייטאָג ערב יום־כפור זיינען אַ גאַנצען טאָג אַרומגעגאַנגען די פּאָליציאַנטען זיך זענענען צווישען זייערע יודישע בעקאַנטע. אין „משמרת חולים" האָבען זיי מזהיר געווען, אַז מען זאָל האַלטען ביינאַכט פעסט די פענסטער, ווייל מען וועט רייסען די בריקען. זיי האָבען זיך אויך געזעגענט אין דער יודישער יאַטקע, וואו זיי האָבען געהאַט פיל בעקאַנטע, און דערביי מזהיר געווען, מען זאל זיך ניט דרעהען איבער די גאַסען. זיי האָבען זיך געזעגענט בכלל אין אַלע יודישע גאַסען און קראמען און פערשטעהט זיך, אַז פאַר די עצות טובות האָט מען זיי בעשענקט מיט געלט און מיט צדה לדרך.

וואו ס'איז נור געווען אַ קעלער, אַ בוידעם איז מען געלעגען פערשפּאַרט. איינינע האט מען געכאַפּט, נור פערנאַכט האָט מען אַלעמען בעפרייט. צו מערב האָט די אימה דערגרייכט די גרעסטע מדרגה. ווי פאַר אַ שרעקליכען שטורם. מיט אַמאָל האָט מען גענומען לויפען פון די קלויזען, פרויען און קינדער האָבען זיך נאָכגעשלעפּט, – ס'האָבען זיך פערשפּרייט קלאַנגען, אַז מען כאַפּט...

פרייטאָג פריה האָט זיך אויפ'ן באַהן בעקומען אַ ידיעה, אַז די דייטשען זיינען שוין אין סאָל און דער וועג קיין מינסק איז אַלזאָ אָבגעשניטען; אַזאַ ידיעה איז אויך אָנגעקומען פון סווענציאַן בנוגע דווינסק. די בהלה, וואָס איז געוואָרען אויפ'ן וואָקזאַל, איז אוממעגליך צו בעשרייבען. ס'איז געבליבען נור איין וועג צו אַנטלויפען – אויף לידע, איז דאָס ביז פערנאַכט... וואָס מען האָט געקאָנט אין די עטליכע שעה ראַטעווען, האָט מען געראַטעוועט. וועגען פאָהרען מיט'ן באַהן האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין. אַפילו דער גובערנאַטאָר האָט געמוזט אָבפאָהרען אין זיין אווטאָמאָביל, און פּאָליציע און די פייער־לעשער אויף פוהרען אויף אָשמענער טראַקט.

דערביי האָט מען גענומען חרוב מאַכען דעם וואָקזאַל: מען האָט אַרויסגעלאָזען דעם קלאָזעט, צובראָכען די גראַטעס, די טישען, די בענק און דעם וואָקזאַל אויסגעלענט מיט שטרוי. אַנדערע האָבען געזאָגט, אַז די שטרוי איז געווען פון סעניקעס פון די פערוואונדעטע פון עוואַקואַציאָנס־פונקט, אַנדערע ווידער האָבען געזאָגט, אַז דאָס איז פשוט געווען אויף אונטערצוצינדען.

שוין ביינאַכט האָט מען אין שטאָדט געוואוסט, אַז אין ווערקי און לענג אויס אויף יענער זייט ווויליע פאָהרען אום דייטשע אויספאָרשער. ביינאַכט האט מען שוין דייטליך געזעהן ברענענדיג אויף יענער זייט אַ סך דערפער און שטעדטלעך. לויט ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזען איז דאס געווען צווישען ווערקי און נעמענטשין (אויך מייסעגאָלע האט אָבגעברענט). מיר, יודישע עלטערע סאַניטאַרען, האָבען זיך אויפגעקליבען ביי אונז אין „שמאַב" אין גאַסטהויז „אנגליא" און ס איז דאָרט ביי אונז געבליבען אַלע צוזאַמען

אָבצוואַרטען די געשעהענישען. אַ זייגער 11 בייִנאַכט האָבען מיר בעשלאָסען צו בעזוכען דעם לעצטען מאָל דעם וואָקזאַל; הגם מיר האָבען געוואוּסט, אַז באַלד וועט זיין אויפרייסונגען, דאָך דאַרף מען זיין אויפ'ן גאַס. קומענדיג אויפ'ן באַהן האבען מיר שוין געפונען אַ פולען חורבן. אויף דר'ערד האָבען זיך געוואַלגערט פערוואונדעטע רוסישע אָפיצערען פון די לאַזאַרעטען, וואָס מען האָט געוואָלט ארויסראַטעווען, און געבראַכטע פון די פאָזיציעס. דערזעהענדיג אונז סאַניטאַרען, האָבען זיי זיך גענומען בעטען רחמים מיר זאָלען זיי ראַטעווען און אַריינוואַרפען אין אַ צוג... מיר זיינען גלייך אַוועק אויף פּאָלעסיער ליניע און געפונען דאָרט אַ לאַנגען אָנגעפּאַקטען צוג. מיר האָבען זיך געווענדעט צום נאַטשאַלניק סטאַנציע, ער זאָל אונז אָנווייזען וואו אַהינצוטאָן די פערוואונדעטע אָפיצערען. — „איך האב שוין ניט וואו, האט ער אונז געענטפערט, גלויבט מיר, אַז איך אַליין וועל זיך באַלד איינבעטען ביים מאַשיניסט ער זאל מיר אַרויפלאָזען אויפ'ן לאָקאָמאָטיוו". מיר זיינען אַוועק און אויסגעפונען צווישען די געפּאַקטע וואַגאָנעס באַרמהערציגע שוועסטער, אבער אויך יענע האבען געענטפערט, אַז זיי האבען קיין ארט ניט. אייניגע פערוואונדעטע האט זיך אונז פאַרט איינגעגעבען אַריינצוּוואַרפען אויף די „פּלאַטשטאַדקעס", הגם ניט זיכער, אַז זיי זאלען חלילה אויפ'ן וועג ניט אַראבפאַלען. די דאָקטוירים און בעקאַנטע מיליטער-סאַניטאַרען האבען אונז אויך געהייסען אַרויפקלעטערען צו זיי אויפ'ן דאַך און מיטפאהרען. אייניגע פון אונז האבען געפאלגט, אבער מיר, איבעריגע, האבען געזעגענט ווילנא... פּלוצלונג האט מען אנגעזאגט, אַז באַלד געהט אָב דער צוג און ס'איז אַ גרויסע סכנה צו פערבלייבען אויפ'ן באַהן. ביי אַ האַרציגען זעגענען זיך מיט דעם לעצטען צוג פון ווילנא (אויף לידער וועג) האָבען מיר 12 ביי נאַכט פערלאָזען דעם וואָקזאַל, דערביי האבען מיר געקראָגען איזוואָשטשיקעס און צוועצט צוריק די קראַנקע אין די פערבליבענע לאַזאַרעטען.

געהענדיג צוריק פון באַהן האבען מיר אנגעטראָפען פוהרען מיט היימלאָזע פון אָשמענער טראַקט און פון לידער טראַקט... מיר האבען זיי צושטעלט אין הויפען, מחמת די גרויסע בעוועגונגען פון די חיילות, וואס זיינען געלאָפען צוריק פון די פּאָזיציעס אַרום ווילנא, אונז איז דא אויסגעקומען צו האבען אינצידענטען מיט די סטרוזשער פון די הויפען, וואס האבען ניט געוואָלט אַריינלאָזען די היימלאָזע, אבער אונזערע „עפּאָלעטען" האבען אונז אין יענער שרעקליכער נאַכט צוגעגעבען אַ בעזונדערע העלדישקייט. מען דאַרף וויסען, אַז קיינער האט דאַן ניט געוואַגט אַרויסצוגעהן אויפ'ן גאַס; אפילו די מיליציע, וואס האט שוין אייגענטליך געדאַרפט אנהויבען איהר ראָל, האט זיך אויך פערבעהאַלטען פון פחד.

אַזוי אַרומגעהענדיג אַ סך גאַסען, האבען מיר זיך דערוואוּסט, אַז אויף אַרויף ליפּואַווקע שטעהען צעהנדליגער פוהרען מיט היימלאָזע און צוליב דער בעוועגונג פון מיליטער קאָנען זיי ניט אַריינפאהרען אין שטאָדט. מיר האבען בעשלאָסען זיי געהן מקבל פנים זיין און וואס העלפען. קומענדיג אנהויב ליפּואַווקע נעבען אייזערנעם בריק, האבען מיר בעגעגענט פאהרענדיג דעם פּאָליצמייסטער מיט אַלע ווילנער פּריסטאַווס, נאַדזיראַטעלעס, גאָרדאָוויעס, דעם בראַנדמייסטער מיט די בעסערע פייער-לעשער, — אַ גאַנצע פּראָצעסיע. העלפט זיינען געגאַנגען צופוס, אַלע פאַ קאָמאַנדע... זיי האָבען פאַר אונז געצויגען די היטלען און זיך געזעגענט. דאָסגלייכען האָבען גענומען לויפען אויף איזוואָשטשיקעס אָפיצערען פון די גאַסטהייזער, — אַלע מיט איין שאלה: וואו איז דאָ דער וועג אויף אָשמענע, צו אויף לידע? און פון הינטען, האָבען מיר זיך דערוואוּסט, פאָהרט אַרטילעריע און קאָזאַקען. מיר האָבען בעשלאָסען ביי אַזאַ מצב די היימלאָזע ביי נאַכט ניט אַריינצופיהרען. זאָלען זיי אָבוואַרטען דאָרט, וואו זיי זיינען. מיר האָבען זיך אַליין געריכט אויף גרויסע געשעהענישען, אויפרייסען, שרפות, כל-ערליי סכנות.

שוין שפּעט אין מיטען נאַכט, אַז מיר האָבען דערזעהן, אַז די געפאַהר צו זיין

אויפ׳ן נאַס איז צו גרויס, זיינען מיר אוועק זיך אַברוהען צו אונז אין גאַסט־הויז. מיר האָבען ניט בעוויזען אנדרעמעלט צו ווערען, ווי ס׳האָבען זיך גענומען הערען איינע נאָך די אַנדערע אויפרייסונגען. מיר האָבען אָבגעוואַרט און אַז ס׳איז געוואָרען אַביסעל רוהיגער זיינען מיר אוועק זעהן די חורבנות פון שטאָדט. די היילות האָבען זיך נאָך געצויגען. דער וואָקזאַל איז געבליבען גאַנץ. מעהר ניט דעם באַהן האָבען מיר געפונען אין איינע ערטער ברענענדיג. די עלעקטרישע סטאַנציע פון באַהן איז איינגאַנצען אראָפּ. דער גרויסער בריק האָט זיך אַראָבגעלאָזען. א רייהע וואַגאָנעס זיינען געשטאַנען אַרומגעכאַפּט מיט פלאַמען. די וואָדאָקאַטשקע אויך פערברענט. אויף דער אַנדער זייט שטאָדט האָבען איינינע סאָלדאַטען מיט אָפיצירען אונטערגעלייגט װעקלעך מיט פולווער אויף דעם גרינעם בריק און מיט א צינד־שנור זיך געשטעלט פון ווייטען און אויפגעריסען. דער בריק האָט אין עטליכע ערטער געפּלאַצט. פון אַלע אַרומיגע בנינים זיינען פון די גרויסע קלעפּ אַרויסגעפאַלען די שויבען. בכלל — איז אַלץ אין שטאָדט געבליבען גאַנץ, אפילו אַלע מיליטערישע און קאַזיאָנע געביידעס. און אין א פּאָר שעה אַרום, שבת יום־כפור דעם 5/18 סעפּטעמבער 1915, אכט אַ זייגער אין דער פריה, זיינען שוין געשטאַנען אַרום גרינעם בריק דייטשע „פּיאָנערען" און בעטראַכט און פעררעכט... און אין דערוועלבער צייט האָט זיך נאָך פון פּאָהוליאַנקע האַסטיג אָבגעטראָגען די רוסישע אַרטילעריע...

די שטאָדט איז גלייך פול געוואָרען מיט מיליציע און האָט אָנגענומען א פרעה־ליכען אויסזעהן, מחמת מען האָט זיך בשום אופן ניט געריכט, אַז אַלץ זאָל אַריבער אַזוי שטיל און רוהיג, אָהן א שיסעריי און אָהן א וועלכער ניט איז שלאַכט.

באַלד זיינען אַריינגעריטען אין שטאָדט די דייטשע „טויט־הוזאַרען". זיי האָבען זיך אָבגעשטעלט ביי דער שטאָדט־פערוואַלטונג, וואו ס׳זיינען גלייך אָנגעפאָהרען הויכע דייטשע מיליטער־בעאַמטע. ס׳האָט זיך אויפגעקליבען א גרויסער עולם. ס׳איז גראָד געווען דאַן א שענער זוניגער טאָג.

—◆◆◆◆◆◆—

בן־ליפּמאַן.

ווילקאָמיר.

דער פּאַטריאָטיזם.

ווי בכלל די יודען אין רוסלאַנד האָבען אויך די ווילקאָמירער יודען לכתחלה אַרויפגעלייגט אויף דער איצטיגער וועלט־מלחמה גרויסע האָפנונגען. אינסטינקטיוו האָבען זיי געפיהלט, אַז ווי אַלע גוטע בירגער דאַרפען זיי מיטהעלפען דעם פּאַטער־לאַנד און אַז ס׳וועט קומען דער טאָג פון גרויסען חשבון, וועלען אַלע מוזען אנערקע־נען, אַז די יודען דאַרפען פעררעכענט ווערען איין מאָל פאַר אַלע מאָל מיט אַלעמען גלייך, און ס׳וועט נעהמען א סוף צו די יודישע צרות.

אַז ס׳האָט זיך אַריבערגעטראָגען די גרויסע בהלה פון דער ערשטער מאָבילי־זאַציע, האָט מען געמאַכט אין דער אַלטער שול א פייערליכען גאָטעסדינסט מיט תהלים, הנותן תשועה און הייסע רעדעס. די התלהבות איז געווען אַזוי גרויס, אַז דאָ גלייך איז בעשלאָסען געוואָרען צו מאַכען א גרויסע מאַניפעסטאַציע איבער׳ן שטאָדט. אין דער מאַניפעסטאַציע האָבען זיך בעטייליגט אַלע ווילקאָמירער יודען. מערקווירדיג איז געווען צו זעהן, ווי די יונגע לייט, וואָס מיט איינינע יאָר צוריק האָבען זיי געטראָגען די רויטע פאָהן, זיינען איצט געגאַנגען מיט בענייסטערונג פּאָראַיס, טראָגענדיג רוסישע נאַציאָנאַלע פאָהנעס און פּלאַקאַטען מיט העכסט פּאַטריאָטישע אויפשריפטען. בראש

זיינען נעגאַנגען דער גרייז-גראָהער ראַבינער אין אַ טלית מיט אַ ספר-תורה און נעבען איהם די פאָרשטעהער פון דער קהלה. אַזאַ פּאַטריאָטישע יודישע בעוועגונג האָט זיך דערנאָך אַריבערגעטראָגען איבער'ן גאַנצען אויעזד. די קריסטען זיינען געווען שטאַרק גערידהרט פון דעם דאָזיגען פּאַטריאָטיזם. אַפילו די בעוואוסטע פּאָגראָם-צייטונג „ליטאָווסקאַיאַ רוס" האָט אנערקענט די הויכע פּאַטריאָטישע שטימונג פון די יודען און האָט דאס בעזונדערס פערצייכענט.

צווישען די איינוואוינער סיי יודען סיי קריסטען האָט זיך אין יענע טעג בכלל בעמערקט אַ התקרבות. בעת סיהאָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די הילף, וואָס די פּאַמיליעס פון די ווילקאָמירער זאַפּאַסנע סאָלדאַטען בעקומען פון דער רעגירונג, איז זעהר קנאַפּ, האָבען זיך די פאָרשטעהער פון די מעשטשאַנעס, יודען און קריסטען, צונויפגעקליבען אין אופּראַווע און האָבען איינשטימיג בעשלאָסען אַרויסצוגעבען פון דעם אַזוי גערופענעם „פּראָדאָוואָלסטווענעם קאַפּיטאַל" 1200 רובל און אויב די סומע וועט זיך אויסנעהמען (דעמאָלט האט מען געהאָפּט, אַז די מלחמה וועט זיך גיך ענדיגען און אַז מען וועט מעהר ניט דאַרפען) זאָל מען אַרויסגעבען אַ צווייטע סומע און אַזוי ווייטער. די יודען האָבען זיך מתחייב געווען צו געבען יעדען מאָל דריי פערטעל פון דער סומע און די קריסטען – דעם איבעריגען פערטעל, פּראָפּאָרציאָנעל די קאַפּיטאַלען פון ביידע געמיינדעס און דער צאָהל נויטבעדערפטיגע. אָבער כל-זמן די רוסישע מאַכט איז נאָך געווען אין קאָוונער גובערניע איז קיין בעשטעטיגונג אויף די דאָזיגע נויטיגע החלטה ניט אנגעקומען. אָבער אין דעם זיינען שוין ניט געווען שולדיג די איינוואוינער, וועלכע האָבען ערנסט געשטרעבט מיטצוהעלפען דער רעגירונג.

אויך דער רייכער קלאַס סוחרים האָט דאַן געזוכט מיט וואָס ניט איז אויסצודריקען זיין גרייטקייט צו דינען דעם פאָטערלאַנד. זיי האָבען בעשלאָסען אָבצוגעבען אין יודישען ווילקאָמירער שפּיטאל אַ בעזונדערע גרויסע פּאַלאַטע פאַר פערוואונדעטע אויף דער מלחמה, און כדי אויסצוהאַלטען איהר איז אַסיגנירט געווארען אַ היבשע סומע פון קאָראָבקע און חוץ דעם האָבען אַלע רייכערע גענומען אויף זיך דעם חוב פון זעלבסטבעשטייערונג לטובת דעם מלחמה-לאַזאַרעט. אויך פון דער דאָזיגער אונטערנעהמונג האָט זיך גאָרניט אויסגעלאָזען בייס גאַנצען גוטען ווילען פון די מתנדבים, מחמת די פערוואַלטונג פון „רויטען קרייץ" האָט ניט געפונען פאַר מעגליך צו פיהרען קיין ווילקאָמיר קראַנקע 35 וויאָרסט די וויט פון דער נאָהנטסטער סטאַנציע יאַנאָווא. די ווילקאָמירער יודישע בעפעלקערונג האָט אויך געזאַמעלט געלט פאַר'ן „רויטען קרייץ", וואַרימע זאַכען, מתנות פאַר די סאָלדאַטען אויפ'ן פראָנט וכדומה.

ווי וויים די ווילקאָמירער יודען זיינען געווען פּאַטריאָטיש געשטימט, קאָן נאָך בעווייזען דער פאָלגענדער פאַקט. אונגעפעהר אין אָנהויב סעפּטעמבער 1914, אַז די רוסען האָבען צום ערשטען מאָל אָבגעטראָטען, איז אַ אונזשענערנער פאַרק פערשפּרונגען קיין ווילקאָמיר (ביז דעם טאָג האָבען מיר נאָך קיין איין מענשען פון מלחמה-פּלאַץ ניט געזעהן). דאָס איז געווען פרייטאָג נאָך האַלבען טאָג. האָבען לויטער יודען געשטעלט פאַר די סאָלדאַטען סאַמאָוואַרען, געטראָגען בולקעס, פּוטער, פרוכט, ברויט וכדומה. נור די רעכטע שמחה האָט זיך אָנגעהויבען פרייטאָג צו נאַכט. מען האָט גאָרניט געוואוסט וואָס צו טאָן מיט די סאָלדאַטיקלעך. יעדערער האָט זיי געשלעפּט צו זיך אין שטוב. דער קאָמאַנדיר האָט געקאָנט פערהאַלטען בלויז אַ קליינעם טייל צו היטען די זאַכען און דאָס האָט מען מיט איהם אָבגעמאַכט, אַז ווי נור איין טייל וועט אָבעסען, זאָל ער אויך די איבעריגע אָבלאָזען. אַרויסגעלאָזען פון ווילקאָמיר האָט מען די סאָלדאַטען אין בוכשטעבליכען זין פון וואָרט ברכוש גדול. די סאָלדאַטען פלעגען טאַקי זאָגען, אַז זיי לעבען אָב, ווען זיי קומען אין אַ יודישע שטעדטעל. די איינענע ברידער זיינען צו זיי גאַנץ קאַלטלעך...

די אַלגעמיינע געשעהעניסען.

צו מיר פשוט'ע מענשען האָבען קנאַפּ פערשטאַנען אין הלכות סטראַטעגיע, צו די זאַך האָט טאַקי אַזוי אויסגעוויזען, אָבער מיר זיינען געווען איבערצייגט, און איך די רוסישע בלעטער האָבען זיך געסטאַרעט איינצורעדען אונז, אַז די דייטשע אָפענסיווע אין פריהלינג 1915 אויף קאָוונער גובערניע און קורלאַנד איז אַ צייטווייליגע: די דייטשען געהען מעהר ניט „זוכען דאָרט היי און האבער, וועלכע זיי פעהלט אויס". אָבער ביסלעכווייז, אַז מיר האבען דערזעהן, ווי די ראָסיענער פּאָליציע איז קוים מיט'ן לעבען אַנטלאָפען צופוס און אַז מיר האבען דערהערט וועגען די ערשטע געשלעגען אַרום ליבאַווע און שאַוועל, האבען מיר אנגעהויבען צו פערשטעהן, אַז די זאַך איז אַ סך ערנסטער.

משמעות, אַז די רוסען אַליין האבען שוין איינגעזעהן ווי די זאַך האַלט. ווארום פון מיטען אַפּריל האבען זיי פעראָרדענט, אַז פון די אַרומיגע דערפער זאָלען קומען פויערים מיט פוהרען און וואַרטען, טאָמער וועט מען דאַרפען אַבפאַהרען פון ווילקאָמיר און אַרויספיהרען די בעאַמטע מיט זייערע פאַמיליעס און אַ׳ע אָנשטאַלטען. די פוהרען פלעגען זיך בייטען אַלע 4—3 טעג.

מיט אַמאָל, ארום דעם 25 אפריל, איז געוואָרען אין שטאָדט אַזאַ שטארקער גערודער, עס האבען זיך דערהערט אַזוינע הילכיגע געשרייען, אַז אַלע זיינען קוים לעבעדיגע אַרויסגעשפּרונגען פון די׳ הייזער. „די דייטשען געהען! די דייטשען קומען אָן, מען מוז ענטלויפען!"... און די רוסען האבען זיך אַ לאָז געטאָן צו די פוהרען, און מען איז געלאָפען אַ היים כאַפּען די ווייב און קינדער און די זאַכען, וואָס זיינען, אגב, שוין פון לאַנג אָן, צו אונזער פערוואונדערונג, געווען פערפּאַקט און צוגעגרייט. די בעציהונג צו יודען האט זיך שארף געביטען. אז מ׳ען פלעגט דערזעהן, אַז אַ יוד פּאַקט זיך, ער האָט וואו געקראָגען אַ פערדל, פלעגט מען דאס ביי איהם פשוט אַרויסרייסען: „דו קענסט וואַרטען, הייסט עס, דו ווארסט דאָך שוין לאַנג אויפ׳ן דייטש!"... און, פערקעהרט, אַז יודען פלעגען זיך ניט קלייבען, פלעגט מען זיי אויפוואַרפען, אַז זיי בלייבען בכיון... היינט געה זיי יוצא! נור די דאָזיגע גאַנצע לאַניק, וועלכע האָט זיך איצט מיט אַמאל אַרויסגעוויזען, איז אונז געווען בעקאַנט ניט פון דעם טאָג אָן. מיר האָבען געהאט געניג ביישפּילען פון אזא יושר נאָך נאר פון די פריהערדיגע צייטען...

ביסלעכווייז האבען זיך די פוהרען גענומען רוקען פון שטאָדט, ווער צו ווילנא און ווער אויף דווינסק. עס איז אַרויסגעפאהרען די קאָונאַטשייסטווע, דער וואָינסקער מיט זיין קאַמאַנדע. נור די פּאָליציע און דער טעלעגראַף זיינען נאָך געבליבען, ערשט שפּעט ביי נאכט האט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מצד די דייטשען איז דאס געווען ניט מעהר ווי אַ טיפע ערקונדיגונגס־אינטערנעהמונג בלויז מיט קאַוואַלעריע, מיט וועלכער זיי האבען דערגרייכט די באַהן־סטאַנציע ששַיִם און די שטעדטעל שאַט, און האָבען זיך אומגעקעהרט. דאַן האָבען די רוסען אויף ביסלעכווייז אָנגעהויבען זיך אומצוקעהרען. דער קליינער טומעל האָט גורם געווען צווישען די רוסען קרבנות סיי אין מענשען סיי מאַטעריעל, אָבער ער איז באַלד פערגעסען געוואָרען. דער לעבען אין שטעדטעל איז ווידער געוואָרען נאָרמאַל און ס׳האָט זיך אויסגעדוכט, אַז עס וועט שוין גאָר קיין ביז ניט קומען...

נור געקומען איז דער גירוש!

דער גירוש.

איך געה אַרויס אין גאַס. ס׳איז עפּעס ניט גלאַט. דער לויפט, דער איז צו־טראָגען, וואס איז? גוואַלד, מען שיקט אונז אַרויס! מען פערטרייבט אונז פון אונזער היים? ווער שיקט? ווער טרייבט? נאַראָנים, מסתמא פערשטעהט איר ניט, איר טומעלט, ס׳קאָן ניט זיין!... און וואס ווייטער איך געה, אַלץ גרעסער איז די מהומה. מען

ענטפערט שוין ניט, מען פערמאַכט די קראָמען, מען וויינט, מען ברעכט די הענט, מען רייסט זיך די האָר פון קאָפּ...

וואו זאָל מען געהן, וואו זאָל מען לויפען?! משוגע צו ווערען. נור אפשר פערשטעהען זיי ניט וואס זיי ריידען. אפשר האָט זיי זיך דאָס אויסגעדוכט און האָבען אליין אָנגעמאַכט אַ בהלה. איך געה צו צו דער פּאָליציי־פערוואַלטונג. ערשט דאָרטען איז מאַקי אָנגעקלעפּט אַ קליינער פּאַפּירל אין נאָמען פון גענעראַל אַלעקסעיעוו, קאָמאַנדיר פון אַ אַרמיע, אַז די יודען זאלען ביז דעם 5-טען מאַי 12 אַ זייגער ביי נאַכט אַרויסגעזעצט ווערען ביז איינעם (פּאָגאָלאָוונאָ) פון דעם ראַיאָן, וואס ציהט זיך צו מערב־זייט פון קאָוונא דורך יאַנאָווא, ווילקאָמיר, פּאָנעוועזש, בויסק און אויך פון די דער־מאָהנטע שטעדט. און צוועלף אַ זייגער דעם 5-טען מאַי ביי נאַכט זאָל מען איהם מעלדען, צו זיין פעראָרדנונג איז דורכגעפיהרט געוואָרען.

מיר, די איינציגע מענשען, וואס האָבען זיך נאָך ניט אינגאַנצען פערלאָרען, האָבען געפּרובט וואָס טאָן. קודם כל האָבען מיר אַוועקגעשיקט אַ דעפּעש צום יודישען הילפס־קאָמיטעט אין פּעטערבורג, אַ צווייטע דעפּעש — צום גובערנאַטאָר גריאַזעוו, ער זאָל ניט דערלאָזען חרוב מאַכען עטליכע צעהנדליג טויזענט געזינטען און אַ דריטע צו אַלעקסעיעוו'ן, ער זאָל כאָטש אָבהאַלטען דעם גירוש אויף אַ פּאָר טעג, ביז וואַנען מען וועט עפּעס פּועל'ן. אָבער אין קול ואין עונה...

און ביסלעכווייז האָט מען זיך גענומען קלייבען אין וועג אַריין. און געה קלייב זיך, אַז פאַר אַ פוהר בעט מען 50—70 רובל ביז דער נאָהנטסטער שטעדטעל און דאָס קלעקט פוהרען הלואי פאַר אַ צוואַנציגסט חלק, און וואָס זאָל מען טאָן מיט די איבעריגע? און מיט די סך אָנגעפּאָהרענע, וואס האָבען זיך שוין נעהאַט אָנגעקליבען אין ווילקאָמיר פון סובאַלקער און קאָוונער גובערניע און וואס זיינען ניט געווען מעהר ביכולת צו ריהרען זיך? אָבער ס'האָט ניט געהאָלפען. מען האָט זיך געמוזט נעהמען צום וואַנדערשטעקען. ביי זעהר פיל פון אונז איז ניט אַזוי דער מאַטעריעלער חורבן געווען שרעקליך, ווי די חרפה פאַר די קריסטען, אונזערע שכנים. אין איין מינוט זיינען מיר געוואָרען הפקר, עפּעס מיאוסע פערהאַסטע ברואים. מען האָט ניט געקאָנט אַ מענשען אין די אויגען קוקען...

און די יודען האָבען זיך געלאָזען געהן, ווער קיין שירווינט, ווער אויף מאַליאַט און ווער אויף דווינסק. דעם ערשטען טאָג זיינען אַרויסגעפאָהרען די רייבערע, וואָס האָבען געקאנט נעהמען טייערע פוהרען, און די אָרימע, וואס האָבען גאָרניט געקאָנט האָפען ווען ניט איז צו נעהמען פוהרען. די געלט, וואָס איז צו יענעם טאָג געווען אין רשות פון ווילקאָמירער יודישען הילפס־קאָמיטעט, אַרום טויזענט רובל, האָט מען צו־טיילט צווישען די נויטבעדערפטיגע.

פערשטעהט זיך, אַז דער דאָזיגער קאָמיטעט גופא, וואָס האָט אונטער דער פיהרונג פון ד"ר קאַצענעלענבויגען (אַ וואַהלמאַן פון שטאָדט אין אַלע פיר דומעס) אַ סך אויפגעטאָן אין משך פון דער מלחמה־צייט, און די קינדער־היים, וואס ער האט געהאַט געגרינדעט, האבען צוזאַמען מיט אַלע איבעריגע יודישע מוסדים פון שטאָדט אין יענעם טאָג אויפגעהערט צו עקזיסטירען. טרויעריג און פינסטער איז געווען אין יענעם טאג אין קינדערהיים. אַ ביטערער געוויין האָט זיך געטראָגען איבער דעם גרויסען, שענעם, ליכטיגען בנין פון דער „נייער תלמוד תורה" (וואס איז געווען אקאַרשט אויס־געבויט אויף די געלט פון בעוואוסטען לעדער־פאַבריקאַנט פרענקעל — אַ ווילקאָמירער אַ געבאָרענער), וואו די קינדער־היים האָט זיך געפונען. און די מילך אין יענעם מאנטאג, דעם 4-טען מאַי, איז געווען געמישט מיט טרעהרען פון די קינדער און די אויפזעהער. מיט אַ שווערען הארצען האָט מען זיך געזעגענט מיט די קינדער...

דעם צווייטען טאָג, דעם 5 מאַי, איז דער אַרויספאָהר שוין געווען עפּעס לייכטער, ווי ווייט מען קען ריידען וועגען „לייכטקייט“ ביי אַזאַ חורבן. פון די נאָהנטסטע דערפער זיינען אָנגעקומען אַ סך פּויערים מיט פוהרען. אויך די אַרומיגע יודען האָבען אָנגעשיקט פוהרען און עסענוואַרג. און דעם צווייטען טאָג האָט שוין אַ פוהר געקאָסט ביז 10 רובל, און די אָרימע האָבען גִעקראָגען פוהרען אומזיסט. פונדעסטוועגען האָט פאָרט ניט געקלעקט קיין פוהרען, און אַ סך זיינען געגאַנגען צופוס. קינדער, וואָס מען האָט זיי געמאָסטען און געוואוינען, האָבען זיך געבראָכען אויף די פּעק אדער האבען זיך געשלעפּט באָרוועס, צופוס. אייניגע יונגע יודישע סאָלדאַטען, וואָס האבען זיך אָקאָרשט אומגעקעהרט פון דער מלחמה, צוּ׳הרג׳עטע, אָהן הענט, אָהן פיס, האָבען זיך געשלעפּט מיט אַלעמען גלייך און דוקא אין דער גאַנצער פאָרמע, מיט׳ן געאָרגי אויפ׳ן האַרצען... נאַט זעהט, מענשען, ווי מען דאַנקט אונז אָב, וואס מיר האבען זיך מקריב געווען פאַר׳ן פאָטערלאַנד! און די, וואָס האבען ניט לאַנג גענומען אַזאַ הייסען אָנטייל אין די פאַטריאָטישע מאַניפעסטאַציעס און האָבען געלייגט אַזוי פיל האָפנונגען אויף דער נאָהנטער ישועה, און די יודישע פּרייליגס, וואָס האָבען געוואָלט אבגעבען זייער געזונט און מיה פאַר די פעראומגליקליכטע סאָלדאַטיקלעך און האבען זיך מיט אַזאַ התמדה געגרייט צוגעהן אַרום זיי, – זיי אַלע האָבען זיך צונויפגענומען אין איין מתנה און זיך געלאָזט געהן אינאיינעם אין אַ בעזונדערער גרופּע, ווי די וועלט זאָל דאַרפען זעהן, וואָס זיי האבען בעקומען פאַר זייער איבערגעבענקייט, טרייסאַפט און די בעסטע געפיהלען.

אין וועג.

דעם גאַנצען טאָג, דעם 4-טען מַאי, און די גאַנצע נאַכט האָבען זיך געצויגען פוהרען מיט פּער׳חלש׳טע, אויסגעמאַטערטע, פעראומגליקליכטע און פערוואָגעלטע יודען. צוויי אַ זייגער אין דער נאַכט זיינען מיר געקומען צו אַ קרעטשמע דריי וויאָרסט פאַר שירווינט. נעבען איהר האָבען זיך עפּעס געזעהן פון דער ווייטען שמעלקענדיג פייערלעך. אז מיר זיינען צוגעפאָהרען נעהנטער, איז צו אונז צוגעגאַנגען אַ אַלטינקער, דאַרער יודעלע מיט אַ לאַמטערנע אין האַנט, און צוזאַמען מיט איהם אויך עטליכע יונגע לייט. און ער האָט אָנגעהויבען מיט אַ געהויבענער שטימע: שלום-עליכם אייך, ברידער יודען! מיר זיינען געשיקט פון דעם שירווינטער רב און פון דער יודישער קהלה אייך איבערצונעהמען און בעזאָרגען מיט וואָס מיר קענען. מיר ווייסען שוין פון גרויסען אומגליק, וואָס אייך האָט געטראָפען, אָבער לא אלמן ישראל. גאָט וועט זיך דערבאַרימען איבער אייך און איבערן כלל ישראל. קומט, מיר וועלען אייך ברענגען אין שטעדטעל...

איך האָב געוואָלט ענטפערען, אָבדאַנקען, נור ס׳האָט מיר ווי פערשטיקט די האַלז, עפּעס האט זיך מיר אונטערגעקייקעלט ווי פון אונטער׳ן האַרצען און איך האָב געשוויגען. נישט מעהר, טרעהרען זיינען געשטאַנען אין מיינע אויגען. און די יונגע לייט, וואס זיינען געקומען מיט׳ן אַלטען, האָבען זיך אונז אַפילו ניט געלאָזען אָנריהרען אָן די זאַכען. זיי האָבען אַליין געשלעפּט די זאַכען, אַליין אַריינגעטראָגען אין הויז די שלאָפעדיגע קינדער און, דוכט זיך, גענומען שטעלען אַ סאַמאָוואַר. פון גאַס האט זיך שוין געטראָגען אַ ליאַרעם און אַ געשריי: שטעהט אויף, יודען, מען טאָר ניט שלאָפען אין אַזאַ עת-צרה! מענשען וואַלגערען זיך אויפ׳ן גאַס!...

און די גאַנצע שטעדטעל האָט שוין טאַקי מעהר ניט געשלאָפען. ס׳ציהען זיך פוהרען אַלין מעהר און מעהר, ס׳ווערט פינסטער אין די אויגען. וואו וועט מען אַלעמען אַהינטאָן? ווי וועט מען זיי אַלעמען דורכשפייזען? און עס מוז פערצייכענט ווערען לדורי דורות, אַז אַזאַ וואַרימקייט, אַזאַ איבערגעבענקייט, ווי עס האָבען אַרויסגעוויזען די שירווינטער יודען מיט׳ן רב און חזן בראש איז נאָך ניט געהערט געוואָרען. מען האָט זיך געטיילט מיט וואָס מען האָט געקאָנט. אָבער דאָך אַ קהלה פון 250 נפשות קען

בשום אופן ניט איינארדנען אנגעקומענע 6000. און בפרט, אז צווישן די אנגעקומענע האבן זיך גלייך בעוויזן א סך קראנקע, שלאפע און צובראכענע פון וועג.

אבער ס'איז ארויבגעקומען פון ווילנא א אבטיילונג פון קאמיטעט, וואס האט גענומען ארגאניזירען הילף סיי אין דירות, סיי אין עסען, סיי מעדיצייניש. די גאנצע ארבייט איז בכלל אוועקגעשטעלט געווארען גאר אין גרויסען מאסשטאב. ס'האבן זיך געגרינדעט גרופעס פאר פערשיידענע ענינים און די שטעדטעל איז צוטיילט געווארען אויף ראיאנען. ס'איז אריינגעטראגען געווארען א פלאנמעססיגקייט אין דער ארבייט. דער קאמיטעט האט נעהאט בדעה צו עוואקואירען ביסלעכווייז די אנגעקומענע אין א מעהר זיכערען ארט, אבער די ערשטע צייט האט זיך זעלטען ווער געריהרט פון ארט. מען האט שטארק געהאפט, אז עס וועט נאך זיין מעגליך אומצוקעהרען זיך צוריק.

און טאקי אין עטליכע טעג ארום איז געקומען אין שירווינט דער איספראווניק אליין, האט גערופען צו זיך די אנגעזעהנסטע בעלי־בתים פון ווילקאמירער קהלה און האט זיי מודיע געווען, אז די מאכט ערלויבט די יודען אומצוקעהרען זיך צוריק, אבער בתנאי, אז זיי זאלען געבען פאר זיך ערבים. די פארשטייהער האבן געענטפערט, אז דאס איז אוממעגליך, ווייל יחידים קאנען ניט ערב זיין פאר א כלל, בפרט פאר א פראוואקאציע. דער גאנצער ענין מיט דער ערבות איז א טיפע בעליידיגונג פאר די יודען; וואס האבן ארויסגעוויזען אזוי פיל טרייהשאפט און זיינען בירגער ניט קיין ערגערע אפשר בעסערע פאר אנדערע. און אגב זיינען ניטא אזוינע, וואס זאלען וועלען זיין ערבים. דעמאלט האבן זיך אלע האפנונגען געענדיגט, און די עוואקואציע האט זיך אנגעהויבען אין דער ברייטער מאס.

בערך אין 8—9 וואכען ארום, אז די יודען זיינען שוין געוועהנט געווארען צו זייער נייער לאגע און האבן זיך איינגעארדענט ווער אויף די בוידימער, ווער אין די שטאלען און ווער פשוט אויפ'ן גאס אין געצעלטען, האבן זיך אין א שיינעם פריה־מארגען בעוויזען די פון לאנג בעקאנטע פויערשע פוהרען מיט אונזערע אלטע בעלי־הבתים, די קריסטליכע שכנים, פערשמאכטע, הונגעריגע... איצט האבן זיי געמוזט אנטלויפען... און אונזערע בני רחמנים האבן זיי בעגעגענט ווי פריינד און ארויסגעטראגען ווער וואס ס'האט נור געקענט: ברויט, מילך, טיי... אז די אנגעלאפענע זיינען א ביסעל געקומען צו זיך, האבן זיי אנגעהויבען טענה'ן צו אונז: מיר האבען אלע מאל געהאלטען, אז יודען זיינען א וואוילע, גוטע פאלק. א שאד, א שאד, וואס מען איז זיך בעגאנגען מיט יודען אזוי אונ'ברחמנות'דיג...

קבלת התורות אין שירווינט.

אז יעדע האפנונג אומצוקעהרען זיך א היים איז פאר די מגורשים פערשוואונדען און עס איז פארגעשטאנען צו וואנדערען ווייטער, צוזייט און צושפרייט צו ווערען, האט מען גענומען טראכטען ווי ארויסצוראטעווען פון די פערלאזענע ערטער די ספרי־תורות, זיי זאלען דארט ניט מבוזה ווערען אדער אומקומען פון שונא. בשעת'ן גרוש, וועלכער איז געקומען אזוי אומגעריכט און שטורמיש, איז דאס געווען אוממעגליך צו טאן. שפעטער־צו, אז מען איז א ביסעל געקומען צו זיך, האט מען גלייך אנגעהויבען ארבייטען לטובת דעם ענין. פון דער מאכט האט מען בעקומען א ערלויבניש ארויסצופיהרען די ספרי־תורות פון אייניגע שטעדט און שטעדטלעך פון קאוונער גובערניע, און מען האט אוועקגעשיקט אהין שלוחים.

די ערשטע זיינען אנגעקומען די ווילקאמירער ספרי־תורות. ביי דער קרעטשמע ניט ווייט פון שטעדטעל האט זיך די פוהר אבגעשטעלט און מען האט געשיקט אנזאגען וועגען דעם די שירווינטער יודען. גאנץ שירווינט — פון קליין ביז גרויס — איז ארויס מקבל פנים זיין די אנגעקומענע ספרי־תורות. לאנגזאם האט זיך געצויגען די פוהר אנגעפילט מיט ספרי־תורות, בעדעקט מיט א פרוכת. און הינטער דער פוהר איז געגאנגען א לויה

פון טוויזעגטער מענשען. ערשט איצט האָט מען בעזונדערס שאַרף דערפיהלט דעם וועהטאָג פון נירוּש און די עלענדקייט. מיט פערביטערטע הערצער איז מען נאָכגעגאַ-נגען נאָך דער פוהר. און יעדער יחיד האָט איבערגעלעבט דעם צער און צאָרן פון כלל. אַז מען איז אַריין אין שטעדטעל האָט זיך געלאָזט הערען אַ געוויין איבער׳ן נאָס, וואָס האָט שוין ניט אויפגעהערט דעם גאַנצען וועג.

ביי דער שול „בית יעקב" האָט מען זיך אָבגעשטעלט. אַלע האָבען זיך אויס-געשטעלט אין צוויי רייהען: די מאַנסבילען פון איין זייט, און די ווייבער – פון דער אַנדער זייט. איינציגווייז האט מען דערלאַנגט די ספרי-תורות אַריינצוטראָגען זיי אין שול. דער געוויין איז געוואָרען אַלץ הילכיגער. אַ יאָמער האָט זיך געטראָגען איבער דער שול. איינינע רבנים פון די מגורשים האבען געמאַכט אַ הספד. לאַנג-לאַנג איז דער עולם זיך נאָך ניט פונאַנדערגעגאַנגען פון שול און פון שולהויף...

אין איינינע טעג אַרום האָט מען געבראַכט די ספרי-תורות פון יאַנאָווע, קיידאַן און פון נאָך עטליכע שטעדטלעך.

-(ooooooooo)-

חייקל לונסקי.

ווילנער קלויזען און דער שולהויף

(פריהער און אין דער מלחמה-צייט).

אין ווילנא זיינען פאַרהאַן מעהר ווי הונדערט קלויזען. יעדע בראַנזשע האָט זיך איהר קלויז, למשל: קלויז פון איינבינדער, בעלי-עגלות, בראָנזשניקעס, בלעכער, גלעזער, גאַלאַנטעריי-קרעמער, דרוקער, האָלץ-זעגער, היטעל-קירזנער, פוטער-קירזנער, וואסער-טרעגער, וויסע בעקער, שוואַרצע בעקער, טאַנדעטניקעס, טאָקאַרעס, כלי-זמרים, לעדער-אַרבייטער, מאַליאַרעס, סטאָליאַרעס, פישער, פעל-קרעמער, קוימענקערער, קצבים, קרעמער-בע"ב, קרעמער אָנגעשטעלטע, שוסטער, שניידער-מייסטער, שניידער-פאָדמייסטער, שמוקלער (די חברה איז זעהר אַן אַלטע), שטעפּער וכדומה *).

יעדע קלויז האָט זיך גבאים און פערשיידענע חברות מיט בעזונדערע גבאים, אויך רביים צו די חברות, למשל: חברה מקרא, חיי-אדם, עין יעקב, משניות, ש"ס, אויך אַ מגיד אויף שבת-דרשות, וועלכע ווערען געזאָגט: ווינטער – פרייטאָג-צונאַכט, אָדער שבת-צו-נאַכט, און זומער – שבת אין דער פריה, תיכף נאָכ׳ן דאַווענען, אָדער ביינאַג; יעדע קלויז לויט איהר מנהג.

פאַרהאַן קליינע קלייזעלעך, וואָס האַלט אויך אויס דריי, פיר רביים, – אויף מקרא בעזונדער, משניות בעזונדער, ש"ס בעזונדער און אויף שבת-דרשות אויך בעזונדער; יעדער רבי איז אַ ספּעציאַליסט אין זיין אַרט.

יעדע קלויז האַלט אויך אויס אַ וואויל-לערנער אַ בחור, וואָס הייסט „ישיבה-בחור", אָדער אַ בעל-הבית׳ל, וואָס הייסט „פּרוש".

אין גרעסטען טייל קלויזען געפינען זיך אויך גמילות-חסדים מיט בעזונדערע גבאים, וועלכע פערוואַלטען מיט זיי; אַנדערע גמחי"ס, ווי דבורה אסתר, ר׳ זיינוויל, פערמאָגען אַ קאַפּיטאַל פון אַ סך טויזענטער.

די קלויזען טראָגען פערשיידענע נעמען. איינינע פון זיי רופען זיך נאָך די נעמען פון די גרויסע פערזענליכקייטען, וועלכע האָבען אין זיי געדאַוועט, געלערנט,

---

*) אויך די זעמשער האָבען געהאַט געלט אויף אַ קלויז מיט אַ גמ"ח, נור מחמת דער שווערער מלחמה-צייט האָבען ווי געמוזט די געלט פונאַנדערטיילען צווישען זייערע מיטבעדערפטיגע מיטגלידער.

ווי הגר"א (הגאון רבינו אליהו), ר' שאולקע קאַצענעלענבויגען'ס (דעם גאון'ס אַ תלמיד), ר' ישראלקע גינצבורג'ס (דעם חיי־אדם'ס אַ תלמיד), זאַגער'ס (ר' בער טריווש, דער מחבר פון ספר „רביד הזהב"), ר' שמחה באָרד'ס *) וכדומה. אַנדערע קלויזן טראָגן די נעמען פון זייערע מנדבים, ווי יסו"ד (יהודה ספרא ודיינא), ר' ליב ליזר'ס, ר' זיינוויל, פרנס, דאחים, וואַלק (אָדער יעקיל חלפן'ס), מושקע־ליב־זאַלקינד'ס, שטראַשון, פונדעק, עליאַשבערג, זאַקש, גלויבעשאָוו, יאַגיבעס, זעטעל (אָדער ר' מיכל קצין'ס), אַפּאַטאָוו, נאָרדאָן, מייטעס, ושירמונסקי, פטאַשקין, חאָלעם, מייטעס, קירזנער וכדומה; אָדער די נעמען פון די מוסדים און פון די חברות, וועלכע האָבן די קלויזן געגרינדעט, ווי נחש"א (גמילות חסד של אמת), מנחם־אבלים, משמרת־חולים, ליובאַוויצער שטיבל, קאָידענאָווער שטיבל, מושב־זקנים, הכנסת אורחים, הקדש, קלויז ישיבת ר' מיילא, תלמוד תורה וכדומה. אַנדערע קלויזן ווידער רופן זיך נאָך די נעמען פון די פאָר־שטעדטלעך, וואו זיי געפינען זיך, למשל: נאָוואָגראָדער שול, אויך נאָוואָגראָדער בית־מדרש (פריהער איז דאָרט געווען אַ ישיבה; איצט, אין מלחמה־צייט, איז זי בטל געוואָרען), שניפּישקער בית־מדרש, אויך שול (איהר האָט געבויט דעם גאון'ס זוהן ר' אברהם), לוקישקער בית־מדרש, אַנטאָקאָליער, רוזעלער, קאָמינער, ליפּוּווקער, פּיאַסקער, נאָוואָ־סוויאַטער, גרינער־בריקער, פּאָפּלאַווער **), זאַרעצער (איבערגעבויט אין יאָר תר"ב, דעם אַלטען האט דער וואַסער אַראָבגעשווענקט ***).

I. די קלויזן אין יודישער גאַס.

מעהר קלויזן ווי אומעטום געפינט זיך אין דער יודישער גאַס, ווייל אַמאָל איז דאָרט געווען די יודישע געטאָ, ד. ה. יודען האָבען אין אַנדערע שטאָדט־טיילען ניט געטאָרט וואוינען.

גלייך אַריינגעהענדיג פון מאָרגענשטערינס הויף, געפינען מיר די קלויז פון ווילנער שטאָדט־גבאי ר' חיים נחמן פּ ר נ ס (פריהער זיין שווערס ר' ליב ר' בער'ס). דאָרט פלעגען דאַוונען ר' אבעלי פּאָסוואַלער, דער לעצטער ראב"ד ר' חאַצקעלע לאַנדא (פרנס'ס אַ שוואָגער); אויך ר' חיים וואָלאָזשינער און דער „אפיקי יהודה", ווען זיי פלעגען קומען אין ווילנא. דער ווילנער מו"ץ ר' יעקב באַריט האָט דאָרט געזאָגט אַ שיעור „טור" פאַר די ווילנער עלוים, און די ברידער גאונים ר' בצלאל און ר' שלמה'לע זיינען געווען זיינע תלמידים. נאָך באַריט'ס פּטירה האָט געזאָגט דעם שיעור ר' שלמה'לע. נאָר ניט לאַנג האָבען דאָרטען געדאַווענט די טאָקאַרעס, איצטער – די ווייסע בעקער.

נאָך פרנס'ס קלויז געפינט זיך די ס ט אָ ל י אַ ר ס ק ע קלויז, וואו ס'איז פריהער געווען די וואוינונג פון בעוואוסטען ווילנער שטאָדט־מגיד ר' וועלוועלע. מחמת גרויס רעספּעקט צו זיין פרומקייט, האָבען עס די סטאָליאַרעס איבערגעמאַכט אויף

*) מען האָט איהם גערופען „באָרד", ווייל ער האָט געהאַט זעהר אַ לאַנגע, שיינע באָרד. דאָרט אין קלויז איז געווען דער צענטר פון די משכילים, זיי האָבען דאָרט גע־לערנט דקדוק, געלייענט די „מאספים" („עיר ווילנא").

**) אין פּאָפּלאַווער בית־מדרש האָט געלערנט דער גאון ר' שמואל שטראַשון, דער מחבר פון הגהות „הרש"ש". עד היום געפינען זיך אין קלויז גמרות מיט זיינע הגהות. די קלויז איז געגרינדעט איז יאָר תק"ץ, פערגרעסערט אין יאָר תרי"ת און איבערגעבויט אין יאָר תר"ע. אין קלויז איז פון שטענדיג אָן ביז די לעצטע צייטען געווען אַ ישיבה; דער רב קאַרעליץ האָט געזאָגט דעם שיעור און די בע"ב פון קלויז האָבען איהר געשטיצט, נור אַז די בע"ב זענען פעראָרימט געוואָרען צוליב דער מלחמה, איז דער שיעור בטל געוואָרען. די קלויז האָט אַ פנקס פון יאָר תרי"ח.— אין קלויז ווערען געהיט 367 ספרי תורות, וואָס מען האָט מציל געווען בעת'ן גרוש פון די שטעדט־לעך זשעזשמער, פּעטרושין, שירווינט, שאַט, סלאָבאָדקע, יאַסווין, שעסאָל, נעדרעוויץ, יעוויע.

***) דאָרט האָט דער גאון ר' ישראל סאַלאַנטער געזאָגט אַ שיעור פאַר פערציג וואוילע יונגע לייט אין יאָר תר"ח—תר"ו; אין תר"ו האָט בעזוכט זיין ישיבה ר' משה מאָנטעפיאָרע.

אַ קלויז, וועלכע רופט זיך אויף זייער נאָמען. אויך געפינט זיך דאָרט אַ גמילות חסד.

נאָך מאָרגנשטערנס הויף געהט די „ישיבה ר' מיילא„, מיט אַ קלויז, געגרינ־דעט אין יאר תקצ"א. אין 1909 איז זי פון אַלטקייט איינגעפאַלען (איצטער געפינט זיך די ישיבה אויף נאָוואָגראָד אין אַן אייגענעם בנין). דאָרט זיינען געווען ראשי ישיבות די גאונים ר' מרדכי מעלצער, ר' ישראל סאַלאַנטער, ר' יעקב פּיעסקין און ר' שמואל פּיעסקין. אין קלויז געפינט זיך אַן אַלטער פּנקס פון יאָרצייטען.

נאָך ר' מיילא'ס ישיבה געהט די קלויז פון די שמשים, אָדער „דבורה־אסתר". דבורה־אסתר איז געווען אַן אָרימע יודענע אַ צדקניות, וועלכע פלעגט אַרומ־טראָגען קאָפּיקעס געבעק, און זי האָט עס איבערגעבויט די קלויז און דאָרט געמאַכט אַ גמ"ח. פון קאָפּיקעס האָט זי אויפגעקליבען אויפ'ן גמ"ח מעהר ווי דרייסיג טויזענט רובל. די לייערם זיינען אויך אָרימע ווייבער. וואס האַנדלען אויף יודישע גאַס מיט קאָשיקעס קאַרטאָפעל, באָב, אַרבעס, און איצט — מיט באַבקעלעך, בולבע־טיינעכ'ץ, בולבע־קאַשע, קיקורוזע־קאַשע, פּישקניידלעך א. אַ. וו. די הלואות בעשטעהען פון 3 ביז 25 רו"ב. אין דרום־וואַנט פון קלויז איז דאָ אַ טאפעל, אויף וועלכען ס'איז אויס־געשריבען דבורה־אסתר'ס צדקות.

נאָך דבורה־אסתר'ס קלויז געהט די קלויז פון די איינבינדער, אויך מיט אַן אייגענעם גמ"ח (איצט פערמאַכט). דאָרט איז אַמאל געזעסען דער „בית־דין של מעלה" (די ווילנער גרעסטע דיינים).

נאָך דער איינבינדערשער קלויז געפינט זיך די קלויז „חברה תורה", וואָס איהר האָט אויסגעבויט ר' ישעיה'לע סגי נהור, אַ בלינדער, וועלכער האָט געקענט גאַנץ ש"ס אויסוועניג. ער האָט געהאַט אַזאַ שם, אַז ווען ר' משה מאנטעפיאָרע איז אין יאָר תר"ו געווען אין ווילנא, האָט ער איהם בעזוכט אין שטוב און גענומען ביי איהם אַ ברכה. אין דרום־וואַנט פון קלויז איז איינגעפאַסט אַ טאפעל, אויף וועלכען ס'איז אויסגעשריבען זיין גרויסקייט. דאָרט אין קלויז געפינט זיך פון שטענדיג אָן אַ קבוץ פון בחורים וואויל־לערנער. ווינטער תרע"ו זיינען די בחורים אַריבער אין קבוץ „לומדי תורה", און אויף זייער אָרט לערנען די אַנטרונענע רבנים פון קאָוונער גובערניע.

אין אַנדערען הויף, וואָס הייסט דורכהויף (מען געהט דורך איהם דורך אין יאַטקעווער גאַס, די אַנדערע גאַס פון נעמאָ), געפינט זיך די קלויז פון די גלעזער, מיט אַן אייגענעם גמ"ח און אַ קבוץ פון יונגע לייט (איצט איז דער קבוץ בטל און דער גמ"ח פערמאַכט).

נאָך די גלעזער־קלויז, געפינט זיך די קלויז פון די בלעכער, אויך מיט אַ גמילות חסד (איצט פערמאַכט).

אין דורכהויף געפינען זיך פון שטענדיג אָן די קראָמען פון יודישען היס־טאָרישען האַנדעל מיט אַלטע זאַכען און שמאַטעס. דער דאָזיגער האַנדעל איז איצט, אין מלחמה־צייט, נאָך פערמעהרט און פערגרעסערט געוואָרען פון די נויטבעדערפטיגע, וועלכע פערקויפען די לעצטע קישען, די לעצטע העמד, אַבי זיך ראַטעווען פון דחקות.

אין דריטען הויף געפינט זיך די קלויז פון די שניידער־מייסטער, אַן אַלטע קלויז מיט אַ גמ"ח (איצט פערמאַכט). דאָרט אין קלויז איז אין יאָר תק"ץ געווען די ישיבה ר' מיילא. די קלויז האָט אויך געהאַט אַ הענג־לייכטער, אַ גרויסען אנטיק מיט 60 רעהרען, איצט איז ער מסתמא אין מאָסקווע צוזאַמען מיט די הענג־לייכטער און מנורות פון די איבעריגע קלויזען, וועלכע מ'האָט אין דעם מלחמה־יאָר תרע"ה אָבגעשיקט אַהין.

אַנטקעגען שניידערשער קלויז געפינט זיך די קלויז פון ווילנער מיוחס און אַמאָליגען גרויסען בעל־צדקה ר' ליב לייזער'ס. אין קלויז געפינט זיך אַ פּנקס פון יאָר תקס"ד, ער האָט אַ היסטאָרישען ווערט.

אין וועלכען הויף געפינט זיך אויך די קלויז פון די שוסטער, מיט א גמ"ה (איצט פערמאַכט).

אין ליב לייזער'ס הויף וואוינען די אָרימסטע פון יודישע גאס. אַלס טיפּיש קאָן דינען פאָלגענדער בילד: אין אַ טיפען פינסטערען קעלער שטעהט אַ גרויסער אויוועו, וואָס פערנעהמט כמעט דעם גאַנצען קעלער, און אין דעם קעלער וואוינען 6 פאמיליעס, איינע אויפ'ן אויוועו, די צווייטע אין קאטוך פון אויוועו, די דריטע אויף אַ פאלאַטקע, די פירטע אין אַ צובראָכענער בעט אונטער דער פאלאַטקע, די פינפטע אויף אַ לאַנגען טיש, די זעקסטע אונטערן טיש. די איינוואוינער פון קעלער זיינען אלמנות מיט יתומים, וואָס שפּייזען זיך פון אויוועו, ד"ה זיי קאָכען אויס בולבע, באָב, ארבעס א. אז. וו. און פערקויפען דאָס אין יודישע גאַס.

נאָך ליב לייזערס קלויז געהט גאַרבאַרסקער צעך, אַן אַלטע קלויז. דאָרט דאַווענען איצטער די פעלקרעמער.

אנטקעגען גאַרבאַרסקען צעך איז די קלויז פון די פישער, מוכרי דגים, איצט דאַווענען דאָרט די קאַמאַשען-שטעפּער. אין קלויז אויפ'ן מורח-וואַנט הענגט אַ טאפעל, אין וועלכען עס איז פערשריבען, אַז די גאַנצע 36 יאָהר, וואָס ר' וועלוועלע איז געווען שטאדט-מגיד, האָט ער דאָרט געדאַוועט און מיט זיי געלערנט.

אַנטקעגען די פישער-קלויז איז קלויז יעב"ץ, וואָס ר' דוד יעב"ץ האָט איהר מנדב געווען. דאָרט דאַווענען די בראָנזשניקעס.

II. דער שולהויף און זיינע קלויזען.

אין מיטען יודישע גאס געפינט זיך דער ווילנער שולהויף, וועלכער שמ'ט אויף דער גאַנצער וועלט מיט זיינע פיל קלויזען און מיט דער איינענאַרטינקייט פון יעדער קלויז בעזונדער.

די קלויז הגר"א. אַריינגעהענדיג אויפ'ן שולהויף לינקס, געפינען מיר דעם גאון'ס קלויז, פון וועלכער עס וועהט אַ אימה און אַ פחד. און אַז מען געהט דאָרט אַרויף און מען גיט אַ קוק אויף די גרייזו-גרויע אַלטע לערנער, דוכט זיך, אַז דעם גאון'ס נשמה שוועבט דאָרט אַרום. מען הייבט אָן צו לערנען דעם נוסח פון טאפעל, וועלכער איז אַיינגעפאַסט אין וואַנט פון זיין הייליגען מקום: „מיר האָבען געפונען אַ צדיק תמים, וועלכער איז געזעסען אויף דעם אָרט פערציג יאָר און געלערענט. זיין נאָמען קלינגט אין דער גאַנצער וועלט. זיינע שבחים איז אונמעגליך צו דערצעהלען, נאָס'ס חכמה האָט זיך איהם ענטדעקט און מיט זיינע ספרים אין תורה און חכמה האָט ער בעלויכטען די גאַנצע וועלט. זיין אָנדענקונג וועט בלייבען אומעטום אייביג. זיינע ספרים וועלען אַלע לערנען און ס'וועט זיך מעהרען חכמה און וויסענשאַפט. געבאָרען דעם ערשטען טאָג פסח ת"פ, נסתלק געוואָרען ג' חוהמ"ס תקנ"ח". (דער איבערזעץ איז פערקירצט). לזכר דעם גאון'ס הייליגען נאָמען האָט מען אין תקס"א פון זיין מנין אויסגעבויט די קלויז (אין תרכ"ט האָט מען איהר פערגרעסערט), און מען רופט איהר קלויז הגר"א (אָדער דעם חסיד'ס קלויז*). און אַזוי שטייהענדיג פערטראַכטערהייט, ווערט מען אַמאָל פלוצים ערשיטערט פון הארצרייסענדע געשרייען און געוויינען פון אַ פערצווייפעלטער פרוי, וועלכע פאלט אַריין מיט אימפעט אין אָרון-קודש בעטען ג' אין גאון'ס קלויז פאַר איהר געפעהרליכען קראַנקען מאַן אָדער קינד. דערהויפּט שרעקליך איז געווען אין אָנהויב מלחמה. ביי יעדער מאָבילויזאַציע און יעדען פריזיוו פלעגט די קלויז ווערען בעזוכט פון אַ סך פרויען און קינדער, וועלכע פלעגען פריהער געהן אויפ'ן אַלטען בית-עולם צו די קברים פון גאון, פון גאון'ס מוטער און פון גר-צדק, דערנאָך פלעגען זיי גאַנצע

*) דאָרט האָט אויך געדאַוועט דער ווילנער מו"ץ ר' אברהם דאַנציג, וואָס איז מפורסם מיט זיין ספר „חיי אדם".

מסחנות-וויז אריינפאלען אין ארון-קודש פון גאונ'ס קלויז (אויך פון גרויסע שוהל) מיט אזוינע געוויינען און געשרייען, אז די הארץ פלעגט ממש צוריסען ווערען... דערהויפט זיינען געווען שרעקליך די געוויינען פון די קליינינקע קינדערלעך, וועלכע די מוטערס פלעגען זיי אויך ברענגען וויינען און בעטען נ' פאר זייערע טאטעס, וואס מ'האט צוגענומען אויף דער מלחמה.

שטראשונ'ס ביבליאטעק. אנטקעגען קלויז הגר"א איז די יודישע גע-טיינדע-ביבליאטעק ביי דער גרויסער שול. דאס איז דער שטאלץ פון ווילנא. דארט קען מען טרעפען גאונים און חכמים, חסידים און מתנגדים זיצענדיג און לערנענדיג ביי איין טיש, איבער וועלכען עס שוועבט ארום די פאטריארכאלישע געשטאלט פון איהר גרינדער ר' מתתיהו סטראשון. איצט, אין מלחמה-צייט, איז די ביבליאטעק דער איינ-ציגער מקום-מנוחה פאר רבנים, דרשנים, מלומדים, משכילים, שריפטשטעלער און סתם איידעלע לייט, געוועזענע סוחרים, בע"ב א. אז. וו. אנדערע פון זיי קומען לערנען, ארבייטען, און אנדערע קומען זוכען אַ טרייסט אין די טייערע ספרים, אום אביסעל צו פערגעסען אן זייער אומגליק און נויט, אן זייער דחקות און פיין.

די גרויסע שול. נאך דער ביבליאטעק נעהט די גרויסע שול, געגרינדעט אין של"ג (1573), וועלכע איז פערוועבט מיט טויזענטער לעגענדעס און ספורים. א לעגענדע דערצעהלט, אז ווען נאפאלעאן דער ערשטער האט אין 1812 בעזוכט די גרויסע שול, איז ער געבליבען שטעהן אויפ'ן שוועל, פערוואונדערט פון דער אלטקייט און דער שענער ארכיטעקטור פון די פיר ריזען-זיילען, וועלכע טראגען אויף זייערע קעפ א געוועלב פול מיט קונסט און שענע בעפוצונגען. און פון דער בימה און ארון קודש. דער מזרח דערוועקט די זכרונות וועגען די גדולים, וואס ווילנא האט אמאל פערמאגט. עד היום איז נאך פאראן אין מזרח א שטיין אלס א סימן, אז מען זאל זיך דארט ניט זעצען; דאס איז געווען דער מקום פון לעצטען ווילנער רב ר' שמואל. ביים ארון קודש זיינען געשטאנען די ווילנער גאונים ר' מנחם מאנוש חיות, ר' משה דער מחבר פון „חלקת מחוקק", ר' אפרים דער מחבר פון „שער אפרים", דער מהרש"ק דער מחבר פון „ברכת הזבח", ר' הלל דער מחבר פון „בית הלל", ר' משה ריווקעס און דער ש"ך. נעבען דעם זעלבען ארון קודש איז געשטאנען דערנאך דער ווילנער רב ר' משה קרעמער *), דעם ווילנער גאונ'ס א זיידע, אויך זיין איניקעל דער ווילנער גאון ר' אליהו (איין מאל ווען ער איז אלט געווען 7 יאהר און האט געהאלטען זיין בע-וואוסטע דרשה און נאך אמאל, ווען ער איז אלט געווען דריי און זיבציג יאהר **). נעבען זעלבען ארון קודש זיינען אויך געשטאנען די ווילנער גרויסע מגידים: ר' יחזקאל

---

*) מען האט איהם גערופען משה קרעמער, ווייל זיין ווייב האט געהאלטען א קראם. קיין שכירות האט ער ניט געוואלט נעהמען, האבען איהם די שטאדט-לייט געוואלט מהנה זיין מיט „פדיון". האט ער זיך אבער דערפון דערוואוסט און האט געמאכט א חשבון, וויפיל ער דארף האבען א וואך „השפקה", און האט אנגעזאגט דער ווייב, אז אויב אפילו זונטאג אין דער פריה וועט זי שוין האבען אזוי פיל „פדיון", זאל זי א גאנצע וואך האלטען די קראם פערמאכט, ווייל אנדערע קרעמער דארפען אויך לעבען („עיר ווילנא").

**) דאן (תקנ"ד) האט יעקאטערינע געשיקט חילות איינשטילען די מרידות אין פוילען און ליטא. זיי האבען בעלאגערט די שטאדט און כ"א תמוז זיינען אויף זארעצע דער'הרג'עט געווארען 30 מאן. ט"ו באב האט מען אנגעהויבען פון שלאסבערג בעשיסען די שטאדט; דעמאלט האבען זיך אלע יודען, — מענער פרויען און קינדער, — פערזאמעלט אין גרויסע שוהל. דער ווילנער גאון איז ארויף, האט געעפענט דעם ארון קודש און מיט גרויס געוויין האט ער און אלע נאך איהם אנגעהויבען זאגען 7 מאל יענך. דאן איז געפאלען א קויל און גע-בליבען שטעקען אין דאך פון גרויסע שול (עד היום). דער עולם האט זיך שטארק דערשראקען, האט זיי דער גאון בערוהיגט און געזאגט: בטל, בטל! א שר, וועלכער האט ניט געוואלט לאזען חרוב מאכען די שטאדט, האט געעפענט די טויערן פאר'ן רוסישען חיל. לזכר דעם נס זאגט מען נאך עד היום אין גרויסע שוהל ט"ו באב שיר היחוד און מ'ניט פדיון נפש. („עיר ווילנא").

פיוויל, זיין זוהן ר׳ זלמן זאב (ר׳ וועלוועלע), ר׳ יצחק אליהו לאנדא. ביים עמוד זיינען געשטאַנען די גרויסע בעלי־תפלות און חזנים: ר׳ יואל דוד, דער בעל־הבית׳ל, ר׳ חיים לאָמזער, פיינזינגער, קופער א. א. און ביים שטאָליגען מורח זיינען געזעסען די גרויסע פרנסים, די מנהיגים פון שטאָדט, ווי ר׳ זלמן ר׳ אוריס, ר׳ ליב ר׳ בער׳ס און ר׳ שמואל יהודה׳ס (מ׳האָט זיי גערופען די דריי ווילנער שטאָדט זיילען), ר׳ אליעזר דילאָן, ר׳ נחום שתדלן, ר׳ חיים נחמן פרנס, ר׳ מתתיהו שטראַשון, ר׳ שמואל יוסף פין א. א.

די שול נחש״א. אנטקעגען דער גרויסער שול איז די שול נחש״א, אָדער קברנ׳ישע, ווייל דאָרטען דאַוונען די חברה קברנים. די חברה איז געגריגדעט אין יאָר רמ״ז און די קלויז איז איבערגעבויט געוואָרען אין יאָהר תק״י. דעם געוועלב האָט דאַן מנדב געווען דער יסו״ד פאַר אַ מקום אויפ׳ן בית־עולם. דאָרט ווערט געדאַוונט און געלערנט אָהן אַ שיעור און אָהן אַן אויפהער. דאָרט געפינט זיך אַן אַלטע חברה מקרא, געגרינדעט אין יאָהר תקמ״ו, עטליכע שיעורים משניות, עטליכע שיעורים ש״ס, עין יעקב, אַ חברה „מעמדות" און אויך אַ חברה „עשירי קודש" *), וואָס ר׳ אבעלי פאָסוואלער און ר׳ וועלוועלע דער שטאָדט־מגיד האָבען זיי געגרינדעט.

אַלע ערב ראש־חודש ווערט אין נחש״א אבגעריכט יום־כפור־קטן און פון גאַנץ שטאָדט קומט זיך צונויף אַ גרויסער עולם מענער און פרויען. א סך פאַסטען. דער מגיד פון נהש״א האלט פריהער אַ וואַרימע דרשה, דערנאָך לייענט מען ויחל. מ׳זאָגט תפלות און וידוים מיט גרוים געוויין, אַזוי ווי יום־כפור. כמעט אַ גאַנץ ווינטער תרע״ז איז די קלויז געווען פוסט און מ׳האָט געזופען אַ מנין פון גאַס, ווייל דאָרט איז געווען זעהר קאַלט (מחמת דעם יקרות אויף האָלץ) און אימה׳דיג פון די מתים (די אָרימע לייט פלעגען דאָרט אַלע ווילע שטאַרבען). מ׳האָט ניט צו די תעניתים, וועלכע מ׳פלעגט אָפט גוזר זיין אויפ׳ן דחקות און די גרויסע צרות, פלעגט זיך דאָרטען צונויפקומען אַ גרויסער עולם מענשען. אַ סך פלעגען פאַסטען. דער מגיד פלעגט פריהער זאָגען אַ וואַרימע דרשה, נאָכדעם פלעגט מען זאָגען תפלות און תחנונים מיט אַזעלכע געשרייען און געוויינען, אַז דער הימעל האָט זיך געדאַרפט שפאַלטען. דער ענין און דער רעיון פון די איצטיגע דרשות איז כמעט ביי אַלע מגידים דערזעלבער, מעהר ניט אין אַנדערע פאָרמעס מיט אַנדערע פסוקים און מאמרי חז״ל. פריהער זאָגט מען מוסר, אַז דאָס איז אַ שטראָף פון ג׳, ווייל די וועלט בכלל איז פול געוואָרען מיט חמס און זמה און ביי יודען בפרט צוליב בטול תורה, חלול שבת, פריצות, וואָס מען שטיצט ניט די אָרימע לייט; דערנאָך זאָגט מען אַביסעל נחמה, אַז דאָס איז משיח׳ס צייט און די גרויסע צרות זיינען אַ סימן אויף אַ ניכע גאולה. אויך די רוסישע רעוואָלוציע פון 1917 האָט געפונען אַ גרויסען אָבקלאַנג אין די מגידישע דרשות. זיי האָבען אין דעריין געזעהן השגחה פרטית און האָבען דערמיט דערוויזען גמול ועונש, אַז די אַלע, וואָס האָבען יודען פריהער געדריקט, געטריבען, זיינען איצטער אַליין געדריקט און פערטריבען געוואָרען א. אז. וו. אויך אויפ׳ן שולהויף און אין די קלויזען פלעגט דער גאַנצער עולם ריידען וועגען דער רעוואָלוציע טאָג און נאַכט מיט גרוים שמחה און התפעלות.

אין נחש״א האָבען זיך אַ קורצע צייט אויפגעהאַלטען די ערשטע אַנטרונענע, וועלכע זיינען נאָך פאַר שבועות תרע״ה געקומען קיין ווילנא. זיי זיינען געווען אַן ערך 15 פאַמיליעס. שפעטער־צו האָט מען זיי אַריבערגעפיהרט אין די שטיבלעך איבער דער אַלטער קלויז.

די קלויז יסו״ד. אַנטקעגען נחש״א איז די קלויז יסו״ד (יהודה ספרא ודיינא) אָדער די „נייע קלויז". דער יסו״ד איז געווען דריי יאָר אב״ד אין ווילנא, זעהר אַ וועלטענער

---

*) „עשירי קודש" הייסט, אַז פון יום־כפור הייבט מען אָן צעהלען 9 טעג און דעם צעהנטען פאַסט מען. אַזוי צעהלט מען אָב אַ גאַנץ יאָר ביז דעם אַנדערען יום־כפור.

טיפ, אַ גרויסער גאון און אַ גרויסער עשר, וואָס שענקט אַוועק זיין גאַנצע ענערגיע און עשירות אויף שתדלנות אַראָבצונעהמען פון יודען שלעכטע גזרות. ער האָט אויך מנדב געווען די בימה אין גרויסער שול און האָט נעבויט די „נייע קלויז“ אין יאָהר תקי״ז, בשעת זיין איידים ר׳ שמואל איז געוואָרען רב אין ווילנא. מען דערצעהלט, אַז דער יסו״ד האָט געוואָלט איינפיהרען מען זאָל אין זיין קלויז קומען פריטאָג דאַווענען מנחה, – האָט ער אַלע פרייטאָג נעשטעלט לעקעך מיט בראַנפען און אַלע יודען נעהענדיג פון מרחץ, פלעגען גלייך אַריינגעהן אין קלויז יסו״ד מאַכען ברכה און דערנאָך דאַווענען מנחה. („עיר ווילנא“). און עד היום איז איינגעפיהרט, אַז אין קיין קלויז כמעט ווערט פרייטאָג ניט נעדאַווענט קיין מנחה, נור אין קלויז יסו״ד. און פון האַלב-איינס ביז קבלת שבת ווערט דאָרט נעדאַווענט מנחות נאָך מנחות, און יודען קומען פון גאַנץ שטאָדט, אפילו פון די פאָרשטעדטלעך, דאַווענען מנחה אין קלויז יסו״ד.

נאָך מיט עטליכע יאָר צוריק פלעגט מען אין קלויז יסו״ד פרייטאָג-צו-נאַכט לערנען אַ גאַנצע נאַכט, אַ מגיד נאָך אַ מגיד פלעגט זאָגען די סדרה חומש און מדרש, און אַן עולם פלעגט אַוועקגעהן און אַן עולם פלעגט קומען, אַזוי בייטענדיג זיך ביז פאַר-טאָג. דאָרט פלעגט זיך תמיד געפינען אַ פרומער יוד, וואָס האָט אַלעמען מכבד געווען מיט פרישע קאַלטע וואַסער, וועלכע ער פלעגט אַלע ווילע אַרויפטראָגען, און דאָס איז געווען זיין עובדא אַ גאַנצע נאַכט. אויסער דעם מדרש מיט די מנחות איז די קלויז יסו״ד געווען פון אייביג אָן אַ מקום תורה, דאָרט זיינען געווען גרויסע ישיבות מיט גרויסע ראשי ישיבות (אין יאָר תקמ״ו ר׳ חיים עפשטיין, ר׳ מאיר קאַרעליצער א. א.). אפילו אין דער לעצטער צייט איז דאָרט געווען אַ קבוץ פון תאוילע בחורים, מ׳האָט איהם גערופען ר׳ „חיים עוזר׳ס קבוץ“.

די קבוצים פון לערנער. פאַר דער אָקופּאַציע האָבען זיך אין ווילנא פערזאַמעלט קרוב 200 בחורים לומדי תורה. דער גרעסטער טייל פון זיי זיינען געווען אַנטרונענע פון די ישיבות סלאַבאָדקע, טעלז, וואָלאָזין, פּאָנעוועזש א. א., וואָס זיינען חרוב געוואָרען צוליב דער מלחמה. קיין ווילנא זיינען אויך אָנגעקומען אַ היבשע צאָל פרושים פון קאָוונער כולל און פון אַנדערע. צווישען די אָנגעקומענע לומדים זיינען געווען אַ סך מוסמכים וגדולי תורה. די בחורים האָבען אין שנת תרע״ו אַרויסגעגעבען אַ מאַסף „אכסניא של תורה“.

די ישיבה-לייט האָבען זיך צוטיילט אין צוויי קבוצים: „קבוץ לומדי תורה“ אין קלויז יסו״ד און „קבוץ בית שאול“ אין ר׳ שאולקעס קלויז. אַלע זונטאָג (און שפּעטער צוויי מאָל אַ וואָך) פלעגט אין „קבוץ לומדי תורה“ זאָגען אַ שיעור אין תורה הרב ר׳ חנוך איינעס. דער מנהל פון קבוץ איז יוסף ליפּמאַן הורעוויץ.

פאַר די בחורים און פרושים פון „קבוץ בית שאול“ פלעגט זאָגען אַלע שבת ביי זיך אין שטוב אַ שיעור אין תורה הרב ר׳ יצחק רובינשטיין.

שטיצע פלעגען די בחורים בעקומען פריהער 2 רובל אַ וואָך, דערנאָך 5 און 7 רובל אַ וואָך. זיי האָבען אויך בעקומען איינמאַליגע תמיכות אויף קליידער, שיך וכדומה. אַ סך טרחה און אַרבייט איז אויסגעקומען אָבצוגעבען ביים בעזאָרגען די ישיבה-לייט, וואָס פלעגען קראַנק ווערען.

אויסער דער געלט-שטיצע איז געגרינדעט געוואָרען פאַר די בני-הישיבה אַ „סעודת שבת“, וואו זיי פלעגען בעקומען עסען שבת; אַ „פת שחרית“, וואו זיי פלעגען בעקומען יעדען טאָג פריהשטיק. נאָך שבועות תרע״ז האָט זיך פאַר זיי געעפענט אַ לאָקאַל ביי דער קיך פון דאַמען-קאָמיטעט – בית ועד לבני הישיבות – וואו זיי בעקומען מיטאָג. דער „סעודת שבת“ האָט זיך אויך דאָרט אַריבערגעטראָגען. פאַר די צוויי יאָר, וואָס דער קבוץ לומדי תורה עקזיסטירט, האָט זיין ביודזשעט אָנגעטראָפען 32015 מאַרק.

דער קבוץ לומדי תורה האָט לכתחלה געלערענט אין קלויז יסו״ד, דערנאָך איז ער אַריבער אין קלויז פּאָפּלאַוועס און פון דאָרט אין קריוז קירזנער. איצט גע-

פינט זיך דער קבוץ אויף נאוואגאראד, נומ' 5, אין בנין פון ר' מיילא'ס קלויז.

אנהויב זומער תרע"ז צוליב גרויס יקרות און גרויס דחקות זיינען ס'רוב בחורים אבגעפארען אין די נייע קבוצים, וועלכע האבען זיך געגרינדעט אין פאנעוועזש, טעלש א. א. דער קבוץ האט געזעהן צו בעזארגען די אבפארענדע מוט אלץ וואס ס'איז מעגליך. חוץ, וואס דער צ"ק האט געגעבען די לערנער א געוויסע סומע, האבען זיי אויך פון קבוץ בעקומען הוצאות הדרך, אום זיי זאלען האבען די מעגליכקייט איינ-צוארדענען זיך אויף די ערטער.

איצט זיינען פערבליבען אין קבוץ ס"ה 20 בחורים.

ביי די בחורים זיינען געווען צוויי פארטייען: מוסר'ניקעס און ציוניסטען. דעם ערשטען זמן, ווינטער תרע"ו, האבען גובר געווען די מוסר'ניקעס און נאך די סדרים (ד. ה. נאכ'ן אבלערנען גמרא, אין אווענט פון האלב אכט) פלעגט מען לערנען מוסר-ספרים „מסלת ישרים", „חובת הלבבות", „שערי תשובה לרבנו יונה" מיט זעהר אן אומעטיגען, הארציגען ניגון. אין פריהלינג תרע"ו זיינען די מוסר'ניקעס אבגעפאהרען אין סלאבאדקע. דארט האט זיך דעמאלט געגרינדעט פון דאס נייע א ישיבה. דאן האבען זיך א סך פון די בחורים ציוניסטען ארגאניזירט אין א אגודה „צעירי המזרח" און זיי האבען אין זאל „פת שחרית" אלע טאג געלערנט א שעה תנ"ך און אגדה. אלע שבת האבען זיי דארטען געהאלטען רעפעראטען וועגען ציל און צוקונפט פון די בני הישיבה, וועגען די נביאים, וועגען דער אלטער און נייער ליטעראטור, וועגען ציוניות, וועגען פערשיידענע תלמודישע טעמעס אין הלכה אין אגדה וכדומה. א גאנץ ווינטער תרע"ז האט ד"ר רעגענסבורג געלייענט דריי מאל אין וואך רעפעראטען פאר די ענטוויקעלטערע בחורים וועגען פילאזאפיע, נאטורוויסענשאפט און האמילעטיק. אין דער העברעאישער גימנאזיע האט מען מיט זיי געלערנט א פאר שעה אין טאג דייטש. בכלל האט זיך ארויסגעוויזען ביי די בחורים זעהר א גרויסער חשק צו אלגעמיינע למודים. אין גמרא-לערנען זענען געווען זעהר גרויסע מתמידים, וואס פלעגען לערנען מעהר ווי 18 שעה אין מעת-לעת. דער וועד פון די בחורים האט איינגעשטעלט, אז חוץ דעם שיעור פון די רבנים זאל יעדען מאנטאג און דאנערשטאג זאגען איינער פון די בחורים א שיעור אין תורה. די זאנערס פלעגען זיך צו דעם זעהר פיעל צוגרייטען און שטודירען אין די ספרים פון שטראשונס ביבליאטעק.

די חברות „עץ חיים", „מרביצי תורה", „משרתי בקדש".
חוץ די לערנער, וועלכע זיינען אוועק אין קבוץ, האבען אויך די פרושים אן ערך 40 יונגע לייט, זיך פעראייניגט חשון תרע"ו אין אן אגודה „עץ חיים", וואס פלעגט לערנען אין גאונ'ס קלויז אלע אווענט חשן משפט (איצט איז דער שיעור בטל געווארען) און פלעגט בעקומען שטיצע פון צ"ק און דורך די ראבינער רובינשטיין און לעווי.

די מגידים און רביים, אן ערך 80 פאמיליעס (צווישען זיי א סך רבנים אנטרונענע), האבען זיך ז' אדר תרע"ו פעראייניגט אין אן אגודה „מרביצי תורה" מיט געדרוקטע תקנות אויף העברעאיש און יודיש, ערלויבטע פון דער מאכט. די חברים פון „מרביצי תורה" לערנען אלע טאג פון 12 ביז 1 שו"ע און טור אין דער אלטער קלויז. די חברה בעקומט שטיצע פון צ"ק און דורך די ראבינער רובינשטיין און לעווי.

די שמשים, אונטער-שמשים, בעלי-קריאות, וועלכע האבען אנגעווארען זייער גאנצע הכנסה, אז די קלויזען זיינען געווארען פוסטלעך און די בע"ב פערארימט, האבען זיך ח'נטער תרע"ז פעראייניגט אין אן אגודה „משרתי בקדש" און האבען געעפענט אן איינענע קיך. שטיצע בעקומט די אגודה פון צ"ק. איהר וועד געפינט זיך אין דער שמשישער קלויז אין ר' מיילא'ס הויף.

די קלויז „גמילות חסד" און דער תקון חצות. נאָך דער קלויז יסוד געפינט זיך די קלויז גמילות חסד. מ'רופט איהר גמ"ח, ווייל זי האָט אַן אייגענעם לאָמבאַרד, ד. ה. זי לייט געלט אָהן פּראָצענט אויף משכנות. די קלויז האָט אַמאָל געהאַט גרויסע מגידים, ווי ר' אברהם הוראדנער און ר' מאיר עפּשטיין, וועגען וועלכע ס'איז געשריבען אויף אַ טאַפעל אין מורח-וואַנט. אפילו אין דער לעצטער צייט פלעגט מען אַ"ך קומען אַהין פון גאַנץ שטאָדט הערען תנ"ך און ס' המדות פון שקודער מגיד. איצט איז די קלויז פּוסט און דער לאָמבאַרד פערמאַכט.

מיט עטליכע יאָר צוריק פלעגט מען נאָך דאָרט אָבריכטען „תקון חצות". ס'פלעגט אויסקומען מאָדנע שען. אומעטום פלעגט שוין זיין שטיל, עס פלעגט שוין שעמערירען דער לעצטער פלאַמיל אין פּאָליש פון דער גרויסער שול; עס פלעגט זיך שוין אויך הערען דער לעצטער ברכו פון עטליכע איזוואָזשטשיקעס, וואָס פלעגען פאָהרען אַ היים, און פון עטליכע מוזיקאַנטען, וואָס לויפענדיג פון באָטאַנישען טעאַטער, פלעגען זיי זיך אַריינכאַפּען אין פּאָליש נאָך אַ מעריב. פון גאָנ'ס קלויז פלעגט זיך שויך אויך מעהר ניט הערען ווי אַ שטילער ניגון פון אַ משמר-לערנער, – און מיט אַמאָל פלעגט אויפברומען אַ וויינענדיגער, בענקענדיגער קול פון תקון חצות, וועלכער פלעגט זיך פונאַנדערטראָגען איבער'ן גאַנצען שולהויף אַזוי טרויעריגוואומעטיג *)...

„שבעה קרואים". איידער ס'פלעגט זיך נאָך ענדיגען דער תקון חצות אין גמ"ח, פלעגט זיך שוין אָנהויבען הערען דער האַרציגער בנעימות'דיגער ניגון פון דער חברה „ותיקין" אין שבעה קרואים **). און דער ניגון פון דאַוונען פלעגט ניט אויפהערען זומער-צייט אַ גאַנצען מעת לעת נאָכאַנאַנד: פריהער אין שבעה-קרואים, פון שבעה קרואים אין נחש"א, פון נחש"א אין פּאָליש און פון פּאָליש ווייטער אין שבעה קרואים. דער שבעה-קרואים איז אַ שטיבעל אונטער'ן קלויז נחש"א. מ'רופט איהם שבעה קרואים, ווייל שבת און יו"ט טיילט מען אין דער גרויסער שול עליות, דרום געהען אַריין עטליכע מנינים מענשען פון שול אין שבעה קרואים און מ'רופט דאָרט אויף נור זיבען מענשען צו דער תורה. יעדען טאָג ווערט אין דער גרויסער שול געדאַוונט נחה און מעריב צוזאַמען זעהר פריה, דאָסזעלבע אויך פרייטאָג-צו-נאַכט, דרום היט מען אָב אין שבעה קרואים מעריב בזמנו. דער שבעה קרואים האָט זיך בעזונדערע גבאים, שמשים און בעלי-קריאות. אַ גאַנצען טאָג זיצען דאָרט די ווילנער דיינים. דעריבער רופט מען איהם אויך „בית-דין-שטיבל" און אָפטער קען מען הערען איבערן גאַנצען שולהויף ווילדע געשרייען און קרינערייען, אויך כאַראַקטעריסטישע סצענעס פון די בעלי-דינים.

דער פּאָליש. דער פּאָליש איז אַ פאָרהויז פון דער גרויסער שול און בעשטעהט פון צוויי שטיבלעך. דאָרט ווערט געדאַוונט מנחות נאָך מנחות און מעריב'ס נאָך מעריב'ס. עס טרעפט, אַז אין איין פּאָליש ווערט שוין געדאַוונט דער דריטער מנין מעריב, און אין אַנדערען פּאָליש דאַוונט מען נאָך מנחה. דאָרט איז אויך דער יריד פון גאַנץ שטאָדט אבלים, וועלכע קומען אַהין כאַפּען אַן עמוד אויף מנחה און מעריב. אָפט קריגט מען זיך צוליב דעם עמוד גאַנץ שטאַרק, נור מעהרסטענטייל קומט מען דורך בשלום דורך גורלות, וועלכע מען מאַכט מיט אַ פּאַציילקע: מ'לעגט אויף די עקען און אין איינעם מאַכט מען אַ קניפּעל, און דער, וואָס ציהט אַרויס דעם קניפּעל, דער געווינט דעם עמוד. נעבען פּאָליש ביי די פענסטער שטעהען אַ גאַנצען פאַרנאַכט ביז שפּעט אין

---

*) דער תקון חצות פלעגט אויך ווערען אַמאָל אָבגעריכט אין גאָנ'ס קלויז אַ גאַנץ חדש אלול ביי נאַכט. אין דער גרויסער שול ווערט ער נאָך אָבגעריכט איצט אויך די גאַנצע דריי וואָכען פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באבי

**) ותיקין איז אַ חברה, וואָס היט אָב צו דאַוונען אַזוי פריה, אַז די שמונה עשרה זאָל אויסקומען גלייך מיט'ן זונאויפגאַנג (צוליעב דער מלחמה, ווייל מען טאָר ניט געהן אַזוי פריה, איז דער יתיקן בטול געוואָרען.)

אוּנטעט אַ סך פרוּמע ווייבער, וועלכע שפּרינגען אַלע ווײַלע קדוש און קניהען זיך צוּ ברכו.

אַ גאַנצען טאָג שטעהען בײַם פּאָליש די שולהויף-מוכר-ספרים מיט פוּלע קאָשיקעס ספרים און מסחר׳ן מיט אַלערליי ספרים, אַלטע, נייע; ציצית, מזוזות, אַרבע כנפות א. אז. וו. איצטער אין מלחמה-צייט איז דער מסחר גרעסער געוואָרען פוּן אַ סך נויטבעדערפטיגע, וועלכע פערקויפען דעם לעצטען סדור אויף אַ „באַבקעלע", אַנדערע פערקויפען אויך אַפילוּ די טלתים מיט די תפלין מחמת הוּנגער. אויפ׳ן שולהויף וואוינען אויך די סופרי סת״ם, נאָר איצטער זיצען זיי נאָר אָהן אַרבייט, ווייל קיינער שרייבט איצט ניט, ניט נאָר קיין ספרי-תורה, נוּר אַפילוּ קיין תפלין און מזוזות אויך ניט.

די שטיבלעך. אין אַנדערען האַלבען שולהויף, ניט ווייט פוּן קלויז פוּן דעם ווילנער גאון, דעם גרעסטען מתנגד, געפינען זיך צוויי שטיבלעך פוּן די ליוּבאַוויצער חסידים און פוּן די קאָידענאָווער חסידים (בײַ די קאָידענאָווער חסידים דאַוונען אויך די כלאָנימער און לעכעוויצער חסידים, דרוּם רוּפט מען איהר אויך לעכעוויצער שטיבל). פערשפּעטיגטע מתנגדים געהען זיך אָפּטער אַריין בײַ די חסידים דאַוונען, אויך הערען אַ קדושה „כתר יתנוּ", שמיני עצרת קריגען כבוד אַ הקפה, אָדער זיי געהען אַריין שבת פאַרנאַכט צוּ שלש סעוּדות הערען אַ חסידישען ניגון און דערבײַ אויך זעהן אַ שיינעם רקוּד״ל; אָבער איצטער איז בײַ די חסידים אויך שטיל, ניט מען זינגט, ניט מען טאַנצט.

די ליוּבאַוויצער חסידים האָבען פאַר עטליכע יאָרען אָבגעקויפט אַפּאַטאָוו׳ס שוּל און אויף זייער אָרט האָט זיך אַריינגעקליבען די חברה „תפארת בחוּרים", וואוּ מ׳לערנט אַ גאַנצען טאָג מיט אָרימע קינדער פוּן א״ב ביז גמרא און אין אָווענט לערנען דאָרט בעלי-מלאכות, אָנגעשטעלטע וכדומה תנ״ך, משניות, שו״ע א. א.

חברה פּוֹעלים. אַנטקעגען קאָידענאָווער שטיבל געפינט זיך די קלויז „חברה פּוֹעלים", געבויט אין יאָר תרל״ה (די חברה איז געגרינדעט פריהער און דער פּנקס פוּן דער חברה איז פוּן יאָהר תר״י). דאָס איז אַ פערעגיסטרירטע שוּל פאַר בע״ם פוּן אַלערליי בראַנזשעס. די קלויז האָט געגרינדעט ר׳ הירש גאַרבער (צוּזאַמען מיט אייניגע בעלי בתים), וועלכער איז דאָרט געווען רבי 66 יאָר *). ער איז ניט לאַנג געשטאָרבען. אויף זיין אָרט איז איצטער זיין זוהן ר׳ אליהוּ היילפּערין. אַ סך בע״ם, וועלכע האָבען יוּנגערהייט ניט געהאַט קיין מעגליכקייט צוּ לערנען, זענען פוּן דאָרטען אַרויס גאַנצע לומדים אין „חיי אדם" און „משניות". די קלויז האָט אַ גמ״ח. אויף וועלכען אַ אָרימע יודענע, וואָס פלעגט האַנדלען מיט קאָשיקעס עפּעל בײַ די יאַטקעס, האָט נעגעבען 600 רוּבל. פריהער פלעגט זי אַליין פערלייען אַלע אָרימע ווייבער, וואָס האַנדלען מיט עפּעל וכדומה, די געלט אָהן פּראָצענט, ד״ה זי האָט געהאַט אַן אייגענעם גמ״ח, נוּר דערנאָך, אַז זי איז עלטער געוואָרען, האָט זי ניט געקענט אַליין טראָגען אויפ׳ן קאָפּ און האָט די געלט מנדב געווען אין גמ״ח פוּן חברה פּועלים, אין מלחמה-צייט האָט זי אַליין געמוּזט אָנקוּמען צוּם גמ״ח, אַז מ׳זאָל איהר שטיצען אין 35 רוּבל. זי איז ניט לאַנג געשטאָרבען. איהר מאַן איז אַ גאַס-מענש. איצטער איז דער גמילות-חסד פערמאַכט.

די רעהרען און דער ברוּנעם. אַנטקעגען חברה פּועלים נעבען קלויז יסו״ד זיינען מיט דרייסיג יאָר צוּריק געווען 4 רעהרען, וואָס פוּן זיי פלעגט שטענדיג פליסען פרישע, קאַלטע וואַסער אין אַ גרויסען באַסיין; אויף די רעהרען זיינען געהאַנגען קייטען מיט פיר קענדלעך אָדער „שעפּערס". ווי מען פלעגט זיי רוּפען, — אין פוּן גאַנץ יוּדישע גאַס פלעגט מען זיך קימען קוויקען מיט די געשמאַקע, גוּטע וואַסער. די רעהרען האָבען זיך געצויגען דוּרך טראָקער גאַס פוּן די וועגנרעס, פוּן

*) ווינטער מוצש״ק פּ׳ ויגש תרע״ו איז אין קלויז חברה פּועלים געווען אַ שׂרפה. ס׳זיינען פערברענט געוואָרען 3 נפשות (די רביצין און צוויי אייניקלעך) און ס׳איז אַראָב דער גאַנצער דריטער עטאַזש פוּן קלויז.

די שטאָדטישע ברוגעמס, וואו די יודישע געמיינדע האָט געהאַט „צוויי קלעצער". ד. ה. צוורעהרען. דערנאָך, אַז די שטאָדט האָט די רעהרען צוגענומען, האָט מען געמאַכט אויף דעמזעלבען אָרט אַ ברוגעם אויפ'ן שולהויף. אויף דעם ברוגעם האָט נאָכהער דער פערשטאָרבענער שטאָדט־מגיד ר' מאיר נה לעווין געלאָזען אַן עזבון און אין וואַנט פון קלויז יסו"ד איז דאָ אַ טאַפעל, אין וועלכען עס שטעהט געשריבען, אַז דעם ברוגעם האָט דער שטאָדט־מגיד מנדב געווען פאַר קהל. מחמת מלחמה איז דער ברוגעם אַ לאַנגע צייט געשטאַנען צובראָכען. איצט האָט מען איהם גאָר פערשאָטען און דער גאַנצער שולהויף איז געבליבען אָהן וואַסער.

די יודישע באָד. ניט ווייט פון ברוגעם איז די יודישע באָד מיט די כשר'ע מקוואות, וועלכע עס בענוצען אויך די חסידים און אייניגע מתנגדים, וואָס זיינען זיך דאָרט תמיד טובל פאַרן דאַווענען. צוליב יקרות אויף האָלץ און אויך צוליב די דייטשע בעדער, וועלכע קאָסטען ניט קיין געלד, ווערט דער יודישער מרחץ געהייצט ב׳ויז פרייטאָג, נור די מקואות, מחמת רעליגיעזע צוועקען, זיינען אָפען אַ גאַנצע וואָך. פאַר אַ יום־טוב הייצט מען דעם מרחץ מיט אַ פאָר טעג מעהר און דאָס ווערט אָנגעזאָגט מיט גרויסע מודעות איבערן גאַנצען שולהויף.

די קלויז פון די מאַליאַרעס. איבערן מרחץ געפינט זיך די קלויז פון די צירים; אַמאָל איז זי געווען מיט זעהר פיל שיינע מאַלערייען. זי האָט געהאַט אַן איינענעם גמ"ח (איצטער איז ער פערמאַכט).

די אַלטע קלויז. די עלטסטע פון אַלע קלויזען אין ווילנא איז די קלויז יסן, די אַלטע קלויז; זי איז נאָך עלטער פאַר דער גרויסער שול מיט גאַנצע הונדערט דריי און דרייסיג יאָר, זי איז געגרינדעט אין יאָר ר' (1440); וועגען דעם שטעהט געשריבען אין אַ טאַפעל פון יאָרצייטען, וואָס הענגט אויפ'ן בימה. דאָרט, דערצעהלט מען, האָט געדאַווענט און געלערענט דער ש"ך און ס'איז דאָרט געווען שטענדיגע געג פון לערנער, סיי בייטאָג, סיי ביינאַכט, פון די משמורים. אויף אַן אָרט צו זעצען זיך לערנען האָט מען געדאַרפט וואַרטען אין „אָטשערעד". דאָרט האָט אין גאונ'ס צייט ר' קלמן שולמאַנס אַ ויידע, ר' נפתלי הערץ שולמאַן, געזאָגט אַ שיעור „מורה נבוכים" פאַר יונגע לייט מיט גרוים עמקות *).

מיט אַ יאָר 20 צוריק איז דאָרט געווען אַ קבוץ פון עטליכע צעהנדליג יונגע לייט „פרושים", וואָס זיינען דערנאָך געוואָרען גרויסע רבנים. פאַר די יונגע לייט איז געווען איבערן קלויז 10 שטיבלעך, וואוינונגען, און פרומע וויבער פלעגען זיי טראָגען אַהין עסען „מכל טוב", זיי זאָלען ניט דאַרפען מבטל זיין פון לערנען. אין תרע"ה – תרע"ו זיינען די שטיבלעך געווען דער מקום־מנוחה פאַר די אַנטרונענע פון קאָוונער גובערניע. איצטער איז די קלויז פוסט, און מען רופט דריי מאָל אַ טאָג אַ מנין פון גאַס. די קלויז (זי איז איבערגעבויט אין יאָר תקצ"ו) איז לויט דער אינוועניגסטער אַרכיטעקטור אַ מיניאַטור פון דער גרויסער שול, מיט אַ געוועלב אָנגעשפאַרט אויף זיילען. אויך אונטען האָט זי ויילען.

די שקיעות־זייגערס. אויף די אונטערשטע זיילען פון דער אַלטער קלויז אין דער הויף זיינען פאַראַן דריי זייגער'ס; אויף איין זייל – צוויי זייגער'ס צוזאַמען. איבער זיי שטעהט געשריבען מיט גרויסע ווערטער „זכור את יום השבת לקדשו", נאָכהער מיט קלענערע ווערטער אויף איין זייגער „זמן הסגרת ההנויות וכל העסקים", ד. ה. דער זייגער ווייזט די צייט, ווען מ'בעדאַרף פרייטאָג פערמאַכען די געשעפטען, און אויפ'ן אַנדערען זייגער איז אָנגעשריבען „זמן הדלקת נרות", ד. ה. די צייט, ווען מ'בעדאַרף בענטשען ליכט. אויפ'ן אַנדערען זייל איז דער דריטער זייגער: איבער איהם איז אָנגעשריבען מיט גרויסע ווערטער „קדוש הוא מבואו ועד צאתו". נאָכהער מיט

*) אַז מ'האָט עס פערמסר'ט דעם גאון, האָט ער געענטפערט, אַז דעם רמב"ם'ס ספרים טאָר מען ניט פערווערען צום לערנען. („עיר ווילנא").

סליִכערע ווערטער „זמן תפלה מעריב במוצש״ק", ד. ה. ווען מען מ׳בעדאַרף שבת־צו־נאַכט דאַוונען מעריב.

III. די מודעות אויפ׳ן שולהויף.

אין צענטער פון שולהויף, אויף די אונטערשטע ווילען פון דער אַלטער קלויז, אונטער די ווינערס, זיינען אָנגעשלאָגען ראַמען, אויף וועלכע מען קלעפּט מודעות. בכלל איז דער גאַנצער שולהויף מיט ווינע ווענט און קלויזען פון שטענדיג אָן אַ מקום פאַר כל־ערליי פּלאַקאַטען און מודעות.

בעקאַנטמאַכונגען און נעקראָלאָגען. די ערשטע צייט נאָך דער אָקופּאַציע זיינען דאָס מערסטענטייל געווען בעקאַנטמאַכונגען פון דער מאַכט, פריהער אויף דייטש, דערנאָך אויף דייטש און יודיש. צוזאַמען מיט די בעקאַנטמאַכונגען האָבען זיך אָנגעהויבען בעוויזען נעקראָלאָגען וועגען רבנים און חשוב׳ע יודען, וואָס זיינען נעשטאָרבען אין ווילנא און אין אַנדערע שטעדט. די בעקאַנטמאַכונגען און די נעקראָלאָגען זיינען נעווען אַזוי פּינקטליך אַלע טאָג, אַז מען פלעגט זיך חידוש׳ן, אויב זיי פלעגען אַמאָל פעהלען. פון די נעקראָלאָגען פלעגט ווערען מאָדנע אומעטיג: דוכט זיך נעכטען גערעדט מיט אַ מענשען און היינט שוין אַ נעקראָלאָג. קיין צייטונגען זיינען נאָך דאַן ניט געווען, — די „לעצטע נייס" האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען ערשט דעם $^{31}/_{1}$ 1916, — פלעגט שוין זיין אַ מנהג נעהן אַלע טאָג אויפ׳ן שולהויף בעקוקען די מודעות און פאַראיינס שוין אויך הערען אַביסעל נייס. דער שולהויף איז דעמאָלט געווען דער גאַנצער צענטער פון אַלערליי נייס. דאָרט פלעגט זיין טאָג און נאַכט ענג פון רעדלעך און אַזוי טומעלדיג, אַז מ׳האָט זיך געבעטען רחמים ביים עולם דורך מודעות אויפ׳ן שולהויף, אַז למען חלול השם זאָל מען ניט מאַכען אַזוינע רעדלעך און אַזאַ רעש.

רבנישע מודעות. אחוץ די בעקאַנטמאַכונגען און נעקראָלאָגען זיינען נעווען אַ סך רבנישע מודעות. אין יאָר תרע״ו, למשל: סוכות וועגען אתרוג, אַז מ׳קען בענשען אתרוג ביים רב ר׳ אהרן מאַרקעלס און כדי ס׳זאָלען זיך ניט אָנקלייבען אין דער פריה צו גרויסע „אָצערעדס", בעט מען קומען דעם עולם אַ גאַנצען טאָג: אין ווילנא זיינען דאַן געווען נור 4 אתרונים און זיי האָבען נעקאָסט צו הונדערט רובל יעדערער (אויף סוכות תרע״ז האָט שוין דער דייטשער ראַבינער לעווי בעזאָרגט די שטאָדט מיט ביליגע אתרונים, צו 5 רובל אַן אתרוג); מודעות, אַז מען מוז די פליישׁ, וואָס מען זאַלצט ניט, נוט אָפּבראָטען אויפ׳ן פייער פאַר׳ן קאָכען, אַזוי ווי „לעבער", אַז ניט וועלען זיין טרייף אַלע כלים, אין וועלכע מ׳וועט קאָכען; דאַן איז נעווען אַ גרויסער דוחק אין זאַלץ (און ברויט); מען האָט עס בעקומען נור אויף ספּעציעלע ביכלעך צו אַ האַלב פונט אַ וואָך. כ״ד חשון — מודעות וועגען דער פאָלקס־צעהלונג, אַז מ׳זאָל שרייבען ריכטיג דעם יודישען נאָמען מיט דער פאַמיליע. כסלו — וועגען חנכה־ליכט: היות וווי ס׳איז אַ דוחק אין ליכט, מעג מען בענשען אויף איין חנכה־ליכטל. טבת — אין די קראָמען, וואָס מ׳מוז האַלטען אָפען, זאָל מען ניט פערקויפען קיין ציווילע (דאַן, צוליעב דער גזרה צו האַלטען אָפען די קראָמען שבת, האָבען אַ סך פרומע יודען פערמאַכט אָדער פערקויפט די געשעפטען פאַר שפּאָט ביליג, כדי זיי זאָלען ניט דאַרפען מחלל שבת זיין). עשרה בטבת — זעהר אַ וואַרימע מודעה וועגען תענית. אין שבט — אַ קו״ק, אַז מ׳זאָל זיך אָרגאַניזירען צו העלפען די הונגעריגע. יעדערער בײַ זיך אין הויף זאָל זעהן העלפען זיין הונגערינען שכן. אַ מודעה, אַז מען איז מתיר בשר חזיר, צוליב דעם דוחק אין פליישׁ, נור מען מוז האָבען אַ שטעמפּעל פון דעם רב, אין וועלכע שטעטעל מ׳האָט קויפט די פליישׁ. אין אדר — וועגען געבען מחצית השקל און די נעלט וועט נעהן פאַר „אחיעזר" און פאַר די מוסדים פון לערנער. אין ניסן, אַז מ׳איז מתיר קמח מן השוק, אויך אַ קו״ק וועגען קמח פסח.

פאַר פסח - מודעות, אַז ס׳איז מתיר קטניות, באָב, בעבלעך, לינזען, קוקורוזע, אויך מעג מען מאַכען ד׳ כוסות פון זיסע טיי (פסח תרע״ז האָט מען אויך מתיר געווען סאַכאַרין, מאַרמעלאַד, צוקערקעס, עמאַלירטע געשיר; חוהמ״פ תרע״ז איז געווען מודעות, אַז מחמת דעם דוחק אין מצה זאָל דער, וואָס האָט ניט קיין מצה, פרעגען אַ שאלה ביים רב [וועגען לחם]). אין איור זיינען געווען .זעהר וואַרימע מודעות וועגען די תעניתים פון בה״ב. ל׳ סיון - מודעות, אַז די גזרה וועגען האַלטען די קראָמען אָפען שבת, איז בטל, בכן זאָל מען ניט מחלל שבת זיין חו״ש ברצון. תמוז זיינען געווען שאַרפע מודעות וועגען די ספעקולאַנטען, אויך וועגען תענית שבעה עשר בתמוז. אין אב—וועגען איסור אויף פיש, אַז מ׳זאָל ניט צאָהלען טייערער ווי די טאַקסע. אַ גאַנץ זומער זיינען אויך געווען מודעות וועגען מנדב זיין תפלין, סדורים פאַר די געפאַנגענע אין דייטשלאַנד, אויך וועגען די עירובין, וועלכע זיינען צוריסען געוואָרען צוליב מלחמה; דרום איז אָנגעזאָגט געוואָרען אַלע שבת, אַז מ׳טאָר ניט טראָגען און די טליתים זאָל מען אָנגרייטען אין די קלויזען פריוואָ. ס׳איז אויך געווען מודעות, אַז עס ליינט זיך אָב דעם שטאָדט-חזנ׳ס דאַווענען לטובת אַ צדקה-חברה, ביז וואַנען מען וועט פעריכטען די עירובין און מען וועט מעגען טראָגען די בילעטען. פון דער חברה „מזהירי שבת" איז אַלע שבת געווען מודעות, ווען די שקיעה איז אויך נאָך בערלינער זייגער. ס׳זיינען אויך געווען מודעות, אַז היות ווי מען טאָר ניט געהן שפעט, זאָל מען מוצש״ק בעסער מאַכען מנינים אין די הויפען, און מ׳זאָל ניט אָנצינדען קיין פייער ביז 10 דעם זייגער. אין אלול איז געווען מודעות וועגען די גיכע חתונות. דאַן איז געווען די בהלה „אויף אַמעריקא". צוליב גרויס דחקות האָבען זיך אַלע אַלאָז געטאָן עמיגרירען, ווי נור ס׳האָט זיך בעקומען די ערשטע מעגליכקייט. מען האָט פערקויפט ווירטשאַפטען, געשעפטען פאַר די בילינסטע פרייזען און מען איז געלאָפען קיין אַמעריקא. דער שולהויף איז אין יענער צייט געווען פערפלייצט מיט מודעות פון דעם מין. און ווייל מען האָט פערקויפט שיפסקאַרטען נור פאַמיליעס, האָבען די בחורים געמאַכט גיכע חתונות מיט אָרעמע מיידלעך, אַנדערע בחורים האָבען נאָך די מיידלעך צוגעצאָהלט (און פאַרקעהרט), אַבי ווי זאָלען פאָהרען מיט ווי קיין אַמעריקא. אויף די חופות זיינען דאַן געווען „אָטשערעדען" ווי ביי די בעקערייען אויף ברויט (דער פאָהרען קיין אַמעריקא האָט געדויערט אַ ערך פון תמוז תרע״ו ביז שבט תרע״ג). מחמת דער דאָזיגער בהלה האָבען די רבנים אויפמערקזאַם געמאַכט אין מודעות, אַז מ׳זאָל ניט האָבען קיין טעות און מיינען, אַז מ׳קען חתונה האָבען אויף אַ תנאי, ביז וואַנעט מען וועט קומען קיין אַמעריקאַ, ווייל מען וועט מוזען האָבען אַ גט און דורכדעם קענען אַ סך מענשען ווערען אומגליקליך.

אין יאָר תרע״ז, למשל: יום-כפור - אַז צוליב שוואַכקייט זאָל מען ניט זאָגען קיין פיוט, און וועגען פאַסטען זאָלען די שוואַכע פרעגען אַ שאלה ביים רב. הוש״ר—אַז היות ווי מען טאָר ניט געהן שפעט, דעריבער וועט מען היינטיגען יאָר זאָגען סליחות ניט 12 דעם זייגער ווי אַלע מאָל, נור 8 דעם זייגער. חשון, בשעת די תעניתים פון בה״ב, ווען ס׳איז אַרויס די פעראָרדנונג וועגען צוואַנגס-אַרבייט פאַר מענער פון 16 ביז 60 יאָר, זיינען געווען מודעות מיט אַזאַ נוסח: „הנם מען איז זעהר שוואַך פון דחקות, און עס איז ניטאָ קיין כח צו פאַסטען, נור צו-ליעב די גרויסע צרות און דער וועלט-מלחמה, וואָס נעהמט צו לעבענס פון מיליאָנען מענשען, דאַרף מען פאַסטען. און אין דער פריה 7 דעם זייגער זאָלען זיך אַלע מענער און פרויען פערזאַמלען אין גרויסע שול, עס וועלען זיין אויך אַלע רבנים. מען וועט דאַווענען און זאָגען סליחות מיט גרויס געוויין, און בייטאָג זאָלען זיך פערזאַמלען אַלע מלמדים מיט די קינדער, אויך די בע״ב און מען זאָל זאָגען תהלים ביז מנחה; פאַר מנחה וועט אַ רב זאָגען אַ דרשה, דערנאָך וועט מען ליינען ויחל און מ׳וועט זאָגען א״מ; נאָך מנחה וועט מען ווידער זאגען תהלים ביז מעריב. און

דער עווינער זאָל רחמנות האָבען און שיקען זיין שלום*). אין יענעם ווינטער זיינען אויך געווען אַ סך אַנאָנימע מוסר-מודעות ווענען פרומקייט; אַז מען זאָל זיך טובל זיין און נעהן אויף די קברים פון גאון און גר צדק; מ׳זאָל זאָגען אין אַלע קלויזען נאָבן דאַוונען תהלים, מען זאָל זאָגען אַלע מאנטאג און דאָנערשטאג אשמנו, י״ג מדות, א״ם (אין אַ סך קלויזען האָט מען טאַקי אַזוי געטאָן), אויך ווענען פריצות, זײַנען חלול שבת, ווענען מאכלי אסורות, נבלות וטרפות אין די נײַשקע קיכען; ווענען דעם, וואָס מען שטיצט ניט די אָרימע; אויך ווענען די קלאַסען, פאָלקסשולען און די גימנאַזיעס, וואָס מען שמאַדט דאָרטען אָב די קינדער, מ׳לערנט ניט מיט זיי קיין יודישקייט, און די לעהרער זיינען פוקרים. די מגידים האָבען דאַן אויך געזאָגט אין די קלויזען זעהר וואַרעמע דרשות. אין גחש״א האָט מען אַ סך מאָל אָבגעריכט דעם עשירי קדש מיט גרויס פּאַראַד, מיט חזנים און דרשות, און מ׳האָט געזאָגט תהלים און וידוים מיט גרויס געוויין.

צדקה-גדולה-מודעות. נאָך די רבנישע מודעות נעהען די צדקה-גדולה-מודעות. אָנהויב ווינטער—קו״ק פון האָלץ-קאָמיסיע ווענען קלייבען געלט אויף האָלץ, דערנאָך מודעות ווענען פונאַנדערטיילען די האָלץ. מודעות, אַז היות ווי ס׳האָבען זיך זעהר שטאַרק געמעהרט די בקשות פון די נצרכים אין צ״ג, דרום זאָל מען שרייבען קורץ, מיט דעם נוסח: „אַ בקשה אין צ״ג ווענען שטיצע, — און דעם אַדרעס", ווייטערע מודעות פון רעגיסטראַציאָנס-ביוראָ ביי צ״ג ווענען פערשרייבען זיך אויף אומזיסטע ברויט-צעטלעך; מודעות ווענען דער צייט פון טיילען געלט די פרויען פון די זאַפּאַסנע, ווענען דעם, אַז אַלע אָרימע, וואָס בעטען נדבות, זאָלען זיך קומען פערשרייבען אין צ״ג, אויך אַז מ׳קען שרייבען ווענען שטיצע קיין אמעריקא און רוסלאַנד און שיקען בריוו קיין דייטשלאַנד צו געפאַנגענע קרובים; מודעות פון צענטראַל-קאָמיטעט ווענען קומען זיך פערשרייבען אויף אַרויסצופאָהרען אין די קליינע שטעדטלעך: בירזש, פּאָנעוועזש, קופּישאָק, אוטיאַן, אליטע, קאַשעדאַר א. אז. וו., דערנאָך מודעות ווענען קומען אַרויסנעהמען די שיינען און געהן מיט אַלע זאַכען, וועלכע מען וויל נעהמען מיט זיך (6 פוד אויף אַ פּערזאָן) אין ענטלויזונגס-אַנשטאַלט און פון דאָרט גלייך צום באַהן און פאַר אָרימע באַהן אומזיסט. מודעות פון „הילפס-קאָמיטעט" ווענען אָבשיקען די היימלאָזע, ווענען אָנגעקומענע געלט פאַר קרובים פון אַמעריקא, פאַר פּסח — ווענען פערשרייבען זיך אויף אומזיסטע מצה; דערנאָך ווענען אָבנעהמען די מצה אַ האַלב פונט אויף אַ נפש מיט 20 לייט אַרבעסענע מעהל א. אז. וו.

מודעות פון חברות און אַנשטאַלטען. פון „אחיעזר" ווענען וואָלוועלע האָלץ, בילינע קאַרטאָפעל, ווענען שטיצע, אויך אַז די אָרימע וואָס בעקומען שטיצע, מוזען ברענגען אַ שיין פון ד״ר, אַז זיי זיינען ניט אַרבייטספעהיג; פון „אגודת אחים" ווענען קאַרטאָפעל, גרויפען. דערנאָך מודעות און קו״ק, אַז מ׳זאָל מאַכען „מי שברך" שבת ווערען מ׳גיט עליות אין אַלע קלויזען לטובת די צדקה-חברות, פאַר יעדער חברה אַן אַנדער פרשה; מודעות ווענען די שבתים פון שטאָדט-חזן לטובת ישיבות און צדקה-חברות; אַ סך מודעות ווענען קאָנצערטען און לאָטערייעס לטובת צדקה-חברות און בילדונגס-אַנשטאַלטען; קול-קורא׳ס ווענען געבען געלט אויף פאָלקס-קיכען; קו״ק ווענען מנינים אויף ימים-נוראים לטובת צדקה-חברות; פאַר פּסח איז געווען מודעות, אַז די, וואָס האָבען קינדער און מאַנען אויף די שאָסייען און ווילען בעקומען שטיצע, זאָלען זיך ווענדען אין אַרבייטער-קיך; מודעות ווענען קאאָפּעראַטיווען

*) אַ צווייטע מודעה (אנאנים) פון יענער צייט (נאָוועמבער 1916) האָט געהאַט פאָלגענדען נוסח: „רחמנים בני רחמנים, האָט רחמנות אויף זיך און אויף דעם כלל-ישראל, זעהט צו זאָגען אַלע טאָג תהלים בצבור, כאָטש 1 שעה פאַר מנחה. — דען מיר בעדאַרפען איצט גרויס רחמים מן השמים".

און קיכען, וועגען פעראיינען און פעראמלונגען, חברות, געזעלשאפטען און מוסדים, וועגען פאלקס-אוניווערזיטעטען און פאלקס-שולען, וועגען גימנאזיעס און קורסען, וועגען קינדער-היימען און יתומים-הייזער, וועגען מוזיק-שולען און סעמינאריעס, וועגען חדרים און ישיבות, וועגען ליטערארישע אווענטען, טעאטער-פארשטעלונגען און לעקציעס.

סוחרישע מודעות. די ערשטע צייט נאך דער אקופאציע זיינען דער שולהויף און אלע יודישע גאסען געווען פערקלעפט מיט מודעות וועגען קארביד און קארביד-לאמפען, ווייל קיין עלעקטריע און גאז איז ניט געווען. און קעראסין, ליכט האט געקאסט זעהר טייער, צו עטליכע רובל א פונט. האט מען געקויפט און פערקויפט קארביד און קארביד-לאמפען. דאס איז געווען פון די איינציגע מסחרים אין די יודישע קווארטאלען אין יענעם פעריאד צייט. א סך מודעות רעקאמאנדירען ביורא׳ס פאר „ביטעשריפטען" און איבערזעצונגען; מודעות וועגען גומי-לעדער, הילצערנע פאדעשוועס, האלץ אויפ׳ן פוד, קארטאפעל א. אז. וו.

פאסקוויל-מודעות. די מצה קאסט צו טייער, די גבאים פון די קאאפע-ראטיווען בעזארגען זיך מעהר איידער די „צלענעס", די מקורבים פון די שטאדטישע קראמען האבען פאר זיך געלאזען די קארטאפעל און פאר די ארימע לייט די קארטאפעל-ביכלעך. די פאלקס-קיכען גיבען מעהר וואסער ווי גרויפען. מען זאל מחרים זיין די ספעקולאנטען און די פערקויפשטשיקעס א. אז. וו. איין מאל איז געווען א מודעה פון אן ארימאן א נוסח בזוה הלשון: „איהר זאלט וויסען גבירים, איך שטארב באלד אוועק פון דחקות, אבער מיין בלוט וועט זידען, קאכען אויף אייך גבירים, אזוי ווי זכריה הנביא׳ס בלוט, פארוואס איהר לאזט אונז ארימע לייט אויסגעהן פון דחקות פאר אייך אין די אויגען!"

IV. די כלי-שמות.

דורך די אויסווייניגסטע ווילען פון דער אלטער קלויז געהט מען דורך אין אנדערען האלבען שולהויף (מען רופט עס בראם) און דארט, אין בראם, פלעגען תמיד שטעהן די כלים מיט שמות. דאס זיינען געווען גרויסע קאסטענס און פעסער. אז זיי פלעגען ווערען פול, פלעגט מען זיי אוועקפיהרען אויפ׳ן בית-עולם און מקבר זיין די שמות. אין די דאזיגען כלי-שמות פלעגען נעכטיגען די משוגעים, וואס האבען קיין היים ניט געהאט. דער שולהויף מיט די קלויזען זיינען פון שטענדיג אן א מקום-מקלט פאר ארימע-לייט און כל-ערליי משוגעים, וואס אין מלחמה-צייט זיינען זיי געווארען נאך מעהר (פון סאלדאטען און אנטרונענע).

אין איין קאסטען איז א צייט געלעגען א סאלדאט, וואס פלעגט נאכאנאנד ציטערען מיט אלע גלידער און שרייען „מען טערעבעמבעט" (ד"ה מ׳שיסט) און די קינ-דער פלעגען איהם נאכמאכען; אין נאך א קאסטען איז געלעגען א סאלדאט אהן א היטעל אין א מונדיר, וועלכער פלעגט כסדר שווייגען. מ׳זאגט, אז ער איז אמאל געווען א וואויל-לערנער און זעהר א פרומער; אז ער האט אויף דער מלחמה דערהערט די דונערען פון די הארמאטען און דערביי דערזעהן פליהענדיג שטיקלעך קעפ און פיס, איז ער פון שרעק געבליבען פערגליווערט עד היום. אין א דריטען קאסטען איז געלעגען א מיידעל, וועלכע פלעגט וויינען און וויינען אהן א שיעור, אהן אן אויפהער. מ׳דערצעהלט, אז די מיידעל איז געווען אן אנטרונענע פון סובאלקער גובערניע; איהר פאטער האבען קאזאקען צוגעבונדען צו א בוים און דערשאסען, זייער שטוב פערברענט און אויף איהר האבען זיך די קאזאקען מרחם געווען... די כלי-שמות האבען אויך געהאט זייער מוכר-ספרים. דאס איז געווען א שיינער בחור פון א יאר 18 מיט גרייזעלעך, וועלכער פלעגט זיך טאג און נאכט ריהען אין די כלי-שמות. פלעגט מתחלה געהן אפילו אהן תחתונים, נור אין א לאנגען בגד, אין אין גאנצען לענג פון בגד פלעגען זיך באמבלען ספרים. ער האט אויסגעזעהן אינגאנצען ווי מעיבר-ת

ספרים האָט ער גענומען מכל המינים און פערקויפט וואָלוועל, פון איין קאָפּיקע ביז צעהן.

מיט אַמאָל, אַז מ'האָט אויף יודען אָנגעהויבען שיטען מיט בלבולים; מעשה קוטשע; יודען פערבעהאַלטען טעלעפאָנעס אין די בערד, — האָט מען זיך דערשראָקען, טאָמער וועט מען נאָך וואַרפען אַן אוינ אויף די כלי-שמות, און פאַרטיג אַ נייער בלבול, — האָט מען די קאַסטענס און די פעסער צוגענומען און אַ מודעה האָט מען אָנגעקלעפּט אויפן שולהויף, אַז ווער ס'האָט שמות, זאָל זיך מטריח זיין אַליין אַוועקטראָגען זיי אויפ'ן בית-עולם מקבר זיין. נאָך דער אָקופּאַציע האָט מען נעמאַכט פאַר זיי אַן אָרט אין פּאָליש פון דער גרויסער שול. מען קען דאָרט תמיד זעהן שטעהענדיג איבענאָן עטליכע זעק פול מיט שמות.

ביסלעכווייז האָט זיך אויך אויפ'ן שולהויף אַ סך אומגעענדערט. דער אַלגעמיינער שווערער מצב האָט בהדרגה, טאָג-טעגליך, אַריינגעטראָגען שנוים, וואָס זיינען געווען בכח צו ריהרען אפילו דעם אַלטען, טראַדיציאָנעלען לעבען פון ווילנער שולהויף. און בכלל איז שוין איצט דער שולהויף ריין פון כלי-שמות, פון משוגעים, פון אָרימע לייט, זיי זיינען ביסלעכווייז אויסגעשטאָרבען אויפן שולהויף, אין די קלויזען. אַלע ווײלע פלעגען זיך בעווייזען מודעות אויף די טירען פון די קלויזען, אַז קיין כהנים טאָרען אהין ניט אריינגעהן מחמת די מתים. אפילו די רעדלעך פּאָליטיקער, סטראַטעגער פון שולהויף, אויך די סתם קריטיקער, וועלכע פלעגען שטעהן גאַנצע טעג אויפ'ן שולהויף און קריטיקירען די ווילנער כלל-טוער, און די פּראָטעסטירער, וואָס פלעגען אַלע ווײלע מאַכען דעמאָנסטראַציעס, פּראָטעסטען אויפ'ן שולהויף און אין די קלויזען ניט לאָזען לייענען א. אז. וו., — זיינען אויך ניט געוואָרען. די דחקות און צרות האָבען אַלעמען צוטריבען, — דעם אויפ'ן בית-עולם, דעם אין די קליינשטעדטלעך זוכען אַ שטיקעל ברויט, דעם האָט מען צוגענומען אויף אַרבייט, דער ליגט אין שטוב געשוואָלען און קראַנק, אייך די קלויזען זיינען געוואָרען פוסט. די צאָל יודען אין שטאָדט איז אויף אַ סך קלענער. די בעלי-בתים, די איבערגעבליבענע, זיינען שטאַרק פעראָרימט. די נמתי"ם אין די קלויזען האָבען זיך כמעט אַלע פערמאַכט; ס'עקזיסטירען נור די רייכערע, ווי דבורה אסתר, ר' זיינוויל א. א. אָט אַזוי זיינען אַ סך קלויזען געוואָרען פערוויסט און די נמתי"ם - בטל. ניטאָ קיין לערנער, ניטאָ קיין רביים, ניטאָ קיין נמתי"ם, מער ניט אַפּיסעלע בעלי-בתים, די שארית הפליטה, — און אַלע אין דערפריה זעהט מען איצט אויפ'ן שולהויף ווי מען רייסט איין דאַוונער אין צעהן קלויזען.

און אויפ'ן שולהויף און אין די קלויזען האָבען זיך איצטער באַוויזען נאָר נייע אָרימע לייט: דאָס זיינען די פריהערדיגע בעלי-בתים, וואָס האָבען נאָך גאָר ניט לאַנג אַליין געגעבען נדבות... און אויפ'ן שולהויף האָט זיך אויך בעוויזען אַ מין נייער מסחר, וואָס מ'רופט עס „באַבקעלעך". דאָס איז אַ מין מאכל פון אַרבעסענע מעהל, בולבע-שאָלעכץ און אַנדערע מינים, וואָס איז אינגאַנצען גרוים ווי אַ כזית און מען פיהלט אין איהם כל-ערליי טעמים, — און ווען איינער האָט מער ניט ווי צעהן פעניג, נעהמט ער אַרויף אויפ'ן שולהויף און קויפט אַ „באַבקעלע", מחיה זיין זיך אויף אַ רגע. און פון אין דער פריה ביז ביי נאַכט הילכען איבער'ן גאַנצען שולהויף די קולות פון בלאַסע ווייבער און דאַרע, אָבגעריסענע מענער און קינדער: „באַבקעלעך", „באַבקעלעך", פרישינקע, הייסינקע!...

N.

צדקה־גדולה.

צווישען די פיל ווילנער צדקה־חברות פערנעמט דעם ערשטען אָרט די ווילנער צדקה־גדולה („צדקה גדולה של עדת ישראל בווילנה“). „צדקה־גדולה“ איז איינע פון די עלטסטע אינסטיטוציעס אין ווילנא. זי עקזיסטירט שוין מעהר ווי 250 יאָר. אייגענטליך, לויט׳ן רוסישען געזעץ, איז צדקה־גדולה ניט מעהר ווי די הנהגה פון דער גרויסער שול, נור דאָס איז בלויז נאָמינאַל: פאַקטיש איז מיט׳ן נאָמען פון צדקה־גדולה ענג פערבונדען די גאַנצע געזעלשאַפטליכע טעטיגקייט פון דער יודישער ווילנא אין אַ משך פון אַ לאַנגער רייהע יאָרען. אין 1844, נאָכדעם ווי עס איז בטול געוואָרען דער „קהל“, זיינען אַלע יודישע ענינים אַריבער צו דער שטאָדטישער אופּראַווע, וועלכע האָט אָבער גאָרניט געטאָן לטובת די יודען אויף דעם געביט. ביסלעכווייז, אָבּ־שטופענדיג פון זיך די „זשידאָווסקע אינטערעסען“, האָט די אופּראַווע אַלץ אַרויפגעוואָרפען אויף צדקה־גדולה אָדער ווי דאָס האָט אין יענער צייט געהייסען „זשידאָווסקאַ דאָבּראָמשינאשטש“, איבערלאָזענדיג פאַר זיך נור דעם רעכט פון קאָנטראָל.

חוץ דער אויסהאַלטונג פון דעם יודישען בית עולם, דעם איינ־ציגען אין גאַנצען ווילנער קרייז, האָט צדקה־גדולה תמיד געהאַט די השגחה אויף די אָרימע־לייט. אויף איהר איז געלעגען דער חוב צו פערזאָרגען די אָרימע מיט האָלץ אויף ווינטער, מצה אויף פּסח, ברויט אין די הונגער־יאָרען, אַוועקגעבען האָדעווען אונטערגעוואָרפענע קינדער, מלביש־ערומים וכדומה. דאָס איז געווען בנוגע צו צדקה. וואָס איז שייך צום געזעלשאַפטליכען לעבען איז צדקה־גדולה תמיד געווען דער צענטער, צו וועלכען די מאַכט פלעגט זיך ווענדען מיט אַלע ענינים, וואָס זיינען נוגע יודען. דער גרעסטער טייל פון די ווילנער אַלטע צדקה־און קולטור־חברות האָבען זיך געגרינדעט אונטער דער פאָהן פון צדקה־גדולה, למשל: דער מושב זקנים, די שטאָדטישע תלמוד־תורה, מאכל־כשר פאַר סאָלדאַטען, דער ערשטער גמילות־חסד „סומך נופלים“, דער דאַמען־פעראיין אָבצוגעבען אָרימע יונגלעך צו בעלי־מלאכות, דער פריילין־פעראיין צו בעזאָרגען קראַנקע מיט וויין און הינער, די חדרים „תורת־אמת“, נאָוואָגאָראָדער תלמוד־תורה, אין די שפּעטערדיגע יאָרען — די אָוונדשול פאַר דערוואַקסענע פרויען און מענער א. אז. וו. בכלל איז ניט געווען אין ווילנא אַ וועלכע ניט איז מעהר אָדער וועניגער וויכטיגע געזעלשאַפטליכע ערשיינונג, וואָס זאָל ניט זיין פערבונדען מיט׳ן נאָמען פון צדקה־גדולה. ערשט שפּעטער, בעת ס׳זיינען אָנגעקומען פאַר רוסלאַנד פרייערע צייטען, האָבען אַ סך פון די אינסטיטוציעס, וועלכע האָבען געאַרבייט אונטער דער פאָהן פון צדקה־גדולה, זיך אָבגעטיילט, האָבען

בעקומען אייגענע סטאַטוטען און זיינען געוואָרען אינגאַנצען זעלבסט־שטענדיג. אָבער די משא פון פערזאָרגען אָרימע־לייט איז געבליבען ליגען אויף צדקה־גדולה עד היום, ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס אין ווילנא האָבען זיך פאַר דער לעצטער צייט געגרינדעט אָהן אַ שיעור צדקה־חברות.

מיר וועלען זיך דאָ אָבשטעלען גענויער נור אויף דער אַרבייט פון צדקה־גדולה אין די מלחמה־יאָרען. איידער ס'האָט אויסגעבראָכען די מלחמה, אין 1914, איז די מאַטעריעלע לאַגע פון צדקה־גדולה געווען פערהעלטניסמעסיג ניט גאָר שלעכט; נאַטירליך איז אויך שווער צו זאָגען, אַז די לאַגע איז געווען גוט, ווייל צדקה־גדולה, וועלכע איז שטענדיג געווען געצוואונגען אויסצוהאַלטען זיך אויף „אייגענע מיטלען", האָט ניט געקענט האָבען קיין קאַפּיטאַלען; שוין אין די לעצטע יאָרען פאַר דער מלחמה האָט זיך שטאַרק פערגרעסערט די צאָל מקבלים פון צ"ג און חוץ דעם האָט מען מחמת דעם יקרות פון לעבען זיך ניט געקענט בענוגענען מעהר מיט די אַמאָליגע נתינות פון 50 קאָפּ. אָדער אַ רובל, מען האָט געמוזט געבען גרעסערע סומעס,—אָבער דאָך האָט צדקה־גדולה נאָך געהאַט צו יענער צייט נחלאות, וועלכע פלעגען איינטראָגען יערליך לערך 25-30 טויזענד רובל, דער בית עולם האָט אויך געגעבען אַ בעדייטענדע הכנסה, פון קאראָבקע פלעגט מען בע־קומען לערך 15 טויזענד רובל אַ יאָר און אַזוי אַרום האָט זיך צדקה־גדולה ווי ניט איז געקאָנט האַלטען; אויסערדעם פלעגט אין אַ נויטיגען מאָמענט קומען צדקה־גדולה צו הילף דער ראַט פון 36 כלל־טוער, וואָס איז געווען געגרינדעט ביי צדקה־גדולה. אזוי, למשל, האָט דער ראַט געגעבען צדקה־גדולה אַ הלואה פון 24 טויזענד רובל וכדומה.

אָבער גאָר בעזונדערס שווער איז געוואָרען די לאַגע פון צדקה־גדולה פון דעם טאָג אָן, ווען ס'האָט אויסגעבראָכען די מלחמה. ווי נור מ'האָט ערקלערט מאָביליזאַציע, איז צדקה־גדולה בעלאַגערט גע־וואָרען פון הונדערטער יודישע סאָלדאַטען, וועלכע האָבען געפאָדערט מ'זאָל בעזאָרגען זייערע ווייבער און קינדער, וואָס בלייבען אָהן ברויט; בכלל איז די צאָל מקבלים פון צ"ג דאַן בעדייטענד געשטיגען; דאָס זיינען מערסטענטייל געווען מענשען, וועלכע זיינען ביז יענער צייט צו צדקה ניט אָנגעקומען און אויף זיי האָט צדקה־גדולה געראַרפט לייגען אַ בעזונדערע השגחה. שפּעטער, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבען די רייהע גירושים פון די אַרומיגע שטעדט און שטעדטלעך, ווילנא איז איבערפולט געוואָרען מיט „פּרעמדע" און צדקה־גדולה האָט ניט געהאַט די מעגליכקייט צו שטילען די נויט פון די אַלע הונגעריגע, — האָט צ"ג געגרינדעט ביי זיך אַ ספּעציעלען צייטווייליגען קאָמיטעט, וועלכער האָט גענומען זאָרגען וועגען דער לאַגע פון די געליטענע פון מלחמה.

שפעטער־צו איז דער צייטווייליגער קאָמיטעט פון צ"ג פערגרעסערט געוואָרען און האָט זיך אויסגעבילדעט אין אַ זעלבסטשטענדיגען קאָמיטעט, וואָס איז בעוואוסט געוואָרען אונטערן נאָמען „הילפס־קאָמיטעט" אָדער „יודישער קאָמיטעט". דאָס אַלץ איז אָבער געטאָן געוואָרען פאַר די „פרעמדע"; די ווילנער אָרימע לייט זיינען ווייטער געבליבען אונטער דער השגחה פון צדקה־גדולה, און זי אַליין האָט געמוזט קלערען וועגען פערזאָרגען זיי. וואָס ווייטער איז דער מאַטעריעלער מצב פון צ"ג געוואָרען פון טאָג צו טאָג אַלץ ערגער. די נחלאות האָבען שוין אויפגעהערט צו טראָגען די שטענדיגע הכנסה, די איבעריגע הכנסות האָבען זיך אויך אָבגעשטעלט, צ"ג האָט פערזעצט איהרע ווערט־פּאַפּירען, האָט זיך פערשולדיגט, אָנגעליהען, און אַזוי געהאַלטען זיך ווי ניט איז ווייטער ביז יולי 1915. אין אויגוסט 1915, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבען די מאַסען־עוואַקואַציע פון ווילנא, זיינען צוליב געוויסע טעמים אָבגעפאָהרען אויך די גבאים פון צדקה־גדולה, איבערלאָזענדיג כמעט אַ פוסטע קאַסע און אין עטליכע מאָל אַ פערגרעסערטע צאָל מקבלים. צו פיהרען די הנהגה פון צדקה־גדולה איז געשאַפען געוואָרען אַ ועד פון הרב רובינשטיין, הרב אייגעש, בנימין עפשטיין, ד"ר ראַחמילעוויץ און שאול לעווין, אויף וועלכען ס'ליגט איצט פאַקטיש די גאַנצע אַרבייט. מען דאַרף דאָ אויך דערמאָנען, אַז די גבאים פון צ"ג, זיינענדיג ווייט פון ווילנא, האָבען בלויז איין מאָל צוגעשיקט אַ סומע געלד פאַר ווילנע, וואָס ד"ר שאַבאַד'ן איז געלונגען צו ברייננען פון מינסק מיט אַ קורצער צייט, איידער די רוסען האָבען פערלאָזען די שטאָדט. מיט די געלט האָט צדקה־גדולה געהאַט די מעגליכקייט ווייטער צו עקזיסטירען אַ געוויסע צייט. די לאַגע פון צדקה־גדולה איז אָבער פון טאָג צו טאָג געוואָרען אַלץ פערוויקעלטער און שווערער, ס'האָט זיך דערנענטערט דער פסח תרע"ו און פאַר צדקה־גדולה איז אויפגעשטאַנען די פראַגע: וואָס וועט זיין? ביי אַ פוסטער קאַסע איז די פראַגע געווען מעהר ווי ערנסט. בכלל איז די פראַגע וועגען פסח אפילו אין די גוטע יאָרען געווען ניט פון די גרינגע, ווער רעדט שוין אין אַזאַ שווערער צייט. אין די ערשטע 3 וואָכען פון פערשרייבען די אָרימע אויף תמיכה, האָט מען שוין געהאַט געמעלדעט 30 טויזענד מענשען. נור אַ דאַנק דער זעהר גרויסער ענערגיע פון ועד פון צ"ג האָט זיך איינגעגעבען מעהר אָדער ווייניגער צו בעפרידיגען די אַלע נויטבעדערפטיגע. דער געדרוקטער בעריכט פון צדקה־גדולה פאַר פסח תרע"ו גיט אָן אַלע דאַטען געגוי.

מען קען זיך פערהאַלטען צו דער אַרבייט פון צדקה־גדולה אין אַלגעמיינעם פערשיידענאַרטיג, נור דאָך מוז יעדערער מודה זיין, אַז אויפ'ן געביט פון צדקה האָט צדקה־גדולה אָבגעטאָן אַ ריזיגע אַרבייט

און עד היום זאָגט מען ניט אָב אין שטיצע קיינעם. וואָס נויטיגט זיך,—נור מחמת דוחק אין מיטלען האָט צדקה־גדולה קיין מעגליכקייט ניט צו געבען גרעסערע סומעס· פאָלגענדע טאַבעלע בעווייזט אויף וויפיל ס'האָט זיך פערגרעסערט די געלט-תּמיכה, וואָס צדקה-גדולה גיט אַרויס, און במילא די צאָל מקבלים פון צ״ג.

געלט־תּמיכה	יאָר	סומע קאָפּ.	סומע רו״כ.
אין די סומעס זיינען ניט אַריינגערעכענט די אונטערשטיצונגען מיט האָלץ, מצה וכדומה.	1913	07	16456
	1914	64	19436
	1915	01	35479
	1916	71	66880
	6 חדשים 1917	40	48645

די חקירה ודרישות, וואָס די רעגיסטראַציאנס-ביורא פון צ״ג מאַכט, אויף די בקשות וועגען תּמיכה, בעווייזען אַן איבעריגען מאָל צו אַ וואָס פאַר אַ מדרגה עס דערגעהט. איצט די אָרימקייט פון דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג. אַזוי, למשל, האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אַ בעדייטענדע צאָל געזינטען לעבען דערפון, וואָס זיי געהען צונויפּקלייבען בולבע-שאָלעכץ און קאָכען דערפון אַ מין „באַבקע" און מיט דעם לעבט מען. די זעלבע חו״ד האָבען אויפגעדעקט הונדערטער פאַקטען פון דעם שרעקליכען מצב, אין וועלכען ס'געפינען זיך די נייע מינים מקבלים, — די געפאַלענע בעלי-בתּים.

אויף פסח תרע״ז האָבען, ביי אַ יודישער בעפעלקערונג פון לערך 55000 נפשות, בעקומען תּמיכה פון צדקה-גדולה 31789 פערזאָן. מ'דאָט צוטיילט אומזיסט: 2801 פוד 10 פונט מצה, 629 פוד 08 פונט אַרבעסענע מעהל (לויט די ברויט-קאַרטעס איז די נאָרמע פאַר גאַנץ שטאָדט געווען ווייניגער ווי אַ האַלב פונט מצה אַ טאָג אויף אַ נפש און 20 לייט אַרבעסענע מעהל) און מען האָט אַרויסגעגעבען תּמיכה מזומן 20060 רובל 85 קאָפּ.

ר. גינצבורג.

דער שכנים-פעראיין.

אין משך פון דער מלחמה האָט זיך די דירה-פראַגע אַרויסגעוויזען אין ווילנא אין אַ פאָרם, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אַלע גרויסע שטעדט. נור דאָ אין ווילנא זיינען נאָך צוגעקומען ספּעציפישע בעדינגונגען, וואָס האָבען נאָך שווערער געמאַכט די זאַך. אַן אַלטע שטאָדט, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט נור פאַמעלעך מחמת פּאָליטישע טעמים, מיט אַ קליינער צאָל גוט איינגעאָרדענטע הויפען, אָהן די נויטיגע מוניציפּאַלע איינריכטונגען (וואַסערלייטונג, קאַנאַליזאַציע), מיט אַן אָבגעשטאַנענער קאָמוניקאַציע,—האָט ווילנא געליטען פון אַן איבערפילונג אין די דירות, פון אַ געפעהרליכער צונויפשטיקעניש פון דער בעפעלקערונג און אַנטיסאַניטאַרע בעדינגונגען ביי אַן אונגעהויערען יקרות אויף דירות, וואָס האָט זיך געלעגט ווי אַ משא דער עיקר אויף די יודישע קרעמער און בעלי-מלאכות, וואָס זיינען פערבונדען מיט די צענטראַלע ראַיאָנען פון שטאָדט.

אין משך פון דער מלחמה האָט די צאָל איינוואוינער אין ווילנא ביסלעכווייז זיך אַלץ מעהר פערקלענערט, מחמת דער פריוויליגער און געצוואונגענער עוואַקואַציע פון שטאָדט. דאָס האָט, נאַטירליך, געדאַרפט ווירקען אין דער ריכטונג, אַז די פרייזען אויף דירות זאָלען פאַלען און די שאַרפקייט פון דער פראַגע זאָל אין אַ געוויסער מאָס שוואַכער ווערען. זינט דער דייטשער אָקופּאַציע האָט זיך בעשאַפען אַ נייער מצב. פון איין זייט האָט זעהר אַ גרויסער טייל פון דער איבערגעבליבענער בעפעלקערונג, אָהן פרנסה און ביי אַן אונגעהויערען יקרות פון לעבען, פערלאָרען די מעגליכקייט צו צאָלען דירה-געלד; פון דער אַנדער זייט האָט דער איבערגאַנגס-צושטאַנד ניט געגעבען די בעלי-בתים פון די הויפען די יורידישע מעגליכקייט צו צווינגען די שכנים זיי זאָלען גענוי ערפילען די קאָנטראַקטען.

נור אין מאַי 1916 האָט זיך פון ס'ניי אָנגעהויבען די טעטיגקייט פון „בעלי-בתים-פעראיין פון שטאָדט ווילנא"—און פאַר די שכנים האָבען זיך אָנגעהויבען ביטערע טעג. ס'האָבען זיך אַ שאָט געטאָן „אָנקלאָגען" אין פרידענסגעריכט, וואָס האָט אָנגעהויבען צו פונקציאָנירען,— און מען האָט אָנגעהויבען מאַסענווייז אַרויסזעצען פון דירות די שכנים, וואָס האָבען ניט געצאָלט, און אָפּט אויך פערקויפען זייער האָב און גוטס. פערשטעהט זיך, אַז די בעלי-בתים אָדער זייערע פערוואַלטער פלעגען אָנגעבען תביעות אויף דער גאַנצער סומע פון חוב, וואָס איז אויסגערעכענט געוואָרען לויט די אַלטע קאָנטראַקטען מיט זייערע אונגעהויערע דירה-געלדער, וואָס זיינען באין אופן מעהר ניט געווען צוגע-

פאַסט צו דעם נייעם מצב פון דעם דירות-מאַרק. אָבער דער געריכט, פערבלייבענדיג אויף דעם פאָרמעלען באָדען, האָט צוגעמשפּט, נאַטירליך, די גאַנצע געפאָדערטע סומע און אַלס צוליג—די גרויסע געריכט-הוצאות. די שכנים, דער עיקר די ערענדאַטאָרען פון מאַגאַזינען, פאַבריקמאַכערייען, ווערקשטאַטען, בירהאַלעס וכדומה זיינען געשטעלט געוואָרען פאַר אַ סכנה פון אַ פולשטענדיגען חורבן. אום צו קעמפען מיט'ן אומגליק האָבען איינעגע „בעוואוסטזיניגע אונטערנעהמער" בעשלאָסען צו גרינדען אַ שכנים-פעראיין פון אַ פילאַנטראָפּישען טיפּ. נור שוין אויף דער ערשטער אָרגאַניזאַציאָנס-פערזאַמלונג איז די איניציאַטיווע אַריבער צו דער דעמאָקראַטישער אינטעליגענץ, וועלכע האָט בעשלאָסען צו געבען דעם פעראיין אַן אמת-געזעלשאַפטליכען פּנים. אין אַווגוסט 1916 איז פאָרגעקומען אַ גרויסע גרינדונגס-פערזאַמלונג, אויף וועלכער מען האָט אויסגעקליבען אַ הנהגה פון 9 יודען און 4 קריסטען. אין פּרע-זידיום זיינען אַריין ד"ר ראָם (פאָרזיצענדער), א. לוצקעוויטש (וויצע-פאָרזיצענדער), ר. גינצבורג (סעקרעטאַר) און ד"ר וויגאָדסקי (קאַסירער).

פאַר זיין הויפּט-אויפגאַבע האָט זיך דער שכנים-פעראיין געשטעלט די פערטיידיגונג פון די עקאָנאָמישע און יורידישע אינטערעסען פון אַלע שכנים אָהן אונטערשייד פון נאַציאָנאַליטעט, ווי אויך די פער-בעסערונג פון די היגיענישע בעדינגונגען פון זייער לעבען. אָבער דעם פעראיין האָט זיך איינגעגעבען צו פערווירקליכען זיין אויפגאַבע נור טיילוויז. די בּוראָ פון יורידישער הילף האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזען פאַר אונ-בעהילפיג: אין רעגירונגס-געריכט פלעגט דער שכן, וואָס פלעגט עובר זיין אויפ'ן קאָנטראַקט, הגם דער קאַנטראַקט איז געווען אַ פערעלטער-טער און אַ ניט קיין יושר'דיגער, תמיד פערשפּילען. ניט אויף אַ סך בעסער איז געווען דער ענין מיט'ן נאָרמאַלען קאָנטראַקט. אמת, דער געוועהנליכער שווערער דירה-קאָנטראַקט פון דער אַלטער גוטער צייט, וואָס פלעגט איינגאַנצען פערקנעכטען דעם שכן, אַרויפלייגענדיג אויף איהם בלויז התחייבות'ן אָהן וועלכע ניט איז רעכט, האָט אין די מלחמה-יאָרען פאַקטיש פערלאָרען זיין פריהערדיגע קראַפט. די גרויזאַמע דאַטעס פון 23 אפּריל און 29 סעפּטעמבער, וואָס פלעגען כאַראַקטערי-זירען דעם יסורים'דיגסטען פּעריאָד פון גרויסע וואַנדערנישען אין לעבען פון די אומגליקליכע שכנים, זיינען אַפּנים אויף תמיד פערשוואונדען. די קאָנטראַקטען האָט מען בּיסלעכוויוז אָנגעהויבען צו שליסען פון וועלכען טאָג מען וויל און דירה-געלד—בעשטימען, אנשטאָט האַלב-און פערטעל-יערליך, מאָנאַטליך. אָבער צו אַ באמת-נאָרמאַלען קאָנטראַקט, וועלכער זאָל גאַראַנטירען דעם שכן פון אַזוינע סיופּריזען, ווי פּלוצלונג בלייבען אָהן וואַסער, אָהן בעלייכטונג, ניט בעקומען קיין דובּעלט, קיין נויטיגסטען רעמאָנט פון די אייוועס, באַלטענס וכדומה, איז נאָך זעהר ווייט.

אום דורכצופיהרען אין לעבען אַזאַ איינהייטליכען יושר'דיגען קאָנטראַקט האָט דער פעראיין קודם כל געדאַרפט האָבען אין זיין רשות אַ גרויסען רעזערוו פרייע דירות, וואויהין ס'וואָלטען זיך קענען אַריינ-קלייבען די קוואַרטיראַנטען, וואָס זיינען ניט איינגעגאַנגען אויף די צו גרויסע פאָדערונגען פון די בעלי-בתים. דער פעראיין האָט מחמת דעם בעזונדערס געאַרבייט אין דער דאָזיגער הינזיכט. מען דאַרף בעמערקען, אַז די צאָל בעקוועמע דירות אין ווילנא האָט זיך בכלל פערקלענערט ביז אַ מינימום. זעהר אַ גרויסער טייל הויפען האָט אויפגעהערט צו טויגען פאַר אַ בעוואוינונג מחמת זיי זיינען שוין אַ צו לאַנגע צייט פערלאָזען; די בעסערע דירות, ווידער, זיינען פערנומען פון דער מיליטער. דער פעראיין האָט דעריבער געמוזט ווענדען זיין אויפמערקזאַמקייט אויף די הויפען, וואָס זיינען פערבליבען אָהן בעלי-בתים און זיינען אַריבער אין רשות פון אַ ספּעציעלער קאָמיסיע פון 9 געוועזענע גלאַסנעס פון דער שטאָדטישער דומע. דער שכנים-פעראיין האָט אָנגעגעבען אין דער דאָזיגער קאָמיסיע אַ בקשה, אַז מען זאָל איהם אַרויסגעבען די רשימות פון די ליידיגע הייזער און דערביי האָט ער אָנגעבאָטען זיין אומזיסטע פערמיטלונג אין פערדינגען די הייזער. אָבער די קאָמיסיע האָט מיט פערשיידענע תירוצים זיך אַרויסגעדרעהט פון געבען די רשימות. די געשיכטע פון קאַמף, וואָס ס'האָט געפיהרט דער שכנים-פעראיין, אין וועלכען די מעהרהייט זיינען יודען, מיט דער שטאָדטישער קאָמיסיע, וועלכע איז בעשטאַנען אויסשליסליך פון פּאָליאַקען בעלי-בתים פון הויפען,— איז אַן אינטערעסאַנטער פאַקט, וואָס איז זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר די אָרטיגע בעציהונגען. די אַפּוטרופּסות איבער די איבערגעלאָזענע הויפען איז פונאַנדערגעטיילט איבער 9 ראַיאָנען לויט דער פּאָליצעאי-שער פונאַדערטיילונג פון שטאָדט. דער ראַיאָנער אָפּעקון איז אין זיין נחלה אַ פולשטענדיגער בעל-הבית. ער בעשטימט אַליין די פּרייזען אויף די דירות, מאַגאַזינען, סעדער און גערטנער און גיט זיי אָב אין אַרענדע וועמען ער וויל. אין איינינע ראַיאָנען האָט מען די בעסטע בנינים און סעדער אָבגעגעבען אין אַרענדע דער עיקר גלחים. דער אָפּעקון פון 6-טען ראַיאָן פלעגט פּובליקירען וועגען פרייע דירות מיט מעבעל נור אין „דזיעניק ווילענסקי". און אָפט פלעגט טרעפען, אַז ווען יודען פלעגען וועלען דינגען אַ דירה אין אַ ליידיגען הויף, פלעגען די סטרעזשער זיך אָבזאָגען אפילו צו ווייזען די דירות, מאָטיווירענדיג קורץ און שאַרף: „דאָ פערדינגט מען ניט קיין זשידעס"...

אַ רייהע עהנליכע בעדינגונגען האָבען געווירקט אויף דער אַלגע-מיינער פערזאַמלונג פון שכנים-פעראיין אָנצוגעבען אַ בקשה צו דער מאַכט וועגען דעם, אַז מען זאָל דערפּילען די שטאָדטישע קאָמיסיע מיט פאָרשטעהער פון שכנים פון פערשיידענע נאַציאָנאַליטעטען. די

אינטערעסען פון די קוואַרטיראַנטען האָבען זיך אין דעם פאַל געפונען בהסכם מיט די אינטערעסען פון דער שטאָדטישער קאַסע, ווייל דאָס איינזייטיגע בעלי-בתּ'עווען פון די אָפּעקונען איבער עטליכע טויזענט פרייע הייזער האָט גענעבען אָנשטאָט הכנסות בלויז היזקות. די קאָמיסיע איז דערפילט געוואָרען מיט 9 נייע מיטגלידער: 4 ליטווינער, 3 יודען און 2 ווייסרוסען (מצד די יודען זיינען אַריין די ה"ה רעמאַנגאָלסקי, ש. כ"ץ און פעסקין). אין אָט דער קאָמיסיע פון 18 מיטגלידער האָבען די שכנים בלויז 5 שטימען. די דאָזיגע רעפאָרמע האָט, פערשטעהט זיך, ניט געקאָנט מיט אַמאָל ענדערען די גאַנצע סיסטעם פון די אַרבייטען פון דער קאָמיסיע, נור פונדעסטוועגען האָט דאָס אַריינגעטראָגען אין איהר טעטיגקייט אַ געוויסען עלעמענט פון געזעלשאַפטליכקייט.

איינס האָט זיך דעם פעראיין אַיינגעגעבען צו פערווירקליכען אין דער פולער מאָס: אַ פרייוויליגע אויסגלייכונג פון סכסוכים מיט דער הילף פון אַ בוררים-געריכט. דער דאָזיגער געריכט האָט זיך געגרינדעט אין אָקטאָבער 1916, נור רעגעלמעסיג צו פונקציאָנירען האָט ער אָנ-געהויבען סוף 1916, ווען ער איז אָנערקענט געוואָרען פון דער מאַכט אונטער'ן נאָמען „בירגערליכעס שיעדסגעריכט". די אָרגאַניזאַציע פון דער דאָזיגער נוצליכער אַנשטאַלט, וואָס עקזיסטירט איצט אין ווילנע צום ערשטען מאָל אַלס אַ שטענדיגער, רעגעלמעסיגער אינסטיטוט, איז פאָלגענדע: די הנהגות פון די פעראיינען — שכנים און בעלי-בתים — האָבען אויסגעקליבען צו 8 בוררים: מצד די שכנים זיינען אַריין ד"ר ראָם, ח. רעמאַנגאָלסקי און א. לוצקעוויטש; מצד די בעלי-בתים — ד"ר ווירשובסקי, ש. כ"ץ און געשוו. אַדוו. לוקאַשעוויטש; די מיטגלידער פון געריכט האָבען פון זייער זייט אויסגעקליבען אַלס אַ שליש דעם געוועזענעם שטאָדט-גאָלאָוואַ מ. ווענסלאַווסקי. די זיצונגען פון בירגער-געריכט קומען פאָר רעגולער אַלע דינסטאָג אין לאָקאַל פון שכנים-פעראיין. די געשעפטספיהרונג און דער פראָצעס ווערען געפיהרט אויף וועלכער אָרטיגער שפראַך מען וויל. די גאַנצע געשעפטספיהרונג ווערט געמאַכט לחלוטין אומזיסט. פאַר 10 חדשים, וואָס דער געריכט עקזיסטירט, זיינען אָנגעקומען ביז 300 פראָצעסען, דער עיקר מצד יודען (דער דאָזיגער פאַקט איז כאַראַקטעריסטיש בכלל פאַר אַלע בוררים-געריכטען און ווערט אַפנים ערקלערט מיט דער השפּעה פון די טראַדיציעס און מנהגים אויסצוגלייכען סכסוכים דורך דער פערמיטלונג פון בית-דין). די צאָל פון די פערזאָנען, וואָס דרעהען זיך אַרום פון אַ בוררים-געריכט, איז בערך ניט גרויס, אויב מען זאָל נעהמען אין בעטראַכט, אַז דער בירגער-געריכט האָט ניט קיין צוואַנגס-רעכט און ווירקט אויף די צדדים בלויז מיט זיין מאָראַלישען אַווטאָריטעט.

צום אָנהויב פלעגען זיך ווענדען צום בירגער-געריכט גרעסטענ-

טייל די שכנים, נור אין די לעצטע חדשים איז די בכורה אַריבער צו די בעלי־בתים. דאָס ערקלערט זיך דערמיט, וואָס דער פרידענסגעריכט האָט אויפ׳ן יסוד פון די עקזיסטירענדע רעכט אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען עקזעקוציאָנסליסטען לויט די פסק־דינים פון בירגער-געריכט. אויף אַזאַ אופן שפּאָרט אַיין דער אָנקלאָגער די בעדייטענדע הוצאות, וואָס זיינען פערבונדען מיט׳ן פיהרען דעם פּראָצעס אין רעגירונגס-געריכט. וואָס איז שייך צו די רעזולטאַטען פון די פּראָצעסען, איז פון איין זייט האָט דער פרידענסגעריכט אָנגעהויבען ביסלעכוויז, מחמת אָביעקטיווע בעדינגונגען, וויבער צו מאַכען זיינע פּאָרמעלע בעשלוסען, און פון דער צווייטער זייט, קומט אויך אוים דעם בוררים-געריכט ניט זעלטען אַרויס-צוטראָגען בעשלוסען, וואָס בעפרידיגען ניט אינגאַנצען די שכנים. בכלל בעגעגענט די אויסגלייכונג פון די דירה-סכסוכים בדרך שלום גרויסע שוועריגקייטען מחמת דער ניט נאָרמאַלער לאַגע פון דער דירה-פּראַגע אין ווילנא. אויב פריהער האָט דער דרוק מצד די בעלי-בתים פון די הויפען געהאַט אַלס זיין סבה די קלאַסען-אינטערעסען און די תשוקה נאָך געלט, איז איצט גיט ער איבער אין אַ בעדייטענדער מאָס בלויז מעכאַניש אַ פּרעמדע השפּעה. וויבאַלד די בעלי-בתים האָבען פערלאָרען זייער פריהערדיגע בעדייטונג אין דער שטאָדטישער פערוואַלטונג, האָבען זיי ניט די מעגליכקייט צו ווירקען אויף דעם סכום שטייערען, וואָס מען לעגט אַרויף אויף די אונבעוועגליכע גיטער. און די דאָזיגע שטייערען, כסדר וואַקסענדיג, הערען אויף צו געפינען זיך אין אַ פּאַסענדער פּראָפּאָרציע מיט דער פּאַקטישער הכנסה פון די הויפען. די דאָזיגע הכנסה איז שטאַרק געפאַלען צוליב פערשיידענע סבות: דער הויפט-פאַקטאָר איז דאָ די אַלגעמיינע ירידה פון דער צאָלונגס-פעהיגקייט פון דער בעפעלקערונג. דערנאָך—די רעקוויזיציע פון די בעסטע הייזער פאַר די בעדערפנישען פון דעם מיליטערישען אַמט און, ענדליך, די הוצאות אויף דעם סאַניטאַרען טייל, וואָס זיינען שטאַרק אויסגעוואַקסען. אין אַלע פּראָצעסען אָהן אַן אויסנאַם איז דער שטענדיגער הויפּט-אַרגומענט מצד די בעלי-בתים פון די הויפען דער אָנווייז אויף די אַסעניזאַציע, וואָס קאָסט זעהר טייער. מיט זיין גאַנצער שווערקייט לעגט זיך דער דאָזיגער אַסעניזאַציאָנער אַרגומענט אויף די אָרימסטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, וואָס זיינען זעהר גרויס אין צאָל און וואָס שפּייזען זיך כמעט אויסשליסליך מיט וועגעטאַרישע און שווער-פערדייליכע פּראָדוקטען. ס׳איז דעריבער נאַטירליך, אַז די בעלי-בתים זאָגען זיך געהרן אָב פון חוב, וואָס די שכנים זיינען זיי שולדיג, אים נור צו בעפרייען זיך פון דער מערדערישער אַסעניזאַציע. פאַר דעם שכן דעם אביון שאַפט זיך אויף אַזאַ אופן אַ שווערע לאַגע: פון איין זייט איז ער בכלל ניט ביכולת צו צאָלען פּינקטליך דירה-געלט (וואָס

איז אגב אויך שטאַרק געפאַלען) און פון דער צווייטער זייט מאַכט ער, מחמת זיין אָרימקייט, טייער די אָסעניזאַציאָנס-פּראָדוקציע. אַרויסדרעהען זיך פון דעם דאָזיגען שווערען מצב גיט זיך איהם געוועהנליך אַיין ניט אַנדערש זוי מיט דער הילף פון געריכטס-פּריסטאַוו. נור פון דעם, פערשטעהט זיך, ווערען זיינע יסורים ניט לייכטער. ווי קליין ס'איז ניט דער אינוועטנאַר פון אַזאַ שכן, איז דער אַריבערקלייב אויף אַ נייע דירה פערבונדען מיט זעהר גרויסע שוועריגקייטען, מחמת דעם אונגע-הויערען יקרות פון טראַנספּאָרט. און אגב בייט די נייע דירה קיין זאַך ניט אום אין דעם מצב פון אָרימאַן. דאָ וואָלט געקאָנט העלפען דער פעראיין, ווען ער וואָלט געהאַט אַ רייהע פוהרען, ווען ער וואָלט געבען הלואות אויף אַיינצוצאָלען דירה-געלט, ווען ער וואָלט געקאָנט דינגען אויף זיין חשבון אומזיסטע דירות פאַר די לחלוטין אונפערמעגליכע שכנים. דאָס אַלץ איז טאַקי באמת פּראָעקטירט געוואָרען פון פעראיין, נור ס'איז ניש דורכגעפיהרט געוואָרען אין לעבען,—ס'האָבען געפעהלט די נויטיגע מיטלען. מען דאַרף בעמערקען, אַז הגם די נוצען פון דעם שכנים-פעראיין זיינען קלאָר, איז די צאָל פון זיינע מיטגלידער זעהר אַ בעגרענצטע. די קריסטליכע בעפעלקערונג איז כמעט אינגאַנצען ניט פאַרגעשטעלט אין פעראיין. דאָס ערקלערט זיך מסתמא מיט דעם, וואָס פאַר די אָרטיגע קריסטען האָט איצט די פראַגע וועגען דירות ניט אַזאַ שאַרפקייט, ווי פאַר דער יודישער בעפעלקערונג. די קריסטען וואוינען מאַסענווייז אין די פאָרשטעדטלעך, וואו די דירות זיינען זעהר ביליג, און אַ סך קריסטען האָבען זיך גאָר אַיינגעאָרדענט אין אומזיסטע דירות מיט דער פאַרטעאישער הילף פון דער דעמאָנטער „שטאָדטישער" אפּוטרופסות איבער די איבערגעלאָזענע הייזער. די יודען אָבער,— קרעמער, בעלי-מלאכות און פּשוט בעזוכער פון פערשיידענע צדקה-חברות,— זיינען פערבונדען מיט'ן צענטער פון שטאָדט, און אפילו נאָך אַ צוזאַנגס-אַרויסזעצונג פון די דירות מיידען זיי אוים צו בעזעצען זיך הינטער'ן שטאָדט. וועגען שכנים-פעראיין דערמאָנען זיך, געוועהנ-ליך, בלויז די, וואָס נויטיגען זיך אין זיין הילף תיכף ומיד. ס'איז קלאָר, אַז אַזוינע מיטגלידער קאָנען גיכער אַוועק-פּטר'ן איידער פערפעסטיגען די פינאַנציעלע לאַגע פון פעראיין. די איבעריגע שכנים אָבער, וואָס נויטיגען זיך ווענינער און וואָס זיינען מעהר אינטעליגענט, זיינען אינדי-פערענט צו זייער אָרגאַניזאַציע. מחמת דעם ענטוויקעלט זיך שוואַך דער פעראיין, וועלכער וואָלט געקאָנט, ביי אַ געהעריגער אויסנוצונג פון מאָמענט, ברענגען אונגעהויערע נוצען דער שטאָדט דורך אַ יושר'דיגער רעגולירונג פון אַ פראַגע, וואָס ריהרט אָן די לעבענס-אינטערעסען פון דער גאַנצער אַרבייטענדער בעפעלקערונג פון ווילנא.

ס. י. סמאָרגאָנסקי.

די פינאַנץ-אָפּעראַציעס און דער האַנדעל.

די וואַליוטע.

ווען צוזאַמען מיט די דייטשען האָט זיך בעוויזען אין ווילנא די נייע וואַליוטע, האָט די אָרטיגע בעפעלקערונג לכתחלה ניט גע-וואוסט ווי צו אָריענטירען זיך, און דער קורס האָט ווי פון זיך אַליין זיך אַיינגעשטעלט 200 מאַרק פאַר 100 רובל. אַזוי איז זי אויך אין די ערשטע טעג אָנגענומען געוואָרען פון האַנדעלס-קלאַס ביז וואַנעט ס'איז ניט פובליקירט געוואָרען דעם 15 סעפּטעמבער 1915, ד. ה. אין 10 טעג אַרום נאָך דער דייטשער אָקופּאַציע פון ווילנא, די פעראָרדענונג פון דער מאַכט, וואָס האָט אַיינגעשטעלט דעם ערשטען צוואַנגס-קורס 150 מאַרק פאַר 100 רובל.

ס'פערשטעהט זיך, אַז מחמת דער נייער פעראָרדענונג האָבען די אָרטיגע סוחרים תיכף אַרויפגעוואָרפען די גאַנצע קורס-דיפערענץ הן אויף די פרייזען פון די פּראָדוקטען והן אויף אַלע איבעריגע סחורות. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז ס'האָט זיך בעוויזען דער ערשטער יקרות.

מחמת ס'זיינען ניט געווען קיין ביינק אָדער בכלל וועלכע ניט איז קרעדיט-אַנשטאַלטען, וואָס זאָלען ניוועלירען דעם קורס, האָט דער מאַרק קורסירט אין שטאָדט ניט העכער פון 160 ביי פּריוואַטע אָפּע-ראַציעס. דער אָסטבאַנק האָט זיך געעפענט אין פעברואַר 1916 און ער האָט בעקומען די ערלויבעניש פריי צו אַרבייטען מיט דער רוסי-שער וואַליוטע לויט דעם קורס פון בערלין, וואו דער קורס איז אין יענער צייט געווען 175—180. צוליב אַזאַ גרויסער דיפערענץ האָט דער באַנק לייכט געצאָלט איינם נאָך דעם צווייטען 155—160—165 און נאָך טייערער פאַר דעם רובל. ס'האָט זיך בעקומען אַ רעזולטאַט, אַז דעם קויפער האָט תמיד געלוינט צו בייטען רוסישע געלט אין באַנק און אַרויסגעהן אויפ'ן מאַרק, וואָס ס'האָט אַרויסגערופען די אונצופרידענ-הייט פון דער מאַכט און לויט איהר אָנווייז האָט דער אָבעראָסט אויף אַ צייט פערוועהרט דעם פרייען האַנדעל מיט'ן רובל. פונדעסטוועגען איז די דאָזיגע פעראָרדענונג אָבגעשאַפט געוואָרען אין 4 חדשים אַרום.

פּאַראַלעל מיט דער ענדערונג פון אינטערנאַציאָנאַלען מאַרק-קורס האָט דער אָבעראָסט פעריאָדיש געביטען דעם צוואַנגס-קורס:

15 סעפּטעמבער	1915	150 מאַרק.
1 מאַי	1916	175
• אָקטאָבער	1916	190
20 יאַנואַר	1917	200

אויף אַזאַ אופן האָט דער מאַרק אין די אָפּעראַציעס צווישען אָרטיגען און בערלינער קורס באַלאַנסירט אויף גאַנצע 20 פּראָצענט. אַזאַ מין משונה׳דיגע קורס-דיפערענץ האָט בעשאַפען אַ גאַנצע נעץ ספּעקוליאַנטען אויפ׳ן קורס. דער הויפּט-צענטער פון די דאָזיגע ספּעקוליאַנטען איז געוואָרען וואַרשוי, וואו דער מאַרק איז ניט וועלטען געשטאַנען אויף 2—3 פּראָצ. ביליגער, ווי אין בערלין.

שפּעטער-צו האָבען זיך שטריינג איינגעשטעלט דריי קורסען:

א) צוואַנגסקורס

ב) באַנק-קורס

ג) אָרטיגער אָדער מאַרק-קורס.

דער ערשטער איז געווען, ווי ס׳איז אויבען געזאָגט געוואָרען, אַ פּרעראָגאַטיוו פון דער מאַכט און איז געווען אַ מוז-זאַך הן פאַר די סוחרים און הן פאַר די געזעלשאַפטליכע קאַסעס און צאָלונגען. דער צווייטער, דער באַנק-קורס, איז געווען אָבהייניג פון בערלין דורך דער פערמיטלונג פון וואַרשוי און איז געווען געגעבען אינטענסיוו אָדאַנק די טעלעפאָן-פערבינדונגען צווישען בערלין, וואַרשוי און ווילנא. דער דריטער, דער סאַמע לעבעדיגער, האָט זיך געפונען אין אַ צוזאַמענהאַנג דער עיקר מיט דעם צופלוס פון מאַרקען פון דער אָקופּירטער פּראָווינץ. די בערך׳דיגע פערהעלטניש צווישען די דריי דאָזיגע קורסען איז געווען: 200—243—255 מאַרק.

אנשטאָט די מאַרקען זיינען דעם 17 אַפּריל 1916 אָבגעדרוקט געוואָרען באָנעס, וועלכע האָבען זיך בעוויזען אויפ׳ן מאַרק ערשט אין עטליכע חדשים אַרום אין קופּיורען פון אַ ווערט: 100, 25, 10, 3, 1 רובל און 50, 20 קאָפּ. פּאַפּיר, ווי אויך 3., 2, 1 קאָפּ. אַייזען אין אַן אַלגעמיינעם סכום פון 000 000 100 רובל*) אונטער דער אונטערשריפט פון אָסטבאַנק און גאַראַנטיע פון אָבעראָסט. דער צירקוליאַר פון אָבעראָסט מכח דעם ענין זאָגט, אַז די דאָזיגע באָנעס דאַרפען ווערען אויסגעקויפט פון דער רעגירונג אין דער נאַטורעלער דייטשער וואַליוטע אין אַ משך פון עטליכע יאָר נאָך דער מלחמה צו 2 מאַרק פאַר 1 רובל באָנעס, ניט אָבהייניג פון זייער קורס אויף דער בערזע.

גלייכצייטיג מיט די באָנעס איז ביי די דייטשען געגרינדעט געוואָרען אַ נייע אַנשטאַלט „הויפּטוועקסעלשטובע" מיט דער הנהגה אין סובאַלק. די דאָזיגע אַנשטאַלט האָט אינגיכען געעפענט אָבטיילונגען אין די מעהר אָדער וועניגער גרויסע צענטרען און איהר אויפגאַבע איז בעשטאַנען אין אויסצאַפּען די אמת׳ע מאַרקען און זייער צוואַנגס-אויס-בייט אויף באָנעס פאַר אַלע אַיינריכטונגען. אין וואַרשוי האָט מען דעם

*) שפּעטער איז דער סכום נאָך מעהר פערגרעסערט געוואָרען.

1 מאַי 1917 אַרויסגעלאָזען פּוילישע מאַרקען אַנשטאָט די דייטשע לויט'ן קורס 216 מאַרק פאַר 100 רובל. אַזאַ סיסטעם פון אַ צייטווייליגען, מיליטערישען אָדער חוב-מאַרק, צוגעפּאַסט צו דער אָרטיגער וואַליוטע, איז אויך אײַנגעפיהרט געוואָרען אין בעלגיע און אין טייל פון רומעניע, וואָס איז אָקופּירט פון די דייטשען.

די סיסטעם גופא פערדינט אַן אויפמערקזאַמקייט פון פינאַנציעלען שטאַנדפּונקט: האָבענדיג אַ רעכטליכען אומלויף אויפ'ן אָקופּירטען מאַרק, שטערט זי ניט אין דערזעלבער צייט דעם אומלויף אינוועניג אין לאַנד, געבענדיג די מעגליכקייט פריי אײַנצוקויפען די נויטיגע פּראָדוקטען מחוץ דייטשלאַנד—אַ סיסטעם, וואָס קאָן דינען אַלס אַ בולט'ע אילוסטראַציע פון אַ קאָנזעקווענץ, דורכגעטראַכטקייט און אַן אויסעראָרדענטליכער פעהיגקייט צו אָריענטירען זיך אין די פינאַנציעל-עקאָנאָמישע אויפגאַבען.

אַ בעזונדערען אָרט פערנעהמען די אָפּעראַציעס מיט גאָלד. אין מאָמענט, ווען די דייטשען האָבען זיך בעוויזען, איז דער קורס פון גאָלד געווען צווישען 350—400 מאַרק, אין אַ יאָר אַרום האָט ער דערגרייכט 500 מאַרק. די נויטווענדיגקייט אין גאָלד און די שווערקייט אַרויסצוקריגען איהם פון דער בעפעלקערונג האָט געצוואונגען די מאַכט מאַכען איהם אָבהענגיג פון צוקער. די מעגליכקייט צוקויפען בײַ דער אַדמיניסטראַציע צוקער נור מיט דער גאָלד-וואַליוטע האָט בעשאַפען אַ נייעם ספּאָרט: דעם אײַנקויף פון גאָלד און זײַן איבערפערקויף די ספּעקוליאַנטען אויף צוקער, וואָס ס'האָט אַרײַנגעיאָגט 100 רובל גאָלד ביז 600 מאַרק און העכער. אינגיכען, ווען דער צופלוס פון גאָלד איז געוואָרען שוואַכער, האָט אָנגעהויבען וואַקסען דער קורס פון די זילבערנע רובלס און האָט דערגרייכט ביז 450 מאַרק פאַר 100 רובל.

מעטאַלען אין שטיקער זײַנען געגאַנגען אין אַ פערשטאַרקטען, געהעכערטען טעמפּ: גאָלד 96 פּראָבע אין שטיקער—25 מאַרק פאַר אַ זאָלאָטניק; זילבער—1.80 מ' אַ לייט; פּלאַטינע—40 ביז 45 מאַרק אַ זאָלאָטניק; צין—25 קאָפּ. אַ פונט.

דער אינדוסטריעלער מאַרק.

תיכף נאָך דער אָקופּאַציע האָט זיך דער גרעסטער נאָכפראַגע אַרויסגעוויזען אויף טאַבאַק, און מחמת דעם איז אונגעהויער גיך די שטאָדט און די געגענד פול געוואָרען מיט טאַבאַק-קרעמלעך, וואָס האָבען געלייזט זעהר געשמאַק. די טאַבאַק-פאַבריקאַנטען, וואָס האָבען געהאַט די מעגליכקייט אויסצואַרבייטען פּאַפּיראָסען אָהן באַנדעראָלען און אָהן שטייערען פלעגען זיי אַרויסוואַרפען אויפ'ן מאַרק אין אונגע,

הויערע מענגעס און פלעגען נעהמען פרייזען, וועלכע ס'האָט זיך זיי געגלוסט. זיי האָבען אָנגעלעבט גאַנצע קאַפּיטאַלען. גלייכצייטיג זיינען געקומען צו אַזאַ רעזולטאַט אויך די ביר־ברויער, וועלכע האָבען אויך געאַרבייט ביי אַזוינע קאָנטראָללאָזע בעדינגונגען, נור זייער טעטיגקייט האָט ניט לאַנג געדויערט, מחמת די רויהע מאַטעריאַלען האָבען געקלעקט אויף אַ קורצע צייט און אין 5—6 חדשים אַרום האָבען זיך אַלע ביר־זאַוואָדען פערמאַכט. דער גרעסטער טייל טאַבאַק־פאַבריקען האָבען אויך געמוזט אָבשטעלען זייער פראָדוקציע מחמת די דאָזיגע סיבות און אויך מחמת דעם יקרות אויף דעם טערקישען טאַבאַק און דער שווערקייט צו בעקומען איהם צוליב די אונגעהויערע הויכע טאַריפען פון דער אָרטיגער האַנדעלסקאַמער.

דערנאָך טרעטען אַרויס אויף דער סצענע די קליינע הענדלער מיט שפּייז־פּראָדוקטען. די אונערהערטע פרייזען פון די דאָזיגע פראָדוקטען האָבען געגעבען די מעגליכקייט צו ספּעקולירען. דער פערבאָט אַריינצופיהרען די נויטיגסטע פראָדוקטען פון די אַרומיגע שטעדטלעך און דערפער האָט בעשאַפען זעהר אַ גרויסען קאָנטינגענט פערזאָנען, וואָס פערנעהמען זיך מיט קאָנטראַבאַנדע און האָט אויף אַ סך מיטגעהאָלפען דערצו, אַז די פרייזען אויף שפּייז־פּראָדוקטען זאָלען זיך כסדר העכערען און זאָלען דערגרייכען פאַנטאַסטישע ציפער.

דער וואַלד־האַנדעל, צום אָנהויב אַ גאַנץ לעבעדיגער, שטאַרבט אָב,—נור אין אַ יאָר אַרום, ווען די דייטשען גיבען איבער די וועלדער אויף עקספּלאָאַטאַציע אָדער אויף ספּלאַוו קיין דייטשלאַנד לויט אַ פערהעלטניסמעסיגען מקח השוה, האָט דער דאָזיגער האַנדעל בעדייטענד רייך געמאַכט דעם קאָנטינגענט פערזאָנען, וואָס געהען אַריין אין דער וואַלד־בראַנזשע.

וואָס איז שייך צו די איבעריגע פאַבריקען, איז אָדער אַ טייל פון זיי אַרבייט גאָרניט אָדער געפינט זיך אין רשות פון די דייטשען, וואָס האָבען זיי צוגעפּאַסט צו מיליטערישע פּראָדוקציעס.

די אונגלויבליך־הויכע פרייזען אויף שפּייז־פּראָדוקטען האָבען רייך געמאַכט די אַרומיגע דערפער און שטעדטלעך. צוזשטעלענדיג דער שטאָדטישער בעפעלקערונג, וואָס הונגערט, אייער, פּוטער, קעז און עופות (שוין ניט ריידענדיג וועגען קאָרן און מעהל), האָבען די פּויערים אָנגעלעבט גרויסע קאַפּיטאַלען. ס'האָט זיך געבילדעט אַ בעדייטענדע אַרמיע פערזאָנען, וואָס ברייגגען אַריין די דאָזיגע פּראָדוקטען אין שטאָדט, הגם די אַדמיניסטראַציע האָט געגען דעם אַרויסגעגעבען שטרייגגע פערבאָטען.

ס'איז אינטערעסאַנט צו קאָנסטאַטירען דעם פאַקט, אַז כמעט אַנדערהאַלב יאָר האָבען די פּויערים ניט גענומען פאַר פּראָדוקטען

קיין אַנדערע געלד, ווי נור אמת'ע רוסישע,—און אין דער לעצטער צייט, אָבער, זיינען זיי מיט אַמאָל שאַרף אַריבער אויף דייטשע מאַרקען און נעהמען זיי נאָך גערנער ווי רוסישע געלד. וואָס איז שייך צו די באַנעס,—אנערקענען זיי די פויערים בכלל פאַר קיין געלד ניט און נעהמען זיי אין האַנט ניט. מיט וואָס פאַר אַ פינאַנציעלען אינסטינקט ס'ווערט דערביי אָנגעפיהרט זייער פשוט'ער, ניט געקינצעלטער שכל איז שווער פאָראויסצוזאָגען,—דאָס וועט בעוויזען די צוקונפט.

דער קליינער קאָנטינגענט פערזאָנען, וואָס האָט בעוויזען אָנצולעבען קאַפּיטאַלען אין משך פון דער דאָזיגער צייט, בעטרעפט קוים 1 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל פערזאָנען, וואָס זיינען פעראָרימט געוואָרען אין אונזער געגענד. פונדעסטוועגען איז אינטערעסאַנט דורכצופאָרשען די פאָרמע, אין וועלכער זיי האָבען אַריינגעטאָן דעם עודף פון זייערע געלדער.

די רוסישע פּראָצענט-פּאַפּירען און ווערטען.

די ערשטע זאַך, וואָס ס'איז קלאָר געוואָרען דעם ניי־אויסגעבאַקענעם קאַפּיטאַליסט, איז דער ניט נאָרמאַלער נידעריגער קורס פון רוסישען רובל אין פערגלייך מיט'ן פּאַריטעט און דעריבער ווי נור ס'האָט זיך ביי איהם בעוויזען אַ רעזערוונער קאַפּיטאַל האָט ער איהם אַריינגעלעגט אין רוסישע געלד, איינקויפענדיג. זיי העכער פון קורס, אָנהויבענדיג כסדר פון 155 מאַרק פאַר 100 רובל און העכער. אַזוי האָט געדויערט דער ערשטער האַלב יאָר פון אָקופּאַציע. דער חשבון, אַז די דייטשען וועלען זיך האַלטען אין ווילנא אַ קורצע צייט, האָט זיך נאָך אַ האַלב יאָר אַרויסגעוויזען פאַר ניט ריכטיג. ס'האָבען זיך אַריינגעקליבען די רוסישע ביינק, מען האָט אָנגעהויבען טעכניש איבערצובויען די בנינים, ס'האָבען זיך בעוויזען אַ רייהע אויסערע סמנים,— דאָס אַלץ האָט געזאָגט עדות, אַז די דייטשען האָבען אפנים בעשלאָסען צו בעזעצען זיך גרינטליך אין אונזער געגענד אויף אַ לענגערע צייט און דעריבער האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר ניט פּראַקטיש אַריינצולעגען קאַפּיטאַלען אין דער רוסישער פּראָצענטלאָזער וואַליוטע,—און די קאַפּיטאַליסטען האָבען אָנגעהויבען כאַפּען די פּראָצענט-פּאַפּירען, וואָס האָבען זיך געפונען אויף די הענט. דעם גרעסטען אינטערעס האָבען אַרויסגערופען די ווערט-פּאַפּירען פון ווילנער זעמעלנער באַנק, די 4 פּראָצ. מלוכה־רענטע און טיילווייז די ווינגרישנע בילעטען און די סעריעס פון קאַזנאַטשייסטווע, נור ביסלעכווייז איז אויסגעגאַנגען דער מאַטעריאַל, ווייל דער סכום פּראָצענט-פּאַפּירען, וואָס איז פערבליבען, האָט ניט געקאָנט בעפרידיגען אַפילו אַ צוואַנציגסטע חלק פון נאָכפרעגע. אָבער דאָ איז געקומען צו הילף דער אָסטבאַנק מיט רוסישע ווערט-פּאַפּירען,

וואָס זייער צאָל איז אין בערלין געווען זעהר גרויס אויך אין די שלום-צייטען צוליב דער נידעריגער דיסקאָנטנער פראָצענט-נאָרמע.

די שטאַרקע עליה פון די רוסישע פראָצענט-פּאַפּירען און ווערטען אין פּעטערבורג האָט נאַטירליך געווירקט אויך אויף די בערלינער בערזע, הגם, פערשטעהט זיך, ניט אין אַזאַ בולט'ער מדרגה. דורכשניטליך געהט דער רוסישער פראָצענט-פּאַפּיר אויף דער בערלינער בערזע אין 75 פּראָצ. פון זיין פּעטערבורגער טאָג-קאָטירונג; בפרט איז דער קורס אין בערלין געווען אָבהענגיג פון דעם נאָכפרעג אויף דעם אָדער יענעם ווערט-פּאַפּיר.

ביי אַזוינע בעדינגונגען האָט זיך דעם קאַפּיטאַליסט לכתחלה איינגעגעבען, איינקויפענדיג פּראָצענט-פּאַפּירען ביי אַ ביליגען קורס פון רובל (ביז 200), אויסבייטען די מאַרקען אויף רובלס, געווינענדיג אויף דער 25 פּראָצ. הנחה פון בערלינער קורס.

אָבער די זאַך האָט זיך בעדייטענד געענדערט, ווען דער פּאַריטעט פון רובל האָט זיך אויפגעהויבען העכער פון דער פעסטגעשטעלטער נאָרמע 216. דאַן זיינען די רוסישע ווערט-פּאַפּירען געגאַנגען אין פערקויף אויף 30—40 פּראָצ. נידעריגער פון דער פּעטערבורגער טאָג-קאָטירונג.

די ווערט-פּאַפּירען, וואָס מען פיהרט אַרויס פון בערלין מעהר פון אַלע, אַלס אַזוינע, וואָס ווערען דער עיקר גערן גענומען, זיינען:

4½ % הלואה 1905 I און II ווינרישנע הלואה
„ 4 1902 מלוכה-רענטע 4%
„ 3 8/10 קאָנוו. הלואה, קאנסאליד. רענטע, אַקציעס פון די בר. נאָבעל און איינינע אַקציעס פון די רוסישע אײַזענבאַהנען.

ס'איז אינטערעסאַנט צו ברייננען די פערגלייכונגס-טאַבעלע פון די קורסען פון די רוסישע ווערט-פּאַפּירען דאָ און אין פּעטערבורג:

	פּעטערבורג	ווילנא
4½ % 1905 י.	94.25 ר'	69
I הלואה „ 64	„ 1080.—	725
II „ 66	„ 970.—	620
4% מלוכה-רענטע	„ 79.75	71
נאָבעל	„ 2100.—	900

ניט קיין קליינע ראָל האָבען געשפּילט די קופּאָנעס פון די דאָזיגע ווערט-פּאַפּירען, וואָס מען פיהרט אַרויס פון בערלין; די צאָל פון די דאָזיגע קופּאָנעס האָט דערגרייכט אַ סכום פון עטליכע מיליאָן רובל. ווען די רוסישע קופּאָנעס האָבען זיך צום ערשטען מאָל בעוויזען

פון בערלין, איז דער אינטערעס צו זיי ניט געווען איבעריגס גרויס, ווייל ביי דעם נידעריגען קורס פון רובל האָבען זיי געקאָנט געבען א 4—5 פּראָצענט הנחה. ווען אָבער דער רובל האָט דערגרייכט אַ קורס פון 250 און העכער, האָבען די אייגענטימער פון די קופּאָנעס זיי גע- האַט אין 30 און מעהר פּראָצ. הנחה פון פּאַריטעט-פּרייז.

דאָ האָט זיך אגב אַרויסגעוויזען די ניט גענויקייט פון עולם אין הינזיכט פון פונאַנדערטיילען די קופּאָנעס אויף קאַטעגאָריעס און דערביי איז די דיפערענץ פון אָבשאַצונג געווען אַ גאַנץ היבשע. אזוי, למשל, האָבען זיך די קופּאָנעס פון די אייזענבאַהן-פּאַפּירען אַלס אַזוינע, וואָס זיינען אַם ווענינגסטען בעקאַנט דעם עולם, קאָטירט ניט ווייניגער, ווי ביי 30 פּראָצ. הנחה, די קופּאָנעס פון די אויסלענדישע הלוואות— אויף 5 פּראָצ. העכער; פאַר די טייערסטע, אָבער, האָבען זיך גערעכענט די קופּאָנעס פון די אינווענינגסטע הלוואות, וואָס דער עולם האָט זיי גערן פונאַנדערגעקויפט ביי אַ 12—15 פּראָצ. הנחה.

דער פּעריאָד פון נאָך דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, וואָס האָט נאַטירליך אַראָבגעזעצט דעם ווערט פון די רוסישע פּראָצענט-פּאַפּירען אין פּעטערבורג, האָט זיך, פערשטעהט זיך, אָבגערופען אויך אין בערלין און די פּרייזען זיינען געוואָרען נאָך ביליגער, הגם ניט אויף קיין סך:

4% רענטע — 67 רובל
I ווינר. הלוואה—675 „
II „ „ —600 „

שפּעטער-צו, אין סעפּטעמבער-אָקטאָבער 1917, זיינען די פּרייזען שטאַרק געפאַלען.

צוזאַמען מיט די קופּאָנעס האָט דייטשלאַנד פּערפּלייצט דעם מאַרק מיט די בילעטען, וואָס זיינען אין משך פון די לעצטע דריי יאָר אַרויס אין טיראַזש, דערביי צוליב זייער אונבעוועגליכקייט (מחמת ס'איז ניטאָ קיין פּראָצ. פון די קופּאָנעס) האָט זי זיי קאָטירט אויפ'ן פּרייז צוגלייך מיט די קופּאָנעס. אגב האָט דער עולם, מחמת איינינע טעמים (צוליב'ן שטעמפּעל), גערנער גענומען די קופּאָנעס.

דער פאַקט, וואָס ס'איז ניטאָ דער רוסישער מלוכה-באַנק און ס'איז ניט מעגליך אויסצובייטען די צורימענע פּאַפּירענע געלד אויף נייע, האָט אַרויסגערופען אַ נייעם מין האַנדעל: אַן אויסבייט מיט אַ הנחה פון 10—15 פּראָצ., וועלכער האָט בעשאַפען ניט קיין געזונטע אַטמאָספער און האָט אַריינגעבראַכט אַ גרויסע שוועריגקייט אין אומלויף פון די ווערטען. שפּעטער-צו, ווען וואַרשוי האָט אָנגעהויבען אָנצו- נעהמען די צורימענע פּאַפּיר-געלד מיט אַ הנחה פון 1—2 פּראָצ., איז דער מצב פון מאַרק בעדייטענד לייכטער געוואָרען.

—{OOOOO}—

די פאַרשטעטלעך.

ווילנא רינגלען אַרום צוועלף פאָרשטעטלעך, וועלכע ציהען זיך אַריין כמעט איינע אין די אַנדערע. פון מזרח זייט פון ווילנא געפינען זיך: רוזעלע, פּאָפּלאַוועס, זאַרעטשע; פון צפון-מזרח – אַנטאָקאָל; פון צפון – שניפּישאָק; פון מערב – זווערינעץ און לוקישקעס; פון דרום – נאָוואָראָד, פּיאַסקעס, סקאַפּלערנע, קאַמינעס, נאָוואָסוויאַט, און ליפּאָווקע.

אַנדערע פון די פאָרשטעטלעך זיינען נאָהנט פון שטאָט, נור זיי טיילט אָב די טייבען ווילע און ווילייקע (וועלכע פאַלט אַריין אין ווילע), ווי זאַרעטשע, פּאָפּלאַוועס, וועלכע עס טיילט אָב די ווילייקע, שניפּישאָק – די ווילע; אַנדערע טיילט אָב דער מרחק פון שטאָדט, אויך די ווילייקע, ווי אַנטאָקאָל; אַנדערע – דער מרחק אַליין, ווי קאַמינעס, ליפּאָווקע; אַנדערע זיינען, פערקערט, אזוי נאָהנט, אז צוזאַמענגעבויט מיט שטאָט, ווי לוקישקעס, נאָוואָראָד, פּיאַסקעס.

אויך אין אויסזעהען שיידען זיך אָב די פאָרשטעדטלעך. אַנדערע זעהען אויס ווי שטאָט, מיט גרויסע מויערען און מיט אַלע בעקוועמליכקייטען פון שטאָט; אַזוינע זיינען לוקישקעס, זאַרעטשע, פּאָפּלאַוועס; אין די איבעריגע איז אַ געמיש פון מויערען מיט הילצערנע הייזלעך. דער שטעמפּעל פון אַ קליין שטעטעל ליגט ניט מער, ווי אויף איינינע פון די פאָרשטעטלעך, ווי קאַמינעס, ליפּאָווקע, וואו יעדערער האָט זיך זיין גערטעל, זיין פעלד, און דער דחקות דאָרט איז טאַקי ניט אַזוי גרויס, ווי אין די איבעריגע פאָרשטעטלעך. אָבער אין אינערליכען, מסחרישען און געזעלשאַפטליכען לעבען זיינען כמעט אַלע פאָרשטעטלעך אייננ פערבונדען און פערקניפּט מיט שטאָט.

די פאָרשטעט האָבען נעבען זיך אויך פאָרשטעטעלעך; זאַרעטשע – די שטיבלעך אָדער בעלמאָנט; שניפּישאָק האָט די ראַגאַטקעס; נאָוואָראָד – דאָלני.

צווישען די פאָרשטעטלעך איז פאַראַן גאָר יונגע, ווי נאָוואָסוויאַט, סקאַפּלערנע, קאַמינעס, ליפּאָווקע, פּיאַסקעס, וועלכע זיינען געגרינדעט געוואָרען צוזאַמען מיט'ן באַן מיט אַ ערך 59 יאָר צוריק; אין דער זעלבער צייט האָט זיך אויך ענטוויקעלט קליין-שניפּישאָק צוזאַמען מיט די קאַזאַרמעס; אויך נאָוואָראָד און לוקישקעס האָבען זיך ענטוויקעלט אין יענער צייט, הגם אין דער היסטאָריע פון ווילנא פיגורירט שוין לוקישקעס פון קדמונים אָן*). ס'זיינען פאַראַן עלטערע פאָרשטעטלעך, ווי אַנטאָקאָל, זאַרעטשע, פּאָפּלאַוועס, רוזעלע. די עלטסטע פון אַלע פאָרשטעטלעך רעכענט זיך גרויס שניפּישאָק. די שניפּישקער זקנים זאָגען, אַז שניפּישאָק איז נאָך עלטער פאַר ווילנע גופא.

יעדער פאָרשטעטעל האָט זיך איהרע חברות, איהרע היסטאָרישע מערקווירדיג-קייטען און איהרע זכרונות. אויף קליין-שניפּישאָק געפינט זיך דער אַלטער בית עולם (רמ"ז – תקצ"א), וואו עס זיינען פאַראַן די קברים פון ווילנער גאון, פון גר צדק און פון נאָך גאונים; אויף זאַרעטשער בערג, וועלכע בעהעפטען זיך מיט די אַנטאָקאָלער בערג, געפינט זיך דער נייער בית עולם (געגרינדעט אין תקצ"א).

אויף סקאַפּלערנער בערג געפינט זיך דער כאָלערע-בית-עולם, וועלכען מ'האָט אויך געגרינדעט אין יאָר תקצ"א, ווייל דעמאָלט האָט אין ווילנא אויסגעבראָכען אַ גרויסע מגפה.

*) לויט אַ לעגענדע האָט דער פירשט וויטאָווט נאָך אין יאָר 1394 בעזעצט אויף לוקישקעס טאַטאַרען און זיי האָבען דאָרט אויסגעבויט אין יענער צייט אַ מעטשעט און אַ בית-עולם. אַ מעטשעט עקזיסטירט נאָך היינט אויך דאָרט. דאָס איז אַ הילצערנע געביידע מיט אַ קופּאָל און אַ האַלבע לבנה און אַלע פרייטאָג ריכט מען דאָרט אָב תפלות. אויך אין „עיר ווילנא" ווערט געבראַכט, אַז ר' שמשון מזאה, וועלכער איז נפטר געוואָרען אין יאָר תרי"ג, האָט אין לוקישקעס אויסגעבויט אין זיין הויף אַ בית מדרש.

אויף אַנטאָקאָל האָט געפונען א מקום-מקלט דער לעצטער רב ר׳ שמואל, אין יאָר תקל״ח, אין דער צייט פון זיין מחלקת מיט די ראשי הקהל, אין שטאָט גופא האָט ער דעמאָלט מורא געהאַט צו וואוינען.

אויף גרויס שניפּישאָק, דערציילט מען, האָט א מאל אין ר׳ אהרן׳ס הויף (איצטער אַנאַליקס) געלערנט דער ווילנער גאון א גאַנץ זומער (אלס זומער-וואוינונג). אנטקעגען איז דעמאלט אויך געווען אַ קלויז א. אז. וו.

אייניגע פון די פאָרשטעטלעך טראַגען היסטארישע נעמען: דער נאמען פון פאָר-שטעטעל רזשעלע איז פערגרייזט פון יערוזאלעם: אין 1812, בשעת נאַפּאלעאָן איז אריין אין ווילנא און האט דארט דערזעהען דעם טייכעל מיט דעם שיינעם וואַלד אויף די הויכע בערג און די טיפע טאלען, האט ער עס א נאמען געגעבען „יערוזאלעם"; דארטען זיינען אויך פאראַן נאַסען נאמען מיט׳ן נאמען בית-לחם וכדומה.

גרויס-שניפּישאק רופט מען ווילקאמירסקי, ווייל איידער דער באַן איז געבויט געווארען האט זיך דער גאַנצער טראַקט פון ווילקאמיר קיין ווילנא געצויגען דורך גרויס שניפּישאק, און אין עק שטאט זיינען דעמאלט געווען ראַגאַטקעס, וואו מען פלעגט נעמען אַן אבצאל פון די אריינפאָהרער און פאַר דער אריינגעפיהרטער סחורה.

דורך שניפּישאק איז אויך דער טראַקט קיין מייסעגאָלע, שירווינט מיט דער סביבה.

קליין-שניפּישאק רופט זיך קאַלוואַרייסקי, ווייל דורך איהר איז דער טראַקט קיין קאַלוואַריע (אַ בעריהמטער פּוילישער קלויסטער, וואוהין ס׳געהען זומער עולה רגל זיין טויזענדער קריסטען און דאס גיט דער שטעטעל פּרנסה). דורך קאלוואַרייסקי איז אויך דער טראַקט קיין ווערקי, אַ זומער-אָרט מיט אַ בעריהמטען פּאלאַץ.

די נעמען פון די אַנדערע פאָרשטעטלעך זאגען עדות אויף די ניט לאַנגאָניגע ענטשטעהונג פון די שטעטלעך, למשל: נ אָ ו ו אָ - נ אָ ר אָ ד, ד. ה. ניי-שטאט; נ א ו ו א-ס ו ו י א ט, ד. ה. ניי-וועלט; פּ י אַ ס ק ע ס, ד. ה., אז ניט לאַנג איז נאָך דאָרט געווען א זאַמדיג אָרט; ל י פּ א ו ו ק ע, ד. ה. אז ניט לאַנג איז נאָך דאָרט געווען אַ וואַלד פון ליפּען-בוימער וכדומה.

יעדע פאָרשטעטעל האָט זיך איהרע מסחרים מיט דעם קאָנטינגענט מענשען דערצו, למשל: לוקישקעס, וועלכע שטעהט נעבען ברעג טייך ווילִיע, האָט ווענ-מיהלען, מעל-מיהלען, האָלץ-סקלאַדען, אַ ביר-ברוֹיז און אַ סך גאַרבאַרנעס; זי רעכענט זיך פאַר דער רייכסטער פאָרשטעטעל אין ווילנא*); אַנטאָקאָל, וועלכע שטעהט אויך נעבען ברעג ווילִיע, האָט אויך האָלץ-סקלאַדען, אויך לעבט זי פון די זומער-וואוינונגען, וועלכע געפינען זיך אין אַנטאָקאָלער וואַלד אויף די הויכע בערג, און פון די זומערדיגע קאַזאַרמעס, וועלכע זיינען דאָרט פאראַן אַ סך. שניפּישאָק, וועלכע שטעהט אויך נעבען ווילִיע, ו[illegible] אויך האָלץ-מסחרים, ווענ-מיהלען, א ביר-ברויז, פאַבריקען פון קאַפּולען און קאַראַקול און ציגעלניעס (ווייל דאָרט איז א לייםיגער אָרט); קליין-שניפּישאָק האָט קאַזאַרמעס און תבואה-האַנדעל.

פאַפּלאַוועס, וועלכע שטעהט נעבען ברעג ווילייקע, האָט האָלץ-סקלאַדען, א ביר-און א בראַנפען-ברויז, אויך דעם פיש-מאַרק.

רזשעלע האָט א ביר-ברויז און זומער-וואוינונגען.

פיאַסקעס האָט דעם טאָוואַרנעם באַן, האָלץ-סקלאַדען און פאַבריקען פון זאָקען, בלייפעדערס, גראַמאַפאָנעס, גילזען-מאַש[illegible]ס.

---

*) אויף לוקישקעס געפינט זיך אויך דער יאָרמאַרק, אלע זומער אין מאַי מאָנאַט; דאָס גיט דער שטעטעל אויך אַביסעל פּרנסה.

**) אויף אַנטאָקאָל געפינט זיך דער קלויסטער אויפ׳ן נאָמען פון פּעטער און פּאַוועל. דאָרט אויפ׳ן פּלאַץ איז דעם 29|7 תמיד אַ גרויסער יריד. דאָס פלעגט דער שטעטעל געבען פיל פּרנסה.

סקאַפּלערנע האָט אַ טאַבאַק-פאַבריק, אויף דעם טאָוואַרנעם באַן.

ליפּאווקע, דורך וועלכער עס געהט דער לידער און אָשמענער טראַקט און דער טראַקט פון נאָך שטעטלעך און דערפער פון אַרום, האָט אַ פּיה-און תבואה-האַנדעל. דאָס זעלבע אויך ליפּאווקע, דורך וועלכער עס ציהט זיך דער טראַקט קיין ראַדין מיט דער סביבה. די אָרימסטע פון אַלע פאָרשטעטלעך זיינען נאָוואָ-סוויעט און נאָוואָגראָד,—אָהן שום פאַבריקען און מסחרים. נאָוואָגראָד איז נאָך אַמאָל אויך געווען אַ שם-דבר, וועלכער פלעגט אַרויספוואַרפען אַ פּחד, אַ אימה מיט זיין אָרימקייט און בכלל מיט זיינע פערשיידענע מינים שעדליכע עלעמענטען. איצט זיינען אפילו שוין די דאָזיגע עלעמענטען אביסעל פערשוואונדען, אָבער די אָרימקיים האָט זיך אדרבה נאָך מעהר פערשטאַרקט.

ח. ל.

די מלחמה-צייט האָט אויף אַ סך אומגעענדערט די פאָרשטעטלעך. וויטער ווערט געשילדערט דער איצטינער (אַווגוסט 1917) מצב פון יעדער פאָרשטעטעל בעזונדער.

אַנטאָקאָל.

אַנטאָקאָל איז זעהר ווייט פון צענטער שטאָט, בפרט נאָך דעם אַריינקומען פון די דייטשען, ווען די „קאָנקע" האָט אויפגעהערט צו פונקציאָנירען. דערפאַר איז דער לעבען דאָ אַ איינגענאַרטיגער און טראָגט ניט אויף זיך דעם ספעציפישען חותם פון שטאָט ווילנא. אַנטאקאל קאן ניט האָפען אויף שטיצע פון שטאָט, ווי עס האָט זיך שוין אַרויסגעוויזען ניט איין מאָל, און מוז אַליין טאָן מיט אייגענע כחות און אויף אייגענער ריזיקע. זי פערמאָגט אָבער גענוג זון און לופט; די ערד צו בעאַרבייטען איז נאָך פריש, ניט אויסגעמאַטערט. איהר וואַרפט אַריין אַהין אַ פּאָר קערענדלעך, און כל זמן זיי האָבען אַ שטיקעל יניקה לעבען זיי און וואַקסען, ווי גאָט האט געבאָטען, אָהן חכמות און אָהן קונצען: אָהן בלומען און אָהן צאַצקעס, אָבער אַ געזונט, פריש בוימעל.

פאַרן אפטרעטען פון די רוסען איז כמעט די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג אַריבערגעפאָרען אין שטאט אַריין: איבערן ווילִיע זיינען געווען אויסגעבויט אַ פולע בריקען, און מען האט זיך געריכט אויף מיליטערישע אפעראַציעס אין געגענט. יום-כפור 1915 נאָך כל נדרי האט דער עולם, וואס איז אַרויס פון ווירשופּער שול און מיט אימה געקוקט אויפ'ן פלאַקערדיגען האריזאנט פון אַרום, בעטראפען ניט מער פון דריי מנינים מענשען, צווישען זיי די העלפט סאלדאַטען. דער גרעסטער טייל פון דער בעפעלקערונג האט זיך אפילו צוריקגעקערט, אבער אין שטעטעל האט זיך שוין גלייך אַרויסגעוויזען אַן ארימקייט, וואס האט זיך כסדר פערגרעסערט. כמעט אַלע פרנסות זיינען חרוב געווארען; די איינציגע נייע, וואס עקזיסטירט שוין נאהנט צוויי יאר, איז געהן אויפ'ן לאַנד, על פי רוב אין נעמענטשין נאָך פראדוקטען. אבער די פרנסה נעמט זיך אב די געזונט, און אַ גרויסער טייל פון די „געהער" זיינען שוין אַוועקגעגאַנגען... פון דער וועלט. איך האב געזעהען „גוטע געהער" און „געהערקעס", וואס פלעגען די ע"שטע צוויי חדשים ברייגגען צו דריי פוד משא, דערנאך כסדר דריטהאַלבען, צוויי, אַנדערהאַלבען, ביז אין אַ שיינעם פריהמארגען האב איך זיך ניט דערוואוסט, אז פרץ דער פורמאַן אדער אַלתר צמחס זיינען געשטארבען, נאַטירליך געשוואלענע.

יודען געפינט זיך אין אַנטאקאל דעם לעצטען יאר אַן ערך 1000 צווישען אַ קריסטליכער בעפעלקערונג דריי מאל אַזוי גרויס (גערעכענט מיט דער אַרומיגער געגענט). דער יוד וואוינט דא מיט'ן קריסט אין זעהר נאהנטע שכנות און איז תמיד מיט איהם פערבונדען געוועזען מיט אַרבייט אדער מיט'ן פדיון. אין דער קאַשמאַרער צייט פון מלחמה האָבען זיי צוזאַמען אַפולע איבערגעלעבט: געמיינזאַמע ערוואַרטונגען און איבעראַשונגען, פרייד און צרות. דאָס אַלץ האָט אין אַ געוויסער מאָס דערנעהנטערט ד'

ביידע לאַנערען און אָהן אַ שום ספק קאָן מען זאָגען, אַז מען שפירט זיך דאָ און מען אָנערקענט איינער דעם צווייטען פאַר בירגער פון איין לאַנד.

די ערשטע צייט האָבען די יודען גענומען אַ טיכטיגען אָנטייל אין דער מיליציע, ביז איר רעאָרגאַניזירונג.

ביי דעם סאַמע אָנהייב פון דער קאָאָפּעראַטיווער בעוועגונג איז געשאַפען געוואָרען דער „אַנטאָקאָלער קאָאָפּעראַטיוו״, וואָס עקזיסטירט ביז היינט. אין זיין בעסטער צייט האָט דער קאָאָפּעראַטיוו געהאַט ווייט איבער 300 מיטגלידער. יודען און קריסטען אויף דער העלפט. די פערוואַלטונג ווי אויך דער פּערסאָנאַל בעשטעהען אויף דער העלפט פון יודען און פּאָליאַקען. פאַר צוויי יאָר צייט איז אונז ניט אויסגעקומען צו הערען ביי די לאַנגע אָטשערעדען וידלערייען אויפ׳ן נאַציאָנאַלען באָדען, אַפילו אין די „גרויסע טעג״ פון מעל, גרויפּען, קאַרטאָפעל אָדער צוקער, ביי דער גרעסטער שפּאַרעניש און ליידענשאַפט, ווען יעדע „בולבע״ איז אַ נשמה ממש. אויף די 5—6 אַלגעמיינע זיצונגען און אויף אַלע זיצונגען פון דער פערוואַלטונג (דורכשניטליך אַלע 2 וואָכען) איז גערעדט געוואָרען אויסשליסליך פּויליש און מען דאַרף קאָנסטאַטירען, אַז אַנטאָקאָלער בעלי־בתים ריידען פּויליש ניט גראָב שלעכט.

אַנטאָקאָל איז די איינציגע פון די פאָרשטעטלעך, וועלכע עס איז בעשערט געוועזען צו האָבען אַן׳אמתע יודישע פאָלקס־שול*). די אַנטאָקאָלער פאָלקס־שול פאַר אינגלעך און מיידלעך פון דער חברה „מפיצי השׂכלה״ עקזיסטירט פון 1 יאַנואַר 1916 יאָר, און אין דער קורצער צייט האָט זי אַרויסגעוויזען אַ גרויסע ערציהערישע און נאַציאָנאַליזירענדיגע בעדייטונג. בנוגע צו די לימודים האָבען די גייסטיג און קערפּערליך געזונטע, על פי רוב, אַנטאָקאָלער קינדערלעך געטאָן די גרעסטע פּעולה וואָס איז מעגליך. די וואָס האָבען געענדיגט אָדער אַרויסגעטראָטען פון העכערען קלאַס וועלען שוין פערבלייבען אַ „עם הספר״, און די קלענערע האָבען שוין אויך געמאַכט זייערע ערשטע פעסטע טריט. די יודישע לידער און דער יודיש־רעדען האָבען פּעריאָגט איינגאַנצען די פרעמדע שפּראַכען. מערקווירדיג, אַז אָט די ווירקונג האָט זיך אַרויסגעוויזען אויך אויף די גאָר קליינע קינדער, וואָס בעזוכען נאָך ניט די שול, און אַ דאַנק דעם האָט מען אין אַ פולע הייזער געמוזט אָנהויבען צו בענוצען יודיש. די שול בעזוכען אַלע קינדער, סיי די רייכסטע, סיי די אָרימסטע. אין דער קריטישער צייט פון שול האָבען די עלטערען פון די קינדער ווי אויך די אנטאָקאָלער בעלי־בתים די שול אויסגעהאָלפען.

דער אַנטאָקאָלער עולם איז אַזוי ווייט פון אונזערע פּאַרטייליכקייטען, פון די מלחמות וועגען „אונזערע שפּראַכען״; די שול איז נאָך זייער פּשוט׳ן שׂכל אַזוי נאַטירליך, אַזוי צוגעפּאַסט, אַז זיי פערשטעהען ניט ווי קאָן זיין אַנדערש אָדער בעסער. מען דאַרף דאָ אויך בעמערקען, אַז דער לימוד פון תנ״ך און העברעאיש האָט אין דער שול פערנומען אַ גרויסען אָרט און איז געפירט געוואָרען זעהר אינטענסיוו.

די אַנטאָקאָלער יודישע פאָלקס־קיך איז איינע פון די ערשטע אין ווילנא, און איז לכתחילה געגרינדעט געוואָרען אויף אייגענע מיטלען. דער אונצוטרוי צו דער „שטאָט״ ווילנא איז אַזוי גרוים, אַז מען האָט לאַנג ניט געוואָלט זיך פעראייניגען מיט דער פערוואַלטונג פון די יודישע פאָלקס־קיכען. ניט אָהן אַ יסוד אפשר האָבען אַנטאָקאָלער כלל־טוער מורא געהאַט, אַז די גרויסע פערשווענדערישע ווילנא זאָל ניט איינשלינגען די שווער פערהאָרעוועטע אַנטאָקאָלער עטליכע מאות. די אַנטאָקאָלער פאָלקס־קיך פלעגט די לעצטע צייט אַרויסגעבען ביז 1000 מיטאָגען אַ טאָג, פון זיי אַן׳ערך 150 אומזיסטע.

אויף אויסצוהעלפען אָרימע לייט עקזיסטירט די חברה „תומכי עניים״. די ערשטע צייט האָט די חברה אינטענסיוו געאַרבייט, איצט איז זי שטאַרק אָבגעשטאַנען, מען דאַרף האָפען, אַז דאָס איז נור צייטווייליג.

*) זעה „ווילנער זאַמעלבוך״ I באַנד: „אַנטאָקאָלער שול פון מפיצי השכלה״.

די ענטוויקלונג פון די מיטעלשטאַנדסקיבען האָט איינגעבראַכט אַנטאָקאָל אַ גאַנץ פּאָלידע און אנטשענדיגע יודישע מיטעלשטאַנדסקיך, וואָס האָט זיך פון ערשטען טאָג פּרעקנעשטעלט אויף אַ שטרענג געזעלשאַפּטליכען באָדען. די קיך איז שטאַרק בעזוכט אויך פון קריסטען.

פאַר די לעצטע $1^1\!/_2$ יאָר זיינען געשטאָרבען איינער נאָכ'ן צווייטעןביידע אַנטאָקאָלער רבנים: הרב ר' אברהם קרעצמער און הרב ר' בנימין פרידמאַן. פון נעהמען אַ נייעם רב האַלט זיך די שטעטעל פאַרלויפיג אָב.

ש. נאָוואָפּלאַנט.

גרויס שניפּישאָק.

שניפּישאָק געפינט זיך נאָכ'ן גרינעם בריק, אויף יענער זייט טייך ווילִיע, זי טיילט זיך אויף צוויי לאַנגע גאַסען: ווילקאָמירער, אָדער גרויס שניפּישאָק און קאַלוואַ-ריער, אָדער קליין שניפּישאָק.

פאַר דער מלחמה איז שניפּישאָק געווען אַ מסחר-שטעטעל, די בעפעלקערונג פון גרויס און קליין שניפּישאָק מיט דער סביבה איז בעשטאַנען פון אַ ערך 10 טויזענט יודען און אַ ערך 25 טויזענט פּאָליאַקען מיט רוסען. די רוסען זיינען אַוועק צוזאַמען מיט'ן רוסישען חייל.

גרויס שניפּישאָק אַליין האָט געהאַט אַ ערך 5 טויזענט יודען, וועלכע זיינען בעשטאַנען פון קרעמער, סוחרים, בעלי-מלאכות, ציגעלמאַכער, פורמאַנעס, איזוואָשטשיקעס און וואַשאָוניקעס.

אין דער צייט פון אָקופּאַציע האָבען זיך די ציגעלניעס פערמאַכט, אַ חוץ צוויי, וועלכע אַרבייטען פאַר דער מאַכט; די זעג-מיהלען זיינען אויך אַריבער צו דער מאַכט; די קאָפּעל-און קאַראַקול-פאַבריקען האָבען זיך געשלאָסען, די בע"ב זיינען אין רוסלאַנד, און פון די אַרבייטער זיינען אַ סך אויף אַרבייט ביי דער מאַכט, אַ סך זיינען צופאָהרען אין די קליין-שטעטלעך, אַ סך זיינען צוטשאָרבען, און די בעפעלקערונג האָט זיך פערקלענערט אויף אַ ערך 30 פּראָצ. אַ סך קראָמען האָבען זיך פערמאַכט, און אין די אָפענע קרעמלעך זעהט זיך אויך מער ניט ווי אַ ביסעל עסענווארג-סחורה, ווי קאַרטאָפעל, באַנבאַן, „באַבקעס" א. או. וו.

פריהער, תיכף נאָך דער אָקופּאַציע, איז געווען אַ סך בירהאַלען; וואו אַ טיר-דאָרט אַ בירהאַלע, אַנדערע האָבען אפילו דאָן נישקשה געלייזט, נור איניבען זיינען די ברייזער אַריבער צו דער מאַכט און ס'איז פערווערט געוואָרען צו פערקויפען ביר.

אויך די בעל-מלאכות, די וואַשאָוניקעס, די פורמאַנעס האָבען אָנגעוואָרען זייער גאַנצע פּרנסה, און דער עקאָנאָמישער מצב פון גרויס שניפּישאָק איז זעהר אַ נעדריקטער.

דער קולטורעלער מצב איז אויך אויף אַ סך געפאַלען. אין שניפּישאָק געפינט זיך אַ שוהל איבער הונדערט יאָר אַלט, וואָס דעם ווילנער גאונס זוהן ר' אברהם האָט איבער-געבויט. נעבען שוהל איז דאָ אַ גרויסער בית מדרש, אַ סאָלדאַטסקע קלויז, אַ ליובאַוויטשער שטיבעל און בעננינס קלויז,-נור זיי זיינען אַלע פוסטלעך, די דאַוונער זיינען אומעטום דאָס רוב אבלים. ס'בעמערקט זיך בכלל אין אַלע קלויזען פון גאַנץ ווילנא, אַז כמעט אַלע דאַוונער זיינען קדיש-זאָגער (ס'איז איצט אויך צו בעמערקען אַ סך קדיש-זאָגערקעס, מערסטענטייל ווייל עס איז ניטאָ קיין זיהן). נעבען שוהל געפינט זיך פון שטענדיג אָן אַ תלמוד-תורה, אין ת"ת געפינען זיך איצט הונדערט תלמידים (פריהער זיינען געווען קרוב 200 תלמידים) מיט דריי רביים; די ת"ת האָבען פריהער אויסגעהאַלטען די בעלי-בתים פון שטעטעל, איצט – די בע"ב מיט'ן צ"ק.

פאַר דער אָקופּאַציע זיינען אין שניפּישאָק אויך געווען זעקס חדרים מיט איבער הונדערט תלמידים, איצטער – 4 חדרים מיט אַ ערך 60 תלמידים. אָנהויב 1917 האָט זיך

אויף שניפּישאָק (כיוּוער גאַס) געפינט אַ היים פאַר קינדער פוּן דער חברה „קינדער-פערזאָרגוּנג". די היים האָט איצט 140 קינדער.

אין 1916 איז אויף שניפּישאק געווען אַ קוּרצע צייט אַ פּריוואַטע שוּל פאַר אינגלעך מיט מיד׳, עך צוזאַמען; אַ קוּרצע צייט האָט אויף שניפּישאָק עקזיס- טירט אַ בית ספר עממי לבנות פוּן דער אָרגאַניזאַציע „צעירי ציון". איצט — ביידע פערמאַכט.

דער געזעלשאַפטליכער לעבען האָט זיך אין דער צייט פוּן אקוּפּאַציע אויף אַ סך פערערגערט, די צוויי גמילות-חסדים, וואָס זיינען פריהער געווען איינער אין בית מדרש, דער אַנדערער אין בעגנינס קלויז מיט אַ קאַפּיטאַל פוּן 5 טויזענד רוּבל, האָבען זיך איצט פערמאַכט.

עס פוּנקציאָנירען זעהר שוואַך די חברה „לינת הצדק" און די חברה „לחם לרעבים". צוּם אָנהויב פלעגט די חברה „לחם לרעבים" צוּטיילען 800 מאַרק אַ חדש (דעריין 250 מזוּמן פאַר הוּנדערט פאַמיליעס), פוּן זיי 450 מ׳ אויף 300 אוּמזיסטע פּאָרציעס אין פאָלקס-קיך. פּסח תרע"ז האָט זי צוּטיילט געפאַלענע בע"ב און אָרימע אַ ערך צוויי טויזענד מאַרק. חברים צאָהלער האָט זי געהאַט 70, און מקבלים 100. איצט האָט זי קיין צאָהלער נאָר ניט, זי האַלט זיך אוּים מער ניט פוּן צוּפעליגע נדבות און פוּן צ"ק.

די פאָלקס-קיך נוּמ׳ 59 עקזיסטירט דאָרט שוין קרוֹב צוויי יאָר. פריהער פלעגט זי אַרויסגעבען טעגליך 14 הוּנדערט פּאָרציעס; אַז ס'האָט זיך געעפענט די צווייטע פאָלקס-קיך נוּמ׳ 66, האָט זיך די צאָל פּאָרציעס פוּן דער ערשטער פערקלענערט, די צווייטע פאָלקס-קיך ניט אַרוּים 700 פּאָרציעס טעגליך. ס'עקזיסטירט אויך אַ מיטעל- שטאַנדס-קיך נוּמ׳ 119, און אַ קיך פוּן דער חברה „קינדער-פערזאָרגוּנג" אין דעם בנין פוּן תלמוּד-תּורה (צווייטע קינדער-קיך פוּן דער חברה). פּאָרציעס ווערט דאָרט אַרויסגע- געבען 300 טעגליך.

אין גרוֹים שניפּישאָק געפינען זיך אויך אַ שטאָדטישע קראָם און אַ קאָאפּעראַטיוו מיט אַ 10 רוּבעלדינגען פאַי, נוּר ביידע אַרבייטען איצט זעהר שוואַך.

אין גרוֹים שניפּישאָק איז רב ר' מאיר באַסין. נאָך דער ראַנאַטקע איז דאָ אַ בית-מדרש און דאָרט איז רב ר' אבא קעסעל.

קליין שניפּישאָק.

די יוּדישע בעפעלקערוּנג פוּן קליין שניפּישאָק איז בעשטאַנען פוּן אַ ערך 4 טויזענט נפשות. פוּן די רוּסען זיינען געווען אַ סך בעאַמטע, וועלכע זיינען אַוועק אין רוּסלאַנד. אויף קליין שניפּישאָק געפינען זיך קאַזאַרמעס, וועלכע האָבען געגעבען דער שטעטעל אַ סך פּרנסה. דער מסחר האָט דאָרט אַזוי אויפגעבליהט, אַז אַ קראָם מיט אַ דירה אין קליין שניפּישאָק האָבען געקאָסט אַזוי טייער כמעט ווי אין שטאָט.

אין אקוּפּאַציע-צייט האָבען זיך אַ סך קראָמען פערמאַכט. אַ סך פוּן די איינ- וואוינער זיינען צוּפאָהרען אין די קליינע שטעדטלעך, אַ סך אַרבייטען ביי דער מאַכט, אַ סך זיינען צוּשטאָרבען און די בעפעלקערוּנג האָט זיך פערקלענערט אויף אַן ערך 25 פּראָצענט.

די איבערגעבליבענע בעפעלקערוּנג לעבט איצט דער עיקר פוּן קליין-האַנדעל מיט פּראָדוּקטען און געהעריי; דער עקאָנאָמישער מצב פוּן קליין שניפּישאָק איז זעהר געדריקט, פוּנדעסטוועגען דאָך בעסער פוּן גרוֹים שניפּישקער מצב.

דעה קוּלטוּרעלער מצב פוּן קליין שניפּישאָק איז זעהר אַ געפאַלענער, דאָרט געפינען זיך ס'ה מער ניט ווי דריי הדרים מיט אַן ערך 30 תלמידים. די איבעריגע קינדער לערנען אין גרוֹיסשניפּישקער ת"ת.

אין יאָר תרע"ה האָט זיך געגרינדעט אַ חברה „עזרה". דערנאָך, אַז ס'האָבען זיך געגרינדעט אוּמעטוּם די „אחיעזר'ס", איז זי אריבער אין אחיעזר נוּמ׳ 20, צאָהלער זיינען געווען אַ ערך 60 און מקבלים איבער הוּנדערט. מ'פלעגט צוּטיילען אַן ערך 4 הוּנדערט מאַרק אַ חדש.

אין קליין שניפישאָק אין אַגרעסטס'ס הויף עקזיסטירט איינע פון די ערשטע און בעסטע פאָלקס-קיכען נומ' 60, וועלכער ניט אַרויס מעגליך צו הנודערט פּאָרציעס.

מיט איינינע חדשים צוריק האָט זיך אויך געעפענט אַ מיטעלשטאַנדסקיך נומ' 122 אין שאַפּירא'ס הויף מיט 300 חברים (אַ פּאַי 5 מאַרק); פּאָרציעס ווערט דאָרט טעגליך אַרויסגעגעבען אַ ערך 1000, דעריין 50 אומזיסטע.

ס'עקזיסטירען אויך אַ קאָאָפּעראַטיוו מיט אַ 10 רובעלדינען פּאַי, און אַ שטאָטישע קראָם, נור ווי אַרבייטען איצט זעהר שוואַך. ס'איז אויך געווען אַ גמ"ח, איצט איז ער פערמאַכט.

אין קליין שניפישאָק געפינט זיך נור איין בית-מדרש און דאָרט איז רב ר' אליהו נאָרדאָן. נאָך דער ראַנאַטקע איז דאָ נאָך אַ בית מדרש און דאָרט איז רב ר' אשר ידידאַוויץ.

אויף קליין שניפישאָק אין דאָנסקאָי'ס הויף געפינט זיך אויך דער ציימווייליגער פּריוט פּאַר בעטלער, וועלכע מ'נעמט צונויף פון די גאַסען. אין פּריוט געפינען זיך אויך אַ פּערציג נפשות יודען (מ'פירט זיי אין אַנטלויזונגס-אַנשטאַלט, מ'פאָטאָגראַפירט זיי, מען שערט זיי די האָר וכדומה). מ'האַלט זיי אָב עטליכע וואָכען, דערנאָך שיקט מען זיי אָב מיט אַ קאָנוואָי אין שטענדינען פּריוט פּאַר בעטלער אין פּאָדבראָדע.

לוקישקעס.

נאָך שניפישאָק נעהט לוקישקעס. זיי פערבינט דער „זווערינעץ"*). וועלכער איז אַמאָל געווען אַ וואַלד מיט זומער-וואַוינונגען. פאַר דער מלחמה איז דער וואַלד געווען שוין כמעט אויסגעהאַקט, די געגענט איז געווען בעזעצט פון אַ ערך 5 טויזענט איינוואוינער פּאַליאַקען, צווישען זיי אַ 250 יודען; איצט זיינען אין זווערינעץ פאַרהאַן בסך-הכל 10 יודישע פאַמיליעס, פיל יודען זיינען אַריבער אין לוקישקעס. אין זווערינעץ, וועלכער שטעהט ביים ברעג ווילינ, געפינען זיך זעג-מיהלען, האָלץ-סקלאַדען און אַ שלאָס-פאַבריק; דאָרט געפינט זיך אויך די נייע קאַראַאימשע שוהל, זעהר אַ פיינער בנין, וועלכען מ'האָט ניט לאַנג אויסגעבויט (פריהער איז די שוהל אַ צייט געווען אויף ווילנער גאַס אין אַ פּרעמדען בנין). אין זווערינעץ געפינט זיך אויך דער באַראַק פאַר קראַנקע אויף טיפוס און דעזינטעריע. אין דער עפּידעמיע-צייט (זומערדינע און הערבסטינע חדשים פון יאָר 1917) איז ער געווען איבערפולט מיט קראַנקע און תמיד בעלאַגערט פון די קרובים, דאָס רוב יודישע בעוובער.

איבערן זווערינצער בריק, אויף יענער זייט ווילינ, געפינט זיך לוקישקעס. אין לוקישקעס איז פריהער געווען אַ בעפעלקערונג פון אַן ערך טויזענט פאַמיליעס יודען, און אַן ערך 300 פאַמיליעס פּאָליאַקען. צווישען דער יודישער בעפעלקערונג זיינען געווען אַ סך האָלץ-סוחרים, פאַבריקאַנטען פון לעדער, קרעמער, בע"מ, אַרבייטער פון גאַרבאַרנעס, זעג-מיהלען, מעל-מיהלען, וואַשאָווניקעס, וואָזאַקעס פון האָלץ א. או. וו.

אין אקופּאַציע-צייט האָבען זיך די גאַרבאַרנעס פערמאַכט, די זעג-מיהלען און די בראַוער זיינען אַריבער צו דער מאַכט. די בע"ב זיינען נאָך פריהער אַוועק אין רוסלאַנד, און פון די אַרבייטער זיינען אַ סך אויף אַרבייט ביי דער מאַכט, אַ סך האָבען עמיגרירט אין די קליין-שטעטלעך, אַ סך צושטאָרבען, און די בעפעלקערונג האָט זיך פערקלענערט אויף אַ ערך 30 פּראָצענט.

דער קולטורעלער מצב איז אויך אויף אַ סך געפאַלען.

אויף לוקישקעס געפינט זיך אַ גרויסער בית-מדרש, וועלכער איז אויסגעבויט געי-

---

*) דער נאָמען שטאַמט פון דעם, וואָס ויינע צמאלינע בע"ב (די ראַדזיווילס) האָבען דאָרט געהאַלטען אַ זווערינעץ.

וואָרען אין יאָר תרמ"ה דורך דעם דאָרטיגען רב ר' חיים סעגאַלאָוויץ. אין בית־מדרש איז פאַראַן אַ חברה „חיי אדם" און „משניות", וועלכע האַלט אוים אַ רבי'ן ר' טוביה גאָלדבערג. אויף לוקישקעס געפינט זיך אויך אַ בית־מדרש פון לעדער־אַרבייטער (איצט פער־מאַכט) און אַ ת"ת מיט אַ בית־מדרש. די בתי־מדרשים זיינען פוסטלעך, און אין ת"ת, וואו ס'זיינען פריהער געווען 70 קינדער מיט דריי מלמדים און אויסגעהאַלטען האָבען איהר די בע"ב פון שטעטעל, זיינען איצט פאַראַן ס"ה 25 קינדער און איהר האַלטען אוים די בע"ב מיטן צ"ק.

אין בית־מדרש זיינען געווען צוויי גמחי"ם. ביידע זיינען איצט פערמאַכט. אויך דער קאָאָפּעראַטיוו, וועלכער האָט דאָרט עקזיסטירט מעהר ווי אַ יאָר, איז פערמאַכט. די שטאָטישע קראָם, וועלכע געפינט זיך דאָרט אויך מעהר ווי אַ יאָר, אַרבייט איצט זעהר שוואַך.

זעהר גוט פונקציאָנירען: די פאָלקס־קיך נומ' 58, וועלכע האָט זיך געעפענט מיט אַ יאָר צוריק, אויף אַרזאַמאַסער גאַס, און רעכענט זיך פאַר איינע פון די בעסטע פאָלקס־קיכען אין ווילנא (זי גיט אַרוים טעגליך 16 הונדערט פּאָרציעס), די פאָלקס־קיך נומ' 69, וואָס האָט זיך ניט לאַנג געעפענט (גיט אַרוים טעגליך טויזענט פּאָרציאָס) און די מיטעלשטאַנדס־קיך נומ' 126 (100 חברים, צו 15 מאַרק אַ פּאַי, אַ גאַנצער מיטאָג קאָסט דאָרט אַן ערך 1 מאַרק 40 פענ.)

נאָוואָגראָד.

נאָך לוקישקעס געהט נאָוואָגראָד (זיי פערבינדט פּאָהוליאַנקע און דער זאַקרעט). נאָוואָגראָד איז די אָרימסטע פאָרשטאָט אין ווילנא.

פאַר דער אָקופּאַציע האָט זי געהאַט אַ בעפעלקערונג פון בערך צוויי טויזענד פאַמיליעס יודען, וואָס איז בעשטאַנען פון אַ פּאָר מאות פאַמיליעס איזוואָזשטשיקעס, די זעלבע צאָל פורמאַנעס, נאַסמענשען, פּראָפעסיאָנעלע אָרימע לייט פון פערשיידענע מינים קאַליקעס, בלינדע, הינקעדיגע וכדומה. אויך טאָגמענשען, קרעמער, הענדלער, בע"ב א. א. די קריסטליכע בעפעלקערונג פון נאָוואָגראָד בעשטעהט פון בערך 8 הונדערט פאַמיליעס פּאָליאַקען, אַרבייטער, וועלכע בעציהען זיך צו די יודען פריינדליך.

אין אָקופּאַציע־צייט האָט זיך די יודישע בעפעלקערונג פערקלענערט אויף אַן ערך 50 פּראָצענט, אַ סך האָט מען צוגענומען אויף אַרבייט, אַ סך האָבען עמיגרירט אין די קליין־שטעטלעך, אַסך זיינען צושטאַרבען פון דחקות.

פון 200 קרעמלעך זיינען פערבליבען בסך־הכל 50 און דאָס זיינען ניט מעהר ווי אָפענע טירען מיט אַ ביסעל עסענוואַרג־סחורה. רעכטע קראָמען זיינען דאָ איינגאַנצען אפשר 10. איזוואָזשטשיקעס זיינען פערבליבען פון אַ ערך 200 ניט מער ווי 15, פורמאַנעס נאָך ווייניגער. אַ סך ציהען איצט זייער חיונה פון געהעריי, און ניט איינער שטאַרבט אין מיטען וועג.

אין נאָוואָגראָד געפינט זיך אַ שוהל, וואָס מ'האָט איבערגעבויט אין יאָר תרל"ה; נעבען שוהל איז דאָ אַ גרויסער בית־מדרש, ס'זיינען אויך פאַראַן אַ מאַליאַרסקע, שוסטערשע און סאָלדאַטסקע קלויז, אויך אַ קלויז חיי־אדם און קלויז לומדי־תורה, וועלכע זיינען איצט אַלע פוסטלעך.

ערב שבועות תרע"ז איז אויף נאָוואָגראָד געווען אַ שרפה (שרפות טרעפען אין נאָוואָגראָד אָפט, מחמת די הילצערנע, צובראָכענע הייזלעך און מחמת די אייגגע דירות) און ס'האָט אָבגעברענט 70 הייזער, צווישען דעם אויך די שוסטערשע און מאַליאַרסקע קלויזען.

נעבען בית־מדרש געפינט זיך אַ תלמוד־תורה אין אַ בעזונדערען בנין מיט 200 תלמידים (פריהער קרוב 400). די ת"ת האָבען פריהער אויסגעהאַלטען די בע"ב פון נאָוואָגראָד, איצט די בע"ב מיט'ן צ"ק. אין בית־המדרש איז פריהער אויך געווען אַ ישיבה, איצט איז די ישיבה בטל געוואָרען.

חדרים זיינען פריהער געווען עטליכע צעהנדליג מיט אַ סך קינדער, איצט בסך־הכל 7 חדרים מיט 200 קינדער. רב אין נאָוואָגראָד איז איצט ר׳ דניאל שטאַמלער.

אויף נאָוואָגראָד זיינען געווען 2 גמילות־חסדים אין בית־מדרש און אין קלויז „לומדי תורה", ביידע זיינען איצט פערמאַכט. קיין „אהיעזר" איז דאָרט ניטאָ. ס׳עקזיס־טירט אַ קאָאָפּעראַטיוו שוין קרוב צוויי יאָהר אונטער׳ן נאָמען „זעלבסטהילף", וועלכער האָט קרוב טויזענט חברים (מיט 5 רובעלדיגע פּאַיען), און פון דעם ריוח טיילט מען אָרימע לייט אַלע חודש 150 מאַרק געלט־תמיכה. ביים קאָאָפּעראַטיוו האָט זיך געעפענט אַ קיך № 86, וועלכע גיט אַרויס טעגליך מעהר ווי צוויי טויזענט פּאָרציעס, פון זיי 50 אומזיסטע פּאָרציעס טעגליך. די נאָוואָגראָדער פאָלקס־קיך גיט אַרויס טעגליך בערך טויזענט פּאָרציעס. די מיטעלשטאַנדס־קיך גיט אַרויס טעגליך 200 פּאָרציעס.

דער דלות אין נאָוואָגראָד איז זעהר בולט, אויף יעדען טריט און שריט וואַרפען זיך אין די אויגען די טויטע געשטאַלטען פון די אָבגעריסענע קינדערלעך, וועלכע וויינען נאָכאַנאַנד נאָך אַ שטיקעל ברויט און די מוטערס, די דאַרע סקעלעטען, שילטען זיי אוים דערפאַר מיט טויטע קללות. ס׳קומען דאָרט פאָר נאָך זאַכען, אַז ס׳גרוילט הערענדיג...

בעזונדערס דאַרף מען דערמאָנען באַנקאָווסקי׳ס הויף, וואָס ער איז איינענטליך אַ מין הקדמה צו נאָוואָגראָד. ער געפינט זיך ביים סאַמע אָנהויב פון נאָוואָגראָד. באַנקאָווסקי׳ס הויף איז בעזעצט דורך און דורך מיט אָרימע לייט און האָט פון לאַנג אָן אַ שם אַלס אַן אָרט פון די ערגסטע און שמוציגסטע עלעמענטען פון שטאָט באופן, אַז אַ „נאָוואָנאָראָדער" איז שוין כמעט אַ יחסן געגען אַ „באַנקאָווער".

דער הויף בעשטעהט פון דריי עטאַזש מיט לאַנגע פינסטערע קאָרידאָרען. אין יעדען קאָרידאָר געפינט זיך אַ סך טיהרעלעך, איינס אַנטקעגען דאָס אַנדערע, מיט דירה׳לעך. אַזוינע דירה׳לעך געפינען זיך אין אַלע דריי עטאַזש 44. אין יעדען צימערל וואוינען עטליכע פאַמיליעס, וואָס בעשטעהען פון דעם בע״ב פון דער דירה מיט שכנים; די שכנים ווערען פונאַנדערגעטיילט אין צימער׳ל דורך אָפּצאַמונגען פון ברעטער, פאָרהאַנגען אָדער גאָר אַ בעטיל מיט אַ טישעל, — אין יעדען ווינקעל אַ פאַמיליע.

ס׳איז געווען גענוג צושטעהען אַ ווײַלע אין אַ פריה־מאָרגען און צוקוקען זיך, ווי באַנקאָווסקי׳ס הויף לאָזט זיך אין שטאָט צו דער אַרבייט; ווייבער מיט קאָשיקעס סחורה: באָב, קאַרטאָפעל, אַרבעס, לעקעכלעך; אַ הינקעדיגער פּאַפּיראָסען־הענדלער פון שול־הויף אויף קוליעס מיט אַ קעסטעלע פּאַפּיראָסען און עטליכע אַלטע מעסערלעך דערצו; אַ בלינדער מיט אַ קאָשיק שוועבעלעך; אַ פּאָר פּאָלק קאַליקעס; אַ הינקעדיגער מיט אַ בלינדער, די בלינדע האַלט אונטער דעם הינקעדיגען און דער הינקעדיגער פיהרט די בלינדע; נאָך אַ פּאָר פּאָלק — אַ פרוי מיט אָבגענומענע פיס און דער מאַן טראָגט איהר אויף די פּלייצעס; אַלערליי סאָרטען קאַליקעס אויף איין קוליע, אויף צוויי קוליעס, גאָר אָהן קוליעס; קאַליקעס, וואָס פויזען אויף די הענט; אַלערליי מינים קאַטערינשטשי־קעס מיט קאַטערינקעס און פייגעלעך און דערצו נאָך מיידעלעך, זינגערקעס; אַנדערע אויך מיט קונצענמאַכערס און מיט פויקען; אַלערליי סאָרטען בלינדע זינגער, שפּילערס אויף פידלען, אויף קלאַרנעטען וכדומה; אויך אַ סך גאַס־מענשען, אַ מוכר־ספרים מיט אַ קאָשיק רומיל און השכלה־ספרים, אַ בלינדער מגיד אויף איין אויג מיט אַ צילינדער און אַ סך גאַסען־אינגלעך מכל־המינים שטומע, טויבע וכדומה.

איצט איז דאָרט פוסטלעך; אַ סך זיינען צו פאָהרען אין די קליין־שטעטלעך, פיל זיינען אויף אַרבייט, פיל זענען צושטאָרבען גאַנצע פאַמיליען־ווייז און מעהר ווי אַ העלפט דירות אין באַנקאָווסקי׳ס הויף שטעהען ליידיג. די קלויז „מנחם אבלים", וועלכע געפינט זיך דאָרט אין אַ בעזונדערן בנין, איז אויך פערמאַכט.

מחמת די עפּעדעמישע קראַנקהייטען האָט מען זומער 1917 אַלע איינוואוינער פון הויף גענומען אויף אַ קאַראַנטין אין בנין פון טורמע אויף אנטאָקאָל, אויף צוויי וואָכען,

מ'האָט ווי געפיהרט אין ענטלויזוננס-אַנשטאַלט, געשאָרען די האָר און די בערד און די הייזער האָט מען נעקאַלכט און דעזינפעצירט.

אַנטקעגען באַנקאָווסקי'ס הויף געפינט זיך די ביליגע קיך. איינע פון די פּאָפּולערסטע צדקהי-אַנשטאַלטען אין שטאָט. די קיך איז נעגרינדעט אין יאָר 1893. לכתחלה מיט דער כונה צו בעזאָרגען די נאָוואָגאָראָדער אָרימע לייט. נור איצט האָט שוין נאָוואָגאָראָד איינענע קיכען און מיט דער ביליגער קיך בענוצען זיך בכלל די שטאָטישע אָרימע לייט. אַרום דער ביליגער קיך שטופען זיך תמיד מכל המינים אָרימע לייט, בעטלער, אידענעס מיט קוישען „פּרובט" און „עסענוואַרג" און אַלערליי מינים סתם אביונים. דאָ רױשט און קאָכט שטענדיג, און אָפט שפּילען זיך דאָ אָב האַרצרייסענדע סצענעס. די „אָטשערעדען" ביי דער ביליגער קיך פּלעגען מאַכען אַ בעזונדערס שווערען רושם. צווישען די פּראָפּעסיאָנעלע מקבלים האָבען זיך דורך געפּאַלענע בעלי-בתים, וואָס טראָגען נאָך אויפ'ן קאָפּ אַ קאַפּעליוש און די זאַכען זיינען נאָך גאַנצע און גוטע; דער קאַפּעליוש איז אָבער אַראָבגערוקט איבער'ן פּנים; אַ רייהע איבער אַ רייהע שטעהען קוים — שוואַכע, אויסגעבלייכטע מענשען מיט געשוואָלענע פיס. און איבער אַלץ טראָגען זיך קללות און געשרייען. די „אָטשערעדען" זיינען געווען בעזונדערס גרויסע נאָך פּסח און אין די זומערדיגע חדשים 1917, ווען מען האָט געגעבען מעהר ניט ווי אַ פערטיל פונט ברויט אַ טאָג אויף אַ נפש, און די גאַנצע חיות איז געווען די ביסעלע זופּ. צו די הערבסט-חדשים זיינען די „אָטשערעדען" אַראָב. דער ספּעציפישער פּנים פון דער ביליגער קיך מיט איהר נאַסען-לעבען איז אָבער אויך זעהן די „אָטשערעדען" פערבליבען ווי געווען.

די ביליגע קיך גיט אַרוים מעהר ווי 3000 פּאָרציעס טעגליך. די פּאָרציעס זענען דאָרט גרעסערע און בעסערע ווי אין די איבעריגע קיכען, דעריבער איז דער קאָנטינגענט עסער דאָרט אַ גרעסערער ווי אומעטום. דער נייער בנין פון דער ביליגער קיך, וועלכער בעשטעהט פון צוויי עטאַזש מיט זאַלען און צימערן פאַר די עסערס איז אויסגעבויט אין יאָר תרנ"ו. אין 1910 האָט מען צו דער קיך צוגעבויט אַ זאַל פאַר קאָנצערטען „פילהאַרמאָניע", וועלכער פלעגט איינבריינגען די קיך הכנסה. די קיך האָט אויך געהאַט הכנסה פון מיטג, ידם-אָבצאָל. איצט זיינען די אַלע הכנסות בטל. דער זאַל „פילהאַרמאָניע" איז פערמאַכט.

פּיאַסקעס.

פּיאַסקעס איז צוזאַמענגעבויט מיט נאָוואָגאָראָד און בעשטעהט פון די גאַסען: קיעווער, אָרענבורגער, פּאָלטאַווער א.ז.וו. און אַ טייל פון אַלכסנדר-בולוואַר. קענטיג אַז פּיאַסקעס איז אַמאָל געווען רייכער פאַר איהר שכנ'טע נאָוואָגאָראָד, ווייל דאָרט וואַהנט זיך ניט אַזוי אין די אויגען דער דלות. אַמאָל איז דאָרט געווען פיל שפע פון דעם גיטער-באַן און פון די פאַבריקען פון גראַמאַפאָנעס, בלייפעדערס, זאָקען, גילזען-מאַשינעס און האָלץ-סקלאַדען. די בעפעלקערונג פון פּיאַסקעס איז בעשטאַנען פון בערך טויזענט פאַמיליעס יודען און צוויי הונדערט פאַמיליעס פּאָליאַקען.

די יודישע בעפעלקערונג פון פּיאַסקעס איז בעשטאַנען פון פערשיידענע פאַבריק-אַרבייטער, באַן-פורמאַנעס, סוחרים, הענדלער, בעלי-מלאכות, קרעמער א. א. אין אָקופּאַציע-צייט, אַז די פאַבריקען האָבען זיך פערמאַכט, די סוחרים מיט די פאַבריקאַנטען זיינען אין רוסלאַנד, דער באַן-מסחר האָט אויפגעהערט, זיינען די אַרבייטער און די פורמאַנעס געוואָרען זעהר פעראָרימט. די בעפעלקערונג האָט זיך פערקלענערט אויף אַן ערך 40 פּראָצענט.

אויך דער קולטורעלער מצב איז איינגאַנצען חרוב. אויף פּיאַסקעס געפינט זיך אַ בית-מדרש, וועלכער איז אויסגעבויט געוואָרען דורכן ראַדטיגען רב ר' דובער פּילאָווסקי אין יאָר תרס"ט. אין בית-מדרש געפינט זיך אַ גמ"ח, וועלכער עקזיסטירט

איצט אויך. פון די חדרים זיינען פערבליבען נאָר איינינע. די איבעריגע קינדער לערנען זיך אין נאַװאָנאַראָדער תלמוד תורה.

אויף פיאַסקעס זיינען פאַראַהאַן צוויי קאָאָפּעראַטיװען: „בית לחם װיקטאָריע" מיט 200 חברים (אַ 20-רובלדיגער פּאַי) און „בית לחם" מיט אַ ערך 200 חברים (אויך אַ 20-רובעלדיגען פּאַי). אויף פיאַסקעס געפינט זיך אויך אַ אחיעזר (16 №), װעלכער צוטיילט אַן ערך 150 מאַרק אַ חדש פאַר 200 מקבלים. מעהר ווי אַ יאָר עקזיסטירט אַ פאָלקס-קיך (56 №), װעלכע גיט אַרוים טעגליך, אויך שבת, מעהר ווי 15 הונדערט פּאָרציעס. מיט איינינע חדשים צוריק האָט זיך דאָרט אויך געעפענט אַ מיטעלשטאַנדס-קיך (118 №; מיט אַ פּאַי פון 10 מאַרק). ביים קאָאָפּעראַטיװ „בית לחם" געפינט זיך אויך אַ מיטעל-שטאַנדס-קיך (אַ פּאַי 15 מאַרק). זי גיט אַרוים טעגליך 12 הונדערט פּאָרציעס.

אויף קיעװער גאַס געפינט זיך דער מוסד „משמרת חולים", װאָס איז זעהר פּאָפּולער אין שטאָט.

ה. ל.

סקאַפּלערנע.

דער פאָרשטעטעטעל „סקאַפּלערנע" איז אויסגעקומען מעהר ווי אַלע איבעריגע װילנער פאָרשטעטלעך איבערצולעבען די מלחמה-צייט מיט אַלע איהרע גרױלען. מחמת די געפינט זיך האַרט נעבען דער באַהן-ליניע. די גאַנצע בעװעגונג פון רוסישען חיל איז געגאַנגען דורך סקאַפּלערנע, די אָפּטרעטונג פון די רוסען האָט אויך אָנגערירט די סקאַפּלערנער אײנװאױנער מעהר ווי אַלע איבעריגע אײנװאױנער פון װילנא, און די ערשטע באָמבעס פון די דײטשע אַװיאַטאָרען, װען זיי האָבען אָנגעהויבען צו בעזוכען װילנא, זיינען אויך געפאַלען אין סקאַפּלערנע.

פאַר דער אָקופּאַציע איז סקאַפּלערנע בעשטאַנען פון אַן ערך 500 פאַמיליעס, פון זיי אַן ערך 100 פאַמיליעס יודישע. פון די קריסטען זיינען 75 פּראָצ. געװען פּאָליאַקען און 25 פּראָצ. רוסען. די קריסטליכע בעפעלקערונג איז בעשטאַנען דער-הויפּט פון אײזענבאַן-דינער, מאַשיניסטען, קאָנדוקטאָרען און פּראָסטע אַרבייטער. די בעציהונג צװישען דער יודישער און דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז געװען אַ גוטע. די קריסטען פלעגען קויפען אין יודישע געשעפטען און די קרעמער פלעגען זיי געבען אויף קרעדיט. די אײזענבאַן-אַרבייטער פלעגען געװענער קויפען אין די יודישע קראָמען װי אין זייער אײגענער „פּאָטרעביטעלנע לאַװקאַ", װייל מען פלעגט זיי בעסער בע-האַנדלען און רעכענען בילינער. זאָגאַר די יודישע און די קריסטליכע קרעמער האָבען געלעבט צװישען זיך זעהר גוט. מען פלעגט זיך לייען גמילות-חסדים איינע די אַנדערע, און בייטען אָדער באָרגען סחורות איינע ביי די אַנדערע. ביי דער עװאַקואַציע, װען די קריסטליכע קרעמער זיינען אַרױסגעפאָהרען, האָבען די יודישע קרעמער אָבגעקויפט ביי זיי די סחורות מיט גאַנץ גוטע פּרייזען (אויף דעם זיינען דאָ שריפטליכע בעװייזען), ניט ווי די קריסטען האָבען געטאָן אין קאָװנע און אין גובערניע, װען מען האָט אַרױסגעשיקט די יודען (די קריסטען האָבען דאַן גאָר ניט געװאָלט בעצאָלען די יודען פאַר די איבערגעלאָזענע געשעפטען).

ביז דער אָקופּאַציע האָבען זיך די סקאַפּלערנער יודען פערנומען מיט מסחר, מיט מלאכה. ס'זיינען אויך געװען אַ סך יודישע פורמאַנעס, איזװאָזשטשיקעס. איצט, װען די פערד האָט מען צוגענומען און צוקויפען אַנדערע איז ניטאָ קיין מעגליכקייט, שפּאַנען זיי זיך אַליין איין אין אַ װעגעלע און פיהרען פעקלעך, אָדער טראָגען אויף זיך, פון װאָס עס איז אומגעגליך צו פערדינען אויף הויצה. די בעלי-מלאכות און איינינע צבים זיינען אָנגעקומען צו דער אַרבייט אויפ'ן באַהן, אָדער אין מאַרטעלאַד-פאַבריק, װאו ס'איז פריהער געװען „װיקטאָריע". פון די, װאָס האָבען פריהער געהאַלטען גע-שעפטען, איז אַנדערע מאַטערען זיך װי ס'איז און אַנדערע אַרבייטען אויפ'ן באַהן.

די פרויען געהען אין דאָרף ברענגען לעבענס־מיטלען, שלעפּען אויף זיך פּודען משא, און האָבען קוים צום לעבען.

אין סקאַפּלערנע איז פאַרהאַן אַ קלויז, וואו ס'איז איצט שווער צוזאַמענצוקלייבּען אַפילו איין מנין, מחמת פון די עלטערע יודען זיינען אַ סך אויסגעשטאָרבען און פון די מיטעלע און די יונגע האָט מען צוגומען אויף צוואַנגס־אַרבייט, אָדער זיי אַרבייטען פרייוויליג אויף דער באַן. דער שמש פון קלויז האַלט אויך דעם חדר (8 תלמידים).

אויף סקאַפּלערנע איז דאָ אַ גמילות־חסד, וועלכער פלעגט פריהער אַרויסגעבען אָהנפּראָצענטיגע הלואות, נור איצט האָט ער אָבּגעשטעלט זיין טעטיגקייט, ווייל ביי דעם איצטיגען יקרות זיינען די לייהער ניט ביכולת אומצוקערען די חובות. די שטאָטישע קראָם № 17 וואָס האָט זיך געפונען אויף סקאַפּלערנע, האָט זיך פערמאַכט מחמת דוחק אין סחורה. צוליב דערזעלבער סיבה האָט זיך אויך פערמאַכט דער קאָאָפּעראַטיוו נומ' 5. איצט איז דאָ אין סקאַפּלערנע אַ מיטעלשטאַנדס־קיך נ' 82 (15 מאַרק אַ פּיי), וועלכע גיט אַרוים ביז 700 מיטאָגען טעגליך. פריהער איז אויף סקאַפּלערנע געווען אַ חברה „להם עשירים", וועלכע האָט זיך פערמאַכט, מהמת די שטעטעל איז שטאַרק פעראָרימט געוואָרען. איר אָרט פערנעמט איצט „אחיעזר" נומ' 21, וועלכער שטיצט עטליכע און צוואַנציג פאַמיליעס. אין די ערשטע חדשים פלעגט דער „אחיעזר" צוטיילען ביז 300 מאַרק מאָנאַטליך, איצט אָבער ניט מעהר ווי עטליכע און זיבעציג מאַרק מאָנאַטליך. די בעפעלקערונג איז פעראָרימט געוואָרען און ס'איז ניטאָ ווער ס'זאָל געבען.

רב איז אויף סקאַפּלערנע ר' משה קארעליץ.

קאָמינעס.

קאָמינעס, וואָס ליגט ביים עק שטאָט אויף איישישקער וועג, האָט פאַר דער אָקופּאַציע געהאַט אַן ערך 300 איינוואוינער, פון זיי אַן ערך 60—70 פאַמיליעס יודען. כמעט אַ העלפט פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג (די רוסען) איז ביי דער אָבטרעטונג פון חייל אַוועק קיין רוסלאַנד. ביז דער אָקופּאַציע האָבען זיך די יודען פערנומען דערהויפּט מיט פורמאַנעריי. פערלאָרען די פערד, – זיינען זיי שטאַרק פעראָרימט געוואָרען און זיינען געוואָרען גאַס־מענשען, וואָס טראָגען אויף זיך פעקלעך, אָדער זיי זיינען אָנגעקומען אויף באַהן־אַרבייט. די עטליכע קרעמער, וואס זיינען דאָ, שלאָגען זיך נאָך ווי ס'איז דורך מיט חיונה. בכלל איז די שטעטעל זעהר אָרים. פאַר דעם גרעסטען טייל יודישע איינוואוינער איז די זופּ פון קיך די גאַנצע געקאָכטע שפּייז וועלכע אַ טאָג. ווען מען קאָכט ניט אין קיך, איז פאַר דער יודישער בעפעלקערונג אַ הונגער־טאָג. די פאָלקס־קיך נומ' 64 גיט אַרוים העכער 1000 מיטאָגען טעגליך.

ס'איז געווען אַ גמילות־חסד, וועלכער פלעגט אַרויסגעבען אָהנפּראָצענטיגע הלואות, איצט איז ער פערמאַכט. די קאָמינער קלויז האָט קוים אַ מנין מענשען. אין קלויז האַלט דער שמש דעם חדר (15 תלמידים). די בעציהונג צווישען דער יודישער בעפעלקערונג און דער קריסטליכער איז געווען און איז אַ גוטע. די קריסטען פון אַרום קאָמינעס, וואָס האָבען פעלדער און גערטנער, זיינען פון די שטאָטישע־יודען רייך געוואָרען.

רב איז אויף די קאָמינעס ר' שמעון היילפּערין.

דניאל געצילס.

נאָוואָסוויאַט.

נעבען קאָמינעס געפינט זיך נאָוואָסוויאַט; בכלל זיינען סקאַפּלערנע, קאָמינעס, ליפּאָווקע און נאָוואָסוויאַט צוזאַמענגעבויט איינע אין די אַנדערע. נאָוואָסוויאַט איז אַפילו אַ היבשע פאָרשטעטעל מיט 11 גאַסען און אַ בית־מדרש, נור זעהר אַן אָרימע.

פאַר דער מלחמה זיינען די נאָוואָסוויאַטער איינוואוינער געווען דאָס רוב בע"ב, קרעמער, הענדלער. די בעפעלקערונג איז בעשטאַנען פון אַן ערך 200 פאַמיליעס יודען, 300 פאַמיליעס פּאָליאַקען און איינינע הונדערט סטאַראָאָבריאַדצעס (דאָרט געפינט זיך אויך זייער קלויסטער מיט זייער בית־עולם), נור פון זיי זענען אַ סך אַוועקמיטין רוס,

אין אָקופּאַציע-צייט האָט זיך די יודישע בעפעלקערונג פערקלענערט אויף קרוב 20 פּראָצענט. אַ סך קרעמלעך האָבען זיך פערמאַכט, און די געוועזענע הענדלער זיינען געוואָרען נעהער. נאָוואָסוויאַט ליגט ניט זעהר ווייט פון שטאָט און איז פערבונדיק מיט שטאָט אין אַלע הינזיכטען. די קינדער בעזוכען שטאָטישע חדרים און פאָלקס-שולען, וועלכע געפינען זיך אויף אָסטראָבראָם, ווי תורת-חסד און די פאָלקס-שול פון „מפיצי השכלה".

אויף נאָוואָסוויאַט פונקציאָנירט אַ צדקה-חברה „עזרה-מהירה", וואָס האָט צום אָנהויב געאַרבייט זעהר גוט, איצט שוואַכער, און אַ פאָלקס-קיך № 68, וועלכע גיט אַרוים טעגליך 900 פּאָרציעס פאַר בערך 285 פאַמיליעס. דער נאָוואָסוויאַטער גמ"ח, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרען אין יאָר תרנ"ט און האָט פערמאָגט אַ קאַפּיטאַל פון 12 הונדערט רובל, און איצט פערמאַכט.

רב איז אין נאָוואָסוויאַט ר' שמואל פריד.

ליפּאָווקע.

נאָוואָסוויאַט איז צוזאַמענגעבויט מיט ליפּאָווקע. די פאָרשטעטעל ליפּאָווקע איז פערהעלטניסמעסיג נאָך אַ יונגע, איהר פנקס (פון דעם בנין בית-מדרש) איז בסך-הכל אַלט 46 יאָר. אין שטעטעל געפינט זיך אַן ערך 100 פאַמיליעס יודען, דיזעלבע צאָל פאַליאַקען.

די ליפּאָווקער יודען זיינען פאַר דער אָקופּאַציע געווען מערסטענטייל הענדלער, איוואָזשטשיקעס, קצבים, קרעמער, בע"מ, איצט זיינען די קצבים און די איוואָזשטשיקעס געוואָרען זעהר פעראָרימט. אַ סך זיינען געוואָרען נעהער. בכלל איז אָבער דער מצב פון ליפּאָווקע מיט קאָמינעס לגבי די איבעריגע פאָרשטעטלעך אַ גוטער.

דער קולטורעלער מצב פון ליפּאָווקע איז זעהר אַ נידעריגער. ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס זי ליגט ווייט פון שטאָט, געפינט זיך דאָרט ניט מעהר ווי 1 חדר.

אויף ליפּאָווקע עקזיסטירט „אחיעזר" נ' 15 און אַ פאָלקס-קיך נ' 72, וועלכע גיט אַרוים בערך 6 הונדערט פּאָרציעס אַ טאָג.

רב איז אין ליפּאָווקע ר' חיים אליעזר זאלודאָק.

רוזעלע.

פון ליפּאָווקע קאָן מען דערלאַנגען צו רוזעלע. די בעפעלקערונג פון רוזעלע בעשטעהט פון בערך 125 פאַמיליעס יודען. פּאָליאַקען — צוויי מאָל אַזוי פיל. אין אָקופּאַציע-צייט איז די בעפעלקערונג פערקלענערט געוואָרען אויף אַן ערך 25 פּראָצענט.

אַ סך פון די רוזעלער איינוואוינער זיינען פריהער געווען בעלי-מלאכה, קרעמער, איצט זיינען אַ סך קראָמען פערמאַכט. די בע"מ האָבען ניט קיין ארבייט. מען פרובט ציהען חיונה פון נעהעריי.

אין רוזעלע איז דאָ אַ בית-מדרש און אַ קלויז גמילות-חסד, ד"ה דאָרט איז פריהער געווען אַ גמ"ח, איצט איז ער פערמאַכט.

חדרים זיינען פריהער געווען צוויי, איצט נור איינער מיט 10 תלמידים.

דער רוזעלער „אחיעזר" (נומ' 23) האָט בסך-הכל 20 צאָהלער און מעהר ווי הונדערט מקבלים. די רוזעלער פאָלקס-קיך (נ' 67) גיט אַרוים טעגליך 8 הונדערט פּאָרציעס. די מיטעלשלאַנדס-קיך גיט אַרוים טעגליך 3 הונדערט פּאָרציעס.

דער רב פון רוזעלע איז ר' נח יצחק רובינשטיין.

אָנהויב רוזעלע געפינען זיך די „בילינע דירות", וועלכע זיינען געגרינדעט געוואָרען מיט 19 יאָהר צוריק דורך באַראָנעסע הירש (יק"א). זיי בעשטעהען פון צוויי גרויסע 6-גאָרענדיגע מויערען מיט פיר אַריינגאַנגען (טרעפּ). אין יעדען אַריינגאַנג געפינען

זיך איבער 50 דירות, בסך־הכל 213 דירות. די דירות זיינען בעשטאַנען פון איינציגע צימערען צו דריי רובל א חודש און צווייאיגע צימערען צו 6 רובל (אויף די העכערע עטאַזשען בילינער), בעוואָרנט מיט אלע בעקוועמליכקייטען.

איינוואוינער זיינען דאָרט פריהער געווען בערך דריי הונדערט פאַמיליעס יודען,– דאָס רוב בע"מ, אַרבייטער, טאָג־אַרבייטער, קליין־הענדלער א. או. וו. און בערך 50 פאַמיליעס קריסטען. איצט איז דאָרט שטיל און פוסט. א סך זיינען אויף מלחמה, אַ סך האָט מען גענומען אויף אַרבייט, אַ סך זיינען צושטאָרבען, א סך זיינען אַרויס־געפאָהרען אין די קליין־שטעטלעך. בסך־הכל זיינען פערבליבען אין די „בילינע דירות" בערך 50 פאַמיליעס יודען און 2 פאַמיליעס קריסטען, דאָס רוב זאַפּאַסנע פרויען, מאַנסביל זעהט זיך דאָרט נאָר ווינציג.

די איינוואוינער פון די בילינע דירות האָט מען מחמת היגיענישע טעמים שוין דריי מאָל גענומען אויף א קאַראַנטין אין טורמע, יעדעס מאָל אויף א פּאָר וואכען.

פּאָפּלאַווע ס.

פון רוזעלע קאָן מען אַרויסקומען אויף פּאָפּלאַוועס, וועלבע רעכענט זיך אפילו פאַר א פּאָרשטעטיל, אין אמת'ן אָבער איז זי כמעט שטאָט.

זי בעשטעהט פון דריי גאַסען, אין וועלכע עס געפינט זיך א בעפעלקערונג אַן ערך פיר הונדערט פאַמיליעס, דעריין בערך 15 פּראָצענט פּאָליאַקען. פאַר דער צייט פון דער אָקופּאַציע איז די בעפעלקערונג פערקלענערט געוואָרען אויף פערציג פּראָצענט.

פריהער האָבען זיך די איינוואוינער געשפּייזט פון פיש־מאַרק און פון ליפּסקעס ברויז, נור אין אָקופּאַציע־צייט, אַז דער ברויז האָט זיך פערמאַכט און דער מסחר אין פיש־מאַרק איז פערקלענערט געוואָרען (דער פישפאַנג איז אויך אַריבער צו דער מאַכט), זיינען פיל נעוואָרען נעהער, און ניט איינער שטאַרבט אין ווענ פאַר דער צייט.

דער קולטורער מצב פון פּאָפּלאַוועס איז אויך שוואַכער געוואָרען; פריהער זיינען געווען דריי חדרים און איין ישיבה. איצט איז אַלץ בטל געוואָרען.

אויף פּאָפּלאַוועס עקזיסטירען: איינער פון די ערשטע קאָאָפּעראַטיוועז אין ווילנא „מזון"; „אחיעזר" נומ' 10, וועלכער האָט פריהער געהאַט אַפּולע צאָהלער, איצט ס"ה 25 צאָהלער–און 70 מקבלים. ער פערטיילט 100 מאַרק א חדש, ד"ה 1 מ' 40 פ. אויף א נפש; א פאָלקס־קיך (נ' 62), וועלכע ניט אַרויס טעגליך בערך 900 פּאָרציעס. א מיטעלשטאַנדס־קיך „צידה" (נ' 120), וואָס גיט אַרויס טעגליך 500 פּאָרציעס. עס פונקציאָנירט אויך דער גמ"ח ביים בית־מדרש, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרען מיט 11 יאָר צוריק.

מעהר ווי א יאָר צייט האָט אויך עקזיסטירט א שטאָטישע קראָם, וועלכע האָט זיך מיט איינינע חדשים צוריק פערמאַכט.

רב אויף פּאָפּלאַוועס איז ר' מאיר קארעליץ.

זאַרעטש ע.

די בעפעלקערונג פון זאַרעטשע בעשטעהט פון בערך 400 פאַמיליעס. די צאָל פון יודען און פּאָליאַקען איז כמעט גלייך. פאַר דער צייט פון אָקופּאַציע איז די בעפעלקערונג פערקלענערט געוואָרען אויף אַן ערך 15 פּראָצענט.

די פּרנסות פון דער בעפעלקערונג זיינען געווען מלאכה און האַנדעל. איצט זיינען דאָ ווי אומעטום די פּרנסות געפאַלען און א סך פון די יודען זיינען געוואָרען נעהער.

די פּאָרשטעטעל זאַרעטשע, וועלכע איז צוזאַמענגעבויט מיט פּאָפּלאַוועס, איז אפילו גרעסער פון פּאָפּלאַוועס, אָבער לויט דעם קולטורעלען מצב איז זי געפאַלענער פון פּאָפּלאַוועס. אפילו פאַר דער אָקופּאַציע איז דאָרט אויך ניט געווען ניט קיין חדרים און ניט קיין ישיבה. אויף זאַרעטשע עקזיסטירען: א שטאָטישע קראָם, א אחיעזר נ' 25,

אַ פאָלקס-קיך נומ׳ 63, אַ מיטעלשטאַנדס-קיך נ׳ 121, אַ קיך מיט׳ן נאָמען „עזרת ישראל״, וועלכע שטעהט אונטער דער הנהגה פון רב.

אין זאַרעטשע געפינט זיך אויך צוויי קלויזען: די זארעטשער שוהל (איבערגעבויט געוואָרען אין יאָר תח״ב. דאָרט האָט ר׳ ישראל סאַלאַנטער געהאַלטען אַ ישיבה פון וואוילע יונגע לייט און האָט דאָרט געגרינדעט אַ „חברה מוסר״ פאַר בע״ב) און אַ קלויז פון די קצבים. פריהער איז אויך געווען אין שוהל אַ גמ״ח מיט אַ קאַפּיטאַל פון קרוב אַ טויזענט רובל. איצט איז ער פערמאַכט.

אויף די זארעטשער בערג, וועלכע בעהעפטען זיך מיט די אַנטאָקאָלער בערג, געפינט זיך דער נייער בית-עולם, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען אין יאָר תקצ״א.

ח. ל.

ר׳ גינצבורג.

דער קאַמף מיט׳ן יקרות.

מיט דער אָקופּאַציע פון ווילנא האָט די ערנערונגס-פראַגע, וועלכע איז פריהער אויך געווען שטאַרק פערשאַרפט, אָנגענומען אַן אויסעראָרדענטליך-שאַרפע פאָרם. צו דעם דוחק פון די נויטיגסטע פּראָדוקטען,—מעהל, צוקער, זאַלץ, קעראָסין וכדומה,—זיינען צוגעקומען אַן אונערהערטע אַרבייטסלאָזיגקייט און אַ גיכע פעראָרימקייט. דער יקרות האָט זיך געלאָזט פיהלען אין צווייען: דורך דעם אָביעקטיוו-אונגלויבליכען וואוקס פון די פרייזען און דורך דער סוביעקטיוו-שאַרפער ירידה פון דער צאָלונגספעהיגקייט מצד דער בעפעלקערונג. דער גע-דאַנק פון די איינוואוינער האָט אָנגעהויבען אינטענסיווער צו אַרבייטען אין דער ריכטונג פון זעלבסטהילף. ס׳האָבען זיך געעפענט אַ רייהע קאָאָפּעראַטיווען, וואָס האָבען אָנגעהויבען איינצוקויפען אויף דער פּראָווינץ מעהל, קאַרטאָפעל און אַנדערע נויטיגע פּראָדוקטען. אין דערזעלבער צייט האָבען די אָרגאַניזירטע עלעמענטען אָנגעהויבען שטאַרק צו פאָ-דערען די רעאָרגאַניזאַציע פון דער ערנעהרונגס-קאָמיסיע פון דער שטאָטישער דומע. די שטאָטישע דומע האָט שוין אויפגעהערט צו עק-זיסטירען ווי אַ שטענדיגער אינסטיטוט פון דער אָרטיגער זעלבסטפערוואַלטונג. דער פּלענום פלעגט זיך ניט צונויפקלייבען, ס׳האָבען געאַרבייט בלויז איינצעלנע קאָמיסיעס אונטער דער דירעקטער הנהגה פון אויבער-בירגער-מייסטער. די אַלגעמיינע פונקציעס פון מוניציפּאַליטעט האָט געוועזט גענומען אויף זיך דער בירגער-קאָמיטעט פון ווילנער און קאָוונער גובערניע, וואָס איז געווען אָרגאַניזירט, אין פערגלייך מיט דער פריהער-דיגער דומע, אויף בעדייטענד דעמאָקראַטישערע יסודות. אין בירגער-קאָמיטעט זיינען אַריינגעגאַנגען פאָרשטעהער פון פערשיידענע נאַציאָנאַ-ליטעטען, הגם אין ניט קיין אָבגעהיטער פּראָפּאָרציע, און פון פערשיידענע

פּאָליטישע ריכטונגען. ס'זיינען אויך געווען 3 פאָרשטעהער פון אַרבייטער. די קאָמיטעטישע קאָמיסיע וועגען דער אַרבייטער-פראַגע איז בעשטאַנען נור פון די סאָציאַליסטישע און דעמאָקראַטישע עלעמענטען. דורך אָט דער געזעלשאַפטליכער אָרגאַניזאַציע האָבען זיך די פּראָפעסיאָנע-לע פעראיינען בעמיהט צו ווירקען אויף די רעשטען פון דער אַלטער דומע. די צענטראַלע ביוראָ פון די פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען האָט אויסגעאַרבייט אַ גענויעם מעמאָראַנדום וועגען יקרות און וועגען די מיטלען צו קעמפּפען מיט איהם און האָבען אָנהויב נאָוועמבער 1915 אַריינגעטראָגען דעם דאָזיגען מעמאָראַנדום אין מאַגיסטראַט.

דער נעגאַטיווער טייל פון מעמאָראַנדום איז געווען אויסגעצייכענט. אָבער אין דעם פּאָזיטיווען טייל, אין וועלכען ס'האָבען זיך געפונען די אָנווייזונגען אויף די מיטלען צו קעמפּפען מיט'ן יקרות, איז געמאַכט געוואָרען אַ האַרבער טעות, וואָס האָט געשאַדט דער זאַך: אָנשטאָט מונציפּאַליזאַציע פון די ווירטשאַפטליכע צווייגען, וואָס דינען דער בעפרידיגונג פון די וויכטיגסטע בעדערפעניִשען פון דער בעפעלקערונג, האָט דער מעמאָראַנדום אַרויסגעשטעלט אַ פּונקט וועגען מאָנאָפּאָליזאַציע פון די דאָזיגע אַלע פּראָדוקטען און וועגען פערוואַנדלען אַלע פּריוואַטע הענדלער אין קאָמיסיאָנערען פון מאַגיסטראַט.

די דאָזיגע ענדערונג איז טיילוויז פערווירקליכט געוואָרען אין דער פאָרם פון קאָנצענטראַציע פון אויסשרייבען און איינקויפען די סחורות דורך דער פערמיטלונג פון די בעטרעפענדע אָבטיילונגען ביים שטאָטהויפּטמאַן. אָבער אויף די פּרייזען האָט די דאָזיגע רעפאָרם ניט אַרויסגעוויזען די ווירקונג, אויף וועלכע ס'האָבען זיך אַ פּנים געריכט די פערפאַסער פון מעמאָראַנדום.

די פערווירקליכונג פון דעם צווייטען, מעהר ראַציאָנעלען מיטעל, וואָס דער מעמאָראַנדום האָט אַרויסגעשטעלט, — די צוציהונג פון גע-זעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס צום קאַמף מיט'ן יקרות, — האָט געהאַט אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע און כאַראַקטעריסטישע געשיכטע. די ערנערונגס-קאָמיסיע פון די דומע-גלאַסנעס מיט ה' יאַבלאָנסקין בראש האָט זיך געשטעלט אויף אַ שטרענג-פאָרמעלען באָדען פון דער גאָראָדאָוואָיער פּאָלאָזשעניע, לויט וועלכען ס'טאָרען זיך ניט בעטייליגען מיט שטימ-רעכט אין דער שטאָט-קאָמיסיע פּערזאָנען, וואָס געהערען ניט צו דער דומע. אויפ'ן יסוד פון דעם דאָזיגען יורידישען מאָטיוו, וואָס איז בע-זונדערס מערקווירדיג אין אַ מאָמענט, ווען די דומע, וואָס איז אויס-געקליבען געוואָרען לויט דער גאָראָדאָוואיער פּאָלאָזשעניע, האָט שוין פאַקטיש ניט עקזיסטירט, האָט די ערנערונגס-קאָמיסיע זיך אָבגעזאָגט אַריינצונעמען צו זיך פאָרשטעהער פון די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס. דאַן האָט דער בירגער-קאָמיטעט אונטער דער ווירקונג פון זיינע דע-

מאָקראַטישע עלעמענטען אַרויסגעשטעלט דעם פּראָיעקט וועגען אַ געמיינ־זאַמער ערנערונגס־טעטיגקייט פון דער דומע און פון קאָמיטעט. היות, ווי דער בירגער־קאָמיטעט איז געווען בעשטעטיגט נאָך פון דער רוסישער מאַכט (ניט לאַנג פאַר דער עוואַקואַציע), איז דער מקור פון רעכט געווען דערזעלבער הן פאַר אים און הן פאַר דער דומע, הייסט דאָס, אַז די דומע האָט פאָרמעל ניט ריזיקירט פאַר דעם אות פון געזעץ, אַריינגעהענדיג אין אַ פערבינדונג מיט אַזאַ ווי זי לעגאַלען אָרגאַן פון זעלבסטפערוואַלטונג. פון דער אַנדער זייט, איז דער קאָ־מיטעט בעשטאַנען פון פאָרשטעהער פון געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס, וואָס זייערע דעלעגאַטען האָט מען געקענט שיקען, אַזוי ווי פון בירגער־קאָמיטעט, אין דער ערנערונגס־קאָמיסיע. די דאָזיגע קאַזואיסטישע פאָרמולע איז נאָך לאַנגע פערהאַנדלונגען אָנגענומען געוואָרען פון ביידע צדדים און מען האָט דערביי בעשלאָסען, אַז מצד דעם בירגער־קאָמי־טעט געהען אַריין אין דער שטאָטישער קאָמיסיע: איין דעלעגאַט פון דאָזיגען קאָמיטעט, צו איין דעלעגאַט פון די פיר נאַציאָנאַלע הילפס־קאָמיטעטען, 1—פון די זיבען קאָאָפּעראַטיווען, וואָס האָבען דאַן עקזיס־טירט, און 2—פון די פּראָפעסיאָנעלע אַרבייטער־פעראיינען (איין איד און איין קריסט). אויסקלייבען די דעלעגאַטען איז איבערגעגעבען גע־וואָרען די אָרגאַניזאַציעס גופא. דער בירגער־קאָמיטעט האָט דעלעגירט דעם געשוו. אַדוו. קרזשיזשאַנאָווסקי, דער יודישער הילפס־קאָמיטעט—ד״ר ראַכמילעוויץ, דער פּוילישער—דעם קאָנדיטער מיסקעוויץ, דער ביעלאָרוסישער—אי. לוצקעוויטש, דער ליטווישער—דעם אינזשענער קיירים, פון די קאָאָפּעראַטיווען איז געווען דעלעגירט א. שקלעניק, פון די פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען—טשעסלאַווא גראָסער (די פרוי פון בעוואוסטען בראָניסלאַוו גראָסער) און רעואל גינצבורג. די פריהערדיגע קאָמיסיע איז בעשטאַנען פון 14 מיטגלידער, גלאַסנעס פון דומע, אונטער דעם פאָרזיץ פון יאַבלאָנסקי.

די ערשטע פעראייניגטע זיצונג פון דער דאָזיגער בעניייטער ער־נערונגס־קאָמיסיע איז פאָרגעקומען דעם 24 נאָוועמבער 1915. אויפ׳ן סדר־היום זיינען געשטאַנען די פראַגען וועגען קאַרטאָפעל און האָלץ (די פראַגע וועגען מעהל, וואָס איינער פון די דעלעגאַטען האָט אויפ־געהויבען, איז פערענטפערט געוואָרען דורך דער מעלדונג פון פאָר־זיצענדער, אַז די מאַכט האָט בעשלאָסען צו מאָנאָפּאָליזירען דעם ברויט־ענין, איינפיהרענדיג די קאַרטען־סיסטעם). פון דעם בעריכט, וואָס די גלאַסנעס האָבען אָבגעגעבען, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די קאָמיסיע איז לחלוטין אָהנמעכטיג אין בעזאָרגען די שטאָט מיט פּראָדוקטען פון דער ערשטער נויטווענדיגקייט. די גאַנצע צייט, פאַר און נאָך דער אָקופּאַציע, ווען מען האָט נאָך געקענט איינקויפען מעהל און קאַרטאָ־

פעל, האט די קאמיסיע לחלוטין גאר ניט געטאן. שפעטער-צו, אבער, האבען די פראדוצירער, מורא האבענדיג פאר רעקוויזיציע, בעוויזען צו בעהאלטען די פראדוקטען; האלץ האט מען ניט צוגעגרייט. די טראנס-פארט-מיטלען זיינען ניט ארגאניזירט געווארען, — און די שטאט האט זיך דערפיהלט אין דער פולשטענדיגער ממשלה ביי די פריוואטע ספעקולאנטען. פונדעסטוועגען האט די קאמיסיע, אונטער דער השפעה פון די נייע מיטגלידער, בעשלאסען צו פרובען כאטש וויפיל ניט איז צו פערבעסערען דעם מצב. ס׳זיינען אויסגעקליבען געווארען דריי ספעציעלע סוב-קאמיסיעס, אום אויסצוגעפינען מיטלען, ווי צו בעזארגען די שטאט מיט קארטאפעל, האלץ און אנדערע פראדוקטען.

נאך דער בעטראכטונג פון סדר-היום איז פארגעקומען א פריוואטער ישוב-הדעת צווישען די נייע און אלטע מיטגלידער פון דער קאמיסיע. די דעלעגאטען פון די פראפעסיאנעלע פעראיינען האבען גענוי פונאנדערגעפרעגט וועגען סיסטעם פון פונאנדערטיילען די פראדוקטען, וואס די ערנערונגס-קאמיסיע בעקומט: די שטאט האט געהאט עטליכע קראמען, וואו ס׳האבען זיך פערקויפט פערשיידענע שפייז-פראדוקטען; די פערוואלטער און אנגעשטעלטע זיינען געווען אויסשליסליך פאליאקען. מחמת דעם זיינען פארגעקומען פערשיידענע סכסוכים. מען האט דערצעהלט, אז די פראדוקטען ווערען ניט גלייך פונאנדערגעטיילט צווישען דער בעפעלקערונג: די קסיאנדזען און די אינטעליגענטען האט מען געגעבען פריווילעגיעס אין פערגלייך מיט יודען און אביונים. אויף אלע אנפרא-גען האט דער פארזיצענדער פון דער קאמיסיע געענטפערט, אז גענויע דאטען וועגען דער פונאנדערטיילונג פון די פראדוקטען, וועגען די חשבונות וכדומה קאן מען בעקומען אין קאנצעלאריע פון אופראווע, וואו מען וועט געהן אלץ בעווייזען און ערקלערען. אויף מארגען זיינען ביידע דעלעגאטען פון די פראפעסיאנעלע פעראיינען אוועק אין אופראווע, אום צו בעקומען די נויטיגע ידיעות. אבער דא האט מען זיי בעגעגענט זעהר קאלט און מען האט זיך קאטעגאריש אבגעזאגט צו געבען די בעריכטען, צו ווייזען די דאטען וכדומה. ווען מען האט זיך געווענדעט צו יאבלאנסקי׳ן, האט מען בעקומען א טרוקענעם ענטפער: איהר זייט ניט קיין מיטגלידער פון רעוויזיאנס-קאמיסיע, און מיר זיינען ניט מחויב אבצוגעבען אייך א בעריכט... די דאזיגע „מיספערשטענדניש” האט שוין פון ערשטען מאמענט אן ארויסגערופען א שארפע פערערגערונג פון די בעציהונגען צווישען דער אלטער קאמיסיע און די דעלעגאטען פון די געזעלשאפטליכע ארגאניזאציעס. ס׳איז געווען קלאר, אז די ה״ה יאבלאנסקים, וואס האבען א פנים געכעכענט די שטאטישע קאמיסיע פאר זייער נחלה, ווילען ניט דערלאזען קיין געזעלשאפטליכען קאנטראל איבער זייערע מעשים. די ווירקליכקייט האט נאך אריבערגעשטיגען

אַלע ערוואַרטונגען. מיט עטליכע טעג שפּעטער, אויף דער נאָכטסטער זיצונג פון דער קאָמיסיע, האָט דער פאָרזיצענדער געמעלדעט, אַז ער קאָן ניט דערלאָזען, אַז די פאָרשטעהער פון די געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס, וואָס זיינען דעלעגירט דורך דעם בירגער-קאָמיטעט, זאָלען זיך בעטייליגען אין דער קאָמיסיע, מחמת ניט אַלע זיינען זיי מיטגלידער פון בירגער-קאָמיטעט . . . אויף די אָנווייזונגען פון די דעמאָקראַטישע מיטגלידער פון דער קאָמיסיע, אַז דער דאָזיגער פאַקט איז אַלעמען געווען גוט בעוואוסט אויך ביז דער ערשטער זיצונג, האָט ה' יאַבלאָנסקי געענטפערט, אַז פאַר זיינע מעשים, אַלס פאָרזיצענדער, איז ער פעראַנטוואָרטליך בלויז פאַר דער שטאָטישער קאָמיסיע. אַט אַזוי קורץ און שאַרף איז פונאַנדערגעטריבען געוואָרען די פעראייניגטע ערנערונגס-קאָמיסיע. נאַטירליך, קיינער האָט ניט געגלויבט אין דעם פאָרמעלען מאָטיוו פון דער זאַך, און די גלאַסנעם גופא האָבען, איבעריגענס, אָפען אַלעמען „ערקלערט", אַז זיי האָבען „ניט געקאָנט צוזאַמען אַרבייטען מיט די דעמאָקראַטען-ושידעם". די נאַציאָנאַלע קאָמיטעטען און די קאָאָפּעראַטיווען האָבען מיט קיין זאַך ניט רעאַגירט אויף דער פונאַנדערטרייבונג פון זייערע פאָרשטעהער. בלויז די פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען האָבען אַריינגעשיקט אין אָפּראַווע אַן ענערגישען פּראָטעסט, אין וועלכען זיי האָבען געמעלדעט, אַז פון איצט אָן וועלען זיי זיך רעכענען מיט דעם רעשט פון דער דומע ניט ווי מיט אַ געזעלשאַפטליכער אינסטיטוציע, נור בלויז ווי מיט אַ גרופּע פּערזאָנען, וואָס האָבען אוזורפּירט די רעכט פון דער בעפעלקערונג פאַר זייערע אייגעננוציגע צילען. מיט דעם האָט זיך דער ענין פעראענדיגט.

מיט דער בעפרייאונג פון געזעלשאַפטליכען קאָנטראָל האָט די ערנערונגס-קאָמיסיע ווידער בעקומען די פולשטענדיגע מעגליכקייט זיס צו שלאָפען. קיין האָלץ האָט מען ניט אָנגעגרייט, קיין פּראָדוקטען האָט מען ניט אַיינגעקויפט, און די צושטעלונג פון קאַרטאָפעל איז אינגאַנצען אַריינגעפאַלען אין די הענט פון פּריוואַטע הענדלער. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז קאַרטאָפעל האָט דאַן טויזענטער-פּודענווייז געפוילט אין די מאַיאָנטקעס און דערפער,—אין ווילנא אָבער איז קאַרטאָפעל געוואָרען פון די טייערסטע אכילות. פּריוואַטע ברויט איז מיט דער איינפיהרונג פון קאַרטען-סיסטעם טייערער געוואָרען אין משך פון די ווינטער-חדשים אויף 7 מאָל: פון 12 קאָפּ. אַ פונט צום סוף נאָוועמבער 1915 ביז 85 קאָפּ. אַ פונט צום סוף מערץ 1916. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם דאָזיגען רעגוליאַטאָר פון אַלע פּרייזען זיינען טייערער געוואָרען אויך אַלע איבעריגע שפּייז-פּראָדוקטען.

איינגיכען נאָך דער פונאַנדערטרייבונג פון דער רעפאָרמירטער ערנערונגס-קאָמיסיע איז דורך דער דייטשער פערוואַלטונג ליקווידירט

געוואָרען אויך די טעטיגקייט פון דער אַלטער דומע־קאָמיסיע.

דער גאַנצער ערנערונגס־ענין איז אַריבער אין רשות פון דער דייטשער „לעבענסמיטעלאָבטיילונג". פּראָדוקטען האָט מען געקאָנט קריגען נור דורך דער דאָזיגער אָבטיילונג. די זעלבסטהילף פון דער געזעלשאַפט אין קאַמף מיט דעם אונגעהויער־וואַקסענדיגען יקרות האָט זיך געקאָנט אַרויסווייזען נור אין דער פאָרם פון גרינדען קאָאָפּעראַטיטיווען, די צאָל פון וועלכע איז אין יענער צייט באמת שטאַרק אויסגעוואַקסען. אָבער דער דאָזיגער כמות איז צום בעדויערען ניט אַריבער אין אַ איכות. דער דוחק אין זעלבסטשטענדיגקייט און איניציאַטיווע און די שטענדיגע אָבהענגיגקייט פון אויסערע השפעות האָבען דעמאָראַליזירט די דאָזיגע אָרגאַניזאַציעס פון די קאָנסומענטען, וועלכע האָבען ביסלעכווייז פערלאָרען זייער גרונד־כאַראַקטער און ביי אַ מעגליכקייט האָבען זיי אויסגענוצט די קאָניונקטור ניט ערגער פון פּריוואַטע ספּעקולאַנטען.

דער זומער פון יאָר 1916 איז פערהעלטניסמעסיג אַריבער בשלום: אויפ'ן דאָרף זיינען נאָך געווען רעזערווען, וועלכע מען פלעגט אויף דעם אָדער יענעם אופן (אָפטער פון אַלץ דורך נעהעריי) צושטעלען אין שטאָט אַריין. צו דער צייט פון שניט איז דער פּרייז אויף ברויט אַראָבגעפאַלען ביז 20 קאָפּ. אַ פונט. נור די דאָזיגע גוטע צייט האָט ניט לאַנג געדויערט. ס'איז אָנגעקומען דער ווינטער,—און ס'האָבען זיך מיט אַמאָל אַרויסגעריסען אויבענאויף אַלע וואונדען פון דער אומזעלבסטשטענדיגקייט און אומאָרגאַניזירטקייט פון דער בעפעלקערונג. דער יאָר פון אַרבייטסלאָזיגקייט האָט ענדליך אויסגעשעפּט די בעשיידענע רעזערווען פון די אַרבייטענדע עלעמענטען, די איינקויף־מעגליכקייט פון די ברייטע מאַסען האָט זיך פערקלענערט ביז אַ מינימום, און די פּרייזען זיינען געוואַקסען מיט אַ פאַנטאַסטישער גיכקייט. די פערקירצונג פון דער ברויט־פּאָרציע ביז $1\frac{3}{8}$ פונט אַ וואָך האָט גורם געווען אַן אַלגעמיינע פערגרעסערונג פון די פּרייזען: צום סוף ווינטער 1916—1917 האָט דער פּרייז אויף פּריוואַטע ברויט דערגרייכט 1 ר' 10 קאָפּ. אַ פונט. בעזונדערס איז דער מצב געווען שרעקליך צווישען דער יודישער בעפעלקערונג, וואָס איז ווענינער פערבונדען מיט'ן דאָרף, דעם איינציגען מקור פון שפּייז־רעזערווען. דעם דאָזיגען גרויזאַמען ווינטער, אונערהערט לאַנגען און קאַלטען, וועט ווילנא מסתמא ניט אַזוי גיך פערגעסען.

דער שפּעטער פריהלינג 1917 האָט ניט געבראַכט מיט זיך קיין וועלכע ניט איז קענטיגע פערבעסערונג פון דעם מצב. די עקזיסטענץ פון בערך 90 פּראָצ. איינוואוינער האָט זיך אויפגעהאַלטען בלויז דורך די קיכען, וועלכע ס'האָט זיך געעפענט ביי דער מיטהילף פון דער דייטשער שטאָט־פערוואַלטונג עטליכע הונדערט.

אין יוני 1917 האָבען די גינסטיגע אויסזיכטען אויף דער גרע-

טעניש אָנגעהויבען צו ווירקען פערקלענערענד אויף די פרייזען פון די לאַנדווירטשאַפטליכע פראָדוקטען. אין פעריאָד פון שניט איז דער פרייז אויף פריוואַטע ברויט געוועזט געוועזן אַראָבגעפאַלען ביז 30 קאָפּ. אַ פונט. אָבער תיכּף נאָכדעם האָט זיך דער פרייז ווידער אויפגעהויבען ביז 55 קאָפּ. אַ פונט. אַזאַ מין פלוצלונגדיגע עליה אין מיטען שניט-פעריאָד האָט אַרויסגערופען אין שטאָט אַן אונגעהויערע אויפרעגונג. אַלעמען איז געוואָרען קלאָר, אַז אָהן אַן ענערגישען ווידערשטאַנד מצד די קאָנסומענטען וועט צו ווינטער-צו ברויט ווערען אַ לוקסוס-זאַך אפילו פאַר גבירים. שטאַרקער פון אַלץ האָט די אויפרעגונג אַרומגעכאַפּט די יודישע מאַסען, וואָס האָבען ניט קיין אייגענע פעלדער און גערטנער און קיין קרובים-ערדאַרבייטער אין די דערפער, און זיינען גענויטיג צו שפּייזען זיך דער עיקר מיט פריוואַט-געקויפטען ברויט. דעם 16-טען יולי 1917 בייטאָג האָט דער יודישער צענטראַל-קאָמיטעט צונויפגערופען אַ ספּעציעלע זיצונג, אויף וועלכער מען האָט אויסגעקליבען אַ קאָמיסיע צו קעמפען מיט'ן יקרות. אין אָווענט פון זעלבען טאָג איז פאָרגעקומען אַ פערזאַמלונג פון עטליכע טויזענט יודען, אויף וועלכער מען האָט נאָך ליידענשאַפטליכע רעדעס אויך אויסגעקליבען אַ קאָמיסיע— פון 14 פערזאָן (חוץ דעם האָט מען געגעבען 6 ערטער די פראָפעסיאָנעלע פעראיינען).

פאַר איהר הויפּט-אויפגאַבע האָט די דאָזיגע קאָמיסיע, מיט וועלכער ס'האָבען זיך פעראייניגט אויך די מיטגלידער פון דער קאָמיסיע פון צ"ק, גערעכענט די בעשאַפונג פון אַ שטענדיגען און ענגען צוזאַמענבונד צווישען די איינוואוינער דורך רעגולערע וועכענטליכע מאַסען-פערזאַמלונגען, וואָס זאָלען ווירקען מיט זייער אָרגאַניזירטער מאַכט אויף די ספּעקולאַנטען. די מאָראַליש-געזעלשאַפטליכע בעדייטונג פון אַזוינע פערזאַמלונגען איז געווען קלאָר: שוין די בעשאַפונג גופא פון דער פאָלקס-קאָמיסיע האָט אין די ערשטע טעג אַראָבגעזעצט די ברויט-פרייזען. ס'איז געווען קענטיג, אַז אונטער דעם דרוק פון דער אַלגעמיינער אויפרעגונג האָט זיך די ספּעקוליאַציע בעהאַלטען, די אָנווענדונג פון מאָראַלישע מיטלען און די אָרגאַניזאַציע פון דער בעפעלקערונג זיינען געווען נאָך נויטיגער דעריבער, ווייל אַנדערע ריין-פּראַקטישע ווירטשאַפטליכע מיטלען צו בעקעמפען דעם יקרות איז ניט געווען און האָט ניט געקענט זיין אין רשות פון דער קאָמיסיע, וואָס האָט ניט געהאַט קיינע שום מאַטעריעלע מיטלען און אַטריבוטען פון אַ געזעצגעבערישער און עקזעקוטיווער מאַכט. מחמת דעם האָט די קאָמיסיע אויך ניט געקענט דורכפיהרען אַ רייהע אַנדערע פּראָעקטען, וואָס זי האָט געוועזט געהאַט אָנגעמערקט.

די קאָמיסיע האָט געפּרובט ווירקען אויף די ברויט-פרייזען דורך

אַן אַנדער וועג. פון די פערהאַנדלונגען מיט די בעקער האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז זיי גופא האַלטען אין געגעבענעם מאָמענט פאַר אַ נאָרמאַלען פּרייז אויף ברויט 40 קאָפּ. אַ פונט. די קאָמיסיע האָט דאַן בעשלאָסען אײַנצושטעלען אַלס אַ פּראָבע אַ צייטווייליגע טאַקסע פון 38 קאָפּ. אַ פונט ברויט. אין יענער צייט פלעגט די דייטשע פערוואַלטונג, מחמת דוחק אין גרויפען, אַרויסגעבען קאָרענע מעהל. די קאָמיסיע האָט זיך געווענדעט אין אַלע יודישע קיכען מיט אַ פאָרשלאַג אויסצוניצען דעם גאַנצען רעזערוו מעהל, וואָס זיי האָבען, אויף צו באַקען ברויט און פערקויפען איהם די קאָנסומענטען ניט טייערער פון 35 קאָפּ. אַ פונט. גלייכצייטיג איז די קאָמיסיע אַריין אין פערהאַנדלונגען מיט פאָרשטעהער פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטען מיט׳ן ציל געמיינזאַם צו קעמפען מיט׳ן יקרות. די מעלדונג וועגען דער טאַקסע איז אויפגענומען געוואָרען פון דער בעפעלקערונג מיט גרויס בעפרידיגונג. אָבער די געהויבענע שטימונג האָט לאַנג ניט געדויערט. פון די קיכען האָבען זיך אויף דעם אויפרוף פון דער קאָמיסיע אָבגערופען נור איינינע, דער עיקר די אַרבייטער-און קאָאָפּעראַטיוו-קיכען און די פאָלקס-קיכען, וועלכע האָבען פערקויפט ברויט צו 28–30 קאָפּ. אַ פונט. חוץ דעם האָט נור אַ טייל פון דער בעפעלקערונג געוואוסט וועגען דער אַרבייט פון דער קאָמיסיע, מחמת דורך דער פרעסע איז אונמעגליך געווען צו מעלדען די טאַקסע, און צו מאַכען גרויסע פערזאַמלונגען איז אויך געוואָרען אונמעגליך. ווי נור ס׳האָט זיך פערלאָרען די פערבינדונג מיט די מאַסען, איז אַראָב דער גאַנצער אַוטאָריטעט פון דער קאָמיסיע. דער קאַמף אַרום דער טאַקסע האָט געדויערט בערך אַ וואָך צייט, און האָט צו קיין רעזולטאַטען ניט געבראַכט. די בעקער, הענדלער און שמוגלער האָבען ווידער אויפגעהויבען דעם קאָפּ און צו ראש-השנה-צו איז דער פּרייז אויף פּריוואַטע ברויט ווידער געשטיגען ביז 70 קאָפּ. אַ פונט.

דער דורכפאַל מיט דער טאַקסע האָט פונדעסטוועגען ניט אָבגעשטעלט די טעטיגקייט פון דער קאָמיסיע. ער האָט איהר נור אָבגעווענדט אין אַן אַנדער ריכטונג. מען האָט צונויפגעשטעלט אַ מעמאָראַנדום, וואָס איז מיט איינינע שינויים אַקצעפּטירט געוואָרען מצד די פאָרשטעהער פון פּוילישען, בעלאָרוסישען און ליטווישען קאָמיטעט. אין דאָזיגען מעמאָראַנדום, וואָס איז אַדרעסירט צו דער מאַכט, איז אָנגעוויזען געוואָרען אויף אַ רייהע מיטלען, וואָס זיינען נויטיג, אום אויפצוהאַלטען דעם קיום פון דער בעפעלקערונג. די צוויי הויפּט-פּונקטען פון דער דאָזיגער פּעטיציע זיינען פאָלגענדע: א) פערגרעסערען די ברויט-פּאָרציע ביז 1 פונט אַ טאָג, ב) אַ פרייער אַריינפיהר פון פּראָדוקטען פון דער ערשטער נויטווענדיגקייט. ווייטער נעהען 5 אַנדערע פּונקטען צווישען זיי אגב אַ פּונקט וועגען בעזאָרגען די שטאָט מיט הייץ-מאַטעריאַל.

די פעטיציע איז איבערגעלייענט געוואָרען אויף איינער פון די פאָלקס-פערזאַמלונגען און איז פה-אחד אָנגענומען געוואָרען. דערביי האָבען אַלע אַרויסגעזאָגט די גרייטקייט אונטערצושרייבען איהר, אום צוצוגעבען איהר מעהר בעדייטונג. אין מאָמענט, ווען ס'ווערען געשריבען די דאָזיגע שורות (אָנהויב אָקטאָבער 1917), איז די אַרבייט וועגען צוגרייטען און אָנגעבען דעם דאָזיגען מעמאָראַנדום, וואָס האָט אָנגענומען אַ כאַראַקטער פון אַ פאָלקספעטיציע נאָך ניט פערענדיגט,—און ס'איז שווער פאָרויסצוזעהן איהרע רעזולטאַטען. ס'האַלטען זיך פעסטע קלאַנגען, אַז דעם ערשטען פונקט פון מעמאָראַנדום—וועגען פערגרעסערען די פאָרציע ברויט—איז די מאַכט נוטה צו בעפרידיגען, הגם ניט אין פולען מאָס*). ס'איז קיין ספק ניט, אַז דאָס איז דער ריכטיגסטער וועג אָבצושוואַכען דעם יקרות און די ספעקולאַציע.

<0000000000>

ד"ר מעד. צ. שאַבאַד.

די חברה פון מעדיצינישער און ערנעהרונגס-הילף פאַר די געליטענע פון מלחמה.

די „חברה פון מעדיצינישער און ערנעהרונגס-הילף פאַר די געליטענע פון מלחמה" האָט זיך געגרינדעט אין ווילנא אין הערבסט 1914 לויט דער איניציאַטיווע פון דער אַלרוסישער מעדיצינישער פיראָגאָווער געזעלשאַפט אין מאָסקווע און דער פריי-עקאָנאָמישער געזעלשאַפט אין פעטערבורג, וועלכע האָבען געשיקט אין ווילנא זייער דעלעגאַט, דעם בעלאָרוס באָנטש-אָסמאָלאָווסקי, כדי צו שאַפען צווישען די דעמאָקראַטישע כלל-טוער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטען אַזאַ מין אָרגאַניזאַציע. ער האָט צוגעזאָגט שטיצע פאַר דער נייער חברה ניט נור פון די ביידע דערמאָנטע געזעלשאַפטען, נור אויך פון- די מאָסקווער קאָאָפעראַטיווען און פון דער לאַנדווירטשאַפטליכער געזעלשאַפט. אין אָנהויב האָט די נייע אָרגאַניזאַציע עקזיסטירט ווי אַ געהיימער קרייזל, נור סוף 1914 האָט זי זיך לעגאַליזירט. דער יושב-ראש איז געווען דער אַייזענבאַנדאָקטאָר גליעבאָווסקי און נאָכדעם, דער ווען האָט זיך אָבגעזאָגט, דער געשוואָרענער אַדוואָקאַט, גלאַסני פון דער שטאָט-דומע, פאָוואָלאָצקי (ביידע רוסען), דער פערטרעטער פון יושב-ראש—ד"ר שאַבאַד, דער נאמן—דער געשוואָר. אַדוו. בולאַט, געוועזענער מיטגליד פון דער מלוכה-דומא (ליטווינער), זיין

*) שפעטער-צו האָט די מאַכט צו דער דעמאָלטיגער פאָרציע ברויט ($2\frac{5}{8}$ פונט אַ וואָך) אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען $5\frac{1}{4}$ פונט קאַרטאָפעל אַ וואָך.

פערטרעטער—דער רעדאקטאָר לוצקעוויטש (בעלאָרוס), דער סעקרע-טאר—געשוואָר. אדוואָקאט באנינסקי און זיין פערטרעטער—אדוואָקאט סאדקאָווסקי (ביידע פאָליאקען). ניט רעכענענדיג די ווילנער אָבטיילונג פון דער אלרוסלענדישער ליגע צו קעמפען געגען טובערקוליאָז, וועלכע האָט אין דער מלחמה-צייט בּיסלעכווייז אויפגעהערט איר ארבייט, איז די חברה, אויף אזא אופן, געווען די איינציגע אין קאנט, וועלכע איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון די פּאָפּולערע דעמאָקראטישע טוער פון אלע נאציאָנאליטעטען און האָט באמת געזאָרגט פאר דער גאנצער בע-פעלקערונג, אָהן אונטערשייד פון נאציאָנאליטעט. די ארבייט פון דער חברה האָט זיך פערשפּרייט אויף ווילנער, קאָוונער, גראָדנער און סובאלקער גובערניעס.

אין אָנהויב האָט די חברה נור געשטיצט מיט קליינע סומעס איינינע עקזיסטירענדע אנשטאלטען (קינדערקיכען) פון אלע נאציאָנאליטעטען. דערנאָך האָט זיך געבילדעט א אינפאָרמאציאָנס-ביורא צו קלייבען ידיעות וועגען דער נויט פון דער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק איז דער אדוו. בולאט געשיקט געוואָרען אין סובאלקער גובערניע; ער האָט געבראכט א רייכען מאטעריאל וועגען איינינע בעזונדערס פערוויסטעטע געגענדען. שטיצענדיג זיך אויף די דאָזיגע ידיעות, האָט די מאָסקווער פּיראָגאָווער געזעלשאפט געשיקט דורך ווילנא, לויט דער עצה פון דער חברה, 2 מעדיצינישע ערנעהרונגס-אָבטיילונגען אין אָליטא און באקאלארושעוואָ (ביידע אין סובאלקער גוב.). יעדע אָבטיילונג איז בעשטאנען פון 4—5 פערזאָן מיט א דאָקטאר בראש און איז געווען געשטיצט מיט געלד, רפואות און אלע נויטיגע מאטעריאלען.

ביידע אָבטיילונגען האָבען געארבייט מיט גרויס פעולה און נוץ און האָבען געגעבען נענויע בעריכטען וועגען זייער טעטיגקייט דעם קאָמיטעט פון דער חברה. די בעריכטען זיינען אויך געדרוקט געווען אי די צייטונגען. אָבער בעת די דייטשען האָבען זיך גערוקט צו ווילנא און פערנומען גאנץ סובאלקער גובערניע, האָט די ערשטע אָבטיילונג אויך געמוזט אָבטרעטען און איז אָבגעפאָרען צוריק קיין רוסלאנד, און די צווייטע האָט ניט בעוויזען אָבצוטרעטען,—און א טייל מיטגלידער אירע האָבען שוין געמוזט בלייבען אין אָקופּירטען געביט.

אין דעצעמבער 1915 האָט די חברה געעפענט אין ווילנא אויף זאוואלנע גאס 5 (אין בנין פון דער אנטי-טובערקולאָזער ליגע) א אמבולא-טאָריע פאר קראנקע, דערהויפּט פאר קינדער, פון די געליטענע פון דער מלחמה אנטרונענע און זאפאסנע. דאָ פלעגען די קראנקע בעקומען אָהן געלד מעדיצינישע הילף, רפואות, מילך, געבעק וכדומה; שווערע חולאים פלעגט דער דאָקטאָר בעזוכען צו הויז. אלס דאָקטאָר איז לכתחלה געווען איינגעלאדען דער ליטווינער פעטער, און נאָך זיין אוועקנעהן ד"ר

פרל. אַבראַמאָוויטש. די אַמבולאַטאָריע איז גיך געוואָרען פּאָפּולער אין שטאָט, די הודעות זיינען געווען געדרוקט אויף 5 שפּראַכען (רוסיש, יודיש, פּויליש, ליטוויש און בעלאָרוסיש) און געלד פלעגט זיך בעקומען גענוג, דערהויפּט פון מאָסקווע, פון פּעטערבורג און פון ווילנער טאַטיאַנא־קאָמיטעט. די חברה האָט נאָך אויסגעהאַלטען אַ קינדערהיים פאַר ליט־ווישע קינדער פון סובאַלקער גוב. אויף ספּעציעלע מיטלען, וועלכע ז' האָט צו דעם צוועק בעקומען.

בעת ווילנער און די שכנישע גובערניעס זיינען געוואָרען נעענטער צום פראָנט, האָט די חברה אָרגאַניזירט 5 מעדיצינישע און ערנערונגס־פּונקטען אין בוטרימאַנץ, מערעטש, זשעזמער (זשיזשמאָרי)—ווילנער גוב., דובראָוואָ—גראָדנער גוב. און ראַקישקי—קאָוונער גוב. יעדער פּונקט האָט געהאַט מיט זיך אַ דאָקטאָר (אָדער אַ דאָקטאָרשע), אַ פעלדשערין און אַ קליינעם אַפּטייקעל. די אַלע פּונקטען האָבען זיך קונה־שם געווען ביי דער קליינשטעטעלשער בעפעלקערונג און ביי די אַרומיגע פּויערים. בעת די דייטשען האָבען זיך דערנענטערט צו ווילנא, זיינען די אַלע פּונקטען בטול געוואָרען, דער פּערסאָנאַל איז זיך פונאַנדערגעפאָרען, נור די דאָקטאָרשע פון פּונקט דובראָווע, פרוי יאַכימאָוויטש־גראָסער, איז גע־בליבען אין ווילנא, וואו זי האָט נאָך לאַנג געאַרבייט אין דער חברה, ביז זי איז אָבגעפאָרען קיין וואַרשא.

סוף אַווגוסט 1915 זיינען אַ סך מיטגלידער פון דער פערוואַלטונג פון דער חברה אָבגעפאָרען קיין רוסלאַנד און אין ווילנא זיינען געבליבען: ד"ר שאַבאַד—אַלס יושב־ראש, לוצקעוויטש—אַלס נאמן, באַגינסקי—סעק־רעטאַר, און אַדוואָקאַט ווילליישים—אַלס מיטגליד פון דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע. אַלע ביכער מיט די רעכענונגען און פּראָטאָקאָלען האָט מיט־גענומען ה' בולאַט. אין דער קאַסע איז פון די בערך 50,000 רוב., וואָס ס'איז געווען איינגעגאַנגען, פערבליבען 7022 רוב. 59 קאָפּ. מיט דעם קאַפּיטאַל האָט מען געמיינט גענוג צו בעזאָרגען די אַמבולאַטאָריע אויף דער „קורצער צייט" פון דער אָקופּאַציע. שפּעטער אָבער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דאָס איז געווען אַ טעות. אין אַ יאָר אַרום, צו אַווגוסט 1916, איז שוין געווען אין קאַסע אַ דעפיציט פון 2500 מאַרק. די אַמבולאַטאָריע האָט שוין געהאַלטען ביים פערמאַכען זיך, נור צו הילף איז געקומען דער דייטשער ראַבינער ד"ר לוי מיט 2000 מאַרק פון די דייטשע יודען. און נאָכדעם האָט די שטאָט־פערוואַלטונג און נאָך שפּעטער דער יודישער צ. ק. געשטיצט מיט טויזענ־טער. פונדעסטוועגען איז דער פינאַנציעלער מצב פון דער אַמבולאַטאָריע תמיד געווען אַ געדריקטער, הגם די פערוואַלטונג פלעגט אָנווענדען אַלע מיטלען, כדי צו עקזיסטירען ווייטער, און איז גענויטיגט געווען צו בעשטימען אַן אָבצאָהל פאַר רפואות (10 פ. פאַר אַ רעצעפּט),

מילך (10 פ. פאַר ¼ ליטער פּאַלמילך און פאַר ½ ליטער מאָגער־מילך) און אַנדערע פּראָדוקטען.

אין מאַי 1916 איז די אַמבולאַטאָריע אַריבער אין אַ נייעם גרויסען בנין אויף פּאָהוליאַנקע 15 (געוועזענע אוינענקליניק) און די מעדיציניש הנהגה, מחמת פּרל. ד״ר אַבראַמאָוויטש איז אָבגעפאָהרען, האָט איבער־גענומען אויף זיך ד״ר שאַבאַד.

פון מאַי 1915 ביז דעצעמבער 1917 האָבען די אמבולאַטאָריע בעזוכט 33,690 חולאים, דערביי איז די צאָל בעזוכער כסדר געוואַקסען: ביז מאַי 1915 איז דורכשניטליך געווען 757 אַ חודש, פון מאַי 1915— דורכשניטליך 1494, אָדער טעגליך (25 טעג) בערך 60 חולאים.

פון די בערך 10,000 נייע חולאים, וואָס האָבען בעזוכט די אַמבולאַ־טאָריע פאַר די דריי יאָר, זיינען געווען 40,4 פּראָצ. פרויען און 59,6 פּראָצ. מענער (אַריינרעכענענדיג אויך קינדער). יודען, וועלכע זיינען די ערשטע צייט געווען כמעט אַ העלפט, זיינען פון די לעצטע 3526 חולאים געווען 88,3 פּראָצ., קריסטען נור 11,7 פּראָצ. דאָס ערקלערט זיך ערשטענס דערמיט, וואָס דאָס רוב קריסטען בעזוכען די אינסטיטוציע „מילכטראָפּען", וועלכע געפינט זיך אונטער דער הנהגה פון פּוילישען קאָמיטעט, און די שטאָטישע אַמבולאַטאָריעס, און צווייטענס, מחמת אין יודישען שפּיטאָל איז די אַמבולאַטאָריע לגמרי פערמאַכט און די אַמבולאַטאָריע פון „משמרת חולים" אַרבייט שוואַך.

לויטן עלטער זיינען געווען: 0—1 יאָר—12,6 פּראָצ., 2—5 יאָר— 14,2 פּראָצ., 6—10 יאָר—17,8 פּראָצ., 11—15 יאָר—9,9 פּראָצ. און עלטער—42,7; מעהר ווי אַ העלפט נייע קראַנקע זיינען אַלזאָ געווען קינדער. פאַקטיש זיינען צווישען די בעזוכער געווען נאָך מעהר קינדער, ווייל די דערוואַקסענע האָבען אַ סך ווייניגער איבערגעחזרט זייערע בעזוכען ווי די קינדער. אויסער די ניט פיל שטענדיגע בעזוכער, פלעגען די דער־וואַקסענע חולאים דורכשניטליך קומען ניט מעהר ווי צו 2 מאָל, בעת די קינדער פלעגט מען ברענגען אָדער זיי פלעגען אַליין קומען דורכשניטליך 4—5 מאָל פאַר דער צייט.

די קראַנקע געהערען צו דעם אָרימסטען טייל פון דער שטאָטישער, דער עיקר יודישער בעפעלקערונג: פאַמיליעס פון זאַפּאַסניע, אַרבייטסלאָזע, אַרבייטער, טאָגלוינער, בעלי־מלאכות, פּראָפע־סיאָנעלע אָרימע לייט וכדומה. ס'קומען אויך אינטעליגענטע פּראָלעטאַריער און געפאַלענע בעלי־בתים. פון די קריסטען קומען ניט זעלטען רייכערע פויערים פון די אַרומיגע דערפער. דער קאָנטינגענט עלטערע קינדער זיינען פון די קינדערהיימען, יתומים־הייזער שולען וכדומה.

זעהר פיל פון די בעזוכער זיינען קראַנק אויף הויטקראַנקהייטען, דערהויפּט אויף קרעץ (סקאַביעס). די דאָזיגע זעהר קלעפּיגע חולאת איז

אין דער לעצטער צייט זעהר שטאַרק פערשפרייט בײַ די יודען און איז אַן אמת׳ע פּלאָג פאַר די אָרימע פאַמיליעס און פאַר די קינדערהיימען, הגם די קראַנקהייט איז בכלל גרינג צו היילען. אָבער אין די קאַלטע איינגע וואוינונגען מיט די אַלטע שמוציגע בגדים און וועש, בעת אינדער־היים איז ניטא קיין זייף און קיין וואַרימע וואַסער, איז גרינטליך אויס־צוהיילען די דאָזיגע קראַנקהייט ניט קיין לייכטע זאַך, בפרט נאָך בײַ דעם יקרות פון מעדיקאַמענטען (זאַלבען); מחמת דער ניט גרינטליכער היילונג, קומען די קראַנקע אין אַ פּאָר וואָכען אַרום ווידער מיט דער זעלבער קראַנקהייט. נאָך ערגער איז מיט דער אַנדערער הויטקראַנקהייט, מיט די ניט ריינע קעפּלעך בײַ די אָרימע יודישע קינדער. אין די לעצטע יאָרען האָט דער פּאַרך זיך אויף אַזוי שטאַרק פערבּרייטערט, אַז מען האָט אויך אַזעלכע קינדער, הגם די קראַנקהייט איז זעהר קלעפּיג, געמוזט אָננעהמען אין די שולען און אין די יתומים־הייזער, אַז ניט וואָלטען אַ העלפט קינדער מוזען בּלייבען אויפן גאַס. בײַ דער איצטיגער צייט גיט זיך די קראַנקהייט לגמרי ניט איין אויסצוהיילען, נור אָנוועגדענדיג שטענ־דיג די נויטיגע זאַלבען, האַלטענדיג די קעפּלעך ריין און זאָרגענדיג, אַז די קינדער זאָלען טראָגען ציפּיקלעך, קען מען לכל הפחות זיי מאַכען אונשעדליך פאַר די געזונטע קינדער.

פאַראיאָרינען ווינטער פּלעגען דאָס רוב קינדער קומען אין אַמבו־לאַטאָריע מיט אָבגעפראָרענע פיס און הענט, וואָס בײַ דער קעלט אין די דירות און ניטדערעסען איז זעהר שווער צו היילען. ניט זעלטען בּרעננט מען די קינדער בכלל אין אַזאַ אָבגעצערטען און רחמנות׳דיגען צושטאַנד, אַז היילען מיט רפואות קען נאָר ניט געמאָלט זיין. אויך בײַ די דערוואַקסענע בעזוכער פון אַמבולאַטאָריע איז דאָס רוב קראַנקהייטען אַרויסגערופען דורך דוחק און ניטדערעסען. אַזוי זיינען די פערזאָגנען. וואָס זיינען קראַנק אויף אויסצערונג, געשוואָלענע גלידער וכדומה; אויך סוכאָטע האָט זיך אין די לעצטע יאָרען אונגעהויער שטאַרק ענטוויקעלט. זעהר פיל קראַנקע קומען אין אַמבולאַטאָריע, בעקלאָגענדיג זיך, אַז אינאָווענט זעהען זיי לגמרי ניט; דאָס איז די אַזוי אָנגערופענע „הינער־בלינדהייט" אָדער „אָוונט־בלינדהייט", וואָס נעמט זיך נור פון שלעכטער און אונגענוגענדער ערנערונג. ס׳קומען אויך זעהר פיל פרויען און מיידלעך, וואָס האָבען שוין אַ סך חדשים פערלאָרען זייערע מאָנאַטליכע. דאָס קומט אויך פאַר פון דוחק און אויך פון בּיינקשאַפט. אַזעלכע פאַלען זיינען שוין בּעשרי־בּען געוואָרען אויך אין די דייטשע מעדיצינישע צייטונגען אַלס „קריגס־אַמענאָרעאַ".

ס׳פערשטייט זיך, ווי וויכטיג ס׳איז אין אַזאַ אַמבולאַטאָריע דאָס אַרויסגעבען מילך פאַר אָרימע קראַנקע, דערהויפּט פאַר קינדער. פון אַפּריל 1916 ביז סעפּטעמבער 1916 פּלעגט די אַמבולאַטאָריע קריגען פון

דער צענטראַלע פון די שטאָטישע קראַנקענהייזער נור פולמילך, אָבער אין אַ קליינעם מאָס, דורכשניטליך 651 ליטער אַ חודש, אָדער 21,7 ליטער אַ טאָג. פון סעפטעמבער 1916 ביז מערץ 1917 איז די מאָס מילך פערגרעסערט געוואָרען, דורכשניטליך 2373 ל. פולמילך און 2204 ל. מאָגערמילך אַ חודש, אָדער 79,0—37,4 ל. טעגליך. אין אָקטאָבער 1917 זיינען די חובות פון דער אַמבולאַטאָריע געווען אַזוי גרויס, און די שטיצע האָט זיך אויך אינגאַנצען אויפגעהערט צו בעקומען, אַז מען איז געווען גענויטיגט אויפצוהערען צו קויפען מילך, מחמת אויף קרעדיט האָט מען שוין מעהר ניט געוואָלט געבען. אין נאָוועמבער איז דאָך געלונגען צו בעקומען געלד פון יודישען צענטראַל-קאָמיטעט, און ס׳איז ווייטער געוואָרען מעגליך צו בעקומען מילך, אָבער אין אַ סך אַ קלענערער מאָס: 1306 ליטער פולמילך און 395 ל. מאָגערמילך. בסך-הכל האָט די אַמבולאַטאָריע פאַר די 20 חדשים אַרויסגעגעבען 30,202 ליטער פולמילך און 76,300 ליטער מאָגערמילך (בסך-הכל 106,502 ל.), דורכשניטליך—1510—3815 אַ חודש, אָדער 50—127 (177 ל.) טעגליך.

אויסער מילך גיט די אַמבולאַטאָריע אַרויס די חולאים, וואָס זיינען ביי איר פעררעגיסטרירט, אַזוי ווי אין אַ קיך, גרויפען, מעל און קאַרטאָפעל מיט דעם אונטערשייד, וואָס דאָ בעקומען די בעזובער פראָדוקטען ניט געקאָכט, נור רויערהייט, וואָס פאַר אַ פולע פאַמיליעס איז דאָס פיל בעקוועמער. נור אין דער הייסער צייט פון יאָר פלעגט די פולמילך ווערען אַרויסגעגעבען געבריטע.—אין דער ערשטער צייט פלעגט די אַמבולאַטאָריע בעקומען אויך צוקער און קאַקאַאָ פאַר די קראַנקע קינדער.

די אַמבולאַטאָריע האָט דעם צוועק ניט נור צו היילען די קראַנקע מיט רפואות און צו מאַכען קליינע כירורגישע אָפּעראַציעס, נור אויך אַרומצוזעהן קינדער, צו זיי קענען אָנגענומען ווערען אין די שולען, קינדערהיימען און אין יתומים-הייזער און סתם זעהן, אַז קראַנקע מיט קלעפיגע חולאת׳ן, ווי דיזענטעריע, פלעקטיפוס, פאָקען וכדומה, זאָלען וואָס גיכער ווערען דערקענט און אָבגעלייגט אין שפּיטאָל. ווענגן די אַלע פאַלען ווערען תיכף אַוועקגעשיקט ספּעציעלע צעטלעך. ס׳מוז אויפגעוויזען ווערען, אַז פאַר די לעצטע יאָרען ביי דער שטאַרקער פערשפּרייטונג אין שטאָט פון דיזענטעריע און פלעקטיפוס, זיינען גראָד זעהר ווייניג געווען קראַנקע מיט דיפטעריט און כמעט גאָרניט מיט סקאַרלאַטינע און מאָזלען.

ביי דער אַמבולאַטאָריע איז דאָ אויך אַן אייגענער אַפּטייקעל, וואָס גיט אַרויס רפואות אַלע בעזובער פון דער אַמבולאַטאָריע און אויך די מיטגלידער פון די פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען. פאַר די לעצטע 22 חדשים זיינען אַרויסגעגעבען געוואָרען 21,771 רפואות לויט די רעצעפּטען,

אָדער 990 מאָנאַטליך, אָדער (25 טעג) 39,6 טעגליך. ניט רעכענענדיג די שכירות דער פארמאצעווטין און אַלע זייטיגע הוצאות, האָבען די רפואות געקאָסט דער אַמבולאַטאָריע בסך-הכל בערך 4200 מאַרק, ד. ה. ניט מעהר ווי 20 פען. אַ רעצעפּט, וואָס ביי דעם איצטיגען יקרות אויף מעדיקאַמענטען קומט אויס זעהר וואָלוועל. אַזאַ עקאָנאָמיע האָט געקענט דערגרייכט ווערען נור דורך אַ ראַציאָנעלער אויסוואַהל אין פערשרייבען די רפואות.

פאַר די לעצטע 26 חדשים (1 אָקט. 1915—1 דעצ. 1917) האָט די אַמבולאַטאָריע געהאַט הכנסה: מזומן אין קאַסע צום 1 אָקט. 1915 8927 מ. 45 פ., דורכ'ן ד"ר לוי 2000 מ., פון דער שטאָטישער פערוואַלטונג 5000 מ., פון יורישען צ. ק. 3800 מ, נדבות 714 מ. 10 פ. אייגענע הכנסות פון די חולאים פאַר גרויפּען, קאַרטאָפעל, מילך, רפואות וכדומה 45,645 מ. 17 פ.; ס"ה—66086 מ. 72 פ. הוצאות זיינען געווען: פאַר מילך, גרויפּען, רפואות וכדומה—48,137 מ. 31 פ., אויפ'ן הויז, וואוינונג, אינווענטאַר—2794 מ. 39 פ.. קאַנצעלאַריע און אַנדערע הוצאות 1036 מ. 82 פ., שכירות דעם מעדיצינישען און אַנדערען פערסאָנאַל 16,907 מ. 05 פ., שטיצע פאַר קראַנקע מיט געלט 563 מ.; ס"ה 69,438 מ. 57 פ. די אַמבולאַטאָריע האָט אַלזאָ איצט חובות (דעפיציט) פאַר פּראָדוקטען און גמילות-חסדים 3351 מ. 85 פ. דורכשניטליך מאָנאַטליכע הוצאות האָט די אַמבולאַטאָריע 2670 מ. און אייגענע הכנסה פון פּראָדוקטען און רפואות 1755 מ., אויף אַזאַ אופן מוז די אַמבולאַטאָריע האבען סובסידיע יעדען חודש בערך 900 מ. ניט קריגענדיג די דאָזיגע שטיצע רעגעלמעסיג און אין פולער מאָס, מוז די אַמבולאטאָריע תמיד מאַכען חובות און שטעהט תמיד אין סכנה צו זיין גענויטיגט זיך צו פערמאַכען, הגם זי מוז ווערען אנערקענט פאַר איינע פון די נויטיגסטע מעדיצינישע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

<0000000000>

מ. ש.

אָבאָסט.

סוף נאָוועמבער 1917 איז ערשינען אַ אָפיציעלער בוך וועגען אָקופּירטען געביט וואָס טראָגט דעם נאָמען אָבער אָסט, אָדער פערקירצט אָבאָסט. דער בוך רופט זיך „דאַס לאַנד אָבער אָסט, דייטשע אַרבייט אין דען פערוואַלטונגסגעביטען קורלאַנד, ליטאַאוען אונד ביאַליסטאָק-גראָדנאָ", איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אין אויפטראָג פון אָבערבעפעלסהאָבער אָסט און בעאַרבייט פון דער פרעסעאָבטיילונג אָבער אָסט. דער בוך, וועלכער ענטהאַלט 472 זייטען, 23 ליכטבילדער, 3 קאַרטעס און 13 פעדער-צייכענונגען, ניט אַ רייכען מאַטעריאַל פון אָפיציעלע קוועלען וועגען דער דייטשער פערוואַלטונג אין אָקופּירטען געביט און, נאַטירליך, ווערט די דאָזיגע פערוואַלטונגס-אַרבייט בעלויכטען פון אָפיציעלען דייטש-מיליטערישען שטאַנדפּונקט.

דער בוך האָט 7 אָבטיילונגען (פּאָלק און געשיכטע; די אַרמיע אַלס פּערר-
וואַלטער; פערקער; לאַנדווירטשאַפט; האַנדעל און מלאכה; קירכע, שול, קונסט און
וויסענשאַפט; סטאַטיסטישע ביילאַגע) מיט 58 קאַפּיטלעך, וועלכע בעהאַנדלען אַלע זייטען
פון דער דייטשער אַרבייט אין די דריי אָקופּירטע פערוואַלטונגען פון אָבּאָסט: קורלאַנד,
ליטא און ביאַליסטאָק-גראָדנא.

מיר וועלען דאָ ברייננען פון בוך אַ רייהע ידיעות און דאַטען, וואָס גיבען אַ
אַלגעמיינעם בעגריף וועגען דער אָרגאַניזאַציע פון דער דייטשער פערוואַלטונג.

דער יסוד צו דער מיליטערישער לאַנדפערוואַלטונג איז אָוועקגעלייגט געוואָרען
אין הערבסט 1915 דורך דעם דעמאָלטיגען אָבערבעפעלסהאַבער אָסט, גענעראַלפעלד-
מאַרשאַל פאָן הינדענבורג און דורך זיין שעף פון גענעראַלשטאַב, גענעראַל לודענדאָרף.
דעם 7 יוני 1916 איז דורך דעם גענעראַלפעלדמאַרשאַל הינדענבורג אַרויסגעגעבען גע-
וואָרען אַ איינהייטליכע פערוואַלטונגסאָרדענונג פאַר דעם גאַנצען געביט. דער § 6 פון
דער דאָזיגער פערוואַלטונגסאָרדענונג שטעלט פעסט די פּרינציפּען פון דער
פערוואַלטונגס-אַרבייט:

1. די אויפגאַבע פון דער פערוואַלטונג איז די אויפריכטונג און דערהאַלטונג
פון איינגעאָרדנעטע פּאָליטישע און ווירטשאַפטליכע בעדינגונגען אין בעזעצטען געביט.

2. די אינטערעסען פון דער אַרמיע און פון דער דייטשער אימפּעריע געהען
תמיד פריהער פאַר די אינטערעסען פון בעזעצטען לאַנד. (ז. 85).

די פערוואַלטונג פון אָבּאָסט איז אַ ריין-מיליטערישע, און אין דער הינזיכט שיידט
זי זיך בעדייטענד אָב פון די פערוואַלטונגען אין בעלגיע און פּוילען, וועלכע זיינען,
פערקעהט, ריין-ציווילע. די פערוואַלטונג פון אָבּאָסט געהערט דעריבער דירעקט צו
דער אַרמיע און אויך איר גאַנצער אויפבוי טראָגט אַ כאַראַקטער פון אַ בעוועגליכער
מיליטערישער פאָרמאַציע.

די אָבטיילונגען פון דער פערוואַלטונג, וועלכע האָבען צו טאָן מיט אַלע ענינים
פון דער פערוואַלטונג אונטער דער איינהייטליכער הנהגה פון אָבערקוואַרטירמייסטער
פון אָבערבעפעלסהאַבער אָסט, געהערען אַלס אָבטיילונגען V—XII צום שטאַב פון אָבער-
בעפעלסהאַבער אָסט. זיי בילדען די צענטראַלע אינסטאַנציע פון דער גאַנצער לאַנד-
פערוואַלטונג און לויט זייער צוזאַמענשטעלונג און זייערע רעכט קאָנען זיי פערגליכען
ווערען מיט אַ מיניסטעריום. ס'זיינען איצט פאַראַן פאָלגענדע אָבטיילונגען:

1. פּאָליטישע אָבטיילונג (אָבטיילונג V). זי בעאַרבייט די ענינים פון דער
אַלגעמיינער לאַנדפערוואַלטונג, די פעראָרדענונגען און די פּאָליטישע פראַגען, בעזונדערס
די נאַציאָנאַליטעטען-פּאָליטיק. זי איז אויך די פערמיטלערין פון די פּאָליטישע ענינים
צווישען דער פערוואַלטונג און די אויבערשטע אינסטאַנציעס פון דער אַרמיע און פון
דער אימפּעריע. ביי דער דאָזיגער אָבטיילונג ליגט אויך די בעאַרבייטונג פון די
פּערסאָנאַל-ענינים פון אַלע פערוואַלטונגען. צו דער אָבטיילונג געהערט די דרוקערי
פון אָבערבעפעלסהאַבער אָסט, וועלכער האָט קודם-כל צו מאַכען די גרויסע צאָל
דרוקזאַכען פון דער פערוואַלטונג. אין משך פון דער צייט איז איר אַרבייטסגעביט
בעדייטענד פערגרעסערט געוואָרען און חוץ די באַנדעראָלען אויף פּאַפּיראָסען און
שוועבעלעך פאַר די איינגעפירטע מאָנאָפּאָלען האָט זי אויך טיילווייז פּראָדוצירט די
אָבּאָסט-רובעלס, וואָס זיינען איינגעפירט געוואָרען אַלס געלט אין פערוואַלטונגסגעביט
פון אָבערבעפעלסהאַבער אָסט. ווייטער געהערט צו דער אָבטיילונג די רעדאַקציע פון
דער ליטווישער לאַנדצייטונג „דאַבאַרטיס" (געגענוואַרט), וועלכע געפינט זיך אונטער דער
הנהגה פון ליטווינער און פון קענער פון ליטא.

2. פינאַנצאָבטיילונג (אָבטיילונג VI). זי בעאַרבייט אַלע ענינים פון ביודזשעט און
פון די קאַסעס, די דירעקטע און אומדירעקטע שטייערען, די אָבצאָלונגען און ד
מאָנאָפּאָלען (פּאַפּיראָסען, בראַנפען, שוועבעלעך, סאַכאַרין).

3. לאַנדווירטשאַפטס-אָבטיילונג (אָבטיילונג VII a). צו איהר געהערט די גאַנצע אָרגאַניזאַציע פון דער ערד-בעאַרבייטונג, די אויסנוצונג פון די לאַנדווירטשאַפטליכע רעזערווען פון לאַנד לטובת דער אַרמיע און די פערזאָרגונג פון דער בעפעלקערונג פון בעזעצטען געביט.

4. די וואַלד-אָבטיילונג (אָבטיילונג VII в). זי האָט צו טאָן מיט דער פערוואַלטונג און אויסנוצונג פון די קאָלאָסאַלע וואַלד-רייכטימער.

5. די קירכען-און שול-אָבטיילונג (אָבטיילונג VIII). ביי איר געפינט זיך די הנהגה איבער די קירכען און שול-ענינים, די רעגולירונג פון דער קאָרעספּאָנדענץ פון דער גייסטליכקייט און די פלעגע פון קונסט און וויסענשאַפט.

6. יוסטיץ-אָבטיילונג (אָבטיילונג IX).

7. פּאָסט-אָבטיילונג (אָבטיילונג X). זי שאַפט און קאָנטראָלירט די איינריכטונגען פאַר דעם פּאָסט-פערקער פון דער ציווילער בעפעלקערונג.

8. האַנדעלס-אָבטיילונג (אָבטיילונג XI). זי האָט די אויפגאַבע אויפצולעבען האַנדעל, מלאכה און אינדוסטריע אין דעם בעזעצטען געביט און צו מאַכען זיי נוצבאַר פאַר דער דייטשער ווירטשאַפט; אויסצונוצען די רויע שטאָפען, וואָס געפינען זיך אין לאַנד און צו קאָנטראָלירען די געלט-און קרעדיט-ענינים.

9. לאַנדקולטור-אָבטיילונג (אָבטיילונג XII). זי בעאַרבייט די אַלגעמיינע פראַגען פון דער לאַנדקולטור און האָט בעזונדערס די אויפגאַבע צו ענטוויקלען די קולטור פון פרוכט, גרינס, און פלאַנצונגען—און מעליאָראַציע.

פאַר דער הנהגה פון פעלדזשאַנדאַרמערישען קאָרפּוס אָבאָסט עקזיסטירט נאָך א זשאַנדאַרמערישע אינספּעקציע. אויף וויפיל דאָס איז נויטיג, העלפען אויך מיט אין פערוואַלטונגס-ענינים אַנדערע אָבטיילונגען פון שטאַב, בעזונדערס די פּרעסע-אָבטיילונג און די פערקערספּאָליטישע אָבטיילונג.

צום פולען בילד פון אַ לאַנדמיניסטעריום פעלען נאָך, נאַטירליך, די צווייגען פון א מלחמה-מיניסטעריום און אויסערן-מיניסטעריום. וואָס איז שייך צו די ענינים פון א מיניסטעריום פאַר עפענטליכע אַרבייטען, ווערען די דאָזיגע ענינים אין אָבאָסט נאָך בעאַרבייט קודם כל פון ריין-מיליטערישע אינסטאַנציעס און ניט פון דער מיליטערפערוואַלטונג. (ז. 87—88).

דער פערוואַלטונגסגעביט אָבאָסט, וואָס געפינט זיך אונטער דער אָנפירונג פון דער דאָזיגער צענטראַלער פערוואַלטונג, איז בעדייטענד גרעסער ווי די פּרייסישע פּראָווינצען אָסטפּרייסען, וועסטפּרייסען און פּאָזען. ער פערנעמט אַ שטח פון 108808 קוואַדראַטקילאָמעטער און דערגרייכט דערמיט די גרוים פון בייערן, ווירטעמבערג און באַדען צוזאַמענגענומען. צווישען די אָקופּאַציאָנס-געביטען שטעהט אָבאָסט אויפ'ן ערשטען אָרט. גאַנץ בעלגיע פערנעמט נור 29456 קוואַדראַטקילאָמעטער, ביידע וואַלאַכיעס צוזאַמען – 77593 קוואַדראַטקילאָמעטער; אויך דער גענעראַלגובערנעמענט וואַרשוי (דייטשע אָקופּאַציע אין פּוילען) איז מיט 61350 קוואַדראַדקילאָמעטער בעדייטענד קלענער. די צאָל איינוואוינער געפינט זיך ניט בהסכם מיט דער גרויס פון געביט, און די געדיכטקייט פון דער בעפעלקערונג איז זעהר אַ קליינע. אין גאַנצען געביט בעטרעפט זי אפילו ניט קיין 27 מענשען אויף אַ קוואַדראַטקילאָמעטער, בעת אין דייטשלאַנד וואוינען 120, אין פּרייסען 115, אין בעלגיע אפילו 251 מענשען אויף אַ קוואַדראַטקילאָמעטער. די גאַנצע בעפעלקערונג פון אָבאָסט בעטרעפט סוף יאָר 1916 רונד 2910000 מענשען. ווי שרעקליך די מלחמה האָט געווירקט אין דעם לאַנד, זעהט מען פון דעם, וואָס פאַר דער מלחמה האָט זיין בעפעלקערונג בעטראָפען בערך 4200000.

אַדמיניסטראַטיוו-טעכניש איז דער געביט פונאַנדערגעטיילט אין אַ רייהע פערוואַלטונגס-בעצירקען, וועלכע טיילען זיך פון זייער זייט אויף שטאָט-און לאַנד-קרייזען. די לאַנד-קרייזען טיילען זיך אויף דורכשניטליך 6 ביז 7 אַדמיניסטראַטיווע בעצירקען, וועלכע

צופאַלן ווידער אין פריצישע בעצירקען און אין געמיינדעס. יעדע איינהייט האָט נאַטירליך, אַ פאָרשטעהער פון דער מאַכט. בעדייטענדערע לאַנדשטעט בילדען אַן אַדמיניסטראַטיווען בעצירק פאַר זיך אונטער דער הנהגה פון אַ בירגערמייסטער.

לכתחלה זיינען געווען 6 פערוואַלטונגסבעצירקען; דערנאָך, מיט דער ווייטערדיגער דורכפירונג פון דער פערוואַלטונגס-אָרגאַניזאַציע, איז וייער צאָל, דורך פעראייניגונג, פערקלענערט געוואָרען. איצט זיינען פאַראַן פאָלגענדע דריי פערוואַלטונגס-בעצירקען:

1. מיליטערפערוואַלטונג קורלאַנד מיט דער הנהגה אין מיטאַווע. דער בעצירק איז כולל דעם גרעסטען טייל פון דער רוסישער קורלענדער גובערניע, חוץ דעם צפון-מזרח'דיגען פאַס און דעם מזרח'דיגען ווינקעל, וועלכער ציהט זיך ביז ווייט איבער דענעבורג. דער בעצירק טיילט זיך אויף 8 לאַנדרייזען און אויף די ביידע שטאָטקרייזען מיטאַווע און ליבאַווע.

2. מיליטערפערוואַלטונג ליטא, מיט דער הנהגה אין ווילנא. דער בעצירק בעשטעהט פון דער רוסישער קאָוונער גובערניע, חוץ דעם מזרח'דיגען טייל פון נאָוואָ-אַלעקסאַנדראָווסקער אויעזד, פון דער גאַנצער רוסישער סובאַלקער גובערניע און פון די מערבדיגע ווילנער, טראָקער און אַ טייל סווענציאַנער אויעזדען פון דער רוסישער ווילנער גובערניע. דער בעצירק טיילט זיך אויף 32 לאַנדקרייזען און אויף די ביידע שטאָטקרייזען קאָוונא און ווילנא. ווילנא איז די איינציגע גרויסע שטאָט, וואָס דער פערוואַלטונגסגעביט אָבּאָסט בעזיצט.

3. מיליטערפערוואַלטונג ביאַליסטאָק-גראָדנא, מיט דער הנהגה אין ביאַליסטאָק. דער בעצירק בעשטעהט פון דעם דרום'דיגען לידער אויעזד פון דער רוסישער ווילנער גובערניע און פון דעם גרעסערען טייל פון דער רוסישער גראָדנער גובערניע. ער האָט 11 לאַנדקרייזען און די 3 שטאָטקרייזען ביאַליסטאָק, גראָדנא און לידע. (ז. 91).

גענויערע דאַטען וועגען דער גרויס און בעפעלקערונג פון אָבּאָסט, זיינע מיליטערפערוואַלטונגען און זייערע קרייזען גיבען פאָלגענדע טאַבעלען (ז. 431—432):

טאַבעלע I. די גרייס און די בעפעלקערונג פון פערוואַלטונגס-געביט אָבּאָסט.

מיליטערפערוואַלטונג	שטח קווק.	איינוואוינער סוף 1916	איינוואוינער אויף 1 קווק.
קורלאַנד	19139	269812	14
ליטא	63275	1928123	31
ביאַליסטאָק-גראָדנא	26394	712000	28
אָבּאָסט	108808	2909935	27

טאַבעלע II. די גרייס און די בעפעלקערונג פון די איינצעלנע מיליטערפערוואַלטונגען.

א) מיליטערפערוואַלטונג קורלאַנד.

קרייז	ש ט ח קווק.	איינוואוינער 31 דעצעמ. 1916	קרייז	ש ט ח קווק.	איינוואוינער 31 דעצעמ. 1916
1. ליבאַווע	22	47207	6. ווינדראווע	3136	36692
2. מיטאַווע	36	11053	7. גאָלדינגען	3276	33742
3. רובעלן	2846	11813	8. האזענפאָט	2506	36284
4. טוקום	2329	14413	9. גראָבּין	2179	42308
5. טאַלסען	3159	25800	10. בויסק	1050	10500

ב) מיליטערפערוואַלטונג ליטא.

קרייז	ש ט ח קווק.	איינוואוינער מיטען 1917	קרייז	ש ט ח קווק.	איינוואוינער מיטען 1917
1. רוס. קראָטינגען	1605	46031	18. ראַסיעני	2325	72049
2. סיאַדרי	2015	65702	19. סאַלדוגישקי	1210	25525
3. אָקמיאַני	1830	43300	20. קאָוונא (שטאָט און לאַנד)	1635	62311
4. שאַוול	2945	68390			
5. יאָהאַנישקעלע	2430	60552	21. וולאָדיסלאַוואָוו	1755	61998
6. בירשי	1850	40235	22. קאָשעדאַר	2030	61440
7. טעלש	1550	44005	23. שירווינט	1960	62262
8. קורשאַני	1645	38646	24. מאַליאַט	1235	30159
9. קופישקי	1835	43943	25. פּאַרבראָדז	1745	40450
10. ראַקישקי	2875	77044	26. ווילקאָווישקי	1305	64643
11. וויעזאיצע	1470	36509	27. מאַריאַמפּאָל	2960	102231
12. סקודוויל	2050	66346	28. אליטא	3875	98705
13. קיידאַן	2280	52153	29. ווילנא (לאַנד)	2220	63076
14. פּאָנעוועזש	2130	58000	30. סובאַלק	1530	63410
15. ווילקאָמיר	2370	70444	31. סייני	1840	39000
16. אוציאַן	1550	43009	32. אַווגוסטאָוו	1635	40694
17. פּאָיורצי	1505	46614	33. ווילנא (שטאָט)	80	139247

ג) מיליטערפערוואַלטונג ביאַליסטאָק-גראָדנאָ.

קרייז	שטח קווק.	איינוואוינער 1 האַלביאָר 1916	קרייז	שטח קווק.	איינוואוינער 1 האַלביאָר 1916
1. ביאַליסטאָק (שטאָט)	10	54260	8. אָסט (ודזיענציאָל)	2862	60479
2. ביאַליסטאָק (לאַנד)	2650	86192	9. גראָדנא (שטאָט)	44	24460
3. ביעלסק	3466	86081	10. גראָדנאָ (לאַנד)	2204	46383
4. סאָקאָלקא	2341	78747	11. ראַדון	2102	51438
5. וואָלקאָווישק	1644	42767	12. פּלאַנטי	2910	68400
6. אָלעקשיץ	1401	30653	13. וואַסילישקי	1650	36910
7. סווּיסלאָטש	3160	36753	14. לידא	140	10200

קיין סטאַטיסטיק פון די איינוואוינער לויט די נאַציאָנאַליטעטען, אין דער צייט פון אָקופּאַציע, זיינען ליידער אין בוך ניט געבראַכט.

די גרעסטע מיליטערפערוואַלטונג לויט דעם שטח און דער צאָל בעפעלקערונג איז, אַלזאָ, ליטא, די צווייטע איז — ביאַליסטאָק-גראָדנא און די דריטע — קורלאַנד. ריגא, וואָס איז גענומען געוואָרען דעם 3 סעפּטעמבער 1917, איז נאָך בנוגע צו דער פערוואַלטונג ניט צוגעגלידערט צום לאַנד אָבער אָסט, נור זי געהערט נאָך דערווייל צום אָפּעראַציאָנסגעביט. (ז. VII)

יעדע פון די דריי מיליטערפערוואַלטונגען האָט איר שעף, וואָס האָט אונטער זיך אַ רייהע דירעקטע אָבטיילונגען:

1. צענטראַלאָבטיילונג. זי האָט צו טאָן מיט דער אַלגעמיינער לאַנדפערוואַלטונג, מיט די ענינים פון פּאָליציי, יוסטיץ, קירכען און שולען, מעדיצינישע און וועטערינערע ענינים, שטייערען, אָבצאָלונגען, מאַנאָפּאָלען וכדומה.

2.ווירטשאַפטס-אָבטיילונג. אין איר רשות געפינען זיך אַלע ווירטשאַפטליכע ענינים. זי פירט די ווירטשאַפט אין פערלאָזענע מלוכהשע גיטער, ווי אויך אין די סך גרויסע פּריצישע גיטער, וואָס זיינען פערבליבען אָהן בעלי-בתים. זי האָט צו זאָרגען וועגען באָדען און וועגען דעם, אַז די פּראָדוקטען זאָלען ווי געהעריג פונאַנדערגעטיילט ווערען פאַר דער אַרמיע און פאַר די איינוואוינער.

3. אַ וואַלד-אָבטיילונג. זי פירט אָן מיט דער גאַנצער בעאַרבייטונג פון די מלוכהשע און קירכליכע וועלדער, ווי אויך פון די וועלדער, וואָס זייערע אייגענטימער זיינען ניטא. די וואַלד-אָבטיילונג בעזאָרגט די אַרמיע, די אינדוסטריע און די שטעט פון בעזעצטען געביט מיט דעם נויטיגען האָלץ.

4. האַנדעלס-און רויסטאָף-אָבטיילונג. זי האָט די השגחה איבער האַנדעל, אינדוסטריע און מלאכה. זי קויפט אויף און נוצט אויס די רויע שטאָפען, וואָס געפינען זיך אין לאַנד.

די פערוואַלטונגען לעבען פון אייגענע הכנסות, וואָס נעמען זיך דער עיקר פון אונדירעקטע שטייערען, אָבצאָלונגען און מאָנאָפּאָלען. חוץ דעם ווערען גענומען דירעקטע שטייערען: שטייער אויף קרקע, אַרענדע-שטייער און שטייער אויף הכנסה פון אַרענדע (מיט-און מיטווערטשטייער), קאָפּשטייער, ווייטער — פערשיידענע אָבצאָלונגען, האַנדעל-און אונטערנעמונג-שטייער. פאַר די בעדערפעגישען פון די קרייזען, שטעט און געמיינדעס ווערען געמאַכט הוספות צו די שטייערען, וואָס די פערוואַלטונג האָט איינגעפירט. (ז. 91 — 93).

ווענען אַלע ענינים פון לעבען אין אָבּאָסט ווערען אַרויסגעגעבען פעראָרדענונגען, בעקאַנטמאַכונגען, בעפעלען וכדומה. ביים אַרויסגעבען די דאָזיגע תקנות איז פון אָנהויב אָן געווען און איז פערבליבען ביז איצט דער שוין־דערמאָנטער גרונטפרינציפּ: „קודם כל דאַרף מען האָבען אין זינען די אינטערעסען פון דער אַרמיע און פון פּאַטערלאַנד; אויף וויפיל די אינטערעסען פון די אַיינוואוינער פון אָקופּירטען געביט געפינען זיך ניט אין אַ סתירה מיט די אינטערעסען פון דער אַרמיע און פון פּאַטערלאַנד, ווערען אויך די גענומען אין אַכט לויט מעגליכקייט“. (ז. 127).

די פעראָרדענונגען ווערען אַרויסגעגעבען אויף פערשיידענע שפּראַכען. אין ווילנא זיינען דאָס רוב בעקאַנטמאַכונגען (אויסגעקלעבטע אויף די גאַסען) לכתחלה ערשינען אויף דייטש, פּויליש און ליטוויש, דערנאָך אויף דייטש, פּויליש, ליטוויש און יודיש און צו־לעצט אויף דייטש, פּויליש, ליטוויש, יודיש און בעלאָרוסיש. די צאָל פעראָרדענונגען, וואָס איז כסדר געוואַקסען, האָט געמאַכט פאַר נויטיג אַרויסצוגעבען בעזונדערע קאָמ־פּילירטע פעראָרדענונגס־בלעטער. אַזוי זיינען ענטשטאַנען איינער נאָך דעם אַנדערען מערשפּראַכיגע פעראָרדענונגס־בלעטער פון די פערוואַלטונגען ליטא (דייטש־ליטוויש), סובאַלק (דייטש־ליטוויש־פּויליש), קורלאַנד (אַ דייטשער און אַ לעטישער), ווילנא—צוזאַמען אַרויסגעגעבען מיט דעם גובערנעמענט ווילנא (דייטש – פּויליש — ליטוויש), ביאַליסטאָק (דייטש־פּויליש) און גראָדנא (דייטש־פּויליש־ליטוויש). פאַר די פעראָרדענונגען פון אָבערבעפעלס־האַבער אָסט איז געווען נויטיג אַרויסצוגעבען אַ בעזונדערען בלאַט. דעם 1 דעצעמבער 1915 איז ערשינען דער ערשטער נומער פון דעם דאָזיגען „בעפעלס־און פעראָרדנונגס־בלאַט אָב־אָסט“, וואָס ווערט געדרוקט נור אויף דייטש און איז בעשטימט פאַר דעם אויפנעם פון אַלע וויכטיגע בעקאַנטמאַכונגען פון אָבּאָסט (ז. 128 און 129).

די שפּראַך פון דער בעפעלקערונג איז אויך גענומען געוואָרען אין אַכט ביי דער אָרגאַניזירונג פון גייסטיגען לעבען פון אָבּאָסט, דערהויפּט בנוגע צו די שול־ענינים. לויט די ריכטליניעס פון אָבערבעפעלסהאַבער אָסט, גענעראַלפעלדמאַרשאַל פאָן־הינדענבורג, ווענען ענינים פון אונטעררריכט און ערציהונג פון 22 דעצעמבער 1915 איז בעשטימט געוואָרען, אַז די אונטערריכטסשפּראַך אין די שולען זאָל זיין די מוטערשפּראַך. דאָס הייסט, אַלזאָ, פאַר יודען – יודיש, פאַר פּאָליאַקען – פּויליש, פאַר בעלאָרוסען – בעלאָרוסיש, פאַר ליטווינער — ליטוויש. בנוגע צו יודען איז נאָך פאַרהאַן אַ בפירושער הוספה־פּונקט, אַז דער רעליגיאָנס־אונטערריכט, וואָס דאַרף אויך געפירט ווערען אין דער מוטער־שפּראַך, זאָל פאַר יודען געפירט ווערען אין זייער רעליגיאָנסשפּראַך, ד. ה. אין העברעאיש.

די אויפגאַבע פון די שולען איז – „ענטוויקלען אַ רעליגיעזען געפיל, צוגעוועהנען די יוגענד צו געהאָרכזאַמקייט בנוגע צו די געזעצען, אַכטונג צו דער דייטשער רעגירונג און צו איר בעוואָפענטער מאַכט, ווי אויך צוגעוועהנען די יוגענד צו ריינקייט און דיסציפּלין, ענטוויקלען ביי איר התמדה, ליבע צו אמת, קלאָרע געדאַנקען און געפיל פון כבוד צו די עלטערען, ווי אויך פרוכטבאַרע זוימען צו אַ זיטליכער אויס־בילדונג פון כאַראַקטער און טיכטיגער אַרבייט“ (ז. 376).

אויך בנוגע צום גייסטיגען לעבען אין אָבּאָסט איז, אַלזאָ, אויסגעהאַלטען דער גרונטפּרינציפּ פון דער גאַנצער דייטשער פערוואַלטונגס־אַרבייט, אַז די אַרמעאישע און פּאַטערלענדישע אינטערעסען זיינען תמיד אויפ'ן ערשטען פּלאַן און אַז די בעפעלקערונג פון אָקופּירטען געביט דאַרף ניט נור נאָרמירט ווערען אין איר עקזיסטענץ, נור דאַרף אויך ערצויגען ווערען אין דעם זין, – הגם פון דער אַנדער זייט ווערט אויך דער בעפעלקערונג געגעבען אַזויגע וויכטיגע רעכט, ווי דער אונטערריכט אויף דער מוטער־שפּראַך און אָפּטמאָל אויך בכלל די אָנערקענונג פון די שפּראַכען פון די פערשיידענע נאַציאָנאַליטעטען פון געביט.

⟨OOOOOOOOO⟩

ז. רייזען.

דער יודישער טעאטער אין ווילנא.

אין סוף פון דעם ערשטען יאר מלחמה איז דער יודישער טעאטער אינגאנצען פערווערט געווארען און ס'האט נאטירליך ניט געקאנט זיין קיין שום רייד וועגען וועלכע עס איז פרובען צו טאן עפעס פאר דער שאפונג פון א קינסטלערישער יודישער בינע.

אז ווילנא איז אקופירט געווארען פון די דייטשען, איז צווישען א קליינעם קרייז ליבהאבער פון דער יודישער דראמע אויפגעקומען דער געדאנק צו גרינדען אין ווילנא א שטענדיגען יודישען טעאטער, וואס זאל שטרעבען אויפצוהייבען די יודישע סצענישע קונסט אויף א געוויסער הייך.

איינצע מיטגלידער פון דעם דאזיגען קרייזעל, ה' ל. שוסטער—א געוועזענער טעטיגער מיטגליד און א רעזשיסער אין דער קאוונער דראמאטישער געזעלשאפט, ה' שערמאן—א מיטגליד פון א יודישער דראמאטישער געזעלשאפט אין ליבאווע, און ה' ארליוק האבען אין די ערשטע טעג פון דער אקופאציע צונויפגערופען א קליינע פערזאמלונג פון פריינד פון דער יודישער בינע און פון ליטעראטען, וואו ס'זיינען בעהאנדעלט געווארען די פראגען, וואס האבען געהאט א שייכות צו דער עפענונג פון א יודישען טעאטער אין ווילנא.

די פראגע וועגען בעקומען די נויטיגע ערלויבעניש פון דער מאכט, איז בעשווערט געווארען צוליב דעם, וואס וועגען ערלויבען עפענען א יודישען טעאטער אין ווילנא האבען זיך משתדל געווען אויך אנדערע, וועלכע זיינען אויסען געווען אויפצולעבען אויף דער ווילנער יודישער בינע דעם גייסט פון „בינקע — פינקע", „פינטעלע יוד" וכדומה. אבער אדאנק איניגע מיטגלידער פון יודישען הילפס-קאמיטעט, דערהויפט ד"ר וויגאדסקי און ד"ר אלשוואנגער, וועלכע האבען פערשטאנען די וויכטיגקייט פון א ריינעם יודישען טעאטער, איז די השתדלות פון ה' ארליוק און ל. שוסטער אונטערגעהאלטען געווארען ביי דער מאכט; און הגם זי איז לכתחילה אבגעזאגט געווארען מיט דעם מאטיוו, אז ס'דארף נאך אויפגעקלערט ווערען, ווי ווייט אזא אינסטיטוט איז נויטיג און געוואונשען ביי די פערהעלטענישען פון דעם געגעבענעם מאמענט, האט זיך סוף-כל-סוף איינגעגעבען צו בעקומען די ערלויבעניש אויף א יודישען טעאטער אין ווילנא.

ס'האט זיך אנגעהויבען די ארבייט צונויפצושטעלען און ארגאניזירען די נויטיגע דראמאטישע קרעפטען. קיין פראפעסיאנעלע יודישע טרופע איז אין ווילנא ניט פערבליבען. איין מ. קאוואלסקי איז געווען א פראפעסיאנעלער אקטער פון דער יודישער בינע. די איבעריגע, וואס זיינען געקומען אין פראגע, זיינען געווען אדער ליבהאבער פון דער יודישער דראמאטישער קונסט, וועלכע פלעגען פריהער פון צייט צו צייט אויפטרעטען אין יודישע אמאטארען-ספעקטאקלען, ווי למשל, פר. ריזוקין, פר. עלמית, ה' קאדיסאן (ל. שוסטער), ה' שניאור, פר. בלומענטאל, אדער אקטערען פון דער רוסישער בינע, ווי למשל, די פרויען לארעם און וואלטער; אויך ה' אזרא (א. ארליוק) איז אויף דער יודישער בינע נאך געווען א נייער פארשוין; א שילער פון א מאלער-שול

אין קיעוו, האט ער א געוויסע צייט געהאט א שטיקעל שייכות צום בעקאנטען קיעווער סאלאווצאוו-טעאטער.

די ניי-ארגאניזירטע טרופע האט זיך א נאמען געגעבען „פעראיין פון אידישע דראמאטישע ארטיסטען אין ווילנא אונטער דער לייטונג פון ס. קאוואלסקי" (פאד"א). שפּעטער זיינען צו דער טרופּע צוגעקומען ה׳ שטיין, אַן ארטיסט פון דער רוסישער בינע, וועלכער האט נאך ביז דאן אין קיין יודישע סצענישע אויפפירונגען קיין אנטייל ניט גענומען, און פר. מאַריאַן, וועלכע האט נעענדיגט די רוסישע דראמאטישע קורסען אין פעטערבורג און האט פאר ווילנא א געוויסע צייט געשפּילט אין ביאליסטאק מיט יודישע ליבהאבער.

די טרופּע האט זיך ארגאניזירט אויף קאאפעראטיווע יסודות. יעדער אנטיילנעמער פון דער טרופּע האט בעקומען א געוויסע צאָל מארקעס, אין פאל אז די אויפפירונג פלעגט געבען ריינע הכנסה. די דעפיציטען פלעגען געדעקט ווערען מיט דעם ריוח פון די קומענדיגע פארשטעלונגען.

די אנפירונג פון דעם טעאטער איז געלעגען אין די הענט פון א אזוינערופע-נעם „לייטענדען ארגאן". זיין צוזאַמענשטעל האט זיך אפט געביטען. די ערשטע צייט זיינען אין אים אריין קאוואלסקי, קאדיסאן (הויפט-רעזשיסער), אַזראַ און דער געשעפטס-פירער פון דער טרופּע ה׳ מוזאה. דער „לייטענדער ארגאן" פלעגט אויסגעקליבען ווערען פון אַן אלגעמיינער פערזאמלונג פון אלע מיטגלידער פון דער טרופּע.

די ערשטע פארשטעלונג האט דער פעראיין פון די ווילנער יודישע דראמאטישע ארטיסטען געגעבען פרייטאג דעם 18-טען פעברואר 1916 אין בנין פון צירק-טעאטער אויף לוקישקעס. דעבויטירט האט ער מיט שלום אש׳ס קאמעדיע „דער לאנדסמאן". דער ספּעקטאקל איז געווען א מין עקזאמען פאר דער ניי-צונויפגעשטעלטער טרופּע, וואס, ווי געזאגט, איז א טייל פון איר בכלל ביז אהער געווען ווייט פון דער יודישער בינע און די איבעריגע פלעגען פריהער אויפטרעטען נור אלס ליבהאבער אין די לייכטערע שטיק פון יודישען טעאטער-רעפערטואר. און שוין פון דער ערשטער פארשטעלונג אַן האט זיך געלאזט פיהלען אַן ערנסטע שטרעבונג פון די ארטיסטען און דער רעזשי צו שאפען א נייעס, א ריינעם יודישען טעאטער, וואס זאל קאנען בעפרידיגען די העכערע תביעות און דעם פיינערען חוש. דער עולם האט עם דערשפּירט און האט ווארים בעגענענט דעם דעבויט פון דעם „פעראיין". אויך די ווילנער פרעסע—די יודישע („לעצטע נייס") און די דייטשע („ווילנאַער צייטונג")—האט זיך אויף דער ערשטער פארשטעלונג פון דער טרופּע אבגערופען מיט אנערקענונג און איז פון דעמאלט אַן געווארען א וויכטיגע אונטערשטיצונג פאר דעם יונגען טעאטער.

אלס צווייטע פארשטעלונג איז געגעבען געווארען פּרץ הירשביינ׳ס נאך ניט גע-דרוקטע פאלקסשטיק „דער פערווארפענער ווינקעל". דערנאך זיינען אין משך פון ווינטער-סעזאן אויפגעפירט געווארען: ה. ד. נאמבערגס פיראקטיגע דראמע „די משפחה", שלום אש׳ס „נאט פון נקמה", דוד פינסקיס „יענקעל דער שמיד", מארק ארנשטיינס „דער ווילנער בעל-הביתל", דוד פינסקיס „די מוטער", ס. ריוועסמאנס ניט געדרוקטע דרייאקטיגע קאמעדיע „די גליקען".

די טרופּע האָט אויך איינגעאָרדענט א פּורים=אָוועגט, וואו ס'זיינען אויפגעפירט געוואָרען איינינע איינאַקטיגע קאָמעדיעס און פּאַרסען, אָריגינעלע און איבערזעצטע (דער טעות", „די שמעטערלינגען"; „די ערשטע פּאַציענטען"—פון מ. ריוועסמאַן).

דעם ערשטען סעזאָן אירען האָט די טרופּע געשפּילט אין צירק=טעאַטער אויף לוקישקעס, אַפּריהער פרייטאג און שבת; אז די אָוועגטען זיינען געוואָרען קירצער און פרייטאג איז שוין אומעגליך געווען צונויפצוקלייבען אן עולם, האָט מען די פרייטאגדיגע פאָרשטעלונגען אריבערגעטראָגען אויף זונטאג, אָבער אויך די זונטאג-פאָרשטעלונגען האָבען ניט געקאָנט אויסקויפען די הוצאות און טרחה פון די אויפפירונגען און סוף ווינטער, ווי אויך א גאַנצען זומער האָט די טרופּע געשפּילט נור איינמאָל א וואָך, שבת=צונאַכטס' אויסער א פּאָר ספּעקטאַקלען, פּערקויפטע צו צדקה=חברות, וואָס זיינען געגאַנגען אין מיטענוואָך, און אויסער א פּאָר וואָכען סוף זומער, ווען די טרופּע האָט אינגאַנצען ניט געשפּילט.

א גרויסע מניעה פאַר דער נאָרמאַלער ענטוויקלונג פון דער נייער יודישער בינע אין ווילנא איז געווען די אָרימקייט פון דעם יודישען טעאַטער-רעפּערטואַר. אַפילו פאַר איין מאָל אין וואָך שפּילען האָבען ניט געקלעקט קיין גוטע פּיעסען. אגב אויך דעריבער, ווייל ביי די ווילנער בעדינגונגען האָט מען אָפט געדאַרפט בייטען די פּיעסען, דאָס טעאַטער-פּובליקום איז סוף-כל=סוף געווען א דיפערענצירטע און געקליבענע, די ברייטע שיכטען האָבען ניט געהאַט די מעגליכקייט צו בעזוכען די פאָרשטעלונגען און מער ווי געציילטע מאָל איבערחזרן א פּיעסע האָט זיך ניט געלאָזען.

דאָס האָט די טרופּע אין א געוויסער מאָס אָוועקגעשטעלט אין א שווערער לאַגע. דער מאַנגעל אין פּיעסען, דאָס שטענדיגע צוגרייטען נייע שטיק איז געווען א עיכּוב פאַר דער אַרבייט, האָט געריבעט דעם מוט. דערצו נאָך איז צוגעקומען די גאַנץ שווערע מאַטעריעלע לאַגע פון דעם טעאַטער.

און שוין נאָך פּסח איז אין דער טרופּע געקומען צו א קריזיס; נייע אויפפירונגען פון בעדייטענדערע ווערק האָבען כמעט אויפגעהערט: ס'פלעגען געגעבען ווערען נור קלענערע זאַכען, ווי שלום אש'ם „מיטן שטראָם", פּינסקים „גליקספערגעסעניו", מירבאָם „דער גנב", א פּאָר פאָרשטעלונגען פאַר קינדער (שלום=עליכם'ס „גימנאַזיע", פּרצ'עס „די מלחמה מיט'ן ווינט"—אין א אינסצענירונג), אייזעס א מאַנוסקריפּטישעס שטיק „די רייכע ירושה" (מיט געזאַנג), אַרנשטיינס „דאָס איוויגע לידי".

די ווילנער טרופּע האָט פערלאָרען איר ליניע אין דער ריכטונג צו א מאָדערנעם יודישען טעאַטער און זוכענדיג א מאַטעריעלע רעטונג פאַר זיך, האָט זי זיך אָנגעכאַפּט אן דעם אַלטען אויסגעפּרובטען זייל פון דער יודישער בינע—אן יעקב גאָרדינען.

אָנגעהויבען האָט זיך עס דעם 26 מאַי 1916 מיט דער דראַמע „גאָט, מענש און טייוועל", אָבער די קורצע עקזיסטענץ פון דער ווילנער טרופּע האָט בעשיינפּערליך בעוויזען, אז דער יודישער טעאַטער איז שוין אריבערגעוואַקסען גאָרדינען מיט זיין גאַנצ'ן אַקסעסואַר דראַמאַטישע מיטלען, אז דער יודישער טעאַטער-בעזוכער מיט'ן פיינערן געשמאַק קאָן זיך שוין ניט צופרידענשטעלען מיט די דאָזיגע פּיעסען, און אַפילו די קאַסע האָט קיין גרויסע גליקען ניט געהאַט פון גאָרדינס שטיק. פּונדעסטוועגען

האט די ווילנער טרופּע אין דער שטילער צייט פון זומער־סעזאן געשפּילט גארדנען איין שבת נאכ'ן אנדערן. נאך „נאט, מענש און טייוועל" איז געקומען „די קרייצער־סאנאטע" און „חאסיע די יתומה". אין די דאזיגע צוויי פּיעסען זיינען אויפגעטרעטען צום ערשטען מאל אין דער טרופּע ה' המכבי (שערמאן) און פר. יהודית (פר. שערמאן), וועלכע זיינען אבער באלד געצוואונגען געווען צו פערלאזען די טרופּע צוליב פערזענליכע רייבונגען*)

אין משך פון זומער, וועלכער האט זיך בכלל געלייגט ווי א משא אויף דעם לעבען פון דער טרופּע, זיינען נאך אויפגעפירט געווארען גארדינס „די שבועה" און אזוינע איינאקטער, ווי „טעאדאלינדע" פון י. ב. שווייצער, „דער דאמענשניידער" פון נ. ל., „דער חולה מסוכן" פון ז. ווענדראף.

די סיבה, פאר וואס די ווילנער טרופּע, וועלכע האט זיך לכתחילה געשטעלט דאס ציל אויפצופירען נור פּיעסען מיט א נייעם פרישען גייסט, איז אבגעטראטען פון איר וועג, איז קודם כל געלעגען אין דעם, וואס די שווערע מאטעריעלע לאגע פון דער טרופּע האט אין א געוויסער מאס פאראליזירט איר ווילען צו ארבייטען נור לשם קונסט. און אזעלכע אויפפירונגען ווי די, וואס זיינען געגאנגען אין צירק־טעאטער אין זומער פון יאר 1916, האבען פון דער ווילנער טרופּע ניט געפאדערט קיין גרויסע אנשטרענגונגען.

אלס איבערבייט צו גארדינס פּיעסען, וואס זייער סכנה פאר דער דערהייבונג פון דער יודישער סצענישער קונסט האבען די ווילנער ארטיסטען ניט געקאנט ניט שפּירען, זיינען געגאנגען אסיפ דימאווס צייט־שטיק „דער אייביגער וואנדערער" און „שמע ישראל", וועלכע זיינען לויט זייער גאנצען כאראקטער אויך ניט עלול צו זיין א ווייטערער עטאפּ אין דער ענטוויקלונג פון דער יודישער בינע.

אגב האט די טרופּע די בעסערע, נאך ניט געשפּילטע שטיק פון דעם קארגען יודישען טעאטער־רעפּערטואר געלאזען אויפ'ן נייעם סעזאן.

דער דאזיגער נייער סעזאן האט זיך געעפענט מיט לעאן קאבריןס אין איי־ראפּע ביז דעמאלט קיינמאל ניט געשפּילטע פּישער־דראמע „דער דארפס־יונג" (איבער־געמאכט פון אווטאר פאר דער סצענע פון זיין אלטער ערציילונג „יענקעל בוילע", 1898).

די נייע אויפפירונג איז פאר די ווילנער ארטיסטען געווען א גרויסער ערפאלג און א טריט ווייטער אויפ'ן וועג פון זייער ענטוויקלונג. דאס קערניגע, לעבענספולע פאלקסשטיק פון דעם פּאפּולערסטען אמעריקאנער דראמאטורג נאך גארדינען, וואס איז געהאלטען אין א נאטירליך רעאליסטישען טאן, איז געווען א געשעהעניש אין דעם לעבען פון דער ווילנער טרופּע.

זי האט געגעבען דאס רוב ארטיסטען די מעגליכקייט ארויסצואווייזען זייער קינסטלערישען טעמפּעראמענט אין דער פולער מאס, עלמית אלס נאַטאַשע, סניאור אלס וואלף־בער, נאכבוש אלס האציע, אזרא אלס פּראָקאָפּ האבען אין זייערע ראלען

*) זיי האבען געפּרובט דאן ארגאניזירען א באזונדערע טרופּע אונטער דער לייטונג פון ה' אלכאווסקי, וועלכע האט אויפגעפירט „אוריאל אקאסטא" אויף העברעאיש און יודיש, „קרייצער סאנאטע", ארנשטיינס „מיין ווייבס משוגעת",—אבער קיין ערפאלג האבען די ארויסטרעטונגען פון דער נייער טרופּע ניט געהאט און זי איז זיך באלד צופאלען.

נעגעבען אמת׳ע מייסטערשטיק פון כאראקטער-שילדערונג. זיי האבען בעקומען גאר פרישען מוט און נייע כוחות, און מ׳קאן זאגען, אז פון דאן אן איז זייער וואקסען געווארען קאנטינער, בולט׳ער, צוזאנענדיגער.

מיט דעם נייעם סעזאן האט א נייער פרישער גייסט בעהערשט די טעטיגקייט פון דער ווילנער טרופע. די ווילנער ארטיסטען האבען בעגריפען, אז מיט דעם יודישען טעאטער-רעפערטואר אליין וועלען זיי ניט אויסקומען, אז דער וועג צו דעם מאדערנעם יודישען טעאטער ליגט אויך איבער די פיעסען פון אלגעמיין-אייראפעאישען רעפערטואר, און ענדליך האבען זיי געוואגט צו פרובען זייערע כוחות אין א אייראפעאישען שטיק, אין דער שיינער לייכטער קאמעדיע פון לודוויג פולדא „שול-חברים“ (אין ארגינאל „יוגענדפריינדע“). די אויפפירונג פון די „שול-חברים“ האט געוויזען, אז דער אייראפעאישער רעפערטואר קאן שפילען זעהר א וויכטיגע ראלע פאר דער ענטוויקלונג פון דעם יודישען טעאטער.

צום צווייטען מאל איז פולדאס קאמעדיע שוין געגאנגען אין ווילנער שטאט-טעאטער, וואו די טרופע האט אנגעהויבען צו שפילען דעם 10 נאוועמבער 1916. דאס האט אויך בעטייט א געוויסען מאראלישען ערפאלג פאר איר. דאס איז געווען א געווינס פאר אונזער אנזעהן, פאר אונזער פאזיציע אין דער הויפטשטאט פון קאנט. עפעס האט אונזער קונסט דורכדעם בעקומען א ליטערישען פנים, א פעסטערע שטעלונג.

אין א וואך ארום נאכ׳ן אריינציהען אין בנין פון שטאט-טעאטער איז נאך לאנגע הכנות ענדליך געשטעלט געווארען פרץ הירשביינס פיראקטיגע שטיק „די פוסטע קרעטשמע“. די אויפפירונג פון „דער פוסטער קרעטשמע“ איז געווען אן אמתע מאניפעסטאציע פאר דער רייפקייט פון די קרעפטען פון דער טרופע פאר העכערע קינסטלערישע און שוישפילערישע אויפגאבען, און אין דעם קבלת-פנים, וואס הירשביינס דראמאטישע ווערק האט געפונען ביים יודישען טעאטער-בעזוכער, איז געלעגען א גוטער צייכען, אז ער איז שוין דערוואקסען צו דער שטופע, אויף וועלכער דער ווילנער פעראיין האט נאך א יאר ארבייט אוועקגעשטעלט די יודישע בינע.

נאך „דער פוסטער קרעטשמע“ האט זיך שוין ווידער געלאזט פילען דער מאנגעל אין גוטע ארגינעל-יודישע סצענישע ווערק. און די טרופע האט ווידער געמאכט א שריט ווייטער צו בערייכערען דעם טעאטער מיט דער אויפפירונג פון איבערזעצטע ווערק. לײדער אבער איז די אויסוואל פון די פיעסען געווען ניט בעפרידיגענד און סיי די דראמע פון טשיריקאוו „די יודען“, סיי די קאמעדיע „דאָלי“ פון דענישען דראמאטורג קריסטיערנסאָן האט גארנישט צוגעגעבען דער ווילנער טרופע. דאן איז נאך איינינע קלייניגקייטען אויפגעפירט געווארען נארדינם „אומבאקאנטער“ און הענרי נאטאנסענס „הינטער מויערן“. א בעזונדערם גרויסען ערפאלג איז אויסגעפאלען אויף שמעון יושקעוויטשעם „מיזערערע“. ניט קוקענדיג אויף די גרויסע קינסטלערישע דעפעקטען פון דער דאזיגער דראמע, איז זי געווען א געשעהעניש אויף דער יודישער בינע. דער רעצענזענט פון דער דייטשער „ווילנאער צייטונג“ האט די אויפפירונג אפילו פערגליכען מיט די אויפפירונגען פון סטאניסלאווסקים מאסקווער קינסטלערישען טעאטער. די רעזשי פון די ה״ה אזרא און קאדיסאן איז געשטאנען אויף דער נויטיגער הייך און די גאנצע אויפפירונג האט איבערגעלאזט אויפ׳ן עולם א שטארקען רושם.

די דאזיגע אנערקענונג פון דעם עולם איז געקומען צום אויסדרוק אין דעם יובילײ-אווענט (דעם 24-סטען פעברואר 1917) פון דער ווילנער יודישער טרופּע צו דעם ערשטען יארטאג פון איר עקזיסטענץ. די פּראגראם פון דעם יובילײ-אווענט האט געזאלט רעפּרעזענטירען אי דאס יודישע פון אונזער טעאטער אי דאס אייראפּעאישע, און ס׳זיינען אויפגעפירט געווארען פּרצ׳עס „דער משוגענער בטלן“, שלום-עליכם׳ס „די מענטשען“ און א סצענע פון שניצלערס „אנאטאל“ („א פרימארגען נאך אנאטאלס חתונה“), וואס איז געווען די גלאנץ-לייסטונג פון אווענט און האט מאניפעסטירט דעם אייראפּעאישען טאן, וואס די פעראיינינונג האט ארויפגעבראכט אויף די ברעטער פון יודישען טעאטער.

א גאנצע רייהע ווילנער קולטורעלע אינסטיטוציעס, ווי די חברה „מפיצי השכלה“, די רעדאקציע פון די „לעצטע נײעס“, דער קאמיטעט פון דער חברה „קינדער-פערזארגונג“, „דער יודישער ארבייטער-קאנסום-פעראיין“, „די יודישע קולטור-סעקציע ביי די ווילנער פּראפעסיאנעלע פעראיינען“ האבען אין ווארימע אדרעסען, איבערגעלייענטע אין דער יום-טובדיגער אטמאספערע פון דעם יובילײ-אווענט, געצאלט זייער אנער-קענונג און דעם יישר-כח פאר דער שיינער און פרוכטבארער ארבייט, וואס די פעראיינינונג האט אבגעטאן צו הויבען און פערפיינערען די יודישע סצענישע קונסט.

דערווייל האט זיך דער ווינטער-סעזאן—די בעסטע צייט פארן טעאטער—גענעהענט צום סוף. די טרופּע האט נאך בעוויזען אויפצופירען שלום אש׳ס לעצטע פּיעסע „די יורשים“, וואס איז אויך געווען א שיינער אויפטו פאר דער יודישער בינע.

אבער די פּראווינץ, ואס דער שם פון דעם נייעם יודישען טעאטער האט שוין לאנג אהינצו געגרייכט, האט ניט געלאזט רוהען די טרופּע. מאטעריעל נאך ערגער ווי שלעכט בעזארגט, האט די טרופּע געמוזט ווארפען איר אינווייניגסטע ארבייט (זי האט דעמאלט געהאלטען אין שטודירען פּרצ׳עס „גאלדענע קייט“ צום צווייטען יארצייט פון אונזער גרויסען דיכטער) און איז אוועקגעפארען אויף איינינע גאסטראלען אין קאוונע. פאר דער פּראווינץ, וואס האט זיך אויסגעהונגערט נאך א יודיש ווארט, זיינען די פארשטעלונגען פון דער ווילנער טרופּע געווען א גרויסע איבערראשונג. דער שם פון דער טרופּע איז איר געגאנגען פאראויס, דער מאראלישער ערפאלג איז געווען פונקט אזוי גרויס, ווי דער מאטעריעלער. די טרופּע, וואס איז געצוואונגען געווען צו בעגוגענען זיך אין ווילנא מיט זעהר א קארגער הכנסה, האט אנגעהויבען צו טראכטען וועגען א טורנע איבער דער יודישער פּראווינץ פון אקופּירטען געביט.

זי האט נאך בעוויזען אויפצופירען צוויי איבערזעצטע פּיעסען פון אייראפּעאישען רעפּערטואר „אייפערזוכט“ פון ארציבאשעוו און „א געשלעג פון שמעטערלינגען“ פון הערמאן זודערמאן.

דאס זיינען געווען די געזעגענונג-ספּעקטאקלען פון דער ווילנער טרופּע. אין מאי איז די טרופּע אוועקגעפארען אויף גאסטראלען אויף דער פּראווינץ. זי האט געגעבען א רייהע פארשטעלונגען אין סובאלק, גראדנא און ביאליסטאק און האט אומעטום גע-מאכט א פוראר. דערהויפּט איז געווען גרויס דער רושם פון דער טרופּע אין דעם גרעסטען—נאך ווילנא—ליטוויש-יודישען צענטער, אין ביאליסטאק. אין דער דאזיגער שטאט האט די טרופּע געפונען א קליינע קאלאניע פון יודיש-דייטשער, נאציאנאל-געשטימטער אינטעליגענץ. פאר די מערב-יודען איז די טרופּע געווען א מין גייסטיגע אנטפּלעקונג.

זיי האבען אין די אויפפירונגען אירע דערשפּירט א שטיק לעבעדיגע יודישע קולטור, ווי זי איז מעגליך נור ביי דעם נאציאנאל קרעפטיגען קיבוץ פון די מזרח-יודען. זייער בעגייסטערונג פאר די לייסטונגען פון די ווילנער דראמאטישע ארטיסטען האט ניט געוואוסט קיין גרעניצען. אויסער בעגייסטערטע רעצענזיעס אין דער פרעסע האבען זיי אנגעהויבען צו טראכטען וועגען ווייזען דער וועלט, וואס די יונגע יודישע קונסט איז בכח צו שאפען.

די מאראלישע שטיצע פון דער יודיש-דייטשער אינטעליגענץ איז געווען פאר דער פעראייניגונג א קוואל פון נייעם מוט און פון נייע האפענונגען. זיי האבען זיך שוין ניט געקאנט בענוגענען מיט דעם ערפאלג, וואס זיי איז אויסגעפאלען אויף דער פראווינץ. פאר זייער גייסטיגען בליק האבען אנגעהויבען צו שוועבען די מעגליכקייטען און פערספעקטיווען, וואס וואלטען זיך פאר זיי געעפענט אין דעם גרעסטען צענטער פון יודישען קולטור-לעבען—אין ווארשא.

און ענדליך זיינען די האפענונגען פון דער טרופע מקוים געווארען. סוכות האט די ווילנער טרופע אנגעהויבען צו שפילען אין דעם ווארשעווער יודישען עליזעאום-טעאטער. די ווארשעווער יודישע פרעסע מיט נאמבערגען בראש האט זי בעגעגענט מיט איינמוטיגער התלהבות. ווארשא, די שטאט פון עטליכע שטענדיגע יודישע טעאטערס, האט זיך געמוזט בייגען פאר דעם נייעם גייסט און נייעם טאן, וואס די ווילנער געוועזענע ליבהאבער האבען מיטגעבראכט.

די טרופע שפּילט איצט אין ווארשא; צום גאנצען אנסאמבל פעלען די בעגאבטע ארטיסטינס ריווקין און מאריאן און דער אקטער שטיין, וואס זיינען צוליב פערזענליכע טעמים געצוואונגען געווען צו פערלאזען דעם טעאטער.

אין דעם רויש פון דער התפעלות האט איצט ניט די טרופע די מעגליכקייט ווייטער צו גיין אויף דעם וועג, אויף וועלכען זי איז אבגעגאנגען שוין א היבשען שטיק. מ׳שמועסט, אז פעראינטערעסירטע ליבהאבער פון דער יודישער קונסט האבען בדעה צו דעמאנסטרירען די יונגע יודישע בינע פאר אייראפא; מ׳טראכט וועגען גאסטרא-לען פון די ווילנער ארטיסטען אין בערלין און אפשר אין ריינהארדט-טעאטער.

ס׳איז נאך צו פריה אונטערצופירען א סך-הכל וועגען דעם, וואס די טרופע, וועלכע האט הינטער זיך א פערגאנגענהייט פון קנאפּע צוויי יאר, האט אויפגעטאן פאר דעם יודישען טעאטער. זי האלט נאך אין רעכטען מיטען פון איהר ארבייט, פון איהר אויס-קריסטאליזירען זיך, פון דער אנטפּלעקונג פון אלע אירע מעגליכקייטען און קרעפטען. אמת, די לעצטע צייט איז איהר טעטיגקייט געבליבען שטעהן אויף איין פונקט, די שטענדיגע גאסטראלען שטערען איהר ווייטערדיגער ארבייט, ס׳ווערען ניט אויפגעפירט קיין נייע שטיק און ס׳ווערען ניט צוגעצויגען קיין נייע כוחות, נאכמער, אין דער טרופּע האט זיך זאגאר געמערקט א געוויסע טענדענץ צו ווערען אן אבגעשלאסענער קרייז, וואס ארטיסטען פון דער זייט זאלען אים ניט קענען אריבערטרעטען. צוליב דעם האט די טרופּע אבגעשטויסען אין משך פון איהר קורצער טעטיגקייט געוויסע כחות, וואס וואלטען געקאנט זיין פון גרויס נוצען פאר דעם מאדערנעם יודישען טעאטער. און דאך האט שוין די ווילנער טרופּע זיך דערווארבען זעהר גרויסע פערדינסטען פאר דער יודישער בינע.

האט פערנומען אן ארט אין סאמע אויבענאן צווישען די אלע פאקטארען, וואס האבען געשאפען און שאפען די יודישע סצענישע קונסט. די בעדייטונג פון דער ווילנער יודישער טרופע, וועלכע האט מיט זיך, אגב, בכלל געשאפען דעם ערשטען שטענדיגען יודישען טעאטער אין ווילנא, בעשטייט קודם־כל אין דעם, וואס זי האט, ניט קוקענדיג אויף מאנכע אבווייכונגען, דאך אנטשלאסען איבערגעריסען מיט די אלטע אבגעלעבטע פארמען פון יודישען טעאטער, מיט דעם צוגעלעגערטען יודישען טעאטער־רעפערטואר, מיט די מעטאדען פון דער רעזשי, פון דער ראלען־אויספירונג, פון דעם גאנצען טאן, וואס האט געהערשט און הערשט נאך עד־היום אין די יודישע טעאטערס.

און ניט נור אין די יודישע קרייזען האט די ווילנער טרופע געפונען אנערקענונג. אויך פאר דער פרעמדער וועלט, וועלכע איז געקומען שטודירען אונז ווי עפעס א ביזוואונדער, איז דער ווילנער יודישער טעאטער געווען א אנגענעמע איבערראשונג, א עפענטליכער בעווייז פון אונזער קולטורעלער צייטיגקייט און פון אונזער נאציאנאלער איינענארטיגקייט און זעלבסטשטענדיגקייט. מ'קאן דרייסט זאגען, אז די ווילנער יודישע בינע האט שטארק געהויבען אונזער פרעסטיזש אין די אויגען פון די פרעמדע.

און די דאזיגע פרעמדע האבען נעשאנקען גרויס אויפמערקזאמקייט דער יונגער יודישער בינע אין ווילנא. ניט נור דער בעזוך פון די דייטשען איז געווען זעהר שטארק אין יודישען טעאטער, נור אויך די דייטשע פרעסע האט זעהר ווארים רעאגירט אויף דער טעטיגקייט פון פעראיין פון די ווילנער דראמאטישע ארטיסטען.

חוץ דער „ווילנאער צייטונג", האבען אויך אנדערע דייטשע צייטונגען פון אקופירטען געביט און אפילו די דייטשע אלגעמיינע פרעסע געווידמעט דער טרופע א סך שורות פון אנערקענונג. אזוי, למשל, האט דער בעוואוסטער דייטשער שריפטשטעלער הערבערט אײלענבורג פערעפענטליכט אין דער „פאסישער צייטונג" א גרעסערען ארטיקעל וועגען דעם יודישען טעאטער, וואו ער זאגט אגב, אז „די פעראייניגונג פון די יודישע דראמאטישע ארטיסטען אין ווילנא אונטער דער לייטונג פון מ. קאוואלסקי האבען אריינגעזעצט א בלייבענדיגע מצבה אין דעם זכרון פון אלע דייטשען, וואס האבען דארט פערבראכט אדער דורכגעפארען". די זעלבע צייטונג האט אין אירע אילוסטרירטע „צייט-בילדער" פון 7 אקטאבער 1917 נעגעבען א רייהע רעפראדוקציעס פון די ווילנער ארטיסטען אין זייערע בעסטע ראלען, בעגלייט מיט א גרעסערען ארטיקעל פון האנס גאָסלאַר, וועלכער זעהט אין דער טרופע דעם אידעאלען בילד פון סטאניסלאווסקים מאסקווער טעאטער. און לאזט אויס זיין כאראקטעריסטיק פון די בעסערע אַרטיסטען, אז דאס „זיינען אזעלכע שטארקע טאלאנטען, וועלכע קאנען אוועקגעשטעלט ווערען נעבען די גרייסען פון דער מערב־אייראפעאישער בינע".

בכלל איז די פרעסע וועגען דעם ווילנער יודישען טעאטער גאנץ רייך. איסער די אנגערופענע און א רייהע רעצענזיעס אין די „לעצטע נייס" „ווילנאער צייטונג", „צייטונג דער X ארמיי", „קאוונער צייטונג", „גראדנער צייטונג", „ביאליסטאקער צייטונג" א. אנד. האבען וועגען דער ווילנער יודישער טרופע געשריבען הערמאן שטרוק, ארנאלד צוויג און א גאנצע רייהע ווארשעווער זשורנאליסטען אין פערשיידענע יודישע אויסגאבען פון פוילען.

דער רעפּערטואַר פון יודישען טעאַטער אין ווילנא.

פאַר דער צייט פון דער טעטיגקייט פון „פעראיין אידישע דראַמאַטישע אַרטיסטען אין ווילנא", האָבען זיי אויפגעפירט פאָלגענדע פּיעסען (אין כראָנאָלאָגישער אָרדענונג):

דער לאַנדסמאַן, פון שלום אַש (6 מאָל).
דער פערוואָרפענער ווינקעל, פון פּרץ הירשביין (4 מאָל).
די משפחה, פון ה. ד. נאָמבערג (7 מאָל).
דער טעות, שפּאַס אין 1 אַקט פון נ. מ. (3 מאָל).
שמעטער׳ יננען (איבערזעצט), שפּאַס אין 1 אַקט.
די ערשטע פּאַציענטען, שפּאַס אין 1 אַקט פון מ. ריוועסמאַן (2 מאָל).
דער מושלם, קאָמעדיע אין 1 אַקט פון בערקאָוויטש.
יענקעל דער שמיד, פון דוד פּינסקי (8 מאָל).
דער ווילנער בעל-הבית׳ל (5 מאָל).
די גליקען, קאָמעדיע אין 3 אַקטען פון מ. ריוועסמאַן (2 מאָל).
נאָך קבורה, פון י. ל. פּרץ (2 מאָל).
ס׳ברענט " (2 מאָל).
דער משוגענער בטלן " (3 מאָל).
מוסר און דאָס קראַנקע יונגעל " (2 מאָל).
מיט׳ן שטראָם, פון שלום אַש (3 מאָל).
גליקס-פערגעסענע, פון דוד פּינסקי (3 מאָל).
דער גנב, קאָמעדיע פון א. מירבאָ (4 מאָל).
די נימנאָזיע, פון שלום עליכם.
די רייכע ירושה, פון מאַנוסעוויטש (2 מאָל).
דאָס אייבינע ליד, פון מאַרק ארנשטיין (2 מאָל).
די מלחמה מיט׳ן ווינט פון י. ל. פּרץ (פאַר קינדער; 3 מאָל).
נאָט, מענש און טייוועל, פון י. גאָרדין (5 מאָל).
קרייצער סאָנאַטע, פון י. גאָרדין (2 מאָל).
האַסיע די יתומה " (3 מאָל).
טעאַדאַלינדע אין 1 אַקט, פון י. ב. שווייצער.
דער דאַמענשניידער, פון י. ב. שווייצער.
די שבועה, פון י. גאָרדין (5 מאָל).
שמע ישראל, פון אָסיפּ דימאָוו (4 מאָל).
דער חולה מסוכן, אין 1 אַקט, פון ווענדראָף.
דער דאָרפסיונג, פון לעאָן קאָברין (6 מאָל).
יחוס, פון שלום אַש (4 מאָל).
שול-חברים, פון לודוויג פולדאַ (4 מאָל).
די פוסטע קרעטשמע, פון פּרץ הירשביין (4 מאָל).
די יודען, פון י. טשיריקאָוו (5 מאָל).
דאָלי אָדער דאָס פרעמדע קינד, פון היינריך קריסטיערנסען (2 מאָל).
זי האָט נעווינט, פאַרס אין 1 אַקט.
דער מוראדיגער סוד, שפּאַס אין 1 אַקט (2 מאָל).
דער אומבעקאַנטער, פון י. גאָרדין (3 מאל).
הינטער מויערען, פון הענרי נאַטאַנסען (3 מאל).
מיזערערע, פון ש. יושקעוויטש (3 מאָל).

מענשען, פון שלום-עליכם (2 מאל).
אנאטאל, פון א. שניצלער (2 מאל).
די יורשים, פון שלום אש (2 מאל).
אייפערזוכט, פון ארציבאשעוו (3 מאל).
א געשלעג פון שטעטעל-לינגען, פון ה. זודערמאן (2 מאל).

דער פערסאנאל פון דעם „פעראיין אידישע דראמאטישע ארטיסטען אין ווילנא":

פרויען: ס. עלמית, פ. בלומענטאל, פ. וואלטער, ר. לארעס, מאריאן¹) ב. קאלען²), ד. ריווקין, ת. שערמאן (יהודית)¹).

מענער: א. אורא, ש. טאנין, לערנער, נ. נאבבוש, ל. קאדיסאן, מ. קאוואלסקי, א. שטיין¹), ש. שניאור, י. שערמאן (המכבי)¹).

1) די מיטגלידער פון דער טרופע י. המכבי, א. שטיין, ת. יהודית, מאריאן און ד. ריווקין זיינען צו פערשיידענע צייטען און צוליב פערשיידענע טעמים אוועק פון דער טרופע.
2) געשפילט נור א קורצע צייט.

ס. י. יאצקאן.

ווילנא אוןווארשא.

ווילנא און ווארשא!

ווען מען זאל ביי מיר פרעגען, וועלכע פון אט די ביידע גרעסטע קהלות ישראל איז נעהנטער צו מיין הארצען, וואלט איך ווי יענע קינד, וועלכען מען פרעגט, וועמען ס'האט ליבער דעם טאטען צו די מאמען, געענטפערט—ביידען.

יא. ביידע זיינען זיי ביי מיר גלייך ליב און טייער, אין זיי ביידען האב איך דעם גרעסטען טייל פון מיין לעבען פערבראכט, אין זיי ביידען זיינען פערפלאכטען מיינע זכרונות פון העכער א פערטעל יארהונדערט, ביידע זיינען זיי די קוואלען פון מיין גייסטיגער יניקה געווען, אזוי ווי זיי זיינען פאר דעם גאנצען פוילישען יורענטום געווען אין משך פון די לעצטע דורות.

ביידע, זאג איך, זיינען גלייך נאהנט צו מיין הארצען, הגם אין מיינע אויגען זיינען זיי גענוג ווייט איינע פון דער אנדערער.

אין מיינע אויגען! און ווער זעהט דען ניט דעם גרויסען מרחק, דעם טיפען תהום, וואס ליגט צווישען אט די ביידע שוועסטער-קהלות? ווער קען זיי דען פערגלייכען אין געשטאלט און כאראקטער?

ווי צווי שוועסטער פון איין טאטען-מאמען, וועלכע האבען זיך אבער ערצויגען אין בעזונדערע ערטער, ביי פערשיידענע לעבענסבעדינגונגען, שטעהען זיי פאר אונזערע אויגען.

די יונגערע שוועסטער האָט ניט די מעלות פון דער עלטערער, הגם זי איז איר ווייט איבערגעשטיגען אין וואוקס און אין טעטיגקייט.

וואַרשא איז פיל גרעסער ווי ווילנא, און אין אייראָפּעאישען זין— פיל שענער. וואַרשא איז אין די לעצטע יאָרען געוואָרען דער צענטער פון יודישען מסחר, וועלכער האָט זיך איבער גאַנץ רוסלאַנד פערצווייגט, ביז קאַווקאַז, סיביר און אַמור געגרייכט; די יודישע נאַליווקעס פון וואַרשא איז איינע פון די הויפּט-נערוועז אין קערפּער פון ריזיגען רוס-לאַנד געוואָרען. אין וואַרשא האָט זיך די יודישע ענערגיע אַרויסגעוויזען אין אַזאַ קראַפט ווי נאָך קיינמאָל אין ערגעץ ניט; אַזאַ יודישען צענטער ווי וואַרשאַ האָט אונזער פאָלק ניט געזעהן אין דער גאַנצער צייט פון זיין לאַנגער געשיכטע. אויב אין צאָל יודען שטייגט ניו-יאָרק ווייט אַרי-בער וואַרשא, שפּילט זי דאָך נים, יענע גרעסטע יודישע קהלה אין דער וועלט, דאָרט, פון יענער זייט אַטלאַנטיק, אַזאַ ראָליע, וואָס די גרעסטע יודישע קהלה אין אייראָפּא האָט געשפּילט דאָ, אין פּוילען-רוסלאַנד.

און דאָך האָט וואַרשא ניט זוכה געווען צו דעם, וואָס ווילנא האָט זוכה געווען—צום נאָמען ירושלים דפּוילען, ווי ווילנא צום נאָמען ירושלים דליטא.

די היסטאָריע וואַרפט זיך ניט מיט אַזעלכע נעמען. צו טייער איז דער נאָמען ירושלים, מען זאָל איהם לייכט בעקומען. פיל דורות פון תורה וגדולה האָט ווילנא געדאַרפט דורכלעבען ביז זי האָט צו אַזאַ נאָמען זוכה געווען. וואַרשא איז געוואָרען אַ פיל גרעסערער צענטער ווי ווילנא, וואַרשא איז געוואָרען אַ צענטער פון יודישען מסחר, פון דער יודישער עקאָנאָמיק, זי איז אָבער ניט געוואָרען אַזאַ צענטער פון יודישען גייסט, פון דער יודישער תורה, פון יודישער נדיבות ווי ווילנא אין איהר צייט. וואַרשא האָט ביז צוויי הונדערט שוהלען, שטיבלעך, מנינים, זי האָט אָבער ניט קיין איין שוהל מיט אַזאַ שול-הויף ווי ווילנא, אויף וועלכען מען האָט געזאָגט, דאָס אין איהם האָט די תפלת ישראל ניט מפסיק געווען די גאַנצע 24 שעה פון מעת-לעת: פון שחרית צו מנחה, פון מנחה צו מעריב, פון מעריב צו תקון-חצות, פון תקון-חצות צו שומרים-לבקר; וואַרשא האָט ניט קיין גאונים קלויז, אין וועלכען יעדער יוד זאָל מיט אַזאַ חרדת-קדש אריינגעהן; וואַרשא האָט שוין אפשר אַ גרעסערען בית-עולם ווי ווילנא, זי האָט אָבער ניט אַזאַ בית-עולם, אויף וועלכען ס'זאָלען זיך געפינען קברים פון אַזעלכע גדולי ישראל, וואָס זייערע נעמען האָבען איבער דער גאַנצער יודישער וועלט געקלונגען; וואַרשא האָט געהאַט אַ סך פרומע און אויך פיינע יודען, זי האָט אָבער ניט געהאַט אַזעלכע יודען ווי ר' לייבעלע ר' בער'ס און ר' נחמן פּרנס, וואָס זייערע מעשים טובים זיינען אין לעגענדעס געוועבט געוואָרען, זי האָט אויך ניט געהאַט אַזעלכע פערזענליכקייטען, וואָס זאָלען אין זיך אַזוי פיל תורה און השכלה

פעראייניגען ווי ר׳ מתתיהו שטראַשון און רש״י פין; וואַרשא איז אין די לעצטע יאָ־ען אויך אַ צענטער פון דער יודישער קולטור געוואָרען, זי האָט אָבער ניט געשפּילט אַזאַ בעדייטענדע ראָליע ווי ווילנא אין דער יודישער השכלה־עפּאָכע; וואַרשא איז אויך אַ צענטער פון יודישען געדרוקטען וואָרט געוואָרען, אין די לעצטע יאָהרען האָט זי שוין זאָגאַר פיל מעהר דרוקען ווי ווילנא געהאַט, זי האָט אָבער ניט אַזאַ דרוק ווי פון דער אלמנה והאחים ראָם אין ווילנא, וואָס האָט אַזאַ היסטאָרישע ראָליע אין דער יודישער דרוקעריי געשפּילט.

יאָ, וואַרשא איז ניט ווילנא. אויף וואַרשא שוועבט ניט דער היס־טאָרישער רוח־הקדש, דער שטויב פון אַלטע דורות,—און ווילנא איז אויך ניט וואַרשא. ווילנא האָט ניט די גרויסקייט, די בעוועגליכקייט, די ענערגיע, די לעבענס־לוסט און לעבענס־קראַפט וואָס וואַרשא.

און אָט שטעהען מיר איצט פאַר אָט די ביידע שוועסטער־קהלות אונזערע, קוקען מיט האַרצקלאַפּונג און פרעגען: וואָס וועט מיט זיי ווייטער זיין? צו וועלען זיי אויך ווייטער בלייבען אין זייער היינטינער געשטאַלט און ראָליע אין יודישען לעבען? צו וועלען זיי אויך ווייטער געהן אין זייער היסטאָרישען וועג?

שווערע און גרויסע טעג זיינען אָנגעקומען, טעג ווי וועלכע זיי האָבען נאָך קיינמאָל ניט איבערגעלעבט, טעג אין וועלכע פעלקער און לענדער ווערען איבערגעקעהרט; נייע וועלטען, נייע האָריזאָנטען, נייע גרעניצען זעהען זיך דורך אַ געדיכטען רויך פון אַ פייער, וואָס האָט די גאַנצע מענשהייט אַרומגעכאַפּט.

צו וועט ניט אַזאַ איבערקעהרעניש אַ פולשטענדיגע ענדערונג אויך אין לעבען פון אונזער פאָלק ברענגען, און ממילא, אויך אין דער ענטוויקלונג פון אונזערע קהלות?

ווילנא, מוצאי יו״כ התרע״ח.

מ. שאַליט.

ביבליאגראפישע איבערזיכט.

די ליטעראַטור, וואס איז ערשינען אין ווילנא אין משך פון די צוויי יאָר אָקופאציע, איז זעהר אָרים. חוץ דעם „ווילנער זאַמעלבוך" קאָן מען אנרעכענען ניט מעהר פון 20 ביכער (און איינינע בעריכטען, לוחות און רוסעל־ספרים) אויף יודיש און העברעאיש, פאר גרויסע און פאר קינדער, בעלעטריסטיק און פובליציסטיק, וויסענשאַפט און כלל־ערליי, וועלטליכע און רעליגיעזע — ביכער, וואס א טייל פון זיי האבען נאך א געוויסען ליטעראַרישען ווערט, אַ טייל — בלויז א קנאפען געזעלשאַפטליכען און ביבליאָגראַפישען ווערט און גאַנץ ענגען זין פון ווארט און א טייל — ווערען פערצייכענט נור מחמת דעם חוב פון אָביעקטיווער פולשטענדיגקייט, וואס ליגט אויפ'ן ביבליאָגראַף. לויט די אבטיילונגען געהערען די ביכער צו: א) בעלעטריסטיק — 3 [1]; ב) קינדער־ליטעראַטור — 5 [2];

---

[1] א) י. ח. ראָזענבוים. צוריק אַ היים. דראַמע אין דריי אַקטען. ווילנא, 1916, 8°, זייטען 44. פרייז 50 פענ.; ב) ליטעראַרישע העפטען. ערשטעס העפט. ימים נוראים. ווילנא, תרע"ו—1916. 4°. זייטען 16 (32 שפאַלטען). פרייז 25 פענ. אינהאַלט: ל. ניידוס. צו מיין פאָלק (לידער); י. א. ימים־נוראים; משה טייטש. פאַרכישופטע שלעסער (ליד); ד. קאַפּלאַנאָוויטש. ימים נוראים (בעל־הבתישע פילאָזאָפיע); ד. איינזאַם. הערבסט: י. ח. רוי־ם. איך האָב א קליינעם נאָרטען (ליד); א. פרידקין. א קאַפּיטעל פונ'ם גרויסען בוך; ד. קאַסעל. דער אוצר (א מעשה'לע); ל. ניידוס. אין טבת (ליד); י. איז—קי. תפיסה־בילדער; ל. ניידוס. ערוואַרטונג. — עס גיבען נשמות (לידער); י. ח. ראָזענבוים. אין לאַנד פון פרידען (דראַמאַטישער עטיוד); מ. קולבאַק. שטערענדל. שטערענדל (ליד); זלמן רייזען. חיים נחמן ביאַליק אין יודיש (פאַרשפּעטינטע בעמערקונגען צום 25־יעריגען יובילייִ פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט). ג) ליטעראַרישע העפטען. צווייטעס העפט. ווילנא, תרע"ז — 1916. 4°. זייטען 16 (32 שפאַלטען). פרייז 25 פעניג. אינהאַלט: מ. שיבה. אויף פרוג'ס קבר; י. א־קי. שמעון שמואל פרוג; ש. ל. ציטראָן. שמעון שמואל פרוג (זכרונות); י. א. צו דער אַרבייט; מ. טייטש. מיט שטראַלען גענעטינט (ליד); ד. איינזאַם. א מעשה'לע; מ. שיבה. ווען איך בענגען וואו קינדערלעך יונגינקע (ליד); מ. שאַליט. וועמען האָבען מיר פאַרלאָרען (א פאָר ווערטער וועגען שלום עליכם'ן און פרץ'ן); י. ח. ראָזענבוים. פאַטום (אַ דראַמע אין איין אַקט); ניסן פנפס. פאַראיאָרען (שטריכען); אבידאני. א קורצער סך־הכל (צום ענדע ווינטער־סעזאָן אין אידישען טעאַטער).

[2] א) קינדער־זאַמעלבוך. ארויסגעגעבען צום ערשטען יאָרצייט פון י. ל. פרץ דורך די קינדער־היימען און פאָלקס־שולען אין ווילנא. ווילנא, תרע"ז. 16°. זייטען 32 (מיט צוויי פאָרטרעטען פון י. ל. פרץ). ב) אַ מעשה מיט אַ טויטער בת־מלכה און זיבן גבורים. איבערזעצט אויף יידיש פון לייב ניידוס. ארויסגעגעבען דורך דער ליטעראַרישער קאָמיסיע אויפ'ן נאָמען פון י. ל. פרץ. ווילנא, תרע"ז. 16°. זייטען 24. ג) מייזעלע שאַרפציינדל און וואָראָבייטשיק נניד. באַאַרבייט פון דויד רויכעל. רויכעלס אילוסטרירטע קינדער־ביבליאָטעק, נומ' 1. ווילנע, תרע"ז. 16°. זייטען 18. ד) ר' מרדכילע. שלמה המלך און דער אשמדאי. רויכעלס אילוסטרירטע קינדער־ביבליאָטעק נומ' 2. ווילנע, תרע"ז. 16°. זייטען 19. ה) דאָס קובעלכע. — הענדל קרייער און פיקסל־נאַשער.- פיקסל גנב און העזעלע פחדן. באַאַרבייט פון דויד רויכעל. ארויסגעגעבען דורך דער ווילנער ליטעראַרישער קאָמיסיע אויפ'ן נאָמען פון י. ל. פרץ. ווילנע, תרע"ז. 16°. זייטען 18.

י) שול־ביכער 2[3]; ד) װיסענשאַפט—1[4]; ה) פּובליציסטיק—3[5]; און ו) אַלערלײ—13[6].

*

די בעלעטריסטיק איז פאַרנעטשטעלט דורך אײן דראַמע און צװײ העפטען. י. ח. ראָזענבוים׳ס „צוריק אַהײם״ נעפינט זיך אינגאַנצען אונטער דער השפעה פון דער יונגער יודישער ליטעראַרישער ריכטונג פון די לעצטע יארען (פאר דער מלחמה) מיט איהרע „זוכענישען״ און רמזים, מיט איהרע האלב פערשטעלטע און האלב ניט דערעדטע „אידעען״, מיט איהרע מיסטישע און דעקאַדענטישע „פערטיפּענישען״. אין דער הינזיכט איז די דראמע נאר ניט כאראקטעריסטיש פאר דעם מאמענט, וואס מיר לעבען איצט איבער, און איז אויך ניט קײן איבעריגס בולט׳ע אָבשפּיגלונג פון די גײסטיגע איבערלעבונגען פאר דער מלחמה. דאס איז אײנע פון די סך „פראגמענטען״,

3] א) זאַמעלבוך פון קינדער־לידער און שפּילען מיט נעזאַנג (נעװידמעט דעם אנדענ־קען פון יצחק לײבוש פּרץ ז״ל). נעזאַמעלט און צונויפנעשטעלט דורך א. בולקין און ל. עפּראן, לערער אין װילנער קינדערהײמס פאַר מײדלאַך. רעדאַקטירט דורך אַ קאָמיסיע בײ דער יידישער לערער־נעזעלשאַפט. אַרױסגעגעבען מיט דער הילף פון דער ליטעראַרישער קאָמיסיע אױפ׳ן נאָמען פון י. ל. פּרץ. די נאָטען צום בוך זײנען אַרױס־נעגעבען פון דער װילנער געזעלשאפט פאַר קינדער־פערזאָרגונג.—װילנע, תרע״ז–1917. 4°. זײטען 16. (32 שפּאַלטען). ב) זאַמלונג פון יודישע לידער. נעזוננען פון דעם קאָהר פון דעם אַנשטאַלט „הילף דורך אַרבײט״. װילנע, תרע״ז. 8°. זײטען 16 (לידער יודיש און העברעאישע פון ש. פרוג, י. פּיראָזשניקאָװ, מ. ראָזענפעלד, י. ל. פּרץ, נ. פּינעס, מ. ריװעסמאַן, שלום־עליכם; פאָלקס־לידער; מוזיק פון א. מ. בערנשטײן, רובינשטײן, מענדעלסאָן, לעװאַנדאָװסקי און פּיראָזשניקאָװ).

4] בער ראַטנער. ספר אהבת ציון וירושלים. כולל שנויי נוסחאות ונירסאות מתלמוד ירושלמי הנמצאים בספרי הראשונים בדפוסים ישנים ופראגמענטין כתבי יד עם הערות ותקונים. כרך י״ב, מסכתות: פאה, דמאי, מעשר שני, ערלה ובכורים. װילנא תרע״ז–1917. 8°. זײטען 233. סובװענציאָנירט פון דער צונץ־שטיפטונג אין בערלין.

5] א) צו הערצל׳ס יאָרצײט. אױסגאַבע „צעירי ציון״. װילנא, כ׳ תמוז תרע״ו–1916. 4°. זײטען 12. פּרײז 15 פּפעניג. ב) איש עברי. װעגען דער מעגליכקײט צו אונטער־ריכטען אין דער העברעאישער שפּראַך. 16°. זײטען 6. פרײז 12 פעניג. ג) מיר אידען אין די שלום־קאָנפערענץ. ד) די אַמעריקאַנער קאָנגרעס־בעװעגונג. פאַרלאַג „צעירי ציון״. װילנע, תרע״ז. 16°. זײטען 26. פּרײז 15 פעניג.

6] א) ת. לונסקי. תולדות הגאון הצדיק מרן ר׳ מרדכי װײצעל זצ״ל שהיה אבד״ק בוטען, קארעליץ, אשמינא וסלאנים. װילנא, תרע״ז. 8°. זײטען 23. ב) יצחק בוקאַטמאַן. ספר ברית יצחק בן אברהם. עניני מילה ודרשות. װילנא, תרע״ז, 8°. זײטען 151. ג) משה יעקב בה״ר יצחק ראבינאװיץ. מגיד מישרים בפה עיר װילנא. ספר בית מועד. דברי הספד. װילנא, תרע״ז. 8°. זײטען 96. ד) יעקב זאלקינד. הקשורים ליעקב. על שרשים, שמות ופעלים הנרדפים. װילנא, תרע״ז. 8°. זײטען 108. די הקדמה צום ספר איז כאראקטעריסטיש פאר דער צײט. ה) אכסניא של תורה. חוברת א׳. פתח דבר מאת הרב ר׳ חנוך העניך אײנעס. מאמרים מאת א. מ. װעסאָלער (בענין קידושי אשה), א. ל. שפּמאַן (בענין יום כנגד יום), אשר ליעוו (בענין שירי מנחה) און יוסף ליבערמאַן (בענין א״א שלא הי בעולמו). װילנא. 4°. זײטען 8. ו) מהות החברה „מרביצי תורה״ מטרתה, תכליתה והנהגתה לפי ספר התקנות המאושר מהרוממות. װילנא. 16°. זײטען 16.– ספר התקנות של אגודת „מרביצי תורה״ איהר הײלינער ציעל, און

וואס די יונגע האבען אזוי ליב שוין צוליב דעם שענעם קלאנג פון דעם נאמען גופא:—„פראגמענטען", עפעס אן אבגעבראכענע שטיק, אן ארויסגעריסענער קאפיטעל פון א לעבענס-געשיכטע. אמאל טרעפט, אז עס פעהלט דער אנהויב און דער סוף,—אמאל איז דער טיטען אויך ניט קלאר. אבער דאס שאדט ניט, ווייל דוקא די ניט קלאָרקייט מאכט די שטימונג... און די טראגעדיע.

אין „צוריק אהיים" איז פארהאן א טראגעדיע פון א יונגען יודישען לעבען, פון א ראָמאַנטיש בוימעלע, וואס האט זיך אבגעריסען פון די איינענע ווארצלען און איז נעבליבען הענגען צווישען הימעל און ערד. ראָזע, די איידעלע און צארטע נשמה, איז אוועק פון פעסטען און געזונטען מקור פון איהר ווידענים הויז, דעם נגיד ר' משה,—איז אוועק קיין אויסלאנד שטודירען, האָט זיך דארט פערליבט אין א קריסט און האט

אָרדנונג לויט די ערלויבניש פון די אַלערהעכסטין מאַכט. איבערזעצט פריי פון העבראַיש יח"ס. ווילנא, 16o. זייטען 24. ז–יא) בעריכטען: פון צדקה-גדולה (פסח תרע"ו) 8o, זייטען 32; צענטראַל-קאָמיטעט (מיום הוסדו, הוא חדש פעברואַר 1916 עד יום א' להדש יוני 1917) 8o, זייטען 20; אגודת אחים (פון 14 פעברואַר 1916 (די צייט פון איהר גרינדונג) ביז 1 יוני 1917) 4o, זייטען 8; מושב זקנים (משנות תרע"ד–תרע"ה, 8o, זייטען 16 און פאַר'ן יאָר 1916. 1o); יודישע לערער-געזעלשאַפט פאַר קענעוויי-טיגער הילף (פינאַנץ-בעריכט פאַר'ן יאָר 1916). 4o. זייטען 4. יב–יג) לוח לשנת תרע"ז (5677) יצא לאור ע"י המרכז של כל החברות „אחיעזר" בווילנא. 16o. זייטען 16; לוח שבועי ספרותי ומציר. ווילנער ליטעראַרישער, איליוסטרירטער וואָכען-קאַלענדאַר „ישרון". לשנות תרע"ז–תרע"ח. 1917. בעאַרבייט דורך אפרים ראובן מאָסעוויצקי. ההכנסה לתמיכת „לומדי תורה" לחג הפסח. 4o. זייטען 114 מיט ביאָגראַפיעס (מיט בילדער), אַרטיקלען, אפאָריזמען, משלים וכדומה.—חוץ דעם זיינען ערשינען נאָך עטליכע, נעוועהנליכע, לוחות פון דער דרוקעריי האלמנה והאחים ראם, פערלאַג שרעבערק (צענטראַל) און אַנדערע.—ס'זיינען אויך ערשינען איינינע רוטעל-ספרים, פון זיי צוויי „פעסט-אָטעסדינסטען" (1916 און 1917) און א הגדה של פסח (1917), אַרויסגעגעבען פון דייטשען פעלד-ראַבינער ד"ר ס. לעווי.—איינינע לערביכער זיינען איבערגעדרוקט געוואָרען.—די יודישע פ ר ע ס ע איז אין משך פון די צוויי יאָר אָקופּאַציע געוועזען פאָרגעשטעלט דורך א „פלוג-בלאַט", וואָס האָט עקזיסטירט אַ קורצע צייט און פלעגט ברענגען כמעט בלויז דעפּעשען און דורך דער צייטונג „לעצטע נייעס" (דער ערשטער נומער איז ערשינען מאָנטאג דעם 31-טען יאנואַר נ. ס. 1916 (כ"ו שבט תרע"ו). פון 11 אויגוסט 1917 (נומער 186) האָט זיך די צייטונג אָבגעשטעלט אויף 5 טעג און איז ווידער ערשינען אונטער'ן נומער 187A דאָנערשטאָג דעם 16 אויגוסט 1917).

סידרוקען זיך איצט (אויגוסט 1917): א) צבי ניסן גאָלאָמב. מעשה הצדקה אין ווילנא. אין צוויי אָבטיילונגען: I. די וואָהלטהעטיגע אַנשטאַלטען פון פריהער-איינעפיהרטע. II. די פעראיינען און אַנשטאַלטען פון מלחמה-צייט. ב) מ. קלאָס (מ"מ בבית הכנסת של ר' זנוויל ז"ל בווילנא). אמרי משה, דרשות שונות. ג) עין אפרים. תשובות מראז"ה.—ס'ערשיינט ליפּמאַן לעווין'ס צווייטער באַנד ערצעהלונגען, וואָס איז געווען כמעט אינגאַנצען אָבגעדרוקט נאָך אין תרע"ה, ערב דער אָקופּאַציע. פערלאַג שרעבערק (צענטראַל), ווילנא.

דער גרעסטער טייל ביכער זיינען געדרוקט ביי נ. ראָזענטאַל און ש. פ. גאַרבער. די איבערינע יודישע דרוקערייען אין ווילנא, צווישען זיי די גרעסטע און עלטסטע, האָבען אין משך פון דער אָקופּאַציע אָדער אינגאַנצען אויפגעהערט צו עקזיסטירען אָדער זיי פונקציאָנירען אין זעהר א בענרענצטען מאַסשטאַב.

מסתמא אויך מיט איהם חתונה געהאט. אין דער דראמע געפינען מיר ראזע'ן שוין צוריק אין דער היים ביי ר' משה'ן אין הויז,—און איהר גאנצער עבר איז איינגעהילט ווי אין א נעבעל. נישט מעהר,—איהרע קרענקליכע געשפרעכען. איהרע קאָנוואולסיווע בעוועגונגען ביי די קלויסטער-קלאנגען, איהר היסטעריש צערטלען דעם זיידען,—דעקען איוף דעם פארהאנג פון דעם פינסטערען הינטערגרונד.

דער זיידע איז פאר ראזע'ן דער סימבאל פון אלץ, וואס איז איהר נאָך פערבליבען אין לעבען און צוליב וואס זי איז איינענטליך געקומען צוריק אהיים. אין דער דראמע ווערט דער מאמענט געשילדערט ווי א צופעליגקייט: „דארט אין אויסלאנד האב איך געמיינט, אז איך האב שוין אלץ פערגעסען, אז אלץ, וואס איך האב אין די קינדער-יארען געליבט אין געפיהלט, וועט זיך שוין ניט צוריקקעהרען. איך האָב געגלויבט, אז איך בין פריי"... נור קומענדיג א היים, האט דער זיידע מיט זיין שניי-ווייסער באָרד ווידער אָן מיין יודישקייט מיך דערמאנט, זיינע קנייטשען האבען מיר פון די אייבינע יודישע צרות דערצעהלט, און א שטארקע ליבע צו מיין פאלק האט צוריק אין מיר אויפגעוואכט". דער זיידע ווידער נעהמט אויך אָן אַן אויסערען פאקט פאר א סופען אינוועניגסטען מאטיוו: „א גרויסע ברכה קומט דיר, קינדם מיינס, ווען קינדער קעהרען זיך אום צוריק צום אלטען זיידען און זיינען דיזעלביגע יודישע קינדער,—דארף מען זיי בענשען. ליבט מען דעם אלטען זיידען, הייסט עס, אז מען ליבט נאָך דעם אלטען יודישען פאלק".

אין דער אמת'ן איז אבער שווער משער צו זיין, אז ראזע זאל בלויז צופעליג אומקעהרען זיך אהיים; אז בלויז דעם „זיידענס קנייטשען" זאלען אין איהר מיט אמאל,—נאָך „זעקס יאר ווי זי ליבט און ווערט געליבט", ווי „דארט אין א פרעמד לאנד האט דער געליבטער איהר געפאנגען מיט זיין נוטסקייט און קלונשאפט, מיט זיינע ווערטער, וואס הערען זיך אין די שטילע קלויסטער-קלאַנגען",— אויפוועקען א שטארקע ליבע צום פאָלק; אז דער שטארקער, אויסגעהאלטענער, טיף-רעליגיעזער כאראַקטער פון משה'ן זאל אזוי לייכט אהן קיינע שום ספקות זיך דורכדרינגען מיט דער איבערציינונג, אז ווי באלד ראזע איז געקומען, ביי אזוינע צופעליגע בעדינגונגען, איז שוין דאס א ראיה, אַז זי „ליבט דעם אלטען יודישען פאלק" און אז דער גאנצער פסיכאלאגישער קאנפליקט צווישען דעם געפיהל פון ליבע צום קריסט און צווישען דעם ניי-ערוואָרבענעם, נור האלב-פערלארענעם,—די הפסקה האט דאך געדויערט ניט מעהר ווי זעקס יאר,—און צוריק געוואונענעם גלויבען אין איינענעם פאלק זאל נאר ברענגען ראזען ניט צום לעבען, נור צום טויט,—צום גאנץ איינפאכען דערטרינקען זיך, ווען אפילו אונטער שטילע קלויסטער-קלאנגען...

סימבאליזם איז פארהאן אין דראמע א סך, אבער סימבאליזם אהן א געניגענדער פסיכאלאגישער בעגרינדונג און מחמת דעם איז די רעפלעקסיע פון דאזיגען סימבאליזם א גאנץ שוואכע, און אפט א פאלשע.

דער יוד אביגדור, מיט געזונטע חושים און א פעסטען גלויבען, וואס האט ליב ראזע'ן, האט ליב דעם יודיש פאלק און דעם יודיש לאנד, רופט ארויס ביי ראזע'ן ניט

מעהר ווי א רחמנות און זיין תשוקה צו ערד-ארבייט ניט מעהר ווי א ביטול.. פאנטאזיעס...

אבינדור איז קליין, ר' משה — איז גרויס. און גרויס איז ר' משה מיט זיין אלטקייט. אבינדור האט דאך אויך אמונה, אבער ניט די אלטע אמונה, פון נייע אמונות ווייס ראזע גאנץ גענוג.

די זאך איז אנדערש: ראזע איז ניט צופעליג געקומען א היים. זי האט זיך בעוואוסטזיניג אומגעקעהרט צוריק צום אלטען זיידען, ווייל דער קאָנפליקט האט זיך שוין אנגעהויבען אין איהר א סך פריהער און ווייל פיהלענדיג, אז זי פערלירט אלץ אין איהר נייעם לעבען, האט זי געמיינט, אז זי וועט נאך אלץ געפינען אין אלטען. און פון דעם נעהמט זיך איהר טויט-שרעק פאר דעם זיידענס אונטערגעהן: „איך ווייס ניט, נור ס'מאכט זיך — כ'גיב א טראכט, אז דער זיידע וועט שטארבען, נעהמט מיך א שרעק אן, א טויט-שרעק. מיר דוכט זיך, אז איך פערליר אלץ, אלץ, וואס מיר איז געבליבען, מיט דער ליכט, וואס איך וועל דארפען אנצינדען ביי זיין צוקאפּענס, וועל איך אנצינדען די לעצטע ליכט פון מיינע געבליבענע טעג". דער זיידע איז געשטארבען. אלטקייט קאן זיך דאך אייביג ניט האלטען. אין דער אלטקייט נופא ליגט שוין דער חורבן. און ראזע, די יונגע, אבער אינערליך-קראנקע, רייסט אליין איבער מיט גוואלט איהר לעבען.

דער פאָן פון דער דראמע איז א טונקעלער און די האנדלונג — פול מיט רמזים. דאס הייסט נאך אבער ניט „סימבאליזם", „פסיכאלאגיזם". זינט מעטערלינקס „ענטעריאר", וואס איז געווען אבגעדרוקט אין א יודישער איבערזעצונג אין „דאס יודישע פאלק", האבען אונזערע יונגע און דערהויפט די גאר יונגע אנגעהויבען שווימען מיט א מאדנער ליידענשאפט צו יענער זייט פון רעאליטעט, אפילו דאן, ווען זיי שרייבען רעאליסטישע זאכען, גרעססטענטייל זיינען זיי געשטרויכעלט געווארען. מעהר ווי אומעטום פאדערט זיך גראד דא טאלאנט, טיפקייט און אינטעליגענץ. ראזענבוים'ס „צוריק אהיים" פרובט אויך אין א געוויסער הינזיכט דעם דאזיגען ריזיקאלישען וועג, ס'האלט אבער ניט אויס. די דראמע איז געבויט אויף גאר ניט קיין נייער טעמע און איהר פסיכאלאגישער אפאראט איז א גאנץ שוואכער. די גלאטע אויסערע ליטערארישע פארם גיט ניט צו קיין פארבדער אינווענינסטער בלאסקייט און די מאדערנע שפראך איז ניט ביכולת צו פערטיפען די אויבערפלעכליך-געשילדערטע כאראקטערען, וואס האבען אייגענטליך לויט דער אידעע פון דער דראמע געדארפט זיין סימבאלען, ד. ה. עפעס אזוינס, וואס אי' לויט'ן תוך מעהר פון אלץ טיף, דורכדרינגענד, פעראלגעמיינערענד. פונדעסטוועגען קאן „צוריק אהיים" בעטראכט ווערען ווי אן עהרליכער פרוב צו געבען דעם יודישען טעאטער א ריינע, אנשטענדיגע פיעסע. אויף דערויף קאן זי פרעטענדירען, און אין דעם ליגט איהר ווערט.

אין די ליטערארישע העפטען געפינען זיך אויך צוויי דראמאטישע פראגמענטען פון י. ח. ראזענבוים: „אין לאנד פון פרידען" א „דראמאטישער עטיוד", וואס שטעהט קינסטלעריש א סך נידעריגער פון „צוריק אהיים" און א „דראמע אין איין אקט" — „פאטום", א מין רעאליסטיש בילדעל פון ארבייטער-לעבען, געשריבען אויף

א נאבלעסינגען יודיש׳ — און ס׳איז רעכט שווער צו פערשטעהן וואו פאסט זיך דא דער שטאלצער און גרויזאמער נאמען פון רוימישען פאטום. אין דער „דראמע" ווערט געמיינט טשייקאווסקי׳ס „פאטום"׳ וואס שיינדעלי, די טאכטער פון א געוועזענעם ארבייטער און איצט א רייכען בעל-הבית, שפילט „מיט א שטארקען רעש פון אקארדען"׳ בעת אויפ׳ן שוועל בעוויזען זיך גאנץ פראזאיש א ״.. פריסטאוו מיט א גאראדאוואי, וואס קומען ארעסטירען דעם ארבייטער-טוער סאלאמאנען, שיינדעלי׳ס געליבטען, וועלכער איז אין דעם מאמענט „אנגעלעגט אין שיינדעלי׳ס אקסלען און קוקט אויף די קלאווישען". טשייקאווסקי׳ס „פאטום" איז דא אבער ניט מעהר ווי א קוריאז.

א שען לידעל האט אבגעדרוקט י. ח. ראזענבוים אין ערשטען ליטעראַרישען העפט: „איך האב א קליינעס גארטען, שטעהט אין איהם א בוים". דאס לידעל איז מעהר ווערט ווי ביידע דראמאטישע עטיודען צוזאמען. מ. קולבאק׳ס „שטערנדל. שטערנדלי איז א פיין בעארבייטער, פאלקסטימליכער צייט-מאָטיוו, — און ס׳איז א פערדינסט פון דער רעדאקציע פון די העפטען, וואס זי האט אבגעדרוקט די זאך פון אומבעוואוסטען ביז איצט דיכטער. אין די לידער „צו מיין פאלק" מוטערט ליב ניידוס דאס יודישע פאלק מיט שטארקע, שטאלצע ווערטער פון מעשים און בטחון: „און טעג פון צער. פון שמארצליכער מהומה, ווען דער קאשמאר דורך שטעדט און פעלדער שפרייזט,—האלט הויך דיין קאפ און העכער נאך דיין גייסט, מיין ליבע, אויסדערוועהלטע אומה . . . ניט זעץ זיך זאגען קינות אויף דער ערד, נור פעסט האלט אוים די דארשטינקייט פון שווערד און לאז ניט געהן דיין הייליגקייט פערלארען!׳— „ס׳וועט דיין גלאנץ דיין שענקייט נאך פערמעהרען, און הייליגער נאך לויכטען וועט דיין שטערען". אין דעם שיר „אין טבת׳ שילדערט ליב ניידוס א גארטען אין די קאלטע פארנאכטען אין טבת. אין דעם שיר „ערוואַרטונג׳—א ווינטער-נאכט, ווען עמיץ מיינט, אז עמיץ פאהרט צו איהם און ס׳איז נישט מעהר ווי „שניי און נאכט, שניי און נאכט׳ און אין דעם שיר „עם ניבען נשמות׳—די „נשמות מיט שענע בעגערען, וואס געהען אדורך אין דער שטאדטישער ענגשאפט און זוכען אין טומעל וואוהין זיך צו ווענדען". די ערשטע צוויי לידער („טבת׳ „ערוואַרטונג׳) געהערען צו איין ציקל ווינטער-לידער און זיינען אינטערעסאנט לויט זייער קאנסטרוקציע. די אלע לידער ניידוס׳עס, ווי בכלל זיינע לידער, צייכענען זיך אוים מיט דער לייכטקייט און גלאטקייט פון דער ריפמע. אין די העפטען זיינען נאך פאראן לידער פון משה טייטש („פערכישוף׳טע שלעסער׳, „מיט שטראלען געזעגנט׳)׳ ד. קאסעל („דער אוצר׳, „א מעשה׳לע"), ס. שיבה („אויף פרוגים קבר", „קינדערלאך יונגינקע׳). אין די ביידע העפטען האט ד. איינזאם אבגעדרוקט צוויי בילדלעך. וואס אין ערשטען העפט הייסט עם „הערבסט׳ און אין צווייטען „א מעשה׳לע". ביידע בילדלעך פון אומבעוואוסטען ביז איצט פערפאסער זיינען לאנגווייליגע, שטימונג-מאכערישע שרייבערייען, וואס פערעפראזירען איינע אם וועניגסטען געלונגענע בילדלעך פון פרץ הירשביין. א נייער שרייבער איז אויך א. פרידקין, וועלכער האט אבגעדרוקט אין ערשטען העפט „א קאפיטעל פונ׳ם גרויסען בוך׳, אלזא,—ווידער א פראגמענט! ווידער זיך פערמאסטען אויף גאר א גרויסע זאך, און געגעבען בלויז א פאר הונדערט שורות. זעהר אפט, צום בעדויערען צו אפט

פערבלייבען די הבטחות ניט מעהר ווי הבטחות, און ווייטער פון „קאַפּיטלעך" און „עטיודען" געהט עס נישט: די פראגע איז שוין, צו דער „קאפיטעלע" אדער „עטיוד" גופא איז עפעס וואס ווערט. פרידקינס „קאפיטעל" האט די מעלה, וואס ער איז ווייט פון „שטימונגען", סימבאָליזמען" און „מיסטיציזמען". און דער יצר-הרע פון „שטימונגען" האט דא געקאנט זיין גראד זעהר גרוים: דער „קאפיטעלע" איז פון „גרויסען בוך", וואס רופט זיך גירוש. אין דער אמת'ן איז אבער דער „קאפיטעלע" א רעאליסטישער פייזאזש, געמאלט מיט נאטירליכע פארבען, און די געפיהלען, וואס ער רופט ארויס, זיינען ניט קיין קרענקליכע, נור געזונטע און גאנצע.

די קינדער-ליטעראטור איז פארגעשטעלט דורך צוויי אריגינעלע ווערקעלעך, צוויי בעארבייטונגען און איין איבערזעצונג. דער קינדער-זאמעלביכעל לזכרון פון י. ל. פרץ איז גאנץ געלונגען ארויסגעגעבען, הגם אהן א געניגענדער פינקטליכקייט (עם פעהלען, למשל, די דאטען, ווען פרץ איז געבארען געווארען און געשטארבען,— דער טאג, דער חדש): חוץ דעם איז די לעבענסבעשרייבונג פון י. ל. פרץ צונויפגע-שטעלט צו קורץ, צו טרוקען און צו סכעמאטיש. דער מאטעריאל בעשטעהט פון יעקב דינעזאָנ'ס בריוו צו יודישע קינדערלעך, פון א קאפיטעל פון פרץ'ס זכרונות, דריי לידער (דער פויגעל, רעגען, נישט ווייט איז שוין דער פריהלינג) און צוויי ערצעהלונגען (א פראגע, שרה בת טובים). ר' מרדכי-לעי'ס „שלמה המלך און דער אשמדאי" איז א טאלענטפולע ווערקעל, געשריבען אויף א קלאסישען, אבער שווערען יודיש און קאן זיין בעשטימט פאר ענטוויקעלטערע קינדער פון מיטעלען עלטער. די טעמע גופא און די פערסאנאזשען, וואס ווערען ארויסגעפיהרט אין דער מעשה'לע, זיינען היסטאריש-פאלקס-טימליך און עכט-יודיש און שוין דער דאזיגער כאראקטער זייערער מאכט די מעשה'לע פאר א באמת געווינשטען גאסט אין דער יודישער קינדער-ליטעראטור. דוד רויכעל'ס בעארבייטע מעשה'לעך זיינען געשריבען אויף א לייכטער יודישער שפראך און לויט דער טעמע זיינען זיי גאר פרימיטיוו. זיי קאנען זיין בעשטימט פאר קליינע קינדער. אויסערליך זיינען די ביכעלעך ארויסגעגעבען שעהן און גוט, מיט איליוסטראציעס. לייב ניידוס'עס איבערזעצונג פון א. ס. פושקינ'ס מעשה מיט א „טויטער בת-מלכה" איז אין אלגעמיינעם א געלונגענער פרוב איבערצוגעבען אויף יודיש א טיף-רוסישע ווערק פון גרויסען רוסישען קלאסיקער. ס'איז א פראגע, צו ביי דעם מצב פון אונזער קינדער-ליטעראטור האט מען זיך געדארפט צואיילען גראד מיט דער דאזיגער מעשה, אבער וואס איז שייך צו ל. ניידוס'עס ארבייט מוז מען אנערקענען, אז ביי איהר גאנצער אונ-פולשטענדיגקייט, האט זי דאך א ליטערארישען און קינסטלערישען ווערט,—אייך פאר גרויסע.

א גוטער שול-בוך, וואס מען האט שוין אויף איהם לאנג געווארט, איז בולקינ'ס און עפראנ'ס „זאמעלבוך פון קינדער-לידער און שפילען מיט געזאנג". דער זאמעלבוך איז גרעסטענטייל צוגעפאסט צו די יונגערע קלאסען פון א פאלקס-שול, צו די קלענערע קינדער מיט זייערע השגות, בעגריפען און אינטערעסען; חוץ דעם איז אין בוך פאראן אן אבטיילונג פון שפילען מיט געזאנג און בעוועגונגען. אין דער הינזיכט איז דער בוך (קיסעלהאף'ס לידער-זאמעלבוך איז צוגעפאסט נור צו די עלטערע קלאסען פון א פאלקס-שול) אזוי גוט ווי דער

ערשטער און איינציגער אין דער שול-און קינדער-ליטעראטור אויף יודיש. אין בוך ווערען נעבראכט 96 לידער לויט פאלגענדע גרופעס: לידער צום מארשירען, מארגען-לידער, אווענט-לידער, קאראַהאָד, שפּילען מיט געזאנג, פריהלינגס-לידער, זומער-לידער, הערבסט-לידער, ווינטער-לידער, פערשיידענע לידער, וויג-לידער, יום-טוב-לידער, פּאָר-שטעלונגען. צום סוף ווערען געגעבען אלגעמיינע בעמערקונגען וועגען דעם, ווי מען קאן דורכפיהרען די שפּילען מיט געזאנג און בעוועגונגען. דער צווייטער טייל פון בוך בע-שטעהט פון נאטען צו די לידער און געזאנגען. ארויסגעגעבען איז דער בוך גאנץ שען. — די „זאמלונג פון יודישע לידער" איז זעהר א נוצליכע אויסגאבע, וואס קאן טויגען ניט נור פאר דעם כאר פון „הילף דורך ארבייט", נור בכלל פאר די כארען פון די עלטערע קלאסען און פון די שולען פאר דערוואקסענע. ארויסגעגעבען איז די זאמלונג ניט איבעריגס ריין.

דער וויסענשאפטליכער בוך פון ב. ראטנער. דער צוועלפטער און לעצטער (מחסת דעם טויט פון מחבר) באנד פון מאנומענטאלען ווערק, געהערט צו ספּעציעלען געביט פארשונגען פון תלמוד ירושלמי, — און ניט דא איז ארט וועגען איהם צו ריידען.

די פּובליציסטיק איז חוץ איינגע ארטיקלען אין די „ליטערארישע העפטען" (כאראקטעריסטיש פאר'ן מאמענט זיינען דער עיקר די ארטיקלען פון י. אניזביצקין) פּאָרגע-שטעלט דורך איין העפט, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען צו הערצל'ס צוועלפטער יארצייט, און דורך צוויי בראשורען: איינע וועגען דער מעגליכקייט צו אונטערריכטען אויף העברעאיש און די אנדערע וועגען דער אמעריקאנער יודישער קאָנ-גרעס-בעוועגונג. א קליינער ארטיקעל עפענט די הערצל-העפט, דערנאך נעהען: א לירישער ארטיקעל וועגען הערצל'ן; „די טרויעריגע וואך" (צו תשעה באב) פון טעאדאר הערצל; א ציוניסטישער היסטארישער דאקומענט (אדאלף שטאנד'ס א בריוו וועגען ציוניזם, וואס איז אנגעשריבען געווארען לויט דער בקשה פון ד"ר הערצל און איז אין 1897 אבגעדרוקט געווארען אין די גרעסטע ענגליש-יודישע בלעטער); הערצל אין ווילנא; ד"ר הערצל און באראן הירש; א בריוו פון ד"ר הערצל צו פּראפ. מאַנ-דעלשטאם; ד"ר הערצל'ס טויט.

אין דער בראשור וועגען העברעאיש אלס אונטערריכט-שפּראך ווייזט אויף ה' איש-עברי די מעגליכקייט צו פירען אלע למודים אין דער שול אויף העברעאיש. די בראשור טראגט בכלל אן אגיטאטארישען כאראקטער און איז זעהר א פּאפּולערער פאָרם מיט א רייהע ביישפּילען און סברות שטרעבט זי אויף א פאלקסטימליכען אופן צו בעגרינדען די אידעען פון „חובבי שפת עבר" און פון א טייל „צעירי ציון" אין אלגעמיינע ציוניסטען בנוגע צו דער יודישער ערציהונג און צו דער יודישער שול בפרט. די בראשור איז אויסגעוואקסען אין א מאמענט, ווען אין ווילנא האט זיך זעהר פער-שטארקט די העברעאיסטישע בעוועגונג און ס'זיינען דא געגרינדעט געווארען איינגע שולען מיט העברעאיש אלס אונטערריכט-שפּראך. אין דער הינזיכט איז די בראשור כאראקטעריסטיש פאר'ן מאמענט.

די בראשור וועגען דער יודישער קאנגרעס-בעוועגונג אין אמעריקא טראגט אן אינפארמאטיווען כאראַקטער. זי ברענגט די רעדע פון לואי ד. בראנדיים וועגען די

יודישע רעכט און דעם קאָנגרעס, דעם דין וחשבון וועגען דער פילאַדעלפער פאָר־קאָנפערענץ, קאָנפערענץ פון די אַמעריקאַנער יודישע אָרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק וכדומה, און ש. קאַפּלאַנסקי׳ס אַרטיקעל וועגען דעם יודישען קאָנגרעס אין אַמעריקא. דער גאַנצער מאַטעריאַל איז גענומען געוואָרען פון „יודישע רונדשוי״. אַרויסגעגעבען זיינען די בראָשורען (און דאָס הערצל־העפט) זעהר נאַכלעסיג.

אין דער אָבטיילונג אַלערליי געפינען זיך ביכער פון כל המינים: פון דרשות ביז לוחות*). גרעסטענטייל זיינען זיי אויסערליך אַרויסגעגעבען גראַד גאַנץ רייך, אַפילו מיט לוקסוס, אויב מען זאָל נעהמען אין בעטראַכט דעם איצטיגען שווערען מצב פון אַרויסגע־בעריי, דעם אוננעהויערען יקרות אויף פּאַפּיר וכדומה. דאָס ערקלערט זיך דערמיט, וואָס איינינגע פון די ספרים (די דרשות און הספדים) ווערען אָפּנים פערקויפט אין די רייכערע הייזער פון די מחברים גופא לויט׳ן אַלטען שטייגער, אייניגע ווידער (די לוחות) זיינען אַרויסגעגעבען פון צדקה־חברות מיט׳ן ציל פון הכנסה אַלס אונטערנעהמונג. קיין איינער פון די ביכער האָט ניט קיין וועלכען ניט איז משׁשות׳דיגען ליטעראַרישען ווערט, און זיי בע־ווייזען בלויז, אַז אַפילו אין דער גרויזאַמער מלחמה־צייט פערהאַלט זיך ניט דער „שאַפּונגס־קוואַל״ פון כל־ערליי מחברים פון כל־ערליי חבורים, וואָס פילען תמיד אָן אונזער ביכער־מאַרק (די אַרויסגעבער זיינען דאָ כמעט שטענדיג די מחברים גופא). דער עיקר דעם העב־רעאישען. אַפילו די וועלט־מלחמה האָט דאָ אויך קיין זאַך ניט משנה געווען.

וואָס איז שייך צו די בעריכטען פון די חברות און געזעלשאַפטען, גיבען זיי אַ געוויסען מאַטעריאַל, הגם זעהר אַ קנאַפּען, צו דער כאַראַקטעריסטיק פון געזעלשאַפטליכען און עקאָנאָמישען מצב פון די ווילנער יודען אין דער צייט.

*) אַן אינטערעסאַנטער פרוב אין כמה הינזיכטען איז מאָסעוויצקי׳ס וועכענטלי־כער לוח „ישרון״. אַרויסגעגעבען איז דער לוח זעהר שען, אויף אַן אויסגעצייכענטען פאַפּיר, מיט אַ רייכע פאָרטרעטען, דער שריפט איז קלאָר און דייטליך און בכלל איז דער לוח אויסערליך אַ לוקסוס אין דער יודישער פערלעגעריי. דער אינהאַלט פון לוח איז רייך מיט אַ סך דאַטען וועגען ווילנער חשוב׳ע פערזענליכקייטען, און ווען דער יודיש וואָלט געווען אַ בעסערער (ערטערווייז איז ער זעהר שלעכט) און דער איבעריגער מאַטעריאַל וואָלט געווען אויסגעהאַלטען און גרינדליך רעדאַקטירט, וואָלט דער לוח אויך ליטעראַריש נעהאַט אַ בעדייטונג. אַם בעסטען וואָלט דער לוח געקאָנט ערפילען זיין ראָל, ווען ער וואָלט זיך ס פּ ע צ י ע ל אָבגעגעבען מיט די ווילנער מוסדים, טוער און בעדייטענדע פערזענליכקייטען, מיט די ענינים פון דער אַלטער ווילנער קהלה, וואָס ה׳ מאָסעוויצקי איז אַ ידען אין זיי. על כל פנים דאַרף מען ה׳ מאָסעוויצקי׳ס פרוב, אַלס ערשטען אין זיין מין, אָנערקענען און בעגריסען.—ביים פערענדיגען דעם אַרטיקעל איז ערשינען אַ זעהר שען אַרויסגעגעבענער לוח׳ל פון דעם מוסר „תורת אמת״ (למלאת חמש עשרה שנה לקיומו). ווילנה. תרע״ח — 1917—1918. 32°. זייטען 54. דער לוח׳ל ברענגט אַ בעריכט וועגען מצב פון „תורת־אמת״.

—<OOOOOOOOO>—

נעקראלאגען.

הר' דוב בער ראטנער.

מיטוואָך א' ר"ח שבט תרע"ז (24/11 יאנואַר 1917) בין השמשות איז נעשטאָרבען אין ווילנא נאָך אַ שווערער מחלה אין עלטער פון 64 יאָר הר' דוב בער ראַטנער.

ר' דוב בער ראַטנער איז געווען איינער פון די גרעסטע יודישע מיוחסים, הן פון פאָטערס צד און הן פון מוטערס צד שטאַמט ער פון גאונים און גדולי ישראל און זיין יחוס ציהט זיך ביז 15 דורות אַריין. פון געבורט איז זיין פאַמיליע אייזענשטאַדט. זיין פאָטער ר' אברהם בצלאל אייזענשטאַדט איז געווען בעקאַנט פאַר אַ גרויסען למדן און אַ משכיל. די פאַמיליע האָט ער איבערגענומען פון מוטערס צד, בלומע רחל בת הר' ישראל ראַטנער; איהר ברודער ר' אליהו צבי ראַטנער, אַ גרויסער למדן, האָט ניט געהאַט קיין זין און ער האָט מחמת דעם אַדאָפּטירט זיין שוועסטערס זון. פון פערטען דור איז ר' דוב בער ראַטנער אַן אייניקעל פון ר' מיכאל אייזענשטאַדט משקלאָוו, וואָס איז געווען אויסגעקליבען אַלס „דעפּוטאַט און פערטרעטער פון יודישען פאָלק" ביים קיסר אַלכסנדר I, און ער האָט זיך קונה שם געווען מיט זיין פּעטיציע ביים גראַף מאָרדווינאָוו לטובת זיין פאָלק. פון זיבעטען דור איז ער אַן אוראייניקעל פון גרויסען גאון ר' מאיר אַייזענשטאַדט, דעם „בעל פנים מאירות", וועלבער איז געווען רב און ראש ישיבה אין דער אונגאַרישער שטעדטעל אַייזענשטאַדט. ר' בער ראַטנער האָט זיך בעזונדערס מיט איהם מיחס געווען און אויף זיין הויפּט-ווערק „אהבת ציון וירושלים" האָט ער זיך תמיד נעחתמעט „בער ראַטנער נין ונכד להגאון בעל פנים מאירות ז"ל". פון עלפטען דור שטאַמט ער פון דער שוועסטער פון הגאון ר' שבתי בר' מאיר הכהן (ש"ך). פון דרייצענטען דור איז ער אַן אייניקעל פון דעם גאון ר' משה כ"ץ אשכנזי רב אין דאַנהויזען ביי אנסבאַך (דייטשלאַנד). מיט דעם גאון ר' נפתלי צבי הירש בערלין אין וואָלאָזין איז ער געווען שוועסטערקינדער און זיין מאַמעס ברודער ר' ירמיהו איז געווען אַן איידעם פון ר' שמואל שטראַשון אין ווילנא.

ר' דוב בער ראַטנער איז געבאָרען געוואָרען אין קאַלוואַריע סובאַלקער גוב. י"ז תמוז תרי"ב (1852). ער האָט בעקומען אַ רעליגיעזע ערציהונג און האָט געלערנט אין דער ישיבה אין מיר, וואו ס'האָט נעוואוינט זיין זיידע ר' שאול, וועלבען מען האָט גערופען ר' שאולקע הגדול. נאָכדעם האָט ער אויך געלערנט אין וואָלאָזין, צוזאַמען מיט זיין עלטערען ברודער ר' מיכאל ירמיהו אַייזענשטאַדט. שוין צו 16 יאָר האָט ער געשריבען דברי תורה און עניני חקירה. זיין ערשטער מאמר איז געדרוקט אין הלבנון (1868, שנת חמישית, צד 390) אונטער דעם פּסעוודאָנים „אדי"ר איש ק"ב" (אני דוב יכונה ראַטנער איש קאַלוואַריע בפולין), אָבער דער דאָזיגער מאמר האָט זיך ניט פערענדיגט דרוקען, ווייל אַ געוויסער משכיל, יצחק ריטענבערג פון קאַלוואַריע, האָט געגעבען צו וויסען דעם רעדאַקטאָר פון „הלבנון", אַז דער סופר איז נאָך אַ אינגעל און מהמת דעם האָט דער רעדאַקטאָר פון „הלבנון" אָבגעשטעלט דעם מאמר (ז. „הלבנון" 1868, צד 432).

נאָך דער חתונה האָט ראַטנער נאָך עטליכע יאָר געלערענט, נור מיט אַמאָל איז ער געוואָרען אַ סוחר און האָט אָנגעהויבען פון צייט צו צייט פאָהרען קיין פּעטערבורג און קעניגסבערג. אין קעניגסבערג פלעגט ער זיך טרעפען מיט'ן מלבי"ם. עטליכע מאָל אין וואָך פלעגט ער זיך אָברייסען פון זיינע געשעפטען און געהן צום מלבי"ם הערען און רעדען דברי תורה. מיט אַ בעזונדערער ליבע האָט ראַטנער ניט לאַנג פאַר זיין טויט דערמאָנט די דאָזיגע זעליגע שעה'ן, וועלבע ער פלעגט פערברענגען ביים מלבי"ם. ראַטנער איז געוואָרען אַ גרויסער סוחר און האָט אָנגעהויבען צו פאָהרען קיין עסטרייך און איטאַליע. די דאָזיגע נסיעות האָבען איהם די אויגען געעפענט און ער איז געוואָרען אַ משכיל אין פולען זין פון וואָרט. ער האָט אָנגעהויבען לערנען שפּראַכען

און איז געוואָרען אַ זעלטענער בקי בלשון. ער האָט גרינטליך געקענט 9 שפּראַכען: העברעאיש, איטאַליעניש, גריכיש, לאטיין, ענגליש, פראַנצויזיש, דייטש, רוסיש און פויליש. מיט אַן אונגעוועהנליכער התמדה האָט ער זיך געוואָרפען אויף די ליטעראַטורען פון די אויבענדערמאָנטע שפּראַכען. בעזונדערס האָבען איהם געצויגען וויסענשאַפטליכע, היסטאָרישע ביכער פון אַלטערטום און מיטעלאַלטער. ביים שטודיום פון די דאָזיגע ביכער האָט ער תמיד געזוכט זייער בעציהונג צו דער וויסענשאַפט פון יודענטום. נאָך אַ גרעסערע התמדה האָט ער אַרויסגעוויזען אין שטודירען אונזערע ביידע תלמודים, דעם בבלי און ירושלמי, — און נאָך אַ יונגערמאַן איז ער געווען אַ בקי אין די ביידע תלמודים, ספרא, ספרי, מכילתא און אַלע מדרשים און ילקוטים. מיט דער צייט האָט ער זיך גענומען אויך צו אונזער מיטעלאַלטערליכער ליטעראַטור און אָנהייבענדיג מיט די גאונים און משוררים פון די ימי הבינים האָט ער זיך, ווייטער, פערטיפט אין די שאלות ותשובות הגאונים און ספרי הראשונים והאחרונים.

צעהן יאָר האָט ראַטנער געלעבט אין פעטערבורג, וואו ער איז געווען בעפריינדעט מיט דעם באַראָן דוד גינצבורג, ד״ר אליהו הרכבי, ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן און בעזונדערס מיט דעם פּראָפ. דניאל כוואָלסאָן, וועלכער האָט זעהר געהאַלטען פון ראַטנערן. אַז ס'האָט זיך אָנגעהויבען דער גירוש פון יודען פון פעטערבורג האָט אויך בער ראַטנער געמוזט פערלאָזען די הויפּטשטאָדט. דאַן האָבען די אָנגעזעהענסטע יודישע און קריסטליכע כלל-טוער מיט פּראָפ. דוד כוואָלסאָן און פּראָפ. פ. קאָקאָווצעוו בראש אָנגעהויבען משתדל זיין זיך, אַז מען זאָל געבען וואוינרעכט בער ראַטנערן, וועלכער קאָן אַם בעסטען אויסנוצען פאַר דער וויסענשאַפט די קייזערליכע ביבליאָטעק אין פעטערבורג. מען האָט שוין געוועזט אָנגעגעבען אַ בקשה אויף דעם קיסר'ס נאָמען, אָבער ראַטנער, וועלכער איז געווען שטאָלץ מיט זיין יודישקייט און אָבשטאַמונג, האָט זיך אָבגעזאָגט פון דער בעמיהונג פון זיינע גוטע פריינד און האָט זיך בעזעצט אין ווילנא. פון יענער צייט אָן האָט ער זיך אָנגעהויבען צו התמנען אויף זיינע ליטעראַרישע אַרטיקלען „בער ראַטנער איש ווילנא“.

אין ווילנא האָט זיך ראַטנער פערנומען מיט מסחר. נור מיט אַ יאָר 18 צוריק איז ער לגמרי אַוועק פון האנדעל און האָט זיך אינגאַנצען אָבגעגעבען מיט דער פאָרשונג פון די ביידע תלמודים, בעזונדערס פון דעם ירושלמי, וועלכען ער האָט ממש געוואוסט אויף אויסווענדיג אותיות-ווייז. אַ וואו ס'איז נור געווען אַן אַלטער כתב-יד, אַ תוספתא, אַ ברייתא, אַ ילקוט, אַ ספר סיי פון ראשונים סיי פון אחרונים, וואָס האָבען געהאַט אַ שייכות צו דעם תלמוד ירושלמי, האָט זיי ראַטנער געוואוסט און גרינטליך געקענט, — און תיכף זיי אויסגענוצט אין זיין הויפּטווערק „אהבת ציון וירושלים“.

דער תלמוד ירושלמי, ווי ער געפינט זיך איצט ביי אונז, איז זעהר משובש. דורך די גרייזען, וואָס די מעתיקים האָבען אַריינגעבראַכט, איז דער איצטיגער טעקסט פון ירושלמי פול מיט חסר ויתיר. דערהויפּט איז מצער אַלע לומדים דער פאַקט, וואָס ס'איז ניטאָ קיין גאַנצער כתב-יד פון תלמוד ירושלמי, פון וואַנעט מען זאָל קענען דעם תלמוד ירושלמי פערבעסערען פון זיינע טעותי-הסופרים.

בער ראַטנער האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פערטיפט אין ירושלמי און מען קאָן זאָגען, אַז ער איז געווען דער גרעסטער קענער און טיפסטער פאָרשער פון ירושלמי אין זיין צייט, און רבנים און געלעהרטע האָבען איהם אָנגעהויבען רופען אין זייערע בריוו און שאלות ותשובות „תנא דירושלמי“. ער איז געווען אַזוי קלאָר אין ירושלמי און האָט אַזוי טיף געקענט די שפּראַך פון ירושלמי, אַז אַפילו דער קלענסטער שנוי הנוסחא, וואָס געפינט זיך אין פערשיידענע מאמרי הירושלמי, געבראַכט פון פערשיידענע גאונים, וועלכע זיינען געווען פון פערשיידענע לענדער (און מחמת דעם האָבען זיי פאַר זיך געזעהען פערשיידענע כתבי-יד פון ירושלמי), איז ניט פערפאַלען געגאַנגען פאַר זיין קריטישען אויג. אָט די אַלע פערשיידענע נוסחאות האָט ער אויפגעזוכט און אויסגעפאָרשט,

אנאליזירט און ערקלערט און אריינגעבראכט אין זיין „אהבת ציון וירושלים". דאס דאזיגע ווערק, וואס איז ערשינען אין 12 בענדער און איז כולל ביידע סדרים זרעים ומועד (לבד עירובין), איז דער בעסטער מקור צו פערשטעהן און ריכטיג אויסצופארשען דעם ירושלמי, ביז וואנעט ס'וועט זיך ניט געפינען א כתב-יד פון גאנצען ירושלמי.

ניט ווענינער מפורסם אין דער וויסענשאפטליכער וועלט איז ראטנער אויך דורך זיינע פריהערדיגע ספרים „מבוא לסדר עולם רבה", וועלכען ער האט פערעפענט-ליכט אין יאר 1894, און „סדר עולם רבה" (די גרויסע וועלטכראניק, וואס איז נתחבר געווארען פאר דער משנה), וועלכען ער האט ארויסגעגעבען אין יאר 1897 לויט צעהן כתבי-יד, קריטיש בעלויכטען דורך הערות און תקונים.

אין יאר 1904 האט די פעטערבורגער קייזערליכע אקאדעמיע פאר וויסענשאפטען ארויסגעגעבען בער ראטנער'ן אלס אן אויסצייכענונג פאר זיינע וויסענשאפטליכע ארביי-טען אויף דעם געביט פון די היסטאריש-ביבליאגראפישע פארשונגען א גרויסען גאלדענעם מעדאל אויף א סטאניסלאוו-לענטע. ראטנער איז דער איינציגער יוד אין רוסלאנד, וואס האט אזא אויסצייכענונג פאר וויסענשאפטליכע ארבייטען.

ראטנער'ס הויפט-ווערק „אהבת ציון וירושלים" איז צוערשט געווען פרעמירט פון דער חברה „מפיצי השכלה" אין פעטערבורג, דערנאך פון דער חברה „כל ישראל חברים" אין פאריז און צולעצט פון דער „צונץ-שטיפטונג" אין בערלין.

חוץ די דאזיגע דריי קאפיטאלע ווערק האט ראטנער אין א משך פון 49 יאר אפגעדרוקט איינינע הונדערט מאמרים פון אלע געביטען פון די ביידע תלמודים, פון דער רבנישער ליטעראטור, פון חכמת ישראל והיהדות וכדומה. גרעסטענטייל זיינען זיי גע-דרוקט אין פערשיידענע העברעאישע צייטונגען און אויסגאבען. אנהויבענדיג פון דעם הלבנון (1868), האט ראטנער פערעפענטליכט ארטיקלען צוערשט אין „הצופה", וועלכע איז געווען א ביילאגע צום „המגיד" און אין „המגיד" גופא, דערנאך אין „המליץ", „הצפירה", סאקאלאוו'ס „העולם", „המאסף", „הכרם", „הקדם", „ספר היובל לאברהם אליהו הרכבי", „ספר היובל לדוליצקי", „ספר היובל לנחום סוקולוב", „וואסכאד", ענגליש-יודישע ענציקלאפעדיע, רוסיש-יודיש ענציקלאפעדיע. פון ראטנערס מאמרים זיינען בע-זונדערס בעוואוסט די סעריעס „טעות סופרים" („המליץ" 1899) און „והנקרנים תופשין אותי כל כך („המליץ 1900) געגען „דורות הראשונים" פון ר' יצחק אייזיק הלוי; „ירושלמי סדר קדשים" (אין „הקדם" און „העולם"), א גרויסער ארטיקעל געגען דער פאלסיפיקאציע פון די מסכתות חולין און ברכות פון תלמוד ירושלמי דורך א געוויסען פרידלענדער; „משנתו של לוי בן סיסי" (אין „ספר היובל להרכבי"); אן ארטיקעל וועגען דער געשיכטע פון דער שטאדט סעפפארים (אין „ספר היובל לדוליצקי"); מצב „האשה העבריה בימי הבינים" („הצפירה" תרנ"ב); „ואד על עריש" („הצפירה" תרס"ג); „ב"ד של השמונאים" (אין „הכרם"); א רייהע היסטארישע ארטיקלען: יוחנן כהן גדול, בית חוניו, מונבז מלך ישראל האחרון, מספר כהנים גדולים בבית ראשון ושני (אלע אין „המליץ" 1898, 1899, 1900); די רעצענזיע וועגען בוך „שריד ופליט" מתרגום עברי ישן לספר הראשון מספרי החשמונאים ע"י הפרופ. ד. כוואלסאן, הוצאת חברת „מקיצי נרדמים" („המליץ" 1898) וכ'.

בער ראטנער איז געווען א יודישער געלעהרטער מיט אן אונגעהויער ערודיציע אין אונזער אלטער ליטעראטור, און זיין נאמען איז אויך בעוואוסט דער עיקר צווישען געלעהרטע. מחמת דעם ספעציעלען כאראקטער פון זיינע ווערק און זייער שטרענג-וויסענשאפטליכען אינהאלט איז ראטנער ווענינ פאפולער צווישען די מיטעלמעסיגע העברעאישע לעזער, די געוועהנליכע קוראים, — נור יחידי סגולה- זיינען בעקאנט מיט ראטנער'ס ווערק. ראטנער האט געשריבען צו יענעם אויסדערוועהלטען קלאס לעזער, וועלכער איז ניט נור א קורא, נור אויך א לומד און מלומד. דערפאר אבער האבען ראטנער'ן הויך געשאצט די ווירקליכע קענער און די געלעהרטע סיי יודישע סיי

קריסטליכע. ס׳איז גענוג צו דערמאָנען די נעמען פון די גרויסע געלעהרטע, וועלכע האָבען געפיהרט מיט ראַטנער׳ן אַ קאָרעספּאָנדענץ און האָבען אנערקענט זיינע טיפע קענטנישען: דער רב הכולל צדוק כהן (פאַריז), ר׳ יוסף הלוי, ר׳ ישראל הלוי, פּראָפ. דערענבורג (פאַריז), פּראָפ. אברהם בערלינער, פּראָפ. מ. שטיינשניידער, פּראָפ. מ. לאַצארוס, פּראָפ. ד״ר י. עלבאָגען, פּראָפ. ה. ל. שטראַק (בערלין), פּראָפ. עמיל שירער (געטינגען), פּראָפ. גוסטאַוו דאלמאַן (ירושלים), פּראָפ. ש. שעכטער (ניו-יאָרק), פּראָפ. ק. קאָלער (סינסינאַטי), פּראָפ. דוד קויפמאַן, פּראָפ. ווילהעלם זאב באַכער, פּראָפ. לודוויג בלוי (בודאַפּעשט), פּראָפ. ש. קרויס, ד״ר מ. גידעמאַן (ווין), ד״ר א. פריימאַן (פראַנקפורט דמאַין), פּראָפ. י. אברהמס (קעמברידזש), ראַבינער דינער (אַמסטערדאַם), פּראָפ. מ. בראַן, ד״ר צוקערמאַנדעל (ברעסלוי), ר׳ שלמה בובער (לעמבערג), ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן, באַראָן דוד גינצבורג, פּראָפ. ד. כוואָל-סאָן, ד״ר א. א. הרכבי, י. מארקאָן, פּראָפ. י. טראָאיצקי, פּראָפ. פּ. קאָקאָווצעוו (פּעטערבורג), דוד כהנא (אָדעס), אברהם כהנא (קיעוו), הרב ר׳ יצחק ריינעס (לידא), הרב ר׳ פּנחס ראַזאָווסקי (סווענציאַן), הרב ר׳ שלמה הכהן מו״צ בווילנא, הרב ר׳ יחזקאל ליבשיץ (קאַליש), הרב ד״ר ש. פּאָזנאַנסקי (וואַרשא) און אַ סך אַנדערע.

ראַטנערס קאָרעספּאָנדענץ איז געווען זעהר גרויס. נור ס׳האָט איהם געטראָפען אַן אומגליק, פון וועלכען ער פּלעגט תמיד דערצעהלען מיט צער און האַרצוועהטאָג. מיט אַ יאָר 8 צוריק האָט מען ביי איהם, דעם קאַבינעט-געלעהרטען, 2 אַזייגער ביינאַכט פּלוצלונג געמאַכט אַ הויזאונטערזוכונג. די רוסישע זשאַנדאַרמעריע האָט געזוכט אַ פּאָליטישען אַנטלאָפענעם, וועלכער האָט אויך געהייסען בער ראַטנער און איז לויט איהרע ידיעות אַנטלאָפען פון קיעוו קיין ווילנא. בעקומענדיג אַ דעפּעש צו אַרעסטירען אין ווילנא דעם דאָזיגען בער ראַטנער׳ן, האָט די זשאַנדאַרמעריע ניט מבחין געווען צווישען יונג און אַלט און האָט אין מיטען דער נאַכט אַרעסטירט בער ראַטנער׳ן. אויף מאָרגען איז די זאַך בעוואוסט געוואָרען אין שטאָדט, און די אָנגעזעהענסטע ווילנער כלל-טוער האָבען זיך גענומען צום ענין; ס׳האָט זיך, נאַטירליך, תיכף אַרויסגעוויזען דער טעות פון דער זשאַנדאַרמעריע. מען האָט ר׳ בער ראַטנערען בעפרייט. אָבער דער שרעק פון די עטליכע שעה, וואָס ער איז געווען אַרעסטירט, האָט אויף איהם אַזוי שטאַרק געווירקט, אַז קומענדיג אַ היים האָט ער פון לויטער אימה פערברענט עטליכע זעק בריוו. מיט טרערען אין די אויגען האָט ר׳ בער ראַטנער די לעצטע צייט פאַר זיין טויט דערמאָנט דעם דאָזיגען אומגליקליכען צופאַל, ווייל די אַלע בריוו, וואָס זיינען פערברענט געוואָרען, האָבען געהאַט אַ וויסענשאַפטליכען און היסטאָרישען ווערט.

אין עפענטליך-געזעלשאַפטליכען לעבען האָט ראַטנער זיך ניט בעטייליגט. ער איז געווען אַ קאַבינעט-געלעהרטער. און נור ווייניג מענשען האָבען וועגען איהם געוואוסט אַפילו אין ווילנא גופא. ס׳האָט אָפט פּאַסירט, אַז אַ ווילנער כלל-טוער, פאָרענדיג קיין אויסלאַנד אין אַ קוראָרט פּלעגט זיך ערשט דאָרט דערוויסען, אַז אין ווילנא איז פאַר-האַן אַ געלעהרטער, וועלכער הייסט בער ראַטנער און פּלעגט אָראָפּברענגען דעם דאָזיגען ראַטנער׳ן אַ גרוס פון די אויסלענדישע תלמידי-חכמים. נור צוויי מאָל איז ראַטנער אַרויסגעטראָטען אַלס דער פאָרשטעהער פון דער ווילנער יודישער קהלה. דער ערשטער מאָל איז געווען דעם 3 אויגוסט 1903 אין יענעם זונטאָג, ווען דער ציוניס-טישער מנהיג ד״ר הערצל האָט בעזוכט ווילנא אויף זיין רייזע קיין פּעטערבורג און אין צדקה-גדולה האָט איהם די יודישע קהלה פון ירושלים דליטא צוגעגרייט דעם היסטאָרישען קבלת פּנים מיט דעם הייליגען ברכת כהנים; דער ראש הרבנים שבווילנא ר׳ שלמה הכהן האָט בעגעגענט הערצל׳ן מיט אַ ספר תורה אין דער האַנד, און צוזאַמען מיט איהם אַלס פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה — ר׳ יהושע שטיינבערג, ר׳ זאב יעבץ און ר׳ בער ראַטנער. דער צווייטער מאָל איז געווען אין אייר תרע״ד (1914), ווען פּראָפ. הערמאַן כהן האָט בעזוכט ווילנא. אויף דער לעקציע אין האַנדעלס-קלוב און אויפ׳ן באַנקעט אין

„אימפעריאַל" האָט בער ראַטנער זיך ניט בעטייליגט, דערפאַר אָבער האָט ער פערבראַכט מיט׳ן פּראָפ. כהן אין אַ ענגען קרייז במסיבת הטלחן ביי אַ מיטאָגעסען, וואָס דער היגער באַנקיר עליאַסאָן האָט אײַנגעאָרדענט ביי זיך אין וואוינונג לכבוד דעם הויכען גאַסט. די צוויי גרויסע געלעהרטע האָבען פערפירט אַ שמועס וועגען רמב"ם און דער איינדרוק, וואָס ר׳ בער ראַטנער האָט געמאַכט אויף דעם גרעסטען טיימאָנידעס-קענער פון אונזער צייט, איז געווען זעהר גרויס.

בכלל האָט ראַטנער געפיהרט זעהר אַ שטילען לעבען. ער האָט זיך בלויז בעטייליגט אין אַ פּאָר ווילנער קולטורעלע אַנשטאַלטען, דער עיקר אין שטראַשון׳ס ביבליאָטעק, וואו ער איז 17 יאָר געווען אַ גבאי און האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר איהר דערהויפּט אין דער מלחמה-צייט, ווען כמעט אַלע גבאים זיינען אָבגעפאָרען פון ווילנא. איהר האָט ער אויך אָבגעזאָגט זיין רייכע ספרים-זאַמלונג.

די לעצטע יאָרען האָט ראַטנער געלעבט אין ווילנא, ניט אַרויספאָרענדיג פון איהר אויף אַ טריט. זינט ער האָט זיך גענומען צום ירושלמי (און דאָס איז געווען כמעט די לעצטע 20 יאָר פון זיין לעבען) איז ראַטנער געזעסען ימים ולילה און האָט געלערענט און האָט כמעט ניט פערלאָזען זיין קאַבינעט. זעהר זעלטען פלעגט מען איהם טרעפען אין שטאָדט אָדער אויף פערזאַמלונגען. נור מיטאָגצייט פלעגט ער מאַכען אַ קליינעם שפּאַצירגאַנג פון זיין הויז צו שטראַשון׳ס ביבליאָטעק און צוריק. די לעצטע 15 יאָר האָט ער זיך אינגאַנצען אָבגעזאָגט פון אַלע זיינע מסחרים. כמעט יעדען יאָר אָדער איינמאָל אין צוויי יאָר פלעגט ער פערעפענטליכען אַ כרך פון „אהבת ציון וירושלים". אין זיין לעצטען צוועלפטען כרך שרייבט ער צום סוף: „ספרי זה נשלם בע"ה בחדש אייר תרע"ו בווילנא (בימי המלחמה הגדולה ה׳ ירחם) ועם ספרי זה נשלמה מלאכתי לסדר זרעים וסדר מועד (לבד עירובין) מתלמוד ירושלמי". ער האָט תמיד געבעטען גאָט ער זאָל איהם מאריך ימים זיין אום צו קענען פערענדיגען דעם גאַנצען ירושלמי. גיט לאַנג פאַר זיין קראַנקהייט האָט ער מיר געזאָגט: „איך בעט נור ביי גאָט כאָטש נאָך 10 — 12 יאָהר צו לעבען, אום צו בעאַרבייטען אַלע פיר סדרים פון ירושלמי". און אין דער גרויסער וועלט-מלחמה מיט איהרע שרעקען און אומגליקען איז זיך ראַטנער געזעסען בד׳ אמות של הלכה און מיט אַ גרויסער התלהבות פון אַ יונגען מתמיד האָט ער געלערענט די יודישע תורה און האָט בעשאַפען אַן אייביג ווערק פאַר די קומענדיגע דורות. און זיין גאַנצע גרויסע בילדונג האָט בער ראַטנער צו פערדאַנקען נור זיך אַליין. ער איז געווען אַן אווטאָדידאַקט און איז פון די יונגע יאָרען אָן געגאַנגען זיין איינענעם וועג.

ראַטנער האָט זיך געפיהלט קרענקליך שוין זינט איניגע יאָר, אָבער זומער 1914 איז ראַטנער געוואָרען שטאַרק קראַנק און לויט דער עצה פון די דאָקטוירים איז ער דעם 15 יולי 1914 אָבגעפאָהרען מיט זיין פרוי קיין קיסינגען. נור ס׳האָט אויסגעבראָכען די וועלט-מלחמה, און ניט דערפאָרענדיג קיסינגען האָט ראַטנער געמוזט זיך אומקערען קיין רוסלאַנד. ער האָט זיך דריי וואָכען געוואַלגערט אין וועג, האָט איבערגעלעבט צוזאַמען מיט די אַנדערע רוסען די גרעסטע פּורעניותן, און קומענדיג קיין ווילנא האָט ער אויסגעזעהן אַזוי שרעקליך, אַז ס׳איז איהם ניט געווען צו דערקאָנען. די יסורים פון וועג און דער ניט ערפילטער פערלאַנג צו זעהן זיך מיט זיינע זין *), וועלכע

*) אברהם און יוסף ראַטנער. אברהם ראַטנער איז געקומען קיין ניו-יאָרק אָהן געלט-מיטלען, אָבער מיט בילדונג און אַ שטאַרקען רצון. פון ניו-יאָרק האָט ער שפּעטער אַויסגעוואַנדערט קיין מעקסיקאָ, וואו די הצלחה האָט איהם אָנגעהויבען שפּילען. אברהם ראַטנער רופט אַרויס צו זיך קיין מעקסיקא דעם איגנערען ברודער יוסף און זיי עפענען דאָרט אַ געשעפט און נאָכדעם געשעפטען אין אַ גאַנצער רייהע שטעדט. זיי ווערען די אָנגעזעהענסטע און איינפלוסרייכסטע מענער אין מעקסיקאַ. זיי טרעטען אַריין אין נאָהנטע בעציהונגען מיט די געוועזענע פּרעזידענטען דיאַז, מאַדערא און וויקטאַריאַנאַ הוערטאַ.

האָבען אויך געדאַרפט קומען קיין קיסינגען (פון אַמעריקא), האָבען שטאַרק אונטערגע־ריסען זיין געזונט. די ווייטערדיגע שווערע צייט מיט דעם דלות פון דער יודישער בעפעלקערונג האָבען נאָך מעהר פערגרעסערט זיינע ליידען. און ר' בער ראַטנער איז געשטאָרבען. די ידיעה וועגען זיין טויט האָט זיך זעהר גיך פער־שפרייט אין שטאָדט. דער ראַבינאַט און די פירער פון דער יודישער קהלה בראש מיט דעם ראַבינער רובינשטיין האָבען תיכף אָבגעהאַלטען אַ ספּעציעלע זיצונג אין „צדקה־גדולה" און מען האָט בעשלאָסען צו געבען ר' בער ראַטנער'ן איינעם פון די שענסטע ערטער אויפ'ן בית־עלמין אויפ'ן חשבון פון דער קהלה. אין אַלע קלויזען און אין דער אָרטיגער צייטונג זיינען פערעפענטליכט געוואָרען מודעות וועגען ראַטנערס טויט אין נאָמען פון ראַבינאַט, פון די חברי הצדקה־גדולה, פון בית עקד הספרים שע"ש הגרמ"ש. אויף מאָרגען דאָנערשטאַג ב' שבט תרע"ז איז געווען די לויה פון ר' בער ראַטנערן. פאַר'ן אַרויסטראָגען די מטה האָבען מספּיד געווען הרב ר' אליהו גאָרדאָן פון שניפּי־שאָק און הרב ר' יצחק הלוי רובינשטיין. אויפ'ן בית־עולם האָבען געמאַכט הספּדים הרב ר' יצחק רובינשטיין (אַ צווייטען מאָל), הרב הד"ר סאלי לעווי פון ברעסלוי (אַרמיי־ראַבינער) און אויף העברעאיש — דער שרייבער פון די שורות (דעם פערשטאָר־בענעם'ס איידעם).

די יודישע פרעסע האָט זיך אָבגערופען אויף ראַטנער'ס טויט מיט אַ רייהע נעקראָלאָגען און אַרטיקלען. ס'זיינען אויך אָנגעקומען אַ רייהע מיטליידס־בריוו פון אַ סך יודישע און קריסטליכע געלעהרטע (פּראָפ. מאַרקוס בראַן, ראַבינער ד"ר גוטמאַן, פּראָפ. ד"ר ישראל לעווי פון ברעסלוי, פּראָפ. הערמאַן ל. שטראַק א. א.).

לעאָן סלאָנימסקי.

אברהם ראַטנער ווערט מיט דער צייט הוערטאַ'ס נאָהנטסטער פריינד און פינאַנץ־פירער. דער שטרענגער גענעראַל און פּרעזידענט פון דער מעקסיקאַנישער רעפּובליק הוערטא שאַצט ראַטנער'ס פעהיגקייטען און גיט זיך אָהן איהם קיין ריהר ניט. אומעטום וואוהי הוערטא זאל ניט פאָרען, פאָרט מיט איהם מיט זיין בעל־יועץ אברהם ראַטנער. זיין יודישער אינטימער פריינד פירט אַלע געשעפטען הוערטאַ'ס און איז בפועל ממש זיין רעכטע האַנט. אַדאַנק זיינע פערבינדונגען איז אברהם ראַטנער געוואָרען אַ רייכער מענש. אברהם ראַטנער ווערט דער גרעסטער פּאָליטיקער אין מעקסיקא און שטעהט אויף הוערטאַ'ס זייט אין זיין שטרייט מיט אַמעריקא. די ברידער ראַטנער ווערען וועלט־בעקאַנט ווי אין מעקסיקא, אַזוי אויך אין די פינאַנציעלע קרייזען פון אַמעריקא, אָבער אויך אין די ניו־יאָרקער יודישע קוואַרטאַלען.

ס'איז געווען אַ צייט, ווען אברהם ראַטנער האָט געחלומט וועגען אַ יודישער טעריטאָריע אין מעקסיקא. אברהם ראַטנער בעווייזט זיין טרייהאַפט דעם גענעראַל הוערטאַ, ניט נור ווי לאַנג ער איז געווען אַ פּרעזידענט, — נור זאָגאַר דאַן, ווען הוערטא האָט געמוזט פערלאָזען מעקסיקא, נעהט ראַטנער מיט איהם אַוועק קיין שפּאַניע און וואוינט מיט איהם צוזאַמען אין באַרצעלאָנא. און ווען הוערטאַ איז ווידער אָבגעפאָרען קיין ניו־יאָרק, אום דאָרט פון ס'ניי צו פערהאַנדלען מיט די צפון־אַמעריקאַנישע שטאַאַטען, פאָרט מיט איהם אויך אברהם ראַטנער. אין ניו־יאָרק איז מען מקבל פּנים די חשוב'ע אורחים מיט גרוים אויפ־מערקזאַמקייט און די בעדייטענדסטע צייטונגען שיקען זייערע בערימטעסטע מיטאַרבייטער אום צו האָבען אַ אינטערוויו מיט הוערטאַ'ן און ראַטנער'ן. „איך בין זיכער", האָט הוערטאַ דאַן געזאָגט אַ יודישען שריפטשטעלער, „אַז איך וועל נאָך צוריק קריגען די ממשלה אַלס פּרעזידענט פון מעקסיקא און איך וועל האַלטען מיין וואָרט. וואָס איך האָב געגעבען מיין בעסטען פריינד אברהם ראַטנער, אַז יודען זאָלען בעקומען אַ טעריטאָריע אין מעקסיקא". ווי בעוואוסט האָט מנצח געווען קאַראַנצאַ, וועלכער איז געוואָרען מעקסיקאַ־נישער פּרעזידענט, אַזי הוערטאַ איז אַראָפּ פון סצענע און איז אַפּנים אומגעקומען.

יהושע מזח.

מאָנטאָג כ׳ שבט תרע״ז (12 פעברואַר נ. ס. 1917) בין השמשות איז אין ווילנא געשטאָרבען דער וועטעראַן פון דער העברעאיש-יודישער ליטעראַטור יהושע ב״ר חיים הלוי מזח, קיין גענויע דאַטע איז דאָס אייגענטליך ניט: ס׳איז אַ סברה, אַז ער איז געשטאָרבען נאָך מיט אַ דריי — פיר טעג פריהער, און די ווילנער יודישע „געזעלשאַפט" האָט ניט געוואוסט, נור ס׳איז שוין, פערשטעהט זיך, אַלץ איינס, — ער איז געשטאָרבען. . . פונקט אַזוי איז ניט נאָר פינקטליך בעוואוסט, ווען ער איז געבאָרען געוואָרען: אין די פערציגער אָדער אין די דרייסיגער יאָרען פון׳ם פאָריגען יאָרהונדערט אָדער אפשר נאָך פריהער. נור ס׳איז דאָ אַ יסוד משער צו זיין, אַז ער איז געבאָרען געוואָרען אין יאָר תקצ״ד (1834) אין ניי-זאַגער, קאָוונער גוב.

זיין פאָטער, ר׳ חיים ב״ר יעקב, איז געווען זעהר אַן אָנגעזעהענער מענש, איינער פון די מצוינים אין אַלע געביטען פון דער אַלטער און נייער ליטעראַטור, אַ בקי אין ש״ס און אַן אויסגעצייכענטער קענער אין דקדוק „מיט אַ פעדער אין האַנט". ווי איינער פון די יחידים אין זיין דור. אָבער, ווי דער שטיינער איז געווען פון רוב אַזוינע אין יענע צייטען, איז ער געווען אַנחבא אל הכלים און האָט ניט אויסגענוצט זיין גרויסע ערודיציע פאַר אַ קאַריערע. זיין יהושע׳ן האָט ער ערצויגען אויף זיין איי- גענעם דרך, האָט מיט איהם אַליין אַ סך געלערענט און האָט אין איהם איינגעפלאַנצט אַ ליבשאַפט צו תורה און חכמה.

יהושע מזח איז פון קינדוויז אויף געווען אַ גרויסער מתמיד, האָט געלערענט אין די גרעסטע ישיבות אין ליטע, ס׳האָט ערוואַרט, אַז ער וועט ווערען אַ גדול בישראל, אָבער ער איז באַלד „נתחמץ געוואָרען", האָט זיך אָנגעשטעקט פון׳ם נייעם פון דער דעמאָלטיגער השכלה און האָט בעקומען אַ תשוקה צו „שרייבען", און די דאָזיגע תשוקה האָט איהם ניט פערלאָזען זיין גאַנצען לאַנגען לעבען.

צום ערשטען מאָל איז ער אַרויסגעטראָטען אין דער העברעאישער פרעסע מיט אַ קאָרעספאָנדענציע פון קרייצבורג (וויט. גוב) אין „הכרמל" תרכ״ב נומ. 44 מיט דער לאַנגער אונטערשריפט „יהושע ברח״ס (ב״ר חיים סג״ל) היימאַוויטש מילידי זאַגאָר" און אין דער יודישער ליטעראַטור — מיט אַ מעשה׳לע פון׳ם ערשטען מסע הצלב אין „קול מבשר" 1862 נומ. 1 („קידוש השם") מיט דער קורצער עניוות׳דיגער אונטערשריפט „סג״ל",— און פון דענסטמאָל אָן האָט ער ניט אויפגעהערט צו שרייבען העברעאיש און יודיש כמעט ביז זיין לעצטען אָטעם-הויך. ער האָט זיך בעטייליגט כמעט אין אַלע העברע- אישע און אין אַ גרויסער צאָל יודישע פעריאָדישע אויסגאַבען: אינ׳ם וועכענטליכען און נאָכדעם אינ׳ם חודש׳דיגען „הכרמל", אין „המגיד", „המליץ", „הצפירה", „העברי" („עברי אנכי"), „השחר", „היהדות", „כנסת הגדולה", „הדגל" („היהודי"); אין „קול מבשר", „יודישעס פאָלקסבלאַט", „הויזפריינד", „ווילנער וואָכענבלאַט", קראָקער „פאָלקסבלאַט" און אַנדערע.

מזח איז אין דער יוגענד געווען זעהר אַ געזונטער, פון הויכען וואוקס, מיט אַ פעסטען קערפער-געביי, מיט ברייטע פּלייצעס און מיט ווייטזעהענדיגע, לעבעדיגע, ברענענדיגע אויגען, — פשוט אַ גבר, וואָס ווייניג צו זעהן אַזוינע ביי יודען. און אים האָט געלעבט עפּעס אַן אומרוה, אַ נע ונד׳ניק. ער האָט קיינמאָל ניט געקענט לאַנג זיצען אויף איין אָרט און ער האָט געוואַנדערט, גאַנצע צעהנדליגע יאָרען געוואַנדערט פון שטאָט צו שטאָט, פון שטעטעל צו שטעטעל און איז איבערגעווען בכל תפוצות ישראל פון סאַמע צפון ביז אין דרום-רוסלאַנד, בעסאַראַביע און קרים.

דאָ לערענט ער אַליין אין קאָוונא, שאַוועל, טעלז, וואָלאָזין, דאָ גיט ער לעקציעס אויף תלמוד און העברעאיש אין קרייצבורג, יאַקאָבשטאַט, בויסק און דאָ איז ער שוין גאָר אַ סוחר אָדער אַ וואָיאַזשאָר אין מיטאַווע, ריגע, דענעבאָרג, וויטעבסק,

מאָהילעוו, טשערניגאָוו, פּאָלטאַווע, מאָסקווע, אָדעס, קרים, בעסאַראַביע, פונוואַנען ער האָט זיך אַריינגעכאַפּט אויך אין רומעניע – אין יאַסי און בוקאַרעשט. באַלד קומט ער „לרגלי מסחרו" (ווי ער האָט ליב צו בערימען זיך) קיין קיעוו, בערדיטשעוו, בריסק דליטא, פּינסק, מינסק, ווילנא, ביאַליסטאָק, וואַרשאָ און באַלד גיט ער ווידער אַ שפּרונג צוריק קיין ווילנא און דענעבאָרג, וועלכע ער האָט ליבער מער ווי אַלע שטעט, וואו ער איז איבערגעווען.

ער האָט זיך אין זיין לעבען אַ סך אָנגעזעהן און אָנגעהערט און האָט אַ סך איבערגעלעבט אויף זיין לאַנגען וואַנדערוועג. ער האָט זיך גוט צוגעקוקט צו אַלץ, וואָס ס'האָט זיך געטאָן אין די דאָזיגע אַלע יודישע קהילות, צו זייערע טאָג־טעגליכע אינטערעסען, בעדערפעניש‍ען און נויטען, צו זייערע מנהגים און מחלוקת'ן, און ער שיקט גרויסע שטורעמדיגע קאָרעספּאָנדענציעס אין די צייטונגען, וואו ער גיסט אויס כל חמתו אויף דער שיינער כנופיא „מנהינים" און „פּיטערער פון די „צאן קדשים", וואָס טרעטען אויף די קעפּ פון דער אומשולדיגער טשערעדע".

כאָטש מזה געהערט צו די משכילים פון די 60־ער און 70־ער יאָרען, פונדעסטוועגען שיידט ער זיך אַ סך פון זיי אונטער. ביי מזה'ן איז דער פּשוט'ער פאָלק געשטאַנען העכער סיי פון דער אמונה, סיי פון דער השכלה. לויט זיין מיינונג, מוזען די אמונה מיט דער השכלה שלום מאַכען צוליב די לעבענס־אינטערעסען פונ'ס פאָלק און צונויפגעהן זיך אויפ'ן עקאָנאָמיש־געזעלשאַפטליכען געביט. דעם דאָזיגען אינטערעסאַנטען הויפּט־געדאַנק זיינעם האָט ער אויף זיין שטייגער אויסגעדריקט אין זיין ספר „האמונה וההשכלה", וואָס האָט זיך אָפּגעדרוקט אין יאָר תרל"ד. דאָס איז אַ דיאַלאָג צווישען צוויי פריינד, אַ מאמין און אַ משכיל, געשריבען לויט'ן גייסט פון יענער צייט. ער רירט דאָ ניט אָן דעם עצם פון דער פילאָזאָפישער פראַגע וועגען אמונה און השכלה, ער וויל נור פעראייניגען די מאמינים און משכילים אויפ'ן געביט פון נאַציאָנאַלער און געזעלשאַפט־ליכער אַרבייט. דעם ערשטען אָרט פערנעמט דאָ דער חינוך. דער משכיל פאַלט אָן אויף די „מורדי אור", אויף די ווילד־פאַנאַטישע עלטערען, וואָס פערדאַרבען מיט זייערע מעשים זייערע אייגענע קינדער; אויף די צבוע'קעס, וואָס בעריבען אונטער אַ מאַסקע פון יראה די נידעריגע קלאַסען פון פאָלק; אויף די תלמוד־תורות און אויף דער קאָראָבקע; אויף די קהלס־לייט, אויף די גבאים די רמאים, די פּיאַווקעס, וואָס זויגען אויס די בלוט פונ'ם פאָלק. דער מאמין ווידער פאַלט אָן אויף דער „השכלה מזויפת", אויף דער פאַלשער בילדונג, וואָס רייסט איבער מיט'ן יודישען היסטאָרישען עבר, וואָס פיהרט דעם יונגען דור צו בגידה אין די הייליגקייטען פון פאָלק און אין פאָלק גופא; אויף די משכילים, וואָס זאָרגען נור פאַר'ן אייגענעם חומר און ווייזען אַרויס זייער גאַנצען כוח בלויז אין ריידען און פּילפּל'ען זיך וועגען כלל־ענינים, אָבער האָבען ניט קיין חשק און קיין מוט עפּעס צו טאָן. מזה קריטיקירט דאָ שאַרף די יודישע ווינט־געשעפטען און פּראָפּאַגאַנדירט די אידעע פון ערד־אַרבייט ביי יודען.

מזה איז געווען נאָהנט צום פאָלק און ער האָט זיך אָנגענומען זיין קריוודע. ער האָט געזעהן, ווי די מאַסען טרינקען זיך אין אַ ים צרות, קומען אום פון דחקות און הונגער, רדיפות און מחלות, אין דער צייט ווען די „מנהיגים", גבאים און בעלי־קאָראָבקעס לעקען אָפּ אַ פעטען ביינדעל און לעבען אַ גוטען טאָג אויף דער וועלט. ער האָט, פונקט ווי ס'רוב משכילים, ניט געוואוסט די סיבה דערפון, דעם סוד פון אָרימקייט און עשירות, די געשיכטע פון אַן אייביגער מלחמה צווישען די בעדריקער און געדריקטע, – און האָט ממילא שוין ניט געקענט וויסען, ווי באמת צו העלפען דעם פאָלק, און האט, ווידער ווי די משכילים, געגלויבט, אַז העלפען קען מען מיט מוסדי־צדקה אונטער דער השגחה פון „אמת'ע" שיינע יודען, אַלץ אייגס מאמינים און משכילים, פון איין זייט, און דורכ'ן חינוך און „אַרבייט", מלאכה און ערד־אַרבייט פון דער אַנדער זייט.

אים דוכט זיך, אַז די װעלט איז אַ ים, װאו די גרויסע רויב-פיש שלינגען אָהן אויפהער איין די גרויסע מאַסען קליינע פישלעך, און אים פערװילט זיך מיט אַמאָל װערען דער האַר איבער׳ן דאָזיגען ים און בעשטראָפען די ים-רויבער פאַר זייערע רציחות און נזלות... אין זיין קינדישער פאַנטאַזיע האָט ער זיך אײנגאַנצען פערגעסען, איז אַנטדרעמעלט געװאָרען און אין מיטען דרינען דערזעהט ער פאַר זיך אַ שרף, אַ מלאך, װאָס זאָגט אים אָן די בשורה, אַז זיין װאונש װערט מקויים, אַז ער װערט מאַקע בעשטימט פאַר אַ שר של ים. דער שרף הויבט אים אָן פירען פון איין קהילה אין דער אַנדערער, פון איין מוסד אינ׳ם אַנדערען, ער װייזט אים פערשיידענע טרויעריגע און הימעל-שרייענדיגע בילדער און סצענעס, אויפרודערנדיגע עװלות און נבלות, און ער, דער שרף, מונטערט אים אויף צו אַנטפלעקען „פאַר דער װעלט" די מעשים תעתועים, װאָס װערען אָבגעטאָן, און „אװעקשטעלען די שולדיגע פונ׳ם פאַלקס צרות צום שאַנד-סלופ פאַר די אויגען פון דער זון"... פון דענסטמאָל אָן בעװייזט זיך אין „המגיד", „העברי", „היהודית" און „כנסת הגדולה" דער „שר של ים" מיט זיינע בייסענדיגע „מכתבים", און אויך זיינע בריף אין „המליץ" און „הצפירה", אין װעלכע ער רופט אָן די לייט מיט׳ן נאָמען און זייערע מעשים טובים מיט׳ן נאָמען... ער שרייבט װעגען די שפיטאָלען און „הקדשים", װעגען דער קאָראָבקע און בתי-מרחצאות, װעגען די תלמוד-תורות און דעם פערדאָרבענעם הינוך פון יודישע זיהן און טעכטער. ער האָט אויך געשריבען װעגען דעם שפּל׳ן מצב פון דער יודישער פרוי און איז אַריין אין התפעלות פון װייסבערגס װערק װעגען דעם „מצב פון דער יודישער פרוי על פי התלמוד". ער איז אָנגעפאַלען מיט גאַל אויף אונזערע משכילים, װאָס האָבען מבזה געװען דעם לשון פון אָרימען פאָלק, שרייבען ניט פאַר אים און „לאָזען אים אומקומען אין חושך"...

מוח האָט ניט געשאַנעװעט די רייכע, קיינעם ניט גע׳חנפ׳עט. ער האָט פאַר קיינעם קיין מורא ניט געהאַט, ער איז אַ העלד געװען אין די יונגערע יאָרען זיינע. ער האָט אין זיך פייער, טעמפעראַמענט און אייגענאַרטיגען טאַלענט געהאַט. און מ׳האָט געציטערט פאַר אים, פאַר׳ן שר של ים, מ׳האָט מורא געהאַט אַריינצופאַלען אין זיינע „מכתבים", מ׳האָט געפּרובט זיך חנפ׳ענען צו אים, אָבער אָפטער אים רודפ׳ן און אָנפאַלען אויף אים. אַנדערע האָבען אים אויך אויסגענוצט פאַר אַ געציינג פאַר זיך קעגען זייערע געגנער, אויסנוצענדיג זיין אייגענאַרטיגע תמימות אין דעם פאַל. װאָרום כאָטש ער איז געװען אַ זעלטענער פיקח, האָט ער פונדעסטװעגען אין זיך געהאַט אַ מאָדנע נאַאיװקייט.

מוח האָט אָנגעשריבען הונדערטער אַרטיקלען װעגען אַלע װאונדען פון יודישען לעבען. די רעדאַקציעס האָבען זיך געפרעהט מיט זיי און דער עולם לעזער האָט „געשלונגען" זיינע מאמרים װי אַ פרישען װיינטרויב איידער ס׳איז נאָך זומער געװאָרען".

װען מיר לייענען היינט אַ סך פון די דאָזיגע מאמרים זיינע, קענען מיר, אמת, אָפט נאָר װעניג און אפשר גאָרנישט אָרויסטראָגען פון זיי. מיר בעגעגענען אין זיי ניט קיין װייטען בליק, קיין איבעריגע טיפקייט און בכלל קיין װעלכען ניט איז אַרומנעם פון דער סאָציאַל-פּאָליטישער און נאַציאָנאַלער סביבה פון דער עפּאָכע. אָבער דאַן איז אַן אַנדער צייט געװען, דער דור איז אַן אַנדערער געװען, מיט אַנדערע אינטערעסען, פערלאַנגען און מושגים. די טאָג-טעגליכע פראַגען זיינען געװען קטנות׳דיגע און די פאָדערונגען, בעגריפען און געשמאַקען זיינען געװען קליינליכע. די לעזער זיינען געװען קליינשטעטלשע, בעלי-בתּישע מיט זעהר בעגרעניצטע בליקען אויפ׳ן לעבען און מיט אַ גאַנ׳ן שװאַכען חוש און געשמאַק אין ענינים פון ליטעראַטור און פרעסע. איז די ליטעראַטור און די פרעסע אויך געװען גאָבּ׳ן דור נאָך. אָבער דערפאַר האָט דער שר של ים איבערגעלאָזען אַ גאַנצע סעריע „מכתבים", װאָס האָבען אַ געװיסען היסטאָרישען, פובליציסטישען און אפילו ליטעראַרישען װערט. דאָס זיינען די „מכתבים משר של ים", װאָס איהם איז געלונגען איבערצודרוקען אדאַנק זיינע עטליכע נוטע פריינד (נ. ב. יאַקאָבי, יצחק נאָלדמאַן, נחמיה נאַטאַנזאָהן — מחבר פון „שפת אמת", רייכערסאָן, יעקב װערבער-

רעדאַקטאָר פון „העברי", ח. ל. מאַרקאָן, דענעבאָרנער ראַבינער ר' שמואל גרשוני דער קיעווער יודישער צענזאָר א. קאַראַסיק, אלעזר שולמאַן, יצחק סובאלסקי – רעדאַקטאָר פון כנסת „הגדולה" און „הדגל", און אַנדערע), וואָס האָבען אים געשטיצט מאַטעריעל און גייסטיג. אין תרמ"ה איז אין וואַרשא אַרויס דער ערשטער טייל, אין תרמ"ו – דער צווייטער, אין תרמ"ז - דער דריטער, אין תרמ"ח - דער פערטער און אין תרמ"ט - דער פינפטער.

אין תרמ"ב האָט מזה נעהאַט אַביסעל געלט פון זיין וואָיאַושעריי און אים פאַלט איין א פלאַן צו ווערען אליין אַן אַרויסגעבער. ער ווענדעט זיך כמעט צו אַלע העברעאישע שריפטשטעלער פון יענער צייט מיט א בקשה צוצושיקען אים „פון די פרוכטען פון זייער פעדער" פאַר אַ זאַמעלבוך „גן פרחים", וואָס ער וויל אַרויסגעבען. ער זאָגט זיי אַפילו צו האָנאָראַר, וואָס איז דענסטמאָל געווען כמעט א נייס אין דער יודישער ליטעראַרישער וועלטעל. און מ'רופט זיך אָפּ אויף זיינע בריף און אַלע דעמאָלטיגע גדולים שיקען אים מאמרים, ספורים, שירים, ביאורים און חידות, ביאָגראַפיעס און היסטאָרישע אַרטיקלען. און אינ'ם דערמאָנטען יאָר געהט אַרויס אין ווילנא דער ערשטער בוך „גן פרחים", אין תר"ן - דער צווייטער און אין תרנ"א – דער דריטער, וואָס נעהט אַרויס אין תרנ"ג אין א צווייטער אויפלאַגע. דער פערטער זאַמעלבוך געהט אַרויס אין בערדיטשעוו אין תרנ"ב אונטערן נאָמען „פרחים ושושנים". אין די דאָזיגע זאַמעלביכער בעגעגענען מיר צווישען אַנדערע אָנטיילנעמער די נעמען פון: ר"א ברוידעס, ש. י. פין, מ. פלונגיאַן, ד"ר א. א. עהרליך, מ. רייכערסאָן, י. רייפמאַן, ח. צ. לערנער, ר"ח ברלין, ד"ר ר. קאַלישער, ד"ר יהודה ליב לעווינזאָהן, א. ב. גאָטלאָבער, ד"ר ש. מאַנדעלקערן, ד"ר י. קאַמינער, י. י. וויסבערג, יהל"ל, נ. סאָקאָלאָוו, י. ח. טאַוויאָוו, מיכל נאָרדאָן, י. ל. נאָרדאָן, אלעזר שולמאַן, ש"י איש הורוויץ, ד. פרישמאַן („עכביש ודרור", „הוא נפטר"), י. ל. פרץ („המקובלים", „ועגום ושולמית", „עגיה סוערה"). די דאָזינע נעמען בעווייזען קלאָר, אַז די נרעסטע העברעאישע שריפט-שטעלער און דיכטער פון זיין צייט האָבען געפיהלט אַ כבוד צו מזה'ן. מיט זעהר פיל פון זיי האָט ער זיך דורכגעשריבען און איז געווען מיט זיי נאָהנט בעפריינדעט.

דער „גן פרחים" האָט קיין סך ניט אויפגעטאָן. ער האָט צוזאַמען מיט נוטע זאַכען נעבראַכט מיט זיך א גאַנצען באַלאַסט משכילישע ביאורים אויף פסוקים און מאמרים פון תלמוד און מדרשים. מיט די דעמאָלטיגע אָנגעוועהטאָגטע פראַגען פונ'ם יודישען לעבען אין דער תקופה וואָס נאָך די פאָגראָמען פון אָנהייב 80-ער יאָרען האָט ער זיך ניט פערנומען און איז געשוואוימען אזוי ווי אין די וואָלקענס. אָבער בכל אופן זיינען זיי פאָרט געווען ליטעראַרישע זאַמעלביכער, בעזונדערס די לעצטע. דאָס האָבען אָנערקענט אויך פרץ סמאָלענסקין און י. ל. גאָרדאָן.

אין יאָר תרמ"ה האָט ער צוזאַמען מיט ראובן אָשר בראַודעס אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען אין לעמבערג א צוויי-וועכענטליכען העברעאישען זשורנאַל „היהדות". ס'זיינען אַרויס בלויז פיר נומערן.

אין תרמ"ו איז אַרויס א פאַמפלעט קעגען צעדערבוימען, דעם רעדאַקטאָר פון „המליץ", מיט'ן נאָמען „טפח מגולה", אונטערגעשריבען מזה. דעם ביכעל האָט כמעט איינגאַנצען צונויפגעשטעלט י. ל. גאָרדאָן, וועלכער האָט אויסגענוצט מזה'ן צו זיינע צוועקען.

אין תרמ"ט איז אַרויס זיין „במות ישחק" וועגען טעאַטער. מיט'ן „פרחים ושושנים", וואָס איז, ווי שוין דערמאָנט, אַרויס אין תרנ"ב אין בערדיטשעוו אַלס דער פערטער „גן פרחים", פערענדיגט זיך מזה'ס אַרויסגעבערישע טעטיגקייט.

אין תרנ"ג נעהט אַרויס אין וואַרשא (מיט דער הילף פון זיינע רייכע נוטע פריינד) דער ערשטער טייל „האָשל", וואָס איז אין תרנ"ד אַרויס אין א צווייטער אויפלאַגע מיט הוספות, און אין זעלבינען תרנ"ד אויך דער צווייטער טייל. דאָס זיינען זאַמלונגען פון זיינע ווערק – ספורים, שירים און מאמרים.

אין איין מאמר פון די „מכתבים“ אינ'ם ערשטען טייל „הָאֶשְׁלִ“ דערגרייכט מוח צו אַ הויכער מדרגה, שטעלענדיג די פראַגע וועגען דעם עתיד פון ישראל און זיין תכלית. דאָ פראָפּאַגאַנדירט ער די אידעע פון ערד־אַרבייט און מלאכה, פון עמיגרירען קיין ארץ־ישראל און אַמעריקע.

אינ'ם צווייטען טייל „האשל“ אינ'ם גרויסען מאמר „מספר מסעותי“ גיסט ער אויס זיין האַרץ איבער אַ ליטעראַרישען אומגליק, וואָס האָט איהם לגמרי דערשלאָגען. רייזענדיג איבער'ן יודישען „תחום“, האָט ער אַ משך פון צוואַנציג יאָר געשריבען אַ טאָגבוך, אַ „ספר הזכרונות“ אָדער „ספר המסעות“. אַלץ, וואָס ער האָט געזעהן, האָט ער פערשריבען אין דעם דאָזיגען ספר. ער האָט דאָ געשילדערט דעם מצב פון די יודישע שטעדט און שטעדטלעך, וואו ער איז דורכגעפאָהרען, איטליכע קהילה מיט אירע מנהיגים, תקנות און תקלות. אַ גאַנצער אוצר איז דער דאָזיגער ספר געווען פאַר דער געשיכטע פון די קהילות און פאַר די מעשים פון זיין דור. און אָט דער דאָזיגער מאַנוסקריפּט איז פערניכטעט געוואָרען. אין תרנ"ב, כ"א באייר, איז אינ'ם האָטעל „לאָנדאָן“ אין בערדיטשעוו, וואו ער האָט דענסטמאָל געוואוינט, אויסגעבראָכען אַ שריפה. ער איז דאַן געזעסען אין זיין צימער און האָט געשריבען, — אין מיטען דערינען האָט זיך דורך די טירען פון אַלע זייטען אַרום אַריינגעריסען צו איהם דער פייער. ער איז געווען אַ האָר פון טויט, נור ער האָט זיך מיט גבורה אַ ריס געטאָן צווישען די ציינגער פייער, וואָס האָט פערכאַפּט זיין באָרד און זיינע בגדים און איהם גורם געווען אַ סך וואונדען אויפ'ן געזיכט, אויף די הענט און אויפ'ן לייב. אין דעם דאָזיגען מאָמענט זיינען פערברענט געוואָרען אַלע זיינע כתבים, דערין אויך זיין „ספר המסעות“. אויף דער דאָזיגער אבידה האָט ער זיך שטאַרק מצער געווען, און ווען ער פלעגט זיך נור דערמאָנען דעריין, פלעגט איהם פערקלעמען דאָס האַרץ און ער פלעגט ריידען וועגען זיין פערלאָרען־געגאַנגענעם ספר, ווי וועגען אַ יונג־פערשטאָרבענעם בן יחיד.

נאָך דעם האָט ער נאָך אַביסעל ממשיך געווען זיינע נסיעות אויף דרום, האָט זיך סוף כל סוף אומגעקערט צוריק קיין ליטא און האָט זיך שוין אויף אַלעמאָל בעזעצט אין ווילנא, וואו ער האָט אָבגעלעבט די לעצטע פינף און צוואַנציג יאָר אויף איין אָרט אין איין און דעם זעלביגען צימערל אויף סובעטשער גאַס. ווי פריהער האָט ער גאַנצע פינף און דרייסיג יאָר לאַנג ניט געקענט אַיינזיצען אויף איין אָרט און ווי עפּעס אַן אימפּעט האָט איהם געטראָגען פון אָרט צו אָרט אויף טויזענטער ווייאָרסטען, — פונקט אַזוי, פערקערט, האָט ער די לעצטע פינף און צוואַנציג יאָר פון זיין לאַנגען טרויערינען לעבען אַוועקגעזעצט זיך און שוין מער זיך ניט געקענט רירען פון אָרט. סיבות דערצו זיינען אפשר געווען עטליכע: די קאַטאַסטראָפע מיט זיין ספר, וועלכער איז געווען דער צוועק פון זיין לעבען, די שרעקליכע אַיינגעמאַטערטקייט פונ'ם אייביגען נע ונד זיין; און אפשר אויך די נעגאַטיווע בעציהונג צו די דרום'דיגע יודען און, פאַרקעהרט, די ליבע צו די „בני ליטא היקרים“, וואָס האָבען האָלט מלאכה און אַרבייט, וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער דעמאָקראַטישקייט, געזעלשאַפטליכקייט און מיט זייער וואַרימער בעציהונג צו זייערע מיטמענשען.

און ווי פריהער מיט 25 יאָר האָט מען זיין נאָמען געקענט בעגעגענען כמעט אין אַלע העברעאישע און יודישע צייטשריפטען, וועלכע האָבען איהם פערעכענט פאַר זייער שטענדיגען מיטאַרבייטער (דער „הויזפריינד“ רעכענט איהם אפילו צווישען דעם „בעסט ביסעל טאַלאַנטען, וואָס מיר פערמאָגען“), — פונקט אַזוי, פערקערט, איז פון מיטען די 90־ער יאָרען אָן זיין נאָמען אַזוי ווי אויסגעמעקט געוואָרען פון דער פרעסע. פון דענסטמאָל אָן איז מוח אַרונטער פון דער זשורנאַליסטישער סצענע. מ'האָט זיין נאָמען אפשר נאָך געקענט אַ מאָל טרעפען אין סובאַלסקי'ס לאָנדאָנער „הדגל“ און אין „ווילנער וואָכענבלאַט“.

אָבער מוח האָט קיינמאָל ניט אויפגעהערט שרייבען און דרוקען. ער האָט זיך

אוועקגעזעצט אין זיין קבר'דיגען צימערל אויף סובעטשער נאָס אין ווילנא און האָט אָהן אויפהער אָבגעאַרבייט גאַנצע 25 יאָר – פאַר'ן פשוט'ן פאָלק אויף זיין ניטגעקינצעלטען לשון.

ער האָט נאָך אין משך פון דער דאָזיגער צייט (אַלץ מיט דער הילף פון זיינע געצעהלטע פריינד) אבגעדרוקט די דאָזיגע ספרים אין העברעאיש: „ספורי ישראל", „האמת הדין והשלום" (ווענען די ליטווישע יודען), „למען האמת", „הנסתרות והנגלות", „משלי יהושע" (אפאריזמען; אייניגע זיינען געווען נעדרוקט אין „העברי"), „אוצר חדש או ספר מלים" (מעשה'לעך, גלייכ-ווערטלעך, וויצען; אַרויס סך-הכל אות א') דורך אליהו חלאַוונאַוויטש אין ווילנא תרנ"ה, „תמת עבריה" (א היסטאָרישע דראַמע אין פיר אַקטען) אין ווילנא תרס"ד, „עלילת שוא או אשת קנאות" (אַן ערצעהלונג פון לעבען אין אַ דראַמאַטישער פאָרם; ווילנא תרס"ח). אָבער דער-עיקר האָט ער געשריבען אין יודיש: גאַנצע ביכער און גוזמאות פאָלקס-מעשה'לעך. איבערגעבען אַ פולשטענדיגע רשימה פון אַלע זיינע ספרים און פאָלקס-מעשה'לעך אין יודיש איז פשוט אוממעגליך, מחמת זייער צאָל שטייגט אַריבער זעקס הונדערט און מאַסען פון זיי זיינען פערפאַלען געוואָרען, אָדער זיינען געדרוקט אָהן זיין אונטערשריפט, ווייל ניט איין פערלעגער האָט געהאַלטען פאַר גאַניץ יושר'דיג צו גנב'נען ביי מוה'ן זיינע מעשה'לעך, „וואָס שיטען זיך פון איהם אַזוי ווי פון אַרבעל"... אָבער אפילו די ניטפולשטענדיגע רשימה גיט אויך אַ בעגריף, וואָס דער דאָזיגער אָרימער פאָלקס-מענש האָט איבערגעלאָזען.

גרעסערע ווערק: א) „שבט יהודה השלם"—בעאַרבייט יהלו"ם (יהושע הלוי מוה). ווילנא, תרנ"ה. הוצאת יצחק פונק. בעשרייבונג פון אַלע צרות, גזירות און פורעניות פון חורבן בית שני אָן ביז די לעצטע יאָרהונדערטען אין אַלע לענדער פון תפוצות הגולה, פון דער אינקוויזיציע און אַלע מסעי הצלב (צוועלף טייל).

ב) „נדחי יהודה"—ערשטער המשך פון „שבט יהודה" (מיטעלאַלטער). ווילנא, תרס"א. הוצאת מ. קאַצענעלענבאָגען.

ג) „נדחי ישראל"—צווייטער המשך פון „שבט יהודה השלם", ווילנא, תרס"א, אויסגאַבע פון חיים מירמאַן פון דווינסק (אינקוויזיציע און גירוש שפּאַניע).

ד) „שבט יהודה"—צוויי טייל (גזירות ת"ח ות"ט און מסעי הצלב).

ה) „שארית ישראל" (דריי טייל)—ווילנא, תרס"ב, אויסגאַבע פיראָזשניקאָוו. ערשטער טייל: הריגות ושחיטות, בלבולים און עלילות-דם, אינקוויזיציע און גירושים אין שפּאַניע, איטאַליע און אַנדערע לענדער; צווייטער טייל: נשיאים אין בבל און פרס; דריטער טייל: דריטער מסע-הצלב.

ו) „מסע הצלב הראשון", ז) „מסע-הצלב השני" און ח) „מסע-הצלב השלישי".

ט) „עלילת דם אין ירושלים"—א טעאַטער-פאָרשטעלונג אין פיר אַקטען און פינף בילדער. ווילנא תר"ע.

י) „ספורי ירושלים"—ווילנא תרס"ב, פינפטע אויפלאַגע, י. פונק.

יא) „ספורי עם", יב) „ספורי התלמוד" (געווען געדרוקט אין „הויזפריינד")

יג) „פערל פון ים התלמוד", יד) „אַשפּאַציר-שפּיעל אויפ'ן ים התלמוד".

טו) „ספורי ישורון"—וואונדערבאַר-שיינע ערצעהלונגען פון תלמוד און מדרשים מיט הערות, ווילנא תרס"ג, פערל. שרעבערק. אויפגעקליבען מיט אַ סדר און אַ טעם.

טז) „דער בעל שם טוב" (ר' ישראל בעש"ט) - ווילנא תרס"ט, הוצאת שרעבערק.

יז) „ספורי צדיקים"—וואונדערליכע מעשיות פון בעש"ט—ווילנא תרס"ט, הוצ. שרעבערק.

יח) „תלמידי בעש"ט"-ווילנא תרס"ט, הוצ. שרעבערק.

יט) „בית רבי" (דער אַלטער רבי ר' שניאור זלמן פון לאַדי)—ווילנא תרס"ד, הוצ. שרעבערק,

כ) „בית רבי" (דער מיטעלער רבי און זיין איידים)—צונויפגעשטעלט ה. מ. היילמאַן און איבערגעקוקט און פערבעסערט י. מוה—ווילנא תרס"ה. הוצ. שרעבערק.

כא) „אַלכסנדר מוקדון" (צוויי טייל). כב) „תולדות אַנטאָקאָלסקי".
כג) „ליפאָלד דער יודישער אומגליקליכער מיניסטער" (אויך העבר. אין „האשל").
ווייטער נעהען ביכלעך צו 32 זייטלעך אין איטליכען (אַ קורצע רשימה):

1. לעגענדעס און מעשה'לעך: אברהם אבינו אין קאַלך-אויווען; דער הייליגער קוש (ווי משה רבינו האָט פּערלאָזען די וועלט); דער כישוף-קרעפּאַסט (אַ מעשה וועגען יהושוע בן נון); שלמה המלך אָדער די פערטריבענע בת מלכה; אליהו הנביא; בת יפתח; דער פערשאָלטענער בער (נבוכדנצר); דער תנא רבי יהושע; דער תנא רבי שמעון בן יוחאי; דער תנא רבי אלעזר; דער גוטער חבר אין גן עדן (וועגען רש"י); רבי מאיר בעל-הנס; דער הייליגער חתן (רבי אלעזר בן רבי שמעון בר יוחאי); אַ הייליגע בעט פליהט (וועגען ר' שמעון בר יוחאי); דער ווייסער אָדלער (וועגען רבי חייא); די אויסגעלייטערטע נשמה (אַ מעשה מיט די קינדער פון רבינו נתנאל); אויסנעטאָן די פּאַנטאָפעל (מהר"ם מרוטענבערג); דער ליכטיגער שטערן (רבינו יצחק לוריא — האר"י); רבי חיים וויטאַל; דער שרעקליכער גאַסט (פון די צייטען פון ר' חיים וויטאַל); דעם רמבנ'ס מופתים; דער וואונדערליכער שפּינעלע (רבינו חיים ן' עטר); רבי ישראל בעש"ט; די הייליגע קמיע (פון בעש"ט); דעם נראַפּס קראַנקע טאָכטער (מעשה פון בעש"ט); אַ ווילדע קאַץ (מעשה פון בעש"ט); דער וואונדערליכער בריף (מעשה פון בעש"ט); פערבאָרגענער צדיק (בעש"ט; געווען געדרוקט אין „יודישען פאָלקסבלאַט"); דער מלאך גבריאל (עלילת דם אין די צייטען פון בעש"ט); זיבען וואונדער פון בעש"ט און זיינע תלמידים; די פערבאָרגענע ליבע (הרב מאפּטע); די געטרייע שוועסטער (מעשה הרב מקאָזעניץ); רבי שניאור זלמן פון לאַדי; דער בעל שם אָדער אַ שיינער חלום (ווירמייזא); דער כוח פון צדקה (אַ מעשה פון ארץ ישראל); די כישוף-גאַנז (אַ מעשה נורא פון ווירמייזא); די צוויי וואַסערטרעגער (אַ פאָלקס-מעשה'לע); דער מכשף; אַ ווילנער לעגענדע; אַ בוקעט פרישע בלומען (אַ לעגענדע וועגען דער גרינדונג פון ווילנא); דער בעשערטער שידוך (וועגען די ערשטע חסידישע שטיבלעך אין ווילנא); דער שרעקליכער חלום (אַ גרויסער בלבול אויף יודען); תולדות ר' עקיבא איינער; יודישע נסים אין ווירמייזא; מרדכי הצדיק; וואונדערליכע מעשיות פון דער שטאָט ווירמייזא; ספורים נעימים; נסים ונפלאות; דער אַשמדאי; דער וואונדערליכער אוצר; וואונדערליכע ספורים; קרעטשמע אין וואַלד; ריכטיגער מגן דוד.

2. פּאָפּולער-וויסענשאַפטליכע: די וואַלדמענשען; די אַפען; דער לייב; דער לעאָפּאַרד; דער העלפאַנד; דער טיגער; דער בער; דער אַייזבער; דער וואָלף; דער פוקס; דער קעמעל; דער הירש; דער אָקס; די קוה; ים-פערד; שטרויספויגעל; רויב-פויגעל; דער אָדלער; לאַנגפיסיגע פויגעל; שיינע פויגעל; די טויב; נאַכטיגאַל; דער מענשענפרעסער; סלמנדרא; דער כאַמעלעאָן; דער קראָקאָדיל; די ריזען-שלאַנג; דער לויתן; רויבפיש; בינען; זשיראַף; דער אַמעריקאַנישער יאַגואַר; ערדציטערניש; נאַטור און געוואוינהייט; היפּנאָטיזם; ד"ר פעלדמאַן; דער זכרון; וויסענשאַפט און היסטאָריע; דער חשק צום לעבען („אהבת החיים" פון „פרחים ושושנים"); די מזלות (פּלאַנעטען); די וועלטליכע חלומות; אַנטיוכוס עפּיפאַנעס; וואונדערליכע ספורים פון חיות.

3. פערשיידענע: אשת חיל; אַלטע מעשיות און אימער ניי; די געקויפטע ליבע; די אייפערזיכטיגע פרוי (העבראעיש—עלילת שוא); די פייערדיגע ליבע; דורך אומגליק צום גליק; די גאָלדענע בעטעל; דער בעל-תשובה אין ארץ ישראל; אַ קאָפּ מיט איין אויג (נאָכגעמאַכט קאַרל עמיל פראַנצאָז'ס „באַראָן שמולע"); די גאָלדענע מטבע; נאַפּאָלעאָן דער ערשטער; דער נאַטור-שדכן אָדער אַ חתונה אין ארץ ישראל; די פערליבטע קיניגין; די פערפירטע אַקטריסע; די פּראָסטע כלה; דער פרומער מיליאָנער; דער הימעל-שדכן; די ערשטע בילדונג אין דער שטאָדט נור (זאַנאָר); די געהיימניש פון וואַרשאָ; דאָס גלעקעלע; דער קצב; ר' לעמעל דער פּאַריזער באַנקיר; די פראַנצויזישע ווייבעל; דער אַמעריקאַנער חכם; די יודישע גדולה;

דער יודישער קיניג; דער יודישער דוכס; רעקלאַמען-וועלט; הומאָריסטישער ווערטער-ביכעל; דער וויצלינג; לוח המזכיר (פון תרנ"ו ביז תרס"ו); כללים אין מענשליכען לעבען (פערלאַג פון זיין זוהן זלמן מזה אין פילאַדעלפיע – אַמעריקע); הגדה של פסח (מיט דריי פירושים: נסים ונפלאות, משלי יהושע, גאולת ישראל ממצרים); שיר השירים (מיט אַ נייער איבערזעצונג און אַ פירוש משלי יהושע); איכה און מגילת אסתר מיט פירושים. (אין משך פון זיין לאַנגער ליטעראַרישער טעטיגקייט האָט זיך מזה בענוצט מיט חעכער צוואַנציג פסעוודאָנימען: יהושע בר"ח סג"ל, יהושע ברח"ס, סג"ל, יח"ס על דל, יח"ם מזח, יח"ס, י"ם, יהלו"ם, שר של ים, אַ רייזענדער איפּ'ן ים, נירטעל, לעטריג און אַ סך אַנדערע. – ער האָט איבערגעלאָזען אַ מאַסע ווערק אין כתב-יד).

די דאָזיגע מעשה'לעך זיינען פערשפּרייט צווישען די יודישע פאָלקס-מאַסען אין גאַנץ רוסלאַנד, ליטע און פּוילען, גאַליציע, בוקאָווינע, רומעניע און אַמעריקע אין הונדערטער טויזענ-טער עקזעמפּלאַרען. האָט דאָך מזה אין פלוג גערדאַרפט זיין אַן עשיר און זיין עלטער — געווען נעזיכערט ... ער איז אָבער כל-ימיו געווען און געבליבען אַן אביון שבאביונים, וואָס האָט אייביג גערדאַרפט אָנקומען צום מענשענס גאָב אין אַן איידעלערער אָדער אַ גרעבערער פאָרם. פאַר זיינע חבורים האָט ער זעלטען בעקומען געצאָלט מיט געלט. די אַרויסגעבער פלעגען אים ס'רוב אָנשטאָט געלט געבען אַ געוויסע צאָל עקזעמפּלאַרען, וואָס ער פלעגט אליין מוזען פערקויפען צווישען זיינע פריינד און בעקאַנטע אין ווילנע און אין אַנדערע שטעט, לויט'ן אַלטען גוט-בעקאַנטען מנהג פון די אַמאָליגע מחברים, וואָס פלעגען אַליין ברענגען זייערע חבורים אין די הייזער פון די גבירים „המשכילים החכמים והנכבדים" און בעקומען פאַר זיי אַ גרעסערען אָדער אַ קלענערען סכום גראָשענס און ביי אַזוינע בעדינ-גונגען, וואָס פלעגען אים מאַכען פשוט פאַר אַ „מקבל" און דעם קונה פונ'ם „חיבור"– פאַר אַ „נותן", וועלכער האָט געקוקט אויף אים, ווי אויף אַ „קבצן", אַ נידעריגערע בריאה. מ'פלעגט אים ניט זעלטען שטאַרק מבזה זיין, פשוט שופך-דמים זיין ... ער איז אָבער די לעצטע יאָרען זעהר אָבגעלאָזען געוואָרען אין אַלע פרטים און האָט שוין אויף קיין זאַך ניט רעאַגירט. ער האָט אויף אַלץ געענטפערט מיט אַ שמייכעל און מיט אַ וויץ. און וויצען האָט ער פערמאָגט אַ סך, אָהן אַ צאָל, און זעהר אָפט גאַנץ שאַרפע — — —

ער האָט שרעקליך פיל געליטען דחקות, אָבער ער האָט צו קיינעם קיין טענות ניט געהאַט, ער איז קיינמאָל ניט געקומען מיט פרעטענזיעס, אַז ער האָט אַזוי פיל און אַזוי פיל אויפגעטאָן פאַר דער ליטעראַטור, פאַר דער העברעאישער אָדער פאַר דער יודישער ...

בטבע איז מזה געווען אַ גוטער, האָט פיינט געהאַט שקר און מחלוקת און איז געווען אַ נוח לרצות. מיט וואָס ער האָט נור געקענט האָט ער געהאָלפען קלמן שולמאַנען; האָט פער-געטערט גאָטלאָבער'ן; האָט זיך נאָכדעם מצער געוואָרען פאַר'ן בעליידיגען צעדערבוימען און האָט מיט די איידעלסטע האַרציגסטע ווערטער איבערגעבעטען יהל"ל'ן, מיט וועמען ער איז געווען צוקריגט; האָט מיט די ריהענדיגסטע ווערטער און אויסדריקען בעוויינט דעם טרויע-ריגען גורל פונ'ם אומגליקליכען מיכל גאָרדאָנען, ווי בכלל דעם טרויעריגען מצב פון אַ שרייבער ביי יודען; פערטיידיגט פרישמאַנען קעגען ליליענבלומען, מיט וועמען ער האָט זיך מתווכח געווען אויף אַן איידעלען אופן, וואָס מ'טרעפט דאָס זעלטען אין אונזער פרעסע; אַז י. ל. גאָרדאָן האָט מזה'ן צוגעשיקט געלט פאַרן „גן פרחים" און אַנדערע ספרים, וואָס מזה האָט אים געשיקט, האָט מזה אָבגעשיקט דאָס געלט צוריק מיט אַ בעליידיגטען טאָן, אַז ער איז נאָך ניט אַזאַ אוהב-בצע, – און אַזוי ווייטער פאַקטען אָהן אַ צאָל.

און כאָטש מזה וואָלט אפשר געקענט מאַטעריעל גליקליכער זיין, ווען ער וואָלט געבליבען אַ סוחר אָדער אַ וואָיאַזשאָר, איז ער פונדעסטוועגען געבליבען אַ שרייבער. „יסר יסרני יה"– גאָט האָט מיך געשטראָפט מיט עפּעס אַ דיבוק, וואָס טרייבט מיך צו שרייבען. איך האָב שוין וויפיל מאָל געוואָלט וואַרפען די פעדער, אָבער עפּעס אַ פייער

ברענט אין מיר, עפּעס אַ רוח זיצט אין מיר און בעפעלט מיר: שרייב!" – אַזוי האָט מות אַליין אויף זיך געשריבען אַמאָל אין איינעם פון זיינע מכתבים.

און אַ מנהג איז ביי איהם געוואָרען צו שרייבען – אַלע וואָך אַ ביכעלע פון 32 עמודים׳לעך, אַ הויץ אַנדערע ווערק. ער האָט געשריבען און געשריבען און בעקומען פון זיינע אַרויסגעבער – אַ רובל פאַר אַ ביכעלע, אַ רובל פאַר אַ ביכעלע! אַ רובל אַ וואָך – דאָס איז געווען „צו ווייניג אויף צו לעבען און צו פיל אויף צו שטאַרבען"... איז ער געוואָרען אויף די עלטסטע יאָרען אויך אַ צייטונגס־פערקויפער... אַ זקן פלעגט ער דאַרפען טראָגען צו זיינע „אַבאָנענטען" אין שטוב אַריין, אָפט אויפ׳ן פערטען נאָרן, אַ „הזמן", אַ „ווילנער וואָכענבלאַט", צו וועלכע ער פלעגט נאָך צוגעבען אַ ביילאַגע – איינעם פון זיינע אייגענע חבורים...

און מות האָט אָבגעלעבט גאַנצע פינף־און־צוואַנציג יאָר – אין אַ צימערל אָהן אַ פּאָרהויז, מיט דער טיר גלייך אין דרויסען אַרויס, פיר אַרשין די לענג און דריי די ברייט–אַן עכטער קבר... פינף און צוואַנציג יאָר ניט געקאַלכט די ווענט און דעם סופיט און ניט געקערט די דיל, ניט געעפענט דעם קליינעם פענסטער און ניט אָבגעווישט די וואַקסענדיגע שטויב... די שויבען שוואַרץ, פערקלעפּט און שמוציג, שוואַרצע נאַסע ווענט, אַ פער׳חושכ׳טע נאַסע סטעליע; אַלע פיר ווינקעלעך, די ווענט, דער פענסטער און דער סופיט – בעצויגען מיט אַ געדיכטען נעץ פון שפּינוועבס, אַן אַלטע צובראָכענע בעטעל מיט אַלטע פערפוילטע שמאַטעס און פון אויבען – ביכער, ביכלעך, זשורנאַלען, צייטונגען און כתבים... אַ משונה׳דיגער טישעל אָנגעשטעלט מיט טינטערס, שיסעלעך, אַלטע שמוציגע טוכלע פלאַשען פון טינט, נעפט און אייל, און אָנגעלעגט מיט האַלטערס, פּענעס, בלייפעדערס, גריפלען, טאָוולען און ביכער, ביכלעך, צייטונגען און כתבים, כתבים אָהן אַ צאָל... אויפ׳ן פענסטער און אין ספּעציפישע ווילנער נישעס מיט פּאָלי־צעס – ווידער אָנגעשטעלט מיט פוסטע פלאַשען פון טינט, נעפט און אייל, טעפּלעך, שיסלען און צובראָכענע טעלערס, טאַסען, לעמפּלעך, לייכטערלעך מיט אָבגעברענטע שטיקלעך ליכט... אַ סקריפּענדיגער שטול... און אויף דער ערד – גאַנצע בערג בלאָטע און שמוץ, און דערויף – ביכער, ביכלעך, זשורנאַלען, גאַזעטען און כתבים, כתבים אָהן אַ צאָל פון אונטען ביז אַרויף כמעט ביז צום סופיט... אַ געדיכטער חושך און אַן איינגענעסענע פערדאָרבענע לופט, וואָס שטיקט און סמ׳ט – – –

און כמעט קיינער האָט זיך ניט אינטערעסירט מיט זיין לעבען, אפילו די, וועמען ער האָט אַ מאָל טובות געטאָן...

בלויז איינמאל האָט זיך אָבגערופען אַ שריפטשטעלער וועגען מות׳ס עלענד–שנייפּאַל אין „פריינד" 1912. און אויף דעם דאָזיגען אַרטיקעל האָט זיך אין „היינט" נומ׳ 201 פונ׳ם זעלבינען יאָר אָבגערופען אויך בלויז איינער – דער קראַנקער שלום־עליכם–מיט אַ וואַרימען האַרציגען אויפרוף „אל תשליכנו לעת זקנה!" דאָס איז געווען אַ פאָרוואורף ניט בלויז דער יודישער געזעלשאַפט, נור אויך אַ שאַרפער שטאָך די „חברים שרייבער"... אָבער קיינער האָט זיך ניט אָבגערופען אַפילו אויף שלום־עליכם׳ס געשריי פון האַרצען...

און מות האָט ווידער געלעבט און געליטען, געליטען און געלעבט, געלעבט און געשריבען, – ביז ער האָט שוין מער קיין כח ניט געהאַט צו טראָגען די צייטונגען צו זיינע אַבאָנענטען, ביז ס׳זיינען שוין קיין צייטונגען ניט געוואָרען, ביז ער האָט שוין מער קיין כוח ניט געהאַט אויך צו שרייבען...

האָבען אים איינינע נעגומען צאָלען חודש־געלט. איינינע צאָלער האָבען אָפט אפשר אַליין ניט געהאַט און אַנדערע האָבען אפשר פערגעסען צו צאָלען, און די תנאים פון לעבען זיינען אַלץ ערגער געוואָרען – האָט ניט אויסגעהאַלטען מער דער שטאַרקער פעסטגעבויטער קערפּער פון יהושע מות... ער איז אַלץ נידעריגער אין וואוקס געוואָרען, אַלץ שוואַכער אויף די פיס געוואָרען, אַפילו זיין אייביג געזונטע און ניט געוויינטליך שטאַרקע ראיה איז אים קאַליע געוואָרען, און ער האָט זיך אָנגעהויבען

קלאָגען אויף פערשיידענע מיחוש'ן, וואָס ס'איז גאָר זיין מנהג ניט געווען. ער געהט אין קעלט, ער געהט אין פראָסט, ער געהט דערמאָנען זיינע צאָלער, ער געהט צום „אָטשערעד" אין בילינגע קיך, ער געהט—ער קען שוין אָבער מער ניט געהן! ער שטעלט זיך אָפּט אָפּ אָבּ־רוהען און שטעהט אָנגעשפּאַרט אָן אַ וואַנט, אָנגעשפּאַרט אָן אַ סלופּ, ער שטעהט און קוקט, זוכט מיט די אויגען, וויל אימיצען אַ בעקאַנטען דערזעהן, און דערפרייט זיך, ווען ער דערזעהט אימיצען פון די „יונגע". ווען ער איז מקנא זייער „יונגשאַפט", קלאָגט זיך — ניט אויף די מענשען, נור אויף דער אַלטקייט, אויף דער שוואַכקייט, — און דערצעהלט ווידער אַ מעשה'לע, ווידער אַן אַנעקדאָט, ווידער אַ שאַרפען וויץ...

און באַלד האָט מען אים אויפגעהערט אויך אויפ'ן גאַס צו טרעפען און מ'האָט זיך אָן אים איננאַנצען פערגעסען, ביז אימיצער אַ פרעמדער, אַן אומבעקאַנטער האָט אָנגעזאָגט וואו מ'דאַרף, אַז מות איז געשטאָרבען...

אפשר אויפ'ן מיטען גאַס, אפשר אויף אַ טראָטואַר און אפשר אין זעלביגען פינסטערען, שמוציגען קעלער אויף זאַוואַלנער גאַס, וואו מ'האָט אים דעם לעצטען מאָל געזעהן ליגענדיג אויף דער ערד צוגעדעקט מיט אַן אַלטען צופּילטען זאַק... ער איז געשטאָרבען שטיל, אין חושך, ווייט פון מענשענס אויג, עלענד און פערגעסען פון גאָט און פון לייט...

מיטוואָך כ"ב שבט תרע"ז איז געווען די לויה זיינע. אַרום דער „דירה", וואו ס'איז יהושע מות'ן בעשערט געווען צו שטאַרבען (זאַוואַלנע גאַס, הויף 45), האָט זיך 12 אַ זיינער בייטאָג אָנגעהויבען קלייבען אַן עולם, כדי אָבצוגעבען דעם פערשטאָרבענעם זיין לעצטען כבוד.

דעם אָרון האָט מען געפירט דורך רודניצקער און דייטשע גאַסען. מ'האָט זיך אָבגעשטעלט אויפ'ן שולהויף און דאָרטען האָט מען מות'ן מספיד געווען.

אויפ'ן בית־עולם זיינען געקומען בלויז געצעהלטע מענשען, וועלכע האָבען גע־קענט מות'ן ניט פון גאָס, נור פון זיינע ווערק.

א. י. גאָלדשמידט.

מרדכי יעקב האָבער.

כ"ז שבט תרע"ז איז אין ווילנא געשטאָרבען צו 71 יאָר דער בעוואוסטער בעל מגיה און בעל־דקדוק מרדכי יעקב בן הלל האָבער. געבאָרען אין ווילנא אין יאָר תר"ו אין אַן אָרימער מיוחס'דיגער פאַמיליע, האָט האָבער געלערנט אין חדרים און ישיבות אַ סך און מיט גרויס התמדה די תלמודישע ליטעראַטור און זעלבשטענדיג די העברע־אישע שפּראַך מיט איר דקדוק. ער האָט געהאַט אַ שם פאַר אַ גרויסען בעל־כשרונות און פאַר אַ מושלם און ער וואָלט אַוועק ווייט, נור די שלעכטע תנאים פון זיין לעבען האָבען אים צו זעכצעהן יאָר אַריינגעבראַכט פאַר אַ בעל־מגיה פריהער צו פינען און נאָכדעם צו ראָמען אין דרוק, וואו ער האָט אָבגעאַרבייט איבער 30 יאָר אַ 16־שעה'דיגען אַרבייטס־טאָג פאַר שרעקליך נידעריגע שכירות.

האָבער איז געווען אַ גרויסער בעל־דקדוק און אַ ספּעציאַליסט אַ בעל־מגיה, איבערהויפּט אין נקודות־זאַך. כל ימיו האָט ער מגיה געווען חומשים, סידורים, מחזורים, ש"ס'ן און בכלל רומיל־ספרים און אויך העברעאישע לערנביכער אין אַלע ווילנער דרוקען.

אין תרמ"ו האָט האָבער מיט דער הילף פון פּרענומעראַנטען אָבגעדרוקט אין ווילנא אַ ספר „סדר הלמוד", וואָס איז אין תרנ"ד אַרויס אין אַ צווייטער פערבעסער־טער אויפלאַגע. דאָס איז נאָך מאפו'ס „אמון פדגוג" און שאַצקעס'עס „המפתח" געווען איינער פון די ערשטע וועלטליכע לערנביכער אויף העברעאיש פאַר קינדער פון די ערשטע שול־יאָרען. יהושע שטיינבערג און רייכערסאָן האָבען וועגען דעם דאָזיגען ספר אַרויסגעזאָגט גוטע מיינונגען און האָבען מעורר געווען צו שטיצען דעם מחבר. אין תרע"ב האָט האָבער אָבגעדרוקט אַ שיינעם בריווענשטעלער אויף העברעאיש— „כותב עברי"

אין כתב־יד האָט ער צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע װערק איבערגעלאָזן אַ יודישע איבערזעצונג פון תהילים מיט אַ פירוש אויף העברעאיש. די אַלע דריי ספרים צייכענען זיך אויס מיט טיפע חריפות און גרויסע בקיאות הן בנוגע צום לשון הן בנוגע צום תנ"ך, אויך מיט אַ ריינער קלאָרער שפּראַך און אַ לייכטען סגנון.

חוץ דעם האָט האָבער אַרויסגעגעבען צוויי קליינע בראָשורעס אויף יודיש: אין תרס"ב — „דער אידישער יחוס" — אַ התפעלות'דיגער לויבגעזאַנג דעם ציוניזם און דער אויפלעבונג פונ'ם יודישען פאָלק; אין תרס"ז — „דער מענש און די מענשהייט" — אַ זאַמלונג פון אייגענע מאָראַלישע גלייכװערטלעך, מוסר־סימרות און געדאַנקען װעגען דער אויפפירונג פונ'ם מענשען און זיין אָרט אין דער נאַטור, װעגען בילדונג און איר בעדייטונג, װעגען היגיענע און געדאַנקען װעגען צייט.

האָבער איז געװען אַ בעל־מטופל מיט אַ גרויסער פאַמיליע; ער האָט כל־ימיו געאַרבייט עבודת־פרך אויף דער הנהה פון ש"ס מיט די מפרשים, תנ"ך מיט די ביאורים פאַר אַ הונגער־לוין אין פולען זין פון װאָרט; זיין גאַנצען לעבען האָט ער פערבראַכט אין מאוים'דיגער דחקות, און — דאָך קיין מאָל ניט אויפגעהערט צו לערנען. ער האָט זיך באמת ממית געװען באהלה של תורה. ער האָט איבערגעלעבט די שודערליכסטע טראַגעדיעס: ס'זיינען ביי אים אָהן אַ צייט אויסגעשטאָרבען זיין װייב און אַלע זיינע קינדער, — און ער איז אין זיין פרייער צייט אָהן אויפהער געזעסען אין אַ װיסטער עלענדער דירה פאַר אַ שמילקענדיגען לעמפּעלע און געשריבען ...

האָבער איז געװען איינער פון די געצײלטע אידעאַליסטישע נשמות, װאָס נעהען אויס אין יסורים, חושך און עלענד, שטיל און פערלאָזען פון גאָט און לייט און לאָזען איבער אַ זכר בלויז ביי נאָהנטע יחידים. דער לעבען און טויט פון אַזױנע פער־װאָרלאָזטע אָריגינעלע עקזעמפּלאַרען איז אַ פאָרװאורף דעם ענגאָאיסטישען, זאַטען און מיט זיך צופרידענעם עולם, װאָס קוקט זיך אויף זיי ניט אום און כאַפּט זיך אפילו ניט־נאָך זייער טויט.

א. י. גאָלדשמידט.

ברוך משה בראַז.

שבת ט"ז אדר תרע"ז איז אין װילנא געשטאָרבען צו 59 יאָר איינער פון די אָריגי־נעלסטע בעלי־זכרונות פון דער שטאָט װילנא ר' ברוך משה בראַז (ב. מ. ב.). געבאָרען אין סמאָרגאָן אין יאָר תרי"ח אין אַ בעל־הבתישער משפּחה, װעלכע שטאַמט פון װילנער יחוס, און געבליבען פריה אַ יתום, האָט בראַז בעקומען זיין ערציהונג אין חדר אונטער דער השגחה פון אַ זיידען און אַ באָבען, פון װעמען ער האָט זיך אָנגעהערט אָהן אַ שיעור מעשיות און לעגענדעס פונ'ם ניט־לאַנגאָניגען יודישען און װילנער עבר. נאָכדעם האָט ער יאָרען־לאַנג געלערנט אין ישיבות, דער עיקר אין װאָלאָזין. דאָ האָט ער זיך בעקענט מיט דער השכלה־ליטעראַטור, האָט אַװעקגעװאָרפען דעם רעיון װעגען אַ רבני'שער קאַריערע און איז אין אָנהויב 80־ער יאָרען אַװעקגעפאָרען קיין װילנא, װאו ער האָט אָבגעלעבט זיין גאַנצען לעבען, פערנעמענדיג זיך פריהער מיט האָלץ־מסחר און דערנאָך מיט העברעאישער לערעריי און נאָך אַזױנע זיכערע עסקים.

בראַז האָט כל־ימיו ניט אויפגעהערט צו פאָרשען דעם שיינעם עבר פון „ירושלים דליטא", װעלכע ער האָט פון קינדרווייז אויף טיף און שטיל געליבט. ער איז געװען דער לעבעדיגער יודישער אַרכיװ, װאָס האָט אַ סך געװאוסט, אַ סך געגעבען און ביי בעסערע בעדינגונגען נאָך אַ סך מעהר געקענט געבען יודיש־היסטאָרישען מאַטעריאַל פאַר אַ שרייבער פון דער יודישער געשיכטע אין װילנא.

בראַז האָט אָנטייל גענומען כמעט אין אַלע װילנער יודישע צייטונגען, װאו ער האָט אָבגעדרוקט אַ רייהע װעהר אינטערעסאַנטע היסטאָרישע אַרטיקלען, װאָס זיינען

געשריבען געוואָרען פשוט, ניט געקינצעלט, עכט פאָלקסטימליך און ווארים.

אָט איז אַ רשימה פון די דאָזיגע אַרטיקלען:

אין „אידישע צייטונג" 1909 — „ווילנער חזנים" (נומ׳ 138) און „דער ווילנער בעל-הבית׳ל" (156 — 143).

אין „ווילנער וואָכענבלאַט" 1910: „ווילנער פסח׳דיגע מעשה׳לעך", „הומאָר און זייץ" (וועגען ר׳ משה יאַנ, — נומ׳ 8); „אַ מת אין דער נאַכט פון תיקון שבועות" (וועגען דעם שטאָט-באָק, — נ׳ 14); „די יודען אין ווילנא" (היסטאָרישע נאָטיצען, —נ׳ 15, 16 און 17); מיט הונדערט יאָר צוריק (הוספות להנ״ל, — נ׳ 18 און 19); „אַן אָנדענק דעם ווילנער בעל-הבית׳ל" (נ׳ 19); „דער ווילנער בעל-הבית׳ל" (נ׳ 20); „דער גר צדק" (נ׳ 21 און 22); „יאָרצייט פון ווילנער בעל-הבית׳ל", „דער אַלטער בית עולם" (23); „די בהלה" (די „גזירה" פון ניקאָלאַי I, וואָס האָט אין תקצ״ה (1835) פערבאָטען חתונה צו האָבען: בחורים - יונגער פון 18 יאָר און מיידלעך - יונגער פון 16 יאָר, - נ׳ 24); „די ערשטע סליחות" (דער ערשטער נאַכאָר אין תקפ״ז — 1827, - נ׳ 29 און 30); „אַ ווילנער סוכות׳דיגע מעשה׳לע", „20 יאָר משמרת חו״ים" (נ׳ 32); „די שמחת-תורה׳דיגע מנהגים אין ווילנא", „דער געפסלטער אתרוג" (33); „חנוכה אין דער אמאָליגער ווילנא" (41).

אין „ווילנער וואָכענבלאַט" 1911: „ווער איז שולדיג?" (אַ נאָטיץ וועגען מעטריקעס, נ׳ 1); „צוליב אַ שלח-מנות-טאָרט" (אַמאָליגער פורים, - נ׳ 8); „מצה באַקען אַמאָל אין ווילנא" (נ׳ 14); „דער דוכאָוונער קאָנצערט פון ה׳ שטיינבערג" (נ׳ 18); „דער ערשטער שבועות אין טהרת הקודש" (נ׳ 20); „ווילנער לעגענדעס: רב מאָניש" נ׳ (28 און 29); „די קצב׳ישע ישיבה (ישיבה דו״ץ, - נ׳ 34); „די פערשטערטע תקיעות" (פון דער רוסיש טערקישער מלחמה, — נ׳ 36); „אַלעקסאַנדער II אין ווילנא יום כפור תרי״ט — 1858", „אַ יום-כפורדיגע ווילנער מעשה׳לע" (פון פוילישען אויפשטאַנד, — נ׳ 37); „די אמאָליגע סוכה" (אַ ווילנער מעשה׳לע, - נ׳ 38 און 39); „דער נייער בנין פון משמרת חולים" (נ׳ 49).

אין „ווילנער וואָכענבלאַט" 1912: „אַ היסטאָרישער שבת (וועגען ערשטען פריזיוו, —נ׳ 6); „אַ היסטאָרישער פורים" (וועגען לעצטען נאַבאָר לויט דער אַלטער סיסטעמע, —נ׳ 7 און 8); „צו דער חזנים-פראַגע" (נ׳ 18 און 20); „סאָנטעפיאָרע אין ווילנא תרל״ב" (נ׳ 25).

אין „ווילנער וואָכענבלאַט" 1913: „גייסטיגע נגינה", — „וועגען לעוואַנדע׳ן" (נ׳ 8); „גייסטיגע נגונים" (נ׳ 10); „ווילנער ראַבינער-שול" (נ׳ 11); „אַ וואונדער-קינד (וועגען אביאסף בערנשטיין, - נ׳ 24); „ווילנער חזנים" (אין 14 המשכים פון נ׳ 24 כסדר ביז נ׳ 37); „פון ווילנער געשיכטע" (וועגען כמעלניצקי׳ן — נ׳ 29); „צום 10-יאָריגען יובילייו פון טהרת הקודש" (אין 12 המשכים פון נ׳ 38 כסדר ביז נ׳ 49); „מיין זיידענס סוכה" (אוטאָביאָגראַפיש, - נ׳ 41); „פערשטערטע חנוכה-לאַטקעס" (אַוטאָביאָגראַפיש, — נ׳ 51).

אין „טאָג" 1912: „גאַפּאָלעאָן אין ווילנא" (פון נ׳ 131 ביז 201, - ניט פערענדיגט); „יום כפור תרנ״ג אין ווילנא" (וועגען דער גרינדונג פון דער בילינער קיך — נ׳ 196).

אין „פריינד" (ווילנא 1914): „דער אַלטער (ווילנער) בית-עולם און די מלחמה" (נ׳ 107).

אין „ווילנער זאַמעלבוך", ערשטער באַנד, אַ נעקראָלאָג וועגען מאָהילעווער (אברהם חיים עפּרון).

פון די דאָזיגע אַלע דורכאויס וויכטיגע אַרטיקלען האָבען אַ בעזונדערע בעדייטונג פאַר דער קולטור-געשיכטע פונ׳ם ווילנער יודענטום די שוין דערמאָנטע דריי גרויסע ווערק: וועגען דעם „ווילנער בעל-הבית׳ל", וואו בראַז האָט אין העלע פאַרבען און רירענדיגע שטריכען געשילדערט די צאַפּעלדיגע נשמה פון דעם יונגען תמימות׳דיגען געטאָ-קינד אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם פאָריגען יאָרהונדערט, אין וועמען ס׳האָבען זיך אָהן רחמנות געראַנגעלט צוויי כוחות — דער כוח פון דער היסטאָרישער טראַדיציע

מיט'ן כּוח פון קינסטלערישען גאָון, וואָס האָט זיך געריסען צו נייע ווייטע האָריזאָנטען און איז סוף כּל סוף אומגעקומען אָהן אַ צייט אין דער דאָזיגער גייסטיגער מלחמה; וועגען די „ווילנער חזנים", וואו בראַז האָט געגעבען אַן אויספירליכע געשיכטע פון דער ווילנער חזנות – אַ ווינקעל, וואָס די היסטאָריקער האָבען איהם נאָך עד היום נאָך ניט בעריהרט, – און ענדליך וועגען „טהרת הקודש", וואָס האָט אַ גרויסען ווערט פאַר דער געשיכטע פון דער השכּלה אין ווילנא און וואו בראַז האָט איבערגעגעבען אַ סך נייע אומבעוואוסטע פּרטים וועגען אד"ם הכּהן, מרדכי אהרן גינצבורג, אייזיק מאיר דיק און בנימין מאַנדעלשטאַם.

חוץ דעם האָט בראַז געאַרבייט אַלס כראָניקער אין די אויבענדערמאָנטע צייטונגען און אויך אין „הזמן", „פאָלקסבלאַט" (1911), „שטערן" (1913), „כּל-בוניק" (1913) און „דאָס פאָלק" (1915).

אַ סך אַרטיקלען און זכרונות האָט בראַז איבערגעלאָזען אין כּתב-יד, אָבער, צום בעדויערן, האָט זיין פאַמיליע זיי ניט געקענט איינהיטען און זיי זיינען פערלאָרען געגאַנגען.

דעם גאַנצען לעבען האָט בראַז דורכגעשטופּט אין צער, דחקות און הונגער. ער האָט געהאַנדעלט מיט האָלץ און ס'האָט איהם ניט געגליקט. ער האָט זיך פערנו-מען מיט העברעאישער לערערייַ און ס'איז איהם ניט געגאַנגען און אויך די ליטעראַרישע און זשורנאַליסטישע אַרבייט האָט איהם אין קיין פּרט לחלוטין גאָרנישט געגעבען. ער האָט זיך בפועל-ממש געצאַפּעלט און געשלאָגען ווי אַ פיש אָן אייז, אומלויפענדיג פון פריהמאָרגען ביז שפּעט בייַנאַכט אויף גראָשענע לעקציעס פון העברעאיש, נאָכדעם אַלס נובה און שפּעטער אַלס זאַמלער פון כראָניקעס און מודעות פאַר די צייטונגען, וועלכע האָבען איהם אויפ'ן אַכזריות'דיגסטען אופן עקספּלואַטירט און אויסגעזויגען.

די לעצטע צייטען האָט בראַז אפילו די דאָזיגע אַלע „פּרנסות" שוין אויך ניט געהאַט, און אַזוי איז ער מיט אַ שוואַכע הארץ, פער'חלש'ט און פערשמאַכט, אומגע-גאַנגען ווי אַ שאָטען, פערגעסען און פערלאָזען פון אַלעמען, ביז וואַנען ער איז אויס-געגאַנגען פון דחקות.

א. י. גאָלדשמידט.

הרב הד"ר אברהם נאָרדאָן.

כ' אדר תרע"ז (14 מערץ נ. ס. 1917) איז אין דער שטיל אַוועק פון אונז ראַבינער ד"ר אברהם מענדיל נאָרדאָן. טרויעריג און איינזאַם זיינען געווען די לעצטע צעהן יאָהר פון זיין לעבען, און אַזוי איז געווען אויך זיין טויט.

פון דער מאַמעס צד אַ אייניקעל פון הר"ר יאַנקעלע פּיעסקין, דעם גרויסען ראש-ישיבה פון ר' מיילא'ס קלויז (תקנ"ו-תרל"ה), איז ד"ר נאָרדאָן געבאָרען אין ווילנא 1 פעברואַר 1841 (לויט אַ אַנדער דאָקומענט – דעם 5 דעצעמבער 1843). אין די יונגע יאָהרען זיינע, בעת ער האָט געלערענט ביי זיין זיידען אין ישיבה, האָט ער שוין אַרויסגעוויזען גלענצענדע פעהיגקייטען און גרויס התמדה. צו 20 יאָהר האָט ער געהאַט סמיכה אויף רבנות.

ווי דער מנהג איז דעמאָלט געווען, האָט ער יונג חתונה געהאַט, פאַר זיינע אַ שטיפשוועסטער, האָט אָנגעהויבען האַנדלען און ניך גע'פּטרט דעם נדן. דאַן האָט ער געוואָרפען דעם מסחר און איז אַוועקגעפאָרען קיין ברעסלוי שטודירען.

דאָ האָט זיך פאַר'ן יונגען גאָרדאָנען געעפענט אַ נייע וועלט מיט חכמות און וויסענשאַפט. מיט התלהבות האָט ער זיך גענומען אויף ס'ניי צום לערנען. אין אַפּריל 1870 בעקומט ער אַ שיין פון דער קיניגליכער קאַטוילישער לערער-סעמינאַר, אַז ער קאָן ווערען אַ יודישער עלעמענטאַר-לערער. דעם 24 נאָוועמבער 1874 – נאָכדעם ווי ער

האָט דערלאַנגט זיין געדרוקטע דיסערטאַציע וועגן שפינאָזאן *) – בעקומט ער אַ דיפּלאָם פון ברעסלויער אוניווערזיטעט אויף דאָקטאָר-פילאָזאָפיע. ערשט דעמאָלט קומט ער אָן אין ברעסלויער ראַבינער-סעמינאַר. געענדיגט דעם סעמינאַר, בעקומט ער אַ דיפּלאָם אין העברעאיש מיט דער התימה פון אליעזר לאַצאַרוס,–און מ׳שרייבט אויף אים: „רב ומורה בישראל הוא יורה ידין ידין". דעם 27 יאַנואַר 1878 בעקומט ער אויך אַ דיפּלאָם אין דייטש, וואָס גיט אים רעכט צו זיין אַ פּריידינער און ראַבינער. אויפ׳ן דיפּלאָם ויינען–אויסער לאַצאַרוס׳ן–גע׳חתמ׳עט פּראָפעסאָר גרעץ צוזאַמען מיט נאָך יודישע גדולים.

אין 1879 יאָר איז ד"ר נאָרדאָן געקומען צוריק קיין ווילנא און געשטעלט זיין קאַנדידאַטור צו ווערען „קאַזיאָנער רב" אָנשטאָט שעפטעל קליאַטשקא. ס׳האָט זיך אָנגע-הויבען אַן אַגיטאַציע פון ביידע צדדים. אַפילו „ווילענסקי וויעסטניק" האָט געדרוקט אַרטיקלען פון די „קליאַטשקיסטען" און „נאָרדאָניסטען". אָבער קליאַטשקאַס רעפּוטאַציע, ווי אַ טשינאָווניקס, איז שוין געווען גענוג בעפלעקט דורך לעוואַנדאַס פּאַמפלעט אין „יעווריסקאַיאַ ביבליאָטעקאַ" (פּט"ב). די פּאַרטיי פון ד"ר נאָרדאָן, צו וועלכער ס׳זיינען צוגעשטאַנען די רעמאָלדיגע ווילנער אינטעליגענץ און אַפילו די אָרטאָדאָקסען (אַנדערע רבנים האָבען אַפילו מורא געהאַט פאַר נאָרדאָנס לומדות) האָט מנצח געווען, און ווילנא האָט בעקומען אַ אייראָפּייאיש-געבילדעטען קאַזיאָנעם רב, אַ למדן.

ד"ר נאָרדאָנס 16-יאָריגע רבנות אין ווילנא (1879–1894) האָט אַ גרויסע שייכות צו דער געשיכטע פון די ווילנער יודען בפרט און די יודען אין רוסלאַנד בכלל.

אין די 70-ער יאָרען פון פאָריגען יאָרהונדערט זיינען די רוסישע יודען נאָך געשטאַנען אונטער דער השפעה פון דער השכלה און אסימילאַציע. די שולען, די גימ-נאַזיעס און די אוניווערזיטעטען זיינען געווען פריי פאַר יודען, אָהן „פּראָצענטען", און די יודישע יוגענד האָט געשטרעבט אַהין אין די ברייטע שטראָמען. די עלטערען, אַפילו די אָרימסטע טאַטעס, פון די קליינע שטעטלעך, האָבען נור געחלומט אויעקצוגעבען זייער אינגל אין אַ גימנאַזיע אָדער אין אַ רעאַלנע אוטשילישטשע, כדי ער זאָל ווערען אַ דאָקטאָר, אַן אַדוואָקאַט, אָדער אַ אינזשענער. ווילנא איז געווען פול מיט אַזעלכע יודישע אינגלעך אין מונדירען מיט מעשענע, ווייסע און געלע קנעפלעך. אַפילו אין די מיידעלשע גימנאַזיעס זיינען שוין געווען אַהיבש ביסעל יודישע קינדער; צווישען דער ווילנער יודישער אינטעליגענץ זיינען שוין געווען אַזעלכע, וואָס האָבען געענדיגט רוסישע הויכשולען. אין ווילנא איז דעמאָלט געווען אַ גאַנצע גרופּע יודישע משכילים, געלעהרטע און ליטעראַטען, ווי יהושע שטיינבערג, וואָל, שמואל יוסף פין, לעוואַנדא, אייזיק מאיר דיק, גערשטיין, פרידלענדער, אַלבערט סירקין, ד"ר טראַכטענבערג א. א. דער יודישער לערער-אינסטיטוט אין די פיל יודישע פאָלקסשולען האָבען געהאַט בראש אַ גאַנצע מענגע פון לערער, וואָס זיינען געשטאַנען אונטער דער פאָהן פון השכלה. צו זיי האָבען נאָך געהערט אַ געוויסע צאָל געבילדעטע סוחרים, באַנקירען, אָנגעשטעלטע, וואָס האָבען געשטרעבט צו אַ נייעם גרויסשטעטישען לעבען, צו אַ „אייראָפּעאישער" פיהרונג. די אויבערשטע שיכטען פון די ווילנער יודען זיינען אַלץ מעהר געוואָרען אָבגעריסען פון דער מאַסע, האָבען זיך אַלץ מעהר רוסיפיצירט (אָדער אַ טייל זיך גערמאַניזירט) און געזוכט צו האַלטען זייער „רעליגיאָן" לויט דעם דייטשען שטייגער.

ביי אַזאַ געזעלשאַפטליכער עוואָלוציע פון דער יודישער קהילה האָבען שוין אַפילו די ווילנער רעדעלפירער זיך ניט געקענט בעגנוגענען מיט אַ „קאַזיאָנעם רב", ווי שעפטעל קליאַטשקא, וואָס האָט נור געפירט די מעטריקעס און געווען תקיף ביי נאַטשאַלסטווא. זיי האָבען געוואָלט האָבען טאַקי אַ „ראַבינער", ווי ס׳האָט אָדעס אָדער רינא. אין העד הינזיכט איז געווען די פּאַסענדסטע פּערזאָן געווען ד"ר נאָרדאָן.

*) Spinoza's Psychologie der Affekte mit Rücksicht auf Descartes. Breslau 1874.

מיט גרויס ענערגיע און עהרליכקייט איז ד"ר גאָרדאָן צוגעטראָטען צו זיין אַמט. ער האָט אַריינגעבראַכט אַ סדר אין דער פיהרונג פון די מעטריקעס, האָט שטאַרק אַכטונג נעגעבען, אַז די יודישע נעמען זאָלען ריכטיג זיין פערשריבען, ווייל די פערשיידענע אָרטאָגראַפישע פעהלערען און צונעמענעס האָבען אַ סך געשאַדט די יודען; האָט נעזאָרגט, אַז ביי יודען זאָלען ניט זיין קיין נעלמים, און אַז אַלע געשטאָרבענע זאָלען זיין אַריינגעטראָגען אין די ביכער. ווער עס קען דעם יודישען לעבען אין רוסלאַנד, וויים, וויפיל בעשולדיגונגען ס'זיינען אַרויפגעוואָרפען געוואָרען אויף יודען, דער עיקר בנוגע צו דער מיליטערדינסט, צוליב דער ניט ריכטיגקייט פון די יודישע מעטריקעס ביי די קאַזיאָנע רבנים. אָבער די נויטיגע שטרענגקייט און דער פעדאַנטיזם פון ד"ר גאָרדאָן אַלס אַ קאַזיאָנער רב האָט אַרויסגערופען אַן אומצופרידענהייט ביי דעם ווילנער עולם, וואָס איז תמיד פאַר אַ דרייזובעלדיגע געוועהנט געווען צו פערנאַכלעסיגן זיין חוב.

ד"ר גאָרדאָן האָט זיך געגעבען טרחה אַריינצומישען זיך אין געזעלשאַפטליכען לעבען פון דער יודישער ווילנא, וועלכער איז דעמאָלט געווען זעהר פרימיטיוו. די אינטעליגענץ פלעגט אָפט קומען צונאַסט איינער צו דעם אַנדערען, און גאַנצע אָווענטען פלעגט מען פערברייגגען אין קאָרטען-שפיל. ד"ר גאָרדאָן האָט געפירט אַ קאַמף קעגען אַזאַ לעבען, פלעגט צוזאַמענקלייבען ביי זיך די בעסטע יודישע קרעפטען, כדי זיך צו אונטערהאַלטען וועגען פערשיידענע וויסענשאַפטליכע און געזעלשאַפטליכע פראַגען. אין איינעם פון אַזעלכע אָווענטען איז געבילדעט געוואָרען לויט דער איניציאַטיווע פון ד"ר גאָרדאָן דער ערשטער ווילנער יודישער דאַמען-פעראיין, וואָס האָט גענומען אויף זיך צו זאָרגען פאַר אָרימע אינגלעך און אָבגעגעבען זיי צו בעלי-מלאכות.

אַ סך צייט האָט דער „נייער ראַבינער" אָבגעגעבען דער ווילנער צדקה-גדולה, אָבער פיל אָרדענונג דאָרט אַריינצוטראָגען איז איהם, דוכט זיך, ניט געלונגען. מעהר האָט זיך איהם אַיינגעגעבען אויפצוטאָן פאַר די דינים, מורי-הוראות, שוחטים. ער האָט געפאָדערט פאַר זיי פון דער צדקה-גדולה מעהר אַכטונג און מעהר שכירות.

אָבער הויפטזעכליך איז ד"ר גאָרדאָן געווען בעקאַנט צוליב זיינע דרשות. ביז איהם האָט נאָך ווילנא קיין מאָל ניט געהערט אַ דרשה פון אַ רב אָהן פלפול, הגם מיט גרויס למדנות, אַ דרשה אין אַ גלענצענדער פאָרם, אין אַ פליסענדער שפּראַך, מיט אַן אויסגעהאַלטענעם פלאַן. צום בעדויערן איז קיין זכרון ניט געבליבען פון זיינע הונדערטע מוסטערהאַפטע דרשות. אַ פאָר יאָר פאַר זיין טויט, שוין ווינענדיג שטאַרק בלינד, האָט ד"ר גאָרדאָן נאָך געהאַלטען אַ דרשה אין טהרת-הקודש, ציטירט אויסווענינג לאַנגע פסוקים און אויפגעדעקט זייער טיפען פילאָזאָפישען זין.

וואָס ווייטער ווילנא איז געוואָרען רוסיפיצירט, אַלץ שווערער איז געווארען פאַר גאָרדאָנען צו האַלטען זיינע דייטשע דרשות. ניט קענענדיג די רוסישע שפּראַך, האָט גאָרדאָן אויך ניט געקענט זיין קיין פאָרשטעהער פון די יודען פאַר דער רוסישער מאַכט. זיין דיפלאָם האָט דאָס רוסישע מיניסטעריום אַפילו בעשטעטיגט; מיט דער צייט האָט ער זיך אויף אַזוי פיל אויסגעלערענט רוסיש, אַז ער האָט געקענט האַלטען עקזאַמען פון 4 קלאַסען, אָבער פריי רוסיש האָט ער דאָך ניט געקענט און האָט אַלץ געמוזט בלייבען אויסערליך אויפ'ן צווייטען פלאַן. אויך אַנדערע סבות האָבען געשטערט גאָרדאָנען צו פערנעהמען דעם ארט אין דער קהלה אויבענאָן, וועלכער ס'האָט איהם געפאַסט לויט זיין הויכער בילדונג און למדנות.

אַזוי איז געווען, אַז ווינענדיג אַ גלענצענדער פריידיגער אין אַ שיינעם דייטש, איז ד"ר גאָרדאָן בעצם געווען פערשטענדליך פאַר'ן עולם פון דער בערלינער שול „טהרת-הקודש" און ניט דער ערך קנאַפער צוטריטליך צום המון, פעדאַנטיש ערליך און שטאָלץ, איז ד"ר גאָרדאָן קנאַפ-וואָס געווען צוגעפאַסט הן צום ברייטען עולם, הן צו די אַלטע מנהיגים און גבאים פון צדקה-גדולה. הגם אַ געבאָרענער אַ ווילנער, איז ד"ר גאָרדאָן דורך זיין דייטשער בילדונג און אייראָפּייאישען אָרט לעבען תמיד געשטאַנען ווייט פון ווילנער

עלטענליכען לעבען, סיי פון דער יודישער גאס, סיי פון די גבירישע הייזער. און אזוי איז געבליבען כמעט ניט אויסגעניצט פאר ווילנא די הויכע בילדונג, דער פילאָ־זאָפישער גייסט, די גרויסע לומדות און דער שטאלצער ערליכער כאראקטער פון ד"ר גאָרדאָן.

געווארען אויס ראבינער, האט זיך ד"ר גאָרדאָן גענומען צו ריין וויסענשאפטליכער ארבייט פון זיין פאך און איז אבגעפאָרען קיין בערלין. אין 1906 איז ארויס אויף דייטש גארדאנס ספר *) וועגען דעם מהות פון די דינים. דער בוך האט געזאלט זיין א התחלה פון א גאנצער סעריע חקירות, אבער דא האט ד"ר גארדאנען געטראפען א אומגליק: ס'האבען אנגעהויבען קאלע צו ווערען ביי אים די אויגען. מיט 10 יאר צוריק, שוין שטאק־בלינד, האט ער זיך אומגעקערט קיין ווילנא. די לעצטע יארען זיינע האט ער אבגעשטופט כמעט פערגעסען פון מענשען. זיין זון, אדוואקאט איזידאר גארדאן און די עלטערע טאָכטער זיינען געבליבען אין רוסלאנד, און א צווייטע טאָכטער אין פראנקרייך. די לעצטע צוויי יאר איז ער געווען פערווארפען און האט אלץ געהאפט, אז די מלחמה וועט אמאל נעמען א סוף און ער וועט זוכה זיין צו הערען די שטימען פון זיינע קינדער. אָבער ניט בעשערט איז געווען ד"ר גארדאנען זיך צו דערווארטען אויפ'ן שלום. שלום האט אים געבראכט דער קבר.

ד"ר צ. שאבאד.

⊰OOOOOOOO⊱

עלילת־דם.

דאָס איז געווען דעם 30־טען מערץ 1916 זעקס אינאָווענט אויף גרויס פאָהוליאנקע 16, ביי דער שטאָטישער קראָם פון קארטאָפעל, וועלכע האָט זיך געפונען אין א קעלער פון גאס און פון וועלכער איך בין געווען א עהרען־פערוואלטער מצד דעם יודישען קאָמיטעט. ווי געוועהנליך האָט זיך פערענדיגט דער פערקויף, און מיין פרוי אסתר האָט פערשלאָסען דעם קעלער און געבעטען דעם עולם, וועלכער איז געשטאנען אין א „אָטשערעד" (יודען מיט קריסטען), קומען מאָרגען פריה. דער עולם דאָט גענומען פונאנדערגעהן זיך. מיט אמאָל האָט א קריסטין גענומען טענה'ען, אז זי האָט געהערט, ווי אין קעלער שרייט א קליין קינד און אז ס'איז געווים א קריסטליך קינד, און היות ווי מען באקט איצט די יודישע מצות, האָט מען בלי ספק אריינגעכאפט צו דעם צוועק דאָס קינד. ארום דער קריסטין האָט זיך גענומען קלייבען אן עולם. ס'האָבען זיך אָנגעקליבען אן ערך 100 קריסטען און מען האָט געשיקט רופען דריי קריסטליכע מיליציאנטען. די מיליציאנטען זיינען דאן משמעות צופעליג געווען אויף פאָהוליאנקע. מיין פרוי איז געשטאנען אויפ'ן גאס מיט די שליסלען. מען האָט אויף איר אָנגעוויזען, און דער המון האָט זיך אלאָז געטאָן צו איר, נור די מיליציאנטען האָבען אָבגעהאלטען דעם המון און האָבען געבעטען זיך האלטען רוהיג: זיי וועלען אליין חוקר ודורש זיין דעם ענין זיי האָבען

---

*) Die Bezeichnungen der pentateuchischen Gesetze. Ein Beitrag zur Charakteristik verschiedenen Gesetzesklassen des Mosaismus. Frank=furt a. M. Verlag von J. Kauffmann. 1906.

געהייסען מיין פרוי עפענען דעם קעלער. די מיליציאַנטען זיינען אַריין אין קעלער, האָבען אויסגעזוכט אין אַלע ווינקעלעך און האָבען גאָרניט געפונען. זיי זיינען אַרויס צום עולם און געבעטען אים פונאַנדערגעהן זיך.

איך בין גראָד געווען אין שטאָט, און ווען איך האָב זיך אומגעקערט, אַרום 7 אינאָווענט, האָב איך שוין פון ווייטען דערזעהן דעם גרויסען עולם ביים קעלער. איך זאָג צו מיין בעגלייטער ה' זאַבעזשינסקי: „וואָס קען דאָס זיין, לאָמיר געהן גיכער"! מיר געהען צו, הער איך ווי קריסטען ריידען, אַז מען האָט געווים דאָס קינד אַרויסגעטראָגען דורך דער הינטערטיר. איך געה צו צום קעלער, - מיין פרוי שטעהט דערשראָקען, בלאַס, - און דערצעהלט מיר די געשיכטע. אויף מיין פראַגע, וואו איז די קריסטין, ווייזט זי מיר אָן אויף איר פון ווייטען צווישען המון. די מיליציאַנטען האַלטען אין אַוועקגעהן. בין איך צו מיט ה' זאַבעזשינסקי'ן צו די מיליציאַנטען און געבעטען אַרעסטירען די קריסטין. ווילען זיי ניט. האָבען מיר איר אָנגענומען און געבעטען געהן אין פּאָליציי-צירקעל, האָבען די מיליציאַנטען מיט'ן עולם זיך אַלאָז געטאָן צו אונז. נור צום גליק זיינען אין דעם מאָמענט גראָד אָנגעקומען דייטשע סאָלדאַטען. מיר האָבען זיי דערצעהלט די מעשה, - האָבען זיי תיכף צוטריבען דעם המון און געהייסען געהן אין פּאָליציי-צירקעל. צוויי מיליציאַנטען זיינען ניט געוואָרען. נור איין מיליציאַנט האָט זיך ניט געקאָנט אַרויסדרעהען, ווייל מיר האָבען אים צוגעהאַלטען. און אַזוי זיינען מיר אַוועק אין פּאָליציי-צירקעל, וועלכער געפינט זיך אויף קאָנע גאַס אין סטרומילאָס הויף. אויפ'ן וועג האָט דער מיליציאַנט צוגערופען קריסטען און אַגיטירט זיי פאַר עדות און אונז האָט ער געשראָקען, אַז מיר וועלען האָבען בייליסעס געשיכטע. ווען מיר זיינען צוגעגאַנגען צום צירקעל, האָט זיך דער מיליציאַנט געשטעלט אין טיר און זיינע קריסטען (וועלכע זיינען געגאַנגען אַלס עדות) האָט ער אַרויפגעלאָזען און אונזערע עטליכע יודען—ניט. דאַן בין איך אַריין צום דייטשען אינספּעקטאר פון דער פּאָליציי, וועלכער וואוינט דאָרט ביי דעם 1-טען צירקעל, און האָב אים דערצעהלט די געשיכטע. ער האָט גלייך געהייסען אַרויפלאָזען מיינע עדות און האָט זיי אויסגעפרעגט, נאָכדעם האָט ער מיט גרוים כעס געפרעגט ביי דער קריסטין פאַרוואָס האָט זי אויפגעטאָן די גאַנצע זאַך. זי האָט זיך גענומען פּערטיידיגען, אַז איר האָט זיך באמת געדוכט, אַז אַ קינד שרייט און אַז מיר האָבען איר שטאַרק געשלאָגען.

דער סוף איז געווען, אַז מען האָט אונז געהייסען געהן אַהיים, און אין איינינע טעג אַרום האָב איך בעקומען אַ פּאַפּיר, די קאָפּיע פון וועלכען איך לייג דאָ ביי. די קריסטין האָט מען אָבגעמשפּט צו 300 מאַרק שטראָף אָדער 100 טעג געפענגעניש.

איך וויל אויפמערקזאַם מאַכען, אַז ס'האָט געקענט זיין עהנליך

צו בײליסעם געשיכטע, װײל מיר רופט מען אויך „מענדעלע", איך בין א ליובאװיטשער חסיד און מײן פרוי הײסט אסתר.

מענדעל לעװין.

װילנא, גרױס פאהוליאנקע 16/9

די קאפיע פון פסק-דין.

Deutsche Polizeiverwaltung — Wilna, den 31 März 1916
Tagebuch № Stfl. F 11/16. — Dominikanerstrasse 3.

Strafverfügung.

Die Ehefrau Vinzenta Franzewitsch, 32 Jahre alt, wohnhaft in Wilna, Sakretstrasse 36, Katholischer Konfession, welche am 30 März 1916 abends gegen 6 Uhr in Wilna vor der städtischen Verkaufstelle Grosse Pohulankastrasse 16 eine öffentliche Beunruhigung ohne jeden Grund dadurch erregte, dass sie in die Menschenmenge hineinrief:

„Die Juden haben in den Keller ein Kind geschlossen; sie haben Passahfest und gebrauchen Menschenblut für ihre Matzen; sie wollen Christen schlachten",

und welche durch das Verbreiten dieses falschen Gerüchtes eine Volksbewegung veranlasste, wird auf Grund von § 263 des russ. St. G. B. und von § 15 der Strafrechtsordnung vom 14 Januar 1916 zu einer Geldstrafe von 300 Mark, in Worten dreihundert Mark, bei Zahlungsunfähigkeit zu einer Gefängnisstrafe von 100 Tagen verurteilt.

J. V.
Kühl.

Die Richtigkeit der Abschrift
bescheinigt Stukau, Vizewachtmeiste
Stempel

איבערזעצונג: דײטשע פאליצײ-פערװאלטונג. טאג-בוך נומ' שטראפליסטע פ' 11/16. װילנא, דעם 31 מערץ 1916. דאמיניקאנער גאס 3. פסק-דין, די פרוי װינצענטא פראנצעװיטש, 32 יאר אלט, װאױנט אין װילנא, זאקרעט 36, קאטױלישער גלױבען, װעלכע האט דעם 30 מערץ 1916 אינאװענט ארום 6 אױיגער ארױסגערופען אהן יעדען גרונט אן עפענטליכען טומעל אין װילנא בײ דער שטאדטישער קראם אויף גרױס פאהוליאנקע 16 דורכדעם, װאס זי האט געשריען צװישען המון:

„די יודען האבען אין קעלער פערשלאסען א קינד; בײ זײ איז פסח און זײ דארפען האבען מענשענבלוט פאר זײערע מצות; זײ װילען קריסטען קײלענען",

און װעלכע האט דורך דער פערשפרײטונג פון דאזיגען פאלשען קלאנג גורם געװען א פאלקס-בעװעגונג, װערט אויפ'ן סמך פון § 263 פון רוס. שטראף-קאדעקס און פון § 15 פון שטראפרעכטאורדענונג פון 14 יאנואר 1916 פערמשפט צו א געלט שטראף פון 300 מארק,—אין װערטער: דרײ הונדערט מארק,—בײ א ניט מעגליכקײט צו צאלען צו א טורמע-שטראף פון 100 טעג. — אין פערטרעטונג קיהל. די ריכטיגקײט פון דער קאפיע בעשטעטיגט שטוקױ. — שטעמפעל.

דער צענטראל־קאמיטעט.

פון סוף דעצעמבער 1915 ביז אָקטאָבער 1917.

(לויט די פּראָטאָקאָלען).

I.

אינמיטען דעצעמבער 1915, אַ חדשים דריי נאָך דער דייטשער אָקופּאַציע, איז די לאַגע פון דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג געוואָרען זעהר קריטיש. דער ארויס־פיהר און אריינפיהר האָבען זיך אינגאַנצען אָבגעשטעלט, און דאָס האָט פּאַראַליזירט דעם האנדעל. געשעפטען האָבען זיך צוגעמאַכט איינער נאָך דעם אַנדערען, דער גרויסער עולם איז געבליבען אָהן פּרנסה, און די אָרימקייט האָט זיך געשטאַרקט פון טאָג צו טאָג. נאַטירליך האָט זיך דאָס באַלד אָבגערופען אויף די שטאָטישע געזעלשאַפט־ליכע אַנשטאַלטען מיט די וואָוילטעטיגע אינסטיטוציעס. די דאָזיגע אַנשטאַלטען האָבען די לעצטע צייט געצויגען זייער גאַנצע יניקה פון די סומען, וועלכע זיינען צוגעשיקט געוואָרען פון דעם פּעטערבורגער הילפס־קאָמיטעט. אין אָנהויב דעצעמבער זיינען זיי כמעט אַלע פערבליבען אָהן שום געלט־מיטלען, אַזוי, אַז זיי האָבען זיך געהאַלטען ביים צושליסען.

אין יענער צייט זיינען אָראָנגעפאָהרען קיין ווילנא פון בערלין דער וויצע־פּרעזידענט פון דעם „הילפס־פעראיין" ד״ר פּ ױ ל נ ת ן מיט דעם סעקרעטער פון דער חברה ד״ר ב ע ר נ ה א ר ד ק א ה ן. דער צוועק פון זייער קומען איז געווען צו בע־טראַכטען אויף אָרט דעם מצב פון די ווילנער יודען און זייערע בעדערפעניסען ביי די נייע לעבענס־בעדינגונגען אין דעם אָקופּירטען געביט. ביי דער געלעגענהייט האָט ד״ר פּויל נתן מיטגעטיילט די הינגע כלל־טוער, אַז דאָס אַמעריקאַנער יודענטום האָט זיך היים אָבגערופען אויף דער נויט־לאַגע פון דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג און האָט אויסגעדריקט זיין גרייטשאַפט אונטערצוהאַלטען פאַר דער גאַנצער צייט פון דער מלחמה בעזונדערס די פעראָרימטע צדקה־אינסטיטוציעס מיט געוויסע געלט־סומען, וועלכע וועלען מאָנאַטליך צוגעשיקט ווערען דורך דעם בערלינער „הילפס־פעראיין". די נויטיגע אינסטרוקציעס בנוגע דעם פונאַנדערטיילען פון די געלט צווישען די פערשיידענע אַנשטאַלטען וועט מען איינינבען בעקומען דורך דעם פעלד־ראַבינער ד״ר ש. ל ו י.

דעם 26 דעצעמבער 1915 האָט דער פעלד־ראַבינער ד״ר לוי איינגעלאַדען צו זיך אויף אַ זיצונג 17 פּערזאָן, פאָרשטעהער פון פערשיידענע וואָוילטעטיגע אינסטיטוציעס. ד״ר לוי האָט אָנגעוויזען די פערזאַמעלטע אויף דער נויטיגקייט צו גרינדען אַ צענטראַל־קאָמיטעט, וועלכער זאָל פעראייניגען אונטער זיין השגחה און קאָנטראָל אַלע ווילנער יודישע צדקה־אַנשטאַלטען און זאָל רעגולירען די פונאַנדערטיילונג פון די אַמעריקאַנער אונטערשטיצונגס־געלטער. די פערזאַמלונג האָט דעם פאָרשלאָג פון ד״ר לוי דעבאַטירט, און האָט אָנגענומען די פאָלגענדע בעשלוסען: א) צו גרינדען אַ צענטראַל־קאָמיטעט, וועלכער זאָל איבערנעהמען אויף זיך די איבערשטע אַלגעמיינע ליטונג פון אַלע וואָוילטעטיגע אַנ־שטאַלטען. דערביי זאָל אָבער יעדע איינציגע פון זיי בלייבען זעלבשטענדיג אין אירע מעשים; ב) צו בעשאַפען אַ שטענדיגע פערטרעטונג פון דער יודישער קהלה הן פאַר דער דייטשער מאַכט והן פאַר דעם מאַגיסטראַט, וועלכער איז געלעגען אינגאַנצען אין פּוילישע הענט.

אין דערזעלבער זיצונג זיינען פאָרגעקומען וואַהלען צום צ. ק. און עס זיינען אויסגעקליבען געוואָרען פאָלגענדע פּערזאָנען:

1) הרב רובינשטיין — פאַר רעליגיעזע ענינים.
2) ב. עפשטיין } פון צדקה גדולה.
3) ש. לעווין }
4) ד"ר גרשון — פון מושב-זקנים.
5) אינזשענער א. קלעבאַנאָוו — פון „הילף דורך ארבייט".
6) ד"ר ראַבמילעוויטש — ווירטשאַפטס-און קיכענפראַגען.
7) ד"ר ראָם — פון די קאָאָפּעראַטיוון.
8) ד"ר שאַבאַד — פון „קינדער-פערזאָרגונג" און פון „מפיצי השכלה".
9) א. סופר — פון „משמרת-חולים".
10) ש. ראָזענבוים } פון הילפס-קאָמיטעט פאַר די געליטענע פון מלחמה.
11) ד"ר ווינאָדסקי }

חוץ דעם איז בעשלאָסען געוואָרען איינצולאַדען אין צ. ק. אַ פערטרעטער פון די פּראָפעסיאָנעלע אַרבייטער-פעראיינען, וועלכע האָבען צייטווייליג דעלעגירט ה' יוסף ציפּקין. צו דער אַנדער זיצונג איז אויך איינגעלאַדען געוואָרען דער אויבער-דאָקטאָר פון דעם יודישען שפּיטאָל ד"ר וו. זאַלקינד.

אין אַ זיצונג פון 30 דעצעמבער 1915 האָט זיך דער צ. ק. קאָנסטיטואירט. הרב רובינשטיין האָט זיך געווענדעט צו די אָנוועזענדע מיטגלידער מיט אַן ערנסטען וואָרט וועגען דעם זעהר טרויערינען היסטאָרישען מאָמענט, וואָס די ווילנער יודישע קהלה לעבט איבער, וועגען דער געגענוואַרטיגער שווערער לאַגע פון דער בעפעלקערונג אין דער אומבעוואוסטער צוקונפט, וואָס ערוואַרט איהר. און געענדיגט האָט הרב רובינשטיין זיינע ווערטער מיט אַ וואַרימען אויפרוף צו די מיטגלידער פון קאָמיטעט, אַז זיי זאָלען פערשטעהן און פיהלען די גרויסע פעראַנטוואָרטליכקייט, וואָס זייער אַרבייט לייגט אויף זיי אַרויף, און זאָלען זעהן ווי ווייט מעגליך אָבהיטען זיך פון פערזענליכע צאַנקערייען און אַרומרייסעניסען און האַלטען זיך אַלע פעסט פעראייניגט, וואָרום נור אין אחדות ליגט די ערבות פון יעדער פרוכטבאַרער געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט.

אין דערזעלבער זיצונג איז אויסגעקליבען געוואָרען אַ בעזונדערע קאָמיסיע פון פינף פערזאָן. דריי פון זיי זיינען בעפולמעכטיגט געוואָרען אַלס פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג פאַר דער דייטשער מאַכט, און די אַנדערע צוויי — אָנצופיהרען מיט די ווירטשאַפטליכע-בעל-הבתישע ענינים פון דער קהלה און צו פערטרעטען אירע אינטערעסען פאַר'ן מאַגיסטראַט; ס'איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז אויב מ'וועט בעדאַרפען, ווי, למשל, ביי אַ עקסטע וויכטיגער השתדלות, זאָל די קאָמיסיע איינלאַדען צו בעטייליגען זיך אין דעם אויך אַנדערע מיטגלידער פון צ. ק. אַלס פאַך-לייט. אויב עס וועט זיך האַנדלען אין דער קאָמיסיע וועגען בעזונדערס וויכטיגע אינטערעסען, איז זי מחויב אַריינצוטראָגען קודם די בעהאַנדלונג פון די דאָזיגע ענינים אין דער אַלגעמיינער זיצונג פון צענטראַל-קאָמיטעט.

נאָכדעם זיינען פאָרגעקומען וואַהלען און עס זיינען אויסגעוועהלט געוואָרען:

הרב רובינשטיין — אַלס פאָרזיצענדער פון צ. ק. און פון אַלע קאָמיסיעס.

ב. עפשטיין, אַדוואָקאַט ש. ראָזענבוים, ד"ר ראַבמילעוויטש, ד"ר ראָם און ד"ר ווינאַדסקי — אַלס מיטגלידער אין דער פאָרשטעהערשאַפט-קאָמיסיע.

ד"ר ג. גרשון, אינזש. א. קלעבאַנאָוו, ש. לעווין און א. סופר (אַלס פאָרזיצענדער) - אַלס מיטגלידער אין דער קאָנטראָל-קאָמיסיע.

שפּעטער האָט מען צו דער קאָנטראָל-קאָמיסיע צוגעגעבען אַלס מיטגליד אויך דעם ד"ר זאַלקינד. ה' ב. עפשטיין איז אויסער דעם אויסגעקליבען געוואָרען אויך אַלס קאַסיר.

אין דער דאָזיגער ערשטער זיצונג פון צ. ק. האָט מען מודיע געווען, אַז דער אָבערבירגערמייסטער האָט אַרויסגעגעבן אַ בעפעהל אַריבערצופירען דעם יודישע שעכטהויז קיין שירווינט, וועלכע איז ווייט פון ווילנא אַ 5 מייל בערך.

נעהמענדיג אין אכט, אַז די פערווירקליכונג פון דעם דערמאָנטען בעפעל וואָלט ביי דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג צוגענומען די מעגליכקייט צו האָבען צו דער־צייט כשרה פלייש, האָט דער צ. ק. בעפולמעכטיגט דעם רב רובינשטיין מיט׳ן ד״ר ראַכמילעוויטש משתדל צו זיין זיך פאַר דער דייטשער מאַכט, מ׳זאָל דעם שעכטהויז לאָזען אויף זיין שטענדיגען אָרט אין ווילנא.

ס׳איז צו בעמערקען, אַז די השתדלות האָט געהאַט אַן ערפאָלג, און די גזרה פון אַריבערטראָגען דעם שעכטהויז קיין שירווינט איז בטל געוואָרען.

.II

צו יענער צייט האָבען זיך נאָך אויפגעהאַלטען אין ווילנא 5000 אַנטרונענע יודען, וועלכע זיינען אונטערשטיצט געוואָרען פון דעם יודישען הילפס־קאָמיטעט פאַר די נע־ליטענע פון מלחמה. אין דער זיצונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין צ. ק. דעם 6 יאַנואַר 1916, האָט ד״ר ווינאָדסקי מיטגעטיילט, אַז דער הילפס־קאָמיטעט געפינט זיך אין זעהר אַ טרויעריגער לאַגע, אויסער וואָס ער האָט אַ דעפיציט פון 8000 רובל פעהלען איהם אויך אויס נויטיגע מיטלען אויף צו קויפען ברויט פאַר די אַנטרונענע. דער הילפס־קאָמיטעט וועט זיך מוזען צומאַכען, און מיט איהם וועלען צונעשלאָסען ווערען די ביליגע קיך, די קינדערשע און די פראָפעסיאָנעלע קיך, און אויך די אַנדערע געזעל־שאַפטליכע אינסטיטוציעס, וועלכע בעקומען פון איהם שטיצע. האָפען אויף ניכע הילף מצד די דייטשע יודען איז ניטאָ וואָס. דערביי האָט ד״ר ווינאָדסקי פאָרגעלייגט: א) מ׳זאָל אויף וואָס ס׳איז פאַר אַן אופן מודיע זיין טעלעגראַפיש קיין אַמעריקא, אַז די ווילנער יודישע קהלה געפינט זיך אין גרויס נויט און מוז געהאָלפען ווערען תיכף; ב) מ׳זאָל זיך ווענדען מיט אַ השתדלות צו דער שטאָט־פערוואַלטונג, אַז זי זאָל זעהן אויסהעלפען די ווילנער יודישע בעפעלקערונג. מ׳קען ניט אַרויפוואַרפען אויף דער יודישער קהלה אַליין אַזאַ משא ווי אויסהאַלטען 5000 אַנטרונענע, די שטאָט־פערוואַלטונג איז מחויב צו געבען שטיצע די קיבען; ג) דער צ. ק. זאָל זיך תיכף פערנעהמען מיט קלייבען געלט צווישען די ווילנער יודען.

פון די דעבאַטען האָט זיך אַרויסגעוויזען אַ שרעקליכער בילד פון דעם ווילנער יודישען עלענד. דער יקרות אויף די נויטיגסטע לעבענס־מיטלען שטייגט פון שעה צו שעה, דעם אומבעמיטעלטען קומט אָן זעהר שווער צו בעקומען ברויט, גרויפען, זאַלץ, הערינג וכדומה און ער ליידט דורך דעם גרויס דחקות, צווישען די איינוואוינער פון די ביליגע דירות האָט זיך געוועזט פערשפרייט דער הונגער־טיפוס, נאָך דעם ווי מ׳האָט זיי אַביסעל פערזאָרגט מיט פלייש, האָלץ און שטרוי, האָבען זיך די טיפוס־צופאַלען שטאַרק פערמינערט. אונגערטרעגליך איז בעזונדערס דער מצב פון די אַרבייטער. אין דער פראָפעסיאָנעלער קיך בעקומט מען שוין ניט קיין הייסע שפייזען. ניט בעסער האַלט עס מיט דער בילינער און מיט דער קינדער־קיך. די ליידען פון דער יודישער בעפעלקערונג זיינען אומבעשרייבליך. עס זיינען געווען צופאַלען, ווען מוטערס האָבען זיך אָבגעזאָגט צו נעהמען אין „משמרת־חולים״ רעצעפטען פאַר זייערע קראַנקע קינדער, האַלטענדיג, אַז דער טויט איז שוין פאַר זיי פיל גלייכער... דערביי האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז יודען איז אַ סך ערגער פון די פאָליאַקען. די פאָליאַקען בעקומען אַלע נויטיגע לעבענסמיטלען, אויך היי, שטרוי, קעראָסין. די יודען אָבער בעקומען גאָרניט.

ס׳איז בעשלאָסען געוואָרען:

א) צו שיקען דעם בערלינער הילפס־פעראיין אַ געוויסע מעמאָראַנדום

וועגען דער לאַגע פֿון דער ווילנער יודישער קהלה מיט אַ בקשה וועגען גיכער הילף.

ב) צוזאַמען מיט די פּאָליאַקען משתדל זיין זיך פֿאַר דער דייטשער מאַכט מ׳זאָל בילינגער מאַכען די מקחים פֿון די נויטינסטע לעבענס־מיטלען און מען זאָל לייכטער מאַכען בכלל די תקנות, וועלכע זיינען אָנגענומען בנוגע צום מסחר און צו דער בעפעלקערונג.

ג) תיכף צו אָרגאַנירען אַ נעלט־זאַמלונג צווישען דער בעמיטעלטער יודישער בעפעלקערונג און צו בענוצען זיך דערצו מיט די מאַטעריאַלען, וועלכע געפינען זיך אין צדקה גדולה. ס׳איז וויכטיג, אַז צו צו דער זאַך זאָלען צוגעצויגען ווערען בעזונדערס די רבנים, און אַז דער צ. ק. זאָל אַרויסלאָזען צו דער בעפעלקערונג אַ הייסען אויפרוף אויף יודיש, אַז קיינער זאָל זיך ניט אָבזאָגען מנדב צו זיין, איטליכער נאָך זיין פערמעגען, לטובת די נויטליידענדע ברידער.

דער גאַנצער ענין פֿון דער דאָזיגער געלט־זאַמלונג איז איבערגעגעבען געוואָרען אַ בעזונדערע קאָמיסיע. אין וועלכער ס׳זיינען אַריין: ב. עפּשטיין, ש. לעווין און אינזשענער א. קלעבאַנאָוו.

די פערמיטלונג צווישען דער יודישער קהלה מיט דעם הילפס־פעראיין האָט אויף זיך איבערגענומען ד״ר לוי, וועלכער האָט וועגען דעם תיכף דעפּעשירט קיין בערלין.

אין דערזעלבער זיצונג האָט דער צ. ק. בעפולמעכטיגט ד״ר ווינאָדסקי׳ן צוזאַמענצורעדן זיך מיט די פּאָליאַקען וועגען אויסאַרבייטען אַן אַלגעמיינע פּראָגראַם בנוגע דער געמיינזאַמער דעפּוטאַציע, וועלכע דאַרף זיך פֿאָרשטעלען פֿאַר דער דייטשער מאַכט.

די דאָזיגע מיסיע פֿון ד״ר ווינאָדסקי האָט אָבער ניט געהאַט קיין ערפאָלג. די דייטשע מאַכט האָט דערקלערט, אַז די נויטיגע לעבענס־מיטלען קענען ניט בילינגער ווערן, ווייל דאָס אַראָבבריינגען פֿון די דאָזיגע פּראָדוקטען קומט אָן זעהר שווער. אין דער הינזיכט שטעהט ווילנא אין פיל ערגערע בעדינגונגען פֿון די אַנדערע שטעט. עס פונקציאָנירט נור איין באַהן, וועלכע האָט גענוג אַרבייט אָהן דעם. פֿון דער אַנדער זייט אָבער, כדי אַביסעל לייכטער צו מאַכען די לאַגע, האָט דער בירגערמייסטער מודיע געווען, אַז ער וועט געבען פֿאַר דער אָרימער שטאָטישער בעפעלקערונג 10,000 ברויט־קאַרטען, וועלכע זאָלען צוטיילט ווערען אומזיסט צווישען די אַנטרונענע, אַרבייטסלאָזע אַרבייטער, אלמנות און ווייבער פֿון די זאַפּאַסנע.

ס׳איז בעשלאָסען געוואָרען פונאַנדערצוטיילען די צאָל אומזיסטע ברויט־קאַרטען, וועלכע קומען אָן אויפ׳ן יודישען חלק, אויפ׳ן פאָלגענדען אופן: 50 פּראָצענט פֿאַר די אַנטרונענע, 35 פּראָצ.—אין רשות פֿון צדקת גדולה פֿאַר די שטאָטישע אָרימע לייט און 15 פּראָצ.—דעם פּראָפעסיאָנעלען אַרבייטער־פעראיין. לויט דעם פֿאָרשלאָג פֿון ד״ר שאַבאַד נעהמט אַריין צדקה גדולה אין איהר רשימה אויך די פאַמיליעס, וועלכע תעלען אָנגעוויזען ווערען דורך די קינדער־היימען און קיכען.

אַרום ענדע יאַנואַר 1916 האָבען זיך אָנגעהויבען צו בעמערקען געהיימע אינטריגעס מצד די פּאָליאַקען נעגען די יודען. צום אָנהויב האָבען זיך די דאָזיגע רייבונגען אַרויסגעוויזען אין קלייניגקייטען. ס׳איז דאַן געווען אַ מעשה, אַז דער יודישער הילפס־קאָמיטעט האָט בעקומען צוגעשיקט דורך ה׳ דושעמס סימאָן (פֿאָרזיצענדער פֿון בערלינער הילפס־פעראיין) 10,000 מאַרק. לויט די דעמאָלטיגע בעדינגונגען האָבען די יודישע פֿאָרשטעהער איינגעטיילט 1000 מאַרק פֿון דער דאָזיגער סומע דעם פּוילישען קאָמיטעט, 400 מ׳ דעם ליטווישען קאָמיטעט, 200 מ׳ דעם ווייסרוסישען קאָמיטעט און 400 מ׳ דעם רוסישען פּראַוואָסלאַווענעם קאָמיטעט. אין דערזעלבער צייט האָבען די

פּאָליאַקען בעקומען צוגעשיקט פון שווייץ 100,000 מאַרק: 10,000 רובל פאַר דער שטאָדט ווילנא און 50,000 רובל פאַר די קליינשטעטלעך און קרייז-שטעט אין ווילנער גובערניע. אָבער לויט אַ פריהער אָבגעמאַכטען הסכם זיינען די דאָזיגע סומען צוטיילט געוואָרען נור צווישען פּאָליאַקען און ליטווינער, יודען האָבען דערפון קיין פעניג ניט בעקומען.

כדי צו געבען פערדינסט דער פּוילישער בעפעלקערונג האָט מען אין מאַגיס-טראַט זיך בעמיהט מיט אַלע מעגליכקייטען צו פערגרעסערען דעם שטאַט אין די פער-שיידענע אַנשטאַלטען, וואָס געהערען צו דער שטאָט-פערוואַלטונג און צו בעזעצען די נייע געצאָהלטע שטעלעס נור מיט פּאָליאַקען. בעזונדערס האָט זיך אַרויסגעוויזען די פּוילישע רשעות געגען יודען אין דער שטאָטישער אַרבייט-צענטראַלע. דאָרט האָט מען אָנגע-ווענדט אַלע מיטלען צו דערווייטערן יודען פון יעדער שטאָטישער אַרבייט און צו רע-קאָמענדירען אויף זייער אָרט נור פּאָליאַקען. זי האָט געבראַכט דערצו, אַז אויפ'ן אייזענ-באַהן נעהמט מען אָן נור פּוילישע רעקאָמענדאַציעס. די אַרבייטער-צענטראַלע טוט אָן כל-ערליי נגישות אויך דעם יודישען פּראָפעסיאָנעלען אַרבייטער-פעראיין. 5 יודישע קליינ-הענדלערקעס, וועלכע האָבען געפונען זייער חיונה ביים וואָקזאַל, האָבען געמוזט אָבטרעטען זייער אָרט אַנדערע און אַליין פערבלייבען אָהן פרנסה.

די דאָזיגע אַלע פאַקטען זיינען בעהאַנדעלט געוואָרען אין אַ זיצונג פון צ. ק. און נאָך לאַנגע דעבאַטען איז מען געקומען צום בעשלוס, אַז כדי צו קענען פערטיי-דיגען די יודישע אינטערעסען, דאַרף מען זעהן, אַז אין דער אַרבייט-צענטראַלע זאָלען זיצען אויך צוויי פאָרשטעהער פון יודען. די פּאָליאַקען האָט דאָס זעהר ניט געשמעקט, און בשעת ד"ר ראַכמילעוויטש איז געקומען אין דער אַרבייט-צענטראַלע און האָט מודיע געווען, אַז אַלס פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג זיינען אויס-געקליבען געוואָרען ד"ר אָלשוואַנגער און ווילענסקי, האָט איהם דער פאָר-זיצענדער פון ביוראָ, מאַלינאָווסקי, עפענטליך פאַר דער גאַנצער צענטראַלע זעהר גראָב בעליידיגט. צוליב דעם דאָזיגען אינצידענט האָבען אַנדערע געוועזט פאָר-געלייגט, אַז יודען זאָלען זיך לגמרי אָבזאָגען פון צו בעטייליגען זיך אין דער אַרבייט-צענטראַלע. פון דער אַנדערער זייט האָט מען אָבער געפונען, אַז דאָס קען זיך שעדליך אָברופען אויף די יודישע אינטערעסען. אַנדערע האָבען אויסגעדריקט אַ מורא, אַז ווען יודען וועלען ניט זיצען אין ביוראָ, קען גרייליך זיין, אַז מען וועט אַוועקשיקען יודישע אַרבייטער קיין דייטשלאַנד אויף שווערע צוואַנגס-אַרבייט, און דאָ אויפ'ן אָרט וועט מען יודישע אַרבייטער ניט דערלאָזען צו קיין אַרבייט. ס'איז געווען ווער ס'האָט פאָר-געלייגט, אַז מען זאָל קלאָר מאַכען דעם בירגערמייסטער וועגען דער פּוילישער פיינד-ליכער בעציהונג צו יודען, און משתדל זיין זיך, אַז ער זאָל רעאָרגאַניזירען די גאַנצע אַרבייט-צענטראַלע דורך אַנדערע מיטגלידער. צום סוף איז אָנגענומען געוואָרען דער פאָרשלאָג פון אדוואָקאַט ראָזענבוים, אַז דער צ. ק. זאָל בעפולמעכטיגען צוויי פון זיינע מיטגלידער אַוועקצוגעהען אויף די זיצונג פון ביוראָ און אויסדריקען אַ שאַרפען פּראָטעסט געגען דער בעליידיגונג פון ד"ר ראַכמילעוויטש און פאָדערן אַ בעפרידיגונג. אויב קיין בעפרידיגונג וועט ניט געגעבען ווערען, זאָל מען אריין אין אַ הסכם מיט די ליטווינער און צוזאַמען מיט זיי משתדל זיין זיך פאַר'ן בירגערמייסטער צו בעשטימען אַ נייע ביוראָ. דער צ. ק. האָט דערצו בעפולמעכטיגט די ה"ה ד"ר זאַלקינד און ד"ר ראָם. אויב עס וועט אויסקומען צו פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט די ליטווינער, זאָלען דאָס אויף זיך נעהמען אַדוו. ראָזענבוים און ד"ר ווינאַדסקי. נעענדיגט האָט זיך דער אינצידענט מיט אַן עהרען-געריכט, וואָס איז פאָרגעקומען צווישען ד"ר ראַכמילעוויטש מיט דעם פאָרזיצענדען פון דער אַרבייטס-צענטראַלע. לויט דעם פסק-דין פון עהרען-געריכט האָט ד"ר ראַכמילעוויטש געדאַרפט בעקומען אַ בעפרידיגונג. דער פּאָליאַק האָט זיך אָבער אַרויסגעדרעהט און האָט ניט מקיים פסק געווען...

ס'איז אַריבער אַ קורצע צייט און די פּויליש-יודישע אינטערעסען האָבען זיך

ווידער אָנגעשטויסען. כדי קומען צו הילף דער אָרימער ווילנער בעפעלקערונג האָט די דייטשע מאַכט ערלויבט איינצואָרדנען אַ בלומען=טאָג לטובת די אָרימע פון גאַנץ שטאָט. אין דער זאַמלונג פון די נדבות האָבען זיך געדאַרפט בעטייליגען יודען, פּאָליאַקען און ליטווינער. דער אָבערבירגערמייסטער האָט אַרויסגעלאָזען אויפרופען, אין וועלכע ער האָט איינגעלאַדען די בעמיטעלטע פון אַלע נאַציאָנאַליטעטען אָנטייל צו נעהמען אין דער דאָזיגער וואוילטעטיגער זאַך. דער בלומען=טאָג איז בעשטימט געוואָרען אויפ'ן 30 אַפּריל 1916. מיט אַ טאָג פריהער האָט מען זיך אָבער דערוואוסט, אַז די פּאָליאַקען זאָגען זיך אָב פון דעם גאַנצען ענין, ווייל ס'איז פערבאָטען געוואָרען צו פערקויפען וועלכע ניט איז נאַציאָנאַלע פאַרבען און עמבלעמס. אַז מ'האָט פאָרגעליינט, דאָס מ'זאָל פערקויפען דעם ווילנער שטאָט-הערב, האָבען די פּאָליאַקען דערצו אויך ניט מסכים געווען מיט דעם אויסרייד, אַז דער ווילנער הערב איז אַ ריין ליטווישער. זיי האָבען פערלאַנגט, אַז דער הערב זאָל זיין בעצירט מיט די פּוילישע נאַציאָנאַלע פאַרבען. אין דער שטיל האָבען די פּאָליאַקען פערלאַנגט פון די יודען, אַז זיי זאָלען מיט זיי געהן אין דער זאַך האַנט ביי האַנט. דער צ"ק האָט דאַן נאָך לאַנגע ויכוחים בעשלאָסען, אַז אָהן די פּאָליאַקען דאַרפען די יודען זיך אויך אָבזאָגען פון בעטייליגען זיך אין בלומען-טאָג, מסכים זיינענדיג אין דעם מיט ד"ר ווינאָדסקי, וועלכער האָט געפיהרט די אונטערהאַנדלונגען וועגען דער זאַך. אַזוי אַרום האָט זיך פון דעם בלומען-טאָג גאָרנישט אויסגעלאָזען.

III.

בעת די געלט-סומעס פון בערלינער הילפס-פעראיין האָבען אָנגעהויבען אָנצוקומען רעגולער און פונאַנדערגעטיילט ווערען צווישען די פערשיידענע ערנעהרונגס-אַנשטאַלטען, האָט ד"ר שאַבאַד אַריינגעטראָגען אַ פאָרשלאָג אין צ. ק. (אין דער זיצונג פון 3 אַפּריל 1916), אַז מ'זאָל פון די ערהאַלטענע סומעס אָבגעבען 15 פּראָצ. אויף קולטורעלע צוועקען און פאַר דער חברה „הילף דורך אַרבייט“. ד"ר שאַבאַד האָט מאָטיווירט זיין פאָרשלאָג מיט דעם, אַז מ'דאַרף אויך זאָרגען וועגען ראַטעווען אונזער יוגענד פון אַ מאָראַלישען אונטערגאַנג. ס'האָבען זיך געפונען אַזעלכע, וועלכע האָבען געגען דעם געטענה'ט, אַז בשעת דער עולם האָט קאַרג וואָס צו עסען, דאַרף די ערנעהרונגס-פראַגע שטעהן אויפ'ן ערשטען פּלאַן. פון אַן אַנדער זייט האָט מען אָנגעוויזען, אַז די אָנגעקומענע געלט=סומעס דעקען נאָך דערווייל ניט די הצטרכות'ן פון די קיכען, ד"ר שאַבאַד האָט דעם מאָל געפונען פאַר נויטיג אַראָבצונעהמען זיין פאָרשלאָג. ער האָט אָבער געבעטען, אַז ביי די שפּעטערדיגע געלט-פערטיילונגען זאָל מען נעהמען אין אַכט אויך די בעדערפעניש פון די קולטורעלע אַנשטאַלטען.

דעם 19 אַפּריל, בשעת ס'איז בעטראַכט געוואָרען אין צ. ק. די פראַגע וועגען דער איינטיילונג פון די 100,000 מאַרק, וועלכע זיינען דעמאָלט אָנגעקומען פון בערלין, האָט ד"ר שאַבאַד בענייט זיין פאָרשלאָג. אויף דעם מאָל האָט זיך דער פאָרשלאָג אָנגעשטויסען אויף געגנער. די הויפּט=טענה איז געווען, אַז דער הילפס-פעראיין איז קאַטעגאָריש געגען געבען געלט אויך קולטורעלע צוועקען. אַ האַלבע שטאָט הונגערט, און דעריבער מוז דאָס גאַנצע געלט אָוועקגעגעבען ווערען נור אויף ערנעהרונג. אויב מ'וועט אַזוי ניט טאָן, וועט דאָס אַרויסרופען אַ שאַרפען פּראָטעסט הן מצד די נותנים והן מצד די מקבלים. ד"ר גרשון האָט פערלאַנגט, אַז מ'זאָל תיכף אין דער זיצונג פערענטפערען די פראַגע אין פּרינציפּ: צו מ'זאָל די גאַנצע סומע אָבגעבען נור אויף עסען, אָדער מ'זאָל דערפון איינטיילען אויך אויף בילדונג, כדי די קאָנטראָל-קאָמיסיע זאָל האָבען פאַר זיך בעוואוסטע דירעקטיוען. מיט אַ מעהרהייט געגען 4 שטימען איז אָנגענומען געוואָרען דער פאָרשלאַג פון אַדוואָקאַט ראָזענבוים ניט צו פערענטפערען

לעת עתה די פראַגע אין פרינציפּ, נור אַריינטראָגען זי אין דער קאָנטראָל-קאָמיסיע.

אין דער זיצונג פון 3 מאַי האָט די קאָנטראָל-קאָמיסיע אַריינגעטראָגען אַן ערקלערונג, אַז ניט פערנעהמענדיג זיך גענוי מיט דעם, אויף וויפיל ס'זיינען נויטיג, נוצליך און צייטמעסיג יענע קולטורעלע אַנשטאַלטען, וועלכע האָבען זיך געווענדעט צום צ. ק. נאָך שטיצע, זאָגט זי איינפאַך אַרויס איהר מיינונג, אַז ביי היינטיגען טאָג קענען וייערע השתדלות'ן ניט ערפילט ווערען.

די דאָזיגע ערקלערונג פון דער קאָנטראָל-קאָמיסיע האָט ווידער אַרויסגערופען דעבאַטען, און דעם מאָל בעזונדערס הייסע, ווענען דער שול-פראַגע. אָנגעהויבען האָט ד"ר שאַבאַד. ער האָט אויסגעדריקט זיין פערוואונדערונג, וואָס עס געפינען זיך מענשען, וועלכע צווייפלען אין דער נויטינקייט פון שולען. אודאי זיינען די צדקה-אַנשטאַלטען זעהר וויכטיג; די פאָלקס-בילדונג קען מען אָבער אויך ניט אַוועקמאַכען אונטער'ן האַנט. עהנליך צו דעם האָבען זיך אַרויסגעזאָגט אויך ד"ר ראַכמילעוויטש און ד"ר ווינאָדסקי. אַרויסגעטראָטען געגען זיי איז בעזונדערס ד"ר זאַלקינד. ער האָט געזאָגט: מיר זעהען דעם הונגער אויף יעדען טריט, די קאַרעטקע פון „גיכע הילף" ברענגט טעגליך אין שפיטאָל מענשען אויסגעצאַרטע פון ניט דערעסען. פּסח זיינען געקומען קינדער און האָבען געגעסען ברויט, וואָס דער דינער פון שפיטאָל האָט זיי געגעבען. קולטור איז אַ נויטיגע זאַך, אָבער מיר האָבען ניט דאָס רעכט אָבצוגעבען דאָס געלט פון די הונגעריגע אויף בילדונג.

אַדוואָקאַט ראָזענבוים האָט אונטערגעשטיצט דעם פאָרשלאָג פון ד"ר שאַבאַד. לויט זיין מיינונג איז די פראַגע אַוועקגעשטעלט געוואָרען ניט אויפ'ן געווינשטען אופן. מיר האָבען פאַר זיך אַ פאַקט: טויזענטער קינדער בלייבען אָהן אַ שום ערציהונג, אהן אַ שום בילדונג, דרייהען זיך אַרום איבער די גאַסען און ווערען פערדאָרבען. דער יאָך פון די אַנטרוגענע איז שוין פון אונז אַראָב, און דורך דעם איז פריי געוואָרען אַ געוויסע געלט-סומע. אַז עס שטאַרבען 100 יודען פון הונגער, איז דאָס געוויס אַן'אומגליק, אָבער אַז מאַסען יודישע קינדער פערבלייבען אָהן אַ השגחה, אָהן ערציהונג און אָהן בילדונג, איז דאס אַ נאַציאָנאַלער אומגליק. אין פיל פאַמיליעס, וועלכע בעקומען שטיצע, זיינען דאָ קינדער; פאַר די עלטערען איז דער גורל פון זייערע קינדער פיל וויכטיגער איידער די נויט און ברויט. מ'קען דאך די קינדער ניט אַרויסוואַרפען אויף דער גאַס. מיר יודען האבען פון תמיד שטאָלצירט מיט אונזער בילדונגס-דורשט. און וואס זעהען מיר איצט? ווי ווערט אויסוויזען אונזער צוקונפט? די שול-פראַגע דאַרף פון אונז בעזונדערס בריוט און גענוי אַרומגערעדט ווערען. מיר מוזען בעשטימען אַ געוויסע סומע פאַר בילדונגס-צוועקען.

צולעצט האט ד"ר שאַבאַד נאָך אַמאָל גענומען דאס ווארט. ער האט געזאָגט: די שול-פראַגע איז אַ נאַציאָנאַלע פראַגע. אַלע אַנדערע נאַציאָנאַליטעטען אינטערעסירען זיך זעהר מיט זייערע שולען, נור מיר בעציהען זיך צו אונזערע שולען גאַנץ אינדיפערענט. פאַר ארימע קען מען קלייבען נדבות פון פריוואַטע מענשען; אויף שולען וועט קיינער אַ פעניג ניט געבען. פאַר דעם דאַרף זאָרגען דער צ. ק.

ביסלעכווייז איז די אַלגעמיינע שטימונג געוואָרען געניינטער צו דעם פאָרשלאָג פון ד"ר שאַבאַד. דא האט זיך אבער דערוועקט אַן אַנדער פראַגע: אויף ווי ווייט די עקזיסטירענדע שולען, וועלכע פערלאַנגען שטיצע פון צ. ק., פערדינען דאס לויט זייער פּראָגראַם און לויט די טענדענצען פון דער ערציהונג, וואס עס ווערט אין זיי געגעבען די קינדער. דאָס האָט געבראַכט צו ויכוחים וועגען די ריכטונגען פון די איינצעלנע שולען. אַנדערע האָבען אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז צווישען די שולען זיינען דאָ אַזעלכע, וועלכע זאָרגען ניט ווי געהעריג פאַר דער נאַציאָנאַלער ערציהונג פון דער יודישער יוגענד. אַנדערע ווידער האָבען פאָרגעלייגט, אַז כדי צו געבען דער יוגענד אַן אמת'ע נאַציאָנאַלע ערציהונג, דאַרפען געעפענט ווערען נייע געזעלשאַפטליכע שולען אין

חדר'שען טיפ. מ'דאַרף אויף דעם האָבען ניט קיין גרויסע סומעס. דער דעפיציט וועט זיין אַ קליינער; אז מען וועט דאַרפען, וועט דערלייגען דער צ. ק.

עס האָט שיער ניט געהאַלטען, אַז דורך די דאָזיגע אַלע ויכוחים און פאַרשלאָגען זאָל פערפלאָנטערט ווערען די גרונד-פראַגע און זאָל גאָר קיינמאָל צו קיין סוף ניט קומען. דאַן האָט ה׳ ראָזענבוים געמאַכט פאָלגענדען פאָרשלאָג: אַפריהער דאַרף מען אַסיגנירען געלט, און דערנאָך וועט זיך דער צ. ק. ארויסזאָגען פאַר דעם אָדער פאַר יענעם טיפּ שול. מען דאַרף אויף דעם איסקלייבען אַ בעזונדערע שול-קאָמיסיע. מ'קען אָבער ניט זאָגען, אַז מיר מוזען האָבען נור דוקא חדרים. ווענען דער ריכטונג פון דער שול וועט בעשליסען דער צ. ק.

הרב רובינשטיין (דער פאָרזיצענדער) און הרב איינעס האָבען פערטיידיגט דעם שטאַנדפּונקט, אַז מען דאַרף אַסיגנירען אַ געוויסע געלט-סומע פאַר אַלע ווילנער שולען, ניט מאַכענדיג קיין אונטערשייד צווישען די ריכטונגען.

צום סוף זיינען אָבגעשטימט געוואָרען די דאָזיגע פראַגען:

א) צו עס ווערט אָנערקענט אין פּרינציפּ, אַז דער צ. ק. דאַרף אַסיגנירען אַ געלט-סומע אויף בילדונגס-צוועקען?

ב) צו עס ווערט אָנערקענט אין פּרינציפּ, אַז מען דאַרף שטיצען אַלע יודישע שולען אָהן אונטערשייד פון ריכטונג?

ג) צו אנערקענט דער צ. ק., אַז די אונטערשטיצונג וועט ארויסגעגעבען נור געוועלטאַפּטליכע שולען און חדרים אין דעם טיפּ פון אָנפאַנגס-שולען?

ד) צו דאַרף דער צ. ק. אויסקלייבען אַ בעזונדערע קאָמיסיע, וועלכע זאָל גענוי אויספאָרשען די שול-פראַגע און בעקענען זיך ריכטיג מיט דעם אינערען לעבען פון די פערשיידענע שולען?

ה) צו מ'זאָל, ביז עס וועט געגרינדעט ווערען די שול-קאָמיסיע און עס וועט אויסגעפאָרשט ווערען דער מצב פון די שולען, ארויסגעבען שטיצע יענע שולען, וועלכע האָבען זיך נאָך ווענען דעם ניט משתדל געווען (תלמוד-תורות און ישיבות*).

די ערשטע 4 פראַגען זיינען איינשטימיג אָנגענומען געוואָרען. די לעצטע פראַגע איז אָבגעוואָרפען געוואָרען פון דער מעהרהייט (געגען 2 שטימען).

איינשטימיג איז אנגענומען געוואָרען דער בעשלוס, אַז אויף קולטור-צוועקען דאַרף אָבגעגעבען ווערען 10 פראָצענט פון די סומען, וועלכע דער צ. ק. בעקומט פון בערלין.

IV.

אין דער זיצונג פון 2 סעפּטעמבער 1916 האָט מען מיטגעטיילט, אַז פרייטאג (דעם 1-טען סעפּטעמבער) פאַרנאַכט איז געקומען קיין ווילנא דער בעוואוסטער כלל-טוער ד״ר מאַגנוס פון אַמעריקא, וועלכער איז געשיקט געוואָרען קיין איירָאָפּא פון די גרעסטע יודישע חברות כדי צו בעקענען זיך מיט דער לאַגע פון די יודען אין די אָקופּירטע געביטען. ער קלערט צו פערברענגען אין ווילנא עטליכע טעג, אום צו זעהן אויף וויפיל עס איז גרויס די נויט פון די ליטווישע יודען, און פון דאַנען וועט ער פאָרען צוליב דעם זעלבען צוועק קיין גאַליציע. די היינטיגע זיצונג פון צ. ק. איז ספּעציעל איינגערופען געוואָרען מקבל פנים צו זיין ד״ר מאַגנוס, וועלכער האָט אויסגעדריקט זיין וואונש צו בעקאָנען זיך מיט׳ן צ. ק. און צוזאַמען מיט איהם בעטראַכטען די יודישע לאַגע און אויסזוכען די געהעריגע מיטלען ווי אַזוי זי צו פערבעסערען.

---

*) שפּעטער-צו האָבען אויך די תלמוד-תורות און די ישיבות זיך געווענדעט נאָך שטיצע, וועלכע ס'איז זיי אויך ארויסגעגעבען געוואָרען.

8 א זיינער אינאָווענט איז נעקומען אין צ. ק. ד"ר מאַגנוס אין דער בעגלייטונג פון ד"ר לוי און ד"ר קאַלנער, און איז וואַרים אויפגענומען געוואָרען פון אַלע מיטגלידער. נאָך די נעגענזייטיגע בעגריסונגען האָט ד"ר מאַגנוס אָבגעדאַנקט פאַר דעם הייסען קבלת-פנים, וואָס מ'האָט איהם געמאַכט, און האָט געבעטען די פערזאַמעלטע איהם בעקאַנט צו מאַכען מיט דער נויט פון דער ווילנער יודישער קהלה און פון אַלע ליטווישע יודען ווי אויך מיט יענע מיטלען, וועלכע ווערען געפונען פאַר נויטיג אום אויסצובעסערן דעם מצב וואָס ניכער. דערביי האָט ד"ר מאַגנוס פאָרגעלייגט דעם צ. ק. אַ גאַנצע רייהע פראַגען, ווי למשל, ווענען דעם ווי דער צ. ק. האָט אָרגאַניזירט די הילפס-אַרבייט אין די קליינע שטעטלעך, וויפיל ליטווישע יודען האָבען געליטען פון דער מלחמה און וויפיל טרעפען אָן די היזיקות. צום סוף האָט ד"ר מאַגנוס נעגעבען צו פערשטעהן, אַז ס'קען אָנקומען אַזאַ מאָמענט, ווען די ווילנער יודען וועלען פערבלייבען אָהן פרעמדער הילף און וועלען זיך מוזען אַליין אויסהעלפען (דאָס איז געווען אַ וואונק, אַז ס'איז מעגליך, דאָס עס זאָלען זיך איבעררייסען די דיפּלאָמאַטישע בעציהונגען צווישען דייטשלאַנד מיט אַמעריקא).

פון די ויכּוּחים, אין וועלכע ס'האָבען זיך בעטיילינט אַ רייהע מיטגלידער, האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ביי היינטיגען טאָג מוז די הילפס-טעטיגקייט קאָנצענטרירט ווערען אין פאָלגענדעם:

א) אָנגרייטען פאַר דער אָרימער יודישער בעפעלקערונג האָלץ און שוכוואַרג אויף ווינטער.

ב) די פאָלקס-ערנעהרונג דאַרף אויסגעשטעלט ווערען אויפ'ן ערשטען פּלאַן. דעריבער דאַרפען אַלע הוצאות פון די יודישע גאַסען-קיכען געדעקט ווערען פון די נעלט-מיטלען, וועלכע קומען דורך דעם בערלינער הילפס-פעראיין.

ג) מ'דאַרף זאָרגען פאַר דער פערבעסערונג פון עקאָנאָמישען מצב פון די אַרבייטער און בעלי-מלאכות.

ד) מ'דאַרף עפענען אַ ליי-קאַסע, פאַר די פערזאָנען, וועלכע זיינען אריינגעפאַלען אין אַ צייטווייליגער נויט, און פאַר האַנטווערקער.

ה) מ'דאַרף בעפרידיגען די קולטורעלע בעדערפעניש פון דער יודישער מאַסע.

ד"ר מאַגנוס האָט געבעטען די פערזאַמלונג, אַז מ'זאָל פאַר איהם צוזאַמענשטעלען אַ קורצען מעמאָראַנדום וועגען אַלע בעדערפעענישען פון דער קהלה און איבערגעגעבען דאָס איהם מאָנטאָג, בעת ער וועט זיך צוריקקעהרען פון דעם סמאָרגאָנער פראָנט. נאָכדעם האָט ד"ר מאַגנוס מודיע געווען, אַז די סומען, וועלכע ווערען געשיקט פון דעם בערלינער הילפס-פעראיין פאַר דער אָרימער יודישער בעפעלקערונג פון ליטא און פוילען, זיינען אַ מ ע ר י ק אַ נ ע ר נ ע ל ט, און דער הילפס-פעראיין שפּילט דאָ נור די ראָלע פון אַ פערמיטלער. ווייטער האָט ד"ר מאַגנוס ערקלערט, אַז דער צ. ק. איז דער גאַנצער דעה-זאָגער אויף דאָס געלט, וואָס ער בעקומט פון בערלין, און ער קען עס פערברויכען ווי ער וויל, ניט רעכענענדיג זיך מיט דער מיינונג פון הילפס-פעראיין. פון דער אַנדער זייט אָבער האָט ה' מאַגנוס אויפמערקזאַם געמאַכט די פער-זאַמלונג אויף דעם, אַז לויט דעם וואונש פון די אַמעריקאַנער מנדבים דאַרף דאָס גאַנצע געלט פערברויכט ווערען נור אויף פאָלקס-ערנעהרונג און אויף דער קינדער-ערנעהרונג. מ'דאַרף די קינדער האַלטען אין דער וואַרים, אין בעזונדערע אַנשטאַלטען, מ'דאַרף זיי בעזאָרגען מיט בגדים און מיט שוכוואַרג, אָבער עפענען שולען מיט דעם געלט — דאָס טאָר מען ניט. פאַר שולען דאַרף די געמיינדע אַליין געבען.

צום סוף האָט ד"ר מאַגנוס איבערגעגעבען די פאָרשטעהער פון דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג אַ גרוס פון די אַמעריקאַנער ברידער און אַ פייערליכע הבטחה פון זייער זייט, אַז זיי זיינען גרייט צו העלפען אין אומגליק מיט אַלע מעגליכע מיטלען, און האָט געבעטען דעם צ. ק. צונויפקלייבען זך מאָנטאָג 8 אין

דערפריה אַ צווייטען מאָל, כּדי גענוי און אויספיהרליך צו בעטראַכטען אַלע פראַגען. אָבדאַנקענדיג נאָך אַמאָל די מיטגלידער פון צ. ק. פאַר זייער הייסען קבלת-פנים, איז ד"ר מאַגנוס אַוועק.

די איבעריגעבליבענע מיטגלידער פון צ. ק. האָבען בעשלאָסען, אַז צוליב דער זיצונג, וועלכע דאַרף פאָרקומען מאָנטאָג (4 סעפּטעמבער) 8 אין דער פריה, זאָל מען בעשטימען אויף זונטאָג אַן אָווענט-זיצונג, אין וועלכער מ'זאָל ענדגילטיג בעשליסען וועגען אַלע פראַגען, וואָס דאַרפען בעהאַנדעלט ווערען, און אויסקלייבען צו דער מאָנטאַ-דינער בעראַטונג אַ בעזונדערען רעפערענט.

באַלד ווי די זונטאָגדיגע זיצונג האָט זיך געעפענט, האָט זיך אַרויסגעוויזען פון די ערשטע רייד, אַז כמעט אַלע מיטגלידער האָבען אַרויסגעטראָגען דעם איינדרוק, דאָס די נעכטיגע זיצונג, אין וועלכער עס האָבען זיך בעטייליגט דער פאָרשטעהער פון די אַמעריקאַנער יודען ד"ר מאַגנוס צוזאַמען מיט דעם ד"ר לוי און ד"ר קאַלנער, איז אַרויס ניט גענוג געלונגען. דעריבער האָט די איצטיגע זיצונג די אויפגאַבע צו בעטראַכטען די דאָזיגע צוויי פראַגען: ערשטענס, ווער וועט אין דער מאָרגענדיגער זיצונג אַרויס-טרעטען ריידען אין נאָמען פון דער קהלה? און צווייטענס, וואָס פאַר אַ פּראָגראַם זאָל מען אויסאַרבייטען אויף מאָרגען?

דער פאָרזיצענדער (אַדוו. ר אָ ז ע נ ב ױ ם) האָט אַריינגעטראָגען פאָלגענדע צוויי פאָרשלאָגען:

א) מ'זאָל א י ה ם בעפולמעכטיגען אַרויסצוטרעטען מאָרגען דעם ערשטען אין נאָמען פון דער קהלה.

ב) אָנווייזען דעם ד"ר מאַגנוס, אַז די ווילנער אָרימע יודישע בעפעלקערונג האָט ניט פאַר זיך קיין שום הילפס-קוועלע און איז אינגאַנצען אָנגעוויזען נור אויף אַמעריקאַ. אויך מוז מען איהם געבען אַ גאַנץ גענויע פאָרשטעלונג, ווי ווייט ס'איז געשטיגען דער יקרות אויף די נויטיגסטע לעבענס-מיטלען. בעזונדערס דאַרף אונטערגעשטריכען ווערען, אַז מיר נויטיגען זיך אין בעדייטענדע געלט-מיטלען אויף ה י ל ף פ אַ ר אַ ר ב ײ ט ע ר, א ו י ף ל ײ - ק אַ ס ע ס און א ו י ף ש ו ל ע ן. אין דעם אַנדער טייל פון בעריכט דאַרפען אָנגעוויזען ווערען פאַקטען בנוגע דער בעציהונג צו יודען בכלל.

ד"ר ש אַ ב אַ ד האָט בעדויערט, וואָס מ'האָט ניט אָבגערעדט אַפריהער ווער עס האָט אין דער פאָריגער זיצונג געדאַרפט רעדען דער ערשטער. ער האַלט, אַז מ'דאַרף אויסאַרבייטען און צושטעלען אַ מעמאָראַנדום וועגען דעם מצב פון דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג בכלל און פון די מעהר גרעסערע יודישע חברות און אַנשטאַל-טען בפרט. פון סתם קלאָגען זיך וועט גאָרנישט אַרויסקומען. דער הויפּט-צוועק דאַרף זיין צו דערקלערען, אַז מיר נויטיגען זיך אין הילף צוויי מאָל אַזוי פיל וויפיל מיר בעקומען, און אַט איבער וועלכע טעמים: ערשטענס - דער שרעקליכער יקרות, און צווייטענס, ווייל דאָס אַמעריקאַנער געלט קומט ניט אָן בשלימות, אַ קליינע סומע דערפון פאַלט אַוועק. חוץ דעם דאַרף מען פאָרלייגען דעם ד"ר מאַגנוס פערעפענטליכען אין די אַמעריקאַנער צייטונגען וועגען אונזער לאָיאַליטעט צו רוסלאַנד.

ד"ר ג ר ש ו ן האָט פאָרגעלייגט, אַז מ'זאָל דעם ד"ר מאַגנוס דערקלערען פאָל-גענדעס: די בילינע קיך זאָגט אָב טעגליך 500 פערזאָן, וועלכע קומען בעטען מיטאָגען; די פּראָפעסיאָנעלע קיך זאָגט אָב ביז 900 מיטאָגען אַ טאָג; די קיך פון פרויען-קאָמיטעט — 300 מיטאָגען. די 2-טע קינדער-קיך גיט אַרויס שוין צוויי חדשים פ אַ ר ע ו ו ע זופּ. די בעפעלקערונג דערהאַלט קוים די נשמה. די פּריוואַטע צדקה איז אינגאַנצען געפאַלען; די אַלע אַנדערע הילפס-קוועלען האָבען זיך לגמרי געפעהלט. די פליייש-טאַקסע (קאָראָבקע), וועלכע האָט אין נאָרמאַלע יאָהרען געטראָגען 145,000 רובל אַ יאָהר, איז ביי היינטיגען טאָג אינגאַנצען בטל געוואָרען. טעגליך גיט מען אַרויס פון 15 ביז 16 טויזענט אומזיסטע מיטאָגען, און העכער פון 5000 פערזאָן בלייבען טעגליך אָהן מיטאָגען.

קיין קעראָסין איז גיטאָ און עס וועט ניט זיין. עס נעהט צו ווינטער, און מען דאַרף האָבען גרויסע געלט-סומען אויף האָלץ און אויך אויף שוכוואַרג פאַר 10,000 באָרוועסע קינדער. עס זיינען דאָ פיל בעלי-בתים, וואָס ווייערע קאַפּיטאַלען זיינען פערבליבען אין רוסלאַנד אָדער ליגען אין הייזער און אַנדערע אומבעוועגליכע גיטער, און דערווייל זיינען זיי אַריינגעפאַלען אין גרויס נויט, פאַר די מענשען דאַרף מען עפענען אַ בעזונדערע ליי-קאַסע, וואָס וועט זיי אַרויסגעבען הלואות אויף קורצע אָדער לענגערע טערמינען. ווייטער מוז מען האָבען געלט אויף אויסצוהאַלטען די פּער-שיידענע בילדונגס-אַנשטאַלטען.

ס'איז אויך אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ פּראָפּאָזאַל (דורך ה' סופר), אַז וויבאַלד ס'איז דאָ אַ סכנה, אַז עס וועלען זיך איבעררייסען די דיפּלאָמאַטישע בעציהונגען צווישען דייטשלאַנד און אַמעריקא, זאָל מען בעטען דעם ד"ר מאַגנוס צו פּועל'ן, אַז די אַמעריקאַנער הילפס-געלטער זאָלען אָנקומען פאַר 5—6 חדשים מיט אַמאָל און אַפריהער.

עס זיינען אָנגענומען געוואָרען איינשטימיג פאָלגענדע בעשלוסען:

א) אין נאָמען פון דער קהלה זאָל אין דער מאָרגעדיגער זיצונג אַרויסטרעטען אדוואָקאַט ראָזענבוים.

ב) אין זיין רעדע דאַרף זיך ראָזענבוים האַלטען אין די ראַמען פון דער פּראָגראַם, וואָס איז פאָרגעלייגט געוואָרען דורך ד"ר גרשון.

ג) צוצושטעלען ד"ר מאַגנוסען דעם יעהרליכען חשבון וועגען דער טעטיגקייט פון אַלע ווילנער יודישע צדקה-חברות און קלויזען פון 1-טען סעפּטעמבער 1915 ביז דעם 1-טען סעפּטעמבער 1916.

ד) אויב עס וועט זיין די מעגליכקייט, זאָל יעדער גרויסע חברה בעזונדער אויסאַרבייטען און צושטעלען דעם ד"ר מאַגנוס אַ מעמאָראַנדום וועגען איהר טעטיגקייט.

ה) אויסאַרבייטען און צושטעלען ד"ר מאַגנוסען אַ קורצען מעמאָראַנדום וועגען דער נויט-לאַגע פון דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג.

דעם 4 סעפּטעמבער 8 אַ זייגער אין דער פריה, ווי נור ד"ר מאַגנוס איז גע-קומען אין צ. ק., האָט דער פאָרזיצענדער, הרב רובינשטיין, געעפענט די זיצונג, און האָט געגעבען דאָס ערשטע וואָרט דעם אַדוואָקאַט ר אָ ז ע נ ב ו י ם. ראָזענבוים האָט זיך אין זיין רעדע שטרענג געהאַלטען אָן דער פּראָגראַם, וואָס איז אויסגעאַרבייט גע-וואָרען אין דער פאָרינער זיצונג, און האָט געגעבען ד"ר מאַגנוסען אַן אויספיהרליכע ערקלערונג וועגען אַלע נויטען און בעדערפעניששען פון דער ווילנער יודישער קהלה.

קודם-כל האָט ראָזענבוים אָנגעוויזען אויף דעם שרעקליכען יקרות. די מקחים פון די נויטיגסטע לעבענס-מיטלען זיינען זעהר געשטיגען. די אָרימע יודישע בעפעל-קערונג קען דאָס בשום אופן ניט איבערטראָגען. מיט ציפער אין די הענט האָט ער אויפגעוויזען די צאָהל פערזאָנען, וואָס עסען אין די פאָלקס-קיכען און אויך דעם גרויסען קאָנטינגענט, וועלכער בלייבט טעגליך אָהן מיטאָגען. מיט נעניע דאַטען האָט ער אויפ-געוויזען אויף וויפיל עס זיינען פערקלענערט געוואָרען די געלט-רעסורסען פון דער קהלה דורך דעם, וואָס די קאָראָבקע האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירען, און די ביז-אהעריגע שטיצע פון דער שטאָט-קאַסע און פון פּריוואַט-נדבות האָט זיך איננאַנצען גע-פעהלט. בעזונדערס האָט דער רעדנער אויפמערקזאַם געמאַכט ד"ר מאַגנוסען אויף די דאָזיגע בעדערפענישען: א) בעוואָרגען די קיכען מיט די נויטיגע געלט-מיטלען לטובת דער פאָלקס-ערנעהרונג; ב) פערזיכערען דער יודישער אָרימער בעפעלקערונג מיט האָלץ אויף ווינטער און די קינדער מיט שיך; ג) עפענען אַ קרעדיט פאַר האַנדווערקער און מיטעלע בעלי-בתים, ווי אויך פאַר די פערזאָנען, וועלכע זיינען אַריינגעפאַלען אין אַ צייטווייליגער נויט; ד) מיטלען אויף בילדונג און ערציהונג פון די קינדער. צום סוף האָט ראָזענבוים געבעטען ד"ר מאַגנוסען, אַלס פאָרשטעהער פון אַמעריקאַנער יודענטום, אַז ער זאָל נעהמען אין אַכט די הויפּט-יסודות פון זיין

פּאַרטראַג און זאָל זעהן מיטהעלפען, אַז די עקזיסטירענדע בעדערפענישען זאָלען וואָס צום שנעלסטען ערפילט ווערען, כּדי צו ראַטעווען די ווילנער אָרימע יודישע בעפעלקערונג פון הונגער־געפאַהר. נעענדיגט האָט ראָזענבוים זיין רעדע מיט אַ גרויסען ישר־כּח די אַמעריקאַנער יודען ניט אַליין פאַר דער הילף, וועלכע זיי בעוויזען דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג, נאָר אויך פאַר דעם, וואָס דורך זיי איז „אונז פערשאַפט געוואָרען דאָס פערגעניגען צו זעהן ד"ר מאַגנוסען ביי אונז אין ווילנא".

נאָך ראָזענבוימס רעדע האָט מען איבערגעגעבען ד"ר מאַגנוסען אַ דין־וחשבון פון אַלע ווילנער יודישע צדקה־חברות און קלויזען פאַר חדש יולי און אויך בעזונדערע מעמאָראַנדומען פון צדקה־גדולה, פון דער חברה „הילף דורך אַרבייט", פון האַנטווערקער־פעראיין, פון „מפיצי השכלה", פון אַלע אַנשטאַלטען פון „קינדער־פערזאָרגונג".

ד"ר מאַגנוס האָט אָבגעדאַנקט דעם צ. ק. פאַר די צוגעשטעלטע ידיעות, פאַר ראָזענבוימס גאַנץ אָביעקטיווען און אויסשעפּענדען פּאַרטראַג, וועלכען ער האָט אויסגעהערט מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט, און האָט מבטיח געווען, אַז פון זיין זייט וועט ער מיטהעלפען אויף וויפיל עס וועט איהם נור מעגליך זיין. איבערגעבענדיג דער ווילנער קהלה זעהר אַ הייסען גערוס פון די אַמעריקאַנער יודען, האָט ד"ר מאַגנוס געבעטען זיין גאַנץ זיכער אין דעם, אַז אַזוי ווי די אַמעריקאַנער יודען האָבען ביז איצט ניט פערגעסען, אַזוי ועלען זיי אויך ווייטער ניט פערגעסען זייער אומגליקליכע ברידער אין אייראָפּא, און וועלען פאַר זיי טאָן אַלץ, וואָס זיי וועלען נור קענען.

ד"ר מאַגנוסעס ווערטער האָבען געמאַכט אויף אַלע אָנוועזענדע זעהר אַ שטאַרקען רושם. דער פּאָרזיצענדער, הרב ר ו ב י נ ש ט י י ן, האָט אָבגעדאַנקט אין אַ הייסער רעדע אין דער פּערזאָן פון ד"ר מאַגנוסען אַלע אַמעריקאַנער יודען פאַר דער גרויסער הילף, וועלכע זיי האָבען ביז אַהער אַרויסגעוויזען זייערע אומגליקליכע, עלענדע ברידער, און האָט אויסגעדריקט ד"ר מאַגנוסען די טיפע אַכטונג, וואָס די פּערזאַמלונג פיהלט צו איהם פּערזענליך מיט דער האָפנונג, אַז ער וועט פערטיידיגען די ווילנער יודישע בעפעלקערונג פאַר די אַמעריקאַנער ברידער אויך אויף ווייטער. די רעדע פון הרב רובינשטיין האָט אויף ד"ר מאַגנוסען געמאַכט זעהר אַ טיפען איינדרוק, און ער האָט איהם לאַנג געדריקט די האַנט. נאָך דעם ווי די זיצונג האָט זיך געענדיגט, זיינען געקומען אין צ. ק. איינינע דעפּוטאַציעס: פון דער אָרטיגער יודישער פּרעסע, פון פער־שיידענע געזעלשאַפטען, פון די פּראָפעסיאָנעלע אַרבייטער־פעראיינען א. א. צו בעגריסען דעם ד"ר מאַגנוס און פאָרצולייגען פאַר איהם זייערע בעזונדערע בעדערפענישען | ד"ר מאַגנוס האָט אויפגענומען די דעפּוטאַציעס זעהר פריינדליך, און האָט זיי אויסגעהערט מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט.

פון צ. ק. איז ד"ר מאַגנוס צוזאַמען מיט די מיטגלידער א. סופר און אינזשענער קלעבאַנאָוו בעזוכען די שול פון דער חברה „הילף דורך אַרבייט" און אַנדערע יודישע אַנשטאַלטען. נור אויף ברייטער גאַס האָבען זיך די פערד פאַר עפּיס איבערגעשראָקען, האָבען זיך צוטראָגען און האָבען ד"ר מאַגנוסען אַרויסגעשליידערט פון עקיפּאַזש. ד"ר מאַגנוס האָט זיך שטאַרק צושלאָגען דאָס געזיכט מיט דער רעכטער פוס. תיכּף האָט מען איהם אָבגעפיהרט אויף דער סטאַנציע פון דער „גיבער הילף", און פון דאָרט האָט מען איהם אַוועקגעפירט אין „משמרת־חולים", וואו ער איז אָבגעלעגען אַ טאָג 10 בערך. נאָך ניט אינגאַנצען אויסגעהיילט איז ד"ר מאַגנוס אָבגעפאָהרען קיין בערלין, און אין עטליכע טעג אַרום פון דאָרט צוריק קיין אַמעריקאַ. דער דאָזיגער טרויעריגער צופאַל האָט ביי דער גאַנצער יודישער בעפעלקערונג אַרויסגערופען אַ שטאַרקע בעדויערונג, און פון אַלע זייטען האָט מען ד"ר מאַגנוסען אויסגעדריקט טיפע מיטלייד־געפיהלען. דאָס האָט שוין, ווי פון זיך אַליין, געגעבען איינינע פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג און מאַגנוסען גופא די מעגליכקייט צו בעקאָנען זיך וואַרים און פריינדליך איינע מיט די אַנדערע, און מאַגנוס האָט זיך נאָך נעהנטער בעקאַנט

מיט'ן יודישען לעבען פון ליטא. מען דארף בעמערקען אז די דייטשע פערוואלטונג האט ארויסגעוויזען צו מאגנוסען, ווי צו א פארשטעהער פון א נייטראלען לאנד, גרויס אויפמערקזאמקייט און פריינדליכען זין.

V.

3 יאנואר 1917 איז פארגעקומען אונטער דעם פארזיץ פון הרב רובינשטיין א פעראייניגטע זיצונג, אין וועלכער עס האבען זיך בעטייליגט די מיטגלידער פון צ. ק. צוזאמען מיט די פארשטייהער פון אלע יודישע וואוילטעטיגע אנשטאלטען, - אינאיינעם א מאן 80 בערך. אויף דער טאג-ארדענונג איז געשטאנען די פראגע וועגען זעלבסט-בעשטייערונג.

הרב רובינשטיין האט געעפענט די זיצונג מיט א ווארעמער רעדע, אין וועלכער ער האט אנגעוויזען אויף דעם זעהר קריטישען מאמענט, וואס די ווילנער יודישע בעפעלקערונג לעבט איבער. ער האט מיטגעטיילט אז עס איז אנגעקומען א ידיעה, דאס די הילף פון אן דער זייט האט איינגאנצען אויפגעהערט. ווי מ'וועט דאס איבערלעבען – ווייס מען ניט, וואס וועט זיין, ווען די צדקה-אנשטאלטען וועלען זיך, בלייבענדיג אהן געלט-מיטלען, מוזען צומאכען, – דאס איז זיך שווער אפילו פארצושטעלען. ס'איז שרעקליך ווען מען נעמט אין אכט, דאס אין די שולען דארף מען די מיטאג-צייט בעשטימען אויף 10 אזיינער אינדערפריה, כדי די קינדער זאלען ניט זיצען פערחלש'טע, פערשמאכטע ביי די לעקציעס. „מיר האבען אייך איינגעלאדען אהער, כדי צו זאגען אייך, אז עס איז אנגעשטאנען אזא מאמענט, ווען יעדערער פון אונז איז מחויב מקריב צו זיין זיך, אום כאטש עטוואס צו פערגרינגערען די נויט און די ליידען פון די הונגעריגע. איצט איז שוין שפעט צו קלערען וועגען נדבות. ניט קיין נדבות, נור קרבנות פערלאנגען מיר פון אייך. מיר דארפען איינפיהרען א זעלבסט-בעשטייערונג. מיר בעטען דעם עולם ארויסצוזאגען זיך וועגען דער דאזיגער ברענענדער פראגע".

נעגען דעם עצם געדאנק פון זעלבסט-בעשטייערונג איז קיינער ניט געווען. פערשיידענע מיינונגען זיינען ארויסגעזאגט געווארען נור בנוגע דער פראגע, ווי אזוי די זאך זאל ארגאניזירט ווערען. אנדערע האבען זיך ארויסגעזאגט, אז פרייווילינע נדבות וועלען גאנץ ווייניג ארייננטראגען, און דעריבער מוז איינגעפירט ווערען א צוואנגס-זעלבסט-בעשטייערונג. אנדערע האבען געפונען, אז דער אבצאל דארף זיין נור א פרייוויליגער, אבער דער צ. ק. דארף זיך מיט דעם ניט פערנעהמען. דערצו דארף געגרינדעט ווערען א ספעציעלע ארגאניזאציע, אין וועלכער עס זאלען אריינגעהן פארשטעהער פון אלע עקזיסטירענדע ארגאניזירטע געזעלשאפטען. געגען דעם האבען אייניגע געטענה'ט, אז בעת עס רעדט זיך וועגען ראטעווען מענשען פון הונגער-טויט, איז ניט קיין צייט צו גרינדען נייע ארגאניזאציעס. איצטער איז א צייט נור פון ארבייט. מ'מוז תיכף ארגאניזירען די זעלבסטבעשטייערונג און צוגלייך מיט דעם משתדל זיין זיך פאר דער ארטיגער מאכט, אז זי זאל געבען די ערלויבעניש איינצופיהרען א צוואנגס-שטייער. פון דעם איז נאך אבער ניט געדרונגען, אז מ'וועט אננעהמען צוואנגס-מיטלען געגען אלעמען. צוואנגס-שטייער וועט ארויפגעלייגט ווערען נור אויף דעם, וואס וועט זיך אבזאגען פון צו פאלגען דעם אלגעמיינעם בעשלוס. איינער פון די רעדנער האט דערצעהלט, אז אין צדקה-גדולה איז די טעג געקומען א דעפוטאציע, געשיקט פון דער מאסע, וועלכע האט קאטעגאריש מודיע געווען, אז אויב עס וועלען ניט אנגענומען ווערען תיכף קיין מיטלען צו ראטעווען די בעפעלקערונג פון הונגער, וועט דאס פאלק אליין נעהמען אין זיין האנט די פערטיידיגונג פון זיינע אינטערעסען, און וועט זיך פאר קיין זאך ניט אבשטעלען. דעריבער האנדעלט זיך דא ניט וועגען צדקה, נור וועגען זעלבסט„שוץ. אויב מיר וועלען ניט געבען פרייווילינ, וועט אונז דאס פאלק דערצו צווינגען.

ד״ר שאַבאַד האָט זיך אַרויסגעזאָגט געגען אַ צוואַנגס-זעלבסטבעשטייערונג. לויט זיין מיינונג דאַרף מען מאַכען אַ גרויסע אַגיטאַציע צווישען דער בעפעלקערונג אין דעם זין, אַז עס איז אָנגעשטאַנען אַזאַ מאָמענט, ווען די זאַך נעהט דאָ וועגען ראַטעווען לעבענס, און ניט וועגען אָבלעגען געלט אויף שפּעטער. די בעשטייערונג דאַרף זיין אַ שטענדיגע און אַ מאָראַלישע אָהן דער מיטהילף פון דער מאַכט. נעהמען דאַרף מען ביי אַלעמען אָהן אַן אויסנאַהם. חוץ דעם איז וויכטיג, וואָס פאַר אַן אָרגאַן עס וועט איבערנעהמען אין זיין רשות די זאַמלונג און די פערטיילונג פון דעם אויפגעזאַמעלטען געלט. ער ליינט פאָר צו בעשטימען 9 מיטגלידער פון צ. ק. און צוגעבען צו זיי 6 פאָרשטעהער פון די פערשיידענע אָרגאַניזאַציעס, און די דאָזיגע 15 מענשען זאָלען פונקציאָנירען אַלס בעזונדערער קאָמיטעט, וועלכער וועט זיך בעשעפטיגען מיט דער געלט-זאַמלונג און מיט דעם פונאַנדערטיילען פון דעם געלט צווישען די אַנשטאַלטען.

ד״ר ווינאָרסקי האָט מיט דעם ניט מסכים געווען. ער האָט געפונען פאַר גלייכער, אַז די אָרגאַניזאַציע פון דער געלט-זאַמלונג זאָל בעשטעהן פון 25 פערזאָן. אין דער אָרגאַניזאַציע דאַרפען אַריינגעהן 6 פאָרשטעהער פון סוחרים, 6 פאָרשטעהער פון אַרבייטער, האַנדווערקער און אינטעליגענטע פּראָפעסיעס, און די איבעריגע פון אַנדערע אָרגאַניזאַציעס באופן, אַז אַלע פאָלקס-שיכטען זאָלען האָבען זייערע פערטרעטער. מען דאַרף בעסער אויפוואַרטען אַ פאָר טעג און גוט אָרגאַניזירען זיך, איידער צוצוטרעטען צו אַזאַ וויכטיגען ענין אין אַיילעניש און ניט צוגעגרייט.

אַדוו. ראָזענבוים האָט אויפמערקזאַם געמאַכט די פערזאַמלונג, אַז אויף הילף פון דרויסען איז שוין נאָרנישטאָ וואָס צו האָפען. עס איז געקומען די שעה, ווען מיר דאַרפען זיך רעכענען מיט אונזערע אייגענע קרעפטען און שאַפען אונזערע הכנסות פון אונז גופא. מיר דאַרפען געבען אונזער קהלה די מעגליכקייט צו קלייבען געלט ביי אונזערע אייגענע מיטגלידער. געוויס וועלען מיר פאָדערן פון דער אָרטיגער מאַכט, אַז אַ טייל פון אונזערע הוצאות זאָלען געדעקט ווערען דורך די אַלגעמיינע שטאָטישע געלט-מיטלען; נור זיין זיכער אין דעם, אַז אונזערע צדקה-אַנשטאַלטען וועלען אויסגעהאַלטען ווערען אויף דעם חשבון פון דער שטאָט, קען מען ניט. עס דאַרף איינגעפירט ווערען אַ צוואַנגס-שטייער; אָבער דאָס רעכט צו צווינגען דאַרף געהערען נור דער קהלה. אַ פרייוויליגע זעלבסט-בעשטייערונג איז שוין ביי אונז געווען אין יאָר 1914, זי האָט אָבער געגעבען מעהר ניט ווי גראָשענס. מיר מוזען אָבער האָבען העכער פון 100 טויזענט מאַרק מאָנאַטליך.

ה׳ איזביצקי האָט פולקום מסכים געווען מיט דער מיינונג פון אַדוו. ראָזענבוים, אַז מען דאַרף בעפולמעכטיגען די קהלה צו דערשלאָגען זיך ביי דער אָרטיגער מאַכט אַן ערלויבעניש איינצונעמען די הכנסה פון דער קהלה מיט צוואַנגס-מיטלען. דאָס קען טאָן דער צ. ק. אויף דעם סמך האָט איזביצקי פאָרגעלייגט איינצופיהרען די זעלבסט-בעשטייערונג לויט אַ בעזונדערען רייסטער, און תען עס וועט זיך אַרויסווייזען, אַז דער אָדער יענער מיטגליד זאָגט זיך אָפּ איינצוצאָהלען פרייוויליג די סומע, וועלכע איז אויף איהם אַרויפגעלייגט געוואָרען, קען איהם דאַן נויטען די קהלה אַריינצוטראָגען די בעשטימטע סומע אויפ׳ן יסוד פון געזעץ. די געלט-זאַמלונג קען איבערגעגעבען ווערען אינגאַנצען אין די הענט פון צ. ק., וועלכער דאַרף בייים פונאַנדערטיילען דאָס געלט איינלאַדען פאָרשטעהער פון אַלע גרויסע יודישע חברות מיט שטים-רעכט.

ס׳איז אַריינגעטראָגען געוואָרען אַ פאָרשלאָג, מ׳זאָל ניט צונויפמישען די פראַגע וועגען דעם צוואַנגס-שטייער מיט דער פראַגע וועגען דער אָרגאַניזאַציע פון דער געלט-זאַמלונג, נור בעטראַכטען זיי יעדערע בעזונדער. געגען דעם איז אַרויסגעטראָטען ה׳ ב. עפשטיין, וועלכער האָט אויפגעוויזען, אַז די דאָזיגע ביידע פראַגען זיינען איינע מיט דער אַנדערער ענג פערבונדען. אויב עס וועט ווערען אַ צוואַנגס-בעשטייערונג, וועט דעמאָלט די אויפגאַבע פון דער געלט-זאַמלונג פיל פערגרינגערט. מיר דאַרפען

נור נעניי בעשטימען די סומע, וועלכע ווערט אויסגעגעבען מאָנאַטליך אויף אונזערע צדקה-אַנשטאַלטען. און די דאָזיגע סומע דאַרף איינגעמאָנט ווערען דורך אַ צוואַנגס-בעשטייערונג. מ'זאָגט, אַז מיר זיינען נאָך ניט דערוואַקסען צו זעלבסט-בעשטייערונג. נאָך אויפ'ן קאָהנער צוזאַמענפאָר, וועלכער איז פאָרגעקומען אין אַ נאָרמאַלער צייט, בעת די קאָראָבקע און די אַנדערע פינאַנץ-מקורים פון דער קהלה האָבען נאָך עקזיסטירט, האָט מען שוין איינשטימיג בעשלאָסען, משתדל זיין זיך, אַז די קהלה זאָל בעקומען די ערלויבעניש איינצופיהרען אַ צוואַנגס-בעשטייערונג פון איהרע מיטגלידער אויף צו דעקען די הוצאות פון איהרע אַנשטאַלטען. מכל-שכן איז נויטיג איינצופיהרען אַ צוואַנגס-שטייער איצט, בעת די קאָראָבקע און די אַנדערע קהל'שע הבנסות זיינען אינגאַנצען בטל געוואָרען. מיר דאַרפען זיך בענוצען מיט דעם איצטינען מאָמענט אויפצובויען אונזער קהלה און נעבען איהר די מעגליכקייט אַרויפצולייגען אויף איהרע מיטגלידער דעם נויטינען אָבצאָל.

ד"ר שאַבאַד נעפינט דעם מאָמענט פאַר זעהר פאַסענד צו פערשטאַרקען אין איהם דעם אַווטאָריטעט פון דער קהלה. מיר האָבען שוין אפילו אַ פאָרשטעהערשאַפט פון דער קהלה, דאָס איז דער צ. ק. ער איז אָבער אויסגעקליבען ניט פון דער גאַנצער בעפעלקערונג; עס זיינען פאַרהאַן אַ סך, וואָס זיינען מיט איהם אומצופרידען. מען קען דורכפירען אַן אַנדער פרינציפּ: בעשאַפען אַ נייעם אָרגאַן פון דער קהלה, וועלכער זאָל האָבען דאָס רעכט צו בעשטייערען אַלע אירע מיטגלידער. עס וואָלט געווען זעהר גוט, ווען אַלע אַנשטאַלטען פון דער קהלה וואָלטען געקענט שעפען אַלע זייערע הכנסות פון איין קוועלע. נאָר דאָס איז מעגליך ניט איצטער, און געלט מוזען מיר האָבען תיכף; דעריבער מוז מען באַלד דורכפיהרען אַ פריוויליגע געלט-זאַמלונג.

מיט דעם האָבען זיך געענדיגט די דעבאַטען.

דער פאָרזיצענדער האָט געשטעלט צו דער אָבשטימונג די דאָזיגע פאָרשלאָגען:

א) צו עס ווערט אָנערקענט אין פרינציפּ אַ צוואַנגס-בעשטייערונג?

דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען איינשטימיג.

ב) צו מ'זאָל איינפיהרען די צוואַנגס-בעשטייערונג תיכף?

מיט אַ רוב שטימען איז דער פאָרשלאָג אָבגעוואָרפען געוואָרען.

נאָכדעם האָט זיך דעבאַטירט די פראַגע וועגען אויסקלייבען ביים צ. ק. אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פאַר די ענינים פון דער זעלבסט-בעשטייערונג.

אַז ס'האָבען זיך געענדיגט די דעבאַטען, האָט דער פאָרזיצענדער אָבגעשטימט פאָלגענדע פאָרשלאָגען:

א) צו מ'זאָל אויסקלייבען אין דער קאָמיסיע פאַר זעלבסט-בעשטייערונג 14 פערזאָן.

דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען מיט אַ מעהרהייט שטימען.

ב) אין דער קאָמיסיע ווערען אויסגעקליבען: 6 פאָרשטעהער פון סוחרים, 1 פון די פּראָפעסיאָנעלע אַרבייטער-פעראיינען, 1 פון די בעלי-בתים האַנטווערקער און 6 פון אַלע איבעריגע אַנשטאַלטען.

דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען איינשטימיג.

נאָכדעם האָט זיך דעבאַטירט די פראַגע: וועלכע אַנשטאַלטען דאַרפען קלייבען אין דער קאָמיסיע 6 פערזאָן און וויפיל פאָרשטעהער פון יעדער אַנשטאַלט?

ס'איז אַריינגעטראָגען געוואָרען אַזאַ פאָרשלאָג: די תלמוד-תורות, ישיבות און חדרים 1, „מפיצי השכ׳ ה"— 1, קינדער-פערזאָרגונג — 1, „אחיעזר" - 1, „משמרת-חולים— 1 און די נאַסען-קיכען - 1.

מיט אַ מערהייט שטימען איז דער דאָזיגער פאָרשלאָג אָבגעוואָרפען געוואָרען.

דאַן האָט מען אָבגעשטימט דעם פאָרשלאָג פון ד"ר שאַבאַד: „אחיעזר" — 2, תלמוד-תורות, ישיבות און חדרים — 1, „מפיצי השכלה" — 1, קינדער-פערזאָרגונג — 1 און די נאַסען-קיכען — 1.

דער פּאָרשלאָג פון ד"ר שאַבאַד איז אָנגענומען געוואָרען מיט אַ מעהרהייט פון 16 נעגען 5.

צום סוף האָט די פּערזאַמלונג אַרויסגעטראָגען פאָלגענדע רעזאָלוציע:

„בעטראַכטענדיג די פראַגע וועגען אויסזוכען מיטלען אויף צו בעפרידיגען די נויטינסטע בעדערפעניש פון די ווילנער יודישע צדקה-אַנשטאַלטען, וואָס צוליב מאַנגעל אין אייגענע מיטלען און ווייל עס האָט זיך אָבגעשטעלט די געלט-הילף פון דעם בערלינער הילפס-פעראיין, געפינען זיי זיך ביי איצטיגען מאָמענט אין זעהר אַ קריטישער לאַגע, האָבען מיר, כדי צו ראַטעווען די יודישע בעפעלקערונג פון הונגער-סכנה און כדי די צדקה-אַנשטאַלטען זאָלען ניט צוגעמאַכט ווערען, בעשלאָסען פּרינציפּיעל איינצופיהרען אַ צוואַנגס-זעלבסטבעשטייערונג אויף די מיטגלידער פון דער ווילנער יודישער קהלה לויט יעדערענס פערמעגען. כדי צו פערווירקליכען דעם דאָזיגען בעשלוס, ווערט אויסגעקליבען ביים „צ. ק." אַ בעזונדערע קאָמיסיע פאַר דער זעלבסטבעשטייערונג, אין וועלכער עס נעהמען אַריין 14 פאָרשטעהער פון אַלע יודישע אָרגאַניזאַציעס, וואָס עקזיסטירען אין ווילנא. גלייכצייטיג בעפולמעכטיגען מיר דעם צ. ק. משתדל צו זיין זיך ביי דער אָרטיגער מאַכט, אַז עס זאָל נעגעבען ווערען דאָס רעכט אַרויפצולייגען אַ בעזונדערען צוואַנגס-שטייער אויף איטליכען מיטגליד פון דער קהלה-לויט זיין פערמעגען, און איינצופיהרען דעם דאָזיגען שטייער, בעת ער, דער צ. ק. צוזאַמען מיט דער אויסגעוועהלטער קאָמיסיע פאַר זעלבסטבעשטייערונג, וועלען דאָס אנערקענען-פאַר נויטיג".

*

העכער פון אַ חדש צייט איז אַריבער, זינט ס'איז אָנגענומען געוואָרען די אויבענאיבערגעגעבענע רעזאָלוציע, און די זאַך האָט זיך נאָך ניט אַ ריר געטאָן פון אָרט. ס'האָט זיך אונטערגערוקט דער ענין פון דער „שטאָטישער הלואה" פון 1 מיליאָן רובל, און דאָס האָט אַלעמען אַזוי צודולט די מחות, אַז מ'האָט שוין ניט געקענט קלערען וועגען דער זעלבסטבעשטייערונג. דערמאָנט האָט מען זיך אָן דעם נאָהענט צו פסח-צייט, בעת דער דוחק אין געלט איז געוואָרען אומגעהויער גרויס, און ס'איז ניט געווען פון וואַנען אַ פעניג צו נעהמען. דאַן איז נאָר אויף דאָס ניי אויפגעכוואַטען דער ענין פון זעלבסטבעשטייערונג און דעם 6 פעברואַר איז וועגען דעם אָבגעהאַלטען געוואָרען אַ בעזונדערע אַסיפה פון צ. ק. אין דער דאָזיגער אסיפה האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז מיט די אַלע החלטות, וועלכע זיינען אָנגענומען געוואָרען אין די פאָריגע אסיפות, הויבט זיך נאָך קיינער ניט אָן צו רעכענען. דער עולם האָט נאָר פון דאָס ניי גענומען דעבאַטירען וועגען די אַלטע פראַגען: צו די זעלבסטבעשטייערונג זאָל זיין אַ פריוווילינע, אָדער אַ צוואַנגס-שטייער? פון וויפיל מיטגלידער דאַרף בעשטעהן די קאָמיסיע פון דער זעלבסטבעשטייערונג און פון וועלכע שיכטען זאָלען זיין די דאָזיגע מיטגלידער. ס'איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען אַ מיינונג, אַז דיזעלבע קאָמיסיע, וואָס פערנעמט זיך מיט דער „הלואה", זאָל איבערנעהמען אויף זיך אויך די אָנפיהרונג מיט דער זעלבסט-בעשטייערונג. אַנדערע האָבען געזאָגט, אַז איידער וואָס ווען, זאָל מען אין אַ בעזונדערען מעמאָראַנדום אָנווייזען דער דייטשער מאַכט אויף דעם קריטישען מאָמענט, וואָס די ווילנער יודישע בעפעלקערונג לעבט איבער, און פערלאַנגען פון איהר, אַז די יודישע קיכען זאָלען אויסגעהאַלטען ווערען פון דער שטאָטישער קאַסע. דער סוף איז געווען, אַז מ'האָט בעפולמעכטיגט די ה"ה ד"ר ראַכמילעוויטש און ב. עפּשטיין צוזאַמענשטעלען דעם מעמאָראַנדום און צוזאַמען מיט הרב רובינשטיין איבערגעבען איהם דעם אָבערבירגערמייסטער. אין דער זעלבער זיצונג איז אויסגעקליבען געוואָרען די קאָמיסיע פאַר דער זעלבסט-בעשטייערונג, אין וועלכער ס'זיינען אַריין: ש. לעווין (אַלס פאָרזיצענדער). א. קלעבאַנאָוו, ד"ר גרשון, י. איזביצקי און מ. סווירסקי. ס'זיינען אַוועק דריי וואָכען, און דער ענין איז ווייטער איינגעשלאָפען. אין דער

זיצונג פון 25 פעברואר איז די פראגע וועגען זעלבסטבעשטייערונג ווידער ארויף אויף דער טאג־אָרדענונג. די מיטגלידער פון צ. ק. האָבן איינער דעם אנדערן פאָרגעוואָרפען פארוואס דער פראָיעקט פון זעלבסטבעשטייערונג איז געבליבן לינען אונטער'ן טישטוך. אנדערע האָבן זיך ארויסגעזאָגט, אז ניט דער צ. ק. וועט די זאך קענען פערווירקליכן.

ד"ר שאַבאַד האָט אריינגעטראָגן אזא פאָרשלאָג: 1) עס ווערט אויסגערופען א ספעציעלע פערזאמלונג צו קלייבן א נייעם צענטראל־קאָמיטעט פון 34 פערזאָן. יעדע צדקה־אנשטאלט שיקט אויף דער פערזאמלונג איהר פאָרשטעהער, וועלכער ווערט צו דעם צוועק אויסגעוועהלט פון דער אנשטאלט. 2) דער איצטיגער צ. ק. דארף זיך משתדל זיין פאר דער מאכט צו בעקומען אן ערלויבעניש אויף איינצופיהרען צוואנגס־שטייער, און די דאָזיגע ערלויבעניש וועט ער דארפען איבערגעבען דעם נייעם צ. ק.

ד"ר גרשון האָט זיך ארויסגעזאָגט געגען דעם פאָרשלאָג פון ד"ר שאבאד. ער געפינט, אז וועגען נייע וואהלען קען מען אין דער איצטיגער מינוט נאָר ניט רעדען. די זעלבסטבעשטייערונג מוז מען תיכף דורכפיהרען. די קאָמיסיע פאר זעלבסטבעשטייערונג דארף צו זיך קאָאפטירען 5 מיטגלידער פון דער הלואה־קאָמיסיע, וועלכע זיינען גוט בעקאנט מיט דער שטאָט. אז מ'וועט דארפען פונאנדערטיילען די געלט־סומען צווישען די אנשטאלטען, וועט מען דעמאָלט קענען בעטראכטען די פראגע וועגען קלייבען א נייעם קאָמיטעט.

ה' ב. עפשטיין האָט אויך געפונען פאר ווינשענסווערט, אז מ'זאָל איינלאדען די בעסטע מיטגלידער פון דער הלואה־קאָמיסיע אלס פאך־לייט אין דעם ענין פון דער זעלבסטבעשטייערונג. ער האָט אויך גאָרנישט געגענדעם, אז מ'זאָל רעאָרגאניזירען דעם צ. ק.

דער פאָרזיצענדער (הרב רובינשטיין) האָט פאָרגעלייגט, אז מען זאָל די פראגע וועגען רעאָרגאניזירען דעם צ. ק. לאָזען אָפּען ביז דער קומענדינער זיצונג, אין וועלכער די דאָזיגע פראגע וועט בעטראכט ווערען גרינדליך. איצט דארף מען נור בעטראכטען די פראגע וועגען קאָאפטירען מענשען אין דער קאָמיסיע פאר זעלבסטבעשטייערונג.

מיט א מעהרהייט שטימען איז אָנגענומען געוואָרען דעם פאָרשלאָג פון אינזש. קלעבאַנאָוו: איינצולאדען פון דער הלואה־קאָמיסיע 5 פערזאָן און פון סוחרים 3 אויף צו נעמען אנ'אנטייל אין דער ארבייט פון דער קאָמיסיע פאר זעלבסטבעשטייערונג.

נאָכדעם איז בעשלאָסען געוואָרען, אז די פריהערדיגע רעזאָלוציע פון צ. ק. משתדל צו זיין זיך וועגען איינפיהרען א צוואנגס־זעלבסטבעשטייערונג פון די קהלה־מיטגלידער בלייבט ביי איהר קראפט.

עס איז אריבער א געוויסע צייט, און די זעלבסטבעשטייערונג איז נאָך אלץ געבליבן מעהר ניט ווי א „פרומער וואונש". דער פאָרשטעהער פון דער קאָמיסיע האָט ערקלערט, אז די ארבייט האָט זיך איבערגעריסען צוליב דעם, וואָס דאָס רעגי־סטראציאָנס־ביוראָ, וועלכע שטעלט אויף די רייסטערס פון דער זעלבסטבעשטייערונג, איז געוועזן פערנומען מיט דער רעגיסטראציע פון די אָרימע לייט, וואָס דארפען בע־קומען אומזיסטע מצה. ד"ר שאבאד האָט זיך געהאלטען פעסט ביי זיין ערשטער מיינונג, אז די סבה דערפון, וואָס די ארבייט לטובת דער זעלבסטבעשטייערונג ענטוויקעלט זיך אזוי שוואך, ליגט נור אין דעם, וואָס עס פעהלט דער זאך די סימפאטיע פון דער גאנצער געזעלשאפט. כדי די זעלבסטבעשטייערונג זאָל געבען גוטע רעזולטאטען, איז נויטיג, אז די קאָמיסיע זאָל האָבען א געוויסען אוטאָריטעט אין דער געזעלשאפט, און אויפצוהויבען דעם פרעסטיזש פון דער קאָמיסיע דארפען זיך אין איהר בעטייליגען 20 פערזאָן, אָדער נאָך מעהרער, ד. ה. פאָרשטעהער פון אלע אינדוסטריעלע און האנדעלס־שיכטען, וואָס די קאָמיסיע וועט זיין גרעסער, וועט זי אלץ מעהר קענען אויפטאָן. די דאָזיגע מיינונג פון ד"ר שאבאד איז אונטערשטיצט געוואָרען אויך פון איינינע אנדערע מיטגלידער, וועלכע האָבען אויך געפונען, אז דער צ. ק. ביי זיין איצטינער

נעשטאַלט וועט די זעלבסטבעשטייערונג ניט קענען דורכפיהרען. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז מ'האָט אָנגעהויבען שטאַרק צו קלערען וועגען דער רעאָרגאַניזאַציע פון צ. ק.

*

דעם 24 אַפריל איז אין קריינעלם זאַל פאָרגעקומען אַ גרויסער פאָלקס-מיטינג, אויף וועלכען דער צ. ק. איז שטאַרק קריטיקירט געוואָרען, און עס איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען פאָלגענדע רעזאָלוציע: עס איז נויטיג, אַז עס זאָל בעשאַפען ווערען אַ ריכטיג-אָרגאַניזירטע יודישע קהלה. אין צווי טעג ארום האָט זיך אין אַ בעזונדערער זיצונג פון צ. ק. בעהאַנדעלט די פראַגע, צו עס זיינען נויטיג צו מאַכען נייע וואַהלען און ווי אַזוי די זאַך זאָל אויסגעפיהרט ווערען.

הרב רובינשטיין האָט אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז געוויס דאַרף מען פאָלגען דעם אַלגעמיינעם בעשלוס, כדי צו דערהאַלטען דעם שלום אין דער קהלה. די פראַגע איז נור: פאָרשטעהער פון וועלכע אָרגאַניזאַציעס און אין וואָס פאַר אַ צאָל קענען זיך בעטייליגען אין די דאָזיגע וואַהלען?

ד"ר גרשון האָט דערקלערט, אַז די פראַגע וועגען בעשטימען נייע וואַהלען איז זעהר אַ וויכטיגע. פאָרשטעהער פון אָרגאַניזאַציעס דאַרפען ניט צוגעלאָזען ווערען צו די וואַהלען, כדי עס זאָלען צוליב דעם צוועק ניט בעשאַפען ווערען מעכאַניש קיין נייע אַנשטאַלטען. אום צו בעטייליגען זיך אין די וואַהלען דאַרף מען האָבען אַ צענז. אומעטום פראַקטיצירט זיך, אַז די פערזאָנען, וועלכע בעקומען שטיצע פון דער קהלה, ווערען אויסגעשלאָסען פון די וואַהלען. דאָס רעכט אָנטייל צו נעהמען אין די וואַהלען קענען האָבען די מיטגלידער פון די קלויזען, וועלכע בעקומען ניט קיין שטיצע, די וואָס זיינען מנדב מעות חטים פאַר פסח, אָדער די וואָס טראָגען אריין מיטגלידס-אָבצאָהלונגען אין די פערשיידענע יודישע צדקה-חברות. דער וואַהל-מאָדוס מוז אויסגעאַרבייט ווערען נור דורכ'ן צ. ק. אַליין אָהן אַ שום בעטייליגונג פון זייטיגע געגנער,

נאָך די דעבאַטען איז אָנגענומען געוואָרען פאָלגענדער בעשלוס:

אָנערקענענדיג אין פּרינציפּ, אַז עס איז נויטיג צו מאַכען נייע וואַהלען צוליב דער אָרגאַניזאַציע פון דער יודישער קהלה, איז בעשלאָסען געוואָרען אויפצורופען דעם קומענדיגען זונטאָג אַ ספּעציעלע זיצונג ארומצורייידען וועגען די אופנים, אויף וועלכע די דאָזיגע וואַהלען קענען דורכגעפיהרט ווערען.

אינמיטען דער זונטאָגדיגער זיצונג, בעת אין צ. ק. איז אויף דאָס ניי בעהאַנדעלט געוואָרען די וואַהל-פראַגע, זיינען געקומען 6 דעלעגאַטען, געשיקטע פון אַ גרופּע מענשען, וועלכע האָבען זיך מיט אַ טאָג פריהער צוזאַמענגעקליבען אין „צדקה גדולה", און האָבען פאָרגעלייגט פאָלגענדען פראָטאָקאָל:

„ווילנא דעם 28 אַפּריל 1917. מיר אונטערגעשריבענע (29 פּערזאָן), וועלכע האָבען זיך צונויפגעקליבען אין צדקה-גדולה און אויסגעהערט די מיינונגען פון פערשיידענע מענשען וועגען צ. ק., האָבען בעשלאָסען, צו בעטען דעם צ. ק., אַז ער זאָל אויך אויף ווייטער פערבלייבען אויף זיין אָרט, נור ער זאָל זיך פערגרעסערען דורך נייע 14 מיטגלידער, וועלכע דאַרפען אויסגעקליבען ווערען פון סוחרישען קלאַס, פון די וואוילטעטיגע אַנשטאַלטען און פון בעלי-מלאכות בעלי-בתים. מיר פערלאַנגען, אַז וועגען די אופנים ווי דער קאָמיטעט זאָל פערגרעסערט ווערען, זאָל זיך דער צ. ק. בעראַטען מיט דער קאָמיסיע, וועלכע איז פון אונז אויסגעקליבען געוואָרען און אין וועלכער ס'געהען אריין די פאָלגענדע 8 ה"ה: ש. לעווין, מתתיהו נאָרדאָן, ג. מייטעס, אברהם אַלפּעראָוויטש, א. אבראַמאָוויטש, א. כעלעס, ע. שעסקין און ק. שקאָלניצקי".

נאָך דעם ווי די זעקס דעלעגאַטען האָבען בעקומען פון פּאָרזיצענדען אַ צוואָג, אַז זייער פּראָטאָקאָל וועט נעגוי בעטראַכט ווערען פון צ. ק. און זיינען אַוועקגעגאַנגען, איז אַריין אין זאַל אַן אַנדער דעלעגאַציע פון די דאָזיגע ה"ה: ד"ר בלאָך, ח. פּינעס און רעמאַנאָלסקי, וועלכע האָבען דערקלערט, אַז זיי זיינען בעפולמעכטיגט פון אַ גרופּע פאָרשטעהער פון איינינע געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס און צדקה-חברות פּאָרצולייענען פאָלגענדע רעזאָלוציע פון זייער פערזאַמלונג:

„פּראָטאָקאָל פון דער פּריוואַטער בעראַטונג, וועלכע איז פאָרגעקומען מיט דער בעטייליגונג פון פאָרשטעהער פון געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס און צדקה-חברות דעם 13|26 אַפּריל. עס איז בעשלאָסען געוואָרען פאָרצולייגען דעם צ. ק., אַז ער זאָל אָרגאַניזירען איניבען אַ צייטווייליגע פאָרשטעהערשאַפט פון דער ווילנער יודישער קהלה, וואָס דאַרף בעשטעהן פון אויסגעוועהלטע דורך די פאָלגענדע סאָציאַלע גרופּעס, געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס און צדקה-חברות: I א) פון כלי-קדש — 2; ב) פון פאַבריקאַנטען און בעלי-בתּים פון זאַוואָדען — 4; ג) פון סוחרים — 4; ד) פון קליינהענדלער — 4; ה) פון האַנדווערקער בעלי-בתּים — 4; ו) פון האַנדעלס-אָנגעשטעלטע — 4; ז) פון אַרבייטער — 4; ח) פון איטעליגענטע פּראָפעסיעס — 4; ט) פון צדקה גדולה — 2. II פון געזעלשאַפטליכע אַנשטאַלטען: א) פון „אחיעזר" — 2; ב) פון „אגודת אחים" — 1; ג) פון „אחוה" — 1; ד) פון אַלע פאָלקס-קיכען — 4; ה) פון קינדער-פערזאָרגונג און יוגענד-פעראיין — 1; ו) פון אַלע וועלטליכע שולען (יודישע און העברעאישע) — 2; ז) פון „מושב-זקנים" און „משמרת-חולים" — 1; בס"ה 44 פערזאָן. דער צייטווייליגער קאָמיטעט, וואָס ווערט אויסגעקליבען אויף אַזאַ אופן, אָרגאַניזירט אַלגעמיינע וואַהלען פאַר אַ שטענדיגען אָנפיהרענדען אָרגאַן פון דער יודישער קהלה, און ביז די וואַהלען פיהרט ער אָן מיט אַלע ענינים, וועלכע זיינען נוגע דער קהלה. פאָרצולייגען די דאָזיגע החלטות דעם צ. ק. זיינען אויסגעקליבען געוואָרען די דאָזיגע ה"ה: ד"ר בלאָך, ח. פּינעס און רעמאַנאָלסקי".

נאָך דעם ווי די דעלעגאַציע איז אַוועק, האָט ד"ר שאַבאַד אַרויסגעזאָגט אַזאַ מיינונג: מיט דעם צ. ק. זיינען פיל ניט צופרידען, מען קריטיקירט איהם אומעטום: אויף מיטינגען, אין שולען און אויך אין אַנדערע ערטער. דורך דעם ווערט די וואַהל-פראַגע אַ ברענענדע. נור איידער מיר וועלען זיך דערשלאָגען צו נייע וואַהלען, איידער עס וועלען אויסגעאַרבייט ווערען די סטאַטוטען, וועלען אַוועקגעהן אַ פּאָר חדשים. דער צ. ק. קען אין זיין היינטיגער מיטגלידער-צאָהל ניט פערבלייבען. מען דאַרף דערווייל מאַכען צייטווייליגע וואַהלען. די סאָציאַלע גרופּעס, געזעלשאַפטליכע אָרגאַניזאַציעס און אַנשטאַלטען קלייבען אויס פון זיך פאָרשטעהער, וועלכע נעהען אַריין אין צ. ק., אַרבייטען אויס די סטאַטוטען פון דער קהלה און זיינען זיך משתּדל וועגען די וואַהלען. דער פּראָיעקט, וואָס די צווייטע דעלעגאַציע האָט אונז פאָרגעלייגט, נעהמט אַרום אַלע שיכטען פון דער שטאָטישער בעפעלקערונג.

דיזעלבע מיינונג האָט אונטערגעהאַלטען אויך ה' איזביצקי, דערצו האָט ער נאָך אונטערגעשטריכען, אַז דער צ. ק. האָט ניט דאָס רעכט אַליין אויסצואַרבייטען די סטאַטוטען פון דער נייער קהלה. אין דעם מוזען זיך בעטייליגען פאָרשטעהער פון אַלע פאָלקס-שיכטען.

דער פאָרזיצענדער (אַדוו. ראָזענבוים) האָט אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז ווען עס וועט זיין די מעגליכקייט צו בעשאַפען אין ווילנא אַ יודישע קהלה, וועט געוויס דער צ. ק. שטרעבען די דאָזיגע מעגליכקייט צו פערווירקליכען. נור אויב עס וועט אונמעגליך זיין דורכצופיהרען נייע וואַהלען אין עטליכע וואָכען אַרום, דאַרף מען ניט רעאָרגאַניזירען דעם צ. ק. אָדער בילדען אַ נייעם אָרגאַניזאַציאָנס-קאָמיטעט. מיר דאַרפען קודם כּל אויסקלייבען אַ קאָמיסיע, וועלכע וועט אָנמערקען דעם פּראָעקט צו די סטאַטוטען, און דאַן ערשט וועט מען קענען איינלאַדען פאָרשטעהער פון

די פערשיידענע אָרגאַניזאַציעס אויף דער ענדגילטיגער אויסאַרבייטונג פון די סטאַטוטען פאַר דער קינפטיגער קהלה.

אין דער זעלביגער זיצונג איז אָנגענומען געוואָרען אַ בעשלוס, ניט אָבצוּװאַרטען ביז עס וועט פערענטפערט ווערען די פראַגע וועגען דער רעאָרגאַניזאַציע פון צ. ק. און פאַרליינען דער קאָמיסיע פאַר זעלבסטבעשטייערונג זי זאָל תיכּף צוטרעטען צוריק צו איהר אַרבייט, נעהמענדיג אין אַכט, אַז די נויט פון דער יודישער בעפעלקערונג וואַקסט פון טאָג צו טאָג (די קאַמיסיע איז צוגעטראָטען צו דער אַרבייט, אָבער אויך שפּעטער, נאָך אַלע אָנגענומענע מיטלען, האָט די זעלבסטבעשטייערונג ביז סוף יאָר 1917 כּמעט ניט געגעבען קיין רעזולטאַטען).

די קאָמיסיע, וועלבע איז אויסגעקליבען געוואָרען צו בעטראַכטען דעם ענין פון די וואַהלען צו דער נייער קהלה, האָט דערקלערט אין אַ בעזונדערער זיצונג פון צ. ק., אַז זי איז געקומען צום בעשלוס, אַז ביז וואַנען עס וועט אויסגעקליבען ווערען די נייע קהלה, זאָל מען צוציהען צו דער אַרבייט פון צ. ק. נייע געזעלשאַפטליבע טוער. דערביי האָט די קאָמיסיע אַריינגעטראָגען דעם פאָלגענדען פאָרשלאָג: מ'זאָל אויסקלייבען: פון הויז־ווירטען 1; פון סוחרים, פאַבריקאַנטען און זאַוואָדטשיקעס—2, פון קליינהענדלער — 2, פון האַנדווערקער בעלי־בתּים — 2 פון אַרבייטער — 1, פון האַנדעלס־אַנגעשטעלטע — 1, פון „אחיעזר" — 2, פון „אגודת־אחים", „אהוה", „לחם לרעבים", „תמיכה", „עזרה מהירה" — 2, פון די קיכען — 2, פון די לעהרער־געזעלשאַפטען — 2, פון תלמוד־תּורה — 1, פון מלמדים און הדרים — 2, און פון די קלויזען — 3; בס"ה 23 פערזאָן. צוגלייך נעפינט אָבער די קאָמיסיע, אַז אויב די ניי צוגעקומענע 23 מיטגלי־דער צוזאַמען מיט די אַלטע 13, וועלבע מאַכען אויס אינאיינעם 36, וועלען זיך בעטייליגען אין דער אַרבייט פון צ. ק., וועט דורך דעם די גאַנצע אַרבייט פון צ. ק. פּאַראַליזירט ווערען. דעריבער קומט אויס פאַר נויטיג אויסצוקלייבען אַ בעזונדערען עקזעקוטיווען אָרגאַן.

אינמיטען דער זיצונג האָט ד"ר גרשון אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אַז נאָך דער רעוואָלוציע, וועלבע איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען דורך דער אסיפה אין קריינעלס זאַל, קען דער איצטיגער צ. ק. ניט בלייבען אויף זיין פּאָסטען.

דאָס האָט בעוועגט דעם פאָרזיצענדען אָבצושטימען דעם פאָלגענדען פאָרשלאָג: צו נעפינט די פערזאַמלונג פאַר מעגליך צו עפענען דעבאַטען וועגען דער פראַגע, צו דאַרף זיך דער צ. ק. אָנגעבען אין דעמיסיע? מיט אַ מעהרהייט פון 6 נעגען 5 שטימען איז דער פאָרשלאָג אָבגעוואָרפען געוואָרען.

נאָך דעם ווי דער צ. ק. האָט אָנגענומען דעם פאָרשלאָג פון דער קאָמיסיע וועגען דער קאָאָפּטירונג פון 23 נייע מיטגלידער, האָט דער פאָרזיצענדער אָבגעשטימט די פאָלגענדע פאָרשלאָגען:

א) צי די נייע קאָאָפּטירטע מיטגלידער האָבען אַלע רעכט פון די אַלטע מיטגלידער? דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען איינשטימיג.

ב) צי דאַרף מען אויסקלייבען אַ בעזונדערען פרעזידיום?

דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען איינשטימיג.

ג) ווער קלייבט אויס דעם פרעזידיום: צי דער איצטיגער אָדער דער נייער צ. ק.? מיט אַ מעהרהייט שטימען איז אָנגענומען געוואָרען דער פאָרשלאָג, אַז דעם פרעזידיום קלייבט אויס דער ניי אויפגעשטעלטער צ. ק.

ד) צי עס ווערען איבערגעקליבען אויף דאָס ניי די אַלטע מיטגלידער פון פרעזידיום? מיט אַ מעהרהייט שטימען איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז מ'זאָל ערקלערען די נייע מיטגלידער, אַז די איצטיגע מיטגלידער פון פרעזידיום, אַלס בעשטעטיגטע פון דער מאַכט, דאַרפען פערבלייבען, נור צו זיי קענען אויסגעוועהלט ווערען נאָך עטליבע מיטגלידער.

ס'זיינען אַריבער עטליכע טעג, און אין צ. ק. האָבען אָנגעהויבען אָנצוקומען פּראָטעסטען און פאָדערונגען בנוגע דער קאָאָפּטאַציע פון די נייע מיטגלידער. די אָרגאַניזאַציע פון די ווילנער סוחרים האָט געפאָדערט, אַז מ'זאָל פון איהר אויסקלייבען אין צ. ק. 7 מיטגלידער; די קליינהענדלער האָבען פערלאַנגט, אַז מען זאָל קאָאָפּטי-רען פון זייערע 3; די האַנדווערקער בעלי-בתּים האָבען געפאָדערט, אַז מ'זאָל פון זייערע מוסיף זיין כאָטש נאָך 2 מיטגלידער; י. איזביצקי האָט אין נאָמען פון די פּראָפעסיאָנעלע אַרבייטער-פעראיינען אַריינגעטראָגען אַ פאָדערונג, אַז מען זאָל זיי אויך געבען אַ געוויסע פערטרעטונג אין צ. ק.

נאָך לאַנגע דעבאַטען איז מען געקומען צו אַ קאָמפּראָמיס, דורך וועלכען אַלע בעזונדערע בראַנזשען זיינען בעפרידיגט געוואָרען. אַלס אויסגעקליבענע פון די בראַנזשען זיינען קאָאָפּטירט געוואָרען צום צ. ק. די פאָלגענדע ה"ה:

ה. פינעס, א. בעלעס, א. אלקעניצקי, א. אלפעראוויטש, א. וויינשטיין, מ. נאָרדאָן, מ. וואָלאזשינסקי, ל. קרוק, ש. קליט, א. שאפיר, ג. פופס, ל. זאַקהיים, מ. גראָסמאַן, ד"ר א. מ. בלאָך, א. אבראַמאָוויטש, פרוי וו. ג. געצאָוו, ע. שעסקין, ש. ברוידא.

דעם 24 מאַי 1917 איז פאָרגעקומען די ערשטע זיצונג פון צ. ק. מיט דער בעטייליגונג פון די איבענאויסגערעכענטע קאָאָפּטירטע מיטגלידער.

VI.

סוף זומער 1917 נאָכדעם ווי ס'איז בעוואוסט געוואָרען, אַז ס'גרינדעט זיך אַ ליטווישער לאַנדראַט, האָט זיך דערוועקט די פראַגע צווישען די יודישע כלל-טוער, ווי זאָל זיין די בעציהונג פון יודען צו דער דאָזיגער פּאָליטישער אינסטיטוציע. די פראַגע איז געוואָרען פיל אינטענסיווער נאָך דעם. ווי מ'האָט געמאַכט יודען אַ פאָרשלאָג צו בעטייליגען זיך אין לאַנדראַט. 5 קליינע זיצונגען זיינען אָבגעהאַלטען געוואָרען ווענען דעם ענין, און דער ענדגילטיגער בעשלוס איז געווען, אַז דער צ. ק. אַליין קען אויף זיך ניט נעהמען די אחריות פאַר אַזאַ וויכטיגע פראַגע ווי די זעלבסטפערוואַלטונג פון ליטא און מען מוז אויסהערען די מיינונג פון דער יודישער בעפעלקערונג, וואָס איר געזונטער אינסטינקט וועט זיך אַ סך בעסער פונאַנדערקלייבען אין דער פראַגע, ווי די עטליכע כלל-טוער, וועלכע האָבען ניט דאָס רעכט אַרויסצוטרעטען אין נאָמען פון דער גאַנצער יודישער בעפעלקערונג. ס'איז בעשלאָסען געוואָרען אויפצורופען אַ בעזונדערע זיצונג, אין וועלכער ס'זאָלען זיך בעטייליגען, חוץ די מיטגלידער פון צ"ק, פאָרשטעהער פון די פערשיידענע אָרגאַניזאַציעס, כּדי דער בעשלוס זאָל זיין אַן אַלגעמיינער.

די דאָזיגע זיצונג איז פאָרגעקומען דעם 30 סעפּטעמבער בייטאָג אונטער דעם פאָרזיץ פון הרב רובינשטיין. מיט איינינע טעג פאַר דעם האָבען די פערשיידענע אָרגאַניזאַציעס צונויפגע-רופען זייערע מיטגלידער אויף בעראַטונגען. אויף די דאָזיגע בעראַטונגען האָט יעדע אָרגאַניזאַציע אויסגעאַרבייט איהר מיינונג ווענען דער פראַגע, און האָט בעפולמעכטיגט פון זיך איינעם צו צוויי פאָרשטעהער צו פערטרעטען די געהעריגע אָרגאַניזאַציע אין צ. ק. אין דער דערמאָהנ-טער זיצונג פון צ. ק. האָבען זיך בעטייליגט פאָלגענדע פערזאָנען אַלס פאָרשטעהער פון אָרגאַניזאַציעס: פון ציוניסטען — מ. שאַליט און ד"ר א. ווירשובסקי; פון די פּראָפעסיאָנעלע אַרבייטער-פעראיינען (בונד) — י. פראַנקפורט; פון אַלגעמיינעם אַרבייטער קולטור-פעראיין — ר. גינצבורג; פון יודישען קולטור-פעראיין — א. הייפּערין; פון האַנדווערקער-בעלי-בתּים — ש. הורוויץ; פון צענטראַל-פערבאַנד פון די קאָאָפּע-ראַטיווען — ז. הערשמאַן; פון די קליין-הענדלער — ש. אַנטאָקאָלסקי; פון די סוחרים — א. זיידשנור; פון די הויזבעזיצער — ד"ר א. ווירשובסקי און ד"ר ע. כּהן; פון די לערער — ג. פלודערמאַכער און י. גורעוויץ.

נאָך פֿערשיידענע דעבאַטען איז אָבגעשטימט געוואָרען דער פֿאָרשלאָג: צי דאַרפֿען יודען בײַ די איצטיגע בעדינגונגען פֿון לאַנד-ראַט בעטײליגען זיך אין איהם.

דער פֿאָרשלאָג איז אײנשטימיג אָבגעוואָרפֿען געוואָרען.

לויט די מיטגעטײלטע ידיעות פֿון אײניגע מיטגלידער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די פּאָליאַקען און די ווײסרוסען האָבען אויך בעשלאָסען נ י ט צו געהן אין דעם ליטווישען לאַנד-ראַט.

ס'איז אַרײנגעטראָגען געוואָרען אַ פֿאָרשלאָג אויסצוקלײבען אַ קאָמיסיע, וועלכע זאָל אויסאַרבײטען דעם נוסח פֿון דער רעזאָלוציע מיט איהרע מאָטיווען.

וועגען דעם דאָזיגען פֿאָרשלאָג האָט זיך אַרויסגעזאָגט ה' י. איזביצקי. ער האָט אויסגעדריקט אַ ספק, צו די איצטיגע פֿערזאַמלונג האָט דאָס רעכט אַרויסצוטראָגען אַ בעשלוס אין אַזאַ וויכטיגער פֿראַגע, וואָס בעריהרט די אינטערעסען פֿון דער גאַנצער יודישער בעפֿעלקערונג אין ליטא. לויט זײן מײנונג דאַרף מען צוזאַמענרופֿען אַ קאָנפֿערענץ פֿון פֿאָרשטעהער מצד אַלע יודען פֿון ליטא. די דאָזיגע קאָנפֿערענץ וועט דאַרפֿען אַרויסטראָגען אַן ענדגילטיגען בעשלוס. זי וועט זײן וויכטיג אויך דורך דעם, וואָס זי וועט געבען די מעגליכקייט צו פֿעראײניגען די גאַנצע איצטער פֿונאַנדערגעוואָרפֿענע יודישע בעפֿעלקערונג פֿון ליטא.

נעגען דעם האָבען אַנדערע אָנגעוויזען, אַז ווען יודען זאָלען פֿערלאַנגען אַ קאָנפֿערענץ אין דעם זין, וועט דאָס קענען בעטראַכט ווערען אַלס אַנדירעקטער הסכם מיט'ן איצטיגען לאַנד-ראַט. מיר דאַרפֿען אַלײן אויסאַרבײטען אַ מײנונג און געבען אַן ענטפֿער.

ם. שאַליט האָט אַרויסגעזאָגט די מײנונג, אַז אין די מאָטיווען פֿון דער רעזאָליוציע דאַרף אָנגעוויזען ווערען, אַז מיר קענען ניט געהן אין לאַנד-ראַט, ניט זײענדיג אויסגעקליבען דורך דער גאַנצער יודישער בעפֿעלקערונג פֿון ליטא. דערצו איז נויטיג אַ יודישע קאָנפֿערענץ פֿון די מיליטער-פֿערוואַלטונגען ליטא און ביאַליסטאָק-גראָדנא. די קאָמיסיע דאַרף בעהאַנדלען אַלע פֿראַגען און פֿאָרלײגען פֿאַר דער אַלגעמײנער זיצונג איהרע רעזאָליוציעס. זי דאַרף אויך בעאַרבײטען און פֿאָרלײגען דעם גאַנצען מאַטעריאַל, וואָס איז שײך צום ענין.

ר. נינצבורג האָט פֿאָרגעלייגט, אַז מען זאָל אין די מאָטיווען פֿון דער רעזאָליוציע אָנווייזען אויך אויף דעם, אַז מיר קענען געהן אין לאַנד-ראַט נור מיט דער בעדינגונג, ווען דער לאַנדראַט וועט אויסגעקליבען ווערען אויפ'ן יסוד פֿון אַלגעמײנע, דירעקטע, געהײמע און גלײכע וואַהלען. חוץ די רעכט פֿון די פּאָליאַקען, יודען און ווײסרוסען דאַרפֿען אויך גאַראַנטירט ווערען די רעכט פֿון די קלײנע נאַציאָנאַלע מינדערהייטען, וואָס וואוינען אין דעם קאַנט (רוסען א. א.).

ס'איז אויסגעקליבען געוואָרען אַ קאָמיסיע אויסצואַרבײטען די געהעריגע רעזאָלוציע און אָנצוגעבען איר צוזאַמען מיט די רעזאָלוציעס פֿון זעלבען נוסח מצד די פּאָליאַקען און ווײסרוסען. שפּעטער האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז געמײנזאַם אָנגעבען די רעזאָליוציע איז געוואָרען אונמעגליך, מחמת די פּאָליאַקען האָבען שוין אָנגעהויבען מונדליכע פֿערהאַנדלונגען און אַז אויך די בעלאָרוסען האָבען דערלאַנגט אַ רעזאָליוציע. די יודען איז אַלזאָ אויסגעקומען צו געבען אַן ענטפֿער בעזונדער.

דעם 4 און דעם 22 אָקטאָבער זײנען פֿאָרגעקומען אונטער דעם פֿאָרזיץ פֿון אַדוו. ש. ראָזענבוים חײטערדיגע צוויי זיצונגען פֿון צ"ק מיט די פֿאָרשטעהער פֿון די אָרגאַניזאַציעס. נאָך אַ רײהע אינפֿאָרמאַציעס (פֿון ד"ר ראָם, ד"ר שאַבאַד און אַדוו. ש. ראָזענבוים) און ויכוחים זײנען אָנגענומען געוואָרען די הויפּט-פּונקטען פֿון דער רעזאָליוציע, וועלכע דאַרף פֿאָרגעלייגט ווערען דורך דעם צ"ק צוזאַמען מיט די פֿאָרשטעהער פֿון די אָרגאַניזאַציעס, און ס'איז אויסגעקליבען געוואָרען אַ קאָמיסיע פֿון 7 מיטגלידער, וועלכע ס'איז איבערגעגעבען געוואָרען ענדגילטיג צונויפֿצושטעלען די רעזאָליוציע און בכלל דורכצופֿירען די זאַך. אין דער דאָזיגער קאָמיסיע זײנען אויסגעקליבען געוואָרען:

אַדוו. ש. ראָזענבוים, מ. שאַליט, ד"ר צ. שאַבאַד, ד"ר ג. ראָם, יוסף איזביצקי, ד"ר ע. כהן און א. הײלפּערין.

די קאָמיסיע האָט איר אַרבייט דורכגעפירט. די אויסגעאַרבייטע רעזאָליוציע האָט פאָלגענדען נוסח:

„נעמענדיג אין בעטראַכט, אַז מען האָט בדעה צו פערגרעסערען דעם ליטווישען לאַנדראַט דורך דער בעשטימונג פאַר מיטגלידער פון לאַנדראַט פאָרשטעהער פון דער יודישער, ווייסרוסישער און פוילישער נאַציאָנאַליטעט, האָבען מיר, פערטרעטער פון אַלע פּאָליטישע און סאָציאַלע ריכטונגען, ווי אויך פון קולטורעלע, עקאָנאָמישע און פילאַנטראָפּישע אָרגאַניזאַציעס פון די יודען אין ווילנא, בעטראַכט די פראַגע און נאָך אַ גענויעם ישוב-הדעת האָבען מיר אָנגענומען פאָלגענדען בעשלוס:

1) היות ווי דער ליטווישער לאַנדראַט איז ענטשטאַנען ניט פון אַלגעמיינע וואַהלען, נור אויסשליסליך פון דער ליטווישער קאָנפערענץ, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 18 - 20 סעפּטעמבער ה. י. און ער איז אַלזאָ בעשטימט געוואָרען בלויז פון איין נאַציאָנאַליטעט, וואָס בעוואוינט ליטא;

2) און, ווייטער, היות ווי די טעריטאָריע, אויף וועלכער דער ליטווישער לאַנדראַט זאָל האָבען זיין קאָמפּעטענץ, איז קינסטליך אויסגעשניטען פון דעם אָקופּיר-טען געביט פון ליטא, און גרויסע טיילען לאַנד, ווי דער פערוואַלטונגס-בעצירק ביאַליסטאָק-גראָדנא, וועלכע זיינען אין פּאָליטישער און עקאָנאָמישער הינזיכט ענג פערבונדען מיט איהם, זיינען אויסגעשלאָסען פון איהם,

קען דער אַזוי בעשאַפענער ליטווישער לאַנדראַט אין קיין פאַל ניט אָנערקענט ווערען אַלס די ריכטיגע פערטרעטונג פון דער גאַנצער בעפעלקערונג פון ליטא.

מיר זיינען, פערקערט, איבערצייגט, אַז נור אַן אמת'ע זעלבסטפערוואַלטונג, וואָס זאָל פריי געוועהלט ווערען פון אַלע שיכטען פון דער בעפעלקערונג פון אַלע נאַציאָ-נאַליטעטען פון ליטא, קען אַרויסהעלפען אונזער לאַנד פון עלענד און פון דער אונגעהויער נויט, וואָס די בעפעלקערונג ליידט.

די בעדינגונגען, ביי וועלכע די יודען פון ליטא וואָלטען קענען מיטהעלפען ביי דער גרינדונג פון אַזאַ אמתער זעלבסטפערוואַלטונג, קענען נור בעשטימט ווערען דורך אַ נאַציאָנאַלער קאָנפערענץ פון די יודען פון די מיליטער-פערוואַלטונגען ליטא און ביאַ-ליסטאָק-גראָדנא, וואָס זאָל זיין פריי אויסגעוועהלט פון דער גאַנצער יודישער בעפעלקערונג און וואָס זאָל צונויפגערופען ווערען אין ווילנא".

די דאָזיגע רעזאָליוציע איז אונטערגעשריבען געוואָרען פון די מיטגלידער פון צענטראַל-קאָמיטעט און פון די פאָרשטעהער פון די אָרגאַניזאַציעס.

דערביי האט די קאמיסיע בעפולמעכטיגט דעם הרב י. רובינשטיין, אַדוו. ש. ראזענבוים און ד"ר צ. שאַבאַד דערלאַנגען אין מיליטערפערוואַלטונג ליטא די רעזאָ-ליוציע צוזאַמען מיט אַ בקשה, אונטערגעשריבען פון זיי אַלס בעפולמעכטיגטע, וועגען ערלויבען צונויפרופען אין ווילנא די דערמאנטע יודישע קאנפערענץ.

דעם 29 אקטאבער 1917 האבען זיי די רעזאלוציע און די בקשה דערלאַנגט אין מיליטערפערוואַלטונג ליטא. דארט האט מען זיי פריינדליך אויפגענומען און מען האט זיי מבטיח געווען צו געבען אַ שריפטליכען ענטפער.

כראָניק.

קינדער־פערזארגונג. אין אָקטאָבער 1917 איז ערשינען אַ געדרוק־טער פינאַנץ־בעריכט פון דער ווילנער יודישער געזעלשאַפט פאַר קינדער־פערזאָרגונג פון סעפטעמבער 1915 ביז סעפט. 1917. דעם 20 אָקטאָבער 1917 איז פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פערזאַמלונג פון דער געזעלשאַפט, און אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם זיינען געלייענט געוואָרען אַ רייהע בעריכטען וועגען אַלע אַנשטאַלטען פון דער חברה.

אין 1917 האָט די חברה געהאַט פאָלגענדע קינדער־אינסטיטוציעס: די ערשטע קינדער־קיך, די צווייטע קינדער־קיך, אַ יתומים־הויז, אַ קינדער־היים פאַר מיידלעך, אַ קינדערהיים פאַר אינגלעך, אַ קינדערהיים אויף כיווער גאַס (שניפישאָק), אַ אָוונט־שול פאַר דערוואַקסענע מיידלעך, אַ שול אויף באַקשט און אַ קינדער־ביבליאָטעק.

אין 1915 האָבען געאַרבייט נור פיר אינסטיטוציעס פון דער חברה (די ביידע קינדער־היימען, די מיידעל־שול אויף באַקשט און די קינדער־ביבליאָטעק). די קינדער־קיך אויף פאָהוליאַנקע, וואָס עקזיסטירט שוין פון סעפטעמבער 1914, פלעגט קריגען שטיצע פון הילפס־קאָמיטעט און איז אַריבער אין רשות פון דער חברה ערשט פון יאַנואַר 1916. אין דעם זעלבען יאָר עפענט די חברה שוין די צווייטע קינדער־קיך אויף שניפישאָק (31 יאַנואַר), אויף זומער 1916 האָט זי איינגעאָרדענט אַ שפּיל־פּלאַץ פאַר קינדער און אין אָקטאָבער אנשטאָט דעם קינדער־פּלאַץ—אַן אָוונט־היים פאַר מעהר דערוואַקסענע מיידלעך אין עלטער פון 9 ביז 14 יאָר ווינטער 1916–17 זיינען אויך איינגעאָרדענט געוואָרען פאָרלעזונגען פאַר קינדער, מיט ליכטבילדער. אָנהויב יאָר 1917 האָט די חברה געעפענט די דריטע קינדער־היים אויף כיווער גאַס.

אין די אַלע 9 אינסטיטוציעס ווערען בעזאָרגט טויזענטער קינדער פון דער אָרימסטער יודישער בעפעלקערונג. אין דער קינדער־קיך אויף פאָהוליאַנקע בעקומען צוויי מאָל אַ טאָג עסען בערך 1700 קינדער. פאַר דעם לעצטען יאָר (סעפט. 1916—סעפט. 1917) איז אַרויסגעגעבען געוואָרען 590.231 פאָרציעס. אין קינדער־קיך אויף שניפישאָק, וואו ס׳עסען בערך 300 קינדער, איז אַרויסגעגעבען געוואָרען 128.864 פאָרציעס.

אין דער קינדער־היים פאַר אינגלעך אויף נאָווע גאַס זיינען פאַרהאַן בערך 250 קינדער, פון 7 ביז 14 יאָר, וועלכע פערברייננען דאָרט דעם גאַנצען טאָג, קריגען 3 מאָל אַ טאָג עסען און לערנען אין 5 קלאַסען. אין דער קינדער־היים פאַר מיידלעך געפינען זיך 360 קינדער פון 5 ביז 13 יאָר, וועלכע זיינען פערטיילט אין אַ קינדערגאָרטען און אין 4 קלאַסען. די קינדער־היים אויף כיווער גאַס איז איינגעאָרדענט נור פאַר קליינע קינדער

(בערך 140) אין עלטער פון 2 ביז 9 יאָר. דאָ איז אײַנגעאָרדענט אַ קינדער־גאָרטען און איין קלאַס פאַר עלטערע.

די יתומים־הויז אויף אָסטראָבראַם וואַקסט וואָס פון טאָג, און די צאָל קינדער איז פון עטליכע און צוואַנציג געשטיגען ביז 160. די קינדער וואוינען דאָרט און ווערען פערזאָרגט מיט עסען, שוך־און־קליידונג און למודים.

די אָוונט־היים אויף קאָנע גאַס בעזוכען בערך 100 מיידלעך, וועלכע בעקומען דאָרט, אויסער למודים אין 2 קלאַסען, 2 מאָל אַטאָג עסען.

אין דער שול אויף באַקשט זיינען דאָ 6 קלאַסען, וואו ס'לערנען זיך 270 מיידלעך אין עלטער פון 7 ביז 14 יאָר; אַ העלפט פון די קינדער בעקומען אויך עסען.

די קינדער־ביבליאָטעק אויף טראָקער גאַס האָט אין 1916 יאָר אײַנגעאָרדענט אויך אַ לעזעזאַל: אין ביבליאָטעק זיינען אין משך פון לעצטען יאָר (סעפּט. 1916 סעפּט. 1917) אַרויסגעגעבען געוואָרען 26895 ביכער. בעזוכט די ביבליאָטעק האָבען אין משך פון דער דאָזיגער צייט 1569 לעזער. ווינטער 1916–17 זיינען געלייענט געוואָרען בערך 20 לעקציעס אויף פערשיידענע טעמעס.

אויף אַזאַ אופן ווערען פון דער חברה פערזאָרגט 3280 קינדער, ניט רעכענענדיג די, וואָס בענוצען די ביבליאָטעק, דעם לעזע־זאַל און די לעקציעס. די נויט איז אָבער אַזוי גרויס. אַז הגם ס'עקזיסטירען אין שטאָט נאָך אַנשטאַלטען, וואָס זאָרגען וועגען קינדער, פערבלייבען נאָך טויזענטער יודישע קינדער, יתומים און פון אָרימע עלטערען, אָהן פערזאָרגונג.

ד"ר צ. שאַבאד.

די קינדערהיים פון „אחיעזר". די קינדערהיים פון „אחיעזר" איז געגרינדעט געוואָרען לויט דער אינציאַטיווע פון מרכז „אחיעזר" (דער הויפּט אַ דאַנק דער אַרבייט פון די ה"ה גראָסמאַן, אָלקעניצקי א. א.) אין יוני 1917 ספּעציעל פאַר די אָרימע יודישע קינדער, וואָס האָבען געבעטעלט אויף די גאַסען. אָנהויב זומער 1917 האָט זיך געמערקט אַ בעזונדערע ערשיינונג: די שאַרפע נויט האָט אַרויסגעוואָרפען אויפ'ן גאַס אַ סך יודישע קינדער, וועלכע זיינען געווען געצוואונגען צו בעטען נדבות. די דאָזיגע קינדער פלעגען ליגען אויסגעלייגט אויף די לאַווע און פלעגען פערהילכען מיט זייערע געשרייען און געוויין די גאַסען.

צום אָנהויב האָט דער מרכז געהאַט בדעה צו גרינדען אַ היים, וואו די דאָזיגע קינדער זאָלען זיין נור ביי טאָג און זאָלען דאָרט אויך קריגען עסען, אָבער באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער גרעסטער טייל פון די קינדער זיינען יתומים, וואָס האָבען קיין היים ניט און האָבען ניט וואו צו געכטיגען. דאַן איז דער מרכז צוגעטראָטען צו גרינדען אַ

אינטערנאַט, און בײַ דער מיטהילף פון דער אָרטיגער יודישער בעפעל־קערונג און דער געהעריגער מאַכט האָט ער אָרגאַניזירט אַ פערמאַכטען אינטערנאַט, וועלכער האָט זיך אָפיציעל געעפענט דעם 4 אָקטאָבער נ. ס. 1917 אויף סוואָראָווער גאַס נומ׳ 9.

איידער דער אינטערנאַט איז געעפענט געוואָרען, האָט זיך די בײַטאָגיגע קינדערהיים געפונען אויף ברייטער גאַס נומ׳ 17. נאָך אַ גענויער רעגיסטראַציע פון אַלע קינדער, בײַ וועלכער ס׳האָט אַ סך מיטגעהאָלפען די רעגיסטראַציאָנס־ביוראָ פון צדקה־גדולה, און נאָך אַ גרינטליכען קאָנטראָל אויף די ערטער, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז פון די 268 קינדער פון קינדערהיים נויטיגען זיך אין אַ אינטערנאַט 158, וועלכע מען האָט אַריבערגעפירט אויף סוואָראָווער גאַס נומ׳ 9 אין איטערנאַט, וואָס איז אײַנגעאָרדענט געוואָרען מיט אַלע בעקוועמליכקייטען. לויט מעגליכקייט האָט מען די קינדער בעפרייט פון די שמאַטעס, אין וועלכער זיי פלעגען זיך וואַלגערען אויף די גאַסען, און מען האָט זיי איבערגעטאָן אין נייע קאָסטיומען לויט אַ בעשטימטען מוסטער. 18 פראָצענט קינדער האָבען געהאַט הויט־קראַנקהייטען, דערהויפּט פערכלעך, און ס׳איז אויסגעקומען אַ סך צו אַרבייטען, איידער מען האָט דעם דאָזיגען פראָצענט קראַנקע דערפירט ביז אַ מינימום. די קינדער בעקומען 4 מאָל אַ טאָג עסען. פאַר זייער ערציהונג זאָרגט אַ פעדאַגאָגישער פערסאָנאַל, וועלכער געפינט זיך בײַ זיי פון אינדערפריה ביז בײַנאַכט.

פון די 158 קינדער, וואָס האָבען זיך געפונען אין אינטערנאַט צום 4־טען אָקטאָבער 1917, זיינען געווען אינגלעך־65 פראָצ., מיידלעך 35 פראָצ.; יתומים אָהן טאַטעס און מאַמעס (אינגאַנצען אָהן אַ היים) ־ 46 פראָצ., אָהן טאַטעס — 84 פראָצ., אָהן מאַמעס — 51 פראָצ. פון די קינדער אָהן טאַטעס זיינען 5 פראָצ. פערלאָזענע (ניט בעוואוסט ווער זיינען די עלטערען), 45 פראָצ. טאַטעס זיינען געשטאָרבען, 15 פראָצ. זיינען אויף מלחמה, 10 פראָצ. — אויף צוואַנגסאַרבייט און 25 פראָצ. זיינען אַרויסגעפאָרען (קיין רוסלאַנד, דייטשלאַנד, אַמעריקא, פּראָווינץ). פון די קינדער אָהן מאַמעס זיינען 9 פראָצ. פערלאָזענע, 67 פראָצ. מאַמעס זיינען געשטאָרבען און 34 פראָצ. זיינען אַוועק אויף דער פּראָווינץ. דער עלטער פון די קינדער איז בערך פון 5 ביז 15 יאָר; אינגלעך ביז 6 יאָר — 22 פראָצ., ביז 9 — 40 פראָצ., ביז 12 — 33 פראָצ., ביז 15 — 5 פראָצ. מיידלעך ביז 6 יאָר — 30 פראָצ., ביז 9 — 46 פראָצ., ביז 12 — 20 פראָצ., ביז 15 — 4 פראָצ.

ר. בוניאַק.

די יתומים־הויז אויפ׳ן נאָמען פון גערטרוד מאַרקס איז געגרינדעט געוואָרען דעם 4 אָקטאָבער 1917 פון ה׳ קאָמערציענראַט געאָרג מאַרקס פון קעניגסבערג (פּרייסען) צום ערשטען יאָרצייט פון זיין פרוי גערטרוד, געבאָרענע סימאָן.

אין יאַנואַר 1916, ווי נור ס'איז געעפענט געוואָרען די פּאָסט-פערבינדונג צווישען ווילנא און דייטשלאַנד, האָט ה' געאָרג מאַרקס זיך געווענדעט מיט אַ געניועם בריוו צו איינעם פון די קהלה-פאָרשטע-הער אין ווילנא, נאָכפרעגענדיג זיך וועגען דעם מאַטעריעלען מצב פון די יודען אין שטאָט און פאָרשלאָגענדיג זיין הילף. פון דאַן אָן האָט זיך ה' מאַרקס געפונען אין שטענדיגער קאָרעספּאָנדענץ מיט ווילנא, און אַרומטראָגענדיג זיך מיט דעם געדאַנק צו פעראייביגען דעם זכרון פון זיין פרוי, וואָס איז געשטאָרבען י"ח תשרי תרע"ז, האָט ער זיך געווענדט אין ווילנא מיט אַ בקשה מען זאָל אים מאַכען קאָנקרעטע פאָרשלאָגען; נאָך אַ ישוב-הדעת אין אַ איינגען קרייז, האָט מען אים דעם 24 אויגוסט 1917 פאָרגעשטעלט דעם פארשלאג צו גרינדען אין ווילנא אַ היים פאַר 40 יתומים. דער דאָזיגער פאָרשלאָג איז תיכף אַקצעפּטירט געוואָרען פון ה' מאַרקס, וועלכער האָט דערביי אויסגע-דריקט דעם וואונש, אַז די היים זאָל געעפענט ווערען אויף זיינע הוצאות ניט נור פאַר 40, נור פאַר אַ גרעסערער צאָל קינדער (60). אין אַ קורצער צייט אַרום האָט ה' מאַרקס איבערגענומען די פאָרמעלע התחייבות (ניט נור פאַר זיך, נור אויך פאַר זיינע קינדער און יורשים) צו געבען „דער יודישער קהלה אין ווילנא פאַר די יאָרען 1918—1920 די אַלגעמיינע סומע פון 100000 מאַרק, צאָלענדיג פאָראויס צו 8000 מ' יעדען פערטעל יאָר".

נאָכדעם, ווי די געלט-מיטלען זיינען אויף אַזאַ אופן גאַראַנטירט געוואָרען, איז געבילדעט געוואָרען אין ווילנא אַ קאָמיטעט פון 12 מיט-גלידער, וועלכער איז צוגעטראָטען צו דער פערווירקליכונג פון דער זאַך און פּינקטליך צום ערשטען יאָרצייט פון גערטרוד מאַרקס איז שוין געווען די מעגליכקייט איבערצוגעבען די ניי-געגרינדעטע יתומים-היים דער יודישער קהלה אין ווילנא, ביי אַ פייערליכער עפענונג אונטער דער צאָלרייכער בעטייליגונג פון פערטרעטער פון אַלע יודישע צדקה-אַנשטאַלטען אין שטאָט.

לויט דעם פערלאַנג פון גרינדער טראָגט די יתומים-הויז אַ שטרענג-רעליגיעזען יודישען כאַראַקטער.

די יתומים-הויז געפינט זיך אויף פּאָרטאָווע נומ' 22 און האָט איצט 48 קינדער אין עלטער פון 2 ביז 6 יאָר. די אַנשטאַלט איז אין אַלע הינזיכטען אָוועקגעשטעלט אויפ'ן בעסטען אופן. פאַר די קינדער זיינען פאַרהאַן 3 אויפזעהערינס און 1 לערערין (קינדערגערטנערין) מיט פּעדאַגאָגישער בילדונג, וועלכע גיט 4 שעה אַ טאָג: פון 9 ביז 11 און פון 4 ביז 6. די למודים בעשטעהען פון קלעפּען, פלעכטען, נייהען, געזאַנגען, שפּילען און ערצעהלונגען פון דער יודישער געשיכטע און וועגען יודישע ימים-טובים. די

קינדער ווערען ערצויגען אין גייסט פון דער יודישער רעליגיעזער טראַדיציע: תפלות, וואַשען די הענט פאַרן עסען, בענשען וכדומה. פרייטאָגצונאַכט ווערען אָנגעצונדען ליכט. שבת בעקומען די קינדער חלה. עסען בעקומען די קינדער 4 מאָל אַ טאָג; שבת — אַ עקסטרע־שפּייז; צוויי מאָל אַ וואָך פליישׁ.

די מעדיצינישע השגחה איבער דער אַנשטאַלט האָט ד״ר פּאָטשטער, וועלכער קומט צוויי מאָל אַ וואָך, און חוץ דעם — אַ געניטע פעלדשערין, וועלכע קומט יעדען טאָג.

בעזונדערס שווער איז געווען צו בעקומען דעם נויטיגען אינ־ווענטאַר. די וועש און קליידער האָבען ביים איצטיגען יקרות אָבגע־קאָסט זעהר אַ סך געלט.

דער פּערסאָנאַל פון יתומים־הויז בעשטעהט פון 3 אויפזעהערינס, 1 קעכין, 1 דינער, 1 פּערוואַלטערין, 1 לערערין און 1 בוכהאַלטער מיט אַ אַלגעמיינעם געצאָלט פון 380 מאַרק אַ חדש.

הרב ש. פריד האָט די רעליגיעזע השגחה איבער דער אַנשטאַלט.

די אַנשטאַלט איז לויט איר כאַראַקטער גלייכצייטיג אַ שטרענג־יודישע און דערביי אַ גאַנץ אייראָפּעאישע.

א. ראַכמילעוויץ.

טעכנישע קורסען. די טעכנישע קורסען זיינען געגרינדעט גע־וואָרען לויט דער איניציאַטיווע פון ד״ר צ. שאַבאַד און אינזש. ליטויער אין אָקטאָבער 1917. די טעכנישע קורסען פון „מפיצי השכלה", וואָס האָבען עקזיסטירט אין 1916 (ז. „ווילנער זאַמעלבוך", ערשטער באַנד), האָבען בעוויזען, אַז דער געדאַנק וועגען טעכנישער בילדונג פאַר יודען איז זעהר וויכטיג בעזונדערס אין די צייטען, וועלכע מיר לעבען איבער, און אַז זיין פערווירקליכונג דאַרף דורכגעפירט ווערען אויף אַ סך ברייטערע יסודות.

אויף אַ רייהע בעראַטונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען וועגען דער גרינדונג פון דעם נייעם בילדונגס־אַנשטאַלט, האָבען הן די פאַך־לייט והן די כלל־טוער אָנגעוויזען, אַז מען דאַרף עפענען אין ווילנא אויף ברייטע יסודות יודישע טעכנישע קורסען, וועלכע זאָלען זיך מיט דער צייט אויסבילדען אין אַ טעכניקום. די קורסען דאַרפען זיין אויסגערע־כענט אויף אַ קאָנטינגענט צוהערער, וואָס בעזיצען שוין אַלגעמיינע בילדונג אין אַ קורס פון לכל הפחות 4 קלאַסען גימנאַזיע. דער געצאָלט איז 10 רובל אַ חדש.

דער אינטערעס, וואָס די גרינדונג פון אַזוינע קורסען האָט אַרויס־גערופען איז זעהר גרויס. די זאַך גופא איז אונגעהויער וויכטיג. ס'איז נויטיג אויסצובילדען אַ קאַדר יודישע טעכניקער, וואָס זאָלען זיין צוגע־גרייט צום לעבען און בפרט אין דעם מאָמענט פון דער איבערגאַנגס־

ווירטשאַפט, וואָס וועט אָנקומען מיט׳ן שלום, ווען די שטאָט און די געגענט וועלען אָבגעבויט און אויפגעריכט ווערען. דער נאָכפרעג אויף געבילדעטע טעכניקער איז איצט זעהר גרויס און זייער צאָל צווישען יודען איז זעהר קליין. די קורסען זיינען אַ מין ספּעציעלע מיטעלשול אויף אַ געוויסע צייט מיט געוויסע צילען.

אין נאָוועמבער 1917 האָבען שוין די קורסען רעגעלמעסיג פונקציאָנירט ביי 7 לערער פאַר די טעאָרעטישע און פּראַקטישע למודים (מאַטעמאַטיק, מעכאַניק, אַרכיטעקטור, כעמיע, צייכענען, עלעקטראָטעכניק) און איבער 100 שילער.

די קורסען בעזיצען אַ רייהע לאָבאַראַטאָריעס, אַ עלעקטרישע סטאַנציע און אַ אויסגעצייכענטען בנין, וואָס איז צוגעפּאַסט צו דער אַנשטאַלט. אַלע למודים ווערען געפירט פון פאַך-לייט.

דער מאַטעריעלער יסוד פון די קורסען איז געלעגט געוואָרען דורך אַ גרופּע כלל-טוער, וועלכע האָבען אַריינגעטראָגען די ערשטע סומע געלט אַלס פּייען. די ווייטערדיגע הכנסה איז דערהויפּט דער שכר-למוד.

די קורסען ווערען אָנגעפירט דורך אַ קאָמיטעט, וואָס איז אויסגעוועהלט געוואָרען פון דער גרינדונגס-פערזאַמלונג, און פון פּעדאַגאָגישען ראַט. דער דירעקטאָר פון די קורסען איז אינזש. ליטויער. אין קאָמיטעט געהען אַריין חוץ די מיטגלידער, וואָס זיינען אויסגעוועהלט געוואָרען אויף דער אַלגעמיינער פערזאַמלונג, אויך פאָרשטעהער פון די פּראָפעסיאָנעלע אַרבייטער-פעראיינען, פון פעראיין האַנדווערקער בעלי-בתים און פון די עלטערען פון די שילער.

ס׳ווערט פּראָיעקטירט צו גרינדען ביי די קורסען וואַרשטאַטען פאַר בעלי-מלאכות. מ.

יודישער קולטור-פעראיין. אין מאַי 1917, נאָך דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, האָט אויפגעלעבט דער געדאַנק (וועלכער איז ענטשטאַנען נאָך אַ סך פריהער) וועגען פעראייניגען די ניט אָרגאַניזירטע יודישע דעמאָקראַטישע און סאָציאַליסטישע עלעמענטען אויף אַן אַלגעמיינער פּראַקטישער פּראָגראַם. ה׳ ב. הייפּלפערין האָט פונאַנדערגעשיקט צו די ווילנער יודישע עסקנים אַ בריוו מיט אומגעפעהר פאָלגענדען אינהאַלט:

„אַזוי ווי נאָך די גרויסע געשעהענישען אין רוסלאַנד שטעהט אונז פאָר אַ וויכטיגע שאַפערישע אַרבייט, מוז קודם כל געגרינדעט ווערען אַזאַ יודישער צענטער, אַרום וועלכען עס זאָלען זיך קענען גרופּירען אַלע עלעמענטען פון יודישען פאָלק אָהן אונטערשייד פון ריכטונג און שטרעבונג, אַלע לעבעדיגע קרעפטען אָהן אונטערשייד פון מעמד און קלאַס. די אויפגאַבע ווי אַיינצואָרדענען זיך פּאָליטיש דאָ אויף

אַן אָרט מוז פערנעהמען דעם ערשטען פּלאַץ, ווייל זייענדיג איבער־צייגט, אַז נאָך דער מלחמה וועט אונז אין די גרעניץ־לענדער פון רוס־לאַנד פּאָרקומען אויסצוהאַלטען אַ גרויסען קאַמף מיט די איבעריגע נאַציעס, מוז דאָס יודישע פאָלק זיין גרייט אויפצונעהמען דעם דאָזיגען גראַנגעל און אַרויסווייזען זיין פּאָליטישע רייפקייט. מיר קענען דערלאָזען, אַז אין אַלגעמיין־מלוכה׳שע פראַגען אָדער פּאָליטיש־סאָציאַלע זאָלען מיר זיך, לויט אונזערע איבערצייגונגען, דיפערענצירען אויף פערשיידענע פּאַרטיעס, און גאַנץ מעגליך, אַז אונזערע צילען און אונזערע וועגען וועלען זיך פונאַנדערגעהן, אָבער אין די פראַגען פון דער אָרטיגער אַרבייט מוזען מיר זיך פעראייניגען, ווייל דאָס איז אַ לעבענס־פראַגע פאַרן יודישען פאָלק אין די גרעניץ־לענדער פון רוסלאַנד בנוגע צו יענע יודיש־פיינדליכע עלעמענטען פון די נאַציעס, וועלכע בעוואוינען די געגענדען. וואָס עס זאָלען ניט טענה׳נען די אָנהענגער פון אינטער־נאַציאָנאַליזם, אָבער איינס איז קלאָר, אַז מיר לעבען און מיר וועלען נאָך אפשר לאַנג לעבען אין אַ ניט געזונטער סביבה פון שאָוויניזם און אָט אין דער סביבה שטעהט אונז פאָר אַ שווערער קאַמף. אַלזאָ, לייג איך פאָר שאַפען אַזאַ פּאָליטישען צענטער, וועלכער זאָל אַרומ־נעהמען אַלע לעבעדיגע און אַקטיווע קרעפטען פון אונזער פאָלק, אום מיר זאָלען אויף אַ בכבוד׳יגען אופן נעהמען אַן אָנטייל אין דער גרויסער אַרבייט פון נייעם בנין, ווייל דאָס פאָדערט פון אונז דער איצטיגער מאָמענט״.

אויף דעם דאָזיגען בריוו פון ה׳ היילפּערין האָבען זיך אָבגערו־פען איניגע כלל־טוער. זיי האָבען אָבגעהאַלטען אַ רייהע בעראַטונגען, וואו נאָך לאַנגע דעבאַטען האָבען זיי בעשלאָסען צו גרינדען ניט אַ פּאָליטישע פּאַרטיי מיט אַ בעשטימטער פּראָגראַם, נור אַ פּאָליטישען קלוב מיט אַזאַ אַלגעמיינער פּלאַטפאָרמע, אויף וועלכער אַלע דעמאָקראַ־טישע עלעמענטען זאָלען זיך קענען צונויפגעהן.

דער גרינדונגס־קאָמיטעט האָט תיכף נאָכדעם אַרויסגעגעבען אַ פלוג־בלעטעל מיט בערך פאָלגענדען אינהאַלט: „די מלחמה האָט געמאַכט גרויסע איבערקערענישען אין דער גאַנצער וועלט און ביי אַלע פעלקער. די וועלט ווערט בעניית, עס איז געפאַלען אין רוסלאַנד דער צאַריזם; אַלע פעלקער אַרום אונז גרייטען זיך צו בויען אַ נייעם לעבען און אָר־גאַניזירען זיך, נור אויף דער יודישער גאַס איז שטיל, נור ביי יודען איז געבליבען אַלץ ווי פריהער: די זעלבע צוריסענקייט און צופּליטערט־קייט; נור דער קלענסטער טייל פון יודישען פאָלק איז אָרגאַניזירט: די יודישע אַרבייטער־מאַסען. עס איז געקומען די צייט, אַז די איבעריגע יודישע דעמאָקראַטישע עלעמענטען — בעלי־מלאכות, קרעמער, אינטעלי־גענץ און אַזוי בעלי־בתים—זאָלען זיך אויך אָרגאַניזירען. ס׳זיינען פאַרהאַן

פראַגען, וועלכע מען טאָר ניט אָבלייגען. מיר מוזען זיך גלייך אָנהויבען פונאַנדערקלייבען אין די דאָזיגע פראַגען און געבען אויף זיי אַן ענטפער, כדי אַרום זיי צו אָרגאַניזירען זיך. אויסער די אַלטעגליכע פראַגען שטעהען פאַר אונז אויפ׳ן סדר היום די פאָלגענדע ברענענדיגע שאלות: א) ווי דאַרף פּאָליטיש אייגנגעאָרדנעט ווערען ליטא. ב) די אָרטיגע זעלבסטפערוואַלטונג אין ליטא. ג) קולטור-נאַציאָנאַלע אווטאָנאָמיע. ד) די קולטור-נאַציאָנאַלע איינריכטונגען ביי יודען (קהלה). ה) די מיטלען צום אויפבוי און ענטוויקלונג פון דער פאָלקס-ווירטשאַפט ביי יודען״.

נאָך דער דאָזיגער פלוג-בלעטעל האָבען די גרינדער צונויפגערופען דעם 3-טען יולי 1917 אַ גרינדונגס-פערזאַמלונג. אין דער איינלאַדונגס-קאַרטע איז געווען געזאָגט: „ס׳גרינדעט זיך אַ יודישער קולטור-פעראיין, וועלכער שטעלט זיך די אויפגאַבע צו ענטוויקלען דעם זעלבסט-בעוואוסטזיין און די זעלבסט-טעטיגקייט פון די יודישע מאַסען און צו אָרגאַניזירען זיי אויף דעמאָקראַטישע און נאַציאָנאַלע יסודות״.

ה׳ ב. היילפערין איז אויסגעוועהלט געוואָרען פאַר אַ פאָרזיצענדען פון פעראיין.

דער פעראיין פערמאָגט דריי סעקציעס: א) אָרגאַניזירענדיגע—צו אָרגאַניזירען די יודישע מאַסען. ב) עקאָנאָמישע—אויפצוקלערען דעם עקאָנאָמישען מצב פון דער יודישער בעפעלקערונג. ג) אויפקלערונגס-סעקציע—צו בעלויכטען די בעציהונג פון יודען צו די פּאָליטישע געשעהענישען.

אַדאַנק די בעמיהונגען פון דער אָרגאַניזאַציאָנס-סעקציע האָבען זיך אָרגאַניזירט די לאַהדים-קרעמער, די מאַנופאַקטוריסטען, ווי אויך דראָגיסטען.

די עקאָנאָמישע סעקציע האָט אויסגעאַרבייט אַ פראַגע-בויגען, לויט וועלכען מען האָט בדעה צו מאַכען אַן אַנקעטע צווישען דער יודישער בעפעלקערונג, דער עיקר אום פעסטצושטעלען די היזיקות, וואָס די יודישע בעפעלקערונג האָט געליטען פון דער מלחמה סיי דירעקט סיי אונדירעקט.

די אויפקלערונגס-סעקציע איז אַריינגעטראָטען אין בעציהונגען מיט די פאָרשטעהער פון אַנדערע נאַציעס, וועלכע האָבען געגעבען עפענטליכע עבקלערונגען אויף די אַלגעמיינע פערזאַמלונגען פון פעראיין בנוגע זייערע בעציהונגען צו דער יודישער פראַגע.

דער פעראיין האָט בערך 150 פעררעגיסטרירטע מיטגלידער.

אין יודישען קולטור-פעראיין קומען פאָר פעריאָדיש, אַלע וואָך, פערזאַמלונגען, אויף וועלכע מען האַלט רעפעראַטען איבער פערשיידענע יודישע, פּאָליטיש-געזעלשאַפטליכע פראַגען, וועלכע ווערען בעלויכטען פון פערשיידענע יודישע נאַציאָנאַל-סאָציאַלע שטאַנדפונקטען. דער פעראיין אָרדענט אויך איין עפענטליכע אַרויסטרעטונגען.

יצחק ברוידעס.

דער אַלגעמיינער אַרבייטער קולטור־פעראיין. אונטער אַזאַ נאָמען האָט אין מערץ 1916 בעגונט זיין טעטיגקייט דער „וועסטניק זנאַניא", וואָס האָט זיך געעפענט אין ווילנא אין יאָר 1913 דורך אַ גרופּע דעמאָקראַטישער אינטעליגענץ פון פערשיידענע נאַציאָנאַליטעטען. די קולטורעלע טעטיגקייט פון „וועסטניק זנאַניא", אַזוי אויך פון „אַלגעמיינעם אַרבייטער קולטור־פעראיין" ווערט כאַראַקטעריזירט מיט אַ בולטען שטעמפּעל פון אינטערנאַציאָנאַלע טענדענצען.

לויט דער נאַציאָנאַליטעט זיינען דאָס רוב מיטגלידער יודען. אין משך פון זומער 1916 און ווינטער 1917 האָט דער פעראיין איינגעאָרדענט אַ רייהע ליטעראַרישע, קינסטלערישע און מוזיקאַלישע אָווענטען, חעפעראַטען, געשפּרעכען, וואָס זיינען געווען געווידמעט פערשיידענע פאָרשטעהער פון ליטעראַטור און קונסט: שלום־עליכם, אש, עליזא אָרזשעשקאָ, טאָלסטאָי, גאָרקי, קאַמיסאַרזשעווסקאַ א. א., אויך 5 עפענטליכע „אָווענטען פון אינטערנאַציאָנאַלער קונסט" מיט כאַראַקטעריסטישע אַנאָנסען, וואָס זיינען געווען געדרוקט אויף פינף שפּראַכען. סוף 1916 האָט דער פעראיין געעפענט ביי זיך אין לאָקאַל אַן אומזיסטע ביבליאָטעק און אַ לייען־זאַל אויפין נאָמען פון אָנגעזעהענעם טוער פון דער הינער אַרבייטער־בעוועגונג סטאַניסלאַוו רולקאָווסקי.

אום צו פערלייכטערן די מאַטעריעלע לאַגע פון זיינע מיטגלידער האָט דער פעראיין סוף יוני 1917 געעפענט ביי זיך אין לאָקאַל אַ „אינטערנאַציאָנאַלע קיך" פון אַ פאָלקס־טיפּ. די בעזוכער — אויסשליסליך אַרבייטס־עלעמענטען — בעשטייהען כמעט גלייך אויף גלייך פון יודען און קריסטען. די פערוואַלטונג און דער פערסאָנאַל פון קיך בעשטייהען אויך פון פאָרשטייהער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטען פון אונזער געגענד. ביי דער מאַלערישער צוזאַמענשטעלוניש פון פעלקער און לשונות — הערשט אַ פולשטענדיגע גלייכבערעכטיגונג פון שפּראַכען. די פרוכטבאַרע השפּעה פון אַלגעמיינעם קולטור־פעראיין און פון זיינע אינסטיטוציעס אויף דער נאַציאָנאַלער התקרבות און אויף דער געגענזייטיגער בעקאַנטשאַפט מיט פערשיידענאַרטיגע קולטורען איז בלי שום ספק.

אין אויגוסט 1917 האָט דער פעראיין געהאַט העכער 350 מיטגלידער, פון זיי יודען, 84 פאָליאַקען, 9 בעלאָרוסען, 7 ליטווינער, 5 רוסען, 4 מאַלאָרוסען, 1 דייטש און 1 אַרמעניער. דער פאָרזיצענדער פון פעראיין איז דער אַרבייטער־ליטווינער א. יאַקוטיס, זיין ממלא־מקום — דער זשורנאַליסט־יוד ר. גינצבורג. ר ע ו א ל.

די יודישע לערער־געזעלשאַפט. צוליב פערשיידענע סבות זיינען אין ווילנא פערבליבען ביי דער אָקופּאַציע אַ געוויסע צאָל לערער מיט אַ ספּעציעלער פּעדאַגאָגישער בילדונג; אין ווילנע האָבען זיך אויך אָנגעקליבען אַ סך לערער, וועלכע זיינען אָנגעפאָרען פון די אַרומיגע שטעט און שטעטלעך. די לאַגע פון די אַלע לערער איז געווען זעהר אַ טרויעריגע. אויף אַ רייהע פערזאַמלונגען איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען דער געדאַנק, אַז ס'איז זעהר נייטיג צו גרינדען אַ געזעלשאַפט, וואָס איר אויפגאַבע זאָל זיין צו אָרגאַניזירען די לערער, כדי עס זאָלען קענען פערטיידיגט ווערען זייערע אינטערעסען סיי עקאָנאָמישע, סיי קולטורעלע. דער דאָזיגער געדאַנק איז פערווירקליכט געוואָרען דורך דער גרינדונגס־פערזאַמלונג, וועלכער איז פאָרגעקומען דעם 11/24 סעפּטעמבער 1915.

שוין אויף די ערשטע זיצונגען איז אָנגענומען געוואָרען אַ בעשלוס, אַז מיטגלידער פון לערער־געזעלשאַפט קענען זיין נור לערער, וועלכע האָבען געאַרבייט אָדער אַרבייטען אין יודישע וועלטליכע שולען.

ס'איז אויך אָנגענומען געוואָרען דער כלל, אז אין די יודישע שולען דאַרפען די לימודים געפירט ווערען אויף דער מוטערשפּראַך.

די צילען פון דער לערער-געזעלשאַפט זיינען פעסטגעשטעלט געוואָרען צווייערלייאיגע:

א) געגענזייטיגע הילף (שטיצע, הלואות, עסען, קליידונג וכדומה).

ב) קולטורעלע אויפגאַבען (גרינדען שולען, צוגרייטען לערער, שאַפען לער-ביכער, קינדער-ליטעראַטור, אויסשטעלונגען פון לער-ביכער, מכשירים, אויסאַרבייטען טערמינאָלאָגיע פון פערשיידענע געגענשטאַנדען וכדומה).

די צאָל מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט איז געשטיגען פאַר דער צייט, וואָס די געזעלשאַפט עקזיסטירט, פון 60 ביז 140.

די אַלגעמיינע פערזאַמלונג פון דער געזעלשאַפט קלייבט אויס אַ פערוואַלטונג פון 7 מיטגלידער און אַ רעוויזיאָנס-קאָמיסיע פון 3 מיטגלידער.

די פערוואַלטונג פירט אָן מיט דער אַרבייט פון דער געזעלשאַפט. אין אַלע וויכטיגע פראַגען האָט דעם ענדגילטיגען וואָרט די אַלגעמיינע פערזאַמלונג.

די פערוואַלטונג האָט לויט די צילען פון דער געזעלשאַפט געשטרעבט צו אַרבייטען אויף ביידע געביטען: אויף דעם עקאָנאָמישען און קולטורעלען.

I. קולטורעלע אַרבייט: א) פּאָרטראָגען וועגען דער יודישער פאָלקס-שול, אירע יסודות, אויפגאַבען און פּראָגראַם; וועגען אַ רייהע וויסענשאַפטליכע און געזעלשאַפטליכע פראַגען; אָוועגטען צום אָנדענקען פון י. ל. פרץ און שלום-עליכם; פאַמיליען-אָווענטען. ב) בעטייליגונג אין דער קאָמיסיע פון „מפיצי השכלה" וועגען אויסאַרבייטען אַ פּראָגראַם פון אַ נאָרמאַלער יודישער פאָלקשול, סוף יאָר 1915. ג) דיסקוסיעס אויף פעדאַגאָגישע טעמען. ד) אַ פערטרעטער אין שול-ראַט. ה) אויסאַרבייטונג פון אַ טערמינאָלאָגיע אויף אַריטמעטיק, וועלכע איז אָבגעדרוקט אין רעכענבוך פון ש. באַסטאָמסקי און ל. הורוויץ. ו) לערער-קורסען.

די ווילנער יודישע לערער-געזעלשאַפט האָט שוין לאַנג פאָראויסגעזעהן די סכּנה פון דוחק אין צוגעפּאַסטע לערער, און האָט אין 1916 געגרינדעט קורסען. די קורסען האָבען עקזיסטירט 9 חדשים און האָבען אַרויסגעלאָזען אַן ערך 50 לערער און לערערינס. די צוהערער זיינען געוועזען דאָס רוֹב שילער פון ווילנער לערער-אינסטיטוט און געענדיגטע גימנאַזיסטינס. אַלע פון זיי האָבען זיך שוין איינגעאָרדענט אויף שטעלעס. די קורסען האָבען געהאַט דעם ציל צוצוגרייטען יודישע לערער פאַר דער יודישער פאָלקס-שול. די קורסיסטען האָבען אויסגעהערט פאָלגענדע קורסן: יודישע ליטעראַטור—ם. שאַליט; יודישע שפּראַך—ז. רייזען; געשיכטע פון דער יודישער בילדונג פאַר דעם לעצטען יאָרהונדערט—ג. פּלודירמאַכער; פּעדאַגאָגיק און פּסיכאָלאָגיע—י. מיצקון;

מעטאָדיק פון אַריטמעטיק — י. גורעװיץ; מעטאָדיק פון נאַטורװיסענ־שאַפט — י. ס. כאַצקעלס; דידאַקטיק און היגיענע — מ. שור; יודישע לער־ביכער און אױסשטעלונג פון פערשיידענע לער־ביכער — ש. באַסטאָמסקי; העברעאישע לער־ביכער — ל. טורבאָװיץ; מעטאָדיק פון געשיכטע — א. הײלפּערין; התחלה שרײבען און לײענען — ג. רײנעס; גימנאַסטיק — מ. מזא״ה; געזאַנג — ש. קױדראַנאָװסקי. ס׳איז אױך אײנגעאָרדענט געװאָרען אַ ספּעציעלע אױסשטעלונג פון יודישע און העברעאישע לער־ביכער. די לערער־געזעלשאַפט האָט סוף 1917 בעשלאָסען איבערצוחזרן די קורסען לױט אַ ברײטערער פּראָגראַם.

ז) גרינדונג פון פערשײדענע קאָמיסיעס פאַר אַלערלײ געגענ־שטאַנדען: נאַטורװיסענשאַפט, אַריטמעטיק, געאָגראַפיע, געשיכטע; פאַר נאַציאָנאַליזירען די מיטעל־שולען; פאַר אַ פעדאַגאָגישען זאַמעל־בוך; װעגען דער שול אױף דער פּראָװינץ; װעגען אַ פערלאַג פון לערביכער.

II. עקאָנאָמישע אַרבײט: א) אַרױסגעבונג פון ברױט פאַר די מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט, אײדער ס׳זײנען אײנגעפירט געװאָרען די ברױט־קאַרטעס. ב) אַרױסגעבונג פון זאַלץ, גרױפּענס, אַרבעס און אַנדערע שפּײז־פּראָדוקטען. ג) אַרבײט־ביוראָ. ד) פּראָצענט־אָבצאָל לטובת די נױטבעדערפטיגע לערער. ה) די פערטײדיגונג פון די עקאָנאָמישע אינטערעסען פון די לערער אין די שולען. ו) שטיצע פאַר די נױט־בעדערפטיגע לערער. אין 1916 איז אַרױסגעגעבען געװאָרען שטיצע 2130 מאַרק, הלואות — 425 מאַרק, בסך־הכל 2555 מאַרק. אין 1917 — שטיצע 2000 מאַרק, הלואות — 500 מאַרק, בסך־הכל 2500 מאַרק.

ז) אַ װענדונג צום צענטראַל־קאָמיטעט מיט אַ פאָרשלאָג צו הע־כערען דאָס געהאַלט פון די לערער. כדי דער לערער זאָל האָבען דעם עקזיסטענץ־מינימום און די מעגליכקײט פּראָדוקטיװ צו אַרבײטען, מוז דאָס ביזאיצטיגע געהאַלט (15 רובל אַ מאָנאַטליכע שעה) פערגרע־סערט װערען לכל־הפחות אױף 3—4 מאָל; נור רעכענענדיג זיך מיט די בעזונדערע בעדינגונגען, אין װעלכע ס׳געפינט זיך איצט װילנא, בעשליסט די אַלגעמײנע פערזאַמלונג, אז פון דעם 1 נאָװעמבער 1917 מוז דאָס געהאַלט פון די לערער פאַר אַ מאָנאַטליכער שעה אין אַלע געזעלשאַפטליכע שולען (פאָלקס־שולען, קינדער־הײמען, תלמוד־תורות, יתומים־הײזער א. א.) פיקסירט װערען אױף 25 רובל.

פאַר דער גאַנצער צײט, װאָס די געזעלשאַפט עקזיסטירט, האָט די פערװאַלטונג געהאַט 102 זיצונגען. אַלגעמײנע פערזאַמלונגען זײנען געװען 27. — (די העברעאישע לערער האָבען אין 1917 געגרינדעט אַ בעזונדערע העברעאישע לערער־געזעלשאַפט).

ב. זילבערבאַך.

סטודענטען-פעראיין. אין פעברואַר 1916 איז אין ווילנא לויט דער איניציאַטיווע פון אייניגע סטודענטען געגרינדעט געוואָרען אַ פעראיין פון יודישע סטודענטען און אביטוריענטען. דער פעראיין האָט זיך געשטעלט דעם ציל צו געבען זיינע מיטגלידער די מעגליכקייט צו בעפרידיגען זייערע קולטורעלע, געזעלשאַפטליכע און עקאָנאָמישע בעדערפעניסען.

במשך פון די 1$\frac{1}{2}$ יאָר פון זיין עקזיסטענץ האָט דער פעראיין איינגעאָרדענט אַ גאַנצע רייהע ציקלען פון רעפעראַטען אויף פערשיידענע וויסענשאַפטליכע, געזעלשאַפטליכע און ליטעראַרישע טעמעס, וועלכע זיינען געלייענט געוואָרען פון אַדוו. ש. ראָזענבוים, ד"ר רעגענסבורג, ד"ר אלשוואַנגער, יוסף איזביצקי, דוד רויבעל און אַנדערע. דער גרעסטער טייל פון די לעקציעס זיינען געווען געווידמעט יודישע פראַגען.

צו יעדען יום-טוב פלעגט דער פעראיין איינאָרדענען מוזיקאַליש-ליטעראַרישע אָווענטען מיט אַ נאַציאָנאַל-יודישען אינהאַלט. כדי צו בעערען דעם אָנדיינקען פון די פערשטאָרבענע יודישע שריפטשטעלער פרץ, שלום-עליכם און פרוג, זיינען אין פעראיין פאָרגעקומען טרויער-אָווענטען.

דער פעראיין האָט רעאַגירט אויף פערשיידענע געשעהעניסען אין יודישען געזעלשאַפטליכען לעבען; אַזוי, למשל, איז דער פעראיין שאַרף אַרויסגעטראָטען געגען דער רעזאָלוציע פון דער וואַרשויער פוילישער סטודענטענשאַפט, וועלכע האָט ניט צוגעלאָזען די יודישע קאָלעגען צו האָבען אַ פאָרשטעהערשאַפט אין דער הנהגה פון דער אַלגעמיינער סטודענטענשאַפט. די מיטגלידער פון פעראיין פלעגען זיך בעטייליגען אין פערשיידענע געזעלשאַפטליכע אַרבייטען פון דער יודישער ווילנא, צ. ב. אין דער פאָלקס-ציילונג, אין פערזאָרגונג מיט מצה די אָרימע יודישע בעפעלקערונג און אין מיטווירקען לטובת פערשיידענע וואָלטעטיגע אָווענטען וכדומה.

ביים פעראיין זיינען געווען געגרינדעט קאָמיטעטען פאַר אייניגע הילפס-קאַסעס.

ביים פעראיין האָט זיך געפונען אַ לעזע-זאַל, וואו ס'פלעגען זיך בעקומען צייטונגען און זשורנאַלען און ס'האָט עקזיסטירט אַ הילפס-קאַסע, וועלכע האָט אַרויסגעגעבען הלואות און שטיצע די נויטבעדערפטיגע חברים.

די אָפיציעלע שפּראַכען פון פעראיין זיינען געווען יודיש און העברעאיש.

אין יוני 1917 האָט זיך די טעטיגקייט פון פעראיין אַזוי גוט ווי אָבגעשטעלט.

ל.

"הזמיר". דער אונפּאַרטעאישער פעראיין "הזמיר" האָט זיך געגרינדעט דעם 10-טען אָקטאָבער 1917 מיט'ן ציל צוצוציהען די יודישע יוגענד צו דער יודישער קולטור דורך פאָרלעזונגען, ליטעראַרישע אָווענטען, פאָרשטעלונגען, בעהאַנדלונגען פון פערשיידענע וויסענשאַפטליכע פראַגען וכדומה. שוין אויף דער גרינדונגס-פערזאַמלונג האָט זיך דער פעראיין קאָנסטרואירט אַלס אַ יודישע מוזיקאַליש-דראַמאַטישע געזעלשאַפט. דעם 3-טען נאָוועמבער איז פאָרגעקומען ביי אַ גרויסען עולם (איבער 350 געסט), צווישען וועלכען ס'זיינען געווען אַ רייהע פאָרשטעהער פון דער ווילנער יודישער אינטעליגענץ און געזעלשאַפטליכקייט, די פייערליכע עפענונג פון דער נייער געזעלשאַפט.

תיכף נאָכדעם האָט זיך דער פעראיין גענומען צו דער פערווירקליכונג פון זיין פּראָגראַם. ס'זיינען געגרינדעט געוואָרען אַ כאָר אונטער דער לייטונג פון קאַנטאָר א. בערנשטיין, אַ דראַמאַטישע סעקציע אונטער דער אָנפירונג פון אַרטיסט א. שטיין, אַ מוזיקאַליש ליטעראַרישע און וויסענשאַפטליכע סעקציע.

דער פעראיין האָט איינגעאָרדענט אַ אָווענט לכבוד דעם 100-יאָריגען יובילייע פון פראָפ. צבי הירש גרעץ, אַ זעהר געלונגענעם חנוכה-אָווענט און אַ רייהע רעפעראַטען. פון צייט צו צייט ווערען אויך איינגעאָרדענט בעשפּרעכונגען מיט דיסקוסיעס וועגען פערשיידענע פראַגען פאַר אַ ענגערע קרייזען פון די מיטגלידער.

פאַר דער קורצער צייט פון 1 1/2 חדשים, וואָס דער פעראיין עקזיסטירט, האָט ער אַרויסגעוויזען אַ גאַנץ לעבעדיגע און נוצליכע טעטיגקייט. די פּראָגראַם פון דער ווייטערדיגער אַרבייט איז נאָך ברייטער: מען איז צוגעטראָטען אַיינצואָרדענען אַ רייהע ליטעראַרישע אָוועגטען, געווידמעט די יודישע און העברעאישע שרייבער, די יודישע דיינקער, מוזיקער א. א., וואָס זאָלען טראָגען אַן אויפקלערונגס־כאַראַקטער; אַ רייהע אָוועגטען צו בעהאַנדלען פראַגען פון יודישער עקאָנאָמיק, סטאַטיסטיק, געשיכטע, וויסענשאַפט וכדומה, מוזיקאַלישע און דראַמאַטישע פאָרשטעלונגען; ליטעראַרישע אויסגאַבען.

ביים פעראיין איז פאַרהאַן אַ לעזע־זאַל פון צייטונגען און אַ קליינע ביבליאָטעק פון יודישע ביכער.

דער פעראיין בעשטעהט איצט פון 160 מיטגלידער (60 פראָצ. פרויען און 40 פראָצ. מענער), וואָס לויט בעשעפטיגונג זיינען זיי: לערן־יונגענד — 55 פראָצ.; אינטעליגענטע פּראָפעסיעס און פערשיידענע — 35 פראָצ. און אָהן בעשעפטיגונג — 10 פראָצ.

ש. גארדאן.

לאחדים־קרעמער. די לאַגע פון די קליינע בשמים־קרעמער איז געווען זעהר אַ שלעכטע נאָך אין דער צייט, איידער ווילנא איז פערנומען געוואָרען דורך די דייטשען. ווייל די באַהנען זיינען געווען פערנומען מיט דער עוואַקואַציע פון ווילנא, האָט געהערשט אַ דוחק אין סחורה. און צוליב דעם האָבען די פרייזען אויף די בשמים־סחורות גענומען שטייגען וואָס פון טאָג. און גלייך ווי די דייטשען זיינען אַריין אין ווילנא, האָבען זיך געפונען ספעקולאַנטען, וועלכע האָבען אויפגעקויפט סחורות און האָבען די סחורות בעהאַלטען אום אַרויפצוציהען די פרייזען נאָך מעהר. די קליינע בשמים־קרעמער, וועלכע לעבען איצט נור פון זייערע קרעמלעך (ביז די דייטשען זיינען אַריין אין ווילנא פלעגען נאָך די מאַנען פערדינען בעזונדער, ווער אויף אַ שטעלע אין אַ געשעפט, און ווער אַלס בעל־מלאכה; די גרויסע געשעפטען זיינען אַרויסגעפאָרען ביי דער עוואַקואַציע און די בעלי־מלאכות פערדינען איצט אויך ניט), האָבען אום צו דערהאַטען זייער חיונה, געמוזט אַיינקויפען זייער סחורה ביי די ספעקולאַנטען און צאָלען הויכע פרייזען און מחמת דעם אויך פערקויפען צו הויכע פרייזען. אין די אַגולנעס, וואו די קרעמער פלעגען קויפען, איז קיין סחורה ניט געווען, ווייל די גאַנצע סחורה האָט זיך געפונען גאָר ביי זייטיגע מענשען, ניט קיין בשמים־קרעמער, וועלכע זיינען מיט אַ מאָל געוואָרען הענדלער. אויך די אַגולניקעס האָבען געקויפט ביי די ספעקולאַנטען. די ווילנער בעפעלקערונג, מיינענדיג, אַז די הויכע פרייזען מאַכען די קרעמער אליין, האָבען זיך פעראייניגט אין קאָאָפּעראַטיוועז און האָבען געעפענט אייגענע בשמים־קראָמען און האָבען פערקויפט צו ביליגערע פרייזען, ווייל די קאָאָפּעראַטיוועז האָבען כמעט ניט געהאַט קיין הוצאות אויף זייערע געשעפטען: קיין שטייערען צאָלען זיי ניט, קיין פערקויפערס האַלטען זיי ניט, קיין דירה־געלט האָט זיי אויך ניט געקאָסט וכדומה. די סחורות האָט זיי אויך געקאָסט ביליגער, ווייל זיי האָבען אַיינגעקויפט אין גרויס

פאַרטיעס, וואָס דער קליינער־קרעמער קאָן דאָס ניט. אַזעלכע קאָאָפּע־ראַטיוון האָבען זיך געגרינדעט אין ווילנא 25 יורישע מיט העכער 20 טויזענט מיטגלידער, וואָס מאַכט אויס אַ דריטעל פון דער גאַנצער ווילנער יודישער בעפעלקערונג *). אויסער קריסטליכע קאָאָפּעראַטיוון און אויסער די שטאָטישע קראָמען, וואָס דער בירגערמייסטער האָט געעפענט אין ווילנא. דאַן איז געוואָרען די לאַגע פון די קליינע בשמים-קרעמער אונערטרעגליך. זיי זיינען פשוט געבליבען זיצען מיט ליידיגע פּאָליצעס, ווייל די גאַנצע סחורה האָבען זיי אַליין אויפגעגעסען. האָבען זיי גע־נומען זוכען מיטלען ווי צו פערבעסערן זייער לאַגע. אַ טייל קרעמער זיינען געגאַנגען בעטען ביי די רבנים פון שטאָט, אַז זיי זאָלען זעהען צו ווירקען אויף די קאָאָפּעראַטיוון, אַז זיי זאָלען ניט האַלטען אַלע סחורות, נור די סחורות, וואָס דער בירגערמייסטער גיט זיי; נור דאָס האָט גאָר ניט געהאָלפען, ווייל דער צענטראַל־פערבאַנד פון די קאָאָפּע־ראַטיוון איז אויף דעם ניט איינגעגאַנגען. נאָך אַ טייל קרעמער האָבען איינגעפונען, אַז אום צו פערבעסערן זייער לאַגע, מוז מען זיך פער־איינינגען אין אַ פעראיין, אום מען זאָל קענען איינקויפען סחורות אין גרעסערע פּאַרטיעס צו האָבען די מעגליכקייט צו פערקויפען ביליגער און מען זאָל קענען ביישטיין געגען די קאָאָפּעראַטיוון. דער געדאַנק פון פעראייניגען זיך, וואָס ביז איצט איז ער געווען פרעמד ביי די קליינהענדלער (יעדער קרעמער האָט נור געוואוסט און האָט זיך נור אינ־טערעסירט אין די ד׳ אמות פון זיין קרעמעל און מיט זיין שכן דעם קרעמער איז ער געווען אַ שונא צוליב אַ קאָפּיקע פרנסה), איז זעהר אָנגענומען געוואָרען ביי די בשמים־קרעמער באופן, אַז אין אַ משך פון עטליכע טעג האָבען זיך פערשריבען 240 מיטגלידער מיט אַ קאַפּיטאַל פון 26000 מאַרק, וועלכער איז צוזאַמענגעקליבען געוואָרען פון פּאַיעס, יעדער פּאַי צו 50 רובל (87 מאַרק 50 פ.),—יעדער מיטגליד קען איינ־צאָלען ניט מעהר ווי פאַר 5 פּייעס. אָט אַזוי איז געגרינדעט געוואָרען דער ערשטער ווילנער פעראיין פון די לאַחדים-קרעמער פון קאָלאָ־ניאַל־סחורות.

אויף דער ערשטער אַלגעמיינער פערזאַמלונג, וואָס איז געווען דעם 21 דעצעמבער 1915, איז אויסגעקליבען געוואָרען אַ פערוואַלטונג פון 10 מיטגלידער און 5 קאַנדידאַטען, און 3 מיטגלידער אין רעוויזיאָנס־קאָמיסיע.

די פערוואַלטונג האָט געמאַכט אַ בעשטעלונג ביי דעם בירגער־מייסטער אויף סחורה אויף אַ סומע פון 35000 רובל און האָט אויך גענומען איינקויפען סחורה אין גרעסערע פּאַרטיעס פאַר אירע מיטגלידער. פאַר דעם ערשטען יאָר, ד״ה ביז דעם 1 יאַנואַר 1917 האָט דער פער־איין פערקויפט פאַר 671000 מאַרק סחורה און אַזוי ווי דער פעראיין

*) ז. „ווילנער זאַמעלבוך״, ערשטער באַנד.

פערקויפט די סחורות זיינע מיטגלידער כמעט אָהן ריוח (אויף 1—2 פראָצ.), האָבען די מיטגלידער פערדינט, רעכענענדיג אַז די זעלבע סחורות וואָלטען זיי געקויפט אין אַנדערע שטעלען און יענע וואָלטען פערדינט נור 8—10 פראָצ., 5368 מאַרק אָדער 19 מאַרק אויף יעדען פיי. אויסער דעם איז נאָך געבליבען ריינער ריוח 2559 מאַרק 64 פ׳, וואס דאס מאַכט אוים 9.15 מאַרק אויף יעדען פיי.

פון 1-טען יאַנואַר 1917 ביז דעם 1 יולי 1917 האט דער פעראיין געמאַכט אַ אומזאַץ פון 1.105.881 מאַרק. איינגעקויפט פאַר 506.052 מ׳, פערקויפט פאַר 539.829 מאַרק, פערדינט האט דער פעראיין נור 268 מאַרק, וואָס דאָס מאַכט אוים ½ פראמיל, ווייל דער פעראיין פערקויפט זיינע מיטגלידער די סחורות כמעט אויף קרן, נור אַרויפרעכענענדיג אויף הוצאות פאַר דעם לאָקאַל מיט שכירות פאַר די אָנגעשטעלטע אין פעראיין.

די פערוואַלטונג פון פעראיין האָט אויך געזעהן צו פערטיידיגען די אינטערעסען פון אַלע בשמים-קרעמער פון גאַנץ שטאָט. אַזוי האָט זי זיך משתדל געווען ביי דער דייטשער מאַכט, אַז מען זאָל ערלויבען צו האַלטען פערמאַכט די געשעפטען שבת, וואָס מען האָט טיילווייז ערלויבט (פריהער פלעגט מען מוזען האַלטען אָפען די שפייז-געשעפטען אַ גאַנצען שבת, און נאָך דער השתדלות—נור 1 שעה). די פערוואַלטונג האָט אויך געפועלט, אַז אין דער שטייער-קאָמיסיע ביי דעם בירגערמייסטער אויף צו פערטיילען די שטייערען זאָלען זיין מיטגלידער פון דעם פעראיין, וואָס דאָס ברענגט פיל נוצען אַלע קרעמער פון גאַנץ שטאָט. ס׳האָט זיך אויך איינגעגעבען אַראָבצונעמען דעם פערבאָט פון זאַלץ-פערקויף פאַר די קרעמער וכדומה. דער פעראיין איז צוגעטראָטען איינצואָרדענען אַ הילפס-קאַסע פאַר זיינע מיטגלידער, אין וועלכער זיי זאָלען קענען בעקומען אַ געלט-שטיצע און הלוואות אָהן פראָצענט. אום צו בעפרידיגען די קולטורעלע אינטערעסען פון די מיטגלידער אָרדענט איין דער פעראיין לעקציעס אויף די טעמעס פון קאָאָפעראַציע און היגיענע וכדומה.

אויסערדעם האָט די פערוואַלטונג פון פעראיין זיך אינטערעסירט מיט די אַלגעמיינע שטאָטישע ענינים, ווי צ״ב מיט דער פאָרשטעהערשאַפט אין יודישען צענטראַל-קאָמיטעט. אַזוי ווי פון די אָגולניקעס פון שטאָט, ד״ה פון די גרוים-הענדלער פון אַלע בראַנזשעס זיינען אַריין אין צ. ק. 4 פאָרשטעהער, און פון די קליינהענדלער קיין איינער ניט, האָט מען געפאָדערט, אַז מען זאָל צולאָזען פון די קליינהענדלער אויך 4 פאָרשטעהער, הגם די צאָל לאחדים-קרעמער איז אַ סך מאָל מעהר ווי די צאל אגולניקעס. צו דעם צוועק האָט די פערוואַלטונג פון פעראיין איינגעאָרדענט איניגע פערזאַמלונגען, אויף וועלכע ס׳זינען איינ-

געלאַדען געוואַרען די ווילנער לאַחדים-קרעמער פון אַלע בראַנזשעס, און מען האָט זיי ערקלערט די נויטיגקייט פון ארגאַניזאַציע בכלל און די וויכטיגקייט פון דעם, אַז זיי זאָלען שיקען פאַרשטעהער פון זיך אין צ. ק. בפרט. נור אַזוי ווי די ווילנער לאַחדים-קרעמער, אויסער די בשמים-קרעמער, זיינען ניט געווען אָרגאַניזירט, און מחמת דעם איז געווען זעהר שווער דורכצופירען די וואַלען אין צ. ק., האָט די פערוואַלטונג געזעהן מיט אַלע מעגליכקייטען מיטצוהעלפען די איבעריגע בראַנזשעס צו ארגאַניזירען זיך, אום זיי זאָלען קאָנען אויסקלייבען פון זיך פאַרשטעהער אין צ. ק. דאס האָט זיך זיי טיילוויז איינגעגעבען און איניגע בראַנזשעס האָבען זיך אָרגאַניזירט.

דניאל געצילס.

דער האַנדווערקער-פעראיין. שוין לאַנג האָט זיך געשפירט צווישען די ווילנער האַנדווערקער אַ פערלאַנג צו פעראייניגען און צו אָרגאַניזירען זיך. ס'איז שוין איניגע מאָל געמאַכט געוואָרען דערצו אַ פרוב, נור צוליב פערשיידענע סבות האָט זיך די זאַך אונזער אינטע-ליגענץ ניט איינגעגעבען. די האַנדווערקער אַליין האָבען אויך צוליב דעם אונצוטרוי איינער צום צווייטען זיך ניט געוואָלט פעראייניגען. יעדער האָט געקוקט אויף זיין חבר ווי אויף אַ קאָנקורענט. ער האָט שטענדיג בעהאַלטען פון זיין חבר ווי טייער און וואו ער האָט געקויפט זיין רוי-מאַטעריאַל, ווי אויך פאַר וועמען און פאַר וועלכען פרייז ער פערקויפט זיינע אויסאַרבייטונגען. דער פועל-יוצא דערפון איז געווען, אַז דער האַנדווערקער האָט שטענדיג אַ סך איבערגעצאָהלט פאַר זיין רוי-מאַטעריאַל און ביליג פערקויפט זיין אַרבייט. אַלם בעוויז דערצו קאָן דינען דער פאַקט, אַז יעדער קרעמער, וואָס האָט פערקויפט דעם רוי-מאַטעריאַל, אָדער וואָס איז געווען דער אָבנעמער פון דעם האַנד-ווערקערס אַרבייט, האָט שטענדיג בעסער געלעבט ווי דער האַנדווער-קער אַליין: פון דער אַנדער זייט האָט דער קוק פון דער אַזוי-גערו-פענער געזעלשאַפט אויף דעם האַנדווערקער ביז די לעצטע יאָרען, ווען דער גרעסטער יחוס איז געווען ניט צו האָבען אין משפחה חס וחלילה קיין בעל-מלאכה, אויך געשאַפען צווישען בעל-מלאכה אַזאַ לאַגע, אַז ווי דער בעל-מלאכה האָט זיך נור געקאָנט צופאַסען צו אַ וועלכען עס איז מסחר, זאָגאַר ניט קיין גאַנץ כשרען, איז ער באַלד אַוועק פון דער מלאכה און געוואָרען אַ סוחר.

די איינציגע זאַך, וואָס האָט פעראייניגט דעם בעל-מלאכה, איז געווען די קלויז, און כמעט יעדער פאַך האָט טאַקע אַ אייגענע קלויז, וואו ער האָט געהאַט דאָס רעכט צו זיין אַ גבאי און צו זאָגען אַ וועלכע עס איז דעה. אין אַלגעמיין-קהל'שע ענינים האָט מען דעם האַנדווערקער קיין מאָל קיין עצה ניט געפרעגט. ביי דער בערירונג

מיט דער אַרומיגער אָרגאַניזירטער וועלט, ווי אַרבייטער און סוחרים, איז ער געווען צוברעקעלט.

ס׳פערשטעהט זיך, אַז דערפון האָבען זיינע אינטערעסען תמיד געליטען.

נור אָט איז געקומען די גרויזאַמע מלחמה און האָט געטראָפען דעם האַנדווערקער ניט אָרגאַניזירט, און אין דערצייט, ווען יעדער סוחר האָט לאַנג ספעקולירט אויף זיין לאַגער סחורה, וואָס איז פילפאַך געשטיגען, האָט זיך ביים האַנדווערקער מיט אַמאָל אָבגעשטעלט זיין גאַנצע פּראָדוקציע. ער איז געבליבען אומבעהאָלפען און אין דעם ערשטען ווינטער פון דער אָקופּאַציע איז ער דערגאַנגען צו אַזאַ קריטישער לאַגע, אַז אויספערקויפענדיג אַלץ, וואָס ס׳האָט נור געהאַט אַ וועלכען עס איז ווערט, איז ער געצוואונגען געווען צו פערקויפען זיינע געציייג. אַ סך האָבען צוהאַקט זייערע האַרשטאַטען אויף ברענהאָלץ, אום ניט דערפּראָרען צו ווערען. פון די פיל צדקה-חברות, וואָס האָבען זיך געגרינדעט, האָט זיך קיין איינע ניט געשטעלט פאַר איר אויפגאַבע צו שאַפען וועלכע עס איז אַרבייט פאַר דעם בעל-מלאכה. אויף אויסצושטעלען אַ האַנט נאָך צדקה איז דער בעל-מלאכה קיין מאָל קיין בעלן ניט געווען. ער איז געוויינט געווען צו זיין אין אַלע חברות אַ נותן, אָבער ניט קיין מקבל און אין אַזאַ מאָמענט, ווען די פערצווייפלונג האָט דערגרייכט איר העכסטע מדרגה, האָט אַ קליינע גרופּע פון די בעוואוסטזיניגע האַנדווערקער אָנגעהויבען טראַכטען מיט וואָס פאַר אַ מיטלען וואָלט מען קענען פערבעסערען די לאַגע פון האַנדווערקער. מען האָט אָנגעהויבען צו קלאַפּען אין די טירען פון אונזערע געשוואָרענע כלל-פערזאָרגער, מען זאָל זעהן מיטצוהעלפען און ניט לאָזען פאַלען דעם האַנדווערקער אין אַזאַ קריטישער צייט.

דער צ. ק. האָט דאַן אָבגעשיקט די איינציגע האַנדווערקער צו אַ פערטרעטער פון צ. ק., וועלכער האָט געדאַרפט זיי אָנווייזען פּראַקטיש ווי צו אָרגאַניזירען זיך און ווי צו פערבעסערען זייער לאַגע. נור גענוי אויסהערענדיג די האַנדווערקער וועגען זייער לאַגע, האָט דער פערטרעטער זיי געגעבען אַ קורצען ענטפער, אַז מער ווי מיט אַ קרעכץ קאָן ער זיי ניט העלפען.

איינזעהענדיג, אַז פון אונזערע כלל-פאַרזאָרגער קאָן דער האַנדווערקער קיין הילף ניט דערוואַרטען, האָט דיזעלבע גרופּע זיך געווענדעט צום צ. ק. מיט אַ פאָדערונג, אַז מען זאָל בכבוד׳דיג אונטערשטיצען אויף פסח די געדריקטע האַנדווערקער, און דאַן איז דער צ. ק. איינגעגאַנגען אויף אַרויסצוגעבען שטיצע די האַנדווערקער דורך די איינציג עקזיסטירטע דאַן אָרגאַניזאַציעס פון האַנדווערקער, ד. ה., דורך די גבאים פון די קלויזען. ניט בעפרידיגענדיג זיך מיט דער אַלטער סיסטעם פון גבאים-פערזאָרגער, האָבען די גרינדער אָנגעהויבען מאַכען

פּאַבּאָווע פערזאַמלונגען, אויף וועלכע ס'זיינען געקליבען געוואָרען דעלעגאַטען פון יעדען פאַך. ווען ס'זיינען שוין געווען אויסגעקליבען דעלעגאַטען פון מער אַלס 30 פאַכען, איז אויסגעוועהלט געוואָרען די ערשטע פערוואַלטונג פון דעם נייגעגרינדעטן אַלגעמיין יודישען האַנד-ווערקער-פעראיין.

די ערשטע אויפגאַבּע פון דער פערוואַלטונג איז געווען אויסצואַרבּייטען סטאַטוטען פאַר דעם פעראיין און לעגאַליזירען זיי בּיי דער דייטשער מאַכט. דורכפירענדיג די דאָזיגע אַרבּייט, האָט די פערוואַלטונג צונויפגערופען אַ פערזאַמלונג פון אַלע דעלעגירטע, אויף וועלכער ס'איז אויסגעאַרבּייט געוואָרען פאָלגענדע פּראָגראַם: א) עפענען אַ איינענעם לאָקאַל, וואו יעדער האַנדווערקער זאָל קענען אַרומריידען זיינע אינטערעסען. ב) דורכפירען אַ אַנקעטע אין ווילנא אום צו וויסען די צאָל און דעם מעמד פון אַלע האַנדווערקער. ג) עפענען אַ קאָאָפּעראַטיווע קראָם אויף איינצוקויפען מאַטעריאַלען פאַר דעם האַנדווערקער ווי אויך אַ מאַגאַזין, וואו ס'זאָלען פערקויפט ווערען די אויסאַרבּייטונגען פון די האַנדווערקער.

די פערוואַלטונג איז גלייך צוגעטראָטען צו פערווירקליכען די אויפגאַבּען און דעם 30-טען יולי 1916 איז פאָרגעקומען די פייערליכע עפענונג פון פעראיין, אויף וועלכער ס'זיינען געווען, אויסער אַ גרויסער צאָל פאָרשטייהער פון אַלע פאַכען האַנדווערקער, אויך פאָרשטייהער פון דער יודישער אינטעליגענץ און כּלל-טוער, וועלכע האָבּען וואַרים בּעגריסט דעם ניי-געשאַפענעם פעראיין.

די פערוואַלטונג האָט דאַן דורכגעפירט די אַנקעטע, פאַר וועלכער ס'זיינען אויסגעפילט געוואָרען 2600 בּויגען פון העכער אַלס 50 פערשיידענע פאַכען און דאַן איז מען אויך צוגעטראָטען צו פערשרייבּען מיטגלידער, וועלכע האָבּען אין דעם ערשטען יאָהר שוין אַריבּערגעשטיגען 1000. די ערשטע אַרבּייט צו שטיצען די נויטבּעדערפטיגע מיטגלידער איז בּעשטאַנען אין פערקויפען בּרויט צו אַ בּיליגען פּרייז. אויסגעבּענדיג אויף דעם צוועק מעהר ווי 2000 מאַרק און איינגעפינענדיג, אַז זיינע מיטגלידער זיינען מיט אַזאַ אַרט אונטערשטיצונג ניט בּעפרידיגט, האָט דער פעראיין בּעשלאָסען צו עפענען אַ קאָאָפּעראַטיווע קראָם פון לעבּענסמיטלען, וועלכע זאָלען פערקויפט ווערען אירע מיטגלידער צו בּיליגע פּרייזען (קיין רויע שטאָפען איז ניט מעגליך געווען צו בּעקומען). די קראָם איז געעפענט געוואָרען אין אָקטאָבּער 1916 און האָט גלייך אָנגעהויבּען צו מאַכען גרויסע אומזאַצען.

אַבּיסעל שפּעטער, ווען עס איז אָנגעקומען דער שווערער ווינטער, האָט דער פעראיין געעפענט אַ קיך פאַר זיינע מיטגלידער, וועלכע איז אויסגעקומען 3 מאָל צו פערגרעסערען. אין קיך זיינען פערערגיסטרירט 1450 פּערזאָן.

קיין מאַגאַזין צו פערקויפען די אויסאַרבייטונגען פון די האַנד־
ווערקער איז ביז איצט ניט געלונגען צו עפענען צוליב דעם מאַנגעל
אין רוי־שטאָפען. דער בעל־מלאכה מאַכט נור בעשטעלטע אַרבייט.

די פּראָעקטען, וואָס דער פעראיין האָט אויסגעאַרבייט, אום
אונטערצושטיצען זייַנע מיטגלידער דורך פּראָדוקטיווער ארבייט, איז ניט
געלונגען צו פערווירקליכען, מחמת דוחק אין געלט־מיטלען. בכלל איז
צוליב טאָג־פראַגען אויסגעקומען אָבצולייגען אַלע אַרבייט פאַר דעם
עתיד. דאָס וויכטיגסטע, וואָס דער פעראיין האָט ביז איצט געשאַפען
פאַר דעם האַנדווערקער אין ווילנא, איז דאָס, וואָס די געזעלשאַפט
האָט זיך אָנגעהויבען צו רעכענען מיט דעם האַנדווערקער. ווי מיט אַ
בעזונדערער אָרגאַניזירטער גרופּע, וועלכע האָט אייגענע אינטערעסען,
און כמעט אין יעדער אַלגעמיין־יודישער אָרגאַניזאַציע (בתוכם אויך אין
צ. ק.) טרעפט מען שוין איצט פערטרעטער פון האַנדוועָרקער.

אל. קרוק.

תורה וחכמה. נאָך פון אָנהויב מלחמה, בעזונדערס נאָכ'ן גרויש קאָווגא וזאַמוט
און דער עוואַקואירונג פון פיל יודישע שטעט און שטעטלעך, האָבען זיך אין ווילנא
אויפגעזאַמעלט ביי אַ צוויי הונדערט ישיבה־לייט פון די פערשיידענע צוזשטערטע ישיבות. די
דאָזיגע יונגע לייט האָבען אָבער ניט געוואָלט נור איבערקומען די צייט; מיט גרויס
התמדה האָבען זיי פאָרגעזעצט זייערע פריהערדיגע למודים. אַ סך פון זיי האָבען גע־
שטרעבט צו ערלערנען דאָס, וואָס זיי איז נאָך פרעמד געווען און זיי האָבען איינגע־
לאַדען ד"ר רעגענסבורגען (וועלכער בעזיצט אויך ראַבינער־בילדונג) צו זיך אין לאָקאַל
(ביים יודישען דאַמען־קאָמיטעט). ד"ר רעגענסבורג האָט אָנגענומען די איינלאַדונג און
אום שבת נחמו תרע"ו האָט ער געהאַלטען פאַר זיי אַ קורצע רעדע, אין וועלכער ער
האָט געשילדערט דעם נייעם יודישען קהלה־לעבען און אָנגעוויזען דעם פּאָסטען, וועלכען
דער רב וועט דאַרפען פערנעמען. ער האָט אָנגעוויזען אויף דאָס, וואָס פעהלט
אונזערע רבנים — דהיינו: אייראָפּעאיזירונג (אָבער ניט אין דעם זין פון קליידער און
פאות־פערקירצונג, נור אין וויסענשאַפטליכען זין) און דערהויפט־חכמת ישראל. ד"ר
רעגענסבורג האָט ווייטער אָנגעוויזען, אַז ס'איז נויטיג צו גרינדען ראַבינער־קורסען ביי
די ישיבות, אום דער נייער רב זאָל האָבען ביידע זאַכען: תורה פון אַ רוסישען רב
און בילדונג פון אַן אויסלענדישען. און דאָס איז געלונגען. מיט בעגייסטערונג האָבען
די יונגע תלמודיסטען בעגעגנט די דאָזיגע רעדע און באַלד נאָכדעם האָט זיך געבילדעט
אַ גרופּע פון די עלטערע פון זיי, וועלכע האָבען אָנגעהויבען צו בעזוכען ד"ר רעגענס־
בורגען, וואָס האָט מיט דער ערלויבעניש פון דער מאַכט געגרינדעט דעם פעראיין
„תורה וחכמה", און האָט געהאַלטען פאַר זיי פערשיידענע פאָרטראָגען איבער
פילאָסאָפיע, נאַטורוויסענשאַפט, געשיכטע און דער עיקר איבער חכמת ישראל און כללי
הדרוש (האמילעטיק).

דער דאָזיגער פעראיין איז לכתחלה בעשטאַנען נור פון די עלטערע ישיבה־
לייט, — און איינינע, אויך זעהר פעהיגע און מיט גרויסע קעלטנישען (אויך מוסמכים),
זיינען געבליבען אויסען צוליב זייער יונגקייט. נור שפּעטער, איבערצייגענדיג זיך אין
זייערע פעהיגקייטען און קענטנישען, האָט ד"ר רעגענסבורג, איינגעפונען, אַז זייער עלטער
18—19 יאָר קען קיין מניעה ניט זיין צוצונעהמען זיי אויף די קורסען. אָבער די
ערשטע האָבען שוין געהאַט א סך געלערענט און דעריבער האָט ער געגרינדעט אַ

צווייטען קורס, אומגעפעהר חנוכה תרע"ז. אין ערשטען קורס זיינען געווען 25, אין צווייטען 12. פסח־צייט תרע"ז האבען זיך ביידע קורסען פעראייניגט. ד"ר רענענסבורג האט פאר די לערנער אויך געשאפען די נויטיגע ביכער צו די אלע למודים, און די יונגע לייט האבען א סך אויפגעטאן.

אבער צוליב זייער שווערער לאגע מאטעריעל, אין צוזאמענהאנג מיט דער לאגע אין שטאט, האבען פיל פון זיי געמוזט צופאהרען אויף דער פראווינץ און די למודים זיינען אויף א קורצער צייט איבערגעריסען געווארען. נור א דאנק דער איבערגעגעבענ־קייט צו דער זאך מצד די איבערגעבליבענע, וועלכע פערנעהמען זיך מיט די דאזיגען למודים נעגען אלע "שוועריגקייטען", עקזיסטירען די קורסען אויך איצט. בעזונדערס ווערט געלייגט אכט אויף האמילעטיק, נאך איינינע פארטראגען און מוסטער־דרשות פון ד"ר רענענסבורגען, קומען פאר איבונגען.

לויט יעדער וואך־פרשה האלט איינער פון די יונגע לייט א דרוש. אלע איבעריגע קריטיקירען, דער דרשן פערטיידיגט זיך, דערנאך גיט ד"ר רענענסבורג א קורצען רעזומע פון גאנצען ענין. א בעזונדערע אויפמערקזאמקייט ווערט אבגעגעבען דער שפראך־שענקייט אין דעם אינהאלט פון דער דרשה און אויף דער רעדנער־קונסט פון דרשן.

ברוך רוביק.

אחוה. די חברה "אחוה" ביי "טהרת הקדש" האט זיך געגרינ־דעט אין אקטאבער 1915 דורך דער איניציאטיווע פון די ה"ה מ. בער־מאן, א. שיבאווסקי און א. בליום.

דער ציל פון "אחוה" ביי דער גרינדונג איז געווען—געבען דעם ווייניג־בעמיטעלטען עולם די מעגליכקייט צו בעקומען שפייז־פראדוקטען צו מעסיגע פרייזען; און אזוי ווי די ברויט־פראגע איז דאן געווען זעהר פערשארפט, האט די חברה אין נאוועמבער 1915 אנגעהויבען איר טעטיגקייט מיט פערקויפען ברויט צו ביליגע מקחים. די ארבייטס־לאזיגקייט, אבער, פון יענער צייט האט געצוואונגען די חברה ארויס־צוגעבען א טייל ברויט אינגאנצען אומזיסט. אזוי ווי די לאגע, וואס מען האט דאן גערעכענט, אז זי וועט ניט לאנג דויערן, האט זיך פער־צויגען, און די וואקסענדע נויט האט דרינגענד געפאדערט צו פערגרעס־סערען דעם סכום אומזיסטע ברויט, האט "אחוה" אירע גאנצע מיטלען אויסגעגעבען אויף דעם לעצטען אופן שטיצע און האט זיך ביי דעם אבגעשטעלט ביז היינט, פערטיילענדיג מאנאטליך ביז 2500 באנעם אויף צו בעקומען ביים בעקער די וועכענטליכע ברויט־פארציע אומזיסט.

"אחוה" בעקומט איהר הכנסה פון פאלגענדע קוועלען: מיטגלי־דער־אבצאלונגען; איינצייטיגע נדבות; הכנסות פון אונטערנעהמונגען און שטיצע פון צענטראל־קאמיטעט.

פאר די 2 יאר פון איר עקזיסטענץ (1 נאוועמבער 1915—31 אקטאבער 1917), האט "אחוה" געהאט: הכנסה 37168 מ'., הוצאה—39511 מ'.

די דורכשניטליכע מאנאטליכע הכנסה פאר די 2 יאר—איז 1548 מ'. הוצאה—1646 מארק. בעזונדערס גרויס איז געווען די הוצאה (אין פער־גלייך מיט דער הכנסה) אין די שווערע ווינטער־חדשים: דעצעמבער

1916, יאַנואַר און פעברואַר 1917 — צו 2500 מאַרק. דער סכום שטיצע האָט זיך געביטען אין צוזאַמענהאַנג מיט די פּרייזען אויף ברויט און מיט דער בעשטימטער וואָכענטליכער פּאָרציע ברויט פאַר אַ פּערזאָן, און לויט דעם איז די העכסטע שטיצע פאַר אַ פאַמיליע אין אַ חדש געווען צווישען 15—26 מאַרק, די קלענסטע צווישען 2,50—3,25 מ.

דער גרעסטער טייל נתמכים פון „אחוה" זיינען בעלי-מלאכות, טאָג-אַרבייטער און טרעגער (גאַסמענשען)—91 פּראָצענט: שוסטער—31 פּראָצ.; שניידער—29 פּראָצ.; טרעגער—15 פּראָצ.; פורמאַנעס—6 פּראָצענט; מוליאַרעס—4 פּראָצ.; סטאָליאַרעס—3 פּראָצ.; קוימענקערער—2 פּראָצ.; קירזנער—1 פּראָצ.; פערשיידענע פּראָפעסיעס — 9 פּראָצענט.

אין אויגוסט 1916, ווען אויף צו בעקומען שטיצע האָט זיך, לויט דער פעראָרדענונג פון דער מאַכט, געפאָדערט אַ בעשייניגונג, אַז דער נתמך איז ניט אַרבייטספּעהיג—האָבען אַזעלכע מעדיצינישע בעשייני-גונגען בעקומען 57 פּראָצענט.

צום 31 דעצעמבער 1616 איז די צאָל אַלמנות געווען 4,8 פּראָצ.; און צום 30 יוני 1917 איז די ציפער געשטיגען ביז 18,8 פּראָצענט.

פ.

די לאַנדווירטשאַפטליכע שול אין ווילוציאַני ביי נאָוואָ-ווילייסק איז געעפענט געוואָרען אין מאַי 1916 לויט דער איניציאַטיווע פון דעם דייטשען אַרמיי-ראַבינער ד״ר ס. לעווי. ס'זיינען אָנגענומען געוואָרען בערך 40 געזונטע יודישע יונגע לייט פון ווילנא, אויף אַלעם פאַרטיגען (וואוינונג, בגדים, עסען וכדומה). אויסער אַלגעמיינע למודים און רעליגיעזער ערציהונג, ווערען דאָרט מיט די תלמידים געלערנט אַלע נויטיגע ערד-און גאָרטען-אַרבייטען. דעם ערשטען יאָר איז דער פּער-וואַלטער געווען אַ ווילנער ציוויל-פּערזאָן, דערנאָך האָט זיך די שול געפונען אונטער דער הנהגה פון אַ דייטשען מיליטערישען פאַכמאַן. צום אַנדער יאָר האָט שוין די שול געהאַט אייגענע פּראָדוקטען, וועלכע זיינען בעקומען געוואָרען בלויז דורך דער אַרבייט פון די תלמידים. צום סוף יאָר זיינען שוין אַ סך שילער אַזוי אויסגעלערענט געוואָרען, אַז זיי קענען זעלבסטשטענדיג אָנגעשטעלט ווערען אין אַ וועלכען ס'איז גוט. אַנשטאָט די, וואָס זיינען אָבגעפאָרען אויף שטעלעס, ווערען אָנגענומען נייע תלמידים.

די ערשטע געלדמיטלען אויף אויסצוהאַלטען די שול איז בעקומען געוואָרען פון דעם ברעסלויער יודישען הילפספעראיין און נאָכדעם פון די אַמעריקאַנער יודען דורך דעם ד״ר מאַגנוס, בעת ער איז געווען אין ווילנא.

צ.

די היסטאָרישע קאָמיסיע. זומער 1917 איז בײַ דער ווילנער אָבטײלונג פון דער חברה „מפיצי השכלה" נאָך אַ רײהע פריהערדיגע זיצונגען און ישוב-הדעת'ען געגרינדעט געוואָרען אונטער דעם פאָרזיץ פון מ. שאַליט אַ היסטאָרישע קאָמיסיע מיט'ן ציל אויפצוזאַמלען, סיסטעמאַטיזירען און בעאַרבײטען אַלע מאַטעריאַלען, וואָס האָבען אַ שײכות צום לעבען אין ווילנא אין משך פון דער אָקופּאַציע-צײט.

דעם 25 אַווגוסט 1917 איז פאָרגעקומען אַ גרויסע פערזאַמלונג, אויף וועלכער ד"ר שאַבאַד, ד"ר ווירשובסקי און מ. שאַליט האָבען בעקאַנט די פערזאַמעלטע מיט די צילען, אויפגאַבען און אַרבײטען פון דער קאָמיסיע, וועלכע האָט שוין צו יענער צײט געהאַט העכער 400 דאָקומענטען.

דער פּלאַן פון דער אַרבײט איז בערך פאָלגענדער: זאַמלען אַלע (אָהן אויסנאַם) דרוקזאַכען אין ברײטסטען זין פון וואָרט, וואָס זײנען אַרוים אין ווילנא אין משך פון דער אָקופּאַציע: דערצו געהערען פּול-שטענדיגע קאָמפּלעקטען פון אַלע היגע צײטונגען אויף אַלע שפּראַכען; פולשטענדיגע ־יינג עקזעמפּלאַרען פון אלע בעקאַנטמאַכונגען, פעראָרדענונגען, בעפעלען, מערקבלעטער, טאַבעלען אין אַלע שפּראַכען, אויף וועלכע זײ זײנען ערשינען; אַלע מודעות וועגען שולען, חדרים, תלמוד-תורות, געזעלשאַפט-ליכע און פּריוואַטע בילדונגס-און ערציהונגס-אַנשטאַלטען פון וועלכען מין זײ זאָלען ניט זײן; אַלע אַנאָנסען וועגען טעאַטער-פאָרשטעלונגען, ספּעקטאַקלען, קאָנצערטען, ליטעראַרישע אָווענטען, לעקציעס, פערוויילונגען, מיטינגען און פערזאַמלונגען; אַלע אויפרופען און מעלדונגען פון פעראײנען, געזעלשאַפטען, פּאַרטײען, חברות און מוסדים; אַלע בעריכטען פון אַנשטאַלטען און אָרגאַניזאַציעס; אַלע ביכער, בראָשורען, לוחות און בלעטלעך.

ס'דאַרפען אויך געזאַמעלט ווערען אַלע דרוקזאַכען, וואָס טראָגען אַ פּריוואַט-געזעלשאַפטליכען כאַראַקטער: אַלע מינים אײנלאַדונגען, בילעטען, צירקולאַרען, זשורנאַלען, געשעפטס-ביכער און דאָקומענטען פון קאַנצעלאַריעס, ביוראָס, קאָנטאָרען פון אַנשטאַלטען, פעראײנען, חברות און בילדונגס-אינסטיטוציעס. זײ זײנען אַלע אויך זעהר וויכטיג, ווייל אין דער צײט פון אָקופּאַציע האָבען זיך לחלוטין געביטען ניט נור די פאָרמען פון עפענטליכען לעבען, נור אויך פון אינווײניגסטען פּריוואַטען לעבען פון אַלע חברות און מוסדים. חוץ דעם האָבען זיך אין דער צײט פון אָקופּאַציע געגרינדעט אַ רײהע נײע אַנשטאַלטען, און אין אַ סך אַלטע אַנשטאַלטען זײנען בלויז געבליבען די פריהערדיגע נעמען בײ אַ לחלוטין נײעם אינהאַלט.

ס'דאַרפען אויך געזאַמעלט ווערען די מאַסען מאַטעריאַלען אין כתב-יד, די טאָג-ביכער, די העקטאָגראַפירטע פּאַפּירען און געדרוקטע אויף אַ שרייב-מאַשין.

אַ בעזונדערע אויפמעקזאַמקייט דאַרף אָפּגעגעבן ווערן דעם ווילנער שולהויף און די קלויזן, וואו ס'איז פון קדמונים אָן דער פּלאַץ פאַר אַלערליי מודעות, אויפרופן און מעלדונגען.—אָפּט עבט־פּאָלקס־טימליכע,—וואָס האָבן ניט נור אַ געזעלשאַפטליכען, נור אויך אַ פּסיכאָלאָגישען ווערט.

בכלל טאָר מען ניט לאָזן פערלאָרען גען דעם קלענסטען פּאַפּירל, ווי נישטיג ער זאָל ניט אויסזעהן פון ערשטען בליק.

ווייטער דאַרפען געזאַמעלט ווערען אַלע גראַפישע דאָקומענטען,— פאָטאָגראַפיעס, בילדער, ראַדירונגען, צייכענונגען, אילוסטראַציעס, קאַריקאַטורעס וכדומה.

מען דאַרף זיך אויך פערנעמען מיט דעם אייגענאַרטיגען פאָלקלאָר, וואָס האָט זיך געשאַפען אין דעם משך פון די עטליכע יאָר מלחמה, און זאַמלען אַלע ווערטלעך, אויסדריקען, לידער, ערצעהלונגען וכדומה.

די אַלע דאָקומענטען און מאַטעריאַלען דאַרפען פּינקטליך רעגיס־טרירט ווערען, דערנאָך סיסטעמאַטיזירט ווערען לויט רובריקעס און אָבטיילונגען, און שפּעטער־צו ביסלעכוויז בעאַרבייט ווערען. די גאַנצע אַרבייט דאַרף בכלל געפירט ווערען לויט אַ פריהער אויסגעאַרבייטען גענויעם פּלאַן.

די ווילנער היסטאָרישע קאָמיסיע האָט געמאַכט דעם ערשטען פּרוב אין דער דאָזיגער אַרבייט. אַ סך האָבן מיטגעהאָלפען דער אַרבייט די מיטגלידער פון דער קאָמיסיע: דער בוכהענדלער יעקב הירשאַוסקי. ח. פּעקלער (סעקרעטאַר), ליב יאָסעל, א. הורוויץ.

די קאָמיסיע דאַרף שאַפען דעם יודישען אַרכיוו פון אונזער צייט,— און דערנאָך, דורך חפצים, דעם יודישען מוזיי. אַזוינע קאָמיסיעס דאַרפען זיך געפינען אויך אויף דער פּראָווינץ, אין יעדער יודישער שטאָט און שטעטל. די צייט פון אָקופּאַציע דאַרף פערבלייבען פאַר אונז אין זכרון ניט דורך קלאַנגען און השערות, נור דורך דאָקומענטען, מאַטע־ריאַלען, חפצים און פאַקטישע ראיות, וואָס זאָלען לייגען דעם יסוד פאַר דער געשיכטע פון דער דאָזיגער לחלוטין נייער, אומגעהויער וויכטיגער און איבערקערענדער עפּאָכע פון אונזער לעבן.

מ.

<000000>

צ-ן.

די חברה „הילף דורך ארבייט“ אין דער צייט פון מלחמה.

I.

די חברה „הילף דורך אַרבייט“, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען אין ווילנא מיט 14 יאָר צוריק, האָט פאַר דער צייט פון איהר עקזיסטענץ בעוויזען אויסצובילדען הונדערטער האַנדווערקער ספּעציאַליסטען, יעדערען אין זייער פאַך,—אַלץ קינדער, אינגלעך און מיידלעך, פון אָרימע עלטערען, וועלכע וואָלטען געדאַרפט אַרויסגעוואָרפען ווערען אויפ׳ן גאַס און אונטערגעהן פיזיש און מאָראַליש. פיל האָט די חברה אויפגעטאָן צו דערהויבען בכלל דעם מצב פון דער פּראָפעסיאָנעלער בילדונג, און געבען יודישע בעלי-מלאכות די מעגליכקייט צו קאָנען קאָנקורירען מיט זייערע ניט-יודישע חברים. איהרע נויטיגע מיטלען האָט די חברה בעקו־מען פון דער פּעטערבורגער „יקא“ און פון געוויסע אָרטיגע קוועלען.

פאַר דער דייטשער אָקופּאַציע אין יאָר 1915, בעת דער וואויל־האַבענדער טייל פון דער ווילנער יודישער בעפעלקערונג איז זיך צו־פאָהרען, און צווישען דעם אויך איינגע פאָרשטעהער פון דער אַנשטאַלט, האָט זיך דאָס באַלד זעהר שלעכט אָבגערופען אויף דעם מאַטעריעלען צושטאַנד פון דער חברה. עס האָט לאַנג נאָך דעם ניט געדויערט, און אונטער דעם דרוק פון דער רוסישער מאַכט האָט זיך די האַנדווערקער־שול פון דער חברה מיט כמעט איהר גאַנצען אינווענטאַר עוואַקואירט פון ווילנא. אין איהר גרויסען בנין אויף סובעטשער גאַס זיינען פערקלאַפּט געוואָרען טיר און פענסטער; דערנאָך האָט מען דאָס הויז אָבגעגעבען פאַר היימלאָזע יודען און פון דער גאַנצער זעהר וויכטיגער אינסטיטוציע האָט געהאַלטען אַ תל צו ווערען, אַ חורבן.

דערווייל האָט זיך צווישען דער יודישער בעפעלקערונג אין ווילנא זעהר געשטאַרקט די אָרימקייט, און דעם מאָל האָט זיך די נויט אַריינ־געכאַפּט אויך אין פיל בעל-הבתישע הייזער פון די אָט דאָ ערשט ניט לאַנג געוועזענע פערמעגליכע לייט. די עקזיסטענץ פון טויזענטער יודישע פאַמיליעס איז צורואינירט געוואָרען, און דאָס האָט געבראַכט אַ גאַנץ גרויסע מאַסע פון דער יודישער יוגענד אין דער סכנה צו פטר׳ן זייערע בעסטע יאָרען אין גאָרנישט, אָהן אַ שום אויפטו פאַר זייער עתיד, און אַזוי אַרום גאַנץ ניט ווילענדיג אַראָבצוגעהן פון דרך הישר.

נעהמענדיג אין אַכט דעם דאָזיגען קריטישען מצב, האָט זיך ביי איינע פון די איבערגעבליבענע קאָמיטעטס-מיטגלידער פון דער חברה „הילף דורך אַרבייט“ דערוועקט דער רעיון צוריק אויפצולעבען דעם אומגעפאַלענעם מוסד. אַ בעזונדערס גרויסע ענערגיע האָבען אין דעם

אַרויסגעוויזען אינזשענער א. קלעבאַנאָוו און ה' ש. וויל ענסקי. קעמפענדיג מיט די גרעסטע מניעות און שוועריגקייטען האָבען זיי געבראַכט דערצו, אַז אין אָקטאָבער 1915 האָט די חברה „הילף דורך אַרבייט״ ווידער אָנגעהויבען איהר טעטיגקייט, און אין נאָך אַ פיל אַ גרעסערען מאַסשטאַב ווי אין שלום־צייט. אין אַ צייט פון יאוש און אַראָבגעפאַלענקייט האָט זיך די חברה נאָך פיל מעהר ענטוויקעלט, האָט אויפגעעפענט אַן אָבטיילונג נאָך אַן אָבטיילונג פאַר פערשיידענע מלאכות, איטליכע פון זיי מיט איהרע בעזונדערע אויסגעבילדעטע לעהרער און מייסטערס ספּעציאַליסטען. אנשטאָט די פריהערדיגע עפּים מעהר פון הונדערט, געפינען זיך בײַ היינטיגען טאָג אין דער אנשטאַלט קרוב צו 400 תּלמידים און תּלמידות, וועלכע זיינען איינגעטיילט אין די פאָלגענדע 13 אָבטיילונגען:

1) מענער־שניידער—1־טע גרופּע, 2) מענער־שניידער—2־טע גרופּע, 3) דאַמען־שניידער—1־טע גרופּע, 4) דאַמען־שניידער 2־טע גרופּע, 5) וועש־נייהעריי, 6) האַפטעריי, 7) קלעפּעריי, 8) קאָרסעטען־אָבט., 9) שטריקעריי, 10) שילדען־מאָלעריי, 11) גראַווירעריי, 12) האָלץ־שניצעריי, 13) סקולפּטור.

די תּלמידים און די תּלמידות בעקומען אין דער אַנשטאַלט אויך אַן אַלגעמיינע בילדונג אויף וויפיל זיי איז דאָס נויטיג לויט זייער בערוף; זיי לערנען: חשבון, דייטש, געאָגראַפיע, אויך העברעאיש און יודישע געשיכטע. עס ווערט אויך געזאָרגט פאַר דער מאַטעריעלער בעדערפעניש פון די תּלמידים און תּלמידות. זיי ווערען דאָרטען בעקעסטיגט, און בעקומען אויך קליידונג און שוכוואַרג.

פיל, זעהר פיל קינדער זיינען נאָך פערבליבען, וואָס די אַנשטאַלט האָט זיי ניט געקענט אויפנעהמען, ווייל עס איז מעהר קיין אָרט ניטאָ.

עס איז צו בעמערקען, אַז אַ גרויסער קאָנטינגענט פון די תּלמידים און נאָך מעהר פון די תּלמידות, האָבען געענדיגט פּראָגימנאַזיעס, אָדער 3 צו 4 קלאַסען גימנאַזיע.

אום צו קאָנטראָלירען די ערפאָלגען, וואָס די שילער און די טילערינס מאַכען אין דער אַרבייט, קומט פאָר אין דער אַנשטאַלט איין מאָל אין צוויי וואָכען, אום זונטאָג, אַן אויסשטעלונג, צו וועלכער עס ווערען איינגעלאַדען די בעסטע וויגנער האַנדווערקער און מייסטערס, יודען און קריסטען צו בעטראַכטען די פערשיידענע אַרבייטען, און אַרויסצוזאָגען וועגען זיי זייער מיינונג. אַלערליי אָנווייזונגען פון די פערשיידענע ספּעציאַליסטען ווערען פון די לערער און אויך פון די שילער גענומען אין אַכט.

אויפ'ן צווייטען יאָר, נאָכדעם ווי די אַנשטאַלט „הילף דורך אַרבייט״ האָט זיך פון ס'נײַ רעסטאַווירט (אין 1917), האָבען שוין די תּלמידים און

די תּלמידות אין אַלע אָבטיילונגען, און בעזונדערס אין דער מענער-און-דאַמען-שניידעריי געקענט אויספיהרען די פּעראַנטוואָרטליכסטע אַרבּייטען. דעמאָלט האָבּען זיך די פאָרשטעהער פון דער חברה גע-ווענדעט צום עולם מיט אַן אויפרוף, אין וועלכען די פּערמעגענדע בעפעלקערונג ווערט געבּעטען צו מאַכען בּיי דער אַנשטאַלט בעשטע-לונגען אויף פערשיידענע חפצים, כּדי צו פערזיכערען דורך דעם איהר עקזיסטענץ, און מיט אַ גרויס בעדויערען מוז מען קאָנסטאַטירען דעם פאַקט, אַז פון דער יודישער בעפעלקערונג האָט מען זיך אויף דעם גאַנץ ווייניג אָבּגערופען. געגען דעם האָט די אַנשטאַלט בעגעגענט אַ גרויסע סימפּאַטיע מצד די פּוילישע און דייטשע דאַמען. די שענקייט פון דער אַרבּייט, דער שניט, די טעכניק איז זיי שטאַרק געפעלען געוואָרען, בּאופן, אַז די פּוילישע און דייטשע דאַמען האָבּען איינע די אַנדערע רעקאָמענדירט זייערע בּעשטעלונגען צו מאַכען בּיי דער אַנ-שטאַלט פון „הילף דורך אַרבּייט".

אין פריהלינג 1917 האָט די אַנשטאַלט אין איהר מאַגאַזין אויף דייטשע גאַס איינגעאָרדענט אַן אויסשטעלונג פון די פערשיידענע חפצים, וואָס ווערען אויסגעאַרבּייט אין אַלע איהרע אָבטיילונגען. די אויס-שטעלונג איז טעגליך בעזוכט געוואָרען פון פיל מענשען, צווישען זיי אויך מבינים און פאַך-לייט, און אַלע האָבען פון איהר אַרויסגעטראָגען די בעסטע מיינונגען. אַלטע, געניטע האַנדווערקער האָבּען אויסגעדריקט זייער בּעוואונדערונג איבער די ערפאָלגען, וואָס די תּלמידים און די תּלמידות פון דער אַנשטאַלט האָבּען בעוויזען צו מאַכען אין אַזאַ קורצער צייט, בּערך.

דעמזעלבּען זעהר גוטען אייַנדרוק האָט דער עולם אַרויסגעטראָ-גען אויך פון דער אויסשטעלונג, וועלכע די חברה „הילף דורך אַרבּייט" האָט איינגעאָרדענט אינמיטען זומער 1917 אין בּערנאַרדינער גאָרטען, ניט איבּערטרייבּענדיג קען מען זאָגען, אַז די דאָזיגע אויסשטעלונג איז געווען, ממש, אַן אַפּאָפעאָז פאַר דער יודישער אַרבּייט, פאַר דער יודישער פּראָפעסיאָנעלער בּילדונג.

דעם 6-טען יאַנואַר 1918 זיינען אין דער אַנשטאַלט פאָרגעקומען עקזאַמענס פון 20 תּלמידות, וועלכע האָבּען געענדיגט דעם קורס פון קאָרסעטען-אַרבּייט און פון נאָך 20 אַנדערע שילערינס, וואָס האָבּען געענדיגט דעם קורס פון שפּיצען-אַרבּייט. דער עקספּערט און ספּע-ציאַליסט פון קאָרסעטען-אַרבּייט, ה' נ אָ צ אַ ל ע ר, האָט בעוואונדערט די גרויסע פאָרשריט, וואָס די תּלמידות האָבּען געמאַכט אין אַזאַ קורצער צייט. דערבּיי האָט ער בעמערקט, אַז יעדע פון די תּלמידות איז אויף אַזוי פיל אויסגעבּילדעט קינסטלעריש, טעכניש און פּראַקטיש, אַז

זי איז ביכולת אָנצופיהרען מיט דעם גרעסטען וואַרשטאַט פון קאָרסעטען אַלס ערשט-קלאַסיגע קראַפט.

עס פעררינגען אָנגעמערקט צו ווערען אויך די דאָזיגע פאַקטען: ביי דער גרינדונג פון דער האָלץ-שניצעריי-אָבטיילונג האָט זיך איינגעגעבען צו פועלין ביי דער אָרטיגער מאַכט, אַז זי זאָל בעפרייען עטליכע פון די בעסטע שילער פון צוואַנגס-אַרבייט.

פון דער אַנדערער זייט, אָבער, האָבען אין ווינטער פון 1916—17-טען יאָר פיל פון די עלטערע פייהיגסטע תלמידים אין די פערשיידענע אָב-טיילונגען געמוזט צוליב דער צוואַנגס-אַרבייט איבעררייסען דעם לערנען.

כדי אויסצופילען די לײדיגע ערטער האָט די פערוואַלטונג פון „הילף דורך אַרבייט" געמוזט צונעהמען יונגערע שילער, דאָס רוב דרייצעהן-יאָריגע. און די קליינע האָבען אויך אין גאַנץ ווייניג צייט געמאַכט גרויסע ערפאָלגען אין דער אַרבייט, און מען זעהט שוין אין זיי, דאָס זיי וועלען זיך אויסבילדען פאַר ערשט-קלאַסיגע מייסטערס.

די הוצאות פון דער אַנשטאַלט טרעפען אָן 8000 מאַרק מאָנאַטליך.

צו דער ווידער-אויפלעבונג פון דער חברה „הילף דורך אַרבייט" האָט מיטגעווירקט דער פעלד-ראַבינער ה' ד"ר ס. לוי פון ברעסלוי. בכלל ווערט אַ טייל פון די הוצאות געדעקט דורך דעם צענטראַל-קאָמיטעט; נאָך אַ טייל בעקומט זיך פון די פערשיידענע אויסגעאַרבייטע חפצים, וועלכע ווערען פערקויפט, און דאָס מותר בעקומט זיך פון פערשיידענע קוועלען. נאָך אַלעם דעם, האָט נאָך די חברה יעדען מאָנאַט אַ געוויסען דעפיציט, וועלכער האָט שוין ביי היינטיגען טאָג דערגרייכט צו אַ גאַנץ גרויסער סומע.

II.

אין מאָנאַט פעברואַר 1916 האָט דער שטאָט-הויפטמאַן איינגע-לאַדען צו זיך פאָרשטעהער פון יודען, פאָליאַקען, ליטווינער און בעלאָרוסען און האָט זיי מודיע געווען, אַז די שטאָט-פערוואַלטונג האָט בעשלאָסען צו עפענען אַרבייט-הייזער, אין וועלכע עס זאָלען פערקויפט ווערען די חפצים, וואָס ווערען אויסגעאַרבייט אין די פערשיידענע אַנשטאַלטען צו לערנען מלאכות. דערביי האָט ער אָנגעפרעגט ביי די פאָשטעהער פון די פערשיידענע נאַציאָנאַליטעטען, אויב זיי קענען צושטעלען צו דער פראָיעקטירטער אויסשטעלונג אַזעלכע חפצים. אויף דעם האָבען

נעענטפערט די פאָליאַקען, אַז זיי האָבען די והותר; די ליטווינער האָבען געזאָגט, אַז זיי קענען בעזונדערס צושטעלען אויסאַרבייטונגען פון הויז-אינדוסטריע. די יודישע פאָרשטעהער אינזשענער א. קלעבאַנאָוו און ד"ר וויגאָדסקי זיינען די ערשטע מינוט אַריין אין אַ פערלעגענהייט. פון יודישע אַרבייט-לעהרהייזער איז מעהר אין שטאָט ניט געווען ווי „הילף דורך אַרבייט", וועלכע האָט זיך ערשט אָקאָרשט אָנגעהויבען צוריק צו בעלעבען. מען האָט זיך נאָך ערשט דעמאָלט אַרומגע-טראָגען מיט פלענער וועגען די נייע אָבטיילונגען, וואָס מען דאַרף עפענען,—פאַקטיש איז נאָך דער מצב געווען ניט אַזוי גלענצענד. די יודישע פאָרשטעהער האָבען אָבער געענטפערט: יע, מיר קענען צושטע-לען חפצים פון שניצעריי און דרעקסלעריי-אַרבייט. נאָכדעם האָט דער הויפטמאַן געזאָגט, אַז די אויסשטעלונג וועט זיך עפענען אין מאָנאַט מאַי, און האָט פאָרגעלייגט די פאָרשטעהער, אַז איטליכער פון זיי זאָל פריהער בעשטעלען די צאָל צימערען, וועלכע עס וועלען איהם נויטיג זיין פאַר די אויסגעשטעלטע חפצים. דער יודישער קאָמיטעט האָט צו דעם צוועק פער-לאַנגט 5 חדרים. ס'איז זעהר וויכטיג געווען צו בעווייזען די אַרבייט פון יודישע הענט, פון יודישען שווייס און פון יודישען קונסט-געפיהל.

מען האָט געוואוסט, אַז יודישע טאָקערס, האָלץ-שניצערס, האַפטערקעס און שטריקערקעס זיינען געבליבען אָהן פרנסה און געפינען זיך, ממש, אין גרויס נויט. דער יודישער קאָמיטעט האָט זיי צונויפגערופען און האָט זיי פאָרגעשלאָגען, אַז זיי זאָלען תיכף אָנהויבען צו אַרבייטען פאַר דער אויסשטעלונג (עס זיינען געווען זייערע אַ מאַן 50) און דורך אַוואַנסען אויף מאַטעריאַל צוצוטרעטען באַלד צו דער אַרבייט. דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרען און דער ענין איז זעהר געלונגען: אַלע פון די בעלי-מלאכות האָבען אויף דער אויסשטעלונג גאַנץ גוט געלייזט. די לעצטע וואָכען, בעזונדערס פאַר חנאות, זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבען געלייזט פון 300 ביז 1000 מארק.

דער איינציגער שטענדיגער ליפעראַנט פאַר דער אויסשטעלונג פון דער יודישער אָבטיילונג איז געווען „הילף דורך אַרבייט".

די אַנשטאַלט האָט אויסגעשטעלט חפצים פון האָלץ-שניצעריי, לויט די מאָדעלען פון די סקולפטאָרען אַנטאָקאָלסקי, אַראָנסאָן און אַנדערע, און אויסערדעם 50 איינענע אויסגעאַרבייטע מאָדעלען פון די לערער פון „הילף דורך אַרבייט" און פון די אויסגעצייכענטערע טאַלאַנטפולע תלמידים.

די שניצעריי-אַרבייט האָט אויף די בעזוכער פון דער אויסשטעלונג געמאַכט זעהר אַ שטאַרקען איינדרוק. פון יעדען חפץ האָבען זיך פערקויפט העכער פון 60 עקזעמפלאַרען.

זעהר אויסגענומען האָט די האַפטעריי דורך איהר קינסטלע-רישער בעאַרבייטונג, דורך דער טעכניק און דער פאַרבענרייכקייט.

די שפּיצען זיינען דעם עולם זעהר געפעלען געוואָרען דורך דער געשמאַקפולער און פיינער טעכנישער אויסאַרבייטונג.

זינט עס האָט זיך געעפענט די אויסשטעלונג ביז דעם 15-טען דעצעמבער 1917 (19 חדשים) זיינען אין דער יודישער אָבטיילונג פערקויפט געוואָרען חפצים אויף 44613 מארק.

צווישען די גרויסע פערזענליכקייטען, וואָס האָבען געקויפט פערשיידענע חפצים פון דער אַנשטאַלט „הילף דורך אַרבייט", זיינען געווען דער זאַקסישער קעניג, פרינץ אָסקאַר, דער פּרעזידענט פון רייכסטאג ד"ר קעמף, דער געוועזענער מיניסטער העלפעריך און אַנדערע.

די יודישע אָבטיילונג אויף דער אויסשטעלונג איז בעזוכט געוואָרען פון פערשיידענע רייכסטאַג-אָבגעאָרדנעטע, פאָרשטעהער פון דער דייטשער פּרעסע, פון דער גאַנצער אָבער-אָסט פּרעסע און פון דער נייטראַלער פּרעסע. אויך אַמעריקאַנער זשורנאַליסטען האָבען בעזוכט די יודישע אָבטיילונג און אויף אַלעמען האָט זי געמאַכט דעם גלענצענדסטען רושם.

פאַבריקאַנטען פון לאָדז, וואַרשא און ביאַליסטאָק, וועלכע האָבען בעזוכט די אויסשטעלונג, האָבען זיך ניט געקענט אָבלויבען פון דער יודישער אָבטיילונג.

אָט אַזוי האָט די חברה „הילף דורך אַרבייט" אַדאַנק דער ענערגישער אַרבייט פון דעם אינזש. קלעבאַנאָוו אין דער שווערסטער מלחמה-צייט געהאַלטען פעסט און אין דער הויך די פאָהן פון דער יודישער אַרבייטס-פעהיגקייט אַרבייטס-קראַפט און פון דער יודישער פּראָפעסיאָנעלער בילדונג.

מ. א. מילייקאָווסקי.

די בילינע קיך פאַר ארימע יודען אין ווילנא

(היסטאָרישע נאָטיץ צום 25 יאָרינען יובילייי: 1892–1917).

די יידישע בילינע קיך הייבט אָן איר עקזיסטענץ אין 1892 יאָר (תרנ"ב), ווען אין ווילנא האָט זיך בעוויזען כאָלערע און אויף נאָוואָגראָד האָט זיך געטראָפען אַ צופאַל אויף דער קראַנקהייט. אַלע האָבען זיך דאַן אויפגעכאַפּט ווי פון אַ לעטאַרגישען שלאָף און האָבען גענומען טאָן וואָס ס'איז פאַר דעם אָרימען עולם. דערצו האָט דער

דעמאָלטיגער „ווילענסקי וויעסטניק“ געמאַכט אַ געוואַלד וועגן דער נאַכלעסיגקייט פון יודען אין האָט אַרויפגעוואָרפען די גאַנצע אַחריות אויף די נבירים און אינטעליגענטען: זיי מוזען זעהן, וואָס ס׳איז צו טאָן, כדי די אנשטעקענדע קראַנקהייט זאָל זיך ניט פערשפרייטען.

אַזוי ווי אין יענער צייט האָט מיט אַלע יודישע ענינים אָנגעפירט צדקה-גדולה, האָט זי צוזאַמענגערופען די שטאָט-נבאים, די אַזוי אָנגערופענע „דעפּוטאַטען“, אויף אַ ספּעציעלער זיצונג, אויף וועלכער ס׳איז בעשטימט געוואָרען צו גרינדען פאַר דער אָרימער בעפעלקערונג פון נאָוואָגאָראָד אַ טיי-הויז אויף אַרויסצוגעבען טיי אומזיסט.

מ׳האָט אויסגעקליבען אַ קאָמיטעט פון פאָלגענדע פערזאָנען: מאיר גאָרדאָן, אַריה ניישול, שמואל סאָלין, יעקב פרנס, ס. וואָלערשטיין, ישראל בונימאָוויטש, פייטל פאַפּירנא, יוסף שאַבאַד (ד״ר צ. שאַבאַדס פאָטער), ש. ווילענקין, ליב הילדס, אשור גורוויטש, דניאל אַפּאַטאָוו, ירחמיאל ברוידא, מאקאווער, ד. גורלאַנד, העניך קעניגסבערג, ניקאלאַי וויגאָדסקי, מאַקסים ראָם, וו. מאַרקעלס, סעפּטי קליאַטשקא, משה לעווין און פ. פרומקין.

דער קאָמיטעט האָט בעשלאָסען, אַז בײַ דער טיי-הויז זאָל מען אויך עפענען אַ ביליגע קיך. ער האָט אין פראַנציסקאַנער הויף נעדונגען אַ גרויסען לאַנגען קאָרידאָר, האָט צוגעריכט טישען און בענק, האָט אײַנגעאָרדענט אַ קיך, און דעם 10 יאַנואַר 1893 האָט זיך די קיך געעפענט מיט גרויס פּאַראַד. די אָרימע פלעגען בעקומען אַ זעטיגען מיטאָג פון אַ פונט ברויט אָדער אַ האַלב פונט בולקע מיט אַ שיסעל זופּ פאַר 3 קאָפּיקעס. דיזעלבע פּאָרציע מיט פלייש פאַר 4 קאָפּ. די אָרימע בעפעלקערונג האָט די נייע אַנשטאַלט אָנגענומען מיט גרויס צופרידענהייט.

אויסער דעם אויבענדערמאָנטען קאָמיטעט האָט אויך פונקציאָנירט אַ דאַמען-קאָמיטעט, וועלכער האָט זעהר פיל מיטגעהאָלפען לטובת דער קיך.

די דאַמען האָבען אין קיך אײַנגעאָרדענט אַ בופעט פאַר רייכע, וועלכע פלעגען קומען בעקוקען די קיך. זיי פלעגען מוזען פערזוכען די שפּייזען, וועלכע די דאַמען האָבען זיי אונטערגעטראָגען און האָבען געמוזט דערפאַר בעצאָלען גוטע געלט. דער בופעט האָט געגעבען דער קיך אַ גרויסע הכנסה. ער האָט פונקציאָנירט אַ יאָר צייט (1893-1894).

דעם 24-טען אָקטאָבער 1893 איז אויסגעקליבען געוואָרען אַ שטענדיגע פערוואַלטונג, וועלכע האָט אָנגעפירט מיט אַלע ענינים פון דער קיך.

קודם כל האָט די פערוואַלטונג בעשטימט, אַז מען זאָל אײַנאָרדענען אַ קעסעל פאַר די נאָוואָגאָראָדער אײַנוואוינער, וועלכע געפינען זיך אין שול, ד. ה. די, וועלכע האָבען בײַ זיך אַ קראַנקען אויף כאָלערע, זאָל מען יעדערען אַרויסגעבען אַ פּאָרציע זופּ מיט פלייש און אַנדערע אויך מיט ברויט. אויף אויסצוהאַלטען די טיי-הויז זאָל מען אויסקלײַבען אַ בעזונדערע קאָמיסיע, וועלכע זאָל זעהן צו שאַפען די נויטיגע מיטלען דערצו.

אין דערזעלבער צייט האָט די פערוואַלטונג געקויפט אַ שטיק ערד מיט אַלטע געבײַדעס אויף נאָוואָגאָראָדער גאַס, וואו ס׳געפינט זיך איצט די ביליגע קיך. אויסער דעם הויף, האָט שוין די קיך פערמאָגט נאָך באַרעס געלט, פאַר וועלכע מ׳האָט געקויפט די ערשטע ווערט-פּאַפּירען.

דעם 23 יאַנואַר 1894 איז פאָרגעקומען די ערשטע רעוויזיאָנס-קאָמיסיע. די „רעוויזאָרען“ זײַנען געווען די ה״ה וואָלערשטיין, י. בונימאָוויטש און שעפּטל קליאַטשקא. די רעוויזיע איז אַריבער מיט גרויס פּייערליכקייט, פונקט ווי מ׳וואָלט רעווידירען די קייזערליכע קאַסע.

אין 1894 האָט מען מיט גרויס פּאַראַד אײַנגעאָרדענט דעם ערשטען פסח פאַר די אָרימע לייט, —מיט די פיינסטע מצה, פיש און פלייש, וויין און ציטעס.

די בילינע קיך האָט פונקציאָנירט אונטער דעם פליגעל פון צדקה־גדולה. די פערוואַלטונג האָט אָבער געוואָלט זיין זעלבסטשטענדיג, האָט מען אויסגעאַרבייט סטאַ־טוטען, וועלכע מען האָט צוגעשטעלט צום לעגאַליזירען. ווען די סטאַטוטען זיינען אָנגעקומען צום גענעראַל־גובערנאַטאָר אָרזשעװסקי, האָט ער אַריינגעשיקט צום גובער־נאַטאָר פאָלגענדע רעזאָלוציע: אַזוי ווי אין ווילנא איז שוין דאָ אַ געזעלשאַפט „דאָבראָכאָטנע קאָפּייקא", וועלכע זאָרגט פאַר אַלע אָרימעלייט און וועלכע פערמאָגט אַ פּאָרוויצענדען און קוראַטאָרען, אַלזאָ פעראָרדענט ער, אַז נאָר די געלט מיט די חפצים, וואָס די בילינע קיך פערמאָגט, זאָל מען איבערגעבען דער געזעלשאַפט „דאָבּ־ראָכאָטנע קאָפּייקא", וועלכע וועט שוין אַליין זאָרגען פאַר אַלע יודען, און די בילינע קיך זאָל מען פערמאַכען.

מיט גרויס מיה און מיטערנעש האָט זיך קוים איינגעגעבען דעם מיטגליד פון פערוואַלטונג ה׳ ס. וואַלערשטיין, וועלכער האָט נעהאַט פערבינדונגען צווישען די העכסטע קריסטליכע קרייזען, אַז מ׳זאָל די קיך ניט פערמאַכען און מ׳זאָל די סטאַטוטען איבערשיקען צום אינערן־מיניסטער. ערשט דעם 15־טען יוני 1898 זיינען די סטאַטוטען פון דער ביליגער קיך בעשטעטיגט געוואָרען פון מיניסטער.

די חנוכת־הבית פון דעם נייעם בנין איז פאָרגעקומען דעם 4־פעברואַר 1896 מיט גרויס פייערליכקייט און גרויס שמחה.

נאָכ׳ן בעשטעטיגען די סטאַטוטען איז פאָרגעקומען דאָס 8־טען און 9־טען סעפּ־טעמבער 1898 די ערשטע אַלגעמיינע פערזאַמלונג, וועלכע האָט אויפגעריהרט אַלע ווילנער גבירים און אינטעליגענטען. אין דער ערשטער פעדוואַלטונג זיינען אויסגעקליבען געוואָרען: ר׳ מאיר נאָרדאַן, אריה ניישול, פ. פּאַפּירנא, נ. ווינאַדסקי, ס. וואַלערשטיין יוסף שאַבאַד, ה. קענינסבערג, ש. סאָלץ, י. פּיראָזשניקאָוו, מ. לעווין, א. ליפּסקי, ש. קליאַטשקא, ש. ווילענקין, ד. גורלאַנד. א. דאַנציג, מ. ראָם, י. בוניטאַוויטש, ד. סלאַנימסקי י. קאַבאַטשניק, א. ח. ראַוענבליום, ל. מייזעלס.

דעם 15 סעפּטעמבער 1898 האָט דער קאָמיטעט פאָרמעל דורך אַ נאָטאַריוס איבערגעגעבען דעם הויף מיט דעם אינווענטאַר אויף דעם נאָמען פון דער נייער פערוואַלטונג.

אין דער זעלבער צייט האָט די פערוואַלטונג ערלויבט צו לערנען אין זאַל פון קיך אַלע שבת מיט די תלמידים פון שבת־שול, וואָס צדקה־גדולה האָט געגרינדעט. זי האָט אויך ערלויבט די יודישע דאָקטוירים צו לייענען דאָרט פּאָפּולערע לעקציעס.

דעם 31 אָקטאָבער איז אין זאַל פון קיך פאָרגעקומען אַ גרויסע אסיפה פון דאָקטוירים, אַדוואָקאַטען און פאָלקס־לערער צו גרינדען עפענטליכע לעזונגען לטובת דער קיך.

אין 1899 האָט מען זיך אַרומגעזעהן, אַז דער זאַל פון קיך איז ניט אינזאַנצע צוגעפּאַסט צו מאַכען קאָנצערטען. און מען האָט גענומען טראַכטען ווי די פעלערע צו פעררעכטען.

אַדאַנק דער אַרבייט פון די מיטגלידער פון דער פערוואַלטונג, אַדוואָקאַטען סלאָנימסקי און וואַלערשטיין און נאָכדעם רודנין און אוזשעכאָווסקי האָט די אופּראַווע דעם 9־טען פעברואַר 1904 איינגעשטימט צו בעצאָלען דער ביליגער קיך פאַר די אַלטע געביידעס מיט דער ערד, וואָס אַרום דער קיך, ניין טויזענט רובל.

בעקומענדיג אַזאַ סומע געלט, האָט די פערוואַלטונג אָנגעהויבען בויען אַ נייעם זאַל פאַר דער קיך, און דער פריהערדיגער זאַל איז איבערגעמאַכט געוואָרען אויף דעם איצטיגען זאַל „פילהאַרמאָניע".

אין 1899 האָט מען איינגעאָרדענט „אינטעליגענטע מיטאָגען", אין אַ בעזונדערען צימער מיט אַ פיינער זויבערער אויסשטעלונג, מיט פיינע געשיר. דאָ האָבען טעגליך גע־געסען איבער 100 יונגע לייט פון דער שטודירענדער יוגענד.

ביז 1901 זיינען ניט פאָרגעקומען קיינע שום שנויים.

אין ווילנא איז געווען נאָך אַ חברה „מענגי-שבת", וועלכע פלעגט אײַנאָרדענען שבתים און יום-טובים פאַר אָרימע לײַט און יודישע סאָלדאַטען.

דעם 29-טען יוני 1901 איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז די אויפגאַבען פון דער חברה „מענגי-שבת" זאָלען אַריבער צו דער ביליגער קיך.

ביז 1908 איז די פערוואַלטונג געווען פערנומען מיט'ן אויסבעסערען דעם אינערליכען לעבען פון דער קיך.

אין דער צײַט האָבען די יודישע דאָקטוירים געלייענט עפענטליכע לעקציעס, אָפט ווינען פאָרגעקומען פערוואַלטונגען אין דערהויפט איז מען געווען פערנומען מיט אויפראַמע מכח דער ערד. ערשט אין 1908 האָט מען בעשלאָסען צו פערגרעסערען די קיך, דאָס הייסט, מ'זאָל די קיך אײַנאָרדענען לויט די נײַע פאָדערונגען. מען האָט בעשלאָסען אויסצובויען אַ נײַע קיך לויט די פאָדערונגען פון דער נײַער צײַט, און פון דעם געוועזענעם זאַל זאָל מען אײַנאָרדענען אַ יודישען זאַל פאַר פערוויילונגען. אין 1909 האָט זיך אָנגעהויבען און ביז ענדע 1910 איז פאַרטיג געוואָרען די אַרבייט פון דעם אויבענדערמאָנטען בנין.

בעקומענדיג פון זאַל אַ נײַע הכנסה, האָט מען זיך גענומען צו אויסבעסערען די שפּייזען און אײַנצואָרדענען אַ בעזונדערען זאַל פאַר אינטעליגענטען.

אין 1908, ווען מען האָט זיך ווידער געריבט אויף דער עפּידעמיע פון כאָלערע, האָט די ביליגע קיך געעפענט אויף נאָוואָגראָד נופא אַן אָבטיילונג, וועלכע האָט פונקציאָנירט פון 8-טען סעפּטעמבער ביז 21 דעצעמבער 1908.

די קיך איז אַריבער אין דעם איצטיגען נײַעם זאַל דעם 1-טען פעברואַר 1910. אינדערצײַט האָט מען איבערגעבויט דעם אַלטען זאַל. דעם 15-טען נאָוועמבער איז דער זאַל פאַרטיג געוואָרען און מ'האָט אים אַ נאָמען געגעבען „פילהאַרמאָניע". דעם 21-טען דעצעמבער איז דער זאַל געעפענט געוואָרען מיט אַ מוזיקאַלישען אָוונט לטובת דער קיך. ביז דער מלחמה האָט „פילהאַרמאָניע" געגעבען אַ היבשע הכנסה לטובת דער קיך.

אדאנק דער הכנסה פון זאַל האָט מען גענומען אויסבעסערען דעם אינערליכען לעבען פון קיך גופא. צו דעם צוועק איז בעשטימט געוואָרען צו גרינדען אַ שטענדיגען דאַמען-קאָמיטעט, און אויף דער אַלגעמיינער פערזאַמלונג פון 8-טען אַפּריל 1912 זײַנען צום ערשטען מאָל אויסגעקליבען געוואָרען אין פערוואַלטונג פון קיך צוויי דאַמען: א. שאַסקאַלסקי און פ. ב. נאַרקאַווי.

דעם 22-טען מאַי 1914 איז געווען אַ בליומען-טאָג לטובת דער קיך און קינדער פערזאָרגונג. מיט די געלט האָט מען גערעכענט אויסצובעסערען דעם אינערליכען לעבען פון דער קיך און עפענען אַ נײַעם זאַל פאַר אינטעליגענטען. נור אין יולי איז פאָרגעקומען די ערשטע מאָביליזאַציע מיט אירע קלאָגען און פלאָנען און זי האָט צושטערט אַלע פּלענער; ס'זײַנען אָנגעקומען די אַנטרוּנגענע און אַרויסגעטריבענע. די קיך האָט זעהר פיל מיטגעהאָלפען צו פערגרינגערען זייער לעבען מיט שפּייזען, האָט מקריב געווען דעם זאַל „פילהאַרמאָניע" פאַר זיי און די גאַנצע צײַט פון דער מלחמה האָט די ביליגע קיך אָנגעשטרענגט נאָר די קרעפטען לטובת די מלחמה-געליטענע.

אין 1914 יאָר האָט מען אַרויסגעגעבען מיטאָגען 192469; 1915 – 751422; 1916 – 777692; 1917 – 865042; בסך-הכל 2586625.

פאַר די גאַנצע 25 יאָר, וואָס די ביליגע קיך עקזיסטירט, האָט זי אַרויסגעגעבען 5781979 מיטאָגען. פאַר די 21 יאָר ביז דער מלחמה האָט מען אַרויסגעגעבען 3195354, וואָס דאָס מאַכט אויס דורכשניטליך צו 152159 מיטאָגען אַ יאָר.

ווען די מלחמה וואָלט ניט געווען, וואָלט די צאָל מיטאָגען פון די 4 מלחמה-יאָרען קלעקען אויף 13 יאָר.

אין ניט אַזאַ אויסערגעוויינליכער צײַט, ווי איצט, וואָלט אין ווילנא דער יוביליי פון דער ביליגער קיך געטראָגען אַ פייערליכען כאַראַקטער און וואָלט פערנומען אַ גרויסען, בכבודיגען אָרט. נור בײַ אַזאַ צײַט און בײַ דער אָבוועזענהייט פון אַלע

הויפּט־נדיבים פון דער בילינער קיך ווערט דער יובּיליי גופא אָבגעליינט אויף אַ מער גינסטיגער צייט און די פערוואַלטונג פון קיך בענוצט זיך דערמיט, וואָס אין טאָג פון יובּיליי, דעם 23־טען יאַנואַר 1918, וועט מען פאַר די פעררעגיסטרירטע עסער ארויסגעבען אַן אומויסטיגען יום־טוב'דיגען מיטאָג פון ברויט, פיש, זופּ און פלייש אהן ברויט־טאַלאָנען, אויף וואָס די פערוואַלטונג האָט אַן ערלויבעניש פון שטאָטהויפּטמאַן.

<OOOOOOOOOOO>

דער מושב זקנים אין 1916—1917.

אין דער צייט פון אָקופּאַציע איז דעם מושב זקנים אויסגעקומען אויסצוהאַלטען 400 זקנים וזקנות, בעת אין דער צייט פון שלום האָט ער אויסגעהאַלטען בלויז 260 — 280. אין דער דאָזיגער שווערער צייט האָט דער וויכטיגער מוסד אַרויסגעוויזען אַ סך ענערגיע און האָט גובר געווען די גרויסע שוועריגקייטען.

אין 1916, ווען די בעפעלקערונג האָט ניט געהאַט קיין בעלייכטונג, און ברויט האָט זי געקראָגען מיט סכנת־נפשות, — האָט זיך דאָך דער הנהגה איינגעגעבען אַוועקצושטעלען דעם מושב זקנים אין אַזוינע תנאים, אַז די אַלטע זאָלען ניט ליידען קיין דוחק אין לעבענס־מיטלען און זאָלען לעבען אין גרויסע, היגיענישע צימערען מיט עלעקטרישער בעלייכטונג, כמעט ווי אין שלום־צייטען.

אָנהויב 1917 ווערט די לאַגע פון מושב זקנים ערגער. זיינע רעזערווען פון שפּייז־פּראָדוקטען זיינען שוין געווען אויסגעשעפּט און דער יקרות איז אַלץ געשטיגען. געבענדיג גוט עסען (5 פונט ברויט וועכענטליך, 2 מאָל טעגליך נעדיכטע זופּ, 3 מאָל וועכענטליך פיש, 2 מאָל וועכענטליך פלייש א. א.) און פערגליך מיט דער גרויסער דחקות אין שטאָט, איז דער הנהגה אויסגעקומען אין 1917 אָנצושטריינגען אַלע כחות און צו מאַכען אַ רייהע הלוואות. דער מושב זקנים האָט זיך פערשולדיגט אויף העכער 40000 רובל.

הגם די הנהגה פון מושב־זקנים האָט געטאָן אַלץ וואָס נור מעגליך, אום צו פערבעסערען דעם מצב פון די זקנים, איז דאָך די שטערבליכקייט דאָרט וואָס פון יאָר געוואָרען גרעסער, אין 1916—37,5 פּראָצ., אין 1917—53,4 פּראָצ.

די הנהגה פון מושב זקנים בעשטעהט פון ד"ר גרשון, ב. עפּשטיין און ש. י. ווילענסקי. דער פערוואַלטער איז ז. נ. קליינשטיין. דער בּיודזשעט פון מושב זקנים האָט אין 1917 אָנגעטראָפען 65986 רובל. די הכנסה האָט זיך דערהויפּט גענומען פון אַמעריקאַנער הילף דורך דעם „הילפספעראיין" אין בערלין (25225 רובל), הלוואות (29962), פערשיידענע הכנסות (9778); די הוצאה איז דערהויפּט געגאַנגען אויף שפּייז־פּראָדוקטען (49649), מעדיצינישע הילף און געהאַלט דעם פּערסאָנאַל (6636), אַסעניזאַציע און רעמאָנט פון די הויפען פון מושב זקנים (3514), וועש און קליידונג (2290).

ק.

▼▼▼▼▼▼▼▼▼

צו דער ביבליאגראפישער איבערזיכט (ז. 177) (קינדער-ליטעראטור).

אין דעם משך צייט, וואס ס'איז אויסגעזעצט געווארען די ביבליאגראפישע איבערזיכט (אויגוסט 1917) ביז איצט (סוף דעצעמבער 1917) זיינען ערשינען איינינע נייע ביכלעך, וואס געהערען צו די אבטיילונגען קינדער-ליטעראטור*) און אלערליי**). די „אלערליי" געהערען צו דעם טיפ, וואס איז כאראקטעריזירט צום סוף פון דער ביבליאגראפישער איבערזיכט. די קינדער-ליטעראטור, אבער, פערדינט א בעזונדערע אויפמערקזאמקייט.

רוויכעלם אילוסטרירטע קינדער-ביבליאטעק שטעהט אויף דער נויטיגער הויך, דערהויפט ווען מען זאל נעמען אין בעטראכט די שווערע צייט, און וועלכער זי ערשיינט. די אויסערליכע זייט איז דורכגעפירט אויסגעצייכענט: גוטע פאפיר, שיינע אילוסטראציעס, א ליכטיגער שריפט און דרוק. און ביים אונגעהויערען יקרות פון אונזער צייט איז אויך דער פרייז ניט קיין הויכער.

איבערזעצט זיינען די ביכלעך זעהר גוט. דוד רוויכעלם יודיש איז א ריינער און א פינקטליכער, וואס איז א גרויסע מעלה פאר קינדער. דאס שענסטע ביכעלע פון די דריי איז עדמאנדא ד'אַמיטשיסעם, וואס איז דורכגעדרונגען מיט א טיפער ליבע צום מענשען. די הייסע געפילען פון טשיטשיליאַ, זיין איבערגעבענקייט, זיינע גוטע מעשים וועלען געוויס געפינען אן אבקלאנג אין די ווייכע קינדערשע הערצלעך, וועלען שטארק רירען זייער צארטען דמיון און וועלען דערוועקען אין זיי די בעסטע געפילען. אזוינע ווערק האבען די טיפסטע ערציהערישע בעדייטונג.

בכלל פערדינט רוויכעלם אילוסטרירטע קינדער-ביבליאטעק די פולסטע אנערקענונג.

---

*) נומערען 4,3 און 5 פון רוויכעלם אילוסטרירטער קינדער-ביבליאטעק: דוימעלע, פון האַנס אַנדערסען, איבערזעצט אויף יידיש פון ד. רוויכעל; ווי אַזוי אַ ייגגל איז אַרומגעאַנגען אַרום זיין קראַנקען טאַטן, פון עדמאנדא ד'אַמיטשיס, יידיש פון ד. רוויכעל; אַ מעשה וועגן פעטער קוואַק, ווי ער האָט געלעבט און וואָס ס'האָט זיך מיט אים פּאַרלאָפן. באַארבייט פון דוד רוויכעל. אַלע ערשינען אין ווילנא, 1917. פרייז 25, 10 און 25 קאָפּ. זייטען 36, 16 און 24. 16°. ס'דרוקען זיך: נומ' 6. פיינעלאַך — דאָס הונגעריקע פיינעלע, אונזערע ווינטערפיינעלאַך, דאָס טויטע פיינעלע, דאָס וואַלד-פיינעלע, באַאַרבייט פון ד. רוויכעל. - נום. 7. ד'אמיטשיס. דער קליינער פלאָרענטינישער איבערשרייבער. יידיש פון ד. רוויכעל.

יידישע פאָלקסרעטעניש, געזאַמלט און דערקלערט פון ש. באַסטאָמסקי. סעריע „פאָלקלאר", נומ' 1. פאַרלאַג „די נייע יידישע פאָלקסשול". ווילנע, 1917. ז. 16, פרייז 20 קאָפּ. 16°. ס'דרוקט זיך: יעקעלע נאַר, אַ מעשה פאַר קלענערע קינדער, באַאַרבייט פון ש. באַסטאָמסקי.

**) צ. נ. גאָלאָמב „מעשה הצדקה אין ווילנא", מיט די נעמען פון אַלע חברות און אגודות (פעראיינען). אויך די נעמען פון אַלע אונטערנעהמער, דורכצופיהרען די פיעלע צדקות — צום איי בינען אָנדענק. והיה מעשה הצדקה-שלום (ישעיה, לב, יז). שנת „עזרת" — ווילנא. ז. 48. 16°

ס'דרוקט זיך: „די ריינע אידישע האַרץ", קופּלעטען און מאָנאָלאָגען, וואָס בעלויכטען דעם אידישען לעבען פון אַלע זייטען. ריכטיגע בילדער פון דער לעצטער שטירמישער צייט. פערפאַסט און הערויסגעגעבען פון יעקב זוזמאר (מטיף לאומי בשי"ר) המכונה דער „זעזמער".

ביי שווערע בעדינגונגען, אין א טרויעריגער צייט, ווערט שטיל און רוהיג נעארבייט אויף דעם ארימען פעלד פון דער יודישער קינדער־ליטעראטור,—און יעדער אזא נייע ביכעלע דארף אויפריכטיג בעגריסט ווערען.

ש. באסטאמסקי׳ס יודישע פאלקס־רעטענישען געהערען בלי ספק צו די נויטיגסטע און בעסטע קינדער־ביכעלעך. דער יונגער פערפאסער, וואס האט שוין מיט ערפאלג דעביוטירט אין „לעבען און וויסענשאפט" און אין די „גרונינקע בוימעלעך", איז איצט ארויסגעטראטען מיט איינינע ווערק אין זעלבסטשטענדיגע אויסגאבען*) און ווייזט ארוים א גאנץ געלונגענע און דורכגעטראכטע ארבייט.

ס׳איז איבעריג אויפצווייזען די בעדייטונג פון פאלקסרעטענישען ווי בכלל פון פאלקלאר ביים ערציהען קינדער אין א פאלקסשול. די רעטענישען דארפען אבער אויסגעקליבען און דורכגעזיפט ווערען לויט דעם עלטער פון די קינדער, און א סך פון זיי זיינען בכלל לחלוטין ניט צוגעפאסט פאר אונגערע און אפילו פאר מיטעלע קינדער. אין באסטאמסקי׳ס „פאלקסרעטעניטען" איז געמאכט געווארען דער פעלער, וואס צוזאמען מיט פאלקסרעטענישען, וואס זיינען זעהר צוגעפאסט צו די צילען פון א גוטער ערציהונג אין פאלקסטימליכען זין, זיינען אויך געבראכט אזעלכע, וואס זיינען איבערגעשפיצט, צווײדייטיג און זיינען בלויז מסוגל צו פערדרעהען דעם מח, אדער אזוינע, וואס זיינען העכער פון קינדערשען שכל און אפילו אזוינע, וואס זיינען צו וואולגאר און גראב (די רעטענישען 74, 81, 82, 90, 131 וכדומה). מען דארף גע־דיינקען, אז ניט אלעמאל און ניט אומעטום איז „פאלקס־", דאס זעלבע וואס „פאלקס־טימליך", און אויך ניט אלץ, וואס ס׳איז פאלקסטימליך, האט א ארט אין א פאלקס־שול. מען דארף שארף אבטיילען פון „פאלק" און „המון",—און בכלל הייסט נאך ניט, אז אלץ, וואס ס׳איז פערשפרייט און איז פאפולער, אדער אפילו, וואס איז אויסגעוואקסען צווישען פאלק, איז שוין א פאסיגער אביעקט פאר קינדער.

ביי די ווייטערדיגע אויסגאבען וועט דער פעלער מוזען פערריכט ווערען. די רעטענישען וועט מען על כל פנים דארפען ספעציעל אויסקלייבען, סארטירען לויטן אינ־האלט און פונאנדערלייגען אין פערשיידענע אבטיילונגען אדער אין פערשיידענע אויסגאבען פאר אינגערע און עלטערע קינדער וכדומה. א סך פון די פאלקסרעטענישען פונקט ווי פון די שפריכווערטער וועט מען מוזען איבערלאזען בלויז פאר דער־וואקסענע מענשען.

בכלל, אבער, דארף באסטאמסקי׳ס ארבייט בעגריסט ווערען פון גאנצען הארצען.

אַריטמעטישער רעכנבוך. ברוכצאָלן, פערפאַסט צוזאַמען מיט ל. הורוויץ; צום סוף רעכנבוך איז ביינעלעגט אַ יודישע טערמינאָלאָגיע פון אַריטמעטיק, צום בעדויערן אָהן דער נעהעריגער אָנווייזונג פון די טערמינען אויף אַנדערע שפראַכען, וואָס לאָזט איר ניט גרינטליך קאָנטראָלירען, מאַכט איר אָפט פשוט אונפערשטענדליך, אָדער צו אַווטאָ־ריטעטיש, אָדער צוייפעלהאַפט; דער רעכנבוך בכלל איז גוט בעאַרבייט און פערדינט אַ גרויסע פערשפרייטונג. - אַ רייהע קינדער־ביכלעך, וואָס די ערשטע צוויי פון זיי—איינער איז שוין ערשינען, דער אַנדערער דרוקט זיך - (פאָלקס־רעטענישען; יעקעלע נאַר) ווערען דאָ נענוי אָנגעוויזען.

ווי ס׳בעווייזען זיינע אויסגאבען, בעציהט זיך דער פערפאסער צו זיין ארבייט מיט ערנסטקייט און ליבע צו דער זאך און מיט א קלארער פערשטענדניש פון זיינע צילען, וועלכע ער דריקט אויס (אין דער הקדמה צו די פאלקסרעטענישען) אויף זיין איינגנארטיגען לשון אין פאלגענדע ווערטער: „אין דעם נייעם גן-עדן פון דער יידישער פאלקסשול וועט דעם לערער, און דערהויפט דעם לערער פון דער יידישער שפראך, אויסקומען צו שטעהן ביים ברונעם און באגיסען די יונגינקע ביימעלעך מיטן לעבעדיגען וואסער פון אייביגען קוואל פון דער יידישער פאלקסשאפונג. דער לערער מוז זעהר גוט זיין בעקאנט מיט דער יידישער פאלקסשאפונג. ער מוז זיין א פאלקסמענש. א ניט וועט ער זיך גאר ניט קענען דערנענטערען צום יידישען קינד“.

אין די דאזיגע ווערטער ליגט א שטיק אמת. מען דארף זיי אבער ניט איבער־טרייבען און ניט ארויסלאזען פון אויג די נאציאנאלע גיטער, וואס דארפען זיין האנט ביי האנט מיט דער פאלקסטימליכקייט ביי דער ערציהונג אין דער יודישער פאלקסשול.

מ. ש.

<00000000>

אליהו הלוי לעווין.

(נעקראלאג).

ז׳ טבת תרע״ח (21 דעצעמבער 1917), פרייטאג צונאכט האלב נייו א זייגער, איז אין ווילנא נאך א דרייצעהן-חדשים׳דיגער שווערער קראנקהייט און מאוימדיגע יסורים געשטארבען דער בעקאנטער פעדאגאג און העברעאיש-יודישער שריפטשטעלער און דיכטער אליהו בן נחמיה הלוי לעווין.

געבארען אין דענעבארג ארום יאר 1874 אין א פאמיליע פון א מוכר-ספרים, האט אליהו לעווין בעקומען א טראדיציאנעלע ערציהונג אין חדר און ישיבה. ער האט ארויסגעוויזען גרויסע כשרונות און צו דרייצעהן יאר האט ער געשמ׳ט פאר אן עילוי, — אזוי האט מען אים אויך גערופען: „דער דענעבארגער עילוי“. נאכדעם איז ער אוועק אין וואלאזשין, וואו ער האט א סך און בהתמדה געלערנט. דארט האט ער זיך בעקענט מיט דער השכלה-ליטעראטור און האט זיך שפעטער פערנומען מיט זעלבסטבילדונג.

אז לעווין האט זיך אומגעקערט צוריק קיין דענעבארג, האט ער געפרובט זיינע כוחות אויפ׳ן ליטערארישען געביט און אין דער סביבה פון די דענעבארגער משכילים מיט׳ן משורר יהודה ליב גמזו בראש האט ער שוין געהאט א נאמען פון א פאעט.

צום בעדויערן האט אבער אליהו לעווין ניט געהאט די מעגליכקייט אפצוגע־בען זיך אינגאנצען דער ליטעראטור. גאר פריה, נאך אין די יונגסטע יארען זיינע, איז ער געצוואונגען געווען צו פערנעמען זיך מיט געבען שטונדען אויף העברעאיש.

דאך האט ער אין זיינע ווייניג פרייע מינוטען געשריבען און פון צייט צו צייט האבען זיך געגעמען בעווייזען אין פערשיידענע העברעאישע אויסגאבען זיינע שירים און ספורים, וואס האבען ארויסגעוויזען אן אמת׳ן דיכטערישען און דערציילערישען טאלאנט.

היבשע יארען, שוין א חתונה-געהאטער, האט ער געוואנדערט איבער פערשיי־דענע שטעט און שטעטלעך פון פוילען און דרום-רוסלאנד (לאדז, זגערזש, בראאילאוו, זשמערינקע א. א.), וואו ער איז געווען לערער אין העברעאישע שולען און האט זיך נאך אבגעגעבען מיט פריוואטע שטונדען. צום סוף, אין 1908, איז ער געקומען קיין ווילנא און האט זיך דא בעזעצט מיט זיין פאמיליע אויף שטענדיג. ער איז דא געווען לערער אין פערשיידענע העברעאישע שולען, ווי די העברעאישע מיידעל-שול „יהודיה“, די

מיידעל-שול „מפיצי השכלה", „שיעורי ערב", „גמנסיה עברית" און אנדערע, און האט דא אויך געגעבן פריוואטע שטונדען אויף העברעאיש.

פון 8 אינדערפריה ביז שפעט אין אווענט איז ער טאג איין טאג אויס און אזוי יאר איין יאר אויס נעווען פערהארעוועט, כדי אויסצוארבייטען דאס שטיקעל ברויט פאר זיין פאמיליע. די דאזיגע שווערע ארבייט פון א לערער ביי יודען האט לאנגזאם, אבער זיכער צוטרייסעלט זיין ארגאניזם, געמאכט ריסען אין זיין ברוסט, אין זיינע לונגען און ער האט ביסלעכווייז, נור אלץ שטארקער געגומען הוסטען...

און דאך - האט אליהו לעווין ניט אויפגעהערט, צו שרייבען, צו שרייבען פאר די גרויסע און צו שרייבען פאר די קליינע.

אט איז א רשימה, ניט נאר קיין פולשטענדיגע, פון אליהו לעווינס געדרוקטע זאכען:

אין „השלוח": תרנ"ז באנד 2-„לטובת הפועלים" (א שיר, דוכט זיך, דער ערשטער); תרנ"ט-תר"ס, כ. 6 - „יקר מזולל" (ספור); תרס"ב, ב. 9 - „פרצופים" (א שיר).

אין „לוח אחיאסף": תרנ"ח-„אנדה" (שיר); תרס"א-המשורר (שיר) און „עד מתי ?" (שיר).

אין „הדור" תרס"א - תרס"ב (1901) „בבציר" (שיר).

אין „ספר השנה" תרס"ו: „טרה שהורה" (א פסיכאלאגישער עטיוד).

אין „העולם" 1907: נומ' 10 - „היצירה" (ספור); נו' 12, 14, 15 - „מצוה נוררת עברה" (ספור); - נומ' 38 - „נקם ברית" (שיר, נאך די פאגראמען); נומ' 39 - „על חוף הים (שיר); נומ' - 44 „מבית חולי הרוח" (ספור).

אין „עולם קטן" 1902, נומ' 50: „תג הטבע" (שיר).

אין „החיים והטבע" תרס"ה: „ברחוב היהודים" (שיר, זייט 405), „הוריז" (שיר, ז. 463), „לתשעה באב" (אגדה, שיר, ז. 871), „הבגד" (פאעמע. ז. 1043).

אין ווילנער „החבר" 1908 „סודות מבית המערכת" (אין פראזע און פערזען) אין א סך המשכים; „בצאת ישראל ממצרים" (שיר).

אין דינער „החבר" 1909: „בינינו לבין עצמנו" (פעלעטאן-שיר) כמעט כסדר אין די ערשטע 35 נומערן; נומ' 2 - „ברכת סבא" (שיר), „מיוחס של יום המיוחס" (ספור), אונטערגעשריבען מיט'ן פסעוודאנים „בן נחמיה"; נומ' 4 - „התזכור?" (שיר); נומ' 7 - „מלך והדיוט" (א מין היסטארישע לעגענדע) אין עטליכע המשכים, אונטער'ן פסעוודאנים „אהל"ל" (אליהו הלוי לעווין); נומ' 12 - „הנרות הללו" (שיר); נומ' 12 און 13 - „בלילות חנוכה" (ספור פאר קינדער); פון נומ' 18 און ווייטער - „נחת של צער" (ספור) אין עטליכע המשכים.

אין „החבר" איז ער געווען הויפט-מיטארבייטער.

אין קרינסקים „השחר" 1911: נומ' 4—3 - „כוכב בודד", נומ' 9—8 - „הכנסת אורחים", נומ' 17 - 18 - עוד מעט ויקיצו; 23—24 - אורב ליל (שירים).

אליהו לעווין האט זיך אויך בעטייליגט אין „הצפירה" און „הצופה", וואו ער איז געווען שטענדיגער קארעספאנדענט פון לאדז. ער האט זיך בעטייליגט אויך אין „העברי" און „הזמן", וואו ער האט געשריבען ערצעהלונגען און פערגאגיש-קריטישע ארטיקלען. צווישען אנדערע האט ער אין „הזמן" 1913 פובליקירט צוויי גרעסערע ספורים: „לאחר שנתים" (נומ' 142 און 143) און „תכלית" (177, 178 און 179).

פון ה"ח ניסן ביז ח' אייר תרע"ג (26 מערץ - 2 מאי 1913) האט ער מיט דער מאטעריעלער הילף פון א. אבעלסאן ארויסגעגעבען אין ווילנא א קינדער-זשורנאל „הנוער", וואס פון אים זיינען ארויס בלויז 6 נומערן. אין אלע נומערן איז ווידער געגאנגען א המשך פון זיין „בינינו לבין עצמנו". דא האט זיך אויך אבגעדרוקט זיינער א שטראלענדיגער שיר „עם שחר האביב".

אין יאר 1907 האט ער אין ארעס אבגעדרוקט א שיינע אילוסטרירטע כרעסטאמאטיע „השפה והחיים".

ער האט אויך געדרוקט שירים און פעלעטאנען אין יודישע אויסגאבען, ווי „דער פריינד", „די ביין", „אידישע צייטונג" 1909 (נומ' 60: „פסחדיגע שידוכים" - ערציילונג; נומ' 88: „א פארל" - ערציילונג; און נ' 126: „שבעה עשר בתמוז" - שיר), „דער טאג"

1912 (אין די נומערן 200, 201 און 203: „אַ יריד אויפ'ן הימעל" – אַ חסידישע הושענא-רבה'דיגע מעשה, געווידמעט זיין מוטער אסתר-רבקה), „לעצטע נייס" 1917 (ע' 212: „תקיעת שופר" – אַ שיר) און אנדערע.

אליהו לעווינס ספּורים זיינען שילדערונגען פון לעבען, דורכגעדרונגען מיט אַ פּסי-כאָלאָגישען הויט. די שירים זיינען זיינען בכלל ווייכע און האַרציגע. די שפּראַך – אַ רייכע, זאַפטיגע און לייכט-פליסענדיגע. די שירים „המשורר", „עד מתי", „עם השחר האביב", „על חוף הים" „או להט המערב" און „בבציר" קענען זיך רעכענען פון די בעסטע.

אָבער בעזונדערס האָט אַ בעדייטונג אליהו לעווינס שאַפונג אויפ'ן געביט פון דער קינדער-ליטעראַטור. דאָ האָט ער זיך געפילט אין זיין אמת'ער סטיכיע. דאָ איז ער אַ לוסטיגער, פרייליכער פריינד פון דער קליינער לעבעדיגער חברה געווען, וואָס האָט אים פון האַרצען געליבט און געאַכט.

זיין „בינינו לבין עצמנו", אונטער וועלכען ער האָט זיך אונטערגעשריבען מיט'ן פּסעוודאָנים „אַ מזיק", איז איינע פון די בעסערע זאַכען אין דער העברעאישער קינדער-ליטעראַטור; ער שילדערט דאָ דאָס לעבען פון יודישען קינד אין אַלע צייטען פון יאָר, ביי טאָג און ביי נאַכט, אימדערוואָכען, אין די שבתים, ימים-טובים און יומי דפגרא און אַלץ אין אַ לייכטען, ליכטיגען לעבעדיגען טאָן. ער איז דא אַ חבר פון די קליינע תמים'תדיגע קונדסים און פירט געמיטליך-שטיפעריש שמועסען מיט זיינע ליבע ווייסע-חברה'ניקעס, וואָס קוקען אויף אים מיט זייערע פרייע ליכטיגע קינדער-אויגען און הערען ניט אויף צו שמייכלען, גרייטע צו הערען און הערען כאָטש אַ טאָג מיט אַ נאַכט.

ער איז געווען אַ פּעדאַגאָג, וואס איז אַריינגעדרונגען בראשו ורובו אין דער קינדערשער וועלטעל, אין דער קינדערשער פּסיכאָלאָגיע. און איז איבערגעגעבען געווען דער פּעדאַגאָגישער טעטיגקייט מיט לייב און מיט לעבען. בעת'ן לערנען איז ער געווען אין דער בחינה פון „כל עצמותי תאמרנה",–און דאס האט זיך טראַגיש אָבגערופען אויף זיין געזונט.

ער איז געווען איינער פון די בעסטע העברעאישע פּעדאַגאגען און האט אַ סך געאַרבייט פאַר דער העברעאישער שול. ער פלעגט אויך אפט אַרויסטרעטען אַלס רעדנער אין העברעאיש. אין פאלקס-אוניווערזיטעט (ז. „ווילנער זאמעלבוך, ערשטער באַנד) האט ער געהאַלטען אַ רייהע לעקציעס אויף העברעאיש וועגען די נביאים. די לעקציעס, וועלכע זיינען געלייענט געווארען אויף אַן אויסגעצייכענטער און לעבעדיגער שפּראַך, האבען געהאַט גרויס ערפאלג. ער האט זיך געטראגען מיט אידעאַלען פון אַ בעסערער צוקונפט פאַר זיין פאָלק. ער האט געטאן, ער האט ניט גערוהט און ניט גערעסט און אומדערמידליך געאַרבייט, ביז ער האט זיך איבערגעאַרבייט, און ס'האט ניט אויסגעהאַלטען דער צוטרייסעלטער אָרגאַניזם זיינער און ער איז ווי אַ כנאָפּ צו בעט אַנידערגעפאַלען, אויף וועלכער ער איז גאַנצע דרייצעהן חדשים אבגעלעגען אין פיינליכע פערשיידענע מחלות, וואָס האבען זיך אין אים אבגערופען. און אין דתקות, נאָך אַ לאַנגער גסיסה, איז דער חולה-מסוכן סוף כל סוף געשטאָרבען.

צו דער לויה זיינען געקומען דערהויפּט לערער, לערערינס, תלמידים און תלמידות פון שולען.

מ'האט דעם נפטר מספּיד געווען (אויך לערער: י. ד. נאַרדאן, מ. אליצקי און מ. נאַדעל) אין האַרציגע רירענדיגע רעדעס (אין העברעאיש).

נאָך דער קבורה איז דער עולם טיף גערירט און מיט טרערען זיך פונאַנדער-געגאַנגען אין טיפען טרויער.

אַזוי איז אָהן אַ צייט אַוועק פון דער וועלט אַ טאַלענטפולער מענש, וואָס האָט געשטרעבט צו הויכע שיינע וועלטען פון קונסט און פּאָעזיע, וואו ער וואָלט זיכער געקענט אַ סך געבען, נור דער אומגערעכטער סדר-העולם האָט אים געמאַכט פאַר אַ לערער, וואָס האָט געמוזט מקריב זיין די בעסטע כוחות זיינע אויפ'ן מזבח פון טרדת-הפּרנסה און אויסבייטען די שענסטע בלומען פון זיין נשמה – אויף אַ שטיקעל ברויט.

א. י. גאָלדשמידט.

בן-זומא.

פון היסטאָרישען אַרכיוו

(דער ערשטער יאָר מלחמה).

I.

אין די ערשטע טעג פון דעם וועלט-קריג איז די ווילנער יודישע בעפעלקערונג געווען זעהר פאַטריאָטיש געשטימט. אַ פּאָר טעג נאָך דעם ווי עס איז פערעפענטליכט געוואָרען דער קייזערליכער מאַניפעסט וועגען דער מלחמה מיט דייטשלאַנד, האָבען זיך הרב רובינשטיין מיט די פאָרשטעהער פון דער ווילנער יודישער קהלה אַדאָלף גאָרדאָן, ישראל בונימאָוויטש, עליאַסאָן, סירקין און אַנדערע פאָרגעשטעלט פאַר דעם קאָמאַנדיר פון דער 10-טער אַרמיי גענעראַל רענענקאַמף, פאַר וועלכען הרב רובינשטיין האָט אין אַ קורצער רעדע אויסגעדריקט די טרייקייט פון דער יודישער בעפעלקערונג. אין זיין ענטפער האָט גענ. רענענקאַמף געזאָגט, אַז צו יודען האָט ער צוטרוי מעהר ווי צו אַנדערע. דערביי האָט ה׳ א. גאָרדאָן דערלאַנגט 1000 רובל דער פרוי פון גענ. רענענקאַמף, וועלכע איז דעמאָלט געווען די פאָר-זיצענדע אין הילפס-קאָמיטעט לטובת די זאַפּאַסנע סאָלדאַטען. פון דאָרטען איז דיזעלבע דעפּוטאַציע אַוועק צום גובערנאַטאָר וועריאָווקין, און האָט בייַ איהם אויך בעגעגענט אַ גאַנץ פריינדליכען קבלת פנים. דעמזעלבען טאָג, 4 אַזייגער נאָכמיטאָג, איז אין דער גרויסער שול פאָרגעקומען אַ תפלה פאַר דעם ערפאָלג פון רוסישען חיל. די שול איז געווען פול געפּאַקט און גאָר ניט דער ערך אַ סך אַ גרעסערער עולם איז געשטאַנען אויפין שול-הויף און אין די אַרומיגע גאַסען. די שטימונג איז בייַ אַלעמען געווען זעהר אַ געהויבענע. נאָכדעם ווי ס׳זיינען געקו-מען אין שול גענ. רענענקאַמף און גובערנאַטאָר וועריאָווקין מיט זייערע פרויען, מיט נאָך אַנדערע גרויסע שררות, האָט הרב רובינשטיין גע-האַלטען אַ פייערליכע רעדע, אין וועלכע ער האָט דערקלערט די בעדייטונג פון דעם אָנגעשטאַנענעם מאָמענט פאַר יודען און די בעציהונג פון די יודען צו דער ערפילונג פון זייער חוב פאַרן פאָטערלאַנד אַלס רעליג-יעזען חוב און אַלס פליכט פון זייערע לעבענס-אינטערעסען און האָט אויסגעדריקט די האָפענונג אויף אַ בעסערער צוקונפט פאַר די יודען אין רוסלאַנד.

נאָכדעם האָט געהאַלטען אַ קורצע פאַטריאָטישע רעדע אַדאָלף גאָרדאָן.

גענ. רענענקאַמף האָט אין אַ קורצער רעדע צו די פערזאַמעלטע הייס בעדאַנקט די יודען פאַר זייערע אויסגעדריקטע פאַטריאָטישע גע-פיהלען, און האָט נאָך אַמאָל אונטערגעשטריכען זיין אונבעגרענצטען

צוטרוי צו יודען. אין דעמזעלבען גייסט האָט געזאָגט עטליכע ווערטער אויך דער גובערנאַטאָר. דאָרטען אויף אַן אָרט האָט הר׳ רובינשטיין מיט די גדולים איבערגעגעבען געג. רעגענקאַמפּען אַ טעלעגראַם וועגען דער אָבגעהאַלטענער תּפילה, און האָט איהם געבעטען, ער זאָל זי איבערשיקען אויפ׳ן אַלערהעכסטען נאָמען. אַזאַ תּפילה מיט אַ פייער־ליכע דרשה פון הר״י רובינשטיין איז אויך פאָרגעקומען אין טהרת הקודש ביי אַ גרויסען עולם און אין געגענוואַרט פון די שררות.

אין דעמזעלבען אָווענט האָבען זיך די יודישע פאָרשטעהער צו־זאַמענגעקליבען אין „משמרת־חולים״ אויף אַ עקסטרע זיצונג, אין וועלכער עס איז בעשלאָסען געוואָרען צו עפענען אויף די קאָסטען פון דער יודישער קהלה אַ לאַזאַרעט פון 40 בעטען פאַר פערוואונדעטע סאָלדאַטען אָהן אונטערשייד פון גלויבען. אויף מאָרגען איז אין אַ ספּעציעלער זיצונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין צדקה־גדולה, אָנגענומען געוואָרען אַ בעשלוס צו גרינדען אַ בעזונדערען קאָמיטעט צו העלפען די מלחמה־געליטענע. אויך זיינען וועגען דעם ענין אויסגעקלעפּט געוואָרען אין גאַנץ שטאָט אויפרופען אין העברעאיש און יודיש.

אין אויפטראָג פון דער פערזאַמלונג זיינען הרב רובינשטיין און די גבאים בונימאָוויטש און עליאַסאָן אַוועק צום גובערנאַטאָר און אויף זייערע נעמען בעקומען די ערלויבניש צו גרינדען דעם צייטווייליגען קאָמיטעט צו העלפען די געליטענע פון מלחמה, וועלכע האָט עק־זיסטירט כּמעט דעם גאַנצען ערשטען מלחמה־יאָר.

אין יענע טעג פלעגט די קאַנצעלאַריע פון הר׳ רובינשטיין פול זיין אַ גאַנצען טאָג, און אויך אַ שטיק אין דער נאַכט, מיט יודישע סאָלדאַטען, וועלכע זיינען געקומען בעטען, מ׳זאָל זיי מסדר זיין „תּנאי־גטי׳ן״. דאָס אינערן־מיניסטעריום האָט וועגען די דאָזיגע תּנאי־גט׳ן געמאַכט אַ געהיימע אָנפראַגע אין „גובערנסקע פּראַוולעניע״. און דער פּריסטאַוו סאָקאָלאָווסקי איז דעמאָלט געקומען זעהן אין הר׳ רובינשטיינס קאַנצעלאַריע די ביכער, צו מען מאַכט טאַקי אַזעלכע תּנאי־גטי׳ן און וויפיל. וועגען דער אָנפראַגע פון מיניסטעריום האָט דער וויצע־גובערנאַטאָר אַליין דערציילט דעם הרב רובינשטיין.

אין עטליכע טעג אַרום איז אין „טהרת־הקדש״ פאָרגעקומען אַ תּפילה פאַר די יודישע שילער פון אַלע ווילנער שולען לויט דער בקשה פון די שילער גופא. אויסער פאָרשטעהער פון דער בירגערליכער מאַכט און די מיטגלידער פון „טהרת־הקדש״ זיינען געקומען שורות׳וויז די יודישע שילער פון יעדער שול בעזונדער מיט איינינע פון די לערער בראש. ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס אין „טהרת־הקדש״ האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען אַ מאַסע קינדער, איז געווען אין דער גאַנצער צייט

פון דער תּפלה שטיל און רוהיג. דעם הר׳ רובינשטיינס רעדע, וועלכע איז געווען צוגעפּאַסט צום קינדערשען פערשטאַנד, האָבען אַלע אויס-געהערט מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט. עס האָט זיך געפיהלט אַ בעזונדערס געהויבענע שטימונג. נאָכדעם ווי מ׳האָט שוין אָבגעזאָגט „הנתן תשועה" און געענדיגט זינגען דעם פאָלקס-הימן, איז פּלוצלונג צושטערט גע-וואָרען די שטילקייט. ס׳האָט זיך געפיהלט ווי אַ אונרוהיגקייט אין די לעצטע שורות, ס׳האָט זיך געהערט אַ לויפעריי פון פּאָליציאַנטען, עפּיס אַזוי ווי זיי וואָלטען געכאַפּט אַ געפעהרליכען פערברעכער. נאָך דער תפלה האָט דער פּריסטאַוו סאָקאָלאָווסקי געהייסען די פּאָליציאַנטען פערשליסען די סינאַגאָגע און קיינעם ניט אַרויסלאָזען. דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צום הר׳ רובינשטיין און צו די גבאים און האָט זיי דער-צעהלט, אַז איינער אַ שילער האָט אַ פייף געטאָן בשעת מ׳האָט געזונגען דעם הימן. הר׳ רובינשטיין האָט אָבגעלייקענט דעם פאַקט און האָט געזאָגט, אַז ער האָט קיין שום פייף ניט געהערט, און ביי אַזאַ מוסטערהאַפטער אָרדענונג האָט דאָס גאָר ניט געקענט זיין. דער פּריסטאַוו האָט זיך אָבער איינגעשפּאַרט און האָט זיך געהאַלטען ביי זיינס, אַז כל זמן ער וועט ניט געפינען דעם פערברעכער, וועט ער קיינעם ניט אַרויסלאָזען פון שול. די פּראַוואָסלאַווע לערער, כמעט אַלע רעכטע מאָנאַרכיסטען, וועלכע זיינען דערביי געווען, האָבען זיך זעהר אויפגע-רעגט, צוקוקענדיג זיך ווי דער פּריסטאַוו וויל דערפיהרען די קינדער, אַז זיי זאָלען מסר׳ן איינער אויף דעם אַנדערען. סאָקאָלאָווסקי האָט געפאָדערט ביי די קינדער, אַז זיי זאָלען אַרויסגעבען דעם שולדיגען. הרב רובינשטיין מיט די גבאים האָבען אָבער בשום אופן ניט איינגעזעהן, אַז דער פאַקט זאָל געווען מעגליך זיין. דער פּריסטאַוו האָט אַלעמען געהאַלטען איינגעשפּאַרט אין שול, און צווישען די קינדער איז געוואָרען אַ טומל. צום סוף האָט ער דריי יונגלעך אַוועקגעפיהרט אין „אוטשאַסטאָק". הרב רובינשטיין מיט דעם דירעקטאָר פון דער יודישער גימנאַזיע פ. כּהן און מיט די גבאים פון שול זיינען אַוועק צוזאַמען מיט די וויינענדיגע קינדער אין „אוטשאַסטאָק", און מיט גרויס מיה האָט זיך זיי אַנגעגעבען צו בעפרייען די קליינע „פערברעכער".

·II

די פּאַטריאָטישע שטימונג פון דער יודישער בעפעלקערונג, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין פערשיידענע מאַניפעסטאַציעס, פערזאַמלונגען, תּפלות, רעדעס וכדומה האָט געפונען איהר גרעסטען אויסדרוק אין די גרויסע געלט-סומעס, וואָס די יודישע קהלה האָט מנדב געווען. אויסער דעם לאַזאַרעט פאַר פערוואונדעטע, וועלכען זי האָט געעפענט אויף אירע קאָסטען, אויסער די מתּנות, וואָס יודישע פרויען פלעגען

אַנטראָגען די פערוואונדעטע סאָלדאַטען אויף די וואקזאַלען און אין די שפּיטאָלען,—האָט די יודישע קהלה נאָך אײַנגעאָרדענט אין אַ געוויסען שבת אַן אײַנמאָליגע געלט-זאַמלונג אין אַלע שולען. אַלע, וואָס האָבען אין יענעם שבת עולה לתורה געווען, האָבען מנדב געווען לטובת דעם „רויטען קרייץ". יעדע שול בעזונדער האָט אָבגעטראָגען דאָס געלט דעם גובערנאַטאָר און גענומען בײַ איהם אַ קבלה. בסך-הכל האָט זיך צוזאַמענגעקליבען זעהר אַ היבשע געלט-סומע. ס'האָבען מנדב געווען אפילו די מתפללים פון די אָרימסטע שולען. חוץ דעם מאַטעריעלען ערפאָלג איז די דאָזיגע געלט-זאַמלונג געווען אַ גרויסע פאַטריאָטישע מאַניפעסטאַציע.

אָבער די דאָזיגע געהויבענע שטימונג און די ליכטיגע האָפענונגען אויף דער צוקונפט, וועלכע האָבען זיך אַרויסגעוויזען פון אָנהויב מלחמה, האָבען זיך באַלד אומגעביטען אויף אַ אונרוהיגע שטימונג. ס'האָבען זיך אָנגעהויבען פערשפּרייטען קלאַנגען, אַז ס'גרייט זיך צו אַ פּאָגראָם געגען יודען. צווישען די נידעריגע קריסטליכע שיכטען האָבען קעכינס און סטרוזשען אָנגעהויבען דערצעהלען בבא-מעשיות וועגען יודען, וואָס לאָזען אַראָב אין טייך פלעשעלעך מיט מיליטערישע סודות, וועגען יודען אין לאַנגע קאַפּאָטעס, וואָס לאָזען זיך אַראָב פון אַעראָפּלאַנען, וועגען יודען, וואָס פאָהרען פאָראויס די דייטשען אויף אַ ווייסען פערד און ווייזען זיי די וועג, וועגען יודען, וואָס פיהרען אַריבער די דייטשען גאָלד אין מטות פון מתים וכדומה. אין פערשיידענע ערטער האָט מען געפונען אויפרופען נקמה צו נעהמען פון יודען און רודפ'ן זיי. שוואַרץ-מאה'דיגע אַגיטאַטאָרען פון דער קריסטליכער אָרטיגער בעפעלקערונג, וועלכע זיינען געשטאַנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט סאָלדאַטען, האָבען פאַר זיי אָנגערעדט אויף יודען אַלערליי מיני שקרים. אין דער אַרמיי, און בעזונדערס צווישען די אָפיצערען, האָט זיך ענטוויקעלט אַ שטאַרקע אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע. די לאַגע איז געוואָרען בעזונדערס אונער-טרעגליך נאָך דער ערשטער מפּלה פון דער רוסישער אַרמיע אין מזרח-פּרייסען, ווען זי האָט גענומען אָבטרעטען אין סובאַלקער גובערניע. מען האָט געדאַרפט האָבען אַ שעיר לעזאזל, און מ'האָט זיך גענומען צום יודען. ס'האָבען זיך געפונען אַזעלכע, וועלכע האָבען אָנגעהויבען צו דערצעהלען די סאָלדאַטען, אַז יודען האַלטען די לעבענס-מיטלען פאַר די דייטשען. פון די ערטער, פון וואַנען מ'האָט דעם פיינד פער-טריבען, האָבען גענומען פליהען מסירות אויף יודען, אַז זיי האָבען די דייטשען אויסגעהאַלטען מיט עסען און טרינקען, אַז זיי האָבען זיך מיט זיי געבערידערט, אַז זיי האָבען זיי געוויזען די וועג וכדומה. בעזונדערס געפעהרליך איז געוואָרען פאַר יודען דער פאַקט, וואָס די דייטשען קענען זיך מיט זיי צונויפרעדען אויף זייער שפּראַך. די יודען אין צפון-

מעריב-קאַנט האָבען זיך געפיהלט אַזוי ווי אויף אַ וואולקאַן, וואָס דאַרף זיך באַלד פונאַנדערפלאַקערן. אין דער שוואַרץ־מאה׳דיגער פּרעסע, און אפילו אין די אָפיציעלע בלעטער, האָבען זיך גענומען דרוקען אַרטיקלען, אין וועלכע עס איז אָבגעמעלט געוואָרען די פערעטערישע ראָל פון די יודען. דער שרעקליכער שטראָם פון שׂנאה און רכילות אויף יודען, וועלכער איז געגאַנגען אין צוויי ריכטונגען: פון בעוואוסטע קרייזען אין פאָלק צו דער אַרמיי און פון דער אַרמיי אין פאָלק, האָט געדראָהט צו פערטרינקען דאָס גאַנצע רוסישע יודענטום אין בלוט. ס׳זיינען אויפגעטרייסלט גע־וואָרען פאַר שרעק אַלע רוסישע יודען. בעזונדערס שרעקליך איז אָבער געווען די לאַגע פון די יודען, וועלכע וואוינען נאָהענט צום מלחמה-פּלאַץ.

אין אַ געוויסען פרייטאָג־צו־נאַכט, דאָס איז געווען צווישען יום־כפור און סוכות, איז הרב רובינשטיין איינגעלאַדען געוואָרען צו דער עפענונג פון׳ם דוואָריאַנסקען און שטאָטישען לאַזאַרעט, וועלכער איז פאָרגעקומען אין שטאָט־זאַל. דער זאַל איז געווען פול מיט די גרעסטע מיליטער-בעאַמטע מיט זייערע פרויען; דוואָריאַנעס, בעאַמטע, שטאָטישער אַריסטאָקראַטיע און גייסטליכע פון אַלע אמונות. נאָך דער תפלה איז צוגעגאַנגען דער גובערנאַטאָר צום רב רובינשטיין, האָט איהם אָנ־גענומען פאַר׳ן האַנט און האָט געזאָגט: „איך דאַרף מיט אייך עפּיס ריידען". ער איז מיט איהם דורכגעגאַנגען דעם גאַנצען גרויסען זאַל און דעם לאַנגען קאָרידאָר. אַריינפיהרענדיג איהם אין אַ ווייטען צימער, האָט איהם דער גובערנאַטאָר איבערגעגעבען פאָלגענדעס: „דער הויפּט־נאַטשאַלניק פון דעם ראַיאָן, פירסט ט י מ אַ נ אָ וו, האָט מיר בעפולמעכטיגט אייך איבערצוגעבען, אַז איהר זאָלט אין אייערע דרשות אויפמערקזאַם מאַכען פון בימה אַראָב אייערע יודען, אַז זיי זאָלען אומבייטען זייער אונ־פּאַטריאָטישע בעציהונג צו רוסלאַנד, ווייל ער איז דערגאַנגען פון אַ ריכטיגער קוועלע, אַז די יודען פרייהען זיך איבער די רוסישע מפּלות און איבער די דייטשע נצחונות". הערענדיג די ווערטער איז הרב רובינשטיין בלאַס געוואָרען ווי די וואַנט און איז ווי פערציטערט געוואָרען. ער האָט זיך אָבער ניט פערלאָרען, און האָט באַלד אויפ׳ן אָרט געענט־פערט גאַנץ פשוט און שטאָלץ: „אייער עקסעלענץ ווייס אין וואָס פאַר אַ בעגייסטערטער שטימונג די יודען האָבען בעגעגענט די מלחמה. איהר אַליין זייט געווען אַן עדות פון די פילע מאַניפעסטאַציעס, אין וועלכע עס האָט זיך גאַנץ בילט אויסגעדריקט די יודישע בעגייסטערונג. איהר ווייסט אויך, אַז די יידען האָבען אַרויסגעוויזען זייער פּאַטריאָטיזם ניט אין ווערטער אַליין, נור אויך דורך גרויסע מעשים און דורך קרבנות. אויסער־דעם, שטעהענדיג גאַנץ נאָהנט צו דעם געפיהלס-לעבען פון מיין פאָלק, בין איך, אַלס זיין רעליגיעזער פאָרשטעהער, מיט מיין גאַנצער נשמה

פעסט איבערצייגט, אז דאָס איז אַלץ שקר און רכילות. איך וועל קיינ-מאָל ניט מאַכען מיין געמיינדע פון דער בימה אַראָב אַזאַ שענדליכען און אונפערדינטען פאָרוואורף אין דעם זין, וועלכער וואָלט אַרויסגע-רופען די גרעסטע ערביטערונג. איך קען מיין געמיינדע ניט בעליידיגען אין דעם איינציגען אָרט, וואו זי איז פון בעליידיגונג געשיצט. דעראיבער קען איך אייער פאָרשלאַג ניט ערפילען". דער גובערנאַטאָר איז קענטיג געריהרט געווען פון הר' רובינשטיינס ווערטער, און האָט איהם ווייך געענטפערט: „איך רייד דאָס ניט פון זיך אַליין; איך גיב אייך נור איבער דעם פאָרשלאַג פון דעם קאָמאַנדירענדען ראַיאָן-נאַטשאַלניק. ער איז נאָך דאָ אין זאַל, רעדט מיט איהם". אויף דעם האָט ה' רובינשטיין נור בעוויזען צו זאָגען: „ניט דאָ איז דער אָרט און ניט איצטער איז די צייט פאָרצוזעצען דעם דאָזיגען געשפרעך; ערלויבט מיר אַריינצוגעהן צו אייך מאָרגען אין דער פריה נאָך אַן „עצה". אויף דעם האָט דער גובערנאַטאָר געענטפערט: „דאָס איז גאַנץ אומזיסט; אַלץ הייננט אָב פון דעם ראַיאָן-נאַטשאַלניק; נור אויב איהר ווילט צו מיר אַריינגעהן, קומט, איך בעט אייך אַריין".

נאָך דעם ווי הר' רובינשטיין האָט איבערגעגעבען זיינע חברים אין דער דעפּוטאַציע דעם געשפרעך, וואָס ער האָט געהאַט מיט'ן גובערנאַטאָר, איז בעשלאָסען געוואָרען אויפצוקלייבען זיך נאָך דעמזעלבען אָוונט צו בעטראַכטען צוזאַמען די לאַגע. די אונרוהיג-קייט און די שרעק פון די קהלה-פאָרשטעהער זיינען בעזונדערס גרויס געווען דורך דעם, וואָס דער נייער מיליטער-קאָמאַנדיר, וועלכער האָט געהאַט אַזאַ אומבעגרענצטע ממשלה אויפ'ן גאַנצען ראַיאָן, וואָס הינטער דעם פראָנט פון פסקאָוו ביז וואַרשע, האָט שוין פון דער ערשטער מינוט אָן אָנגענומען אַזאַ מין בעציהונג צו יודען. ס'איז געבליבען מ'זאָל געהן צום גובערנאַטאָר און בעטען איהם אַן עצה און הילף. אויף מאָרגען איז הרב רובינשטיין מיט די ה"ה א. ליפעץ און אַראָלף גאָרדאָן אַוועק צום גובערנאַטאָר. דער גובערנאַטאָר האָט די דעפּוטאַציע אויפגענומען זעהר פריינדליך; אין זיינע ווערטער אָבער האָט זיך גע-הערט אַ גאַנץ ערנסטער טאָן. הרב רובינשטיין האָט דערקלערט דעם גובערנאַטאָר צוליב וועלכען צוועק די דעפּוטאַציע איז צו איהם געקומען און די גרויסע סכנה, אין וועלכער יודען געפינען זיך, און האָט ביי איהם געבעטען הילף. אויף דעם האָט דער גובערנאָטאָר געענטפערט, אַז ער אַליין האָט גאָרנישט בכח צו טאָן, ווייל אַלץ ווענדט זיך אָן דעם ראַיאָן-נאַטשאַלניק. דערביי האָט דער גובערנאַטאָר געגעבען אַן עצה דער דעפּוטאַציע, אַז זי זאָל זיך אַליין פאָרשטעלען פאַר דעם ראַיאָן-נאַטשאַלניק און פערזענליך איבערצייגען איהם, אַז זיין מיינונג וועגען יודען איז ניט קיין ריכטיגע. דאַן האָט די דעפּוטאַציע געבעטען דעם

גובערנאַטאָר, אַז ער זאָל איר געבען אַ רעקאָמענדאַציע צום נייעם נאַטשאַלניק. דער גובערנאַטאָר האָט דאָס געפונען פאַר אונמעגליך, און ער האָט געראַטען דער דעפּוטאַציע, אַז זי זאָל זיך ווענדען צום שטאַב-נאַטשאַלניק גענ. מעדוועדיעוו מיט אַ בקשה, דאָס ער זאָל זיך משתדל זיין פאַר'ן פירסט טומאַנאָוו ער זאָל איהר אויפנעמען אויף אַן אוידיענץ. פון דעם גובערנאַטאָרס תשובה האָבען די מיטגלידער פון דער דעפּוטאַציע אַרויסגעטראָגען דעם איינדרוק, עפּיס אַזוי ווי ער אַליין וואָלט נאָך אויך ניט געווען פעסט איבערצייגט אין דער אונשולדיגקייט פון די יודען, און האָבען איהם דעריבער נאָך אַמאָל גענומען אויפווייזען באותות ומופתים ווי פאַלש עס זיינען אַלע זאַכען, אין וועלכע דער פירסט בעשולדיגט די יודען. אויף דעם האָט דער גובערנאַטאָר געענטפערט: „איהר אַגיטירט אַן איבערצייגטען; ניט מיט מיר דאַרפט איהר ריידען, נור מיט איהם, געהט צו איהם". אויף מאָרגען האָט הר' רובינשטיין געבעטען דעם שטאַב-נאַטשאַלניק גענ. מעדוועדיעוו איבערצוגעבען דעם פירסט, אַז די פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה פערלאַנגען פאָרגעשטעלט צו ווערען פאַר אים, און מיטצוהעלפען, אַז דער פירסט זאָל זיי וואָס גיכער אָננעהמען. דער גענ. האָט זיי מבטיח געווען צו ערפילען די בקשה, און האָט צוגעזאָגט מאָרגען, 12 אַ זייגער ביי טאָג, צו געבען אַ תשובה.

זונטאָג, ערב סוכות, 12 אַ זייגער, האָט הרב רובינשטיין בעקומען אַ תשובה פון גענ. מעדוועדיעוו, אַז דער פירסט ערוואַרט די יודישע דעפּוטאַציע שוין אין אַ שעה אַרום, ד. ה. 1 אַ זייגער. גיך האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט די דעפּוטאַציע, אין וועלכער עס זיינען אַריין די יודישע גלאַסנע פון דומע און די גבאים פון צדקה-גדולה. דער פירסט האָט שוין די דעפּוטאַציע דערוואַרט. עס זיינען שוין אויך געווען אויסגעשטעלט אין אַהאַלב-קרייז די שטולען, וועלכע זיינען בעשטימט געווען פאַר די מיטגלידער פון דער דעפּוטאַציע. דער פירסט האָט אויפגענומען די דעפּוטאַציע זעהר העפליך, האָט יעדען מיטגליד בעזונדער פריינדליך בעגריסט און געבעטען זיך זעצען,—גאָר ניט ווי מ'האָט זיך ווענען איהם פאָרגעשטעלט אין דמיון.

דער ראַבינער רובינשטיין האָט געהאַלטען פאַר'ן פירסט זעהר אַ הייסע און בעהאַרצטע רעדע. אָנגעהויבען האָט ער וועגען דער גרויסער פּאַטריאָטישער בעגייסטערונג, וואָס די מלחמה האָט אַרויסגערופען ביי יודען, וועגען די גרויסע קרבנות, וואָס זיי האָבען געבראַכט אין בלוט און אין געלט, פערבינדענדיג זייער גורל מיט'ן גורל פון רוסלאַנד. פון דעם איז הרב רובינשטיין אַריבער צו די אונרוהיגע מאָמענטען, וואָס די יודען לעבען איצט איבער דורך דער אַנטיסעמיטישער אַגיטאַציע, וועלכע ווערט געגען זיי געטריבען אין פאָלק און

אין דער אַרמיי און אויפווייזענדיג די שקרים פון די אַלע בעשולדיגונגען, וואָס מען שטעלט אַרויס געגען יודען, האָט ער געבעטען דעם פירסט, אַז מיט זיין אַווטאָריטעט און מאַכט זאָל ער בעשיצען די יודען פון דער סכנה, אין וועלכער זיי געפינען זיך איצטער.

נאָך הר' רובינשטיין האָבען אויך א. גאָרדאָן און די אַנדערע מיטגלידער פון דער דעפּוטאַציע געגעבען ערקלערונגען. דער פירסט האָט געענטפערט, אַז ער וואַרפט ניט אַרויף די שולד אויף אַלע יודען אָהן אַן אויסנאַהם; אָבער לויט די ידיעות, וואָס ער האָט, געפינ'ען זיך צווישען יודען ניט קיין לאָיאַלע עלעמענטען, אויף וועלכע די יודישע פאָרשטעהער דאַרפען ווירקען. בעת די יודישע דעפּוטאַציע האָט אָבגעלייקענט די ידיעות, וואָס ער האָט וועגען יודען, האָט דער פירסט געזאָגט, אַז נאָך דעם ווי ער וועט צונויפקלייבען און וועט מברר זיין די ידיעות וועגען די אונלאָיאַלע יודען, וועט ער צו זיך איינלאַדען דעם הר' רובינשטיין און וועט איהם אין דעם איבערצייגען. דערצו דאַרף מען בעמערקען, אַז די גאַנצע צייט, וואָס דער פירסט האָט פערבראַכט אין ווילנא, האָט ער מיט דעם הר' רובינשטיין וועגען די אונלאָיאַלע יודען קיינמאָל ניט גערעדט, און ביי קיין שום וויזיט, וואָס ער, הר' רובינשטיין, האָט געמאַכט ביי איהם וועגען פערשיידענע כלל-ענינים, האָט ער איהם וועגען זיי ניט דערמאָנט. אויך ניט דאַן, ווען ער האָט זיך דעם פירסט צומאַנאָוו בעקלאָגט אויף די פיל אַרעסטען און אַרויסשיקונגען פון אונשולדיגע יודען אין סיביר. נור איינמאָל אין רעכטען פלאַקער פון די יודישע פערפאָלגונגען, בעת הרב רובינשטיין האָט מיט'ן פירסט געהאַט זעהר אַן ערענסטען און פערביטערטען געשפּרעך וועגען דער לאַגע, האָט איהם און די איבעריגע מיטגלידער פון דער דעפּוטאַציע דער פירסט ווידער עראינערט וועגען די אונלאָיאַלע יודען און וועגען דער איינגעשפּאַרטער תשובה, אַז אַזעלכע זיינען צווישען יודען גאָר ניטאָ.

בכלל האָט זיך דעם פירסטס בעציהונג צו יודען נאָך דעם דערמאָנטען בעזוך פון דער יודישער דופּוטאַציע אומגעביטען צו גוטען, דאָך אָבער האָט ער ניט געוואָלט נאָכגעבען אָפען, אַז צווישען יודען געפינען זיך ניט קיין אונלאָיאַלע עלעמענטען. מיט דעם האָט זיך געענדיגט דער געשפּרעך. פאַר'ן אַוועקגיין האָט הרב רובינשטיין איבערגעגעבען דעם פירסט אַן אויספירליכען מעמאָראַנדום, וועלכער האָט ענטהאַלטען אַ בילד פון די יודישע ליידען דורך די אַנטיסעמיטישע העצעס, צוזאַמען מיט אַ בקשה וועגען הילף און פערטיידיגונג.

די אַנטיסעמיטישע העצע האָט אָבער דערוויילע בעוויזען צו פערשפּרייטען אירע גיפטיגע קערענדלעך געגען דער יודישער בעפעל-

קערונג אין צפון-מעריב-קאַנט, און איז דערביי אין אַ גרויסער מאָס אונטערגעשטיצט געוואָרען דורך מיליטער-בעאַמטע. אינוויינינג אין דער אַרמיי האָט זיך די ערביטערונג געגען יודען געשטאַרקט פון טאָג צו טאָג. נאָך דער מפּלה אין מזרח-פּרייסען זיינען אָנגעשטאַנען פאַר די יודען די צייטען פון חמעלניצקען און די מסעי-הצלב. פון אַ גאַנצער רייהע שטעט און שטעטלעך פון סובאַלקער גובערניע זיינען אָנגעקומען בעאונרוהיגענדע ידיעות. אין סובאַלק, אַווגוסטאָוו און אין אַנדערע ערטער זיינען פאָרגעקומען געגען יודען פּאָגראָמען און רויבערייען. פאָרשטעהער פון די געליטענע יודען אין יענע ערטער זיינען געקומען קיין ווילנא מיישב צו זיין זיך וואָס צו טאָן און צו בעטען הילף. אָבער אויך די יודישע געזעלשאַפטליכע טוער אין ווילנא האָבען זיך פערלאָרען און האָבען גאָרנישט ניט געקענט טאָן. עס זיינען פאָרגעקומען בעראַטונגען, מ'האָט אויסגעהערט אונציילינע בעשרייבונגען פון דער יודישער מאַרטירעָלאָגיע, מ'האָט אויסגעדריקט מיטלייד מיט די יודישע קרבנות, מ'האָט זיך געשראָקען פאַר דעם אייגענעם גורל, נור קיינע ממשות'דיגע רעזולטאַטען זיינען דערפון ניט אַרויסגעקומען, און האָבען אויך ניט געקענט אַרויסקומען. אויך די פּעטערבורגער טוער האָבען גאָרנישט געקענט טאָן, ווייל פּעטערבורג האָט קיין ווירקונג ניט געהאַט אויף דעם פראָנט. סכּות האָט מען דערהערט אין ווילנא מיט גרויס שרעק די אַכזריות'דיגע מעשים, וואָס געג. רענענקאַמף האָט אָבגעטאָן געגען יודען אין אַ גאַנצע רייהע שטעט און שטעטלעך פון סובאַלקער גובערניע. ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעל, אַז אַלע יודען אָהן אַן אויסנאַם, פון מאַריאַמפּאָל, קאַלוואַריע און אַנדערע ערטער זאָלען אַרויסגעהן אויף שאָסיי-אַרבייטען, דערפאַר וואָס זיי האָבען מקרב געווען די דייטשען. דעם ערשטען טאָג סכּות זיינען אַלע יודען פון די דערמאָנטע שטעט פון קליין ביז גרויס, קראַנקע, אַלטע און קינדער, די שענסטע בעלי-בתּים, אינטעליגענטען און אפילו רבנים, אַרויסגעגאַנגען אויף דער אַרבייט עטליכע צענדליג ווייאָרסט פון שטאָט מיט לאָפּעטעס און רידלען. דער דאָזיגער אומברחמנות'דיגער פאַקט, וואָס זיין גאַנצער צוועק איז געווען צו דיסקרעדיטירען יודען אין די אויגען פון דער אַרמיי און דער אַרומיגער בעפעלקערונג, האָט געמאַכט אויף דער יודישער בעפעלקערונג זעהר אַ ערשיטערענדען איינדרוק. אַ שרעקליכען רושם האָט געמאַכט די ערצעהלונג פון דעם קאַלוואַריער רב, ווי ער איז צוזאַמען מיט דער גאַנצער קהלה אַוועק דעם ערשטען טאָג סכּות אויף דער אַרבייט אונטער דעם בייטש פון פּאָליציאַנטען פון קאַלוואַריע קיין סימנע. קומענדיג דעם ערשטען טאָג יום-טוב אַ שטיק אין דער נאַכט צוריק אין שטעטעל, האָט זיך די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג צוליינט אויפ'ן מאַרק, און דער רב האָט אויסגעזוכט

ער־גיץ וואו אין אַ ווינקעל אַ סוכּה, און מיט אַ קול דערשטיקט פון גע־ווייַן האָט ער קידוש געמאַכט. בײַ די ווערטער „אשר בּחר בּנו מכּל עם ורוממנו מכּל לשון" האָט זיך די גאַנצע געמיינדע בּעגאָסען מיט בּיטערע טרערען, בּעטראַכטענדיג אויף וויפיל די דאָזיגע ווערטער זיינען ווייט פון דער ווירקליכקייט, ווען מען מאַכט יודען אַזוי ערני־דעריגט, אַזוי מבוזה אין די אויגען פון לייטען.

עס האָבען אָנגעהויבּען אָנקומען שרעקליכע ידיעות אויך פון פערשיידענע שטעטלעך אויף יענער זייט ניעמאַן: פון דרוזגעניק, פון מערעטש און אַנדערע, און די לאַגע איז געוואָרען אַלץ ערגער און ערגער.

איינמאָל איז הרב רובּינשטיין אײַנגעלאַדען געוואָרען צו קומען צו דעם געהילף פון דעם הויפּט־נאַטשאַלניק פון דווינסקער מיליטער־ראַיאָן, גענעראַל קורלאָוו. גענ׳ קורלאָוו האָט אויפגענומען הרב רובּינשטײנען זעהר פרײַנדליך, און האַלטענדיג אין האַנט דעם מעמאָ־ראַנדום, וועלכען די יודישע פאָרשטעהער האָבּען דערלאַנגט דעם פירסט טומאַנאָוו, האָט ער געזאָגט: „דער הויפּט־נאַטשאַלניק האָט מיר איבּער־געגעבּען צו ריידען מיט אײַך וועגען אײַער בּקשה; וועגען וואָס אייגענטליך, בּעט איהר?" אויף דעם האָט געענטפערט הר׳ רובּינשטיין, אַז די יודישע פאָרשטעהער האָבּען דערלאַנגט דעם פירסט טומאַנאָוו ניט אַ בּקשה אין געוויינליכען זין פון וואָרט, נור אַן אויספירליכען מעמאָראַנדום וועגען דער געפערליכער לאַגע, אין וועלכער יודען געפינען זיך צוליבּ די שקרים, וואָס אַנטיסעמיטישע אַגיטאַטאָרען טראַכטען אויף זײַ אויס. דערבּײַ האָט הר׳ רובּינשטיין בּאריכות בּעלויכטען דעם יודישען מצב און אויספירליך געשילדערט די שרעקליכע מעשים, וואָס זיינען אָפּ־געטאָן געוואָרען געגען יודען אין פערשיידענע ערטער גאָר ניט פערדינטערהייט, און האָט געענדיגט זיין וואַרימע רעדע מיט אַ הייסער בּקשה, אַז די העכערע מיליטערישע מאַכט זאָל אָנווענדען די נויטיגע מיטלען אָפּ־צוהיטען די יודישע בּעפעלקערונג פון די טויט־סכּנות, אין וועלכע זי געפינט זיך.

גענ. קורלאָוו האָט זיך די גאַנצע צייט צוגעהערט צו הר׳ רובּינשטיינס ווערטער גאַנץ אויפמערקזאַם, און נאָכדעם האָט ער גע־ענטפערט ווייך און הערצליך, אַז ער האָט וועגען יודען אַ גוטע מיינונג, אַז די יודען ערפילען ווי עס בּעדאַרף צו זיין זייער בּירגערליכען חובֿ אין דער איצטיגער מלחמה, אַז די יודען צייכענען זיך אפילו אויס אין דער אַרמײַ א. אַז. וו., אַז אין די דאָזיגע אַלע בּעשולדיגונגען געגען יודען גלויבּט ער ניט, אַז פּראָצענטמעסיג זיינען אונלאָיאַלע און פערדעכטיגע מענשען דאָ בּײַ יודען ניט מעהר ווי בּײַ אַנדערע פעל־

קער, אַז די מאַכט האָט קיינמאָל די דאָזיגע בעשולדיגונגען ניט אַרויפגעוואָרפען אויף דעם גאַנצען יודישע פאָלק, אַז ער זעהט, בכלל, ניט קיין גרונד צו דער אונרוהיגקייט און צו די שרעק פון די יודען, אַז ער איז נאָך אין ווילנא אַ נייער מענש, איז ניט בעקאַנט מיט די פאַקטען, וועלעכע ווערען אַרומגעשריבען אין מעמאָראַנדום, נור ער וועט וועגען דעם, וואָס די יודען בעקלאָגען זיך און פאַר וואָס זיי שרעקען זיך, ווי אויך זייער בקשה אָבצוהיטען זיי פון געפאַהר, מיטטיילען דעם הויפט-נאַטשאַלניק פון ראַיאָן. הר' רובינשטיין האָט פייערליך ערקלערט דעם גענ. ק., כדי איהם צובינדען צו זיינע ווערטער אין דער אָבגעגעבענער ערקלערונג לטובת די יודען, אַז אַלץ וואָס ער האָט איהם געזאָגט ביחידות ביי זיך אין קאַבינעט, וועט ער איבערגעבען די פאָרשטעהער פון דער קהלה. אויף דעם האָט ק. בפה מלא מסכים געווען, און מוסיף געווען: „איר קענט אַריינקומען צו מיר, ווען נור איהר וועט נויטיג האָבען און מיט וועמען איהר ווילט".

וויל דער דאָזיגער ערשטער בעזוך פון הר' רובינשטיין ביי קורלאָווען איז געווען אַ אונערוואַרטעטער, און עס האָבען דערביי נאַטירליך ניט געקענט אויסגעניצט ווערען אַלע מאַטעריאַלען און ידיעות וועגען יודישע רדיפות, האָבען די יודישע פאָרשטעהער אָנגעהויבען ענערגיש צו גרייטען זיך צו אַ צווייטען בעזוך ביי קורלאָווען. ס'איז בעשלאָסען געוואָרען צו בעטען קורלאָווען, אַז ער זאָל זיך משתדל זיין ביי דעם גרוים-פירסט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, דאָס ער זאָל אויפנעמען אַ יודישע דעפּוטאַציע, אום בעקאַנט צו מאַכען אים מיט דעם רייכען מאַטעריאַל וועגען דער יודישער מאַרטירלאָגיע פון אָנהויב מלחמה אָן צוזאַמען מיט דער געהעריגער בעלייכטונג פון אירע געהיימע סבות. ס'איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז אויך דעם מאָל זאָל הר' רובינשטיין אַליין געהן צו קורלאָווען.

אויף דעם צווייטען מאָל האָט גענ. קורלאָוו אויפגענומען דעם הר' רובינשטיין זעהר פריינדליך, האָט צוגענומען דעם געדרוקטען מאַטעריאַל, האָט עס תיכף אויפ'ן אָרט גענומען לייענען און האָט איינגע מאָל געבעטען אויספירליכע ערקלערונגען. דעם מאָל האָט שוין קורלאָוו ניט געזאָגט, אַז יודען האָבען קיין סיבה ניט זיך אויפצורעגען און זיך צו בעקלאָגען. זיינע ענטפערען האָבען געמאַכט גיכער דעם איינדרוק, אַז ער קען ניט פיל טאָן, אַרויסגעבען אַ בעפעל צו דער אַרמיי ליגט ניט אין זיין מאַכט, און אפילו צו פערעפענטליכען אַן אויפרוף צו דער בעפעלקערונג געפינט ער פאַר אונמעגליך. עס בלייבט נור איינס: אַז די קהלה-פאָרשטעהער זאָלען איהם אָנווייזען די פערדעכטיגע פערזאָנען, וואָס אַגיטירען געגען די יודען.

III.

איינמאָל האָט מען זיך דערוואוסט, אַז די מיליטערישע מאַכט האָט בעשלאָסען אויסצובויען שטאַלען פאַר פערד אויפן אַלטען יודישען בית-עולם אין שניפּישאָק. די ידיעה האָט אויף דער יודישער בעפעלקערונג געמאַכט זעהר אַ שטאַרקען רושם. דער דאָזיגער בית-עולם עקזיסטירט שוין 300 יאָר; אויף איהם ליגען די גרעסטע גאונים, און ער ווערט דעריבער גערעכענט פאַר אַ היסטאָרישען הייליג-טום. מען האָט געפּרובט אויסנוצען אַלערליי אײנפלוסען, בעקאַנט-שאַפטען און כל מיני מיטלען מבטל צו מאַכען דעם בעשלוס; עס האָט אָבער קיין זאַך ניט געהאָלפען. הרב רובינשטיין איז אַוועק צו דעם גענעראַל, וואָס אונטער זיין פערוואַלטונג האָט זיך געפונען דער אָרט און וואָס דער גאַנצער פּלאַן וועגען אויסבויען די שטאַלען האָט גע-וואַקסען פון איהם. דער גענעראַל האָט אויסגעהערט הרב רובינשטיינען גאַנץ אויפמערקזאַם, און ער איז שוין געווען געוועזט נוטה צו ערפי-לען די בקשה און אויסצובויען די שטאַלען אויף אַן אַנדער אָרט, וועלכען די יודישע קהלה האָט זיך אָנגעשלאָגען צו קויפען פאַר איהר געלט נאָהנט דערביי. נור אין דער לעצטער מינוט האָבען זיך אין דעם ענין אַריינגעמישט איניגע אָפיצערען, וועלכע האָבען דאָרט געאַר-בייט, און איינער פון זיי וואָס איז, קענטיג, געווען פון די אינציאַטאָרען פון גאַנצען פּלאַן, האָט זיך בעזונדערס האַרט אַוועקגעשטעלט און מיט גרויס ענערגיע און שטייפקייט האָט ער אויפגעוויזען דעם גענעראַל, אַז די שטאַלען מוזען שטעהן דוקא אויפ'ן בית-עלמין. דערביי האָט ער נאָך געמאַכט עטליכע שטעכעדיגע בעמערקונגען בנוגע צו יודען, אַז זיי פעלט אויף אַזוי וויַיט דער פּאַטריאָטישער געפיל, אַז זיי ווילען אפילו ניט שיינקען עטליכע קלאַפטער ערד פאַר אַזאַ גרויסען צוועק ווי די פערטיידיגונג פון פאָטערלאַנד. אויף דעם האָט הרב רובינשטיין געענטפערט: „ווען דאָ וואָלט זיך געהאַנדעלט וועגען בויען פאָרטיפיקאַציעס וואָלטען די יודען דעמאָלט לאַנג ניט געקלערט, נור תיכף אָהן שום רייד אָבגעגעבען אויף דעם אפילו דעם גאַנצען בית-עולם, ווי טייער און הייליג ער זאָל ניט זיין. עס זיינען שוין געווען אַ סך אַזעלכע ביישפּילען. איר אָבער קומט דאָך ניט בויען אַ פעסטונג צום פערטיידיגען דאָס פאָטערלאַנד, נור אַן איינפאַכען שטאַל, וואָס זיין צוועק איז זעהר ניט פאַסיג פאַר דער הייליגקייט פון בית-עלמין, און וואָס קען ניט מיט קיין קלענערע נוצען געבויט ווערען אויף אַן אַנדער אָרט". דער אויבענדערמאָהנטער אָפיצער האָט זיך שטאַרק איינגעשפּאַרט, אַז דעם שטאַל מוז מען אַוועקשטעלען ניט אַנדערש, ווי נור אויפ'ן אַלטען יודישען בית-עולם, און מ'האָט אַנטקעגען איהם גאָר-ניט געקענט מאַכען. „אגב — אַזוי האָט זיך אָבגערופען אַן אַנדער

אַפּיצער—איז גלאַט אומזיסט די רייד; דער פּלאַן איז שוין אונטערגע־שריבען פון דעם הויפּט ראַיאָן-נאַטשאַלניק, און מאָרגען 6 אַ זייגער אין דער פריה וועט מען שוין צוטרעטען צו דער אַרבייט. אייגענטליך האָט מען שוין די אַרבייט אָנגעהויבען, און איצטער איז שוין צושפּעט צו ריידען וועגען אומענדערען דעם פּלאַן". מיט אַ צובראָכענעם געמיט האָט הר׳ רובינשטיין איבערגעגעבען זיינע חברים דעם גענעראַלס תשובה. אויף די פאָרשטעהער פון דער קהלה האָט די דאָזיגע תשובה געמאַכט זעהר אַ ערשרעקענדען איינדרוק. אַ ווייטאָג אין האַרצען איז געווען דער געדאַנק, אַז אַזאַ הייליגטום ווי דער ווילנער אַלטער בית-עולם, וועלכער געהערט דעם גאַנצען יודישען פאָלק, זאָל פערבּרויכט ווערען צו אַזאַ צוועק. אַ לאַנגע צייט האָט מען אַרומגעטראַכט, וואָס מ׳האָט דאָ צו טאָן. נור איין פונק האָפענונג איז נאָך געבליבען: משתדל צו זיין זיך וועגען דעם פאַר טומאַנאָווען, צו וועלכען הרב רובינשטיין איז 8 אַ זייגער אינאָווענט אַוועקגעגאַנגען.

הרב רובינשטיין האָט איבערגעגעבען טומאַנאָווען די געשיכטע פון דעם אַלטען בית-עולם און זיין בעדייטונג אַלס פאָלקס-הייליגטום. דערביי האָט ער איהם דערצעהלט, אַז די יודישע געזעלשאַפט איז זעהר אונרוהיג פון דער ידיעה וועגען די שטאַלען, וואָס די מיליטערישע מאַכט האָט בעשלאָסען צו בויען אויפ׳ן בית-עלמין, און האָט איהם געבעטען, אַז ער זאָל זעהן אָבהאַלטען די זאַך.

די ווערטער פון הרב רובינשטיין האָבען געמאַכט אַן איינדרוק אויף טומאַנאָווען. ער האָט אויסגעדריקט זיין פערוואונדערונג פאַר וואָס ער ווייס ניט, וואו דער בית-עלמין געפינט זיך. ער איז צוגעגאַנגען צום שרייבטיש, האָט פון דאָרטען אַרויסגענומען אַ גרויסע, אַלטע קאַרטע פון ווילנא און האָט אויף איהר אָנגעהויבען צו זוכען דעם אָרט פון בית-עולם. געפינענדיג דעם בית-עולם אויף דער קאַרטע, האָט דער פירסט רוהיג און קאַטעגאָריש געזאָגט: „איהר קענט זיין רוהיג; אויפ׳ן בית-עולם וועט מען קיין זאַך ניט בויען". אַז הר׳ רובינשטיין האָט איהם געזאָגט, אַז זיין בעשלוס קען אַרויסקומען צושפּעט, ווייל מאָרגען 6 אַ זייגער אין דער פריה הויבט זיך שוין אָן די אַרבייט, האָט ער נאָך אַמאָל גאַנץ קאַטעגאָריש געזאָגט: „אויב מ׳וועט דאָך בויען, וועט מען דאָס געבויטע אַראָבוואַרפען".

ווי מ׳האָט זיך דערנאָך דערוואוסט, האָט מען אויפ׳ן אַנדער טאָג די אַרביים ניט אָנגעהויבען, ווייל ביז 6 אין דער פריה איז שוין אָנ־געקומען אַ טעלעגראַם פון פירסט טומאַנאָוו מיט דעם בעפעהל, קיין זאַך אויפ׳ן שניפּישקער אַלטען בית-עולם ניט צו בויען.

IV.

צווישען די אַלע פאַלשע בלבולים, וועלכע מ׳האָט געמאַכט אויף יודען, האָט פערנומען אַ בעזונדערס בעדייטענדען אָרט דער בלבול בנוגע דעם „עירוב". די העצער האָבּען זיך אָנגעכאַפּט אָן „עירוב" ווי אָן אַ שטאַרקער ראיה, אַז די יודען ריידען זיך אין פערבּאָרגעניש צונויף מיט דעם שונא און גיבען אים איבער אַלע מיליטערישע סודות. זיי האָט ניט געאַרט דאָס, וואָס דער דראָט, אָדער אַמאָל די שטריקעל פון „עירוב", גייט בעהאַלטענערהייט פון ערגיץ ניט אַרויס און גייט אין ערגיץ ניט אַריין, אַז פאַר אַלעמען אין די אויגען הויבּט ער זיך אָן און פאַר אַלעמען אין די אויגען ענדיגט ער זיך. אין ווילנא זיינען אָנגעקומען ידיעות פון פערשיידענע שטעטלעך, אַז מען זוכט דאָרטען „עירובים", און אַז דאָס וואַרפט אַרויף אַ גרויס שרעק אויף דער יודישער בעפעלקערונג. אין אַנדערע שטעטלעך האָבּען יודען אַליין צוריסען די „ערובים"; בעזונדערס האָבּען דערפון געליטען די פוילישע יודען. דאָרטען האָט מען זיך ניט בענוגענט מיטן זוכען אַליין. דאָרטען האָט מען פאַר געפינען אַן עירוב אַרעסטירט גאַנצע קהלות און די רבנים האָט מען בעשולדיגט אין בגידה געגען דער מלוכה.

איינמאָל איז צו הרב רובּינשטיין געקומען אַן אָפיצער און האָט אים איינגעלאַדען אין נאָמען פון דעם ראַיאָנעם הויפּט-קאָמאַנדיר צו קומען אין שטאַבּ 6 אינאָווענט צו איינעם אַ גענעראַל. קומענדיג אַהין אין דער בעשטימטער צייט, האָט דעם הרב רובּינשטיין בעגעגענט אַ קאָרפּוסנער גענעראַל, וועלכער האָט איהם ערקלערט, אַז לויט דעם בעפעהל פון דעם ראַיאָנעם הויפּט-קאָמאַנדיר האָט ער איהם איינגעלאַדען אַלס עקספּערט. דער גענעראַל האָט זיך געקווענקעלט ווי זיין פראַגע צו שטעלען. ער האָט, קענטיג, באַלד ניט געוואָלט אַרויסזאָגען אין וואָס בעשטייט די עקספּערטיזע, כדי הר׳ רובּונשטיין זאָל זיך תיכּף ניט אָנשטויסען צו וועלכען צוועק זי זאָל דינען. צום סוף האָט ער זיך אָבּגערופען: „וואָס פאַר אַ בעדייטונג האָט ביי יודען אַ דראָט-שנור?" אַז הרב רובּינשטיין האָט איהם געבּעטען, אַז ער זאָל איהם זיין פראַגע דייטליכער פאָרמולירען, האָט דער גענעראַל געזאָגט: „איך פרעג, וואָס פאַר י רעליגיעזע בעדייטונג האָט דראָט פאַר יודען". הרב רובּינשטיין האָ׳ תיכּף פערשטאַנען וועגען וואָס דאָ האַנדעלט זיך און האָט געזאָגט: „אויף דער פראַג: קען איך ענטפערען. דראָט בענוצען יודען אויף אַן „עירוב". דערביי האָט הר׳ רובּינשטיין דערקלערט דעם גענעראַל אויספיהרליך און בעגרינדעט צו וועלכע צוועקען מאַכט מען אַן „עירוב" לויטן יודישען דין. די ערקלערונג איז געווען מיט אַלע פּרטים. אויב אַזוי—האָט דער גענעראַל אינמיט׳ן איבערגעריסען—טאָ פאַרוואָס בענוצען

רי יודען אין אַנדערע ערטער אַ דראָטענע נעץ אָנשטאָט אַן עירוב-דראָט? הר׳ רובינשטיין האָט אים ערקלערט, אַז אין פּוילען בענוצט מען זיך אין אַנדערע ערטער מיט אַ דראָטענער נעץ צום זעלבען צוועק, ווי אַן עירוב. און האָט אויף דעם אויך געגעבען אַ געהעריגע ערקלערונג, בעגרינדעט לויטן דין. די ערקלערונגען האָבען געהאַט אַ ווירקונג, און דער גענעראַל האָט געזאָגט: „איצטער איז פאַר מיר אַלץ קלאָר. איך בין פולקום צופרידען. איך וועל דאָס אַלץ איבערגעבען דעם ראַיאָנעם הויפט-קאָמאַנדיר״.

וואָס ס׳האָט גורם געווען, אַז מ׳זאָל הרב רובינשטיין אַרויסרופען צו דער דאָזיגער עקספּערטיזע, און וואָס פאַר אַ רושם זיינע ערקלערונגען האָבען געמאַכט, — דאָס האָט מען זיך דערוואוסט אין עטליכע טעג אַרום.

אין צוויי טעג אַרום נאָך דער דאָזיגער עקספּערטייע איז צום הרב רובינשטיין געקומען אַ דעפּוטאַציע פון דער שטעטעל ג אָ וו אָ ר אָ ו ע, לאָמזשער גובערניע, וועלכע איז בעשטאַנען פון דעם שטעטעלדיגען רב און פון איינעם פון די דאָרטיגע קהלה-פאָרשטעהער. זיי זיינען געקומען קיין ווילנא צו דערגעהן וואָס עס הערט זיך מיט זייער משפט, און צו בעטען, אַז מ׳זאָל זיך פאַר זיי משתדל זיין. דער רב האָט דערצעהלט פאָלגענדעס: איינמאָל פרייטאָג נאָך האַלבע נאַכט, בעת די גאַנצע שטעטעל האָט שוין לאַנג געשלאָפען, איז געקומען דער קאָמענדאַנט, וועלכער האָט זיך אויפגעהאַלטען 7 וויאָרסט פון שטעטעל, מיט אַ ראָטע סאָלדאַטען און האָט געמאַכט אַן אבלאַווע אויף דער דראָטענער נעץ, אויף וועלכער ס׳האָבען איהם, אָהן אַ ספק אָנגעוויזען די שטעטעלדיגע קריסטען. געפינענדיג די פערדעכטיגע „סיעטקע״, האָט ער תיכף גע-הייסען אויפוועקען אַלע שטאָט-גבאים און צוזאַמענטרייבען זיי אויף אַ חקירה ודרישה. בעאונרוהיגטע און דערשראָקענע האָבען זיי אַלע גע-ענטפערט, אַז די „סיעטקע״ האָט געמאַכט דער רב. דער רב האָט מודה געווען, אַז ער האָט דאָס געמאַכט לויט דער פאָרדערונג פון דער „רעליגיע״. דער אָפיצער איז אָבער אויף אים אַרויפגעפאַלען מיט מאוים׳דיגע קולות: „דו האָסט געמאַכט אַן אונטערערדישען טעלעפאָן מיט באַריקאַדען און דרייסט אַ מח מיט דיין רעליגיע. דו וועסט מיר ניט אָפּנאַרען; דו האָסט ניט געפונען קיין נאַר״. 70 פון די גאָוואָראָוווער יודען האָט מען אַרעסטירט און אַוועקגעטריבען אין דער פינסטערער נאַכט אין דער קאָמענדאַנטור 7 וויאָרסט פון שטעטעל. אַזוי ווי פאַר אַלעמען האָט דאָרטען געפעהלט אָרט, האָט מען זיי אָבגעהאַלטען אַ קורצע צייט, און מ׳האָט זיי צוריק אָבגעלאָזען אין שטעטעל נאָך דעם, ווי מ׳האָט זיי מודיע געווען, אַז ס׳וועט געפירט אַ משפט, און זיי האָבען קיין רעכט ניט צו פערלאָזען די שטעטעל. דער משפט איז

צווישען אַנדערע אַזעלכע משפטים איבערגעגעבען געוואָרען דעם פּירסט טומאַנאָוו, וועלכער האָט בעפוילען דעם גענעראַל, וואָס האָט די זאַך אונטערזוכט, אַרויסצופאָדערען וועגען דעם ערקלערונגען פון הרב רובינ־שטיין, און פון דעמאָלט אָן האָבען די דאָזיגע משפטים אויפגעהערט.

לויט ווי דער גאָוואָראָווער רב האָט דערצעהלט, איז אויף מאָרגען נאָך דער עקספּערטיזע דער אויבענדערמאָנטער גענעראַל געקומען צו־פאָרען קיין גאָוואָראָווע צו אונטערזוכען די זאַך אויפ׳ן אָרט. שיקענדיג רופען צו זיך דעם ראַבינער, וועלכער האָט מיט גרויס שרעק און ציטערניש איבערגעחזר׳ט זיין ערשטע תשובה: „דאָס איז לויט דער רעליגיע", האָט צו איהם דער גענעראַל געזאָגט: „איך ווייס שוין אָהן דיר, אַז דאָס איז לויט דער רעליגיע". דער גענעראַל האט בעפוילען פון די 12 אַרעסטערטע „געפעהרליכע" סיעטקעס 11 צוריק אָבגעבען דעם רב, און איינע זאָל מען אָבשיקען קיין ווילנא. בעאונרוהיגט איבער דער אָבגעשיקטער סיעטקע, איז די דעפּוטאַציע געקומען קיין ווילנא.

אַז מ׳האָט זיך דערוואוסט אין שטעטעל, אַז דער משפט איז בטל געוואָרען, איז דאָרט געוואָרען ששון ושמחה, אַן אמתער יום־טוב.

V.

נאָך אין יאַנואַר האָט זיך אין פּעטראָגראַד אויפגעהויבען די פראַגע וועגען בעזאָרגען מיט מצה די יודישע סאָלדאַטען אין דער אַרמיי, אַזוי ווי מ׳האָט געטאָן בשעת דער רוסיש־יאַפּאָנישער מלחמה. דער פּעטראָגראַדער קאָמיטעט האָט אויף דעם צוועק אַסיגנירט זעהר אַ גרויסע סומע געלט. ס׳איז בעשלאָסען געוואָרען צו אָרגאַניזירען די זאַך בעזונדער פאַר׳ן צפון־מעריב׳דיגען און דרום־מעריב׳דיגען פראָנט. אַזוי ווי הינטער דעם צפון־מעריב־פראָנט איז ווילנא געווען דער גרעסטער צענטער וועלכער איז נאָהנט צום מלחמה־פּלאַץ, איז בעשלאָסען גע־וואָרען צו באַקען דאָרטען די מצות און פונאַנדערצושיקען זיי אויפ׳ן נאָנטען פראָנט. צוליב דעם צוועק זיינען געקומען קיין ווילנא דער פּע־טערבורגער ראַבינער איזענשטאַט, מאַרקאָן און טריינין. די לעצטע צוויי האָבען בעזאָרגט די יודישע סאָלדאַטען מיט מצה אויך אין דער רוסיש־יאַפּאָנישער מלחמה.

קודם כל האָט מען געדאַרפט בעקומען פון דער מאַכט פון איין זייט אַן ערלויבעניש אויף זאַמלען געלט, און פון דער אַנדער זייט אויף צו באַקען די מצה און פונאַנדערצושיקען אויפ׳ן פראָנט. די ערשטע זאַך האָט זיך געווענדעט פון דער ציווילער מאַכט, און די אַנדערע פון דער מיליטערישער מאַכט. הרב רובינשטיין מיט ליפּעצען זיינען אריבערגעגאַנגען צום גובערנאַטאָר און האָבען ביי איהם געבעטען די

ערלויבעניש צו קלייבען געלט; הגם דער גובערנאַטאָר האָט אויסגעדריקט אַ ספק, צי עס פּאַסט די זאַך לויט די בעדינגונגען פון דער צייט, האָט ער פונדעסטוועגען מבטיח געווען צו געבען דעם הסכם בתּנאי, אויב די מיליטערישע מאַכט וועט בכלל ערלויבען אָבצושיקען די מצה אין דער אַרמיי. כּדי צו בעקומען די דאָזיגע ערלויבעניש, איז הרב רובינשטיין אַוועק צום שטאַב־נאַטשאַלניק פון מיליטער־ראַיאָן, גענעראַל מעדוועדיעוו, וועלכער האָט אים אָבגעשיקט גלייך צו דעם פירסט טו־מאַנאָוו. טומאַנאָוו האָט זיך זעהר גוט בעצויגען צו דער זאַך, און האָט תּיכף אויפ׳ן נאָמען פון הרב רובינשטיין געגעבען די ערלויבעניש צו באַקען מצה און אַוועקצופיהרען אין דער אַרמיי. תּיכף נאָך דעם האָט דער גובערנאַטאָר אויך געגעבען די ערלויבעניש אויף די נעמען פון הר׳ רובינשטיין, ליפּעץ און פּרנס, וועלכע האָבען איהם דערלאַנגט די בקשה, אײַנצואָרדענען אין ווילנער גובערניע אַ געלט־זאַמלונג אויף באַקען מצה פאַר די יודישע סאָלדאַטען, וואָס געפינען זיך אויפ׳ן פראָנט. דער קאַסירער איז געווען הרב ר׳ ח״ע גראָדזענסקי, וועלכער האָט זיך דער זאַך זעהר איבערגעגעבען. די געלט־נדבות אויף דעם צוועק האָבען פּשוט געדעגענט. מען האָט אָבער געהאַט גובר צו זיין אַ סך שאַוועריגקייטען. ערשטענס האָט מען געראַרפט בעקומען די לעצטע ערלויבעניש פון דער הויפּט־קוואַרטיר אויף אַריבערצופיהרען די מצה אויפ׳ן פראָנט. נאָכדעם האָט מען פיל געהאַט צו טאָן מיט די העכערע אײַזענבאַן־בעאַמטע, ביז זיי האָבען בעקומען די נויטיגע וואַגאָנעס. צום סוף האָט הר׳ רובינשטיין געפּועל׳ט ביים נאַטשאַלניק פון דער פעטערבורג־וואַרשעווער אײַזענבאַן ער זאָל געבען וואַגאָנעס מחוץ דער „אָטשערעד”. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דעם פירסט טומאַנאָווס ערלויבעניש אויף אַרויסצופיהרען מצה גילט נור אין דעם ראַיאָן, וואָס געפינט זיך אונטער זיין השגחה, אָבער אויף אַרויסצופיה־רען די מצה אויף דער מלחמה־ליניע דאַרף מען האָבען אַן ערלויבעניש פון דער הויפּט־קוואַרטיר. מ׳האָט פאָרגעלייגט דעם הר׳ רובינשטיין, אַז ער זאָל זיך אַהין ווענדען מיט אַ טעלעגראַפישער בקשה. אַזוי אָבער ווי די צייט איז געווען קורץ, האָט הר׳ רובינשטיין בעשלאָסען אַליין אַריבערצופאָהרען אין דער הויפּט־קוואַרטיר. דער פירסט טוטאַנאָוו האָט אויף דעם געגעבען דעם הסכם. דעם אָרט, וואו עס געפינט זיך די הויפּט־קוואַרטיר, האָט מען דעמאָלט געהאַלטען בסוד, נור דעם הרב רובינשטיין האָט מען געגעבען אַלע נויטיגע ידיעות וועגען דעם, וואוהין ער האָט צו פאָרען און צו וועמען צו ווענדען זיך. די הויפּט־קוואַרטיר פון דעם צפון־מערב פראָנט איז דעמאָלט געווען אין סיעדלעץ, און אַהין איז אַוועקגעפאָרען הר׳ רובינשטיין מיט דער געהעריגער ערלויי־בעניש. די יודישע קהלה איז סעדליעץ האָט ניט געהאַט קיין שום

בעציהונג צו דער מיליטערישער מאַכט. דעריבער האָט הר׳ רובינשטיין פון די דאָרטיגע יודען ניט געקענט בעקומען קיין שום ידיעה ווי און וועמען און צו וועמען ער דאַרף זיך ווענדען. מחמת דעם איז הר׳ רובינ־שטיין דירעקט אַוועק צום שטאַב פון דער הויפּט-קוואַרטיר. ער האָט דאָרט געוויזען זיינע פּאַפּירען און מען האָט איהם אַהין צוגעלאָזען צו דערוויסען זיך וואו און ווען ער קען זיך דערשלאָגען אַן אוידיענץ ביים הויפּט־פּראָוויאַנטירונגס־נאַטשאַלניק פון דעם צפון־מעריב־פראָנט גענעראַל דאַניל אָוו, צו וועלכען ער האָט זיך געראַרפּט ווענדען לויט די אָנווייזונגען פון פירסט טומאַנאָוו. דאָרטען האָט זיך הר׳ רובינשטיין דערוואוסט, אַז גענעראַל דאנילאוו האַלט זיך אויף אין אַ בעזונדערען צוג, וועלכער שטעהט אויף אַ בעזונדערער פּלאַטפאָרם. תיכף איז הר׳ רובינ־שטיין אַהין אַוועק. נאָכדעם ווי ער האָט געוויזען זיינע פּאַפּירען דער פעלד-זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט אָבגעהיט דעם צוגאַנג צו דעם פּלאַט־פאָרם, האָט מען איהם צוגעלאָזען אויף דער פּלאַטפאָרם, און פון דאָרטען האָט מען איהם אַריינגעפירט אין אַ וואַגאָן, וואו עס איז גע־זעסען דעם גענעראַלס אַדיוטאַנט. דאָס איז געווען אַ גרויסער סאַלאָן־וואַגאָן מיט ברייטע פענסטער און מיט גלעזערנע טירען, וועלכער האָט געדינט פאַר אַ קאַנצעלאַריע פון אַדיוטאַנט און פאַר אַן אויפנעהמונגס־זאַל פאַר די בעזוכער אָדער, ריכטיגער, פאַר די מיליטערישע בעאַמטע, וועלכע פלעגען אַהין קומען מיט ראַפּאָרטען. ערקלערענדיג דעם אַדיו־טאַנט דעם צוועק פון זיין קומען, האָט הר׳ רובינשטיין געבעטען דעם אַדיוטאַנט, אַז ער זאָל איבערגעבען דעם .גענעראַל זיין בקשה וועגען אַן אוידיענץ. דער אַדיוטאַנט האָט וועגען דעם מודיע געווען דעם גענעראַל, און תיכף האָט ער זיך צוריקגעקערט און האָט הר׳ רובינ־שטיינען אַריינגעפירט אין אַ צווייטען סאַלאָן־וואַגאָן, וועלכער איז געשטאַנען דערביי. הר׳ רובינשטיין האָט אויספיהרליך דערקלערט וועגען וואָס ער איז געקומען. פון אָנהויב האָט די בקשה אַרויסגערופען ביים גענעראַל דאַנילאָוו אַ ספק, צו די זאַך קען אויסגעפיהרט ווערען, ווייל דער טראַנספּאָרט איז פערבונדען מיט אַ סך שוועריגקייטען. „די פּראַוואָסלאַווונע סאָלדאַטען וועלען היינטיגען פסח אויך ניט בעקומען די פסח׳דיגע חלות״—האָט ער געזאָגט. נור אַז הר׳ רובינשטיין האָט איהם דערקלערט די בעדייטונג, וואָס מצה האָט פאַר יודישע סאָלדאַטען, האָט דער גע־נעראַל געזאָגט, אַז מען וועט די מצה צולאָזען אויפ׳ן פראָנט, דערביי האָט ער מבטיח געווען צו בעזאָרגען זי זאָל אָנקומען צו דער ריכטיגער צייט, און זאָל מיט יושר פונאַנדערגעטיילט ווערען צווישען אַלע יודישע סאָלדאַטען, וועלכע געפינען זיך אין אַלע אַרמייען. דער גענעראַל האָט אויך ממלא געווען די בקשה פון הר׳ רובינשטיין און האָט איהם גע־געבען די מעגליכקייט איבערצופיהרען די מצה אומזיסט, וואָס דאָס

האָט אײנגעשאָרט עטליכע טויזענט רובל. אַזוי ווי צו פסח איז שוין געבליבען ווייניג צייט, האָט דער גענעראַל געראַטען הר׳ ראָבינשטיינען וואָס גיכער אָבצושיקען די מצה. בכלל האָט זיך גענעראַל דאַנילאָוו בעציוגען זעהר וואַרים צו דער בקשה פון הר׳ רובינשטיין און אַ לאַנגע צייט האָט ער מיט איהם אַרומגערעדט אַלע פרטים ווי אַזוי מ׳קען די זאַך בעסער אויספיהרען. קיין אַלגעמיין פאָליטישע פראַגען האָט דער גענעראַל די גאַנצע צייט פון זיין שמועס מיט הר׳ רובינשטיינען ניט בערירט; נור צום סוף האָט איהם דאַנילאָוו געזאָגט עטליכע אנגענעהמע ווערטער. „אייערע יודען—אַזוי האָט דער גענעראַל געזאָגט—צייכענען זיך ביי אונז אויס. יודען האָבען די ערשטע פון מיר בעקומען מעדאַלען פאַר העלדישקייט. די ביאַליסטאָקער פעלד-דרוזשינעס אַרבייטען זעהר גוט אין די געפעהרליכסטע ערטער". הר׳ רובינשטיין האָט אָבגעדאַנקט הערצליך דעם גענעראַל פאַר זיין אָפענהערציגקייט און עהרליכקייט, בעת די אַנדערע מיליטערישע בעאַמטע, וועלכע זיינען איבערצייגט אַזוי ווי ער אין דער יודישער טרייקייט און גבורה אויפ׳ן פראָנט, מאַכען וועגען דעם אַ שווייג, און אַנדערע פון זיי אונטערשטיצען נאָך די, וועלכע פירען די געפעהרליכסטע אַגיטאַציעס געגען יודען. דערביי האָט הר׳ רובינשטיין דערציילט דעם גענעראַל וועגען אַלע קרבנות פון די יודען הינטער דעם פראָנט און פון די יודען אין דער מלחמה-אַרמיע, און מיט וועלכע העצעס און בלבולים מען צאָלט זיי דערפאַר אָב. דער גענעראַל, וועלכער איז קענטיג געריהרט געוועזען פון די ווערטער, האָט געענטפערט, הגם זעהר פאַרזיכטיג, אָבער מיט׳ן גאַנצען האַרצען: „איך האָב נור צו בעזאָרגען די פּראָוויאַנטירונג פון דער אַרמיי, און צו מיר געהערט נור דער טיל. איך האָב אַייך דערציילט נור דאָס, וואָס איך האָב אַליין געזעהן; אָבער איך צווייפעל ניט, אַז מיט אַזאַ גבורה און טרייקייט קעמפען די יודען אויך אויפ׳ן פראָנט". ביי די ווערטער האָט זיך גענעראַל דאַנילאָוו זעהר פריינדליך צוזעגענט מיט׳ן הרב רובינשטיין.

נאָך אַ צווייטען מאָל איז הר׳ רובינשטיינען אויסגעקומען צו ריידען מיט׳ן גענעראַל דאַנילאָוו וועגען די געברענטע ליידען, וואָס די יודען שטעהען אויס אין דער אַרמיי און הינטער דער פראָנט דורך די פאַלשע בלבולים און אינסינואַציעס. און אויך דעם מאָל האָט גענעראַל דאַנילאָוו איבערגעחזרט זיין גוטע מיינונג, וואָס ער האָט וועגען יודען. ער האָט געזאָגט, אַז צווישען די „דיעלעס", וואָס געפינען זיך אין זיינע הענט וועגען פערשיידענע פעררעכטיגע עלעמענטען, זיינען דאָ יודישע ניט אין קיין גרעסערען פראָצענט פון די אַנדערע נאַציאָנאַליטעטען. יודישע פערברעכער זיינען דאָ וועניג אפילו צווישען די פּאָדריאַטשיקעס, וועלכע שטעלען צו דער אַרמיי פערשיידענע פּראָוויאַנטען, הגם

דער גרעסטער טייל פון זיי זיינען יודען. הר׳ רובינשטיין האָט ערקלערט, אַז ער וועט איבערגעבען זיין מיינונג וועגען יודען דער ווילנער קהלה, כּדי זי זאָל פאַר זיך געפינען אַ שטיקעל טרייסט פאַר די עגמת-נפש, וואָס זי האָט דורך דעם ים מיט שקרים, וועלכע מ׳גיסט פון אַלע זייטען אויס אויף יודען.

אָט אויף דעם אופן האָט זיך איינגעגעבען אויסצופיהרען דורך דער הילף פונ׳ם גענעראַל דאַנילאָוו דעם גאַנצען ענין פון די מצה.

VI.

אַז הר׳ רובינשטיין האָט זיך צוריקגעקעהרט פון זיין נסיעה צו דאַנילאָווען, האָט ער געפונען אין ווילנא וואַרטענדיג אויף איהם אַ דעפוטאַציע פון וואַרשא. אין יענער צייט איז דער מצב פון די פּוילישע יודען געווען שרעקליך. פון פיל גרויסע שטעט און שטעטלעך האָט מען זיי אַרויסגעטריבען. אין גאַנצע מאַסען האָבען זיי זיך צונויפגעקליבען אין וואַרשא, און דאָרטען האָבען זיי געליטען קעלט און הונגער. דערצו נאָך האָט מען זיי פון וואַרשא געהאַלטען אַרויסצושיקען אין די דרום-גובערניעס מיט דעם אויסרייד, אַז דורך זיי ווערען פערשפרייט אַלערליי עפּידעמישע קראַנקהייטען. די וואַרשעווער יודען האָבען ניט געהאַט קיין שום צוטריט צו די העכערע מיליטערישע בעאַמטע, פאַר וועמען זיי וואָלטען זיך געקענט בעקלאָגען אויף די אַכזריות׳דיגע בעציהונגען, וועלכע מען וויזט צו זיי אַרויס. דעריבער האָבען די וואַרשעווער כּלל-טוער בעשלאָסען צו שיקען פון זיך צוויי רבנים און צוויי בעלי-בתים קיין ווילנא, אום צו דערלאַנגען דורך די ווילנער יודען זייערע בקשות צו דעם הויפּט-קאָמאַנדיר פון דעם דווינסקער מיליטער-ראַיאָן פירסט טומאַנאָוו, וואָס אָן איהם היינגט אָב זייער גורל. אַז הר׳ רובינשטיין איז געקומען קיין ווילנא, איז ער תּיכּף מיט די צוויי רבנים אוועק צום פירסט טומאַנאָוו. פאָרשטעלענדיג איהם די צוויי רבנים, האָט הר׳ רובינשטיין אין אַ וואַרימער רעדע אויפגעקלערט דעם פירסט די שרעקליכע לאַגע פון די פּוילישע יודען, האָט איהם דערציילט וועגען די גירושים און אַלערליי צרות, וואָס זיי שטעהען אויס. דער פירסט טומאַנאָוו איז געווען זעהר געריהרט. די רבנים האָבען נאָך איבערגעגעבען פערשיידענע פרטים וועגען דעם שרעקליכען לעבען פון די יודען אין פּוילען. אויף דעם האָט דער פירסט געענטפערט, אַז די אַלע בעפעהלען געהען פון איהם ניט אַרויס, און אַז אַלץ ווענדט זיך אָן זיין נאַטשאַלניק דעם גענעראַל דאַנילאָוו. דערהערענדיג דאַנילאָווס נאָמען, האָט איהם הר׳ רובינשטיין דערציילט ווי ער איז מיטן גענעראַל בעקאַנט געוואָרען, און וועגען זיין גוטער מיינונג וועגען יודען. דאַן האָט פירסט טומאַנאָוו געזאָגט: „גאַנץ גוט; פאָהרט צו איהם אַריבער, און דערצעהלט איהם וועגען די אַלע צרות, וואָס אייער פאָלק

שטעהט אויס. אין זיין רשות געפינט זיך די גאַנצע געגענד, וואָס הינטער דער פראָנט". מעהר האָט דער פירסט וועגען דעם ענין ניט געהאַט וואָס צו זאָגען. נור הר' רובינשטיין האָט זיך בענוצט מיט דעם צופאַל אויפצוקלערען דערוויילע דעם פירסט איבער די צרות פון די ליטווישע יודען. אין יענער צייט האָט מען אין ליטא פיל יודען אַרעסטירט און פערשיקט קיין סיביר פאַר פאַלשע בלבולים, ווי אומזיסטע בעשולדיגונגען אין שפּיאָנאַזש וכדומה. פירסט טומאַנאָוו האָט געפאָדערט פון הר' רובינשטיין, אַז ער זאָל איהם אָנווייזען געוויסע פאַקטען.

„ווען איך וואָלט געקענט אייך גלייך איבעררעכענען די אַלע פאַקטען פון אונגערעכטיגקייט, איבערציילען די אַלע אונשולדיג אַרעסטירטע און אַרויסגעשיקטע, וואָלט דאָס נור געווען אַ צרה און אונרעכט בנוגע צו יחידים. דער אונגליק איז אָבער, וואָס די אַרויסשיקונגען און אַרעסטען האָבען אָנגענומען אַ מאַסען-כאַראַקטער און מען קאָן זיי גאָר ניט איבערציילען. דאָך קען איך אָנרופען איינע פאַלען, וועלכע זיינען עהנליך צו די אַנדערע אונצאָלינע, וועלכע איך קען ניט איבעררעכענען". דאָ האָט הר' רובינשטיין איהם איבערגעגעבען איינינע פאַקטען, דער פירסט האָט איהם מבטיח געווען אויסצופאָרשען די זאַך.

כאָטש דעם הר' רובינשטיין איז געווען זעהר ניט אָנגענעהם צו פאָהרען אַ צווייטען מאָל צו דאַנילאָווען, נאָכדעם ווי ער האָט מיט איהם ניט לאַנג וועגען אַלץ גערעדט, פונדעסטוועגען האָט ער בעשלאָסען פאָהרען צו איהם נאָך אַמאָל. אויסער די צוויי רבנים, פערעלמוטער און לעווינסאָן, וועלכע זיינען געווען מיט איהם ביי טומאַנאָווען, איז אַהין געקומען אויך דער לאָמזשער רב און דער נאָווידוואָרער רב, וועלכער האָט זיך דאָן צופעליג געפונען אין ווילנא. וויסענדיג שוין פון פריהער אַלע פּרטים און אַלע אופנים, איז איהם שוין דעם מאָל גאַנץ לייכט געווען צוצוקומען צום גענעראַל דאַנילאָוו. דערזעהענדיג הר' רובינשטיינען, איז איהם דער גענעראַל געגאַנגען אַנטקעגען, האָט זיך מיט איהם גאַנץ פריינדליך בעגעגענט מיט די ווערטער: „מיר זעהען זיך ווידער". נאָך דעם, ווי הר' רובינשטיין האָט פאָרגעשטעלט דעם גענעראַל די מיטגלידער פון דער דעפּוטאַציע, האָט זיי דאַנילאָוו אָנגעוויזען אַן אָרט צו זעצען זיך אַרום טיש אין זיין סאַלאָן-וואַגאָן. דערנאָך האָט איהם הר' רובינשטיין אָבגעמאָלט אויספיהרליך און אין אַ כראָנאָלאָגישער אָרדענונג אַלע פאַקטען פון די יודישע צרות, די אַגיטאַציע, וועלכע ווערט געפיהרט געגען יודען און איהרע רעזולטאַטען, די גירושים, די אַרעסטען פון די זאַלאָזשניקעס וכדומה. פון די ספּורים איז ער געווען טיף ערשיטערט. גענעראַל דאַנילאָוו האָט פאָרגעלייגט הר' רובינשטיינען, אַז ער זאָל זיך ווענדען צו דעם הויפּט-קאָמאַנדירענדען איבער די אַרמייען פון צפון-מעריב-קאַנט גענעראַל רוזסקי. דערביי איז ער צו-

געגאַנגען צום טעלעפאָן און האָט אָנגעקלונגען צו דעם גענעראַל רוזסקי'ן, וועלכען ער האָט געבעטען אָנצונעמען די דעפּוטאַציע, וואָס געפינט זיך איצטער ביי איהם. נור פון דאָרטען האָט מען איהם געענטפערט, אַז גענעראַל רוזסקי איז קראַנק און ליגט אין בעט. גענעראַל דאַנילאָוו האָט אונז מודיע געווען וועגען רוזסקי'ס קראַנקהייט (איבעריגענס, איז ער, רוזסקי, צוויי טעג נאָך דעם אַרויס אין דימיסיע), און האָט געזאָגט: „אינגיכען איז דאָך פּסח (דאָס איז געווען דריי טעג פאַר פּסח), נאָך פּסח קומט נאָך אַמאָל און איך וועל אייך פאָרשטעלען דעם הויפּט-קאָמאַנדיר, וועלכען איהר וועט פאָרלייגען אייערע טענות. אייערע טענות זיינען נוגע וואַרשא, און איך בין דאָס רוב אין וואַרשא, וועל איך שוין די וואַרשעווער יודען מודיע זיין וועגען דעם רעזולטאַט פון אייער השתדלות". זיי זיינען זיך צופאָהרען אין אַ געהויבענער שטימונג. די וואַרשעווער יודען האָבען דורך הרב פּערעלמוטער בעקומען פון געגנ. דאַנילאָוו פאָלגענדע טעלעגראַם: דער הויפּט-קאָמאַנדיר פון צפון-מעריב-פראָנט האָט פעראָרדענט צו פערלייכטערען די בעגרענצונגען, וואָס זיינען אָנגענומען געוואָרען געגען יודען.

אָבער עס איז אַוועק אַ געוויסע צייט און עס האָט זיך ניט געפיהלט קיין שום דערלייכטערונג. נאָך פּסח האָט זיך אין פּוילען אָנגעהויבען אַ נייע שורה פון גירושים. די סבה פאַרוואָס עס איז ניט ערפילט געוואָרען דער בעפעהל וועגען דער ערלייכטערונג פון דער יודישער לאַגע, האָט מען דעמאָלט אייגגעזעהן אין דעם, וואָס עס איז פאָרגעקומען אַ שנוי אין דער אויבערשטער הנהגה פון דער אַרמיי. רוזסקי איז אַוועק, און אויף זיין אָרט איז בעשטימט געוואָרען גענעראַל אַלעקסייעוו. די אומענדערונג איז פאָרגעקומען נאָך אונזער בעזוך ביים גענעראַל דאַנילאָוו. עס איז קלאָר געוואָרען, אַז מען מוז אויסנוצען דאַנילאָווס בעקאַנטשאַפט און זיין עצה צו קומען צו איהם באַלד נאָך פּסח נאָך אַמאָל.

גלייך נאָך פּסח איז הר' רובינשטיין געפאָהרען קיין סיעדלעץ, און פון וואַרשא איז אַהין געקומען די אויבען-דערמאָנטע דעפּוטאַציע.

קומענדיג קיין סעדליעץ, האָט הר' רובינשטיין אָנגעפרעגט דעם אַדיוטאַנט, ווען ער קען מיט דער דעפּוטאַציע קומען צום גענעראַל דאַנילאָוו. דער גענעראַל האָט זיי אָבער געשיקט זאָגען דורך זיין אַדיוטאַנט, אַז זיי זאָלען קומען מאָרגען אַ זייגער 12. לסוף האָט זיך דערפון אויסגעלאָזען אַ טובה. הר' רובינשטיין האָט געפונען אַ דעפּעש פון ווילנא, אין וועלכער מ'איז איהם מודיע, אַז מ'טרייבט אַרויס אַלע יודען פון טראָקער אויעזד, פון אַ טייל לידער אויעזד און פון סאָקאָלקער אויעזד, ד. ה. פון גאַנצען רעכטען ברעג ניעמאַן, פון קאָוונע ביז איבער גראָדנע.

שפעט אין אָוונט האָט דער פּאָליצמייסטער אָנגעפרעגט דורכן טעלעפאָן ביי דעם בעל-הבית פון האָטעל, צו עס איז פאָרפאָהרען צו איהם דער ווילנער רב הר׳ רובינשטיין. די דאָזיגע פראַגע האָט דעם הר׳ רובינשטיין און זיינע חברים אַביסעל בעאונרוהיגט. דערנאָך האָט מען זיך דערוואוסט, אַז די אָנפראַגע האָט מען געמאַכט פון דער הויפט-קוואַרטיר. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, איז דאָס נויטיג געווען צוליב פאָלגענדען צוועק.

12 אַזייגער, בעת די דעפּוטאַציע איז שוין געשטאַנען פאַרטיג צו געהן צום גענעראַל דאַנילאָוו, האָט מען גאָר אָנגעקלונגען פון דער הויפט-קוואַרטיר. דאָס האָט געקלונגען דעם גענעראַלס אַדיוטאַנט, וועלכער האָט געבעטען צום טעלעפאָן הר׳ רובינשטיינען, און איהם איבערגעגעבען, אַז דאַנילאָוו פערלאַנגט, אַז ער זאָל צו איהם קומען אליין, אָהן די פּוילישע רבנים. הר׳ רובינשטיין איז אַוועק אַליין.

גענעראַל דאַנילאָוו האָט אויך דעם מאָל דעם הר׳ רובינשטיינען זעהר פריינדליך אויפגענומען. הרב רובינשטיין האָט אויסגעדריקט זיין פערוואונדערונג און זיין גרויס צער, וואָס זיין מיטיילונג וועגען דעם בעפעהל, וועלכער איז איבערגעגעבען געוואָרען אום לייכטער צו מאַכען די יודישע לאַגע אין פּוילען, איז נאָך ניט מקוים געוואָרען. דאָרטען האָבען זיך נאָך, פערקעהרט, אָנגעהויבען נייע גירושים פון יודען.

דאָ האָט דער גענעראַל אָבגעשטעלט הר׳ רובינשטיינען מיט די ווערטער:

— פון באַלבירישאָק און פון פרען? יע. איך האָב דאָך ערהאַלטען אייער דעפּעש. אָבער די דאָזיגע גירושים קומען פאָר אין דעם קריגס-ראַיאָן, וועלכער געפינט זיך אין דעם רשות פון דער אויבערשטער מיליטערישער פירונג. איך האָב וועגען דעם אָנגעפרעגט ביי דעם הויפט-קאָמאַנדיר, און בעפולמעכטיגט פון איהם האָב איך געמאַכט אַן אָנפראַגע ביים קאָמאַנדיר פון דער צעהנטער אַרמיי גענעראַל ראַד-קעוויטש, אויף וועלכען גרונד האָט ער דאָס אַרויסגעגעבען דעם בעפעהל וועגען נייע גירושים, נאָך דעם ווי דער הויפט-קאָמאַנדיר האָט זיי געהייסען אָבשטעלען. אויף דעם האָט ער געענטפערט, אַז קיינער קען זיך ניט אַריינמישען אין זיינע בעפעהלען, ווייל נור ער איז פעראַנטוואָרטליך פאַר דעם חיל, וואָס איז איהם אָנפערטרויט, און זעלבסטשטענדיג נעהמט ער אָן די מיטלען, וועלכע ער געפינט פאַר נויטיג. איך פערזיכער אייך אָבער, אַז אין דעם הינטערען פראָנט-ראַיאָן, וואָס געפינט זיך אונטער מיין השגחה, וועלען שוין קיין גירושים ניט פאָרקומען.

— וואו הויבט זיך דען אָן די קריגס-ליניע? — האָט געפרעגט הר׳ רובינשטיין.

— די ניעמאַן-ליניע איז איצטער די גרעניץ פון דעם „טיל", — האָט געענטפערט גענעראַל דאַנילאָוו.

— אויב אַזוי — האָט געזאָגט הר׳ רובינשטיין — טאָ פאַרוואָס שיקט מען אַרויס יודען פון טראָקער און סאָקאָלקער אויעזדען און פון אַ טייל לידער אויעזד, וועלכע געפינען זיך אויף יענער זייט ניעמאַן?

דערביי האָט הרב רובינשטיין געוויזען דעם גענעראַל די דעפּעש, וואָס ער האָט ערהאַלטען פון ווילנא.

— „עס קען ניט זיין! — האָט אויסגערופען דער גענעראַל — דער שרעק האָט גרויסע אויגען. די יודען שרעקען זיך אַליין".

הר׳ רובינשטיין האָט אָבער אויפגעוויזען דעם גענעראַל, אַז עס איז ניטאָ קיין שום גרונד צו צווייפלען אין דער דאָזיגער ידיעה, ווייל אין ווילנא ווייס מען, אַז ער וועט זיך צו איהם ווענדען, און בוודאַי וואָלט מען איהם ניט געוואָלט פאַלען צו לאַסט מיט ניט קיין ריכטיגע ידיעות.

דער גענעראַל האָט אַרויסגענומען פון שרייבטיש אַ פּעקעל טע־לעגראַפישע בלאַנקען, און שרייבענדיג אויף אַ בלאַנק האָט ער אין אַ נערוויאישער אויפרעגונג, אָבער מיט אַ פעסטער שטימע, געזאָגט: „זייט רוהיג, אין טיל-ראַיאָן, וועלכער געפינט זיך אין מיין רשות, וועלען קיין גירושים פון יודען ניט פּאָרקומען". דאָס האָט ער טעלעגראַפיש אָנגעפרעגט ביים פירסט טומאַנאָוו, צי עס איז ריכטיג די ידיעה וועגען דעם יודישען גירוש פון די איבענדערמאָהנטע אויעזדען. אויף דעם האָט איהם געענטפערט דער פירסט טומאַנאָוו, אַז דער בעפעל וועגען דעם יודישען גירוש איז אַרויס פון דעם קאָמאַנדיר איבער דער 10-טער אַרמיי גענעראַל ראַדקעוויטש.

דאַן האָט הר׳ רובינשטיין געפרעגט: אויב עס קענען פּאָרקומען גירושים נאָהענט צו ווילנא, איז, אפשר דאָ אַ גרונד מורא צו האָבען פאַרין גורל פון ווילנא גופא?

— ווי איך האָב אייך שוין איינמאָל פערזיכערט, איז כל זמן ווילנא געפינט זיך אין מיין רשות — האָט אויף דעם געענטפערט דער גענעראַל — וועט מען פון דאָרטען קיין יודען ניט אַרויסטרייבען.

אַריבערגעהענדיג צו דער פראַגע וועגען וואַרשא. האָט דאַנילאָוו ערקלערט, אַז ס׳וועט ניט פּאָרקומען קיין גירוש פון די אַנטרונענע און היימלאָזע יודען, וועלכע האָבען זיך דאָרטען אויפגעקליבען אין גרויסע מאַסען און וואָס די אָרטיגע פּאַטריאָטען האָבען ניט אויפגעהערט צו שרייען וועגען זיי, אַז זיי פערשפּרייטען פערשיידענע עפּידעמישע קראַנקהייטען. וועגען די איבעריגע אונגערעכטיגקייטען דורך די אָרטיגע פערהעלטני־

שען אין וואַרשא האָט ער גערעטען זיך קערען צום גענ. גובערנאַטאָר אין וואַרשא.

נאָך אַמאָל אָנריהרענדיג די פראַגע וועגען די יודישע גירושים פון די ערטער, וואו ער, דאַנילאָוו, האָט די מאַכט ניט געהאַט עפּיס צו טאָן וועגען זייער טובה וועגען, האָט איהם הר׳ רובינשטיין געפרעגט, צי ראָט ער איהם ניט צו ווענדען זיך אין דער אנגעלעגענהייט צום אויבערשטען הויפּט־קאָמאַנדיר.

— איך וויים ניט,—האָט דער גענעראַל געענטפערט.

— איך רעכען—האָט געזאָגט הר׳ רובינשטיין—אַז מיט דעם, וואָס איך וועל זיך צו איהם ווענדען, וועל איך דאָך עפּיס דערגרייכען.

— איך מיין אויך אַזוי—האָט געזאָגט דער גענעראַל—וואָסער צורייבט אויך אַ שטיין. געהט און דערציילט איהם אַלץ, וואָס איהר האָט מיר דערציילט.—דאָס איז געווען דעם גענעראַלס תשובה.

— פיליייכט קענט איהר אונז געבען אַ רעקאָמענדאַציע,—האָט הר׳ רובינשטיין געזאָגט.

— ניין, דאָס דאַרף מען ניט,—האָט דער גענעראַל געענטפערט.

— פאַר דעם גענעראַל רוזסקין—האָט געזאָגט הר׳ רובינשטיין—זייט איהר דאָך יע אַזוי גוט געווען פאָרצושטעלען אונז דורכ׳ן טעלעפאָן און געבעטען איהם אויפצונעהמען אונז. און איצטער זיינען מיר דאָך אַהער געקומען צו פאָהרען לויט אייער עצה, כּדי פאָרצושטעלען זיך פאַר דעם הויפּט־קאָמאַנדיר, האָפענדיג אויף אייער מיטהילף.

נאָכדיינקענדיג אַ ביסעל, האָט אויף דעם גענעראַל דאַנילאָוו געענטפערט פעסט: „געהט צום הויפּט־קאָמאַנדיר 4 אַ זייגער; ער וועט אייך אויפנעהמען".

הר׳ רובינשטיין האָט געפּרובט נאָך אַמאָל בעטען דעם גענעראַל, אַז ער זאָל מודיע זיין וועגען זיין בעזוך דעם הויפּט־קאָמאַנדיר (דעמאָלט איז דער הויפּט־קאָמאַנדיר געווען אַלעקסייעוו). דער גענעראַל האָט געענטפערט: „געהט צו איהם פונקט 4 אַ זייגער גאַנץ רוהיג. ער וועט אייך אָננעהמען". דורך דעם טעלעפאָן האָט ער געגעבען צו וויסען דעם הויפּט־קאָמאַנדיר וועגען הר׳ רובינשטיינס בעזוך, און האָט איהם געבעטען אויפצונעהמען איהם. פאַרן אָוועקגאַנג האָט הר׳ רובינשטיין געשילדערט די יודישע צרות און פּיין.

הר׳ רובינשטיין האָט בעשלאָסען צו געהן צו אַלעקסייעווען מיט די איבעריגע רבנים. קומענדיג 4 אַ זייגער אין דער הויפּט־קוואַרטיר האָט הר׳ רובינשטיין געוויזען זיינע פּאַפּירען די קאָזאַקען, וועלכע׳ האָבען אָבגעהיט דעם אַריינגאַנג אין הויף. אַז ס׳זיינען אַריבער עטליכע מינוט, האָט זיי בעגעגענט אַן אָפיציר, וועלכער האָט זיי מודיע

געווען, אַז דער הויפּט־קאָמאַנדיר וועט זיי אויפנעהמען אין 20 מינוט אַרום.

אַז הר׳ רובינשטיין מיט די רבנים זיינען אַריין אין דער אַלעע, וואָס געפינט זיך פערביי דער הויפּט־קוואַרטיר, איז צו זיי צוגעלאָפען אַ סאָלדאַט און האָט זיי געזאָגט, אַז אין 10 מינוט אַרום וועלען זיי אויפגענומען ווערען. ס׳זיינען ניט אַריבער קיין גאַנצע צעהן מינוט און מ׳האָט זיי געבעטען אַרויפגעהן אויבען גלייך צום הויפּט־קאָמאַנדיר.

דער וואַרשעווער רב פּערלמוטער האָט געהאַט אַ מנהג, ווען עס פלעגט איהם נור אויסקומען צו שטעהן פאַר אַ הויכען בעאַמטען, צו מאַכען די ברכה „ברוך שחלק מכבודו לבשר ודם״, אַזוי האָט ער געטאָן אויך דעם מאָל ביי אַלעקסייעווען. גענעראַל אַלעקסייעוו, וועלכער האָט ניט גוט פערשטאַנען, ווייזט אויס, וועגען וואָס דאָ האַנדעלט זיך, האָט געענטפערט: „איך דאַנק אייך פאַר אייערע תפלות און וואונשען״. רייךענדיג אַזוי, האָט ער זיך שוין גענומען אָבשיידען פון דער דעפּו־טאַציע, רעכענענדיג, אַז איהר ראָל האָט זי שוין אָבגעטאָן. דער גענעראַל האָט שוין געמאַכט אַ בעוועגונג צוצוגעהן צו זיין שרייב־טיש און נעהמען זיך פאַר זיין איבערגעריסענער אַרבייט. אַז הרב רובינשטיין האָט דערזעהן, אַז באַלד איז אַלץ פערלאָרען, און אַז די אוידיענץ, צו וועלכער ער האָט זיך דערשלאָגען נאָך אַזוי פיל מיה און מיט אַזעלכע נסים, וועט אַוועק אומזיסט, האָט כמעט מיט די לעצטע כחות אויסגערופען: „ערלויבט, אייער עקסעלענץ, צו דערציילען, וועלכע שרעקליכע צושטאַנדען האָבען אונז געניוט צו ווענדען זיך צו אייך. אנערקענענדיג גאַנץ גוט, וועלכע גרויסע און פעראַנטוואָרטליכע אויפ־גאַבען עס ליגען פאַר אייך און הויכשעצענדיג אייער צייט און אייער רוה, וועלכע זיינען אַזוי נויטיג אונזער פאָטערלאַנד, האָבען מיר זיך פונדעסטוועגען בעשלאָסען צו בעאונרוהיגען אייך מיט אונזער בעזוך, ווייל די שרעקליכע ליידען, וועלכע זיינען אויסגעפאַלען אויף אונזער גורל, צווינגען אונז צו קערען זיך צו אייך נאָך שוץ פון דער מורא׳דיגער געפאַהר״. די דאָזיגע ווערטער זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָר־ען מיט אַזאַ קראַפט, און אין דער שטים האָט אָבגעקלונגען אַזאַ יאוש און אַזאַ ענטשלאָסענהייט, אַז אויף דעם גענעראַלס געזיכט האָט זיך געפיהלט אַן נערוועזער ציטער, ער איז צוגעגאַנגען צו הר׳ רובינשטיין און האָט געזאָגט: „נו. רעדט, איך בעט אייך״.

דאָ האָט הר׳ רובינשטיין געהאַלטען פאַר׳ן גענעראַל אַלעקסייעוו אַ לאַנגע, בעגייסטערטע רעדע וועגען דער יודישער לאַגע. דאָס איז געווען אַ מין „מגילת איכה״, פאָרגעטראָגען אין פייערדיגע ווערטער און אויסדריקען. גענעראַל אַלעקסייעוו האָט זיך מיט דער רעדע זעהר פעראינטערעסירט, און האָט יעדען וואָרט אויסגעהערט מיט גרויס

אויפמערקזאַמקייט. בעת ער האָט אינמיטען דער רעדע איבערגעריסען הרב רובינשטיינען דורך אַ פראַגע, און ער, ענטפערענדיג איהם האָט אויף אַ ווײלע אויפגעהערט צו ריידען, האָט דער גענעראַל געזאָגט: „איך בעט אײַך, ראַבּינער, זעצט פאָרט אײַער רעדע, רעדט ווײַטער, איך הער אײַך". הרב רובינשטיין האָט ווייטער גערעדט מיט אַ גרעסע-רער התלהבות. דער רושם פון הר׳ רובינשטיינס רעדע אין געווען אַ געוואַלטיגער. די רבנים, וועלכע זיינען נעבען איהם געשטאַנען, האָבען זיך פונאַנדערגעוויינט. אַלעקסייעוו איז אויך געווען טיף גערירט, און אין זיינע אויגען האָבען זיך בעוויזען טרעהרען. ער איז געשטאַנען ווי אַ פערשטיינערטער, און האָט ניט געפונען וואָס צו ענטפערען. דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צום הר׳ רובינשטיינען, האָט איהם געגעבען די האַנט און האָט איהם געזאָגט: „רעדט ניט אַזעלכע שרעקליכע ווערטער; גאָט וועט געבען און אַלץ וועט איבערגעמאַכט ווערען צו גוטען. איך וועל אַלץ טאָן". עטליכע מאָל האָט ער איבערגעחזר׳ט: „איך וועל אַלץ טאָן". נאָכדעם האָט ער געזאָגט: „שרייבט מיר אויף אײַער רעדע, זייט מוסיף פאַקטען, און שיקט מיר אַ מעמאָראַנדום, אָדער ברייגגט איהם אַליין". אויף דער בעמערקונג פון רב פּערעלמאַן: „מיר וועלען אײַך פון וואַרשא אויך שיקען אַ מעמאָראַנדום", האָט אַלעקסייעוו גע-ענטפערט: „ניין, מ׳דאַרף ניט. דער ווילנער ראַבּינער וועט שוין פאַר וואַרשא אויך אָנשרײַבען". אויף דער בקשה פאָרצושטעלען די דעפּו-טאַציעס פאַר דעם גרויספירסט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטשען, האָט ער געענטפערט, דאָס בשעת ער וועט זיך מיט איהם זעהן, וועט ער איהם איבערגעבען דעם אינהאַלט פון דעם מעמאָראַנדום.

זינט דער בעקאַנטשאַפט מיטן הויפט-קאָמאַנדיר אַלעקסייעוו, איז הרב רובינשטיין אין יענער לײדענפולער צייט געווען ביי איהם פיל מאָל.

אין פערשיידענע מאָמענטען איז דער רעזולטאַט פון די בעזוכען געווען פערשיידען.

לויט דער בקשה פון די יודישע עסקנים אין פוילען, איז הרב רובינשטיין געקומען קיין וואַרשא. דאָרטען האָט הר׳ רובינשטיין גענומען אויפשטעלען דעם מעמאָראַנדום פאַרן גענעראַל אַלעקסייעוו. אין דעם מעמאָראַנדום האָט געדאַרפט אַריינגעהן דער אינהאַלט פון דער רעדע, וועלכע ער האָט געהאַלטען פאַר אַלעקסייעווען, מיט פאַקטישען מאַטע-ריאַל וועגען דער לאַגע אין די איינצעלנע ערטער. אין אַ זיצונג פון די וואַרשעווער בלל-טוער, האָט הר׳ רובינשטיין פאָרגעלייגט די הויפּט-טעזיסען פון זיין רעדע. אין יענער זיצונג האָט אָנטייל גענומען אויך דער פעטראָגראַדער געשוואָרענער אַדוואָקאַט סליאָזבערג. ס׳איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז סליאָזבערג צוזאַמען מיט הר׳ רובינשטיין זאָלען אויסאַרבּייטען דעם אינהאַלט פון דעם מעמאָראַנדום. סליאָזבערג

האָט אויסגעאַרבייט יענעם טייל פון דעם מעמאָראַנדום, אין וועלכען עס געהט אַריין דער פאַקטישער מאַטעריאַל. דעם ערציילענדען טייל, די בעשרייבונג און דעם אַנאַליז פון די דאָזיגע פאַקטען, די ערקלערונג פון די סבות און זייערע רעזולטאַטען, די הקדמות און די שלום-ווערטער צו יעדער גרופע פאַקטען,—זיינען דורך הרב רובינשטיין צוגעגעבען געוואָרען צום אינהאַלטסרייכען און אַלזייטיגען מאַטעריאַל פון ה׳ סליאָזבערג. אין דער צוזאַמענשטעלונג און אין דער רעדאַקציע פון דעם מעמאָראַנדום האָט גענומען אַ גרויסען טייל אויך דער שריפטשטעלער גרינבוים. דער מעמאָראַנדום איז נאָך אַ מאָל איבערגעקוקט און בעהאַנדעלט געוואָרען אין די יודישע פּאָליטישע קרייזען, דערנאָך אויך אין ווילנא.

פון וואַרשא האָט הר׳ רובינשטיין געוואָלט אָבפאָהרען מיט דעם מעמאָראַנדום צו אַלעקסייעווען. אין יענער צייט זיינען אָבער אָנגעקומען ידיעות וועגען די גרויסע מיליטערישע ערפאָלגען, וואָס די דייטשען האָבען אין ליטא און אין קורלאַנד. מ׳האָט זיך אויך דערוואוסט, אַז וואָס ווייטער די דייטשען דרינגען אַריין אויפ׳ן רוסישען געביט, ווערט אַלץ שטאַרקער די שנאה צו יודען און ווערט אַלץ ענערגישער גע-פיהרט די העצע געגען זיי. אין אַזאַ צייט האָט מען גאָר ניט געקענט האָפען, אַז ווער ס׳איז פון די מיליטערישע בעאַמטע זאָל פערוואַרפען אַ גוט וואָרט פאַר יודען, ווייל אַלע זיינען זיי אומגעגאַנגען ווי צוטו-מעלטע, אַלע זיינען געווען העכסט נערוויאיש און אַריינגעטאָן נור אין די געשעהנישען פון מאָמענט. דעריבער האָט זיך נאָך אין וואַרשא דערוועקט די פראַגע, צי עס לוינט זיך בכלל אין אַזאַ מאָמענט צו פאָהרען צו אַלעקסייעווען. עס איז אָבער בעשלאָסען געוואָרען צו נעהמען אין אַכט דעם געפעהרליכען מצב פון די יודען און די נסיעה ניט אָבצולייגען. אין זעהר אַ געדריקטער שטימונג איז הר׳ רובינשטיין אָבגעפאָהרען פון וואַרשא קיין סעדלעץ. דאָרטען האָט ער געפונען אַ לאַנגע דעפעש פון ווילנא, אין וועלכער מ׳איז איהם מודיע, אַז די אַרויסגעשיקטע פון פוילען צווינגט מען צו בעזעצען זיך אויפ׳ן לינקען ברעג פון דניעפּער, אַז עס קלעקען ניט קיין וואַגאָנעס אויף אַריבערצופיהרען זיי, און דעריבער וואַלגערען זיי זיך אין די עטאַפּנע פונקטען אין ענגשאַפט און ניט-דערעסען, און געפינען זיך אין געפאַהר קראַנק צו ווערען אויף אַלערליי עפּידעמישע קראַנקהייטען. דער ווילנער קאָמיטעט, דער איבערשיקער פון דער טעלעגראַמע, לייגט פאָר פאַר הר׳ רובינשטיין, אַז ער זאָל, ערשטענס, זעהן פועל׳ן, אַז מ׳זאָל די פּוילישע יודען ערלויבען אויסצוקלייבען זיך אַן אָרט, וואו צו בעזעצען זיך לויט זייער אייגענעם ווילען, און צווייטענס, אַז מ׳זאָל זיי געבען די נויטיגע צאָל וואַגאָנעס צו זייער נסיעה. וועגען דעם אַלעם האָט מען זיך שוין געפּרובט משתדל זיין ביים פירסט טומאַנאָוו; ער האָט אָבער געענטפערט,

אַז מיט דער דאָזיגער השתדלות דאַרף מען זיך ווענדען צום גענעראַל דאַנילאָוו. וועגען דעם איז אויך געשיקט געוואָרען צו דאַנילאָווען אַ טעלעגראַמע, נור דערווייל אָהן ערפאָלג.

אין סעדלעץ האָט הר' רובינשטיין תיכּף דערקענט, אַז ער איז אַהין געקומען ניט אין קיין גוטען מאָמענט. צוצוקומען אין הויפּט-קוואַרטיר איז געווען אונמעגליך, די וואַך האָט ניט דערלאָזען. דאַן איז הר' רובינשטיין אַוועק צום גענעראַל דאַנילאָוו. דאָרטען איז אויך געווען קענטיג אַ בעזונדערע אונרוהיגקייט און אַן אויפגערעגטקייט. גענעראַל דאַנילאָוו איז געווען זעהר אויפגערעגט און נערוויייאיש. פונדעסטוועגען האָט ער הר' רובינשטיינען אויפגענומען, און האָט מיט איהם פערפיהרט אַ לאַנגען שמועס. דער גענעראַל האָט געוויזען הר' רובינשטיינען אַ טעלעגראַמע, וועלכע ער האָט נאר וואָס ערהאַלטען פון די שטעט-לעך וואָס אַרום גראָדנא, פון נאָווידוואָר און פיל אַנדערע, און אין וועלכער מ'בעט איהם מבטל צו זיין די נייע גזרה, וואָס איז אַראָבגעקומען אַרויסצוטרייבען, די דאָרטיגע יודען. הר' רובינשטיין האָט וואַרים אונטערשטיצט די דאָזיגע השתדלות, און דער גענעראַל האָט די גזרה תיכּף אָבגעשאַפט. נאָכדעם האָט איהם הר' רובינשטיין בעוויזען די איבענדערמאָהנטע ווילנער דעפּעשע וועגען די פּוילישע יודען, וואָס מען נויט זיי צו בעזעצען זיך אויפ'ן לינקען ברעג דניעפּער און וועלכע מען גיט ניט קיין אומזיסטע וואַגאָנעס אויף עוואַקואַציע. אויך די דאָזיגע השתדלות האָט געגן. דאַנילאָוו ממלא געווען. תיכּף האָט ער אַוועקגעשיקט אַ טעלעגראַפישען בעפעהל צו ערלויבען די פּוילישע יודען צו בעזעצען זיך וואו זיי ווילען און צו געבען זיי אָהן געלט די נויטיגע וואַגאָנעס פון ווילנא אָן. דערנאָך האָט איהם הר' רובינשטיין דערציילט אין וואָס פאַר אַן אונאַנגענעהמער לאַגע ער געפינט זיך. לויט דעם פאָרשלאָג פון דעם הויפּט-קאָמאַנדירענדען האָט ער איהם געבראַכט אַ מעמאָראַנדום, אבער ער קאָן צו איהם ניט צוקומען. אויף דעם האָט געענטפערט גענעראַל דאַנילאָוו: „בײ אײך אין האָטעל איז דאָך דאָ אַ טעלעפאָן; בעט דורכ'ן טעלעפאָן דעם אַדיוטאַנט, ער זאָל אײך בעשטימען ווען צו קומען".

נאָך גרויסע שוועריגקייטען האָט זיך איהם אײנגעגעבען צו בע-קומען די טעלעפאָנישע פערבינדונג מיט דער הויפּט-קוואַרטיר אויפצורײדען זיך מיט אַלעקסייעווס אַדיוטאַנט, וועלכער האָט איהם בעשטימט די צייט צו קומען. פונקט אין דער בעשטימטער שעה האָט איהם שוין אָבגעוואַרט דער אַדיוטאַנט פון דעם הויפּט-קאָמאַנדיר, גראַף קאפּניסט, וועלכער איז געווען דערביי בשעת הר' רובינשטיין האָט בעזוכט אַלעקסייעווען דעם ערשטען מאָל און האָט די־מאָלט געהערט זיין רעדע. מיט אַ גרויסען מיטגעפיהל האָט זיך דער גראַף בעצויגען צו די טענות,

וואָס הר׳ רובינשטיין האָט איהם נאָך אַמאָל און נאָך פיל וואַרימער און ענערגישער פאָרגעלייגט, בעטענדיג איהם, אַז אַלס דער נאָהנטסטער מענש פון דער הויפּט-קאָמאַנדיר, זאָל ער איבערגעבען אַלעקסייעווען וועגען זיין קומען, און אויך וועגען דעם, וואָס ער האָט איהם מבטיח געווען. אָבער אויף דער בקשה פון הר׳ רובינשטיין, אַז ער זאָל איהם געבען די מעגליכקייט צו זעהן זיך פערזענליך מיט דעם הויפּט-קאָמאַנדיר, האָט איהם דער אַדיוטאַנט געענטפערט: „איך ראַט אייך ניט איצטער; ער איז אינגאַנצען אַריינגעטאָן אין די מיליטערישע אינטערעסען, און מיט אַנדערע זייטיגע ענינים קען ער זיך ניט בעשעפטיגען. דאָרטען ווערען אָבגעטאָן גרויסע מעשים; ער שלאָפט קיין נעכט ניט". דער אַדיוטאַנט האָט דעריבער פאָרגעלייגט הר׳ רובינשטיינען, אַז ער זאָל דעם מעמאָראַנדום איהם איבערגעבען, ווייל סיי ווי סיי דאַרף ער איהם בעאַרבייטען און צוזאַמענשטעלען וועגען איהם אַ ראַפּאָרט. הרב רובינשטיין האָט אָבער געפונען פאַר נויטיגער צו בעקומען די מעגליכקייט פערזענליך דורכצורעדען זיך מיט׳ן הויפּט-קאָמאַנדיר, און דעריבער איז ביי איהם געבליבען צו פאָהרען קיין ווילנא, און צו קומען אַהער אין עטליכע טעג אַרום נאָך אַמאָל. דער אַדיוטאַנט האָט דאָס געפונען פאַר גלייך, און האָט מבטיח געווען הר׳ רובינשטיינען תיכף צוזאַמענצושטעלען דעם ראַפּאָרט וועגען זיין מעמאָראַנדום.

אין ווילנא האָט הר׳ רובינשטיין צוזאַמען מיט די פּאָליטישע טוער מוסיף געווען צום מעמאָראַנדום נייע פאַקטען וועגען די יודישע אַרויסגעטריבענע פון סובאַלקער גובערניע, און אין עטליכע טעג אַרום איז ער צוריק אַוועקגעפאָהרען קיין סעדליעץ. די ערוואַרטעטע פערבעסערונג פון דער אַלגעמיינער לאַגע איז אָבער ניט געקומען. די אומרוהיגקייט אין דער הויפּט-קוואַרטיר איז געוואַקסען פון טאָג צו טאָג, און מיט דעם צוגלייך איז שטאַרקער געוואָרען די פערביטערונג געגען יודען. הרב רובינשטיין האָט געבעטען דעם אַדיוטאַנט, ער זאָל זעהן אויסווירקען פאַר איהם אַ אוידיענץ ביי אַלעקסייעווען. דער אַדיוטאַנט איז אָבער בעשטאַנען אויף זיינס, אַז היינט איז דאָס אונמעגליך. ער האָט צוגענומען דעם מעמאָראַנדום און האָט איהם אין די אויגען פון הר׳ רובינשטיינען איבערגעלייענט, און האָט מבטיח געווען תיכף איבערצוגעבען איהם אַלעקסייעווען מיט זיין מיינונג דערביי.

בשעת דער מעמאָראַנדום איז אויסגעאַרבייט געוואָרען אין ווילנא, איז פאָרגעקומען צווישען די דאָרטיגע כלל-טוער אַ מיינונגס-פערשיידענהייט בנוגע דעם טאָן פון די ווערטער. אַנדערע האָבען געהאַלטען, אַז מ׳קען פאַר די העכסטע מיליטער-בעאַמטע ניט אויפדעקען אַזוי אָפען דעם גאַנצען אמת, וועלכער איז אַ בעליידיגונג פאַר דער אַרמעע. אַזאַ טאָן איז געפעהרליך און אונוצליך, ווייל ער קען נאָך

אַרויסרופען אַ פּערקערטע ווירקונג. דעריבּער האָט הר׳ רובּינשטיין בּע־שלאָסען דאָרט אויף אַן אָרט מחליט צו זיין, אויבּ עס איז מעגליך אַזוי שאַרף צו שרייבּען. דער גראַף קאַפּניסט האָט איבּערגעקוקט דעם דאָזיגען מעמאָראַנדום. וועגען שאַרפען טאָן האָט ער נור געמאַכט די בּעמערקונג: יאָ, דאָס איז דאָך אַ בּקשה וועגען הילף, און בּפרט, אַז וועגען אַנדערע פאַקטען, וועלכע ווערען דערמאָהנט אין דעם מעמאָ־ראַנדום, האָט ער שוין אַליין פריהער געהערט. דערבּיי האָט דער אַדיוטאַנט מבטיח געווען צוצוגעבּען צום מעמאָראַנדום עטליכע מונדליכע הוספות, וועגען וועלכע מ׳האָט זיך פאָרט ניט בּעשלאָסען צו שרייבּען ווי וועגען בּעוואוסטע אַכזריות׳דיגע מעשים און גוואַלדטאַטען. פאַר זיין אַוועקגעהן האָט דער גראַף געזאָגט הר׳ רובּינשטיינען בּזה הלשון: „איהר קענט איבּערגעבּען אייערע שיקער, אַז דער הויפט־קאָמאַנדיר איז זעהר אַן עהרליכער מאַן, און דאָס, וואָס ער וועט נור קענען טאָן,—וועט ער טאָן“.

אויף מאָרגען איז הר׳ רובּינשטיין אַוועק צום הויפט־קאָמאַנדיר. דער אַדיוטאַנט האָט ממלא געווען דעם פערלאַנג מודיע צו זיין אַלעקסייעווען זיין בּקשה אויפגענומען צו ווערען פון איהם פערזענליך. אָבּוואַרטענדיג אַ בּיסעל, איז הרב רובּינשטיין אויפגענומען געוואָרען פון גענעראַל. עס איז קענטיג געווען אָן איהם, אַז מיט גרוים מיה האָט ער זיך אָבּגעריסען פון זיין אַרבּייט, און אין זיין מינע האָט זיך געפילט, אַז דאָס איז פאַר איהם אַ קרבּן. „נו, וואָס פאַר אַ נייס?“— האָט אַלעקסייעוו געפרעגט, אויפשטעהענדיג און דערלאַנגענדיג די האַנד. הר׳ רובּינשטיין האָט איהם אָבּגעדאַנקט פאַר זיין מיטגעפיל, וואָס ער האָט דעם ערשטען מאָל אַרויסגעוויזען צו דעם בּיטערען גורל פון די יודען און צו זייערע ליידען. אָבּער—דאָ האָט דער גע־נעראַל איבּערגעריסען הר׳ רובּינשטיינען און האָט נאָכגעזאָגט מיט אַ קליינער ערבּיטערונג אין טאָן: „אָבּער?“

—„אָבּער—האָט הר׳ רובּינשטיין געזאָגט—מיר פיהלען ניט קיין שום ערלייכטערונג“.

—„ערלייכטערונג“—האָט דער גענעראַל איבּערגעחזר׳ט,—וואָס קען איך אָבּער טאָן? זעהט נור וועלכע שרעקליכע מיטטיילונגען מיר קומען אָן וועגען יודען פון די פערשיידענע מיליטער־קאָמאַנדירען“.

דערבּיי האָט ער גענומען פאַר׳ן הר׳ רובּינשטיינען אָנוואַרפען אַזעלכע פאַפּירען, וואָס זיינען געווען אַ היבּשע בּיסעל. „מ׳מסרט—האָט ער ווייטער געזאָגט,—אַז אין קאָוונער גובּערניע קען מען איצטער צוליבּ זיי ניט אַרבּייטען. אַלע שפּיאָנען קריגט מען מען נור צווישען יודען“.

הערענדיג אַזעלכע ווערטער, איז הר׳ רובּינשטיין בּלאַס געוואָרען

פאר שרעק, און ער האט זיך קוים געקענט האלטען אויף די פיס. איהם האט זיך דעמאלט אויסגעדוכט ווי ער וואלט אויסגעהערט א פסק-דין איבער'ן גאנצען יודישען פאלק. ער האט זיך אבער געשטארקט און האט פעסט געענטפערט: „דאס איז א געזעלשאפטליכער און א מיליטערישער פסיכאז, און אויף איהם זיינען געבויט אלע ידיעות, וועלכע איהר האט ערהאלטען. יודען האט מען בעשולדיגט אפילו אין כטיכישע אומגליקען. אין מיטעל-אלטער, אין דער צייט פון דעם שווארצען טויט, האט מען יודען בעשולדיגט, אז זיי פערסמען די ברינימער, כדי צו פערשפרייטען די מגפה. איך בין גאנץ זיכער, אז אויך דעמאלט האבען אזעלכע קאמפעטענטנע בעאמטע איבערגעגעבען „ריכטיגע" ידיעות, אז אימיצער האט געהערט, אימיצער האט דערציילט, איימיצער האט געזעהען מיט זיינע אויגען, ווי יודען האבען אריינגעלייגט טראפענס פון שווארצע סם אין די ברינימער, פון וועלכע זיי טרינקען אליין".

אין דעם זעלבען גייסט האט הר' רובינשטיין אפגערעדט א היבשע ווייל, אויפוויזענדיג, ווי די גאנצע יודישע געשיכטע איז רייך מיט אזעלכע פאלשע בלבולים.

ווי איהר זעהט — האט אויף דעם געזאגט אלעקסייעוו — זיינען דא פאראן צוויי צדדים: איין צד זאגט אויף בעשטימט: אומשולדיג, און דער אנדער צד טענה'ט פונקט פערקעהרט. מ'דארף זיך אין דעם פונאנדערקלייבען.

וואס קען איך מאכען! — האט דער גענעראל אויסגערופען, אוועק-זעצענדיג זיך אויפגערעגט צום טיש.

אויף דעם האט געענטפערט הר' רובינשטיין:

— אייער עקסעלענץ קען אפשטעלען די דאזיגע מלחמה געגען די אומבעשיצטע יודען.

— וואס קען איך טאן? — האט געפרעגט דער גענעראל — טאמער וועט דארטען וואס צו גרונד געהען, וועט מען זאגען אויף מיר, אז איך האב דערצו גורם געווען מיט מיין אריינמישען זיך אין אונזערע בעפעהלען.

— איך האף — האט געענטפערט אויף דעם הר' רובינשטיין — אז די אויבערשטע מיליטער-הנהגה וועט געבען איהר טאן און איהר ריכטונג, ניט רעכענענדיג זיך מיט דעם, וואס מ'וועט זאגען.

אויף ווי ווייט די פאראורטיילען געגען יודען זיינען אריינגעדרונגען אין דער ארמיי — בעווייזט דער דאזיגער פאקט. צום הר' רובינשטיינען זיינען אין א געוויסען טאג געקומען צו לויפען יאנאווער יודען זעהר בעאונרוהיגט און מיט גרויס שרעק און האבען איהם דערציילט אזא געשיכטע: אז אין שטעדטל זיינען אריין סאלדאטען, וועלכע זיי

האָבען אויף זייער לעבען אין די אויגען ניט געזעהן, און וועלכע זיי האָבען, געוויינליך, מחמת דעם ניט געקענט פעררעטען, האָט דער קאָמענדאַנט צונויפגערופען אַלע יודען, און האָט זיך צו זיי אויפגע־רופען מיט גרוים רוגז: „איהר זייט אַלע פעררעטער און שפּיאָנעם. איך טרייב אייך תּיכּף אַלעמען אַרוים, אָדער גיט מיר ערב׳ניקעס“.

די דאָזיגע געשיכטע האָט הר׳ רובינשטיין דערציילט אַלעקסייעווען.

— פאַר וואָס האָבען זיי אַזוי מורא ערב׳ניקעס צו זיין? — האָט געפרעגט דער גענעראַל.

הר׳ רובינשטיין האָט אויף דעם געענטפערט:

— אויסער דער דערנידערונג און די אומגערעכטיגקייט פון דער זאַך, וועלכע ווערט גערעכענט אַלס בזיון פאַר׳ן גאַנצען פאָלק און רופט זיך אָפּ ביטערלעך אויף אַלע יודען, ליגט נאָך אויך אין דעם די סכנה, וואָס צוליב אַ מסירה פון אַ וועלכען ניט איז נידערטרעכטיגען מענשען קען נאָך דער ערב׳ניק בעצאָלען מיט׳ן לעבען.

— נו, בערוהיגט אייערע יודען; אָהן מיר, ד. ה. אָהן אַ געריכט, דערשיסט מען קיינעם ניט, — האָט געזאָגט אַלעקסייעוו.

צום סוף האָט הר׳ רובינשטיין געפרעגט:

— וואָס קען איך ענטפערען די יודען, וועלכע האָבען מיר אַהער געשיקט, און וואָס אין זייער נאָמען טרעט איך איצטער אַרוים פאַר אייך?

— גיט זיי איבער — האָט געענטפערט אַלעקסייעוו — אַז איך וועל טאָן אַלץ, וואָס עס וועט נאָר זיין מעגליך. דאָס איז אַלץ, וואָס איך קען אייך זאָגען.

VII.

אין ווילנא זיינען אָנגעקומען ידיעות, אַז אין די שטעטלעך פון טראָקער און ווילנער אויעזדען נעהמט פּאָליציע ביי יודען ערב׳ניקעס און אַרעסטירט זיי.

הר׳ רובינשטיין מיט עטליכע פון די ווילנער כּלל־טוער האָבען אין דעם נאָמען פון די אַרעסטירטע יודען געשיקט אַ דעפּעש צו דעם הויפּט־קאָמאַנדירענדען גענעראַל אַלעקסייעוו און צום גענעראַל דאַנילאָוו מיט דער בקשה, צו בעפרייען די ערב׳ניקעס פון געפענגעניש.

אַזעלכע טעלעגראַמעס זיינען געשיקט געוואָרען אויך פון די פּאָנעוועזשער יודען און פון אַנדערע ערטער.

אַ טיפע טראַגעדיע האָבען דעמאָלט איבערגעלעבט די אַרויסגע־טריבענע יודען פון די שטעדטלעך און אויך די ווילנער יודען, וועלכע האָבען זיי געגעבען אַנ׳אָרט ביי זיך. עס איז אָפּגעהאַלטען געוואָרען אַ גרויסע בעראַטונג, אין וועלכער עס האָבען זיך בעטייליגט אויסער די אָרטיגע כּלל־טוער, אויך פאָרשטעהער פון די קהלות, פון וועלכע מ׳האָט

די יידען אַרויסגעטריבען. עס איז בעהאַנדעלט געוואָרען די פראַגע, צו מ׳זאָל אָננעהמען די בעדינגונג וועגען געבען ערב׳ניקעס פאַר דער ערלויבניש צוריקצוקעהרען זיך אויף די ערטער, אָדער ניט. די דאָזיגע פראַגע האָט אַרויסגערופען הייסע ויכוחים, און צום סוף האָט דער רוב אָנגענומען דעם בעשלוס ניט אָנצוטאָן זיך די חרפה און ניט צו געבען קיין ערב׳ניקעס.

ס׳איז אויך בעשלאָסען געוואָרען צו פרובען משתדל זיין זיך פאַר דער מאַכט, אַז זי זאָל מבטל מאַכען די גזרה וועגען די ערב׳ניקעס און זאָל פערלייכטערען די לאַגע פון די אַרויסגעטריבענע דורך דעם, וואָס מען וועט זיי ערלויבען אַראָפצופאָרען אויף עטליכע טעג אין זייערע שטעטלעך צו ליקווידירען דאָרטען זייערע געשעפטען.

דער דומע-דעפוטאַט פרידמאַן איז אַוועקגעפאָהרען משתדל צו זיין זיך וועגען דעם ביי׳ם קאָוונער גובערנאַטער. וועלכער האָט דעמאָלט געוואוינט אין פאָנעוועזש. אין קאָוונע גופא האָט מען קיינעם ניט אַריינגעלאָזען. דעמאָלט האָט אַ בעראַטונג פון ווילנער כלל-טוער בעפולמעכטיגט הר׳ רובינשטיינען צו פאָהרען צום הויפט-קאָמאַנדיר מיט דער השתדלות, אַז מ׳זאָל, ערשטענס, מבטל מאַכען די גזרה פון די ערב׳ניקעס, און צווייטענס, אַז מען זאָל אַריינלאָזען אין קאָוונע און אין דעם ראַיאָן פון קאָוונער פעסטונג די אַרויסגעטריבענע יודען צו ליקווידירען דאָרטען זייערע געשעפטען און מיטצונעהמען זייערע איבער-געלאָזענע זאַכען.

אין יענער צייט האָט זיך אויף די מאַסען מגורשים, וועלכע האָבען זיך אויפגעהאַלטען אין די גרעסערע שטעדט, אויסגעגאָסען גאָר אַ נייע תוכחה. ס׳איז אַרויס אַ בעפעהל פון דעם אויבערשטען הויפט-קאָמאַנדיר אַרויסצוטרייבען פון פיל שטעדט, ווי: וואַרשא, גראָדנע, בריסק, און נאָך דעם אויך פון ווילנא, אַלע פערזאָנען, וועלכע האָבען זיך דאָרטען בעזעצט נאָך דעם 30-טען יולי 1914. דער דאָזיגער בע-פעהל איז אַפילו געווען ניט געגען יודען אַליין, נאָר מ׳האָט געזעהן, אַז געמיינט האָט מען בעזונדערס צו טרעפען מיט דעם יודען. וואָלט די דאָזיגע גזרה אויסגעפירט געוואָרען און די הונדערטער טויזענטער יודען וואָלטען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון וואַרשא און פון ווילנא, איז אויסער דעם גרויסען עקאָנאָמישען אומגליק, וואָס דאָס וואָלט מיטגעבראַכט, וואָלט דאָס נאָך אויך געווען אַ גרויסער מאָראַלישער קלאַפ פאַר דעם יודישען נאַציאָנאַלען לעבען, וועלכער ציהט זיין יניקה פון ליטא און פוילען.

דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואָס דער דאָזיגער בעפעהל פון דעם אויבערשטען הויפט-קאָמאַנדיר האָט אויפגערעגט דאָס גאַנצע וואַרשעווער יודענטום. אויף אַן אַלגעמיינער בעראַטונג פון פערשיידענע

כלל-טוער איז בעשלאָסען געוואָרען אַרויסצורופען הר׳ רובינשטיינען דורך אַ טעלעגראַם קיין סעדלעץ. בעת הר׳ רובינשטיין האָט זיך מכין געווען צו פאָרען צום אויבערשטען הויפט-קאָמאַנדיר לויט דעם בעשלוס פון דער ווילנער בעראַטונג, האָט ער בעקומען פאָלגענדע דעפעש פון וואַרשא: „ס׳איז נויטיג אַ דעפוטאַציע פון רבנים. קומט קיין סעדלעץ כאָטש אום שבת״. געחתמ׳עט אויף דער טעלעגראַמע זיינען געווען דער גערער רבי (ר׳ אלתר), הרב פערלמוטער, הרב לעווינסאָן, דאַווידסאָן און וואַגמייסטער.

הר׳ רובינשטיין האָט אָבער פריהער פאַר דינסטאָג פון ווילנא ניט געקענט אָבפאָרען, און קומענדיג קיין סעדלעץ, האָט ער דאָרטען פון די וואַרשעווער דעלעגאַטען קיינעם ניט געפונען. דאַן איז הרב רובינשטיין אַליין אַוועקגעגאַנגען צום גענעראַל דאַנילאָוו. הר׳ רובינשטיין האָט איבערגעגעבען דעם גענעראַל, אַז ער איז צו איהם געקומען לויט דער ביטע פון די וואַרשעווער יודען און פון יודען אין אַנדערע שטעט, אויף וועלכע עס בעציהט זיך די גזרה פון דעם אויבערשטען הויפט-קאָמאַנדיר אַרויסצוטרייבן אַלע יודען, וועלכע האָבען זיך דאָרטען בעזעצט נאָך דעם 30-טען יולי 1914. „ניין—האָט זיך אָפּגערופען דער גענעראַל— דער דאָזיגער בעפעהל איז נוגע אַלעמען, און ניט נור יודען אַליין״. דאַן האָט הר׳ רובינשטיין דערקלערט דאַנילאָווען וועלכע שרעקליכע רעזולטאַטען דער דאָזיגער בעפעהל קען האָבען פאַר די איינמאָל שוין אַרויסגעטריבענע יודען, ווען מ׳וועט זיי ווייטער רירען פון זייערע איינגעזעסענע ערטער. „וואָס בעט איר עפּיס נור פאַר וואַרשא, און ניט פאַר ווילנא?״ — האָט דאַנילאָוו אַ פרעג געטאָן. הערענדיג די דאָזיגע פראַגע, איז הר׳ רובינשטיין אינגאַנצען צוטומעלט געוואָרען. וועגען ווילנא איז ביז יענעם מאָמענט גאָרנישט געווען בעקאַנט. אין בעפעהל האָט זיך אַלץ גערעדט נור וועגען וואַרשא, בריסק, און נאָך אַנדערע שטעדט, אָבער ניט וועגען ווילנא. „דער בעפעהל בעציהט זיך דאָך ניט אויף ווילנא״, — האָט הר׳ רובינשטיין געזאָגט. אַלס ענטפער אויף דעם האָט דאַנילאָוו אַרויסגענומען אַ פּאַפּיר און האָט געזאָגט: „אָט האָב איך שוין אַן ערקלערונג, אַז דער בעפעהל בעציהט זיך אויך אויף ווילנא״. „אויב אַזוי — האָט הר׳ רובינשטיין געזאָגט — בין איך זיך משתדל פאַר ווילנא קודם כל״. „זעהט איהר — האָט דאַנילאָוו געזאָגט — אָט ערשט היינט דאַרף איך לויט דעם פאָרשלאָג פון דעם הויפט-קאָמאַנדיר צוזאַמענשטעלען אַן ערקלערונג בנוגע צום דעם בעפעהל פון דעם אויבערשטען הויפט-קאָמאַנדיר. גוט, וואָס איהר זייט מיט אייער השתדלות גראָד היינט געקומען. וואָס פערלאַנגט איהר״? — האָט ער געפרעגט, — האַלטענדיג אין האַנט אַ בליי-פעדער און מכין׳דיג זיך אויפצושרייבען זיינע בעמערקונגען צו דער פראַגע. „איך בעט

אייער עקסעלענץ — האָט הר׳ רובינשטיין געענטפערט — צו ערקלערען דעם בעפעהל אין דעם זין, אַז ער בעציהט זיך ניט צו די, וועלכע האָבען זיך בעזעצט אין די אויסגערעכענטע שטעט נאָך דעם 30-טען יולי 1914 צוליב די קריגס-געשעהענישען מיטן גוטען ווילען אָדער דורך צוואַנג".

דאנילאָוו האָט פערשריבען הר׳ רובינשטיינס בקשה וואָרט ביי וואָרט און האָט מבטיח געווען צו ערפילען איהר נאָך דעם, ווי דאָס וועט בעשטעטיגט ווערען פון דעם הויפט=קאָמאַנדיר. אַז הר׳ רובינשטיין האָט איהם געזאָגט, אַז ער האָט בדעה צו ווענדען זיך וועגען דעם פערזענליך צום הויפט-קאָמאַנדיר, האָט דער גענעראַל אויף דעם געגעבען זיין הסכמה.

דערנאָך איז הרב רובינשטיין אַריבערגעגאַנגען צו דער פראַגע וועגען די גירושים און די ערב׳ניקעס. בנוגע צו די גירושים האָט דער גענעראַל מבטיח געווען, אַז „מעהר וועט שוין דאָס ניט זיין". בנוגע אָבער צו די ערב׳ניקעס האָט דאנילאָוו געזאָגט, אַז אין דעם קען ער גאָרנישט העלפען, און אַזאַ השתדלות ביים הויפט-קאָמאַנדיר וועט אויך קיין נוצען ניט ברייגגען. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזען פון זיינע רייד האָט מען אין דעם, וואָס אנשטאָט די גירושים נעהמט מען ערב׳ניקעס, געגלויבט צו זעהען אַ בעזונדערען חסד מיט יודען.

איבערצייגענדיג זיך, אַז גענעראַל דאנילאָוו קען אין דעם גאָר־נישט טאָן, האָט הר׳ רובינשטיין בעשלאָסען צו ווענדען זיך צום הויפט-קאָמאַנדיר.

צולעצט האָט הרב רובינשטיין פאָרגעלייגט דאנילאָווען זיין בקשה, אַז מען זאָל ערלויבען די אַרויסגעטריבענע אַריינצופאָהרען אויף עטליכע טעג אין קאָוונא און אין אַנדערע ערטער צו ליקווידי־רען דאָרטען זייערע געשעפטען. דאנילאָוו האָט מבטיח געווען די זאַך צו ערפילען.

צו אַלעקסייעווען האָט מען הר׳ רובינשטיינען תיכף צוגעלאָזען. אין אַ קורצער, אָבער אַ שטאַרקער רעדע האָט ער איהם געשילדערט די שרעקליכע לאַגע פון די אַרויסגעטריבענע. פון דעם איז ער אַריבערגעגאַנגען צו די ערב׳ניקעס, וועלכע מ׳נעהמט אַנשטאָט די אַרויסגעטריבענע און מ׳האַלט זיי אַרעסטירט, און מ׳וואַרפט אַרויף אויף זיי די גאַנצע פעראַנטוואָרטליכקייט פאַר יעדען איינציגען יודען. דערמיט טוט מען אָן דעם גאַנצען יודישען פאָלק אַ גרויסע מאָראַלישע חרפה און אונרעכט. געענדיגט האָט הר׳ רובינשטיין מיט דער בקשה, אַז מ׳זאָל בעפרייען די ערב׳ניקעס, און מען זאָל די אַרויסגעטריבענע ערלויבען צוריקקעהרען זיך אויף זייערע ערטער אָהן ערב׳ניקעס.

אויף דעם האָט אַלעקסייעוו געענטפערט:

— וואָס האָט איהר אַזוי מורא פאַר ערב'ניקעס? איך וועל זעהן צו טאָן וואָס עס איז מעגליך. מיט דער ערלויבניש צוריקקערען זיך איז איצטער די זאַך פערפלאָנטערט געוואָרען, ווייל אין קאָוונער גובערניע ענטוויקלען זיך גרויסע געשעהענישען".

— ערלויבט דערוויילע צוריקקעהרען זיך צייטווייליג אום מיט-צונעהמען די איבערגעלאָזענע זאַכען,—האָט הר' רובינשטיין געבעטען.

דער גענעראַל האָט געענטפערט:

— אַלעמען צוריקקעהרען זיך איז אונמעגליך. בעפולמעכטיגטע וועל איך אָבער ערלויבען.

דערנאָך האָט הר' רובינשטיין אָנגעריהרט די פראַגע וועגען דעם בעפעהל פון דעם אויבערשטען הויפט-קאָמאַנדיר אַרויסצוטרייבען פון וואַרשא, ווילנא און פון אַנדערע שטעדט די, וואָס האָבען זיך דאָרטען בעזעצט נאָך דעם 30-טען יולי 1914. „טו וואָס פערלאַנגט איהר?"— האָט אַלעקסייעוו געפרעגט.

הר' רובינשטיין האָט אים פאָרגעלייגט דיזעלבע בקשה, מיט וועלכער ער האָט זיך שוין אַפריהער געווענדעט צו דאַנילאָווען. אַלעקסייעוו האָט דאָס ביי זיך פערשריבען, און האָט מבטיח געווען איהר ממלא צו זיין.

אין אַ פאָר טעג אַרום איז אין די צייטונגען געדרוקט געווען די דערקלערונג פון דעם הויפט-קאָמאַנדיר צו דעם בעפעהל פון דעם אויבערשטען הויפט-קאָמאַנדיר, און די דערקלערונג איז געווען פונקט ווי הר' רובינשטיין האָט פאָרגעלייגט דאַנילאָווען.

עס איז אָבער אַריבער אַ געוויסע צייט און פון אַלעקסייעווען זיינען נאָך ניט אָנגעקומען די אַזוי היים-דערוואַרטעטע בעפעהלען וועגען בעפרייען די ערב'ניקעס און די ערלויבניש פאַר די אַרויסגעטריבענע אַריינצופאָהרען קיין קאָוונע נאָך זייערע זאַכען. כדי צו דערמאָנען אַלעקסייעווען זיין הבטחה, האָבען די קרובים פון די ערב'ניקעס און פון די קאָוונער מגורשים אין זייער נאָמען געשיקט אַ טעלעגראַפישע בקשה צו אַלעקסייעוו' וועגען בעפרייען די ערב'ניקעס און לאָזען פאָהרען אָפּנעהמען די זאַכען. די ביידע טעלעגראַפישע בקשות האָבען געהאַט אַן ערפאָלג. אין עטליכע טעג אַרום איז הר' רובינשטיינען אָנגעקומען אַ דעפעש פון דאַנילאָווען, וועלכער איז איהם מודיע, אַז דער הויפט-קאָמאַנדיר האָט זיין בקשה ערפילט אין די גרעניצען, וועלכע ער האָט אָנגעוויזען דעם קאָמענדאַנט פון דעם קאָוונער פעסטונגס-ראַיאָן. בכן דאַרף מען זיך וועגען דעם ווענדען צום קאָמענדאַנט.

דער קאָוונער קאָמענדאַנט האָט אָבער אַזוי פיל פערצויגען די זאַך, אַז ס'איז שוין קיין מעגליכקייט ניט געווען אויסצוניצען די ערלויבניש. אינגיכען האָט דער שונא אָנגעהויבען צו בעשיסען די פעסטונג,

און דער אַריינפאָהר אין שטאָט איז געוואָרען אונמעגליך. ס׳איז גאַנץ מעגליך, אַז דאָס ניט אויסניצען פון דער ערלויבעניש אַריינצופאָהרען אין קאָוונע איז גאָר געווען פאַר יודען אַ טובה, ווייל דורך דעם האָבען די שונאים ניט געהאַט קיין סמך צו זאָגען, אַז נאָר די יודען זיינען שולדיג אין דעם פאַלען פון דער קאָוונער פעסטונג.

אַקורצע צייט פאַר ראש־השנה 1915, אַ פּאָר וואָכען אַנ׳ערך איידער די דייטשען זיינען אַריין אין ווילנא, האָט מען אין אַ געוויסען פּרייטאָג פאַרנאַכט בעמערקט אַ גאַנצע ראָטע סאָלדאַטען מיט ביקסען אין די הענט, וועלכע האָבען זיך אויסגעשטעלט אויף די טראָטואַרען אַרום דער וואוינונג פון הר׳ רובינשטיין. עס האָט לאַנג ניט געדויערט און אין הר׳ רובינשטיינס קוואַרטיר איז אַריין אַ זשאָנדאַרמסקער פּאָלקאָווניק, און נאָך איהם עטליכע סאָלדאַטען. איין סאָלדאַט האָט געטראָגען פאַרטיגע קייטען... אַ וואָרט ניט איבעררייזענדיג מיט הר׳ רובינשטיינען און מיט וועמען עס איז פון זיינע הויזיגע, האָט מען אַרומגעזוכט זיין וואוינונג. אַזאַ שטרייגנע רעוויזיע איז געמאַכט געוואָרען אויך אין הויף און אין וואוינונג דערביי, וואו מ׳האָט דעם קלענסטען שפּעלטעל ניט איבערגעלאָזען. נאָך דעם זיינען זיי אַוועקגעגאַנגען.

די סיבה פון דער דאָזיגער פּלוצלינגער אונטערזוכונג איז געבליבען אַ רעטעניש עד היום. מ׳איז נאָר משער, אַז דאָס איז געווען אַ נקמה־אַקט מצד אַ געוויסען הויכען מיליטערישען בעאַמטען, פאַרוואָס מ׳האָט מבטל געמאַכט זיינע גזרות וועגען די גרושים און די ערב׳ניקעס...

דער אַרטיקעל איז צונויפגעשטעלט לויט די מאַטעריאַלען פון הרב רובינשטיינס טאָגבוך.

הוספה

צום אַרטיקעל פון מ. ש. „אַבאָסט".

די מיליטערפערוואַלטונגען סובאַלק און ליטא.

פון 1־טען יאַנואַר 1918 זיינען אָבגעשאַפט געוואָרען די מיליטערקרייזען סובאַלק און אַווגוסטאָווא, אָנשטאָט זיי איז געגרינדעט געוואָרען אַ זעלבשטענדיגע מיליטערקרייז־פערוואַלטונג סובאַלק בראש מיט אַ קרייזהויפּטמאַן. אין פערוואַלטונגס־טעכנישען זין שטעהט די מיליטערקרייזפערוואַלטונג סובאַלק דירעקט אונטער דעם אָבערבעפעהלהאבער אָסט.

פון 1־טען פעברואַר 1918 זיינען די מיליטערפערוואַלטונגען ליטא און ביאַליסטאָק־גראָדנא פעראייניגט געוואָרען אין אַן איינהייטליכער פערוואַלטונג אונטער דעם נאָמען „מיליטערפערוואַלטונג ליטא" מיט דער הנהגה אין ווילנא. די מיליטערפערוואַלטונג ליטא טיילט זיך אויף צוויי בעצירקען: „ליטא, בעצירק צפון" אין די גרעניצען פון דער ביזאהעריגער פערוואַלטונג ליטא און „ליטא, בעצירק דרום" אין די גרעניצען פון דער ביזאהעריגער פערוואַלטונג ביאַליסטאָק־גראָדנא.

אינדעקס.

אינהאלט:

<OOOOOOOOOOO>

„ווילנער זאַמעלבוך"

אונטער דער רעדאַקציע פון ד"ר צ. שאַבאַד.

קולטור-היסטאָרישע ביכער וועגן יודישען לעבען אין דער צייט פון אָקופּאַציע.

1-טער און 2-טער באַנד.

פּרייז פון יעדען באַנד 10 מאַרק.

אינהאַלט פון ערשטען באַנד:

הקדמה—ד"ר צ. שאַבאַד; אין קינדער-היים—נאָלדע פּאַין; די קינדער-היימען—י. פראַנקפורט; די קינדער-קיך - א—ר; שפּיל-פּלאַץ פאַר קינדער—א. בולקין; ווילנער ביבליאָטעקען (שטראַשונ'ס, מפיצי השכלה, קינדער-פּערזאָרגונג) — מ. שאַליט; ווילנער קהלה — ש. ל. ציטראָן; אַ בריוו צו יהודה ליב גאָרדאָן (צום ערשטען מאָל פּערעפענטליכט) — ש. י. פין; פון דער טעגליכער פּסיכאָפּאַטאָלאָגיע פון די ליטווישע יודען—ד"ר א. ווירשובסקי; שטערבליכקייט פון די יודען אין ווילנע אין די לעצטע 5½ יאָר — ד"ר צ. שאַבאַד; יורידישע הילף — געשוו. אַדוו. ש. ראָזענבוים; בלעטלעך פון אַ טאָג-בוך—ד"ר י. וויגאָדסקי; די בני הגולה—י. ח. ראָזענבוים; ספרי-תורות — חיים טאַבּרים; נאָטיצען (דער אַלטער קאָמיטעט, דער נייער, דער ערשטער קאָאָפּעראַטיוו) — אַ ווילנער בעל-הבית; ווילנער שולען (נעגויע איבערזיכט איבער אַלע ווילנער געזעלשאַפטליכע שולען) — מ. שאַליט; דער פאָלקס-אוניווערזיטעט — מ. ש.; קאָנספּעקטען פון די לעקציעס, וואָס זיינען געהאַלטען געוואָרען אין פאָלקס-אוניווערזיטעט; אוניווערזיטעט פאַר אַלעמען — ג. וו. פופס; טעכנישע קורסען—ש.; היים פאַר יתומים — ג. פ.; הייטען פאַר קינדער פון דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבייט" — ח—ן; הילף דורך אַרבייט; די אויסשטעלונג פון די ווילנער אַרבייט-הייזער; די יודישע פאָלקס-קיכען (נאַסען-קיכען) — י. ציפּקין; די קיך פון יודישען דאַמען-קאָמיטעט; די קיך „בנות יהודה"; די ביליגע קיך; די ערשטע אַרבייטער-קיך ביי די פּראָפעסיאָנעלע פעראיינען — י. ציפּקין; די יודישע צדקה-טעטיגקייט אין ווילנע פאַרן "עצטן יאָר—ליובּיטש; זכרונות: א) וועגן י. ל. פּרץ, ב) וועגן שלום-עליכם — ש. ל. ציטראָן; אַ בריוו צו יהודה ליב גאָרדאָן (צום ערשטען מאָל פּערעפענטליכט) - שלום-עליכם; ד"ר י. ל. קאַנטאָר — ש. ל. ציטראָן; נעקראָלאָגען (ד"ר לאַפּידעס, ד"ר עפּשטיין, ר' א"ח עפּרון, ר' מ. עפּשטיין, ר' מ"ל פּיעסקין); כראָניק (אַחיעזר, אַגודת אחים, מושב זקנים, שטאָטישע קראָמען, קאָאָפּעראַטיווען, דאַמען-קאָמיטעט, שולען, שטערבליכקייט, ליטעראַטור, הזכרות און אָווענטען); ביודזשעט פון דער ווילנער קהלה; אינדעקס.

דער „ווילנער זאַמעלבוך" איז פולשטענדיג אומפּאַרטייאיש און טראָגט בכלל אַ וויסענשאַפט, יך-אָביעקטיווען כאַראַקטער. אין איהם נעהמען אָנטייל די בעדייטענדסטע ווילנער כלל-טוער, ווי אויך בכלל פּאַך-לייט און ליטעראַטען. דער ערשטער באַנד האַלט 272 זייטען (מיט אַ רייהע טאַבעלען, דאַטען, לעהרפּלענער און אַז. וו. אין טעקסט) און גיט צום ערשטען מאָל אַ סיסטעמאַטיזירטען, בעאַרבייטען סכום מאַטעריאַלען וועגען לעבען פון אַלטען, גרויסען יודישען צענטר - ווי, נא — און בפרט אין די מלחמה-יאָרען. אַ סך פון די מאַטעריאַלען האָבען אַ אַלגעמיין-יודישען אינטערעס.

די פּרעסע האָט בעגעגענט דעם „ווילנער זאַמעלבוך" מיט די שענסטע בעגריסונגען און האָט אָנערקענט זיין וויכטיגע געזעלשאַפטליכע און ליטעראַרישע בעדייטונג.

די פּרעסע וועגן ערשטן באַנד פֿון „ווילנער זאַמעלבוך":

דער „ווילנער זאַמעלבוך" אונטער דער רעדאַקציע פֿון ד"ר צ. שאַבאַד ברענגט אונז אַ גרוס פֿון דער אַלטער ירושלים דליטא. און דער ד"ר שאַבאַד פֿערדינט אַ וואַרימען דאַנק פֿאַר דעם אויספֿיהרליכען בעריכט פֿון ווילנער יודישען געזעלשאַפֿטליכען און קולטורעלען לעבען, וואָס ער ברענגט אונז אין זיין זאַמעלבוך. דאָ געפֿינען מיר אינטערעסאַנטע בעשרייבונגען פֿון די ווילנער קינדער-היימען, שולען, ביבליאָטעקען, קיכען, אַרבייט-הייזער, קורסען, פֿרויען-אינסטיטוציעס אַ. אַ. וו. דאָ האָבען מיר אויך עטליכע גרעסערע אויפֿזאַצען, וואָס שילדערען די טרויעריגע איבערלעבונגען פֿון דער ליטווישער הויפּט-שטאָדט פֿאַר און נאָך דעם היסטאָרישען איבערגאַנג (בלעטלעך פֿון אַ טאָג-בוך, ד"ר י. ווינאָדסקי; די בני הגולה, י. ה. ראָזענבוים; נאָטיצען פֿון אַ ווילנער בעל-הבית א. א.) און בכלל אַ רייכען מעמואַרען-מאַטעריאַל, וואָס האָט אַ בעדייטענדען ווערט ניט בלויז פֿאַר דער געשיכטע פֿון ווילנא, נור אויך פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יודישער ליטעראַטור. צו דעם מאַטעריאַל געהערען דער בריוו פֿון שמואל יוסף פֿין צו יהודה ליב גאָרדאָן פֿון יאָהר 1861 וועגען מאַנטעפֿיאָרעס רייזע אין רוסלאַנד; דער העברעאיש-יודיש-רוסישער בריוו צו דעם אייגענעם יל"ג פֿון שלום-עליכ'ן (1888) וועגען דער אויסגאַבע פֿון זיין „גאַנץ גרויסען סבאָרניק במין זשורנאַל להבדיל אויף זשאַרגאָן, נישט צוליב אַ געשעפֿט ה"ו (איך האָב אין קיעוו בעסערע געשעפֿטען), נאָר להרים קרן שפֿת יהודית, צו הויבען דעם האָרן פֿון אָרימען זשאַרגאָן" און די אינטערעסאַנטע זכרונות פֿון ש. ל. ציטראָן וועגען י. ל. פּרץ, שלום-עליכם און ד"ר י. ל. קאַנטאָר.— דער זאַמעלבוך ברענגט אויך צוויי אינטערעסאַנטע וויסענשאַפֿטליכע אַרטיקלען: „די פּסיכאָפּאַטאָלאָגיע פֿון די ליטווישע יודען" פֿון ד"ר א. ווירשובסקי און די „שטערבליכקייט פֿון די יודען אין ווילנא" פֿון ד"ר צ. שאַבאַד. דער בוך האָט נאָך אַ מעלה ספּעציעל פֿאַר אונז (וואַרשויער יודען): ווי עס איז אַלע מאָל געווען, וועלען אונזערע עסקנים און שריפֿטשטעלער זיך איצט אויך שעמען פֿאַר ווילנא, און אפשר וועט עס ברענגען דערצו, אַז מיר וועלען סוף כל סוף האָבען אויך אַ וואַרשויער אַלמאַנאַך מיט אַ גענויעם פּראָטאָקאָל פֿון דער פֿילזייטיגער יודישער טעטיגקייט אין דער פּוילישער הויפּט-שטאָדט פֿאַר די לעצטע היסטאָרישע יאָהרען, אפשר. די שיינע ווייכסעל-שטאָדט איז צו לייכטזיניג און צו „ליטעראַריש" אום אויסצופֿיהרען אַזאַ זאַכליכע און סאָלידע אונטערנעהמונג, וואָס פֿאָדערט נישט אַזוי פֿיל גייסט, וויפֿיל אַרבייט, און נישט אַזוי פֿיל שטימונגען און פּרעטענזיעס, וויפֿיל ערנסטע פֿעראַנטוואָרטליכקייט פֿאַר דער איצטיגער גרויסער צייט און פֿאַר די קומענדיגע דורות.

(„מאָמענט", וואַרשוי, 1917, נום' 47).

דער דאָזיגער בוך איז אַ דאָקומענט פֿון אַ יודישער געמיינדע. דער בוך האַלט 272 זייטען און דערצעהלט וועגען דעם, וואָס די ווילנער יודען האָבען אין דיביידע מלחמה-יאָהרען געשאַפֿען. דער בוך בעשטעהט גרעסטענטיילס פֿון זאַכליכע, אויסגעצייכענט אינפֿאָרמירענדע בעריכטען וועגען קינדער-היימען, קינדער-קיכען, קינדער-שפּילפּלעצער, ביבליאָטעקען, שולען, פֿאָלקס-אוניווערזיטעטען, יתומים-הייזער, טעכנישע שולען, פֿאָלקס-קיכען, אַרבייטער-קיכען, ביליגע קיכען און צדקה-חברות פֿון פֿערשיידענע מינים. זעהר ריהרענד איז דער קאַפּיטעל וועגען די פֿאָלקס-אוניווערזיטעטען, וואָס ניט קוקענדיג אויף די גרויסע מאַטעריעלע נויט האָבען זיי געהאַט אַ שטאַרקען ערפֿאָלג. בעזונדערס בעלערענד זיינען די אַרטיקלען וועגען דער שטערבליכקייט צווישען די ווילנער יודען (ד"ר שאַבאַד), וועגען פּסיכאָפּאַטאָלאָגיע פֿון די ליטווישע יודען (ד"ר ווירשובסקי), וועגען די ווילנער שולען (מ. שאַליט). חוץ די אַרטיקלען, וואָס בעהאַנדלען די וואויל-טעטיגקייט וכדומה, אַנטהאַלט נאָך דער זאַמעלבוך צוויי זעהר שיינע אַרטיקלען וועגען פּרץ'ן און שלום-עליכם (פֿון ש. ל. ציטראָן).

(„דאָס יודישע עכאָ", מינכען, 1917, נום' 9).

דער בוך באַווייזט אונז אַ בילד פון עכט־יודישען גייסטיגען און סאָציאַלען שאַפען אין אַ שווערער היסטאָרישער צייט. דאָס איז אַ סאָלידער, שען־געדרוקטער באַנד. קיים אַ העלכער ניט איז צוזייטער יודישער יאָרבוך פון אונזער צייט אין אַזוי רייך מיט וויכטיגע און אינטערעסאַנטע מאַטעריאַלען, ווי דער דאָזיגער בוך. דער בוך גיט מעהר ווי ער זאָגט צו. ער איז אַ דאָקומענט פון יודישען לעבען, וואָס וועט האָבען אַ שטענ־דיגען ווערט. ס'איז צו בעוואונדערען וויפיל די דאָזיגע שטאָדט, וואָס איהר איז אויס־געקומען אַזוי גוט צו דערקענען די יסורים פון דער מלחמה, האָט געשאַפען אויפ'ן סאָציאַלען געביט. אָבער אויך דער ליטעראַרישער טייל פון זאַמעלבוך איז זעהר אינ־טערעסאַנט. מיר געפינען דאָ ווערטפולע דאָקומענטען צו דער געשיכטע פון דער צייט און גוטע ליטעראַרישע אַרטיקלען. אויסגעצייכענט און ערשעפענד איז די אַרבייט פון מ. שאַליט וועגען די ווילנער ביבליאָטעקען, גרינטליך און אינפאָרמירענד איז די אַרבייט פון ש. ל. ציטראָן וועגען דער ווילנער קהלה אין אַלטער און נייער צייט, אינטערע־סאַנט און בעלערענד איז די שטודיע פון ד"ר א. ווירשובסקי וועגען דער טעגליכער פסיכאָפּאַטאָלאָגיע פון די ליטווישע יודען. ד"ר שאַבאַד האָט געגעבען חוץ דער הקדמה אַ גרינטליכע סטאַטיסטישע אַרבייט וועגען דער שטערבליכקייט פון די יודען אין ווילנא און ד"ר וויגאָדסקי בעווייזט אונז אין אַ טאָג־בוך, ווי אַזוי די מלחמה־געשעהענישען האָבען געווירקט אויף די יודישע נשמה. אַ רייהע בריוו פון ליטעראַרישע גדולים און פיינע נאָטיצען דערגאַנצען דעם ווערט פון בוך. און וואָס ס'ווירקט זעהר אַנציהענד איז דאָס, וואָס פון אַלע אַרטיקלען פליסט די יודישע וואַרימקייט.

(„איזראַעליטישעם פאַמיליענבלאַט", האַמבורג, **1917**, **נומ' 11**).

דאָס איז אַ בוך מיט אַ ברייטען פּלאַן און אַ רייכען אינהאַלט, וואָס ווייזט ווער זיינען די מזרח־יודען און ווי זיי אַרבייטען. דער דאָזיגער גוט־אַרויסגעגעבענער, שען־געדרוקטער בוך גיט צו דערקענען דעם יודען פון ווילנא, פון ירושלים דליטא, וואָס איז דער בעדייטענדסטער פאָרשטייהער פון מזרח־יודענטום, ביי בעדינגונגען, ביי וועלכע מען קען תמיד אויפ'ן בעסטען אופן דערקענען מענשען און פּע/קער: ביי דער אַרבייט. דעם צענטראַלען אָרט פון בוך פערנעהמען אַרטיקלען וועגען דער יודישער נויט און סאָציאַלער הילפס־אַרבייט. אין די פשוט'ע און מחמת דעם אַזוי ווירקענדע בלעטלעך פון אַ טאָג־בוך (פון ד"ר וויגאָדסקי) און אין די „נאָטיצען פון אַ ווילנער בעל־הבית" נעהט פאָרביי פאַר אונזערע אויגען דער גרויזאַמער מלחמה־אומגליק און ס'איז אַ נחמה, ווען מען זעהט פון בוך, אַז מען גיט ניט נור איינמאָליגע און פאָריבערגייהענדע הילף, נור מען האָט אויך געשאַפען אַ שטענדיגערען און פעסטערען בנין, וואָס דורך די גרינדונג און אויסהאַלטונג פון קינדער־היימען (וועגען וועלכע אין זאַמעלבוך זיינען פאַרהאַן אַ רייהע בעזי' אַרטיקלען) שטיצט ער די וואָרצלען פון אונזער פאָלקס־קראַפט. אָבער, הגם דער בוך איז דער עיקר אַרויסגעוואַקסען פון די מלחמה־געשעהענישען, דאָך פערשווייגט ער ניט די שלום־צייט. דאָס איז בכלל אַ בעזונדערס אַנגענעהמער שטריך פון „ווילנער זאַמעלבוך". דער אַרטיקעל פון ש. ל. ציטראָן וועגען דער ווילנער קהלה גיט אַ קורצען איבערבליק וועגען דער מעהר ווי 600־יאָריגער געשיכטע פון דער ווילנער געמיינדע. די סטאַטיס־טישע אַרבייט פון רעדאַקטאָר „די שטערבליכקייט פון די יודען אין ווילנא אין די לעצטע 5 יאָהר" בעווייזט די ווירקונג פון דער מלחמה אויף די שטערבליכקייט און געבורטען. די זעהר גענויע בעריכטען פון מ. שאַליט וועגען די ביבליאָטעקען און שולען, חוץ פאָלקס־אוניווערזיטעט און קורסען, נעהמען אַרום די צייטען פון מלחמה און שלום און בעווייזען דעם גייסטיגען לעבען פון די יודישע קרייזען. צום דאָזיגען גייסטיגען געביט געהערען אויך די ליטעראַרישע אַרטיקלען אין דער פאָרם פון זכרונות און נעקראָלאָגען (וועגען י. ל. פּרץ, שלום־עליכם, ד"ר קאַנטאָר און אַנדערע) פון ציטראָן, שאַבאַד און אַנדערע. דער אינטערעסאַנטסטער אַרטיקעל פון בוך איז ד"ר ווירשובסקי'ס „פון דער טעגליכער פסיכאָפּאַטאָלאָגיע פון די ליטווישע יודען". אַ דאָקטאָר און פסיכיאַטער פּרובט דאָ תופס צו זיין די פסיכאָלאָגיע פון ליטווישע יודען און אַלס סאַמע בעדייטענדסטען און כאַראַקטעריסטישען שטריך אַנאַליזירט ער די תשוקה פון יודען צו גריבלען זיך, צו

חקר'נען זיך. אַ בעזונדערען אינטערעס רופט אויך אַרוים דער אַרטיקעל פון אַדוואָקאַט ש. ראָזענבוים „יורידישע הילף", וואו ס'ווערט דערצעהלט וועגען אַ רייהע שפּיאָנאַזש-פּראָצעסען.

(„יודישע פּרעסע", בערלין, 1917, נומ' 19 און 20).

אַ בוך פון ליבע איז דער „ווילנער זאַמעלבוך". און דאָך איז ער פול מיט די גורלות פון מלחמה. דער בוך דערצעהלט וועגען לעבען פון אַ גרויסער און חשוב'ער יודישער קהלה. וואָס דאָ ווערט דערצעהלט וועגען יודישען קינדער-לעבען און קינדער-ליידען אין מלחמה-צייטען, וועגען קינדער-היימען, קינדער-קיכען, קינדער-שפּילפּלעצער, קינדער-שטערבליכקייט ווירקט אין איין און דערזעלבער צייט ווי אַ שרעק און אַ טרייסט. גענוי איבערצוגעבען דעם רייכען אינהאַלט פון בוך מוזען מיר זיך, פאַרשטעהט זיך, אָבזאָגען. מיר מוזען אָבער אויסטיילען אַ רייהע אַרטיקלען. פון די ליטעראַרישע אַרבייטען: ש. ל. ציטראָנ'ס זכרונות וועגען י. ל. פּרץ און שלום-עליכם. פּערלען פון ביאָגראַפישער אַנעקדאָטיק! דאָ געפינען מיר אויך אַ ווערטפולען בריוו פון שלום-עליכם צום דיכטער י. ל. נאָרדאָן, צום ערשטען מאָל פּערעפענטליכט. פון די אויסגעצייכענטע אינסטרוקטיווע אַרטיקלען, צום טייל פון אַ שטענדיגען וויסענשאַפטליכען ווערט, זיינען אין בוך: „ווילנער ביבליאָטעקען" און „ווילנער שולען" פון מ. שאַליט, „ווילנער קהלה" פון ציטראָן, „יודישע צדקה-טעטיגקייט אין ווילנא פאַר'ן לעצטען יאָהר" פון ליוביטש, „פון דער אַלטעגליכער פּסיכאָפּאַטאָלאָגיע פון די ליטווישע יודען" פון ד"ר א. ווירשובסקי און אַ ווערטפולע אַרבייט וועגען דער „שטערבליכקייט פון די יודען אין ווילנא אין די לעצטע 5½ יאָהר" פון ד"ר צ. שאַבאַד. דערמיט איז אָבער דער רייכטום פון דעם „ווילנער זאַמעלבוך", וואָס אנטהאַלט 272 זייטען, איז געשמאַקפול אַרויסגעגעבען און איז געשריבען אין אַ שענעם, עכט-ליטוויש-ווילנער יודיש נאָך ניט אויסגעשעפּט.

(„נייע יודישע מאָנאַטסהעפטע", בערלין, 1917, נום' 10).

„אַז די איצטיגע מלחמה וועט מיט איהרע גרויסע איבערקעהרענישען עפענען אַ נייעם קאַפּיטעל פון אונזער פּאַסיווער געשיכטע איז זיכער. צו וועט אָבער די שאַפערישע געשיכטע פון יודישען פאָלק מיט דער מלחמה בעקומען אַ שטאַרקע ענטוויקלונג, דאָס הייגט אָב פון דעם, צו די יודישע מענשען האָבען איבערגעלעבט די דאָזיגע מלחמה ניט בלויז אַלס אַ צייט פון עלענד, נור אַלס אַ צייט פון מעשים". ווען הונא בערגמאַן האָט אין ערשטען העפט פון ערשטען יאָרגאַנג „דער יודע" געשריבען די דאָזיגע ווערטער, האָט ער ניט געקאָנט מטער זיין, אַז נאָך אין זעלבען יאָהר וועט ערשיינען אַ בוך, וואָס וועט אויף זיין אַלטערנאַטיווע געבען אַ קאַטעגאָרישען ענטפער. די ווילנער יודען האָבען אין זייער „ווילנער זאַמעלבוך" פערענטפערט פאַר ווילנא די פראַגע: צו דער אַנטרונענער אָדער דער העלד וועט געבען דעם פּנים דער יודישער געשיכטע פון דער צייט. און דער ענטפער פון ווילנא איז — און ווייט איבער די גרעניצען פון ווילנא - דער ענטפער פון יודישען פאָלקסגייסט, וואָס נור ער אַליין איז בערופען צו אַנטשיידען די זאַך... דער העלפער. האָט אַרויסגעשטופּט דעם אַנטרונענעם, דער לערנענדער — דעם ליידענדען. די צייט פון עלענד איז געוואָרען די צייט פון מעשים. אָט דאָס איז די מ, המה-צואה פון ווילנא, וואָס זי לאָזט איבער דער געשיכטע (דורך דעם „ווילנער זאַמעלבוך").

(„דער יודע", בערלין, אַפּריל-מאַי 1917).

גרעסערע ציטאַטען און גאַנצע אַרטיקלען פון ערשטען באַנד „ווילנער זאַמעלבוך" זיינען איבערגעדרוקט אין אַ רייהע צייטונגען און זשורנאַלען [„יודישע רונדשוי" (בערלין, 1917, נומ' 15—14); „מאָמענט" (וואַרשוי, 1917, נומ' 47, 59); „נייע יודישע מאָנאַטסהעפטע (בערלין, 1917, נומ' 10, 13, 18) און אַנדערע].

* * *

ערשטע אידישע קינדער-לאטעריי אין ליטא 1918
לטובת די ארימע אידישע קינדער אין ווילנא.

419 געווינסען

אויף **70.000** מארק.

הויפטגעווינס
20.000 מארק

דער פרייז 1/1 לאָז 50 מ.
1/5 לאָז 10 מארק.

מען קען קויפען
אויף אויסצוצאָלען.

הויפטפערקויף אין
אידישען באנק
זאוואלנע 60.

פערפאָסט קען מען אויםשרייבן דורך

Spar-und Vorschusskasse Wallstr. 60, Wilna.

וויכטיק פאר יידישע פאלקסשולן און פאר יידישע לערער!

דער פאַרלאַג „די נייע יידישע פאלקסשול” שטעלט זיך פאַר אַ ציל אַרויסגעבן יידישע לערנביכער און שאַפן אַ קינדערליטעראַטור אויף יידיש.

עס זיינען שוין ערשינן פאָלגענדע ביכער:

א) **אריטמעטישער רעכנבוך** (ברוכצאָלן) פון ש. באסטאמסקי און ל. הורוויץ
מיט אַ ביילאַגע פון דער טערמינאָלאָגיע פון אַריטמעטיק, אויסגעאַרבעט פון אַ קאָמיסיע ביי דער ווילנער יידישער לערער-געזעלשאַפט.

ב) **יידישע פאלקסרעטענישן** געזאַמלט און דערקלערט פון ש. באסטאמסקי.

ג) **יעקעלע נאַר** אַ מעשה'לע פאַר קלענערע קינדער פון ש. באסטאמסקי.

ס'ווערן צוגעגרייט צום דרוק:

א) **לערן-ביכער:**
1) ש. באסטאמסקי–אַריטמעטישער רעכנבוך (גאַנצע צאָלן).
2) ש. באסטאמסקי און ז. רייזען–די נייע יידישע כרעסטאָמאַטיע (פאַרן IV און V לער-יאָר);

ב) **ביכער פאר קינדער** באארבעט לויט פאַרשידענע קוועלען פון ש. באסטאמסקי.
1) צוויי מתנות. 2) די דריי ברידער. 3) די דריי קאַר, יקלאַך. 4) ג, עקעלאַך. 5) פריטיאָף גאַנסען און זיין רייזע צום צפון-פאָל. 6) ווי אַזוי קאָלומבוס האָט געפונען אַמעריקע.
7) די נסיונות פון אַ יידישן דאָקטאָר.

ג) **מאטעריאל צום יידישן פאלקלאר:**
1) יידישע שפריכווערטער, רעדנסאַרטן, אויסדריקן און יוער־טלאַך געזאַמלט און ערקלערט פון ש. באסטאָמסקי.

מיט באַשטעלונגען זיך ווענדן צו ש. באַסטאָמסקי, ווילנע, סטעפן גאַס 24/28

